

X 191613

Pro Minoritate Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Méry Gábor, Németh Zsolt, Tárnok Mária

Tóth István

A peremvidék világbirodalma

 KISEBBSÉGEKÉRT
Pro Minoritate Alapítvány

Egybegyűjtötte, a szövegeket gondozta,
a könyvet szerkesztette:
Filep Tamás Gusztáv és Zelei Miklós

Köszönetet mondunk Lovas Katinak
a kézirat-előkészítésben nyújtott segítségéért.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borítón balról a szerző, Tóth István, mellette Popovics nevű moldván katonatársa a szovjet hadsereg egyenruhájában, 1973-ban, Munkács mellett. (A szerző gyűjteményéből.)

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001023430

© Tóth István
© Filep Tamás Gusztáv, Zelei Miklós (szerk.)
© Méry Ratio Kiadó
© Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány

Ukrajna, Kárpátalja: nemzetpolitikák és nemzettudat-hasadások

RUSZIN AUTONÓM TÖREKVÉSEK ÉS TRIANON

A történelmi Magyarország feldarabolását elsősorban az első világháborút lezáró európai politikai rendezés tette lehetővé. A napjainkig is számos feszültséget magában hordozó békemű azonban nem valósulhatott volna meg ebben a formában, ha hiányoztak volna mögüle a magyarországi nemzetiségek előbb autonomista, majd a számukra kedvezően változó politikai körülmények kialakultával szeparatista törekvései. E mozgalmak sorában a leggyengébb láncszem az észak-keleti vármegyékben, Máramarosban, Ugocsában, Beregben, Ungban, valamint Zemplénben és Sárosban élő, az 1910-es népszámlálás adatai szerint 447 566 főt számláló ruszinságé volt.

A ruszin társadalom

A kapitalista fejlődés a múlt században elsősorban Magyarország nyugati, középső és déli vidékeit érte el. A gazdasági fejlődés eredményeit az ezeken a területeken élő magyarok mellett a németek, szerbek, részben a szlovákok, s nem utolsósorban a gazdasági-pénzügyi szférában működő zsidó rétegek élvezhették. Az egyenlőtlen gazdaságfejlődés következményei a keleti és északkeleti régiók jelentős részben nemzetiségek lakta vidékeit sújtották elsősorban. Azokkal az állításokkal szemben azonban, melyek tudatos nemzetiségellenes szándékot vélnek az aránytalanságok mögött, hangsúlyoznunk kell az egyenlőtlenség gazdasági jellegét. Ez a folyamat azonban a század utolsó két évtizedében módosult, mivel a vasúti hálózat kiépülése, az iparosodás már ezeket a peremvidégeket is elérte, s hosszabb távon a gazdasági szintkülönbségek kiegyenlítődéset ígérte.

A korabeli ruszin társadalom tehát ilyen körülmények között formálódott. A német, magyar vagy kincstári tulajdonban lévő nagybirtokokon élő ruszinság nem rendelkezett a nemzetfejlődés szempontjából elengedhetetlenül fontos arisztokráciával, nemzeti burzsoáziával, értelmiségi rétege is túlnyomóan a görög katolikus papságból, valamint a papi családok sarjaiból tevődött ki. Egy 1910-es adat szerint a ruszin népesség 70%-a kétezer lakosnál kisebb falvakban élt, szellemi-kulturális központjaiban, a szlovák etnikai területen fekvő Eperjesen, a ruszin etnikai határ alatt levő Ungváron, Munkácsen, valamint a magyarok lakta Beregszászban csak csekély százalékban volt

kimutatható. A ruszinság túlnyomó része állattenyésztéssel, fakitermeléssel és földműveléssel foglalkozott, összességében tehát paraszti társadalomnak volt mondható. Szellemi-politikai mozgalmak a különböző történelmi szakaszokban különböző orientáltsággal jellemezhetőek.

Az 1848–49-es magyar forradalom leverése után a neoabszolutizmus elvei alapján működő császári adminisztráció Magyarországot öt kerületre osztotta, melyek fölött az osztrák belügyminisztériumnak alárendelt pesti helytartótanács gyakorolt felügyeletet. A lázadó magyarokat büntető centralizált testület soraiban előszeretettel alkalmazott nemzetiségieket, akik – nem sejtve még az osztrák–magyar kiegyezést – a bécsi irányítástól immár magyarellenese éllel saját nemzeti törekvéseik megvalósulását remélték.

Ruszin nemzeti mozgalmak, irányzatok

A ruszinság mint sajátos politikai individuum 1849 után lépett színre. Ez az individuum azonban még a nyelvi-kulturális ébredés szakaszában tartott, s nem bírt azokkal a keretekkel és intézményekkel – tartományi gyűlés, szabor, egyházi autonómia stb. –, amelyek a nemzeti törekvéseket politikailag magasabb szintre emelhették volna.

Az önazonosság-keresés zavaraival küszködő ruszin nemzeti újjászülési mozgalom hamis csapásokon indult. Az orosz cári csapatokkal való találkozás a ruszin értelmiség egy részében torz azonosságtudatot alakított ki: a nyelvi hasonlóságból azt a következtetést vonták le, hogy ők a nagyorosz nép része. Ez a ruszofil irányzat, melynek szellemi atyja a Zemplén megyei Ércfalván (Rudlovo) született Dobrjanszkij Adolf (1817–1901) volt, a ruszinságot oroszként definiálta, s irodalmi nyelvként az oroszra kívánta meghonosítani. A ruszofil irányzat aranykora 1849-től gyakorlatilag az osztrák–magyar kiegyezésig tartott, magyarországi terjedését nagyban segítette az a tény, hogy a kárpátaljai és a galíciai ruszofilek szoros kapcsolatokat építettek ki egymással.

Dobrjanszkij, aki 1849-ben a bécsi udvar megbízásából a bevonuló orosz csapatok mellett magas rangú polgári biztосként tevékenykedett, s ezért ugyanezen év decemberében cári kitüntetésben részesült, a ruszofil szellemiséget favorizálva sokat tett a fiatal ruszin értelmiség társadalmi felemeléséért. Ez módjában is állott, hiszen 1849–50 között ő volt Ungváron a helyhatóság vezetője. Hathatósan járt közben annak érdekében, hogy a „valóságos orosz” ifjak Ung vármegyében közszerológiai pályára kerüljenek. Az ő aktív

közreműködésével alakult meg 1861-ben Ungváron a ruszofil ruszin értelmiséget tömörítő Szent Bazil Társaság, ő ambicionálta a helyi cirill betűs újság, a Szvet elindítását, s neki köszönhető a könyvkiadás megszervezése is. A ruszofil mozgalom politikai programját 1861-ben fogalmazta meg, s kezdte el szélesebb körben terjeszteni. Ennek előzménye az abban az évben megtartott képviselőválasztás, amelyen Sáros vármegyei jelöltként sikeresen szerepelt, ám a képviselőházi igazolóbizottság az orosz intervencióban vállalt szerepe miatt nem igazolta a mandátumát. A képviselőházban elmondani kívánt programbeszédét ezért Bécsben először németül, majd oroszul adatta ki. A beszéd főbb követelése az alábbiakban foglalhatók össze: „1. Azokon a vidékeken, ahol az orosz nép lakik, akár egyedül, akár a szlovákokkal vegyesen, orosz vagy szlovák–orosz fővárosok létesíttessenek, s ott minden ügyet oroszul intézzenek. 2. Ezekben a fővárosokban az alispán, a szolgabíró és a tisztviselői kar az orosz–szlovák nép soraiból kerüljön ki, s független legyen a magyar uraktól. Az orosz vagy szlovák–orosz fővárosok saját distriktust alakítsanak, s abban orosz bíróság legyen, valamint orosz felsőfokú tanintézetek (jogi akadémia, gimnázium). Az orosz nép előtt nyitassék meg a művelődés útja. 3. A magyarorosz nép minden évben tartsa meg nemzetgyűlést, ahol a nép dolgait megvitathatják, s egyházi és világi képviselőiket megválaszthatják. Célul tűzi ki orosz metropólia és egy máramarosi orosz püspökség létrehozását. 4. Az orosz népnek legyenek képviselői a császári udvarban, a Curiánál, a Helytartótanácsnál, a királyi kamaránál. Budán nemcsak a hadsereg, de a civil lakosság részére is legyen orosz templom. 5. Az orosz népnek legyen szabad az egész világhoz segítségért fordulni, az adott királyságból szabadon áttelepülni, amennyiben ezen a földön ismét a magyar urak uralmára kerülne sor.”¹

A korban sok elemében radikálisnak számító program azonban már nem számíthatott sikerre. Elsősorban azért nem, mert az ilyen jellegű követelések teljesítése a bécsi udvarnak már a szabadságharc idején sem állt érdekében,² s a magyarokkal való történelmi kiegyezés előkészítésén fáradozva pedig még kevésbé akarta újabb konfliktusokkal terhelni a megbékélési folyamatot. Amint pedig a későbbiekben kiderült, a Magyarország területén önálló nem-

¹ MAYR Mária: *A ruszinok és az 1865. évi képviselőválasztás*, Századok, 1974/4–5., 1147–1148. p.

² A ruszin értelmiség egy császárhű csoportja 1849. január 29-én Olmützben petíciót nyújtott át Ferenc Józsefnek, amelyben azt kérte, hogy az egymással egyesítendő Északkeleti Felvidékből és Galíciából szervezzenek külön koronatarományt. Az uralkodó semmitmondó választ adott a küldöttségnek.

zetgyűléssel bíró, belső ügyekben a központi hatalmi szervektől független nemzetiségi vármegyék, az egyházi autonómia iránti igények kielégítését a magyar politikai gondolkodás sem találta elfogadhatónak. A ruszin nemzeti mozgalom szempontjából azonban mindenképpen pozitívumnak számított, hogy – legalábbis értelmiségi körökben – felkeltette a szláv összetartozás eszméjét, s ideológiailag megalapozta a különböző nemzetiségi intézmények létrejöttét.

A ruszsofil irányzat tehát a kiegyezéstől számítva talajvesztetté vált, s már az 1867-et megelőző években érzékelhető volt egy nemruszsofil ruszin irányzat az értelmiség körében. Ez az irányzat az ország átalakuló közjogi és politikai körülményei közepette mérsékeltabb igényekkel lépett fel. Nevezetesen azzal, hogy a választókerületek a nemzetiségek arányának megfelelően alakíttassanak ki, hogy a járási tisztviselőket a lakosság választhassa, s a szolgabírói járásokat is a nemzetiségek szerint alakítsák ki, s hogy az „al- és főtanodák” számára biztosítsanak az anyanyelv elsajátítására nemzetiségi irodalomtanárokat.

Radikális és kevésbé radikális ruszin programok főleg az Októberi Diploma megjelenését követő évben, 1861-ben, a kiegyezés évében, 1867-ben, valamint 1868-ban, a nemzetiségi törvény elfogadása idején születtek. Figyelemre méltó, hogy a képviselőválasztásokon, 1861-ben és 1865-ben indultak ruszin jelöltek, s közülük néhányan be is kerültek a törvényhozásba. A radikális követelések azonban enyhültek, egyre többször találkozhatunk olyan igényekkel, amelyek az általános, demokratikus szabadságjogok alapján kéri bizonyos nyelvi-kulturális jellegű kívánságok teljesítését.

Ez a korabeli viszonyok ismeretében érthető, hiszen a ruszin értelmiség, amely a kialakuló és megszilárduló dualista osztrák–magyar államban érdekérvényesítésének új módzatait kereste, kénytelen volt számolni a realitásokkal.

A nemzetiségi lét valós kereteit a gazdasági kondíciók mellett nagymértékben az 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvény határozta meg. Az európai viszonylatban is figyelmet érdemlő, Deák és Eötvös aktív közreműködésével megalkotott törvény az államegység elvéből kiindulva nem biztosította ugyan a kollektív testületi és területi szerveződés különböző maximumait, az önálló nemzetgyűlést, az autonóm tartományt s a nemzeti felségjelek használatát, amit azonban adott, az nem volt kevés. Széles körű nemzetiségi nyelvhasználatot emelt a törvény rangjára a községi, a városi és a megyei életben, azaz kimondta, hogy 20% kisebbségi kívánságára a községben második, harmadik, sőt negyedik nyelv használatát is engedélyezni kell. A nem-

zetiségi vezetők, főleg a románok, a szerbek és a szlovákok túlzó követelései, amelyek szerint az általuk többségben lakott helységekből és vármegyékben a községet a többségiek nyelvén bonyolítottassák le, nem voltak elfogadhatóak, mert ezek a követelések a többi nemzetiség diszkriminálását jelentették volna. A törvény nagyfokú lehetőségeket biztosított az alsófokú iskoláztatás, a kulturális és művelődési egyletek alakítása, a sajtó, az ipari vállalkozások, a tulajdonszerzés terén. Ez utóbbiaknak tulajdonképpen kizárólag a nemzetiségek anyagai lehetőségei szabhattak határt. Saját bankrendszer és pénzalap, nemzeti nagybirtokosság és iparosság híján ezzel legkevésbé az egyik legkisebb nemzetiség, az 1910-ben az ország összlakosságának 2,5%-át³ kitevő ruszinság tudott élni. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a törvények adta lehetőségeket sok esetben torpedózta meg a belső és külső izgatásra okkal és ok nélkül gyanakvó helyi és központi hatalom, s a ruszinság esetében a nemzetiségi kiteljesedésnek további gátja volt az általános népoktatás szempontjából pozitív elemeket hordozó 1907-es iskolatörvény, a lex Apponyi, az értelmiség fokozatos integrálódása a magyar kultúrába, valamint a lassú asszimilálódás.

A ruszinságnak a politikai életbe való beemelésére a századfordulót közvetlenül megelőző években a Zichy Nándor vezette ellenzéki Katolikus Néppárt tett kísérletet. Programjában a nemzeti kisebbségek kulturális és gazdasági felemelését hirdette meg, s a ruszinság körében Ungváron, Munkácson és Nagyszőlősen meg is nyitotta irodáit. A kormányzat ezt az akciót nem kívánta tétlenül szemlélni, ezért Bánffy Dezső miniszterelnök 1896-ban megállapodott Fircák Gyula munkácsi görög katolikus püspökkel egyháza támogatásában, valamint a ruszinság kulturális és gazdasági színvonalának emelésében. 1897-ben megindult a földművelésügyi minisztérium nyomor-nyhító „hegyvidéki akciója”, amelynek lebonyolításával a kiváló mezőgazdász, Egán Edét bízták meg. Ez az akció, amellyel hogy tompítani igyekezett az amerikai emigráció politikai hatásait,⁴ jelentős elvi lépés volt a kormány részéről. Céljaul a havasi típusú állattenyésztés és tejgazdaság kiépítését tűzte ki Bereg vármegyében, amihez olcsó kincstári föld- és legelőbérleteket biztosított. Hitel-, fogyasztási és értékesítési szövetkezetek, valamint áruraktárak létesítésével a népet fojtogató uzsorát kívánta letörni. Egán 1901-ben bekövetkezett korai és rejtélyes halálával⁵ az akció is elhalt. A kormányzati akció

³ Magyarország története 1890–1918, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 414. p.

⁴ „A rutén kérdés ma elsősorban gyomor-kérdés, s csak másodsorban nemzetiségi kérdés” – írta 1898-ban keltezett emlékiratában Egán Ede. Uo., 1044. p.

⁵ A szerednyei szőlődombokon kiderítetlen körülmények között pusztuló oltotta ki életét.

azonban csak tüneti kezelést jelenthetett, hiszen a nyomor eredendő okát, a nagybirtokrendszer érintetlenül hagyta.

A kulturális-nyelvi ébredés szakaszában lévő ruszin értelmiség a századfordulóra szakított az orosz nyelvhasználattal, s a russzofil irányzatot elvetve, a helyi dialektuson alapuló ruszin irodalmi nyelv kialakítására törekedett. E törekvés hathatós támogatója lett az 1895-ben újjászervezett Szent Bazil Társulat, majd annak utódja, az Unió Könyvkiadó. A Kárpátalján megjelenő, a ruszin értelmiségnek szánt sajtóorgánumok, a Kelet, a Felvidéki sion, a Görög-katolikus szemle a magyar társadalomba való integrálásban látták a ruszinság egzisztenciális-kulturális felemelkedésének lehetőségét. Ezen az állásponton voltak a budapesti ruszin értelmiség és a görög katolikus klérus magyarbarát képviselői is. A russzofilát elutasítva, s a ruszin sajtóságot hirdelve, e felfogást képviselte a pozsonyi, a budapesti és a pécsi egyetem tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Hodinka Antal, valamint a Rahón született s a budapesti egyetemen tanárkodó kiváló nyelvész, Bonkáló Sándor is.

Az amerikai kivándorlás hatása a ruszin nemzeti mozgalomra

A múlt század nyolcvanas éveiben a munkanélküliség következtében nagy-szabású kivándorlási hullám indult Magyarországról a munkaerőt szinte korlátlanul felvenni képes Egyesült Államokba. A kivándorlók jelentős részét a különböző tulajdonban lévő nagybirtokok fojtogatásában élő ruszinok adták. Az első világháború kitöréséig mintegy 150 000 szepesi, sárosi, zempléni és ungi ruszin kényszerült az ország elhagyására.⁶

Az Újvilágban az óhazai társadalmi állapotoktól eltérő viszonyok mellett sokan, s rendkívül fontos, hogy immár korlátozás nélkül ismerkedhettek meg a szlovák nemzeti mozgalommal, valamint a russzofil, ukranofil vagy pánszláv eszméket valló oroszországi és galíciai ukrán kivándoroltakkal. A magyar kormányzat aggodalommal szemlélte ezt a folyamatot, amelyet csak betetőzött az egyesült államokbeli római katolikus egyház elutasító magatartása a görög katolikus klérussal szemben. Erre a kivándorolt ruszinság egy része a pravoszláv hitre való áttéréssel reagált.⁷ A leginkább aktív té-

⁶ Pavlo Robert MAGOCSI: *Formuvannya nacionalnoji szamoszvidomosztyi: Pidkarpatszka Rusz (1848–1948)* (A nemzettudat alakulása: Podkarpatszka Rusz [1848–1948]), Uzhhorod, 1994, 45. p.

⁷ Az 1910-ben keltezett magyar adatok 577-től 30 000-ig becsülik az áttértek számát. Uo., 215. p.

rítő, a Minnesota állambeli Minneapolis lelkésze, Alexis G. Tóth, több, az Egyesült Államokban és Oroszországban megjelent broszúrában pánszláv politikai felhanggal népszerűsítette a pravoszláv vallást. Ezek a füzetecskék természetesen Magyarországra is eljutottak, s az időközben hazatérők propagandájával kiegészülve gerjesztőivé váltak a század eleji, nemzetközi botrányt kirobbantó „skizmapörököknek”. A magyar kormányzat görög katolikus lelkészek és apostoli vizitátor Amerikába való küldésével tett ugyan lépéseket az áttérési mozgalom megfékezésére, kísérletei azonban nem jártak sikerrel.

Az áttérők ellen lefolytatott perek, 1904 és 1906 között a nagylycskai és az izai, majd a 1913–14-es máramarosszigeti, ahogyan Kemény G. Gábor fogalmaz: „nem volt jellegzetesen nemzetiségi pör”.⁸ A hazaárulásban és államellenes izgatásban elmarasztalt elítéltek elsősorban a görög katolikus egyháznak fizetendő magas párbér miatt tértek át a pravoszláv hitre, lévén, hogy az ugyan műveletlenebb, de életvitelében a néphez közelebb álló ortodox papság jóval kisebb egyházi adót követelt. A perek, különösen a máramarosszigeti, nagy nemzetközi publicitást kapva, mindenesetre nagy kárt okoztak Magyarországnak tekintélyének, s kiváltképpen a kivándorolt tengerentúli ruszinság és szlovákság körében jelentősen fölerősítették a szeparatista törekvéseket.

Az orosz pánszlávizmus

A magyar politikai közvéleményt különösképp nyugtalanította az orosz politikai és kulturális élet nagyfokú, pánszláv fogantatású érdeklődése a „magyarországi oroszok” iránt. Bizonyos társadalmi szervezetek, mint például az állami дума képviselője, Vlagyimir Bobrinszkij által alapított Galíciai-orosz Jótékonyági Társaság, anyagilag és erkölcsileg is támogatták a skizmamozgalmat. Oly módon, hogy egyházi könyveket küldtek Magyarországra, ruszin fiatalokat oroszországi kolostorokban pravoszláv missziós tevékenységre képeztek ki, s számos tanulmányt közöltek „Kárpátoroszország” történelméről és irodalmáról. Jellemző a felfokozott érdeklődésre, hogy 1907-ben Moszkvában kárpátorosz múzeumot létesítettek. Vlagyimir Lamanszkij, a szláv múlt és civilizáció híres orosz kutatója egész sor tudóst ihletett meg, akik az Oroszország határain kívül élő „oroszokról” szóló műveikben pánszláv eszméket sugalltak.

⁸ KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában VI. 1913–1914*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985, 62. p.

De nyugtalanítóak voltak egyes politikai megnyilatkozások is. K. P. Pobedonoszcev, a cári minisztertanács befolyásos tagja például kijelentette, hogy szeretné megérni azt az időt, amikor Oroszország annektálja Kárpátalját és Galíciát.⁹

Az efféle megnyilvánulásokat akár ködvárre építő vágyakozásnak is tekinthetnénk, ám ahogyan a későbbi események bizonyították, a megváltozott körülmények között ezek a vágyak fenyegető politikai tartalmat kaptak. Az első világháború idején, 1916-ban ugyanis az antanthatalmak titkos megállapodása Kelet-Galíciát az Északkeleti-Kárpátokkal és Észak-Bukovinával Oroszországnak ígérte.¹⁰ (A jaltai osztozkodás következményeinek ismeretében jegyezzük meg, hogy a terv akkori meghíúsulásában nagy szerepe lehetett a cári birodalom széthullásának.)

A történelmi Magyarország széthullása és a ruszin aspirációk

Mint láhattuk, a világháború alatt már körvonalazódtak azok a tervek, amelyek később nagy hatással voltak Kárpátalja további sorsára. A későbbi nyertes, az új állam, Csehszlovákia fáradhatatlan propagandistái, Edvard Beneš és Tomáš Garrigue Masaryk ekkor még bizonytalanok voltak Kárpátalja sorsát illetően, hiszen azt Oroszország érdekeltségének tekintették, ám jellemző, hogy megszerzésének esélyeit nem hagyták figyelmen kívül.

„Mivel a kezdetektől számítottam Ausztria és Magyarország bomlására, nem feledkeztem meg a magyarországi kisorosz területről; vajon milyen sors vár rá Magyarország szétesése után. Ennek az országrésznek a fontossága mindenki számára kétségtelen a többi kisorossal, a románokkal, a magyarokkal és a velünk való szomszédsága miatt (Szlovákia kisorosz területeit a szlovák írók régóta gondos figyelemmel kísérték). Amíg Oroszország győztes volt, figyelembe kellett venni, nem támaszt-e igényt a Kárpátaljára, különösen miután Kelet-Galíciát nyomban elfoglalta. De akkor még Oroszország számolt vele, hogy a magyarok esetleg szembefordulnak Ausztriával, s ezért valószínűleg nem volt határozott elképzelése a dologról. Erre – akár csak a hivatalos Oroszország magyarofiliájára – felhívtam a figyelmet. A szövetségesek nem szerették volna, hogy az oroszok a Kárpátok déli oldalára kerüljenek. [...] Oroszország veresége lehetővé tette, hogy a Kárpátalja a mi

⁹ MAGOCSI, i. m., 45. p.

¹⁰ HAJDU Tibor: *A cári Oroszország hadicéljai Magyarországgal szemben*, in *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995, 32. p.

köztársaságunkhoz kerüljön. Kezdetben ugyan mindez csak jámbor szándék volt, de Oroszországban és különösen Ukrajnában foglalkoznom kellett a tervvel, mert az ukrán vezetők többször is megvitatták velem az Oroszország területén kívül élő valamennyi kisorosz jövőjét. Kárpátalja hozzánk csatolása ellen nem volt kifogásuk” – írja emlékirataiban a Csehszlovák Köztársaság későbbi első elnöke.¹¹

A Monarchia széthullásával, majd a Magyar Népköztársaság megalakulásával a magyarországi nemzetiségi kérdés új dimenziókat kapott. Az elszakadás igényével fellépő, s katonai támogatást is élvező román, szerb és szlovák mozgalmak súlyos helyzetbe hozták az ország területi integritásához legalább a békekötésig ragaszkodni kívánó Károlyi-kormányt. A nemzetiségi miniszter, Jászi Oszkár előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy a maguk mögött fegyveres támogatást érző mozgalmakat mégoly nagyvonalú engedményekkel sem lehet kompromisszumra bírni. Némi sikerrel a németekkel, valamint a ruszinokkal való megegyezés kecsegtetett.

Az 1918 ősze és 1919 tavasza közötti időszakban, mivel hivatalosan még nem dőlt el az északkeleti területek jövőbeli hovatartozásának kérdése, a megegyezés érdekében több lépés is történt.

1918. november 9-én Ungváron megalakult a 35 tagú „magyar–ukrán” néptanács, amely rövid időn belül a Károlyi-kormány elé terjesztette követeléseit. Az ungvári néptanács Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyéek élére ruszinbarát főispánok kinevezését kérte, valamint azt, hogy létesítsenek ruszin ügyosztályt a kultuszminisztériumban, s alakítsanak ruszin tanszéket az egyetemen. A felterjesztést a kormány elfogadta, s december 21-én közzétette az 1918. évi X. Néptörvényt „a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról”. A törvény kimondta, hogy „Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyéek ruszinlakta részeiből Ruszka Krajna néven autonóm jogterület (kormányzósági terület) alakíttatik”. Ennek értelmében az autonóm terület törvényalkotó szerve autonóm ügyekben a ruszin nemzetgyűlés, közös ügyekben – külügy, hadügy, pénzügy, állampolgárság, magánjogi és büntetőjogi törvényhozás, gazdasági, közlekedési, szociálpolitikai ügyek – a létesítendő magyar közös országgyűlés az illetékes. Legmagasabb kormányzati szervként a Ruszka Krajna-i minisztériumot és a Ruszka Krajna-i kormányzóságot jelölte meg a törvény. Az ezen a területen élő nem ruszin anyanyelvű lakosság jogait helyhatósági és kulturális autonómia hivatott

¹¹ Tomáš Garrigue MASARYK: *A világforradalom 1914–1918*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990, 286. p.

biztosítani. Az államkincstári földek, bányák, erdőségek „a ruszin nemzet törvényes képviselőjének” tulajdonába mennek át. A Budapesten felállított Ruszka Krajna-i minisztérium és a Munkácson létrehozott kormányzósági hivatal élére ruszin nemzetiségű vezetőket, Szabó Oresztet és Stefán Ágostont nevezték ki.

A törvény kihirdetése után meg is történtek az előkészületek az autonómia megvalósítására, ám gyakorlati megmértetésére már nem maradt idő. 1919. január 12-én a csehszlovák hadsereg bevonult Ungvárra, az alakuló galíciai nyugatukrán állam csapatai is megjelentek az északkeleti vármegyékben, s megindult a román invázió is.

Az egyébként bizonytalankodó¹² magyarbarát ungvári néptanács mellett még két ruszin tanács működött. Az eperjesi a Csehszlovákiához, a máramaroszigeti pedig az Ukrajnához való csatlakozást szorgalmazta.

A Csehszlovákiához való csatlakozás híve volt az emigráns Magyar-Oroszok Amerikai Néptanácsa is. 1918. november 12-én az említett testület scrantoni kongresszusa arra szavazott, hogy Kárpátalját „széles jogkörű autonómiával” csatolják a Csehszlovák Köztársasághoz. Az Amerikába kivándorolt ruszinok körében novemberben és decemberben e kérdésről népszavazást rendeztek, s az támogatta a kongresszusi határozatot. Ezt a „népkararatot” az Egyesült Államok és Csehszlovákia furcsamód a magyarországi ruszinság önrendelkezésre irányuló igényének ismerte el. A párizsi békekonferencia döntéshozó államai is támogatták a Kárpátaljára vonatkozó csehszlovák ambíciókat. A bizonytalan helyzetben, amikor a szovjet-orosz csapatok közel álltak a Kárpátokhoz, s készülődőben volt a magyarországi kommunista hatalomátvétel is, nem akarták a véletlenre bízni az eljövendő fejleményeket. Végül, 1919. március 13-án az antant is úgy döntött, hogy ez a fontos stratégiai jelentőséggel bíró terület Csehszlovákiához csatoltassék. Ezt azonban még szűk két hónapig, május 5-ig, a román és a csehszlovák katonai intervenció megindulásáig nem sikerült megvalósítani.

Időközben Magyarországon politikai fordulat történt, a Károlyi-kormány lemondott, s megalakult a Tanácsköztársaság. A tanácskormány a ruszin autonómiát Zemplén és Sáros megyékre is ki kívánta terjeszteni. Ruszka Krajna „nemzeti területet” öt kerületre kívánta felosztani. Önálló

¹² A „Ruszka Krajnáról” szóló néptörvény életbeléptetése alkalmából, december 26-án még „köszönetét és ragaszkodását tolmácsolta”, és küldöttséget menesztett Budapestre. A fővárosba érkező bizottság ugyanakkor azonban titokban Milan Hodžával tárgyalt, s a Csehszlovákiával való megegyezés lehetőségét latolgatta. *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 121. p.

Területi Szövetség formájában, s ez föderatív alapon tartozott volna a Magyar Tanácsköztársasághoz. Ezek azonban csak tervek maradtak, hiszen az ellenséges katonai intervenció kivitelezésüket lehetetlenné tette.

Végjáték

1919. szeptember 10-én a Saint-Germain-en-Laye-ben megkötött szerződésben kimondták Kárpátalja Csehszlovákiához való csatolását. A szerződés II. fejezetének 10. cikke értelmében „Cseh-Szlovákország kötelezi magát arra, hogy a ruthének a Kárpátoktól délre fekvő területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Cseh-Szlovák Állam kebelében autonóm egység alakjában oly szervezettel látja el, amely Cseh-Szlovákország egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával rendelkezik”. Az okmány további rendelkezései értelmében az autonóm területeket külön tartományi gyűlés (szojm) illeti meg, amely nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási és minden egyéb olyan kérdésben, amelyet az állam törvényei a hatáskörébe utalnak, törvényhozói hatalommal lesz felruházva. Csehszlovákia egyetért továbbá azzal, hogy a rutén terület tisztviselőit a lehetőséghez képest e terület lakosai közül fogják kiválasztani. A rutén terület megfelelő képviselőt kap a köztársaság országgyűlésében – rendelkezik a szerződés, amely a csehszlovák alkotmánytörvénybe is bekerült.

Az ígéretek a húszesztendő csehszlovák fennhatóság alatt csak igen korlátozott mértékben valósultak meg, ez azonban már nem tartozik a dolgozat tárgyához. Annyi azonban igen, hogy a cseh politika és a ruszinság érdekei már a szerződés megkötése előtt sem álltak összhangban egymással. Az egyik súlyos érdekütközés a ruszin etnikai terület határainak meghatározása körül robbant ki.

Zsatkovics Gergely,¹³ a terület későbbi első kormányzója, aki Amerikából való hazatérése előtt az Egyesült Államokban a csehszlovák orientációjú politikai erőknél tett felbecsülhetetlen szolgálatokat, Benešsel folytatott megbeszélésén 1919 júniusában értesült arról, hogy a békekonferencia az Ung folyó vonalán kívánja meghúzni Kárpátalja végleges nyugati határait. Ez ellen tiltakozva azt az ígéretet kapta, hogy a békeszerződésnek a szlovák-ruszin határra vonatkozó rendelkezései csak ideiglenesek, végleges döntést

¹³ Gregory Zhatkovich.

ebben az ügyben egy később felállítandó cseh–szlovák–ruszin bizottság fog hozni. Zsatkovics Masaryknál is megpróbálta elérni a ruszinok lakta régió határainak kijelölését, ám az a ruszin–szlovák határ kérdésében úgy nyilatkozott, hogy ilyen jellegű határszerződés megkötése csak független államok között lehetséges, s ez Kárpátalja és a Csehszlovák állam között nem áll fenn. Zsatkovics, a cseh politikának a ruszinsággal szembeni brutális érdekérvényesítését látva, az autonómia elsikkasztását elemző emlékiratában emlékeztette az elnököt a korábbi ígéretekre, majd lemondva kormányzói tisztségéről, visszament az Egyesült Államokba.

A XIX. század második felétől folytatott ruszin autonómiakísérletek tehát kudarcot vallottak, s csak az első Csehszlovák Köztársaság végnapjaiban, 1938 ősze és 1939 márciusa között valósulhattak meg. A ruszinság külön tragédiája, hogy igen kedvezőtlen politikai kondíciók mellett, ugyanis a huszti székhelyű Kárpát-Ukrajna támogatása átmenetileg a szovjetellenes német tervek egyik mellékes állomása volt csupán. Az 1919 előtti törekvések kudarcának fő okai a ruszin társadalom elmaradottsága, értelmiségi és politikai elitjének szervezetlensége és cselekvőképtelensége, valamint a korabeli magyar politika autonómiaellenessége volt. A helyzet ellentmondásossága: miközben a dualista államszerkezetben Magyarország maga is jogainak kiteljesítéséért küzdött, addig saját felségterületén a hasonló nemzetiségi törekvéseket gyanakvással szemlélte. Hozzá kell még tennünk, hogy a korabeli Európában éppen az egységesülési törekvések divatoztak, az autonómiaküzdelmek egyéb belső bonyodalmak közepette már csak emiatt sem számíthatnak túlzott sikerre.

AUTONÓMIA: KÁRPÁTALJAI VÁGYAK ÉS A VALÓSÁG

Kárpátaljának, ennek a ma 12 800 négyzetkilométer kiterjedésű területnek, amely a történelmi Magyarország Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéinek részeiből képződött, viszonylagosan önálló politikai élete az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után kezdődött el. A Károlyi-kormány által deklarált, a Magyarország keretein belül létrehozott „autonóm jogterület”, Ruszka Krajna, amely a Tanácsköztársaság ideje alatt sem szűnt meg, a csehszlovák fennhatóság alatti Podkarpatská Rus, a rövid életű ukránbarát és náci német kreatúra Karpatszka Ukrajina (Kárpát-Ukrajna), a Teleki Pál által szorgalmazott, ám soha meg nem valósult Kárpátaljai Vajdaság, majd a tiszavirág életű Zakarpatszka Ukrajina (Kárpátontúli Ukrajna) gyakorlatilag sohasem került abba a helyzetbe, hogy *valóságosan is autonóm* politikát folytathasson. A második világháború után Kárpátontúli Területként (Zakarpatszka Oblaszty) Ukrajnához csatolt közigazgatási egység pedig már a közelébe sem jutott az autonómia elvének, a Moszkvából irányított Szovjet Birodalom egyik peremterületévé degradálódott. Sajátos módon úgy, hogy közben rendkívüli hadászati jelentőséggel bírt. (A szovjet haderő az 1945-ben megkötött szovjet–csehszlovák államközi szerződés következményeként immár saját felségterületén került be a Kárpát-medencébe, s a „foglalás” révén a nagyhatalmi terjeszkedő politika *katonai* vonatkozásban is jelentős sikert könyvelhetett el.)

A függetlenné vált Ukrajnában ez a különböző politikai érdekek keresztútján fekvő térség ismét az autonómia megvalósításának gondolatával foglalkozik, de éppen a különböző érdekek ütközése miatt nem lesz könnyű megvalósítania a gyakorlatban is működőképes autonóm berendezkedést.

A szovjet birodalmi érdekek kizárólagosságának szellemében a Szovjet-Ukrajnához csatolt Kárpátalján egészen a gorbacsovi irányváltás meghirdetéséig tilos, sőt büntetendő cselekmény volt nyilvánosan foglalkozni az autonóm törekvések történetével. Az objektivitás alapvető szakmai kívánalmait figyelmen kívül hagyó hivatalos történetírás¹ az ukrán nacionalizmus szem-

¹ Vö. A boldogság felé (Kárpátontúl vázlatos története), Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1975; J. V. ILNICKIJ: Diadalmas előrehaladásunk útjelzői, Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1975; A Nagy Október és az újraegyesült Kárpátontúl felvirágzása (Tanulmányok), Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1970; *Sljahom Zsovtnya* [Október útján – dokumentumgyűjtemény

szögéből tárgyalta Kárpátalja történelmét, demagóg módon ismételtette „az ezeresztendő magyar elnyomásról” szóló áltörténelmi és uszító tanításokat, s az aktuálpolitikai szempontokat előtérbe helyezve szívósan súlykolta azt a tételt, hogy az itt élő népek történelmének legfényesebb fejezete az 1944-es „felszabadulással”, a „Szovjet-Ukrajnával való újraegyesüléssel” kezdődött. A mitizáló, nagyukrán ábrándokat hajszólo történetírás Ukrajna függetlenné válása után is része maradt az ukrán közgondolkodásnak, amint azt az ukrainai és az emigrációban élő „tudósok” művei bizonyítják.²

1945 után a kérdéskörrel az ismert okok miatt még a tudományos kutatás szintjén sem volt tanácsos foglalkozni. Tilkovszky Loránt 1967-ben megjelent *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941* című könyvében részletesen foglalkozott ugyan a kárpátaljai autonómia kérdésével, ez az adatokban egyébként gazdag mű azonban erősen magán viselte a kor „internacionalista” történetírásának jegyeit. Abban az értelemben, hogy kizárólag a magyar nacionalizmus túlzásairól volt hajlandó tudomást venni.

A korábban tiltott és elutasított két háború közötti szakirodalom sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel. Ezeket a könyveket, tanulmányokat újraolvassva, kihámozható ennek a ma is létező problémának a hiteles története. E dolgozatnak nem célja az ismert történet újraírása, inkább azt szeretné megvizsgálni, volt-e egyáltalán esélye a megvalósulásra ennek a különböző országok törvényeiben, törvénytervezeteiben, alkotmányában és nemzetközi szerződésekben deklarált elvnek. Az autonóm jogállás kinyilvánítása a csehszlovák, majd a magyar kormányzat részéről mennyiben volt őszinte szándék, s mennyiben volt arra hivatva, hogy a lakosság érdekeit figyelmen kívül hagyva, terjeszkedő, garmatosító katonapolitikai törekvéseket leplezzen.

ukrán nyelven], Uzshorod, 1965; *Sugaras utakon* (A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája 1945–1985), összeállította Lizanec Petro – Gortvay Erzsébet – Vaszőcsik Vera, Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1985; BALLA László: *Szovjet magyarok. I. Új fogalom*, Kárpáti Igaz Szó, 1975. november 23., 3. p.; II. *Hagyományok*, Uo., 1975. december 7., 3. p.; III. *Kötődések*, Uo., 1975. december 21., 4. p.; IV. *Nem koegzisztencia!*, Uo., 1976. január 4., 3. p.

² Ihor KOLIUSKO: *Ukrajna nemzeti-felszabadító mozgalmainak liberális koncepciója*; Jaroszlav HRICAK: *Ukrajna: a nemzeti azonosság sajátos esete?*; Ihor MARKOV: *Ukrajna függetlenségének kikiáltása történelmi perspektívából* (az említett tanulmányok a Geneza című lvovi elméleti folyóirat 1992/1. számában jelentek meg). Julián HIMINEC: *Zakarpattyja – zemlja ukrajinszkoji derzsavi* [Kárpátontúl – az ukrán állam földje], Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1991 (az Egyesült Államokban élő szerző a Volosin-kormány külügyi képviselője volt).

Az 1918: X. néptörvény

A Károlyi-kormány által 1918. december 21-én közzétett néptörvény kimondta: „Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszinlakta részeiből Ruszka Krajna néven autonóm jogterület (kormányzósági terület) alakítottatik”. A törvény értelmében az autonóm terület törvényalkotó szerve autonóm ügyekben a ruszin nemzetgyűlés, közös ügyekben – külügy, hadügy, pénzügy, állampolgárság, magánjogi és büntetőjogi törvényhozás, gazdasági, közlekedési, szociálpolitikai ügyek – a létesítendő magyar közös országgyűlés az illetékes. Legfőbb kormányzati szerve a Ruszka Krajna-i minisztérium és a Ruszka Krajna-i kormányzóság. A területén élő nem ruszin (ukrán) anyanyelvű lakosság jogait helyhatósági és kulturális autonómia hivatott biztosítani. Az államkincstári földek, bányák, erdőségek „a ruszin nemzet törvényes képviselőjének” tulajdonába mentek át. A Budapesten felállított Ruszka Krajna-i minisztérium és a Munkácson létrehozott kormányzósági hivatal élére ruszin nemzetiségű vezetőket, Szabó Oresztet és Stefán Ágostont nevezték ki.

Nem kétséges: a Károlyi-kormány, majd később a Tanácsköztársaság kormánya az autonómia meghirdetésével arra tett kísérletet, hogy Kárpátalját megtartsa Magyarország határain belül. (A Tanácskormány még messzebbre is ment: a Ruszka Krajna-i nemzeti területet Sáros és Zemplén megye ruszinok lakta részeire is ki akarta terjeszteni.) Ekkoriban már nyilvánvaló volt, hogy Magyarország jelentős területi veszteségekkel kerül ki a világháborúból, ezért is vált sürgetően fontossá a nemzeti érdekeket és törekvéseket figyelembe vevő törvények meghozatala. A ruszinok esetében rövid időre ez a részleges területi integritást őrző elv megvalósíthatónak tűnt, hiszen a nem túlságosan erős ukrán orientációt jelentős mértékben ellensúlyozta a magyarbarát politikai irányzat. A néptörvény kihirdetése után meg is indultak az előkészületek az autonómia gyakorlati megvalósítására, ezt a folyamatot azonban a román, a csehszlovák és a Galíciából érkező ukrán katonai alakulatok bevonulása, a hadi cselekmények nagymértékben hátráltatták. 1919 tavaszára az is kiderült, hogy Kárpátaljára legnagyobb eséllyel a Csehszlovák Köztársaság pályázik. A cseh politikusok bekebelező törekvései – számukra a lehető legkedvezőbben! – beleillettek az európai nagypolitika szándékaiba is. A békekonferenciát előkészítő győztes hatalmak sok esetben kritikátlanul fogadták el Masaryk és Beneš hamisításokat is igénybe vevő néprajzi és területi érvelését. A csehszlovák igények iránti messzemenő megértést az magyarázza, hogy az európai győztes hatalmaknak érdekében

állt a háborúban vesztes Magyarország köré fonódó kisantant létrehozása, továbbá fontos motiváló tényező volt a bolsevista befolyástól és terjeszkedéstől való félelem is.

A ruszinoknak, majd a németeknek (1919. évi VI. néptörvény)³ adandó autonómiatörvényekkel a korabeli Magyarország a többi nemzetiségre is megpróbált hatást gyakorolni, ezek a törekvések azonban ekkor már véglegesen megkésettnek bizonyultak. Az elszakadást minden mást megelőző politikai programként megfogalmazó nemzetiségek számára a kilátásba helyezett jogok már semmiféle vonzerőt nem jelenthettek.

A kárpátaljai, a Zemplén és a Sáros vármegyei ruszinok esetében ugyan némileg más volt a helyzet: a magyarbarát ungvári „magyar–ukrán” néptanács 1918 végén még Magyarország keretein belül képzelte el az autonómiát. Az Egyesült Államokban élő ruszinság politikai képviselői is a bizonytalankodás jeleit mutatták: az 1918. július 23-án Homesteadben megrendezett kongresszuson kinyilvánították, hogy autonómiát abban az esetben követelnek, ha nem sikerül megvalósítani teljes önállóságukat, vagy nem egyesülhetnek a galíciái és a bukovinai ukránsággal. Hogy mely állam keretében, arról nem született határozat. Igaz, ekkor még nem létezett a Csehszlovák Köztársaság, a kulisszák mögé látó politikusok azonban már tisztában voltak a csehek és a szlovákok közös államának háború utáni megalakulásával. Ezt megelőzően a köztársaság megalakításának érdekében az egész világra kiterjedő propagandakampányt folytató Tomáš Garrigue Masaryk Oroszországban és Ukrajnában már tárgyalt Kárpátalja jövőjéről.⁴

³ Ez a törvény az autonóm ügyeket és a közös ügyeket a Ruszka Krajna-i autonómiatörvénnyel azonos módon határozta meg. A német autonómia szervezeti felépítése is azonos volt, azzal a különbséggel, hogy a törvény itt nem egy, hanem több kormányzó-ság felállítását írta elő anélkül, hogy ezek számát és területét közelebbről meghatározta volna. *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 124. p.

⁴ Emlékiratában a későbbi elnök így ír erről a kérdésről: „mivel a kezdetektől számítottam Ausztria és Magyarország bomlására, nem feledkeztem meg a magyarországi kisorosz területtől; vajon milyen sors vár rá Magyarországtól szétválása után. [...] Amíg Oroszország győztes volt, figyelembe kellett venni, nem támaszt-e igényt a Kárpátaljára, különösen miután Kelet-Galíciát nyomban elfoglalta. De akkor még Oroszország számolt vele, hogy a magyarok esetleg szembefordulnak Ausztriával, s ezért valószínűleg nem volt határozott elképzelése a dologról. Erre – akárcsak a hivatalos Oroszország magyarofiliájára – felhívtam a figyelmet. A szövetségesek nem szerették volna, hogy az oroszok a Kárpátok déli oldalára kerüljenek. [...] Oroszország veresége lehetővé tette, hogy a Kárpátalja a mi köztársaságunkhoz kerüljön. Kezdetben ugyan mindez csak jámbor szándék volt, de Oroszországban és különösen Ukrajnában foglalkoznom kellett a tervvel, mert az ukrán vezetők többször is megvitatták velem az Oroszország területén kívül élő valamennyi kisorosz jövőjét. Kárpátalja hozzánk csatlóása ellen nem

A deklarált magyar törvények a zűrzavaros politikai helyzet miatt gyakorlatilag az elvi megfogalmazás szintjén maradtak, megmérettetésükre sem idő, sem lehetőség nem volt. Köztudott, hogy a békeszerződés Magyarországon avított és korszerűtlen társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok konzerválódását segítette elő. A magyar revíziós propaganda minden bajok forrásaként és okozójaként a ténylegesen igazságtalan békeszerződést jelölte meg, s arra hivatkozott, hogy a területi integritás megőrzésével ezek a feszültségek föl sem merültek volna. Ez a korabeli propaganda szempontjából hatásos érvelés természetesen erősen torzít, ám kétségtelen, hogy a békeszerződés Magyarországra vonatkozó szigorú rendelkezései kényszerpályára terelték a magyar politikai és gazdasági fejlődést, kevés esélyt hagytak akár csak egy csehszlovák típusú polgári demokratikus államszerkezet kialakulásának.

A Saint-German-en-Laye-i szerződés és következményei

1919. szeptember 10-én a Saint-Germain-en-Laye-i szerződésben kimondták Kárpátaljának Csehszlovákiához való csatolását. A szerződés II. fejezetének 10. cikke értelmében „Cseh-Szlovákország kötelezi magát arra, hogy a ruthéneknek a Kárpátoktól délre fekvő területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Csehszlovák Állam kebelében autonóm egység alakjában oly szervezettel látja el, amely Cseh-Szlovákország egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával rendelkezik.”⁵ Az okmány további rendelkezései értelmében az autonóm területet külön tartományi gyűlés illeti meg, amely nyelvi, közoktatási, vallási, helyi közigazgatási és minden egyéb olyan kérdésben, amelyet az állam törvényei hatáskörébe utalnak, törvényhozói hatalommal lesz felruházva. Csehszlovákia továbbá egyetért azzal, hogy a rutén terület tisztviselőit a lehetőséghez képest e terület lakosai közül fogják kiválasztani. A rutén terület megfelelő képviseletet kap a köztársaság országgyűlésében – rendelkezik a szerződés, amely a csehszlovák alkotmánytörvénybe is bekerült.

A ruszinság és a cseh politika érdekei már a szerződés megkötését megelőzően összeütközésbe kerültek. Zsatskovics Gergely,⁶ a terület későbbi első

volt kifogásuk”. Tomáš Garrigue MASARYK: *A világforradalom 1914–1918*, Európa Kiadó, Budapest, 1990, 268. p.

⁵ Idézi AJTAY Gábor: *A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika*, Magyar Kisebbség, 1925, 693. p.

⁶ Gregory Zhatkovych.

kormányzója 1919 júliusában Benešsel találkozási megtudta, hogy a békekonferencia az Ung folyó vonalán kívánja meghúzni Kárpátalja végleges nyugati határait. A cseh külügyminiszter attól tartva, hogy a ruszin politikus megzavarja a konferencia munkáját, azzal nyugtatta Zsatkovicsot, hogy a békeszerződésnek a szlovák–ruszin határra vonatkozó rendelkezései csak ideiglenesek, végleges döntést ebben az ügyben egy később felállítandó cseh–szlovák–ruszin bizottság fog hozni. Zsatkovics ekkor még bízott Beneš szavában, s ebben megnyugodva levelet intézett Masaryk elnökhöz, amelyben követelte, hogy a szlovák–ruszin határt a Tomasovszky-féle 1905-ös néprajzi térkép és az 1900-as statisztikák alapján vonják meg. Személyes találkozásuk során – még mindig a szerződés aláírása előtt – az elnök kijelentette, hogy ilyen jellegű határszerződés megkötése csak független államok között lehetséges, s ez Kárpátalja és a csehszlovák állam között nem áll fenn. Ugyanakkor igyekezett megnyugtatni Zsatkovicsot, hogy ezt a kérdést mindkét fél megelégedésére rendezni fogják.

A magát demokratikusnak deklaráló cseh politikai hatalomnak valójában sohasem állt érdekében az autonómia bevezetése Kárpátalján. A bekebelezett terület többek között azért volt fontos a számára, hogy teljessé tegye Magyarországnak a később megalakult kisantant általi körülzártágát, valamint ezzel is akadályozni kívánta a közvetlen magyar–lengyel kapcsolatokat. Szűklátókörűsége következtében a lehető legegyszerűbb megoldást, a térség gátlástalan gazdasági kizsákmányolását, társadalmi-szellemi gyarmatosítását tartotta célravezetőnek. Helyzetét az akkor hivatalosan Podkarpatská Rusnak nevezett területen ingatagnak érezte, hiszen a keleti tartomány bekebelezését sem etnikai, sem történelmi indokokkal nem tudta igazolni. Így érthető, hogy a terület gazdasági-ipari fejlesztésével sem törődött. A leplezetlen kizsákmányolást az odatelepített cseh állami-közigazgatási és katonai bürokrácia segítségével szándékozott megvalósítani, folyamatosan elutasítva a ruszin autonómia iránti igényeket. A cseh adminisztráció hatalmi pozícióból és kívülről kormányzott: a helyi érdekekkel nem volt képes, de nem is szándékozott azonosulni.

Időben és történelmi esélyekben még távoli volt ugyan az 1945-ös szovjet–csehszlovák államszerződés, ám ennek utólagos ismeretében elgondolkodtatóak Masaryk elnöknek 1920-ban Gillersonhoz, a szovjet Vöröskezszt kiküldöttéhez intézett szavai: „Én úgy tekintem Kárpátoroszországot, mint egy, Oroszország részéről Csehszlovákiára bízott zálogot, melyet mi az első adandó alkalommal vissza fogunk adni Oroszországnak, ezt én köztársasági elnöki minőségemben a leghivatalosabban kijelentem. Felhatalmazom

Önt, hogy erről kormányának Moszkvában jelentést tegyen.”⁷ A tervezgető szándék – ha nem is direkt módon, s a húszas-harmincas években főként nem nyilvánosan – nem volt idegen a térítő pánszlávizmus és a küldetéses világforradalom eszmekörében mozgó moszkvai vezetéstől. Ezt csak erősítette a Kárpátalján nagymértékben megnövekedett kommunista befolyás, amely a legálisan működő kommunista pártra leadott szavazatok számában is megmutatkozott. 1924-ben 100 000-en, s még 1929-ben is közel 70 000-en szavaztak a kommunista pártra. A kommunista propagandát hol nyíltabban, hol burkoltabban, folyamatosan átjárta a „világforradalom” és a „dolgozók felszabadításának” mezébe bújtatott birodalmi terjeszkedés eszméje, amely Kárpátalján a húszas években fölerősödött ukrán irredenta elképzelésekben is visszhangra talált.⁸ Ezeket a törekvéseket pedig éppen az autonomista ruszin politikai szándékok és a területi revíziót óhajtó hivatalos magyar felfogás ellenében s a cseh–orosz korridor kialakítása érdekében a prágai hivatalos politika alig leplezetten támogatta. Ezért nem tekinthető véletlennek, hogy az ukrán irányzatú Volosin-frakció a prágai törvényhozáásban mindvégig élvezte a cseh szocialista pártok és Beneš cseh nemzeti szocialista pártjának támogatását. (Az sem véletlen, hogy Avguszt Volosin görög katolikus kanonok lett az 1938 őszétől 1939 márciusáig „működött” Kárpát-Ukrajna elnöke.)

Az autonómia megvalósításáért az Ivan Kurtyák vezette Autonóm Földműves Szövetség folytatott következetes küzdelmet. A pártvezér a Népszövetség elé 1924 és 1931 között öt petíciót terjesztett be az autonómia tárgyában. (Kurtyák 1932-ben bekövetkezett halála után Bródy András lett a párt vezetője.) A küzdelmek az autonóm terület kiterjedése, a nyelvhasználat, a politikai és közigazgatási életben való arányos képviselő kérdésai körül csúcsosodtak ki. Az autonomista politikusok az ideiglenes saint-germain-i szlovák–ruszin határ eltörlését kívánták, amivel a ruszinság egyesítését akarták elérni. A nyelvhasználat kérdésében annak az 1926 februárjában hozott 17. számú kormányrendeletnek a módosítását kívánták, amelynek értelmében az állam egész területén a cseh–szlovák a hivatalos nyelv, az orosz és az ukrán nyelv csupán „tárgyalási jogokkal” bír. „Enyhítésként”, de inkább és főleg tuda-

⁷ Robert Nowak *Der künstliche Staat* (Berlin, 1938) című könyvéből idézi KEMÉNY Gábor: *Verhovina feltámad*. Budapest, MEFHOSZ Könyvkiadó, 1939, 72. p.

⁸ Az ukrán irányzat egyik ideológusa, Bydlo professzor 1928. október 28-án a cseh kormány hivatalos folyóiratában, a *Československá Republikában* kijelentette, hogy „A Ruténföld csak ideiglenes függelék a Csehszlovák Köztársaságnak, melyet előbb-utóbb át kell engedni Ukrajnának”.

tosan, a magyarok és a ruszinok közötti feszültségek gerjesztése érdekében, a rendelet előírta, hogy a túlnyomórészt magyarok lakta beregszászi járásban az orosz vagy ukrán nyelven írt beadványokat is el kell fogadni. (A cseh-szlovák hivatalos nyelvhasználat ellenzői eközben különösen sérelmesnek találták, hogy a rendelet nem tett említést a ruszin nyelvről.) Nagyfokú sérelemnek számított továbbá, hogy Podkarpatská Rus területén az államigazgatási és egyéb hatalmi szervekben nem volt megfelelő a ruszinság részvétele.⁹ Az említett anomáliákat a csehszlovák kormányok a köztársaság fennállása alatt sohasem szüntették meg, nem javítottak a közoktatásnak a ruszinok számára hátrányos helyzetén, s nem tettek semmit a hegyvidéki lakosság nyomorának megszüntetése érdekében sem.

A csehszlovák társadalmat nem foglalkoztatta ugyan túlságosan Kárpátalja autonómiájának a kérdése, azt azonban nem lehet állítani, hogy az egész társadalom, valamint az ellenzéki pártok és a sajtó a kormánypolitikának megfelelően egyöntetűen elutasították volna a kárpátaljai autonómia gondolatát. A fiatal cseh nemzedék egy része, felismerve a Kárpátalját ért igazságtalanságokat, rokonszenvezett a ruszin törekvésekkel. Ennek egyik bizonyítéka a csehszlovák diákok központi szövetségének 1932. február 22-én Ungváron rendezett kongresszusa, amelyen az akkori kárpátaljai kormányzó, Anton Beszkid elnökölt. A kongresszus, amelyen a cseh diákok mellett ruszinok is részt vettek, határozatban utasította el a Kárpátaljával szemben folytatott hivatalos politikát, s az autonómia teljes megvalósítását, valamint a ruszin nyelv jogainak a közoktatásban, a hivatalokban és a szellemi életben való érvényesítését követelte. Ezek és az ehhez hasonló követelések, a sajtóban megjelent, a kormánypolitikát bíráló írások,¹⁰ annak ellenére, hogy nemzetközi szerződésre hivatkozhattak, nem hozták meg a kívánt sikert: a prágai kormány az autonómia létrehozásához csak a köztársaság széthullásának utolsó fázisában járult hozzá.

⁹ 1934 őszén a prágai parlamentben elhangzott beszédében Bródy András elmondta, hogy Kárpátalján a járási főnökök között hét cseh, két ruszin, egy ukrán és egy orosz emigráns van. A városi jegyzők 68,8%-a cseh, 13,5%-a ruszin, 9,5%-a ukrán és orosz emigráns. A községi jegyzők között 66% a csehek, 16,5% a ruszinok aránya. A tisztviselők közül 497-en cseh s csupán 85-en ruszin nemzetiségűek, 1313 pénzügyi hivatalnok közül pedig 164 az őslakosok száma. *Hogyan érvényesülnek a ruthének saját földjükön?*, Magyar Kisebbség, 1935/2., 45. p.

¹⁰ A Lidové Noviny című lap 1932. február 28-i számában például így ír: „Mindenben csődöt mondtunk – tökének, iparunk, kereskedelmünk és közigazgatásunk a ruszinsz-kói területen semmit sem csinált, ami szóra érdemes volna. Minden éppen olyan nyomorúságos, mint előbb volt, sőt ez idő szerint még rosszabb. Az éhség ugyanis valóság, amelyet kifogásokkal enyhíteni nem lehet.” Idézi: KBMÉNY: i. m., 177. p.

Csehszlovákiában a jogilag legerősebben megalapozott rutén autonómia-követeléseken túl a szlovákok és a Szudéta-vidéken élő németek tartottak igényt autonóm berendezkedésre. A szlovák autonomisták az 1918. május 30-i pittsburghi egyezményre hivatkoztak, amelyben Masaryk – akkor még a Csehszlovák Nemzeti Tanács képviselője – a jövődöbeli államban területi autonómiát ígért a szlovák országrésznek. Ezt az ígéretét köztársasági elnöki minőségében 1918 novemberében is megerősítette. Az ígéret ellenére a szlovák autonómia csak 1938. október 6-án valósult meg. A Csehország területén kompakt tömbben élő hárommilliónyi szudétanémetiség politikai vezetői 1932-ig törekvéseikben csupán a kulturális autonómia iránti igényüket fogalmazták meg, de azt sem túlságosan hangsúlyosan. Ennek s főleg Németország radikálisan megváltozott külpolitikai orientációjának tudható be, hogy a területi autonómiát követelő Szudétanémet Párt egyre nagyobb befolyásra tett szert. (A parlamenti választásokon először 1935-ben induló párt 1 249 530 szavazattal 15,2%-os eredményt ért el.¹¹)

A rutén, a szlovák és a német autonómiatörekvések nem voltak egybehangolva, s ez egyben magyarázata is a követelések kudarcának. Eltérő volt a jogi megalapozottságuk, s időszakonként az igények tekintetében is különbözőségek mutatkoztak. Különböztek abban is, hogy míg a rutén és a szlovák autonómia kérdése elsősorban belpolitikai feszültségként jelentkezett, addig a radikalizálódó szudétanémet követelések a csehszlovák–német kapcsolatokra is konfliktusokat gerjesztő hatással voltak.

Kárpát-Ukrajna: a kváziautonómia

Az első bécsi döntés előtt, 1938. október 9-én megalakult az első autonóm kormány. Élére a rutén pártok ajánlására Bródy Andrást állították miniszteri rangban. Bródy minisztersége azonban nem volt hosszú életű, október 12-től október 26-ig tartott. Korábbi elképzelései,¹² valamint a prágai közös minisztertanácson október 25-én előadott azon követelése, hogy Kárpátalja hovatartozásáról írjanak ki népszavazást, nem találkoztak a cseh-szlo-

¹¹ Dorothea H. MALLAKH: *The Slovak Autonomy Movement, 1935–1939. A Study in Unrelenting Nationalism*, East-European Quarterly, Boulder, Columbia University Press, New York, 1979, 208–209. p.

¹² Bródy 1938 júliusában terjesztette elő a prágai parlamentben az Autonóm Földműves Szövetségnek az autonómiával kapcsolatos hétpontos követelését (*Meg tudnak-e egyezni a kárpátaljai agrárok a ruszin ellenzékkel az autonómia kérdésében?* Prágai Magyar Hírlap, 1938. július 15., 5. p.):

vák kormány törekvéseivel, s azon túl nem álltak összhangban a német birodalmi érdekekkel sem. (Sértette a berlini vezetésnek a Szudéta-vidék Németországhoz való csatolásának idején hangoztatott, a néprajzi elvre hivatkozó felfogását, Németországnak a „független” Ukrajna kialakítását célzó akkori törekvéseit, amelyekben egy ukrán irányultságú kárpát-ukrán államocskára fontos szerepet kapott volna. Berlinben presztízsokból sem nézték jó szemmel a német–olasz szentesítéssel létrehozott határrevízió magyar „korrekcióját”, s nem utolsósorban gyanakodva tekintettek egy a népszavazás feltételezett eredményeként létrejövő, a közös határ által is erősödő magyar–lengyel együttműködésre.) Bródy indítványát leszavazták, megvonták képviselői mentelmi jogát, és vizsgálati fogságba vetették, ahonnan csak 1939 elején szabadult. Utóda kormányának közegészségügyi minisztere, Avguszt Volosin lett, aki a Huszt székhellyel megalakult Kárpát-Ukrajnában tekintélyelvű nacionalista berendezkedést vezetett be. Helyzetének megszilárdítására galíciai mintára és ottani támogatással megalakította hírhedt félkatonai alakulatát, a Szics-lövészgárdát, az orosz és a magyar nyelvű lapokat betiltatta, s miközben feloszlatta a ruszin és a magyar egyesületeket és a politikai pártokat, engedélyezte a kárpát-ukrajnai németek pártjának, a Deutsche Parteinak a megalakítását és a *Mein Kampf* szabad forgalmazását. Politikai ellenfeleit internálta, az addig legálisan működő kommunista pártot már október 25-én betiltotta. Volosin indítványára „ott, ahol nincs meg a törvényben előírt létszám”, megszüntették a kisebbségi iskolákat. A kormány egyik minisztere, Julij Revaj októberben Volosin lapjában, a Nova Svobodában annak az elképzelésének

„1. A finn autonómia mintájára kért autonómia visszautasítása esetén a központi orosz nemzeti tanács hajlandó mint minimumot elfogadni az autonómiának horvát mintára való megvalósítását.

2. A szojmvasztások ez év november 30-ig a régi kerületi rendszer alapján egyénekre való szavazással írással ki.

3. A választásokig a Podkarpatszka Rusz területén lévő összes vezető állások ruszin kézbe adassanak át, úgy mint a kormányzói, alkormányzói, rendőrigazgatói, pénzügyi-elnöki és igazgatói, erdő-gazdasági, tanügyi referátusi, tanfelügyelői stb. állások.

4. A prágai kormány bizonyítsa be jószándékát azzal, hogy az alkormányzói állást 48 órán belül ruszin emberrel töltsen be, már azért is, mert ehhez semmiféle törvény nem kell, s minden további nélkül teljesíthető.

5. Állíttassék fel vasútigazgatóság, postaigazgatóság, ügyvédi kamara és minden közjogi és közigazdasági központ, amelyet jelenleg Kárpátalja nélkülöz.

6. Állíttassék fel Prágában a ruszin minisztérium.

7. A ma Szlovákiában lévő egyházmegyei terület ruszin lakossága részére – a határkérdés rendezéséig – ugyanazok a jogok biztosíttassanak, amiket a többi nemzeti-ségek élveznek.”

adott hangot, hogy cseréljék ki a Magyarországhoz kerülő Tisza menti ukránokat a kárpát-ukrajnai magyarokkal.

A mintegy 10 000 négyzetkilométernyi kis államalakulat az egyetlen Romániát leszámítva rendkívül feszült viszonyban volt szomszédaival, Magyarországgal és Lengyelországgal, de a prágai kormánnyal sem volt felhőtlen a kapcsolata, hiszen meg akart szabadulni nagyszámú cseh tisztviselői gárdájától, amely a saját egzisztenciális bizonytalanságát érezve a konszolidálatlan állapotok közepette, vonakodott végrehajtani a Volosin-kormány rendelkezéseit. További nagy sérelme volt a huszti kormánynak, hogy a cseh befolyás biztosítására Prágában a kárpát-ukrajnai csehszlovák haderő parancsnokát, Prchala tábornokot nevezték ki belügyminiszterre, aki a forrongásig fokozódó ellenállást tapasztalva végül lemondott posztjáról. A teljesen zavaros közigazgatási és törvényhatósági állapotok közepette 1939 februárjában még megrendezték a nemzetgyűlési választásokat, amelyen az Ukrán Nemzeti Tanács egyedül az UNO (Ukrán Nemzeti Organizáció) listáját engedélyezte. A pressziók alatt – a főntebb említett internálások, a magyarok üldözése – lefolytatott választás az UNO 93%-os sikerét hozta, ez azonban korántsem jelentette a rendszer konszolidáltságát.

A német tervek időközben megváltoztak. Hitler a müncheni egyezmény felrúgását, a gyakorlatban Csehszlovákia megszüntetését határozta el. Az új elképzelésekben Kárpát-Ukrajna szerepe leértékelődött, ezért a területi revízióra akár katonai akcióval is kész Magyarország – annak fejében, hogy elismeri a német gazdasági és politikai igényeket – szabad kezet kapott. A német diplomácia értesítette Magyarországot, hogy Szlovákia önállósági kiáltványát elismeri, Volosiné hasonló proklamációjára azonban 24 óráig nem válaszol. Magyarország ezalatt megoldhatja a kárpát-ukrán kérdést.

Március 14-én, Szlovákia függetlenségének kikiáltása napján Kárpát-Ukrajna is kinyilvánította függetlenségét, s egyben kérte a német birodalom védnökségét. Pár órával később, március 15-én hajnalban a magyar hadsereg azonban támadást indított a német támogatásban még bízó Szics-gárda ellen, s annak fegyveres ellenállását leküzdvé, március 16-án elfoglalta a fővárosnak megtett Husztot is, ahonnan a Volosin-kormány Kolozsvárra menekült. Kárpátalja teljes birtokbavétele március 18-án fejeződött be. A németektől jóváhagyott magyar katonai akciót a területi revízió elvét és gyakorlatát akkoriban már engedékenyebben szemlélő nyugat-európai hatalmak is megértéssel fogadták.¹³

¹³ Khuen-Héderváry Sándor párizsi magyar követ 1939. március 22-én a következőket jelentette: „A francia közvélemény [...] Kárpát-Oroszországba történt bevonulásunkról szóló előhíreket természetesnek találta és nyugodtan fogadta, mint Csehszlovákia

Kárpát-Ukrajna közel öt hónapos fennállása elsősorban a német érdekeknek felelt meg, Csehszlovákia felbomlása után a Szlovákiával, Lengyelországgal, Romániával és Magyarországgal határos ukrán orientációjú államképződmény fenntartása már senkinek sem állt érdekében. Felszámolásában leginkább Magyarország és Lengyelország volt érdekelt. A magyar kormány azért, hogy teljes egészében birtokba vehesse északkeleti történelmi területeit, és sikeres katonai akciókkal – nem elhanyagolható belpolitikai tőkét is kovácsolva – igazolja revíziós törekvéseit. Utóbbi ukránok lakta keleti területeinek megtartásában volt érdekelt. Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz való csatolásának támogatásával pedig a lwowi központú ukrán nacionalista mozgalmat is gyengítette. Az önálló Ukrajna huszti hívei kénytelenek voltak belátni, hogy törekvésük – átmenetileg – hiábavalónak bizonyult: a Németországgal kiegyensúlyozott kapcsolatokra törekedő, majd szerződést kötő Szovjetunió, a hozzá tartozó Ukrajnával együtt, semmilyen lépést nem tehetett, s nem is akart tenni az érdekükben. 1944 őszén a kárpátaljai ukrán nacionalizmus a győztesnek látszó kommunizmus leplét öltötte magára, s a „népakarat” deklarálásával valósította meg az Ukrajnával való „újraegyesülést”. A döntés illegitim volta és manipuláltsága már akkor is nyilvánvaló volt, később az is kiderült, hogy Kárpátalja további sorsa az Európa jövőjéről hozott jaltai alku részét képezi.

A hamvába holt kísérlet: Kárpátaljai Vajdaság

A német kormány azzal a feltétellel járult hozzá a Kárpát-Ukrajna elleni katonai akcióhoz, hogy Magyarország a német gazdasági érdekek figyelembevétele mellett személyi büntetlenséget biztosít az ukrán irányzat vezetőinek. Arról azonban, hogy a birtokba vett területen kárpát-ukrán autonómiát s az annak megfelelő intézményeket kellene kialakítani, semmiféle megállapodás nem rendelkezett. A vezető magyar politikai és katonai körök nagy része ekkor már szívesen elejtette volna az autonómia gondolatát, legfeljebb odáig voltak hajlandók elmenni, hogy a visszanyert területet nem autonóm szer-

felbomlásának logikus következményeit [...] Parlamenti körökből azt hallom, hogy közös határ létrejöttét itt határozott szimpátiával fogadták. A sajtóban nem volt olyan hang, amely Kárpát-Oroszország visszacsatolását elvileg helytelenítette volna.” A londoni magyar követ március 28-i távirata: „Magyarország rutén és szlovákiai akciója úgy közvéleményben, mint hivatalos körök előtt megértésre talált”. Idézi JUHÁSZ Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 31. p.

vek, hanem valamiféle, a kormánytól különleges jogokkal felruházott, a helyi viszonyokat jól ismerő személy igazgassa.

Teleki Pál miniszterelnök azonban azt a felfogást vallotta, hogy a terület-visszacsatolásokkal immár nagyszámú nemzeti kisebbséggel rendelkező államnak számolnia kell a nem magyar népesség igényeivel és érdekeivel, ami egyben a megnagyobbodott ország hosszú távú érdeke is. A visszacsatolt Kárpátalja megfelelő terepnek mutatkozott az autonómia kialakítására, nem beszélve arról, hogy a magyar kormányt saját korábbi politikája morálisan is kötelezte erre. A Kárpátalján megvalósítandó autonómia Teleki felfogásában egyben más régiókban is alkalmazható modellként szolgálhatott volna, részét képezhette volna a Magyarország nem magyar népeit megbékíteni kívánó hosszabb távú stratégiának. Teleki tisztában volt a magyar nacionalizmus természetével, számolt a két évtizeden át mesterségesen is gerjesztett revíziós propaganda hatásaival, ezért ennek ellensúlyozására elsősorban a nemzetiségi kérdés uralkodó szemléletmódját kívánta megváltoztatni. Már csak amiatt is, hogy a friss területi szerzemények megtarthatóak, később pedig gyarapíthatóak lehessenek.

A katonai bevonulás után a vidék pacifikálása érdekében elkerülhetetlen volt az átmeneti katonai közigazgatás bevezetése. Teleki ezt a periódust szerette volna a lehető legrövidebb időtartamra korlátozni, s még a fegyveres támadás megkezdése előtt kidolgoztatott egy az autonómiával foglalkozó törvénytervezetet, amelyet március 14-én Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel, majd másnap a Budapesten tartózkodó Bródy Andrással is megbeszélte. A június 7-én megszűnt katonai közigazgatást polgári közigazgatás váltotta fel, élén a kormánybiztosnak kinevezett Perényi Miklóssal. (Perényi Kozma Miklós egykori belügyminiszter váltotta fel, majd Kozma 1941 végén bekövetkezett halála után Tomcsányi Vilmos, végül Vincze András nyugalmazott altábornagy lett Kárpátalja kormányzói biztosa.) Eközben az autonómia-terv nem került le a napirendről, s mivel a helyzet érdemben a kormánybiztos kinevezése után sem változott, ezután is tovább folytak a csatározások.

A magyar kormány azt a felfogást vallotta, hogy az autonómia kidolgozása és létrehozása az ő hatáskörébe tartozik, ebben a kérdésben csupán konzultálnia kell a kárpátaljai autonomistákkal. Budapestről különböző manipulációk indultak az autonómia-elképzelések leszerelésére. A célnak sikerült megnyerni a görög katolikus klérust, amely autonómiaellenes aláírásgyűjtésbe kezdett. Az autonómia mellett állást foglaló kárpátaljai politikusokat egzisztenciális előnyök kilátásba helyezésével próbálták véleményük megváltoztatására bírni. (A következőket autonómiapárti Bródynak például a kormánybiztos-

helyettesi posztot ajánlották fel – sikertelenül.) A körvonalazott tervekben az első bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolt magyarlakta vidékek is az autonóm terület részei lettek volna, ami ellen az ottani magyarság hangadói, mondván, hogy húszesztendős kisebbségi lét után nem kívánnak újabb elnyomás alá kerülni, hevesen tiltakoztak. A magyar politikusok, így Hóman Bálint és Bethlen István által javasolt megoldások elvetették a csehszlovák alkotmánylevélbe bekerült tervezetet, az autonómiát szuverén államhoz illően – a magyar alkotmány szellemének megfelelően kívánták létrehozni. Bethlen olyan területi autonómiában gondolkodott, amely Magyarországgal jogi egységet alkot, mind az államfő személyét illetően, mind az állampolgárság tekintetében. Ebben a felfogásban a törvényhozás is egységes: a magyar országgyűlés által hozott törvények Kárpátalján általában minden vonatkozásban érvényesek lennének. A kormány végrehajtó hatalma Kárpátaljára ugyanúgy kiterjedne, mint az ország bármelyik részére, azzal a különbséggel, hogy ezt a hatalmat e terület különleges közigazgatási szerve által gyakorolja.

Az ekkor már titkosrendőrségi megfigyelés alatt tartott Bródy azonban továbbra is a „legszelesebb területi autonómiát” követelte Kárpátaljának. A *Milyen autonómiát kívánunk?* című, 1939. április 2-án megjelent cikkében, amelyet lapjában, a *Ruszkij Vesztnyik*ben adott közre, gyakorlatilag egy társországi jogállás tervét vázolta fel, amely lényegében Horvátország valamikori autonómiájának felelt volna meg. Ebben az elképzelésben csupán a külügy és a hadügy lett volna közös, a többi mind az autonóm terület szerveinek hatáskörébe tartozott volna. A hadügy közös volta is csak a felsőbb katonai vezetés vonatkozásában lett volna érvényes: Bródy felfogásában a kárpátaljai katonai alakulatokat nem lett volna szabad az ország más területeire vezényelni. Kizárólagos hivatalos nyelvként ez az elképzelés a ruszin nyelvet kívánta bevezetni.

Végül sem a Teleki-, sem a Bródy-féle autonómiatervezetet nem fogadták el. Teleki Pál 1940. július 23-án az országgyűlés elé terjesztette törvényjavaslatát a „Kárpátaljai Vajdaságról”, ám ennek vitájára sohasem került sor. Bródy, aki időközben a magyar parlamentbe behívott kárpátaljai képviselőcsoport vezetője lett, továbbra is igyekezett napirenden tartani a kérdést, egyre kevesebb sikerrel.

A kormány autonómia helyett főleg a kárpátaljai lakosság életviszonyainak javításával foglalkozott. Az ottani viszonyokat az 1939-ben keltezett 6200. számú M. E. rendelet határozta meg.¹⁴

¹⁴ A rendelet „a rutén többségű kárpátaljai területet – a korábban visszatért magyarlakta sáv kivételével – három közigazgatási kirendeltségre osztotta [...] A terület élén álló kormányzói biztos gyakorolta a vármegyei törvényhatóságokat megillető szabály-

Teleki Pálnak köszönhetően a területi visszacsatolások idején a magyar nemzetiségpolitikában mégis teret nyerhetett egy türelmesebb szemlélet. Terveit azonban miniszterelnökként sem tudta maradéktalanul megvalósítani, s ebben egyértelműen a nacionalista magyar politikai és katonai körök marasztalhatóak el. A Kárpátaljai Vajdaság létrehozását ezen túl külső körülmények is akadályozták. 1939 őszén, Lengyelország szovjet és német feldarabolása után, Magyarország – éppen kárpátaljai határszakaszán – közvetlen szomszédságba került a Szovjetunióval, ami kormány- és katonai körökben már önmagában is érthető félelmeket váltott ki. Ezt csak fokozta a kommunista befolyás növekedése, valamint a ruszin lakosság jelentős részének szovjet szimpátiája. (A Szovjetunió eközben kényszerűen vigyázott a Németországgal kialakított kapcsolataira, így az azzal lojális Magyarországgal is háborítatlan viszonyra törekedett. Propagandájában több ízben kijelentette, hogy nincs területi követelése új szomszédjával szemben, ez azonban egyáltalán nem nyugtatta meg a magyar politika irányítóit.¹⁵) Ilyen körülmények között, majd 1941 nyarán, a magyar hadb. alépés után, még inkább irreálisnak tűnt autonómiáról beszélni. Az elképzelés magyar szorgalmazói is elhallgattak,

rendelet-alkotási jogkört, s mindazok a jogok megillették, amelyeket a jogszabályok a főispán hatáskörébe utaltak. A területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a rutén volt. A kormányzói biztos azokat a miniszteri rendeleteket, amelyeknek hatálya a kárpátaljai területre kiterjed, a kárpátaljai terület hivatalos lapjában, a Kárpátaljai Közlönyben (Podkarpatszkij Visztnikben) – lehetőleg a Budapesti Közlönyben való megjelenésükkel egy időben – magyar és rutén nyelven hasábosan tette közzé. Hasonlóan tette közzé a kormányzói biztos által kiadott szabályrendeleteket, valamint a kormányzói biztos vagy a közigazgatási kirendeltség vezetője által kiadott általános jellegű rendelkezéseket és közleményeket. A járások és a községek szervezetére – az egyes eltéréseket nem tekintve – a magyar jogszabályok voltak az irányadók. A kárpátaljai magyar pártok, valamint az Autonóm Földműves Szövetség és az Orosz Néptanács vezetői helyet kaptak a magyar parlament mindkét házában”. BOTLIK József – DUPKA György: *Ez hát a hon...*, Mandátum Kiadó – Universum Kiadó, Budapest–Szeged, 1991, 48. p.

¹⁵ A Szovjetunió szándékai iránti bizalmatlanságot megerősíteni látszott Kristóffy József moszkvai magyar követ 1940. január 10-én állomáshelyéről a külügyminiszternek küldött jelentése: „A kommunista párt központi bizottságának havonta kétszer megjelenő folyóirata a Szputnyik Agitatora (Az Agitátor útítársa) múlt év december 24-én megjelent számának 44. oldalán a Mi atlaszunk című rovatban ismertetést közölt Magyarországról egy térkép kíséretében. [...] A térkép a trianoni határokat és a bécsi döntés által visszatért területeket vastagon megvont határvonallal jelzi. Kárpátalját a szöveg »Kárpát-Ukrajná«-nak említi, »amelyet a magyar hadsereg 1939. március havában szállt meg«. A térkép pedig Kárpátalját a vastag vonallal megvont határokon kívül tünteti fel és a Szovjetuniótól vékony vonallal választja el. A Pravdában láttam már oly térképeket, amelyekben Besszarábia Románia vastagon megvont határain kívül van felrajzolva és a Szovjetuniótól szintén vékony vonallal van elválasztva.” *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941*, Századvég Kiadó – Atlanti Kiadó, Budapest, 1992, 222. p.

de – különösen a szovjet hadi sikerek után – az autonómiát a ruszin lakosság túlnyomó része sem óhajtotta, a Vörös Hadsereg bevonulásától a teljes nemzeti felszabadulást remélte.

Közjáték: Zakarpatszka Ukrajina

A Baltikum, Besszarábia és a volt lengyel területek bekebelezése, valamint az erre irányuló, Finnország elleni akció után már a szovjet–német háború kitörése előtt látható volt a Szovjetunió csillapíthatatlan területi étvágya. Amikor pedig a németek és szövetségesei ellen vívott háborújában javára döntő változás következett be, várható volt, hogy nem éri be csupán korábbi szerzeményeinek újbóli annektálásával. Az európai nagypolitika függvényeként így Kárpátalja további sorsa is bizonytalanná vált. A tengelyellenes hatalmak már korábban semmisnek nyilvánították az 1938 és 1940 között Németország és Olaszország döntőbíráskodásával végrehajtott területi változásokat, így a jogfelfogás értelmében Kárpátalját az időközben szövetségesnek nyilvánított Csehszlovákia részének tekintették. A politikai kulisszák mögött nem volt kétség afelől, hogy a Szovjetunió igényt tart erre a területre, kis szövetségesével szemben azonban kénytelen volt betartani bizonyos formasságokat.

Ezért az 1944 májusában megkötött szovjet–csehszlovák egyezmény értelmében a szovjet hadsereg parancsnoksága a csehszlovák kormány londoni képviselőinek adta át a hatalmat. Október végén, amikor Kárpátalja egész területéről kiűzték a német és a magyar alakulatokat, František Nemec teljes hatalmú megbízott vezetésével meg is érkezett huszti székhelyére a csehszlovák delegáció, amely igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy Kárpátalját Csehszlovákia részeként tartsa meg. Életbe akarták léptetni az 1938 előtti törvényeket, s a magyar pártok kivételével hozzáláttak a korabeli politikai formációk megszervezéséhez. A politikailag aktívabb és szervezetesebb magyar lakosság, amely tisztában volt azzal, hogy ismét kisebbségbe kerül, inkább a Csehszlovákiához való csatlakozást támogatta volna. Véleményt azonban egyáltalán nem nyilváníthatott, mert a november második felében elkezdődött deportálások után fizikailag sem volt jelen a politikai küzdőtéren. A ruszin lakosság körében folytatott erőteljes kommunista propaganda, amely – a nemzeti érzelmekre hivatkozva – az Ukrajnával való „újraegyesülést” szorgalmazta, a győztes szovjet fegyverek árnyékában hatásosnak bizonyult. November 26-ára a Munkácsra meghirdetett Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak I. Kongresszusára a feltehetően akadékoskodó

magyaroktól már előre megtisztított gyülekezet kiáltványban kérte a terület Szovjet-Ukrajnához való csatlakozását. A kongresszuson megválasztották Zakarpatszka Ukrajina (Kárpátontúli Ukrajna) Néptanácsát, amely a hatalom kizárólagos birtokosának nyilvánította magát. Elnöke, a kommunista Ivan Turjanica körlevélben hívta fel a városi és falusi népbizottságokat, hogy ne teljesítsék a csehszlovák hatóságok rendelkezéseit, s egyúttal megtiltotta a csehszlovák hadseregbe való toborzásokat is. Levélben fordult a Londonban székelő kormány elnökéhez, Benešhez, s arra kérte, rendelje haza a csehszlovák küldöttséget, mivel a kárpátaljai lakosság kinyilvánította csatlakozási kívánságát Szovjet-Ukrajnához. Ennek a kérésnek a csehszlovák kormány eleget is tett: 1945 januárjában delegátusai elhagyták Kárpátalját.

1945. június 29-én aláírták a Kárpátalja Ukrajnához való csatlakozásáról szóló szovjet–csehszlovák államszerződést, amely – a megerősítő okiratok kicserélése után – 1946. január 30-án lépett hatályba.

Autonómiáról ekkor már nem esett szó. S hogy ne is eshessék, az autonómiaharcok vezérét, a tudatosan helyben maradó Bródy Andrást a Területi Népbíróóság 1946. május 26-án hajnali három órakor hozott ítéletében „Horthy-fasiszta bérencség, vatikáni ügynökösködés és az amerikaiaknak való kémkedés”¹⁶ vétkében bűnösnek találta, és golyó általi halálra ítélte. A további viták elkerülése végett, valamint az „ösi ukrán földek egyesülésének” legitimálása érdekében – egyébként említhető ellenállást nem tapasztalva – az őslakos ruszin lakosságot ukránná minősítették át. Ekkor s az ezt követő évtizedekben úgy tűnt, hogy az autonómia kérdése végérvényesen lekerült a napirendről.

Megújult remények, követelések

A Szovjet Birodalom széthullásával, Ukrajna függetlenné válásával azonban új helyzet állt elő. A szovjethatalom évtizedei alatt Kárpátalja lakossága is súlyos gazdasági, társadalmi, nemzeti és kulturális válságba került. A magyar lakossággal ellentétben a szláv népesség egy darabig legalább valamilyen nemzeti-kulturális felemelkedésben reménykedhetett, s ezt a hivatalos szovjet propaganda a legutóbbi időkig – igaz, egyre kevesebb hatékonysággal – igyekezett is ébren tartani. Az itt élő ukránoknak és az annak mondott

¹⁶ *Vorobi narodu pokarani* [Megbüntették a nép ellenségeit], Zakarpatszka Pravda (Ungvár), 1946. május 26.

ruszinságnak azonban mélységesen csalódnia kellett. A központosítás elsődlegességének elvét valló Szovjetunió a birodalmi homogenizálásban vélte megtalálni hatalmának egyik legerősebb tartópillérét. Ez a felfogás gazdasági tekintetben is súlyos károkat okozott, a nemzetiségi kérdés kezelésében pedig szinte jóvátehetetlen folyamatokat indított el. Az erőszakos oroszosítástól és ukránosítástól, az egyébként is gyengén megalapozott anyanyelvi oktatás tudatos elszorvasztásától, az orosz hegemoniájú birodalmi gondolkodástól minden nép szenvedett. Kárpátalja ruszinsága azonban halmozottan, hiszen még csak hozzá sem láthatott saját oktatási intézményrendszerének kialakításához. (Igaz ugyan, hogy a különböző nyelvi irányzatok körüli viták máig sem tisztázódtak, erre azonban a legutóbbi időkhöz nem is volt lehetőség.)

Rendkívül súlyos csapást jelentett a még a XX. században is meglehetősen körvonalazatlan és homályos ruszin nemzettudatra a görög katolikus egyház 1949-ben bekövetkezett megszüntetése, valamint a papság fizikai megsemmisítése. A túlnyomórészt görög katolikus vallású ruszinság hitéletét a rá erőltetett pravoszláv egyház kebelében volt kénytelen gyakorolni. A gorbacsovi reformpolitika eredményeként a görög katolikus egyház lassan visszanyerte korábbi jogállását, ám a jelenleg is zajló vagyoni jogi viták, a vallásháborúra emlékeztető anakronisztikus villongások a két egyház között nem éppen a konszolidáltság képzetét keltik. Társadalmi és politikai szempontból is aggasztó, hogy igen nehéz a görög katolikus egyház lelkészutánpótlása.

A ruszinság csak 1990 elején jutott el odáig, hogy hozzáláthasson saját identitásának intézményesítéséhez. Ekkor alakult meg Ungváron a Kárpáti Ruszinok Szövetsége, amely kulturális szerepvállalása mellett egyre markánsabb politikai tevékenységet folytat. Fő törekvése a ruszin identitás, valamint Kárpátalja Ukrajnán belüli autonóm státusának elismertetése. Az 1991. december 1-jére, az Ukrajna függetlenségéről és az államelnök személyéről meghirdetett népszavazáson Kárpátalján az eredeti elképzelések szerint az *autonóm* jogállásról is szavaztak volna a választópolgárok. Erre azonban nem került sor, mivel a megválasztott elnök, Leonyid Kravcsuk, aki kampánykörútja során Kárpátaljára is ellátogatott, az ottani vezetést rábírta, hogy autonómia helyett a „különleges gazdasági övezet” legyen a helyi népszavazás tárgya. (Erre a szavazók mintegy 80%-a mondott igent. A területi tanács ennek megfelelően törvénytervezetet dolgozott ki Kárpátalja Ukrajnán belüli különleges jogállásáról, amelyet az ukrán parlament elé terjesztettek, 1993 tavaszáig azonban a dokumentumot érdemben meg sem vitatták.)

A ruszin szövetség ezt az autonómia elleni árulásnak minősítette, s bejelentette, hogy tovább folytatja küzdelmét.

A szövetség radikális szárnyának képviselői külpolitikai lépésre határozták el magukat: 1992. január 22-én Prágában azt a követelésüket terjesztették elő, hogy a csehszlovák parlament érvénytelenítse a Kárpátaljáról hozott 1945-ös szovjet–csehszlovák szerződést. A szövetségi nemzetgyűlés egyik képviselője a várható nemzetközi tiltakozásra hivatkozva elutasította a követelést, s a ruszin küldöttségnek azt javasolta, hogy forduljon az Európa Tanácshoz vagy az Európa Parlamenthez.

A ruszin irányzatot képviselő Kárpátaljai Köztársasági Párt 1992. március 21-én elfogadott programja,¹⁷ valamint a területi tanács törvénytervezete¹⁸ – a két dokumentum számos cikkelye egyébként jogilag elég nehezen értelmezhető! – többoldalú ellenállásba ütközik. Ellenzi a jelenlegi ukrán kormány, a köztársaságban jelentős politikai befolyással rendelkező szervezet, a RUH, amely a ruszin önazonosságot sem hajlandó külön identitásként

¹⁷ A terjedelmes és nagyratörő program célkitűzései között szerepel a „független, semleges köztársaság státusával rendelkező Kárpátaljai Rusz szabadságának megszerzése”. A párt arra törekszik, „hogy az ENSZ ismerje el a Kárpátaljai Ruszt”, követeli, „a ruszin nép hivatalos elismerését”. Gazdasági vonatkozásban támogatja „A Kárpátaljai Rusz teljes gazdasági függetlenségének elérését és a területen lévő gazdaságok teljes nacionalizálását, saját pénznem elfogadását”. „Támogatja az ukrán csapatok teljes kivonását Kárpátaljai Rusz területéről”, ugyanakkor nem tartja szükségesnek saját hadsereg létrehozását. „Népi milíciát” kíván felállítani, a határok védelmére pedig saját önvédelmi osztagokat. A *Kárpátaljai Köztársasági Párt (KKP) programja*.

¹⁸ A törvénytervezet kimondja: „Kárpátalja különleges önkormányzati terület, amely a területen élő népek önrendelkezésén alapszik. [...] Kárpátalja a szabad gazdasági övezet státusával bír, a gazdaság terén széles hatáskörrel rendelkezik.” A törvényhozó tevékenységet a terület Parlamentje gyakorolja, „amely kétkamarás, és a Nemzetiségek Házából és a Képviselők Házából áll [...] A Nemzetiségek Házát a nemzetiségi körzetek választják”. A nemzetiségi körzetek közigazgatási beosztása a következő:

- ruszin nemzetiségi körzet ungvári központtal;
- magyar nemzetiségi körzet beregszászi központtal;
- ukrán nemzetiségi körzet ungvári központtal;
- orosz nemzetiségi körzet ungvári központtal;
- román nemzetiségi körzet aknaszlatinai központtal;
- cigány nemzetiségi körzet ungvári központtal;
- szlovák nemzetiségi körzet;
- német nemzetiségi körzet.

A nyelvhasználat kérdésében a törvénytervezet így rendelkezik: „Kárpátalja hivatalos nyelve a ruszin, a nemzetiségi körzetekben a ruszin nyelv mellett a nemzetiségi körzet nyelve is.” Az autonóm terület hatásköre: „törvényeket kezdeményezhet Ukrajna Parlamentjében”. Ezen túl jogilag nehezen értelmezhető az a hatásköri tevékenység, amely „a nép életszínvonalának emeléséről, gazdasági érdekeinek védelméről” stb. rendelkezik. A végrehajtó hatalmat „Kárpátalja Kormánya” gyakorolja, amelyet „Kárpátalja Parlamentje alakít ki”, s amelynek tevékenysége „Kárpátalja és Ukrajna törvényeinek és az ukrán elnök rendelkezéseinek betartására irányul”. A *kárpátaljai különleges önkormányzati (autonóm) terület statútuma*.

elismerni, s amint látható, a prágai törvényhozás is. (A Cseh Köztársaságban ugyan akadt olyan politikai párt,¹⁹ amely a terület visszacsatolását egyik programpontjaként tette közzé, a szétválás utáni helyzetben azonban ennek kevés a realitása.) Az sem bizonyos, hogy Kárpátalján egy ilyen törekvés osztatlan támogatásra találna, s nehezen valószínűsíthető, hogy a függetlenné vált Szlovákia kormánya ilyen irányú követelésekkel kockáztatná a szlovák-ukrán kapcsolatok jövőjét. Kétségtelen azonban, hogy ennek előtte Kárpátalja visszacsatolásának igénye elég gyakran kapott nyilvánosságot a cseh és a szlovák sajtóban is.)

Az autonómiát követelők dolgát nehezíti az is, hogy jelenleg nincs érvényben olyan nemzetközi szerződés, amely Ukrainát az autonómia megadására kötelezné. A Kárpáti Ruszinok Társasága tehát egyedül áll követelésével. Valamiféle kompromisszumra hajló megoldás elsősorban az ukrán vezetéstől lenne elvárható. Ukrajna gazdasági helyzete rendkívül súlyos, s az autonómia kialakításában talán ezért lehetne átmeneti megoldás a fejlettebb szomszédokkal, Lengyelországgal, Szlovákiával, Magyarországgal, valamint Romániával kialakítandó szorosabb, s főleg akadálymentes gazdasági együttműködés, amelyet egyébként a helyi politikai és gazdasági vezetés is támogat.

Az a XX. századi történeti hagyományokra vezethető vissza, hogy ilyen csekély mértékű változás már nem elégíti ki a regionális – területi, gazdasági és személyi – autonómiára törekvő ruszin és magyar²⁰ politikai erőket. S mivel a térségben egyre inkább teret nyer a regionális önkormányzat, az autonómia iránti igény, a sajátos kárpátaljai kívánalmakkal a kijevi vezetésnek is komolyan kell számolnia. (Még akkor is, ha az 1991-es decemberi népszavazás után a Krímnek adott területi autonómiát a kormány és az ellenzék – utólag – rendkívül károsnak tartja, s főként belpolitikai megfontolásokból nem akar újabb „hibát” elkövetni.) A belső viszonyok s a tágabb környezet szerencsére nem indukál a vajdaságihoz vagy a koszovóihoz hasonlóságot, a lehetséges feszültségek minimálisra csökkentése érdekében éppen ezért kellene politikai megoldást találni. A kompromisszumos megoldás esélyeit azonban erősen csökkentik a nyílt szeparatizmus s alkalmasint a politikai kalandorság jegyeit mutató, jelentős politikai háttország nélküli

ruszin törekvések. Ezeket feltételezések szerint az Egyesült Államokban élő ruszinság egyes körei támogatják. Gátja a megegyezésnek a „másik oldal”, az ország széthullásától rettegő ukrán politikai elit is, amely hallani sem akar az egymástól történelmi, gazdasági, vallási és etnikai szempontból elütő régiók önállósodásáról, azaz a köztársaság federalizálásáról. Kárpátalja bármilyen mértékű autonómiájának sorsa tehát az ukrán belpolitika alakulásának függvénye. Ha a politikai függetlenséget sikerül gazdasági konszolidációval is tartósan megalapozni – amire egyelőre kevés remény mutatkozik –, akkor a felek nyugodtabb légkörben egyeztetethetik elképzeléseiket. Ellenkező esetben Ukrajna területi integritását és függetlenségét valóban nagy veszély fenyegeti, aminek beláthatatlanok a következményei.

Az 1993 májusában a magyar parlament által is ratifikált magyar-ukrán alapszerződésből levonható konzekvenciák, majd az ezt követően a Munkácscon megalakított ruszin ideiglenes kormány megjelenése a politikai szintén már nem tartozik e dolgozat témájához.

¹⁹ Az 1992. június 5–6-i választásokon a Kárpátalja Csehszlovákiához történő csatolását szorgalmazó Csehszlovák Republikánus Párt 5,93%-ot kapott, a Cseh Nemzeti Tanácsba tizennégy képviselője került be.

²⁰ A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség hosszas belső viták után azt az álláspontot alakította ki, hogy Beregszász központtal területi, az onnan kívülrekedő magyar lakosság számára pedig kulturális autonómiát igényel. *A magyar autonóm körzetről*, Kárpátalja, 1992/10., 8. p.

SKIZOFRÉNIA HAVA, NOVEMBER

TÖBB HADIFOGOLY – NAGYOBB DIADAL!

A Kárpátalját elfoglaló Vörös Hadsereg 4. Ukrán Frontja törzsének 1944. november 13-án keltezett 0036. számú, szigorúan titkos határozatában a következő parancsot olvashatjuk: „Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek élnek, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és hadifogolytáborba kell irányítani [...] A német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik Kárpátontúli Ukrajna felszabadított területén élnek, külön csapatokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogolytáborba kell irányítani.”

A megszálló városparancsnokságok 2. számú, falragaszokon közzétett parancsa szerint október 14-től november 16-ig a városparancsnokságokon jelentkezni tartoznak a „felszabadított” területen maradt magyar és német katonák, tisztek, a csendőrség és a rendőrség tagjai, valamint a 18 és 50 év közötti hadköteles magyar és német nemzetiségű egyének. A jelentkezést elmulasztókat haditörvényszékkel fenyegették meg.

A parancsban nem esett szó sem közmunkáról, sem elvitelről, sem hadifogollyá minősítésről. Az érintetteket azzal gyűjtötték össze, hogy háromnapos munkára viszik őket, a háború által Kárpátalján megrongált hidak, épületek megjavítására. A begyűjtötteket a megszálló hadsereg és az NKVD vette kezelésbe. Kísératükben (konvoj) hozzávetőleg negyven-ötvenezer polgári személyt tereltek gyalogmenetben a Magyar Királyi Honvédség 25. határvadász-zászlóaljának egykori központjába, Szolyvára, majd a galíciai Sztarij Szambor-i elosztótáborba. Szolyván a túlélők visszaemlékezése szerint a mesterségesen előidézett vérhasjárványban sokan elpusztultak. Mintegy tizenötezen még a sztarij szambori táborig sem jutottak el.

Az akkori Magyarország északkeleti térségében Kárpátalján kívül a megszálló szovjet erők összegyűjtötték és deportálták a magyar és a német férfiakat Bereg ma Magyarországhoz tartozó részén, valamint a ma Szlovákiához tartozó Ung-vidéken és a Bodroghözben is. A magyarvadászatnak ebben a régióban a szovjet felfogás szerint az ellenségnek kijáró kemény büntetés, az etnikai tisztogatás, valamint az eurázsiai birodalomnak az olcsó és a végtelékig kiszípolozható munkaerő iránti olthatatlan vágya volt a magyarázata.

Másutt a gazdaságból ismert szovjet tervutasításos szemlélet duzzasztotta föl civilekkel a hadifoglyok számát. Az elhurcolások irányítói a front-, hadsereg-, hadtest- vagy hadosztályparancsnokok voltak, akik az eléjük kitűzött hadművelési célok teljesítésének késését az ellenséges erők túlzottan magas létszámával magyarázták. A főváros, Budapest pechjére az ötvenegy napig elhúzódó ostromot irányító Malinovszkij marsall a nyolcvanezeres német–magyar védősereg számát erősen fölkerekítve, száznyolcvan-kétszáz ezres ellenséges erőről küldött jelentéseket, holott Sztálin „menetből” akarta bevétetni a várost. A főparancsnok megtorlásától reszkető marsall ezért polgári személyek begyűjtésével oldotta meg a megfelelő létszámú hadifogolykvóta kényes kérdését. S ne feledjünk bizonyos, messzi időkbe visszanyúló tatáros hagyományt sem: több hadifogoly – nagyobb diadal!

A Szovjetunióhoz való csatlakozással vélelmezhetően egyet nem értő magyaroktól megtisztított Kárpátalján, a munkácsi Peremoha, magyarul Győzelem (előtte Attila) moziban november 26-án összeült az igen kétes legitimitású Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak első kongresszusa. (A genesis: egy héttel azelőtt ugyancsak Munkácson a megszálló hadsereg kezdeményezésére vadonatúj szervezet alakult meg, Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja. Első rendelkezése a kongresszus összehívása volt.) A kongresszus kiáltványt fogadott el a Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesülésről”, megválasztotta Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát, és határozatot hozott a nagybirtokok és az egyházi földek felosztásáról. Ez a dokumentum „a németeket és a magyarokat az ukrán nép örök ellenségének” nevezi.

Azóta sok idő, hatvankét esztendő telt el. Csődbe jutott és széthullott Sztálin és az őt követő első titkárok birodalma, megalakult az önálló Ukrajna, ám ez a Latorca-parti városban hajdanán keletkezett mondat, mintha márványba vésték volna, ma is érvényben van. Eltörlését a legfelsőbb szovjet pártvezetésnek címzett beadványukban a múlt század hetvenes éveinek elején már kérték kárpátaljai magyar jogvédők. Kérte az 1989-ben megalakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, majd kérték a később alakult ukrainai magyar szervezetek is. Ezeket a kéréseket a magyar–ukrán kormányközi kisebbségi vegyes bizottságok jegyzőkönyveinek ajánlásai is továbbították az ukrán kormányokhoz. Előrelépés, a kijevi törvényhozásba korábban bekerült magyar képviselők buzgólkodása ellenére, nem történt – amint a negyvennégy őszén elhurcoltak rehabilitálásának ügyében sem. Ukrán–magyar jószomszédi, ukrán–német konszolidált kapcsolatok ide vagy oda, az ódon dokumentum barátságtalan megállapítása valami érthetetlen és korszerűtlen hátsó gondolat miatt Kijevben ma is nagyon fontosnak tűnik.

Ha bepillantathatnánk egy kárpátaljai magyar vagy magyar többségű település önkormányzati választáson győzelmet szerzett polgármesterének őszi hivatali naptárába, abban bizonyosan találnánk két nyilvános, köztéri megemlékezést. Időrendben az első: október huszadika környékén ünnepi megemlékezés „a fasiszta megszállás alóli felszabadulás” emlékére, amelyre illik meghívni egy a környéken még föllelhető szovjet háborús veteránt. Ellenben novemberben a „felszabadítók” áldozatairól kell megemlékeznie. Erre a magyar szervezetek képviselőit illik meghívnia. A műsort mindkét esetben a helyi iskola diákjai szolgáltatják, akiket tanáraik készítenek fel a rendezvényekre.

Tudathasadás mindkét oldalon. A magyarokén aligha lehet csodálkozni. A szovjet módon gondolkodó ukránokén már inkább. Pedig igen egyszerűen lehetne segíteni ezen a történelmi lelki betegségen. Sütbe kellene dobni a gyűlöletkeltő mondatot, s rehabilitálni kéne végre a kollektív megtorlás elszenvedőit. 2006. november 16-án Ungváron, a megyei tanács ülésén ezt kérte beadványában a testületben mandátummal rendelkező két magyar párt, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség – Ukrajnai Magyar Párt, valamint az Ukrajnai Magyar Demokrata Párt.

1956 KÁRPÁTALJÁN

HATÁSOK, KÖVETKEZMÉNYEK, TANULSÁGOK

Hely és idő

Az egykori négy történelmi vármegye, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros részeiből összeálló Kárpátalja az 1945. június 29-én Moszkvában aláírt egyezmény – a szellemes-keserű meghatározás szerint szovjet–csehszlovák „zsebszerződés”¹ – következményeként még a szövetséges hatalmak Magyarországgal 1947. február 10-én Párizsban megkötött békeszerződése előtt a Szovjetunióhoz került. A lebonyolításában kissé döcögősen sikeredett² különmegállapodás elsősorban Moszkva politikai és katonapolitikai érdekeit szolgálta: a szovjet hadsereg szárazföldi haderejével és légiflottájával a Kárpát-medencébe telepedve közvetlen összeköttetésbe került Ausztriában, Magyarországon és Romániában állomásozó hadseregcsoportjaival, emellett fontos stratégiai pozíciókat nyert a korábbi szövetséges, hamarosan azonban ideológiai, gazdasági és katonai ellenséggé vált nyugat-európai hatalmakkal és az Egyesült Államokkal szemben. A megoldás praktikus volta mind 1956-ban, mind 1968-ban, Magyarország, majd Csehszlovákia lerohanásakor fényesen beigazolódott. A területnek a Szovjetunióhoz való csatolása tulajdon-

¹ A dolgozat szerzője Vida Istvántól hallotta ezt a magyarországi rendszerváltás során elterjedt kifejezést.

² „Az 1944. május 8-i szovjet–csehszlovák egyezmény lehetővé tette, hogy a hadműveleti zóna mögötti területek a csehszlovák kormány fennhatósága alá kerüljenek, s Beneš kormányküldöttséget küldhessen oda a közigazgatás újjászervezésére és az élet beindítására. 1944. augusztus 21-én a szociáldemokrata F. Nemec vezetésével 24 tagú, koalíciós összetételű delegáció indult el Londonból Moszkvába, ahonnan 1944. október 7-én jutott el Besztercebányára, s a csehszlovák exelnök utasítására október 27-én tette át székhelyét Husztra. A kormánydelegáció, abban a tudatban, hogy a vidék továbbra is Csehszlovákia része, az általa ellenőrzött területen hozzálatott az 1938 előtti közigazgatás újjászervezéséhez, szorgalmazta a politikai pártok újjáalakítását, s megkísérelte, hogy katonákat toborozzon a csehszlovák önkéntes hadseregbe.” (VIDA István – ZSEBICKY Béla: *Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról*, Külügyi Szemle, 2004/1–2., 234. p.) A csehszlovák szervezkedést a szovjet katonai hatóságok megakadályozták, hathatós támogatásukkal november 26-ra Munkácsra összehívták a népi bizottságok küldötteinek első kongresszusát, amely megválasztotta Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsát, s manifesztumban tette közzé azt az óhajt, hogy a terület „újra egyesüljön” Szovjet-Ukrajnával. A testület december 5-én ultimátumszerűen szólította fel a csehszlovák delegációt Kárpátalja elhagyására.

képpen nem volt elfogadhatatlan a homogén szláv nemzetállam kiépítésén fáradozó Edvard Beneš számára sem. A Londonban székelő csehszlovák exilium vezetője nem akarta, hogy Kárpátalja Romániához vagy Lengyelországhoz, de legfőképpen, hogy Magyarországhoz kerüljön. Edvard Beneš nem tett egyebet, csupán következetesen folytatta Csehszlovákia megálmodója, Tomáš Garrigue Masaryk Kárpátaljával kapcsolatos politikáját. Csehszlovákia első köztársasági elnöke 1920-ban, a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt XIII. kongresszusán így nyilatkozott S. I. Gillersonnak, a Szovjet Vöröskezszt prágai kiküldöttének: „Én úgy tekintem Kárpátoroszországot, mint egy Oroszország részéről Csehszlovákiára bízott zálogot, melyet mi az első adandó alkalommal vissza fogunk adni Oroszországnak, ezt én köztársasági elnöki minőségemben leghivatalosabban kijelentem. Felhatalmazom Önt, hogy erről kormányának Moszkvában jelentést tegyen.”³

A második világháború utáni első szovjet népszámlálás 1959-ben 146 247 személyt, a 920 173 lélekszámú összlakosság 15,9%-át regisztrálta magyar nemzetiségűként. (Az 1941-es magyar népszámlálás az anyanyelv bevallása szerint az összlakosság 28,8%-át kitevő 245 286 magyarról tudott. A háború utáni fogyás okai között szerepel az 1944 tavaszán deportált magyar anyanyelvű zsidóság eltűnése, a magyar férfilakosság 1944–45-ös elhurcolása, az ezzel járó vérvesztés, s néhány településen a magyar nemzetiségű görög katolikus lakosság ukránként való számbavétele.)

A Kárpátalján élő magyarokat súlyos fizikai és lelki traumák érték azon kívül is, hogy a háború végén nyilvánvalóvá vált, ismét elcsatolják őket Magyarországtól. 1944 novemberében a hadköteles, munkaképes férfiak többségét (több mint 40 ezer személyt) gyűjtőtáborokba, kényszermunkára hurcolták Ukrajnába s a Szovjetunió távolabbi vidékeire. A magyar híveket is tömörítő görög katolikus egyházat 1949-ben rendeletileg betiltották, a hite mellett kitartó, pravoszláv vallásra áttérni nem hajlandó 129 papját 25 éves, munkatáborokban letöltendő büntetésekre ítélték. Az állami ideológia rangjára emelt ateizmus jegyében hasonlóan jártak el a református és a római katolikus egyház papjaival is, a következő vádakkal ítélték hosszú büntetésre őket: szovjetellenes tevékenység, a néphatalom megdöntésére irányuló kísérlet, az emberek félrevezetése, „butítása”⁴ s főleg szovjetellenes propaganda a fiatalság körében.

³ Robert Nowak *Der künstliche Staat* (Berlin, 1938) című könyvéből idézi KEMÉNY Gábor: *Verhovina feltámad*, MEFHOSZ Könyvkiadó, Budapest, 1939, 72. p.

⁴ Gulácsy Lajos visszaemlékezéséből. A református lelkészt 1949. március 19–20-án elítélték, a kilencvenes években püspök volt. Lásd DUPKA György: *Koncepciók perek*

Diszkriminálták az 1927 és 1930 között született magyar és német nemzetiségű fiatalokat. A hadköteleseket 1947 őszétől 1952-ig a bizalmatlanság jegyében nem sorozták be a szovjet hadseregbe, ehelyett a Donyec-medence szénbányáiba, munkaszolgálatra irányították őket. Az ínséges körülmények közül szabadulni akaró szökevényeket börtönbüntetéssel sújtották.

A magyar nyelvű közoktatás az ötvenes évek közepe felé, 1953–55 között kezdett újraéledni: ekkor nyíltak meg a városokban és a nagyobb településeken a magyar középiskolák.

A magyarországi könyvek és sajtótermékek behozatala, majd az újságok tömeges előfizetése 1957-ben indult meg. A magyarországi eseményekről az ötvenes évek elején a kárpátaljai magyarok – igaz, a legtöbb esetben erősen eltorzítva – a budapesti rádióadásokból s a müncheni Szabad Európa Rádióból értesülhettek. A korabeli vételi viszonyok mellett hallgathatták még a BBC és az Amerika Hangja magyar nyelvű adásait.

A forradalom napjaiban

A rádióadásokból a kárpátaljai magyar lakosság az eseményekkel szinte egy időben értesült a Magyarországon kitört forradalomról. A tizenkét esztendeje még magyar állampolgárságú, a szovjet fennhatóság alatt túlnyomórészt negatív egyéni és közösségi élményeket szerzett magyarok elsöprő többsége örömmel és aggodalommal hallgatta a budapesti és a müncheni adásokat. S bár szemük előtt zajlottak a nagy katonai erőt mutató szovjet csapatmozgások, hinni akarták, hogy Magyarország hamarosan függetlenné válik. Haloványan abban is reménykedtek – ez a különböző településeken szétszórt röpcédulákon is megfogalmazódott –, hogy Kárpátalja visszakerül Magyarországhoz. Kevésbé örültek a forradalomnak azok a magyarok, akik 1945 után a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) tagjaiként kerültek politikai-közületi funkcióba, vagy a falvakban, a kolhozokban kaptak általában középszintű vezetői pozíciókat.

A későbbi büntetőeljárások tanúsága szerint Kárpátalja három településén észleltek és lepleztek le csoportos szovjetellenes összeesküvést. A 2006-ban Dupka György szerkesztésében megjelent '56 és Kárpátalja című, a Kárpátaljai Megyei Levéltár anyagaiból több fontos dokumentumot közreadó

magyar elítéltek, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, 97. p. Lásd még: *Mélységből a magasba. Bizonyoságtétel az elmúlt időkről*. GULÁCSY Lajos *Önéletírása*, Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya, [Beregszász, 2000].

gyűjtemény nézetem szerint túlzóan minősíti „szovjetellenes ifjúsági szervezeteknek” ezeket a főként érzelmi indíttatású, őszinte és természetes, a diákcsinny kaján érzését is hordozó megnyilvánulásokat. Ezzel a szerkesztő – feltételezem, szándékán kívül – mintegy legitimálja a túldimenzionált korabeli bírósági eljárásokat és ítéleteket.

A szovjet–magyar határon fekvő Mezőkaszonyban a helybéliek nemcsak a rádióból értesültek a Budapesten zajló forradalmi eseményekről. A határ túloldalán lévő Barabás község lakói átkiabáltak a határon: napjainkból visszatekintve szinte megmagyarázhatatlan, de segítséget kértek a szovjet uralom alatt élő kaszonyiaktól. Ennek is tulajdonítható, hogy egy testvérpár, Ormos István és Ormos Mária,⁵ valamint unokatestvérük, Szécsi Sándor a magyarországiak megsegítésére buzdító, kézzel írott röplapokat és plakátokat készített, s nyilvános helyen ki is ragasztották őket. A röplapokat és a plakátokat a helyi hatóság gyorsan leszedette, az esetet pedig jelentette a KGB beregszászi járási hivatalának. A hivatalos jelentéshez egy helyi besúgó feljelentése is társult, így az iskolás korú fiatalok ellen megindult a nyomozás. A bizonyítékok összegyűjtése után a három fiataalt – Ormos Mária és Szécsi Sándor akkor már az ungvári egyetem diákja volt – 1957. november 2-án letartóztatták. Ítéletet 1958. január 2-án hirdettek. A vád mindhárom elítélt esetében „szovjetellenes röpiratok, falragaszok írása, terjesztése”. Szécsi Sándor elsőrendű vádlottat hat, a másodrendű Ormos Istvánt négy, a harmadrendű Ormos Máriát szintén négy év, munkatáborban letöltendő büntetésre ítélték. Szécsi és Ormos István a Mordvin Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság területén raboskodott, Ormos Máriát pedig az Urálon túlra, a kemeroói női politikai lágerbe szállították. Büntetésüket nem töltötték ki, mindhárman hamarabb szabadultak.⁶

Az 1956 őszen, 1957 tavaszán a forradalommal tevőlegesen is rokonszenvező nagyszülősi fiatalokat úgyszintén szovjetellenes röpiratok, falragaszok írásának és terjesztésének vádjával ítélték el. Nagyszőlős járási székhely, az egykori Ugocsa vármegye központja volt. Magyar középiskolájának öt diákja, Illés József, Varga János, Kovács Zoltán, Milován Sándor és Dudás István a forradalom napjaiban kézzel írott röplapokon követelte a magyarországi

⁵ Édesapjukat, az asztalosmester Ormos Józsefet 1948-ban kulákság vádjával letartóztatták, majd hosszú, szibériai munkatáborban letöltendő büntetésre ítélték. A vád fő eleme az iparos tágas családi háza lehetett. A házat „közösségi célokra” hivatkozva elkobozták a családtól.

⁶ Ormos Mária és Szécsi Sándor hazatérése után befejezte az ungvári egyetemet, utána mindketten tanárként dolgoztak. Ormos István Kárpátalján él, édesapja foglalkozását folytatja, asztalos.

szovjet haderő kivonását. 1957 tavaszán – nyilvánvalóan a MUK⁷ hatására – a nagyszülősi diákok is a folytatás mellett döntöttek. „1957 márciusában újrameztük. De akkor már a röplapokat gumiklisével készítettük. Az is kezdetleges volt, mert először a betűket ki kellett vágni zsilettel, minden betűt külön felragasztottunk, így csináltuk a lapokat, s ezeket a piactéren, csütörtöki napokon, mert akkor volt a vásárnap, akkor gyűlt össze a legtöbb ember, kiragasztottuk és szétszórtuk. A hatóság nem tudta elképzelni, honnan erednek ezek, de azért sokáig nem kellett gondolkodniuk, mert egyetlenegy magyar középiskola volt, ott kezdték el a puhatolózást” – emlékezett vissza 1992-ben Illés József.⁸ 1957 augusztusában hirdették ki az ítéletet, az akkor tizenkilenc, tizenhét és tizenhat éves fiatalokat négytől hat esztendeig tartó, javító-nevelő intézetben, majd javító-nevelő munkatáborban letöltendő büntetésre ítélték. Milován kivételével, akit a nyugat-ukrajnai Dubnóban (Rovnói terület) tartottak fogva, mindnyájan a Mordvin ASZSZK-ban raboskodtak. Büntetését egyikük sem töltötte ki.⁹

A nyomozó hatóságok a fiatalok megmozdulásai mögé mindenütt igyekeztek értelmi szerzőt, lehetőleg a helyi közösségek életében befolyásos értelmiségit – vagy még inkább valamelyik történelmi egyház lelkészét – állítani. Meglepő módon ez leginkább egy alig félezres lélekszámú ungi kistélepusen, Gálócban kecsegtetett sikerrel. A veszélyes szovjetellenes „felbújtót” a falu szülőtteben, Gecse Endre református lelkészben, a gyülekezete körében főleg puritanizmusa, őszinte elkötelezettsége, valamint a fiatalok körében végzett munkája miatt népszerű pap személyében próbálták megtalálni. A településen három gyerek, a tizenhárom éves Molnár László és Pasztellák István, valamint a tizennégy éves Perduk Tibor a forradalom napjaiban röplapokat írt és terjesztett, s világháborúból visszamaradt fegyvereket rejtegetett. (A településen 1944 őszen hetekig hullámozott a front, a harcoló alakulatok néhány kézfegyvert és lőszert hagytak maguk után.) Az 1959. január 30–31-én Ungváron,

⁷ MUK – Márciusban Újra Kezdjük! A jelszó 1957. január–februárban tűnt föl első sorban Budapesten, de az ország más településein, sőt a határon túl is. Elsősorban a harcokban részt vett fiatalok néhány kisebb csoportja nem tudott beletörődni a forradalom leverésébe, és tervezték, hogy március 15-én fegyveres felkelést robbantanak ki a rendszer ellen.

⁸ DUPKA György: '56 és Kárpátalja, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2006, 21. p.

⁹ Szabadulása után Illés József levelező tagozaton elvégezte az Ungvári Állami Egyetem orosz nyelv és irodalom szakát, majd a nagyszülősi járási nevetlenfalui iskolában tanított. Varga János a lembergi (ma Lviv) testnevelési főiskolát végezte el, később szülőfalujában, Feketeadón polgármester is volt. Dudás István 1974-ben bekövetkezett haláláig a kereskedelembe dolgozott. Milován Sándor, miután elvégezte Munkácson a kereskedelmi technikumot, 1989-ig úgyszintén kereskedelmi területen dolgozott.

zárt bírósági tárgyaláson meghozott ítéletben Pasztellákot egyebek között azal vádolták, hogy „az 1957–58-as években gyakran látogatta az ungvári járási Gálóc falu református templomának lelkészét – Gecse Andrij Gejzovicot [a hivatalos szovjet okmányokban a nem orosz nemzetiségű állampolgárok neve is oroszul, az orosz névadási szabályoknak megfelelően szerepelt], aki az előzetes nyomozás során, 1959. január 4-én elhunyt, és akitől ő különböző szépirodalmi könyveket és a burzsoá Magyarország történelméről szóló könyveket kapott. A szovjetellenes beszélgetések befolyása alatt, amelyeket Gecsével folytatott [...], Pasztellák vádlott a magyar burzsoá nacionalizmus és a szovjethatalom elleni harc útjára lépett”.¹⁰

Gálóczi gyűlekezete – talán nem éppen keresztyéni módon – nem volt képes eltartani lelképásztort, ezért Gecse Endre elvállalta a megüresedett huszti lelkészi állást. Tisztebe 1958 májusában iktatták be. A személye iránt addig is élénken érdeklődő KGB azonban nem sok időt hagyott huszti működésére. Még ugyanezen év december 2-án letartóztatták, s Ungvárra hurcolták. Konceptiók per elsőrendű vádlottjának szerepét szánták neki: amerikai kapcsolattal rendelkező szovjetellenes fegyveres csoport szervezőjeként, eszmei előkészítőjeként, kiterjedt összeesküvő csoport vezetőjeként akarták bíróság elé állítani. Amerikai kapcsolatának „tárgyi bizonyítékát” a huszti gyűlekezetétől kapott új palást formájában meg is találták, mert azt a hívek amerikai csomagban érkezett anyagból varrták meg új papjuknak. Pert azonban mégsem sikerült ellene kreálni. Gecse Endre egyhónapos vizsgálati fogság után, 1959. január 4-én a foglyokat sűrűn tizedelő „betegségben”, szívéletelenségben elhunyt. Temetése – elhantolása – titokban történt az ungvári Kapos utcai régi temetőben. Felesége ugyan részt vehetett az eseményen, lelkészt azonban a hatóságok nem engedtek oda. Újratemetésére 1992. október 24-én a gálóczi temetőben került sor.

A gálóczi gyerekek megbüntetéséről azonban nem mondott le a hatóság. Szovjetellenes röpiratok írásának, terjesztésének és fegyverek rejtegetésének vádjával Pasztellákot, az elsőrendű vádlottat hat évre, a másodrendű vádlottat, Perdukot két évre ítélték. Molnár két napot töltött vizsgálati fogságban, s egy esztendeig, mint valami veszedelmes politikai ellenfélnek, heti rendszerességgel meg kellett jelennie a község házára kikerkező KGB-nyomozó előtt. Az elsőrendű vádlott egy évet töltött le büntetéséből az ungvári börtönben, amnesztiával szabadult. Perduk tíz hónapot töltött köztörvényesek között a dubnói javító-nevelő intézetben.

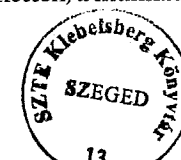
¹⁰ DUPKA: '56 és Kárpátalja, 37. p.

A bírósági úton elítéltek rehabilitálása, erkölcsi-anyagi kárpótlása érdekében 1991. július 1-jén lépett életbe a politikai megtorlások ukrainai áldozatainak rehabilitációjáról szóló törvény. E törvény hatálya alá estek az 1956-os cselekményeikért elítélt magyar ifjak is, ezzel rehabilitálásuk automatikusan megtörtént. Az élő ötvenhatosok tetteit a köztársasági elnök által adományozott '56-os Emlékéremmel a Magyar Köztársaság is megbecsülte. (Posztumusz kitüntetést kapott Gecse Endre és Dudás István is.) Pasztellák és Perduk a fegyverrejtegetés vádjá ellen fellebbezést nyújtott be az Ukrán Legfelsőbb Bíróságnál. A testület a fellebbezést elutasította.

A csoportosan elítéltek esetéből megállapíthatjuk, hogy a szovjet- és intervencióellenes cselekedeteket falusi vagy mezővárosi gyerekek és kamaszok hajtották végre. Ezek a cselekmények a legteljesebb naivitásra, a realpolitika ismeretének teljes hiányára utalnak. Utalnak azonban a magyarországi példa követésére, valamint arra is, hogy a kárpátaljai magyarok az egyetemes magyarság szerves részének tudták magukat, s ez a gondolkodás hatott a „bűnelkövetők” eszmévilágára. Az ottani események, a romantikus áldozatvállalás azt jelzik, hogy a múlt század ötvenes-hatvanas éveinek fordulóján a Kárpát-medencei magyarság szolidaritási ösztönei még kevésbé sérültek: a magyarországi és a határokon túli kollaboráns rétegeket leszámítva 1956-ban mindenki Magyarország függetlenségét, a csatlóslét, a szovjet megszállás megszűnését akarta. Történelmünk e fényes fejezetéből azonban nem hagyhatjuk ki az árnyoldalt sem. Azt, hogy bizonyítási tételként szinte mindegyik perben megjelennek az alapvető erkölcsi normákat és közösségeiket eláruló besúgók jelentései.

Az említett '56 és Kárpátalja című kötet felsorolja azokat is, akik röplapok írásával, szovjetellenes kijelentésekkel egyénileg álltak ki a forradalom mellett, majd a bírósági ítéletek során több-kevesebb börtönbüntetést kaptak. Ilyen sors jutott az eszenyi Balla Ilonának, az ungvári Volodimir Margiticsnak, Dóri Jánosnak és Melnik Jenőnek.

Az ötvenes évek elejétől enyhült a magyarokkal szembeni gyanakvás és bizalmatlanság, ennek következményeként a hadköteles ifjakat a hadseregbe hívták be. A szovjet hadvezetés nem foglalkozott azzal, hogy Magyarországra bevonuló vagy ott állomásozó alakulatait „megtisztítsa” magyar nemzetiségű katonáitól. A szovjet egyenruhában szolgáló besorozott magyaroknak nehéz lehetett szembeszállni a szabadságért és a függetlenségért küzdő magyar civilekkel és katonákkal. Dezertálásért, fegyvere eldobásáért a világ minden hadseregében súlyos büntetésre számíthat a katona, ezzel mindegyikük tisztában volt. Jelenlegi ismereteink szerint ketten, a munkácsi Lukács Mátyás és

a fancsikai (nagyszőlősi járás) Bucsell József vállalták ennek a kockázatát. Bevetés előtt hagyták el egységeiket, dobták el fegyvereiket. Elfogták őket, s a hadbíróság Lukácsot négy, Bucsellát tizenöt év gulágon letöltendő büntetésre ítélte.

A másik oldal

Az ötvenes években Kárpátalján a mezőgazdaságban, a kultúrában, valamint a sajtóban már kialakulóban volt a rendszer szempontjából „megbízható” magyar „káderekből” álló réteg. Faluhelyen a kor hagyományos logikája szerint ezek az emberek mezőgazdasági brigádok vezetésével megbízva töltöttek be „bizalmi állást”. A bizalmi státus a kultúra vagy a sajtó területén természetesen egészen más fajsúllyal bírt: a Szovjetunióba szakadt magyar nemzet-rész tudatát volt hivatva „helyes mederbe terelni”. Az itt dolgozó magyarokat, Lusztig Károlyt,¹¹ a beregszászi járási pártlap, a Vörös Zászló főszerkesztőjét, Balla Lászlót,¹² az ungvári tankönyvkiadó magyar szerkesztőségének főszerkesztőjét és Sándor Lászlót,¹³ az ungvári rádió magyar szerkesztőségének munkatársát érte az akkor számukra nem is kétes megtiszteltetés, hogy oroszról magyarra fordítsák, lektorálják, majd november 4-e hajnalán az ungvári rádióban beolvassák a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívását.¹⁴

¹¹ Publicista, író, szerkesztő, 1922-ben született Ungváron. A beregszászi Vörös Zászló (fő)szerkesztése után a nyolcvanas évek elejéig a Kárpáti Igaz Szó munkatársa volt. 1992-ben Izraelbe települt, 2005-ben azonban visszaköltözött Ungvárra.

¹² Költő, író, lapszerkesztő, 1927-ben született Pálócon. 1966-tól nyugdíjba vonulásáig a magyar nyelvű területi pártlap, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője, elkötelezett keményvonalas kommunista volt. 1991-ben, a balti államoknak a Szovjetunióból való kiválása idején – kissé teátrálisan – nyilvános sajtóközleményben jelentette be kilépését az SZKP-ból. 2010-ben hunyt el Ungváron.

¹³ Az 1909-ben Budapesten született irodalomtörténész, kritikus és műfordító a hatvanas évek elejéig Ungváron élt, ezután települt át Budapestre. 1953–56-ban a Kárpátukrajnai Területi Könyvkiadó, 1956-ban a Kárpátukrajnai Területi Rádió munkatársa volt. 1962-től a Gondolat Könyvkiadó szerkesztője, 1966–78 között az Állami Gorkij Könyvtár igazgatója. Itteni s talán Szovjetunió-beli tevékenységét a magyar kultúrpolitika A Szocialista Kultúráért (1966), a Munka Érdemrend arany fokozata (1969), a Szocialista Magyarorszáért (1979) és A Magyar Népköztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendje (1989) kitüntetéssel ismerte el. 1993-ban halt meg.

¹⁴ „Másnap aztán megtudtam, hogy a szolnoki adóállomás is sugározta a kormánynyilatkozatot, és a későbbiek során híreket kaptam a határon túlról, elsősorban Salgótarján és Diósgyőr környékéről, hogy nagy tömegek hallgatták a két rádió adását, és az elhang-

Ebben Kádár János bejelentette, hogy az október 23-i tömegmozgalom fasiszta felkelésbe torkollott, ezért vált szükségessé a szovjet csapatok segítségül hívása. Beszédében büntetlenséget ígért mindazoknak, „akik a mozgalomba becsületes, hazafias szándékkal kapcsolódtak be”, egyúttal ígéretet tett a forradalom több követelésének megvalósítására. Ezek között szerepelt, hogy a rend helyreállítása után az új kormány tárgyalásokat kezdeményez a szovjet csapatok kivonásáról.

Az említetteket munkahelyükön találta meg a történelmi feladat, mások a párt utasításainak engedelmeskedve vették ki részüket a forradalom leveréséből. A Magyarországon állomásozó szovjet hadseregcsoport parancsnoksága a „rendcsinálás” megkönnyítése érdekében a parancsnokok gazdasági-politikai helyettesei mellé negyven-ötven megbízható pártfunkcionárius kivezénylését kérte néhány hónapos időtartamra. A megbízhatóság mellett a magyar nyelvismeret volt a legfontosabb kritérium, ezért az illetékesek magyar káderekből állították össze a tisztí rendfokozattal Magyarországra induló kontingenst. Ha katonai behívásnak tettek is eleget, legtöbbjük meggyőződésből, s a feladatot megtiszteltetésnek tekintve végezte munkáját, a legtöbb esetben fordítói-tolmácsi teendőket. Magyarországi szolgálatuk tovább erősítette otthoni politikai presztízsüket, fontos bizalmi állásokba helyezték el őket. Nem mellékesen számos egzisztenciális kiváltság birtokosai is lettek. Életüknek erre a szakaszára büszkék voltak, ezt a Szovjetunió fennállása alatt hirdették is. A forradalom vérbe fojtásával igazolva látták helyességét, s ha egyáltalán felötlött bennük, hogy – az intervenciós hadsereg egyenruháját viselve – mégiscsak magyarként vettek részt a magyar forradalom és szabadságharc vérbe fojtásában, valószínűleg könnyen úrrá lettek feltörő kételyeiken. Közéjük tartozott Vladimir Mihály, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztő-helyettese, Nemes János, a lap rovatvezetője, Barzsó Tibor, a Kárpáti Kiadó szerkesztője, Szalai Borbála, a Ragyanszka Skola (Szovjet Iskola) szerkesztője, később gyermekversek szerzője, Veress Gábor, a beregszászi járási pártbizottság első titkára, aki az önállósult Ukrajnában a Kárpátalja megyei állami közigazgatásban a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó osztály vezetőjének tisztét is betöltötte.

Helyzetüknél fogva meghatározó szerepet játszottak a kárpátaljai magyarság szellemi és kulturális életében. Mivel ezek is központilag irányított, erőteljesen ideologizált területek voltak, a végrehajtók tevékenységét nehéz

zott szövegek bizakodással töltötték el az embereket a jövőt illetően.” Sándor László visszaemlékezése (DUPKA: '56 és Kárpátalja, 76. p.).

lenne valamennyire is pozitív színben feltüntetni. Nemzeti önazonosságukat háttérbe szorítva, neofita módon, kizárólag a kommunista pártideológia kiszolgálói lettek. Az volt az SZKP-ban kiadott pártfeladatuk, hogy ők legyenek a „magyar nemzetiségű elvtársak”, miközben mindenben a szovjet érdekek szerint jártak el. És ahogyan a neofitáktól megszokhattuk, mindig és mindenütt igyekeztek túlteljesíteni. Számos példát hozhatnánk, ez azonban nem szorosan vett tárgya a dolgozatnak. Egyet azonban, mivel kimondottan a forradalomhoz társul, mégis felidézzük. Éppen '56-nak köszönhető, hogy nagyobb lehetőségeket kapott a magyar nyelvű könyvkiadás, és könnyebbé vált a magyarországi sajtó behozatala Kárpátaljára. A helyi vezetők ugyanis rádöbbenek: szükség van a kommunista propaganda magyar nyelvű népszerűsítésére.¹⁵ Ebbe a folyamatba illeszthetők azok a korábbi igények is, hogy magyar nyelvű antológiát vagy almanachot adhassanak ki. Így jelenhetett meg Ungváron 1958-ban a Kárpáti Kiadónál a *Kárpátok* című antológia is. Ebben az akkor még Kárpátalján élő, később Magyarországon szépen megbecsült Sándor László az alábbi verssorokkal foglalta össze a forradalom akkor ismert, kivégzésekkel terhelt utóéletét: „A nemzet eszmél, ocsúdik / jobbik része, ím talpra állt, / s a szovjettel vállvetve mér / a pribékhadra száz halált.” Tudjuk, abban az évben akasztották fel Nagy Imrét.

A helyi szervek magatartása a forradalom napjaiban és a következő időszakban

A már az események pillanatában világhírré szert tevő magyarországi forradalom a szomszédos országokban is heves politikai mozgásokat váltott ki. A szovjetcsatlós diktatúrák értetlenül és – talán saját bukásukat is vízionálva – megrettenve szemlélték a Magyarországon történeteket. A rendszer esetleges összeomlása fölötti aggodalmaikat súlyosbította a magyar területi revíziótól való, egyébként teljesen megalapozatlan félelem. Erre legfeljebb hangulati alapot teremtettek a magyarok körében tapasztalt szervezkedések és megmozdulások, a röplapokon megjelenő követelések. Ezek a – főleg a

¹⁵ „A munka nagyon fontos része az ideológiai munka. Azért, hogy kellő szintre emeljük az ideológiai munkát, először is olyan állapot meglétét kell elérnünk, hogy az egész nevelő munkát a nép nyelvén folytassuk.” M. V. Povzik, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátontúli (Kárpátalja az akkori és a mai ukrán hivatalos szóhasználatban) Területi Pártbizottsága titkárának felszólalása a XII. beregszászi járási pártkonferencián, 1957. december 18-án.

határ menti térségben valamint Erdélyben, Kolozsváron és Marosvásárhelyen észlelhető – jelenségek nem kis bizonytalanságot keltettek a közigazgatásban, a titkosszolgálatoknál, valamint a rendőrségen. Értetlenségük egyik kiváltó oka az volt, hogy a közigazgatás és az erőszakszervezetek irányítását legtöbb esetben az ország távoli vidékeiről érkezett, a helyi sajátosságokat egyáltalán nem ismerő, politikailag azonban elsőrendűnek minősített személyekre bízta. A szisztéma zavart okozó hatását a forradalom, majd a megtorlások időszakában elsősorban Kárpátalján lehetett megtapasztalni. A terület Szovjetunióhoz csatolása után – a helyi ukránságot is háttérbe szorítva – itt kizárólag a birodalom belsejéből érkezett, döntő többségükben orosz nemzetiségű funkcionáriusok számítottak megbízhatónak. Olyanok, akik legfeljebb pártbrosúrákból alkothattak valamilyen (torz) képet Kárpátaljáról és történelméről.

A forradalmi eseményekkel, a kárpátaljai magyarság politikai magatartásával elsősorban a magyar többségű Beregszászi járás pártbizottsága foglalkozott. A Beregszászban lévő Kárpátaljai Területi Állami Levéltár dokumentumai szerint a járási szerv már 1956 októberében arra figyelmeztetett, hogy a „népi demokrácia országaiból” sok olyan vendég érkezik, aki elferdíti a szovjet valóságot, sovíniszta propagandát folytat, és negatívan hat „a járásban lakó magyar lakosság elmaradott részének érzelmeire”. A pártbizottság ezért is látta fontosnak olyan „kvalifikált, nemzetközi kérdésekkel foglalkozó előadónak” kiküldését a járásba, aki magyarul tud előadásokat tartani „a munkások és a kolhoztagok előtt”. Az „elmaradott részek”, ahogyan azt a későbbi, immár történelmi események bizonyították, megmaradtak józan eszüknél, s érzelmeikre hallgatva továbbra is a magyar nemzet szerves részének tekintették magukat.

Jelzi a zavarokat, hogy a központi és a regionális hatalom között is ingatag volt az egyetértés, s ellentétek mutatkoztak a helybéli ukrán és magyar kommunisták között is. Az „elhajlások” elleni küzdelem egyik ütközetét az ungvári ukrán nyelvű Zakarpatszka Pravda (Kárpátontúli Igazság) vezényelte le. Az 1957. február 7-én közölt *Az újság és az ideológiai munka kérdései* című cikkében bírálta a magyar nyelvű beregszászi Vörös Zászló ideológiai fogyatékoságait. Ahogyan az Ukrán Kommunista Párt beregszászi járási bizottsága vezetője üléseinek 1957. február 19-i jegyzőkönyve fogalmazott: „A lap ideológiai kérdésekkel foglalkozó anyagaiból hiányzik a kellő élesség és a pártos elvi megalapozottság, elvhűség [...]. A lap egyáltalán nem folytat harcot a járásunkban létező vallások ártalmas ideológiájával, nem leplezi le egyes munkások vallásos csökönységét, teljesen mellőzi a magyar és más

nacionalizmusok megnyilvánulásának leleplezését.”¹⁶ A vezetőség határozatban kötelezte „Lusztig elvtársat” a hibák kijavítására. Biztosak lehetünk benne, hogy Lusztig elvtárs értett a szóból.

Mivel a forradalmi tevékenység gyanújába keveredettek, a későbbi elítéltek között sok iskolás korú volt, a hatóságok figyelme az iskolákra s a nevelőtestületekre is kiterjedt. Az oktatói-nevelői munkából hiányolták a Szovjetunió iránti lojalitást. A mezőkaszonyi középiskoláról szóló feljegyzésében Sz. E. Jevdokimov alezredes, a KGB beregszászi járási megbízottja az alábbi mondatokat vetette papírra: „Az elmondottak kapcsán nem lehet nem szólni róla, hogy járásunk tanári karában jelentős számban találhatók olyan tanítók, akik papi, kulák- vagy kereskedőcsaládból származnak, valamint az ellenforradalmi kicsapongások miatt korábban elítélt egyének családjaiából, akik a magyar megszállók tetteitársai voltak.”¹⁷ A KGB az egyházak papjait is felelőssé tette a helyi forradalmi eseményekért. Jevdokimov az 1957. december 18-i járási pártkonferencián kijelentette: „Meg kell mondanom, nálunk a papi ideológia néha győzelmeket arat, a papok olyannyira féktelenek, hogy még a fiatalokat is bevonják olyan egyházi szertartásokba, mint a gyónás és az áldozás.”¹⁸

A kádári hatalomátvételt követő megtorlások, kivégzések, majd a konszolidáció után a KGB-nek Kárpátalján is egyre kevesebb aggódnivalója akadt. Igaz, a magyar forradalom és szabadságharc emlékét, bármennyire is akarták, nem sikerült kitörölniük az emberek emlékezetéből.

„Forradalmi turizmus” –

Magyar politikusok, ávósok, foglyok Kárpátalján

A kesernyés cím némi magyarázatra szorul. A szinte légmentesen lezárt Szovjetunióban az ötvenes években az átlagos állampolgár egyáltalán nem gondolhatott külföldi utazásokra, még a „külföldi útlevél” birtoklására sem. Egyéni utazásokra, rokonlátogatásra egyáltalán nem volt lehetőség. S nem csupán az ellenségként kezelt nyugati országokba vagy az Egyesült Államokba, de még a „barátinak” vagy „testvérinek” nevezett szocialista országokba sem. Magyarországon is ilyen utazási politika volt érvényben, ha nem is ekkora vasszigorral. A hatóságok szemében csak súlyosbította a helyzetet, hogy

a Magyar Népköztársaság állampolgára, bármilyen irányban lépte át a határt, sajátos helyzetben találta magát. Nagy esélye volt ugyanis arra, hogy akár már a vámalkalmazott személyében magyar emberbe ütközzön. A határon túli magyarokról teljes egészében lemondó kormányzat hajlamos volt egy-egy ilyen találkozásban a szovjetellenességgel megfejtelt sovinizmus újjáébredését szimatolni.

Hivatalos Szovjetunió-beli útjaik során a magyar kormány, a Magyar Kommunista Párt, később a Magyar Dolgozók Pártjának politikusai sohasem álltak meg Kárpátalján, az ottani magyar nemzetrész létéről való hallgatás fontos elem volt a tabukkal terhelt magyar–szovjet viszonyban. Róluk a budapesti kormányok, az MKP, majd az MDP egyáltalán nem vettek tudomást. Hivatalos érintkezésre legfeljebb regionális szinten került sor, az akkori Szabolcs-Szatmár megye és Kárpátalja vezetői között. Erre nyújtott igen látványos lehetőséget a kárpátaljai Asztély és a magyarországi Beregsurány határán 1959-ben létesített almaültetvény, a Barátság kert. A politikai és gazdasági vezetők által levezényelt, protokoll jellegű almaszüretek a kor fogalmai szerint a „szovjet–magyar barátság” fontos eseményei voltak.

Ma már ismert történelmi tény, de sokáig eltitkolták, hogy a Kádár-kormányt a későbbi kormányfő jelenlétében Moszkvában, az SZKP KB ülésén állították össze. Itt készült a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívása is, amelyet a szovjet támadás elindításának hajnalán, november 4-én először az ungvári rádióban olvastak be. Kárpátalján úgy tartják, hogy ezekben a napokban Kádár János a megyei pártbizottság üdülőjében tartózkodott, az Ungvár melletti Ókemencén. Ennek hiteles, kétséget kizáró bizonyítékai azonban ma még hiányoznak.

A Rákosi-korszak hírhedt titkosrendőrsége, a gyűlölt ÁVH, az állami terror megtestesítője a forradalom napjaiban a kibontakozás és a konszolidálás jelentős gátja volt. Nem véletlenül mondta október 28-i rádióbeszédében Nagy Imre, hogy „a rend helyreállítása után egységes, új államrendőrséget szervezünk, és az Államvédelmi Hatóságot megszüntetjük.”¹⁹ Ezzel ugyan nem szűnt meg a testület, a miniszterelnöki bejelentés azonban komoly szándékot jelzett. November 7-én Münnich Ferenc, a Kádár-kormány miniszterelnök-helyettese rendeletben tiltotta meg a hatóság újjászervezését, s az addig felállított szervek haladéktalan felosztatását rendelte el. Kádárék ezzel a lépéssel azt igyekeztek demonstrálni, hogy nem vállalnak közössé-

¹⁶ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár [a továbbiakban: KTÁL], 15. f. 36. sz.

¹⁷ Uo.

¹⁸ KTÁL 15. f. 28. sz.

¹⁹ Nagy Imre rádióbeszéde, 1956. október 30. Idézi *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.*, szerk. Varga László – Kenedi János, Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub, Budapest, 1989, 132. p.

get Rákosiék terrorszervezetével. Emellett azt is igyekeztek megakadályozni, hogy a számukra potenciálisan veszélyt jelentő testület ismét hatalmi helyzetbe kerüljön. A karhatalomba átlépő ávósokat azonban a felülvizsgáló bizottságok kevés kivétellel igazolták, így a megtorlásokban a régi gárda tagjai is szerepet kaptak.

A forradalom idején teljesen szétzilálódott Államvédelmi Hatóság tagjai illegalitásba vonultak, többen a számukra biztonságot ígérő Csehszlovákiába vagy a Szovjetunióba, Kárpátaljára igyekeztek. Erre utal az Országos Rendőrkapitányság Központi Ügyeletére november 17-én Szabolcs-Szatmár megyéből beérkezett jelentés. (A megyék kötelesek voltak jelenteni a miniszterelnök-helyettesi rendelet végrehajtását, melyben a volt ávósok szervezkedéseiről is be kellett számolniuk.) Ebben az szerepel, hogy a megye volt ávósainak nagy része a Szovjetunióba ment, sokan egész családjukkal.²⁰

A szovjet hadvezetés, néhány politikust és a hozzájuk csatlakozott egykori ávósokat²¹ leszámlítva, egyáltalán nem bízott a magyarokban. Úgy találták helyénvalónak, hogy a letartóztatottakat – néhány pártfunkcionárius²² mellett

²⁰ PINTÉR Tamás: *A megszüntetve megőrzött, In Államvédelem a Rákosi-korszakban 1945–1956. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*, szerk. Gyarmati György, Történeti Hivatal, Budapest, 2000, 224. p.

²¹ Volt államvédelmi tisztek 1956 decemberében nem alaptalanul írták Kádár Jánosnak: „az ÁVH állományának legdicsőbb fegyvertényei közé tartozik, hogy ingadozás nélkül felismerte a helyzetet és szembeszállt az ellenforradalommal, először egyedül [sic!], majd a Szovjetunió oldalán”. *Uo.*, 212. p.

²² Közéjük tartozott Földvári Rudolf, Rákosi Mátyás egyik bírálója, az MDP Borsod-Abaúj-Zemplén megyei első titkára. November 5-én szállították az ungvári börtönbe. Szerov 1956. november 19-i, az SZKP KB-nak és az első titkárnak, Nyikita Szergejevics Hruscsovnak küldött jelentésében az alábbiakat írta Földváriról: „Sz. Konyev elvtárral közösen tanulmányoztuk Holodkov elvtárs, belügyi munkatárs feljegyzését, aki néhány napig Uzsgorodban [Ungvár] tartózkodott, és felhívta a figyelmet arra, hogy Uzsgorodban számos olyan személy van, akit megalapozatlanul tartóztattak le. Példaként említette Földvári Rudolfot, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának tagját, parlamenti képviselőt, a miskolci megyei pártbizottság első titkárát. Földvári Rudolf a felkelés idején egy úgynevezett forradalmi bizottságot vezetett, és ellenséges propagandát folytatott a Szovjetunióval szemben, a rádióban a felkelők ellenforradalmi tetteit igazoló beszédet mondott. Földvári tevékenysége idején a szervek 64 kommunisztáját tartóztatták le, 8 főt pedig a tömeg meglincselt. Földvári más képviselőkkel együtt rádió- és repülőgép-kapcsolatot szervezett Ausztriával és Nyugat-Németországgal, és kérte az Egyesült Nemzetek Szervezete csapatainak bejöttét. / A Kádár-kormány megalakulása után Földvári nem ismerte el ezt a kormányt, kijelentette, hogy aki Kádárt elismeri, azt ellenforradalmárnak fogják tekinteni. Ily módon látható, hogy letartóztatásának kellő alapja volt. / A napokban Kádár elvtárs fölvetette Földvári szabadon engedésének lehetőségét. Amikor közöltük vele, hogy milyen bűnököt követett el Földvári, Kádár elvtárs egyetértett azzal, hogy Földvári képes erre, ugyanakkor hozzátette, hogy ez egy olyan ember, aki aktívan szolgál bármely hatalmat,

a fegyveres harcok résztvevőit – nem magyarországi, hanem Szovjetunió-beli börtönökbe viszik. Azzal érveltek, hogy a magyarországi börtönviszonyok nem alkalmasak az „objektív” kihallgatások lebonyolítására. A KGB magyarországi működését irányító Ivan Szerov tábornok már idézett jelentésében leírta, hogy a hadművelet ideje alatt 4700 személyt vettek őrizetbe, közülük 1400-at letartóztattak. 860 főt szállítottak Ungvárra és a Kárpátokon túli Sztrijbe. Leírja továbbá: „Az őrizetbe vettek és letartóztatottak útnak indítása során az első napokban előfordultak olyan esetek, amikor a katonai egységek parancsnokai a Különleges Ügyosztályon és az állambiztonsági szervek képviselőin kívül önállóan indítottak útnak őrizetbe vettek Csop [Csap] állomásra, a Belügyminisztérium táborai pedig a velünk való egyeztetés nélkül, a szóban forgó személyek nyomozati anyagai nélkül vették át őket. Így az uzsgorodi gyűjtőtábor parancsnoka vette át azt a 68 ipari tanuló, akit az egyik Budapesten állomásozó hadosztály parancsnoka indított útnak. I. Sz. Konyev elvtárs utasítására a serdülők e csoportját visszavitték Budapestre, és szabadon engedték.”²³

Az elhurcoltak, élénken emlékezve még a háború alatti és utáni malenyki robotra, okkal tarthattak attól, hogy Szibériába, munkatáborokba viszik őket. Az elhurcolás módja igen sokban egyezett a háború utáni deportálások lebonyolításával.

Most azonban más volt a helyzet. A foglyok a tehervagonokból kidobott levelekben értesítették hozzátartozóikat az elhurcolásról. Az ungvári és más börtönökben hamarosan követelni kezdték, hogy adjanak magyarázatot elhurcolásukra. A szovjet támadást követően az országban feszült volt a hangulat, sehol nem vették fel a munkát. A magyar társadalom által illegitimnek tekintett Kádár-kormány tevékenységét a munkástanácsokkal folytatott tárgyalások, a hatalom valóságos átvétele során rendkívüli módon hátráltatta a feszült belpolitikai helyzet. A deportálások vasúton történtek a Budapest–Debrecen–Nyíregyháza–Záhony-vonalon, s a magyar vasutasok többször sztrájkba léptek, nem voltak hajlandók magyar foglyokat szállítani a Szovjetunióba.²⁴ A deportálások hírére a felkelők megrongálták a vasúti síneket,

és amennyiben most szabadon engedjük, aktívan fog tevékenykedni kormányunk érdekében. Úgy döntöttünk, hogy Földvárit szabadlábba helyezzük.” *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*, szerk. Vjacseszlav Szereda – Alekszandr Sztikalin, Móra (Zenit Könyvek), Budapest, 1993, 161–164. p.

²³ *Uo.*

²⁴ A deportálások elleni tiltakozás a debreceni munkástanácsok 1956. november 13-i követelésében is megjelent: „Követeljük a forradalomban részt vett és jelenleg letartóztatásban lévő személyek azonnali szabadon bocsátását, továbbá azt, hogy a forradalom-

Pásztó és Szurdokpüspöki között pedig a vasúti hidat tették használhatatlanná a forradalommal rokonszenvező munkások. A szovjet fegyveres erőkre támaszkodó és a „testvéri szocialista országok” segélyeit elfogadni kénytelen rezsimnek egyáltalán nem hiányzott, hogy helyzetét a szovjet deportálások is súlyosbítsák. November közepén ezért Kádár János és Münnich Ferenc kénytelen volt közbenjárni a szovjet hadvezetésnél és Szerovnál a deportálások leállítására és egyes letartóztatottak szabadon bocsátása érdekében. Az interveniálás sikeres volt, a deportáltak egy részét átadták a magyar hatóságoknak.

A szovjeteket ebben a döntésben nem csupán a kollaboráns magyar kormány megsegítésének szándéka, a konszolidáció előkészítésének igyekezte vezérelte. Moszkvának, akárcsak a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánynak egyáltalán nem volt igénye, hogy az intervenció hírére New Yorkban összehívták az ENSZ Biztonsági Tanácsának ülését, majd a világ-szervezet közgyűlésének 1956. november 12-i ülése napirendjére tűzte a magyar kérdés tárgyalását. A BT-tag Szovjetunióval egyáltalán nem hiányzott, hogy az önmagának kiosztott és világszerte terjesztett epitetoron ornansa – „békészerető ország” – a világ nyilvánossága előtt megtépázódjék, de érzékelve, hogy az Egyesült Államok nem kíván beavatkozni, maga sem akarta tovább feszíteni a húrt. Módosított hát rögzült reflexeinek, ezért is állította le a forradalom idején foglyul ejtett magyarok Szovjetunióba hurcolását.

Az '56 és Kárpátalja című kötet idézi Árpai István ungvári zenetanárnak és zenekutatónak a magyar forradalommal és szabadságharcra kapcsolatos visszaemlékezéseit. Ebben az szerepel, hogy november 3. hajnalán Ungvárra ponyvás katonai teherautókon óvodás korú, feltételezhetően árvaházi magyarországi gyerekeket szállítottak. Az eset igen gyorsan kitudódott, s az ungvári magyar családok tagjai valamilyen híresztelés hatására a Szobránc utcai gyermekelosztóhoz mentek, hogy magukhoz vegyék a gyerekeket. Ebből azonban nem lett semmi, az interjú szerint a teherautók gyorsan elhaj-

ban való részvételért jogkövetkezmény senkit ne terheljen. Azokat a személyeket, akik a munkásság jogos követelését és a nemzeti függetlenségért indított szocialista forradalmat kihasználva bűncselekményeket követtek el, állítsák bíróság elé, és ügyüket nyilvánosan tárgyalják meg. Együttal pontos adatokra támaszkodva az Ideiglenes Forradalmi Kormány tudomására hozzuk azt a tényt, hogy magyar polgári és katonai személyeket, köztük asszonyokat és gyerekeket Debrecenen keresztül Nyíregyháza–Záhony irányába szovjet katonai őrizet mellett szállítanak. Ez ellen a tény ellen mint nemzetközi jogba ütköző bűncselekmény ellen a leghatározottabban tiltakozunk, és követeljük az érintett személyek azonnali visszaszállítását. „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni.” Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből, szerk. Kozák Gyula – Molnár Adrienne, Századvég – 1956-os Intézet, Budapest, 1993, 351–353. p.

tottak az Uzsocki-hágó felé. A magyar gyerekek elhurcolását más források egyelőre nem támasztották alá.

A rendszerváltás után

A magyarországi rendszerváltás politikai legitimációjának egyik, ha nem a legfontosabb forrása az 1956-os forradalom és szabadságharc volt. A magyarországi demokratikus fordulat ugyanakkor jelzés is volt a kelet-közép-európai szocialista országok számára. Tegyük azonban egyértelművé, hogy a Szovjetunióval szövetségi rendszerben lévő országokban a kommunista diktatúrák bukását a gazdasági és az azt követő politikai összeomlás idézte elő. A vértelen csehszlovákiai és a véres romániai fordulatokban országos jelentőségű szerepet vállalva ott voltak a magyarok társadalmi és politikai szervezetei is. Az sem vitatható, hogy magyarországi kapcsolataik, politikai orientáltságuk révén országukban a kommunista rendszer lebontásában a magyarországi tapasztalatokat is kamatoztatták.

Így volt ez Kárpátalján is. A Szovjetunió-beli változásokból és a magyarországi rendszerváltó folyamatokból erőt, bátorságot és lelkesedést merítve, regionálisan fontos politikai szerepet töltöttek be a kárpátaljai magyarok. A Kárpát-medencében elsőként, 1989. február 26-án Ungváron alakult meg kisebbségi magyar érdekvédelmi szervezet, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, amely 1956 szellemi és politikai üzenetét is a sajátjának tekintti. Nem véletlen, hogy még a Szovjetunió fennállása idején, 1991. október 23-án Ungváron nyilvánosan emlékeztek meg a magyar forradalomról és szabadságharcról. A birodalom ugyan a végórát élte, de akkoriban egy ilyen eseménynek a résztvevők számára még volt személyes kockázata.

A különösebb társadalmi és politikai katarzis nélkül függetlenné lett Ukrajna sajtója a forradalom leverését egyértelműen Moszkva történelmi bűnének tekintette, s hangsúlyos oroszellenes élel számos 1956-tal rokonszenvező írást tett közzé. A hatalmi torzsalkodásokkal másfél évtizede elfoglalt ukrán nagypolitika nem tett negatív lépéseket az 1956-os ukrán megemlékezésekkel kapcsolatban. Ez a semleges, nem tiltó magatartás annak köszönhető, hogy a hivatalos Kijevet (ma Kijiv) a legkevésbé sem érdekli az esemény s annak kárpátaljai kultusza.

Örvendetes viszont, hogy Kárpátalján – de a kijevei magyar diaszpórában is – a megyei, a járási és a helyi közigazgatás képviselői, ukránok és magyarok a magyar szervezetekkel, valamint a magyar diplomáciai képviselőkkel

(nagykövetség, főkonzulátus), a magyarországi önkormányzatok, a politikai pártok s az éppen megszűnt Határon Túli Magyarok Hivatalának képviselőivel közösen vettek és vesznek részt az évente megrendezett október 23-i megemlékezéseken. Ez politikai üzenet is. Azt jelenti, hogy a magyar forradalom céljai, erkölcsi tisztasága nemcsak a magyarokat, hanem a közösen átélt történelem miatt az ukránokat, a ruszinokat is őszinte főhajtásra készíti. Kárpátalján 1956 a közös emlékünnepekhez sorolódott, a Rákóczi-szabadságharc és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc mellé.

KISEBBSÉGI KÖZÉLET ÉS POLITIZÁLÁS KÁRPÁTALJÁN 1944 UTÁN

A 4. Ukrán Front csapatai 1944 őszén vonultak be Kárpátaljára, s rövid, formalitásnak tekinthető történelmi közjáték után 1945. június 29-én Moszkvában szovjet–csehszlovák megállapodás keretében Szovjet-Ukrajnához csatolták a területet. Az „ősi szláv földek egyesítésének” eszméje, amellyel a Szovjetunió már a második világháború folyamán is törvényesíteni igyekezett területi hódításait, Kárpátalja esetében az „ősi ukrán földek egyesítésének” misztikus elvével egészült ki. Az (ál)historizáló felfogás csupán annyiban módosult, hogy a szláv (ruszin) lakosság „az ukrán anyaföldre visszátért” Kárpátalja közvetlen szomszédságában, Kelet-Szlovákiában és Máramaros Romániához tartozó vidékein is élt, ezeket a területeket azonban nem csatolták Szovjet-Ukrajnához. A nem kis mértékben stratégiai okok miatt is a Kárpátokon belülré törekvő Szovjetunió számára ez már nem volt túlságosan fontos, így is megvalósult az az évszázados pánszláv álom, amelyről 1920-ban Masaryk csehszlovák elnök így beszélt Gillersonnak, a Szovjet Vöröskezszt kiküldöttének: „Én úgy tekintem Kárpátoroszországot, mint egy Oroszország részéről Csehszlovákiára bízott zálogot, melyet mi az első adandó alkalommal vissza fogunk adni Oroszországnak, ezt én köztársasági elnöki minőségemben leghivatalosabban kijelentem. Felhatalmazom Önt, hogy erről kormányának Moszkvában jelentést tegyen.”¹

A magyar és a német csapatok kiszorítása után a Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak 1944. november 26-ára összehívott, kétes legitimitású első kongresszusa ünnepélyes hangú kiáltványt intézett Szovjet-Ukrajna és a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsához: „Örömteli történelmi nap jött el Kárpátontúli Ukrajna számára. A hős Vörös Hadsereg segítségével levetettük a német–magyar igát. Véget vetettünk a magyarok és más idegenek sok évszázados uralmának Kárpátontúli Ukrajna ősi szláv földjén. [...] Kárpátontúli Ukrajna összes népbizottságai első kongresszusa elhatározta:

1. Egyesíteni Kárpátontúli Ukrajnát a mi nagy anyánkkal, Szovjet-Ukrajnával és elszakadni Csehszlovákiától.

¹ Robert Nowak *Der künstliche Staat* (Berlin, 1938) című könyvéből idézi KEMÉNY [G.] Gábor: *Verhovina feltámad.* Budapest, MEFHOSZ Könyvkiadó, 1939, 72. p.

2. Kérni az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság Legfelső Tanácsát és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniójának Legfelső Tanácsát, hogy csatolja Kárpátontúli Ukrajnát az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársasághoz.

3. Megválasztani Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát, amely a nép érdekében cselekvő központi hatalom egyedüli képviselője.

4. Meghatalmazni és kötelezni Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát, hogy megvalósítsa a kongresszus határozatát, Kárpátontúli Ukrajna egyesítését Szovjet-Ukrajnával.²

Hogy a kiáltvány fenyegető mondatai nem pusztába kiáltott szavak, már ekkor tapasztalhatta az ungi és a beregi Tiszahát, a történelmi Ugocsa és Máramaros, de a magyarországi Bereg, valamint a mai Kelet-Szlovákia magyar népe is: a munkára fogható férfilakosság gyűjtő-, majd munkatáborokba való hurcolásával kezdetét vette, korabeli retorika szerint a „történelmi igazságszolgáltatás”.

A főhatalom-változás utáni tíz esztendő – a külföld irányába szinte hermetikus elzártság, a kisebbségeket sújtó szovjet nemzetiségpolitikai gyakorlat, valamint a diktatórikus viszonyok – semmiféle nemzetiségi vagy polgári önszerveződést nem tett lehetővé. A megfélemlített s éveken át üldözéseknek kitett magyar kisebbség nem adhatott hangot sajátos kulturális, társadalmi és politikai igényeinek, s nem számíthatott a korabeli, e tekintetben cselekvésképtelen Magyarország támogatására sem. Még kilátástalanabb helyzetbe került Kárpátalja másik őshonos népe, a háború után 600 000 főre becsült ruszinság, amelynek a „minden ukrán egyesülésének” oltárán saját identitását s ezzel együtt önmegnevezését kellett föláldoznia. Nem véletlen, hogy az egyetlen tollvonással megszüntetett ruszinság nemzeti szervezete, a Kárpáti Ruszinok Szövetsége is csak 1990 februárjában alakulhatott meg.

A kárpátaljai magyarság a háború utáni években pusztára megmaradásáért küzdött. A szovjet csapatok bevonulását követő megtorlás, a 18 és 55 év közötti polgári férfilakosság munkatáborokba hurcolása, az anyanyelven való művelődés lehetőségeinek szinte teljes megszüntetése, a kisebbségi intézmények hiánya csupán a fizikai túlélés perspektíváját hagyta meg. Az új hatalom ideológiájában és gyakorlatában is „idegen, külföldi megszállók” utódaiként

² Manyfeszt persoho zjizdu Narodnih Komitetiviv Zakarpatszkoji Ukrajini pro vozjeganja Zakarpatszkoji Ukrajini z Ragyanszkoju Ukrajinoju. [Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságai első kongresszusának Kiáltványa Kárpátontúli Ukrajna újraegyesüléséről Szovjet-Ukrajnával.] Közli: *Kárpáti Kalendárium* 1975, Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1974, [2.] p.

kezelte a magyarokat: ellenséges és bűnös, tehát bármikor büntethető néptöredékként. Kettős nemzeti elnyomással kellett szembenézniük: az addig ismeretlen nagyorosz birodalmi sovinizmussal s annak kielégületlen ukrán változatával. Utóbbit szubjektíve indokolták az 1938 és 1944 közötti évek magyar fennhatóságának esetenként keserű emlékei, de hozzá kell tennünk, hogy az ellenséges érzelmek és indulatok további szításában nagy szerepet játszott a szovjet propaganda is.

E támadásokat sikerült a nemzeti azonosságtudat nagyobb károsodása nélkül átvészelni. Ennek az a magyarázata, hogy a kárpátaljai magyarság a háború utáni deportálást leszámítva nem kényszerült kompakt tömbben lakott tiszaháti szülőföldjének elhagyására, s lakóterületének etnikai szerkezetét nem bontotta meg a nagymértékű iparosítás – mivel ilyen nem létezett – természetszerű velejárója, az idegen népesség tömeges betelepítése. Folytathatta hagyományos életmódját, s a ruszinokénál és ukránokénál fejlettebb mezőgazdasági kultúrája révén viszonylagos jólétre tehetett szert, ezért nem vált számára vonzóvá az alacsonyabb életszínvonalon élő szláv lakosságba való beolvadás. Lassan kiépülő – azonban korántsem teljes skálájú – iskolarendszere segítségével nemzeti műveltségét is sikerült megőriznie, bár éppen oktatásiintézmény-hálózatát érte a legpusztítóbb támadás. A koronként és politikai kurzusonként változó erejű nemzeti-ségellenes kampányok rendszerint megtörték a közösség passzív ellenállását.

Ha a magyar diplomácia figyelmét 1989-ig elkerülte is Kárpátalja magyar kisebbsége, az anyaország művelődéspolitikája – főleg az egyetemközi kapcsolatokra építve – lehetőségeihez mérten igyekezett támogatni az anyanyelvi oktatást és az anyanyelven való művelődést. Az ungvári egyetemen 1963-ban létrehozott Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék munkáját például szegedi, debreceni, nyíregyházi, budapesti vendégtanárokkal, az utóbbi években magyar lektor állandó jelenlétével, magyar szakos hallgatók anyanyelvi részképzésével, oktatási eszközökkel és tankönyvekkel segítette. Az Antall-kormány hivatalba lépése után a határon túli magyar fiataloknak lehetőségük van arra, hogy magyarországi egyetemeken és főiskolákon szerezzenek diplomát. A vitathatatlanul jó szándékú lépést azonban számos aggodalom övezi, melyek közül a legfontosabb az a feltételezés, hogy az itt tanulóknak csupán a töredéke tér majd vissza szülőföldjére.

Az önszerveződés esélyei és lehetőségei

Az 1944-ben és az azt követő években kapott történelmi „knock out”-ot a kárpátaljai magyarságnak a legutóbbi időkig sem sikerült teljesen kihevernie. Időbe telt elhurcolt, elmenekült, működésképtelenné tett értelmiségének pótlása is. (Napjaink egyik aggasztó jelensége, hogy nagy számban települnek át értelmiségiek Magyarországra.) A front átvonulása és a háború befejezése után tág mozgásteret kapott helyi ukrán nacionalizmust hatékonyan egészítette ki és bátorította a sztálini Szovjetunió nemzetiségpolitikai gyakorlata: a háborús bűnösnek ítélt népekkel szembeni kíméletlen bánásmód. A területi (megyei) párt- és állami vezetésben, de alacsonyabb szinteken is szinte nem volt komolyan vehető képviselője: a fontos posztokra a „testvéri segítségnyújtás” elvének és gyakorlatának megfelelően Kárpátalja történelmi, gazdasági és etnikai viszonyait nem ismerő, az ország belsejéből ide telepített megbízható káderek kerültek.

A Sztálin halálát követő években a magyar kisebbség is tapasztalhatta a társadalomra nehezedő elnyomás csökkenését. 1954–55-ben kezdték megnyitni például a magyar tanítási nyelvű középiskolákat. A XX. pártkongresszus további reményeket ébresztett. Az enyhülés ott megszületett elveinek megvalósulását azonban időlegesen visszavetette 1956 őszének magyar forradalma. A kárpátaljai magyar lakosság több esetben tanújelét adta, hogy rokonszenvezik a forradalommal, s ezek a legtöbb esetben csupán érzelmi reakciók jó ürügyet szolgáltatnak a vele szemben fokozottan bizalmatlan és gyanakvó hatóságoknak az újabb megfélemlítésekre. Papok, értelmiségiek, iskolás gyerekek indokolatlan meghurcolása és elítélése, egyesek rejtélyes halála – ezek a megtorlások különböző állomásai. A véres megtorlásokban születő kádári konszolidáció, amely megerősítette a szovjet politikai vezetés bizalmát Magyarország iránt, valamint a Szovjetunió-beli enyhülés azonban tagadhatatlanul enyhítette a kárpátaljai magyarságra nehezedő nyomást.

1963-ban az ungvári egyetem Filológiai Karán megnyílt a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 1965-ben részben, majd 1967-ben teljesen önálló szerkesztésű lett az addig a Zakarpatszka Pravda című ukrán lap fordításaként megjelenő Kárpáti Igaz Szó, 1965-ben jelent meg Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című, a sztálinizmust elítélő, a kárpátaljai magyarok 1944 utáni helyzetével számot vető regénye. Ez utóbbi nem pusztán irodalomtörténeti adalék: a könyv megjelenése jelzi az igazság kimondhatóságának akkori lehetőségeit és korlátait. (Jellemző a „regény regénye”: hamarosan bevonták a közkönyvtárak polcairól, második kiadása – a debreceni Csokonai és az ungvári Kár-

páti Kiadó gondozásában csupán huszonnégy esztendővel később láthatott napvilágot.) Az ungvári területi rádió 1946-ban megindult magyar nyelvű adásai után 1966-ban a televízió is elkezdte magyar nyelvű műsorok sugárzását.

A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék hallgatóinak tanulmányaik során nagyobb rálátásuk nyílt a magyar humán kultúra egy részére, s ez nagy segítséget jelentett egy tisztultabb nemzet- és identitástudat kialakításában. Az első évfolyamok tehetséges és ambiciózus hallgatói akkoriban szokatlan dologra vállalkoztak: elindították az Együtt című, sokszorosított eljárással készült egyetemi irodalmi lapot. A két évfolyamot megért kiadvány mindvégig a megtűrttség állapotában létezett, megjelenését a szamizdat előállításának és kiadásának romantikája és kockázata lengte körül. A javarészt egyetemi hallgatókból álló szerzőgárdát már ekkor is érték ideológiai bírálatok, de működésüket átmenetileg mégis sikerült legalizálniuk. 1967-ben írószövetségi védnökséggel megalakították a Forrás Ifjúsági Irodalmi Stúdiót, amely nem lehetett hosszú életű: a hatvanas-hetvenes évek fordulóján a csehszlovákiai reformfolyamatoktól (is) megrémült, az autonóm kezdeményezéseket ösztönösen elutasító brezsnyevi adminisztráció egyre durvább eszközökkel próbált gátat vetni a reformfolyamatoknak. Így nem tekinthető véletlennek, hogy a túlcentralizált és agyonellenőrzött birodalom távoli csücskében, Kárpátalján is ideológiai ösztűzbe kerültek a másként gondolkodók.

Ebben a folyamatban a Forrás Stúdió költőinek, Balla Gyulának, Balla Teréznek, [S.] Benedek Andrásnak, [Vári] Fábíán Lászlónak, Fodor Gézáknak, Zselicki Józsefnek és másoknak kísérletező, a magyar kultúrától és hagyományoktól hangsúlyosabban ihletett versei váltak gyanúsakká. A stúdió 1971-ben külső nyomás hatására megszűnt, s ezzel egyidejűleg fölerősödtek és kampányjellegű kaptak a tagjai elleni vádaskodások és rágalmozások. A Kárpáti Igaz Szó névtelen szerzője (meg nem erősített, de nem is cáfolt vélekedések szerint Balla László főszerkesztő) a stúdiótagok verseinek helyet adó lapot, a Kárpátontúli Ifjúságot „az apolitizmus mentsvárának” és az „az irodalmi destrukció központjának” nevezte, szerkesztőit pedig „a politikai éberség” elmulasztásában találta vétkeseknek. Elmarasztalta az egyetem pártbizottságát is, mert az egyetemista költőket „politikailag nem irányítja, nem neveli őket, nem kíséri figyelemmel közéleti szereplésüket, sajtópublikációikat”, ugyanakkor elvárja, „hogy súlyos mulasztását [tudniillik az egyetemi pártbizottság – T. I.] rövid időn belül helyrehozza”. Az 1971. augusztus 20-án közölt *Elidegenedés?* című cikke a Forrás Stúdió hivatalos szervekhez (a területi pártbizottság illetékes titkárához, az Ukrainai Írók Szövetsége

Kárpátontúli Szervezete felelős titkárához, a Kárpátontúli Ifjúság szerkesztőjéhez, a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőbizottságához) címzett beadvánnyal³ válaszolt. (A publicitásnak természetesen jóval kisebb esélyével, mint a Kárpáti Igaz Szó cikke: a gépelt röpirat indigóval sokszorosított példányokban terjedt.) A beadvány tiltakozott Balla László támadásai ellen. Elutasította az egyes személyeket ért vádak, logikusan felépített és adatokkal alátámasztott érvrendszerével felsorolta a kárpátaljai magyarságot ért hátrányos megkülönböztetéseket, s a problémákra orvoslást kért és várt. Szerzői és aláírói kilátásba helyezték, ha beadványukra nem kapnak választ, akkor Kárpátalján kívüli, magasabb szervekhez fordulnak panaszaikkal.

A független szerveződésektől betegesen tartó hatalmi szervek fenyegetésekkel, megfélemlítésekkel, belügyi zaklatásokkal reagáltak a beadványra. A sérelmek felsorolását a „magyar burzsoá nacionalizmus” fölerősödéseként fogták fel. A beadvány szerzői és aláírói ellen különböző megtorlásokat alkalmaztak: rágalomhadjáratot, munkahelyről való eltávolítást, katonai behívást stb.

Ennek ellenére a következő évben, 1972-ben újabb, konkrét sérelmeket és kérdéseket felsoroló folyamodvány készült, amelyet szövegezői és több mint 1600 aláírója Moszkvába, az SZKP KB Politikai Bizottságának és a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének címzett.⁴ Ez az időszak azonban, az újonnan fellelt fogalommal szólva, a pangás, a gazdasági, társadalmi és politikai ellehetetlenülés kora. Nem meglepő tehát, hogy ezt az újabb kísérletet még szigorúbb adminisztratív megtorlások követték. Ekkor vált a homogenizálás jegyében ideológiai törekvéssé a „szovjet nép és a szovjet ember kialakításának” szándéka. Ma már az is nyilvánvaló, hogy megoldást és segítséget a központi szervek egyáltalán nem akartak nyújtani. A „helyzet rendezését” a kor és a birodalmi politikai felfogás logikájából következően az „illetékes”, azaz a beadványban bírált helyi szervek végezték el állambiztonsági támogatással. A beadvány körül szerveződő mozgalom tagjai nagy árat fizettek: Kovács Vilmost egzisztenciálisan próbálták tönkretenni, nyilvános önkritikára is kényszerítették, de ez sem volt elég, s Magyarországra való áttelepülése után rövid időn belül, fájdalmasan korán, ötvenévesen elhunyt. A szerveződés másik szellemi irányítóját, Fodó Sándor egyetemi oktatót eltávolították a munkahelyéről. [S.] Benedek András költőt, kiadói szerkesztőt katonának hívták be, később számára is a Magyarországra való áttelepülés mutatkozott kiútnak. [Vári] Fábán László költőnek fel kellett függesztenie

³ Közli BOTLIK József – DUPKA György: *Ez hát a hon...*, Mandátum Kiadó – Universum Kiadó, Budapest–Szeged, 1991, 160–166. p.

⁴ Uo., 167–175. p.

egyetemi tanulmányait, ezután őt is bevonultatták, publikációs szilenciuma ezt követően majd egy évtizedig tartott. Hasonló sors s még hosszabb elhallgattatás lett része a Forrás Stúdió másik költőjének, Fodor Gézának is.

A hetvenes évek elejétől Szovjetunió-szerte fölerősödött az oroszosításban megnyilvánuló nyelvi türelmetlenség és a nemzeti sajátosságok elleni kampány, amely logikus következménye volt az egységes birodalom kialakítása felé törekvő adminisztráció társadalomfelfogásának. A soknemzetiségű birodalomban a nemzeti sajátosságokat gyakorlatilag csak a külföld megtévesztését szolgáló álnépi folklóregyüttesek jelentették. Miközben folyt az orosz nyelv rendkívüli jelentőségét hirdető propagandakampány, a moszkvai hatalmi központ titkos leiratokban ösztökelte a „szövetséges” köztársaságok művelődési minisztériumait és oktatási szerveit az orosz nyelv még hatékonyabb, az anyanyelvet is háttérbe szorító elsajátíttatására. Nem kétséges azonban, hogy az állami tömegkultúrán nevelkedő homo sovieticus előállítása fáradozó állami és pártbürokrácia magát az orosz népet és az orosz kultúrát is tragikus helyzetbe sodorta.

Ukrajnában elszaporodtak az „ukrán burzsoá nacionalizmus” (más köztársaságokban más „burzsoá nacionalizmusok”) üldözendő esetei, a leleplezések, majd a „bűntettet” követő hol nyílt, hol titkos tárgyalásokon született „példásan” szigorú ítéletek. A mozgalommá terebélyesedett „antinacionalista” kampány kárpátaljai ideológiai tatárjárásának írott és a hozzáférhetőség szempontjából szinte kizárólagos emlékeit az ungvári Kárpáti Igaz Szó korabeli hasábjai őrzik.

Mérges fűvek címmel jelent meg a lap 1973. július 20-i számában Rotman Miklósnak, az ungvári egyetem docensének az írása. A magyar nemzeti azonosságtudatra mért ideológiai csapás szerepét betöltő cikk azon sajnálkozik, hogy akadnak, akik a nemzeti sajátosságok túlságosan hangsúlyos hirdetésével a nacionalizmus útvesztőiben tévelyegnek. A szerző élesen elítéli a nem osztályszempontú történelemszemléletet, „a múlt idealizálását” és „a haza szent fogalmával kufárkodó” személyek utólagos tisztára mosását. A szerző Kovács Vilmost és [S.] Benedek Andrást említi az eszmei tévutakon bolyongók elítélendő egyedeiként. „Az ő elképzelésükben a területünkön élő magyarság szellemiségét, tekintet nélkül belső tagozódására, a társadalmi rendszer változásaira, az immár fél évszázados kisebbségi életforma” határozza meg. Ez a szemlélet egységes egészként kezeli a magyar kisebbséget, és legnagyobb vívmányaként értékeli, hogy a harmincas évek második felében sikerült „intézményesítenie magát”, s megteremthette érdekvédelmi szervezeteit, fórumait. Nem győzi fájlalni, hogy ezek a „kisebbségi intézmények,

érdekvédelmi szervezetek nem alakultak újjá!” (Felmerül a kérdés: a népek egyenlőségére épülő társadalmunkban mi szükség rájuk?) Súlyos szavakkal ostorozza a cikk az úgynevezett „nemzeti elzárkózást” is: „De a magyar ajkúak közül még aránylag kevesen lépnek túl a hivatalos tananyagon. Nem elégé keresik az ismerkedést a szovjet költészet és prózaírás legújabb műveivel, érdeklődésük kulturális életünk problémái iránt elég felületes[.] Egyoldalú orientáció sajátos különálláshoz vezethetne, a proletár internacionalizmussal semmiképpen sem összeegyeztethető elszigetelődéshez.”

A hetvenes évek első felében, közepén a kisebbség-, nemzetiségellenes ideológiai ösztöztet Balla László vezényelte, aki a Kárpáti Igaz Szó hasábjain *Szovjet magyarok* című sorozatában új nemzetfogalomhoz próbálta szoktatni Kárpátalja magyar népét. Európa etnikai térképén „az embereknek egy új kategóriáját, a szovjet magyarokat” vélte fölfedezni, akik „néhány év alatt minden tekintetben a többi szovjet dolgozóval azonos tudati vonásokra, erkölcsi tulajdonságokra” tettek szert. Kik tehát ezek az emberek?

„Olyan emberek [...] akik a Szovjet Szocialista Körtársaságok Szövetségének magyar nemzetiségű polgárai, akik az ugyancsak új történelmi kategóriaként létrejött szovjet nép fiainak érzik és vallják magukat, de ugyanakkor testvéri kapcsolatot ápolnak a más országai magyarokkal, akik egyébként saját történelmüknek tekintik mindazt, ami a Szovjetunió népeivel és a magyarsággal az elmúlt századok során lejátszódott, akik azonosmód örökségüknek érzik a szovjet népek és a magyar nép létrehozta kulturális kincseket, akik szeretik és művelik a magyar nyelvet és a legteljesebb fokú megbecsüléssel vannak szovjet testvérnépeik nyelve és első fokon a népeink érintkezési eszközét adó orosz nyelv iránt s akik mindezen túl büszkék arra, hogy a világ haladó erőit tömörítő szocialista tábornak is élosztagát alkotó szovjet néphez tartoznak, hogy a föld legfejlettebb szocialista társadalmában élnek, és mint ilyenek, az első sorokban haladva végzik a kommunista jövő építését.”⁵

Balla László a cikksorozat második darabjában az immár definiált „kategória” egyedül vállalható hagyományairól próbálja meggyőzni az olvasót: „elődeinket nagyon rossz helyen keresték, akik úgy vélekedtek, hogy azoknak a munkásságát folytatjuk, akik előttünk ezen a földrajzi területen magyarul írtak [...] ha mindenáron hagyományok után kutatunk [elődeink – T. I.] sokkal inkább azok a szerzők, akik ugyancsak szovjet magyar íróként a mieinkkel teljesen azonos ideológia alapján, ugyanazon esztétikai elvek szerint,

⁵ BALLA László: *Szovjet magyarok. Új fogalom*, Kárpáti Igaz Szó, 1975. november 23. Neon melléklet, 37. szám.

egységes csoportba szerveződve tevékenykedtek a Szovjetunióban a két világháború között, a második alatt, s még egy ideig utána is.”⁶

A Kovács Vilmos és Fodó Sándor, valamint a Forrás Stúdió köré csoportosuló nem túl nagy számú, ám szellemi hatásában mégis figyelmet érdemlő baráti társaság széttűzése nem okozott nagy gondot a hatalmi apparátusnak. Az elnyomó szervezet nem akart számolni azzal, hogy a sérelmek orvoslása nélkül képtelen lesz megoldást találni a magyar kisebbséget foglalkoztató problémákra. Igaz, ilyen szándéka nem is volt.

1972 májusában a Forrás Stúdió ellenében, később annak „pótlására” megalakult a Kárpáti Igaz Szó működtette Területi József Attila Irodalmi Stúdió. Az egyik visszaemlékező szerint: „A Forrás néhány tagját szívesen látták volna az új szervezetben, másokat viszont nem. Hamar rájöttünk, ez szakításhoz vezetett volna a Forráson belül, így mindnyájan távol maradtunk.”⁷

A hetvenes évek második fele a mozdulatlan idő történelme, a magyar szellemi kibontakozáson munkálkodók csapata szétszórva. Látszólag természetesen minden rendben van: az új irodalmi stúdió több tucat „tollforgatót működtet”, rendszeresen megjelennek a Kárpáti Igaz Szó versekkel, prózával teli *Lendület* és *Neon* című mellékletei, de mindez mintha légüres térben, süketítő csöndben történne. Az évtized vége felé azonban a stúdiótagok, igaz, egyelőre „termelési kirándulások” formájában, ismerkedni kezdenek a maszkírozott valósággal, s kezdenek rendszeressé válni az író-olvasó találkozók. 1984-ben Beregszászban megalakult az Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub, 1987-ben Ungváron pedig a Nyelvművelők és Irodalombarátok Drávai Gizella Köre, amelyet a regionálisan nagy hatású beregszászi tanárnőről és tankegyetéről neveztek el. Ezt követően Gáton a költő szellemi hagyatékának ápolására megalakult a Kovács Vilmos Irodalmi Kör, Péterfalván a Móricz Zsigmond Irodalmi Klub, majd két művelődési kör: Nagyszőlősen a Bartók Béla, Técsőn pedig a Hollósy Simon nevét viselő. E távolról nézve szerénynek tűnő szerveződések túlmutatnak önmagukon: jelzik, hogy a kárpátaljai magyarság életöszöne s az a képessége, hogy sorsát önmaga alakítsa, nem szenvedett tragikus, megmaradását megkérdőjelező törést.

Szervezni kezdte magát a szigetekben és a szórványokban élő magyarság is. 1989-től, hosszú, kényszerű szünet után az aknaszlatinai szülők áldozatos hozzájárulásával ismét működni kezdett a város önálló magyar középiskolá-

⁶ BALLA László: *Szovjet magyarok. Hagyományok*, Kárpáti Igaz Szó, 1975. december 7. Neon melléklet, 38. szám.

⁷ ZOLTÁN Mihály: *A gondolat szabadsága. Beszélgetés Fodor Géza költővel*, Hatodik Síp, 1989/2., 23. p.

ja. A szórványokban élő, iskolákkal már régóta nem rendelkező felső-Tisza-vidéki magyarság pedig „vasárnapi iskolák” indításával az anyanyelv fakultatív oktatásával próbálta és próbálja pótolni a hiányzó magyar iskolát.

A körök, klubok, tanfolyamok fontos honismereti és hagyományápoló tevékenységet fejtenek ki. Ezek az állami beavatkozástól és hatásoktól mentes közösségi képződmények szervezett vitáik révén jóval túllépték a helyi peresztrójka törékeny nyilvánosságát, felélesztették a végleg szertefoszlottnak hitt formát, az önálló és független polgári kezdeményezés intézményét. 1988-ban a József Attila Irodalmi Stúdió – annak érdekében, hogy tevékenységébe nem szépirodalmiságokat is bevonhasson – nevét József Attila Alkotóközösségre változtatta.

Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség: új perspektívák

A politikai változások sodrában ekkor már csak idő kérdése volt, hogy a számos kisebb körből, klubból mikor alakul meg a kárpátaljai magyarság egészét összefogó, érdekeit képviselő csúcsszervezet. Egyesek szerencsésebb példa híján a Csemadokhoz hasonló, az állami struktúra részét képező szervezet megalakítására gondoltak. Erősebb volt azonban azoknak a tábora, akik szervezeti, ideológiailag és gazdaságilag is független szervezet létrehozását kívánták. Így 1989. január 21-én a Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság kárpátaljai szervezetének alakuló gyűlésén egy kezdeményező csoport (Balla László, Debreceni Mihály, Dupka György, Fodó Sándor, Gazda Albert, Jánki Endre, Móricz Kálmán, Turóczy István, Varga Béla és Zselicki József) kinyilvánította azt a szándékát, hogy létrehozza a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget (KMKSZ).

Egy hónap elteltével, február 26-án a KMKSZ Ungváron megtartotta alakuló közgyűlését. Elnökévé Fodó Sándor egyetemi oktatót, alelnökeivé Móricz Kálmán újságíró és Gulácsy Géza tanárt, titkáiraivá Dalmay Árpád tanárt és Dupka György szerkesztőt, gazdasági felelőseivé Szöllösi Tibor orvost és Turóczy István banktisztviselőt választotta. Az alapítólevél II. pontja értelmében „A KMKSZ célja az Ukrán SZSZKSZ Kárpátontúli területén élő magyar nemzetiség kultúrájának, nemzeti hagyományainak, anyanyelvének megőrzése és ápolása, anyanyelvi művelődésének és oktatásának elősegítése, valamint az e célokkal kapcsolatos érdekek védelme.”⁸

⁸ Móricz Kálmán: *A KMKSZ megalakulása*, Hatodik Síp, 1989. augusztus (próba-szám), 20. p.

A szövetség ma megkerülhetetlen, igaz, a helyi adminisztráció számára egyre kényelmetlenebb politikai és társadalmi erő. Belső ellentétektől ugyan a KMKSZ sem mentes, de eddigi működése a viták ellenére is egyértelműen pozitívnak minősíthető. A szövetség az alapítólevélben deklarált elveken túl a kárpátaljai magyarság teljes körű érdekvédelmét is vállalta. Látni való ugyan, hogy egy ilyen szerteágazó feladatnak jelenlegi szerkezetében a KMKSZ képtelen megfelelni, a tevékenysége során szerzett tapasztalatok azonban segíthetik az újonnan szerveződött szakmai-művészi társaságok, szervezetek munkáját, például a magyar képzőművészek, zenészek társaságainak vagy a pedagógusok szövetségének tevékenységét.

A KMKSZ politikai jelentőségét növeli Magyarország Ukrajnában is megnövekedett tekintélye. Ezért rendkívüli a jelentősége annak, hogy a Grósz-kormánytól kezdve a jelenlegiig a különböző budapesti kormányok a KMKSZ-t a kárpátaljai magyarságot törvényesen képviselő szervezetként fogadták el. A legfontosabb azonban az, hogy a szövetség politikája kiegyensúlyozott és kiszámítható.⁹

Az önszerveződés másik fontos állomása, hogy 1991. október 5-én Kijevben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Lvovi Magyar Kulturális Szövetség és a Magyarok Kijevi Egyesülete megalakította az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetséget (UMDSZ). A szövetség alapszabályának első pontja értelmében „Az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség érdekvédelmi és aktív politikai tevékenységet kifejtő társadalmi szervezet”. A nyílt politikai szerepvállalással az ungvári székhelyű szervezet gyakorlatilag a KMKSZ mozgásterét növelte, legitimálta a kárpátaljai szövetség már korábban is felvállalt politikai tevékenységét. A Magyarok Kijevi Egyesületében megvolt annak a lehetősége, hogy az UMDSZ társult tagjaként bizonyos fokig parlament környéki magyar lobbiként működjön. Az ukrán politika általános kuszasága, de kissé a kijevi magyar szövetség közömbössége miatt is, a magyar érdekek parlamenti képviselője egyelőre szünetel Kijevben. A par-

⁹ Sajnálatos az a legújabb fejlemény, hogy a belső viták következményeképpen a magyarországi választások után a KMKSZ-ből kiváltak megalakították az Ungvári Magyar Szövetséget és a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetséget és az őket, valamint a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségét s a Magyar Nyelvű Tudósok Társaságát tömörítő Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fórumát. Nehezen képzelhető el, hogy a legutóbbi hivatalos népszámlálás szerinti 155 711 magyarból kitelne ennyi és ilyen sokszínű politikai, szakmai és társadalmi szerveződés. Feltételezhető ugyanis, hogy ezek a szervezetek a magyarországi változások tárgyiasult kárpátaljai képződményei, s könnyen előfordulhat, hogy külső politikai és anyagi támogatás híján rövid időn belül elsorvadnak.

lamentbe az 1994-es választások után bekerült egyetlen magyar képviselőnek, Tóth Mihálynak – aki a választásokon független jelöltként indult, majd különböző frakcióknak lett a tagja – fontos szerepe lehetne abban, hogy ezen az állapoton változtasson, egyedül azonban kevés reménye van a sikeres tevékenységre. Még csupán halovány eredményre is csak akkor mutakozhat esély, ha a képviselő és a KMKSZ meghatározott feladatok érdekében hajlandó egymással szövetkezni.

Ukrajna sem lesz képes arra, hogy a függetlenné válás folyamatában kikerülje a hangsúlyozott nemzeti legitimáció olykor a szélsőségekhez vezető ösvényeit, aminek a RUH kárpátaljai tagozata részéről már ma is mutakoznak baljós, ám szerencsére sikertelen kísérletei, remélhető azonban, hogy a ma jónak mondható ukrán–magyar állami kapcsolatok tompítani fogják az ellentéteket és feszültségeket. Hozzá kell tennünk, hogy a *deklaráltan jó* államközi kapcsolatok nem jelentik egyenesen a kárpátaljai magyar lakosság megelégedettségét. Hogy egyebet ne említsünk: a magyar parlament által 1993-ban ratifikált alapszerződés határklauzulája ellenében felcsillantott, a magyar területi autonómiával kapcsolatos kijevi ajánlat nem valósult meg, sőt a kárpátaljai különleges gazdasági övezet parlamenti vitája után az is megjósolható, hogy a közeli jövőben semmi esélye sincs a kárpátaljai magyar önkormányzatnak.

Egyházak: a nemzeti megmaradás intézményei

Kárpátalján a vallásukat gyakorló magyarok a református, a római katolikus és a ma már nem tiltott görög katolikus egyházakba tömörülnek, de vannak magyar hívei az adventista és a baptista gyülekezetnek is.

A református gyülekezet a legnépesebb, tagjainak száma 100 000-re tehető. A felekezet, mivel Kárpátalján kizárólag magyar hívei vannak, valószínűleg is a „nemzeti egyház” szerepét tölti be. A háborút követően húsz református papot hurcoltak munkatáborokba. Ma jóval kisebb nyomás nehezedik az egyházra. A hívek lelki gondozását jelenleg húsz lelkész látja el, jelentős részük azonban nem végezhetett teológiai főiskolát. Ennek az a magyarázata, hogy kárpátaljai fiatal nem jelentkezhetett magyarországi teológiára, ezért a református egyház kénytelen volt helyi tanfolyamokon „kiképzett” hallgatókkal pótolni a krónikus lelkészhiányt. A hitbuzgalmi irodalom – ez minden bevett felekezetre értendő – ma már korlátozások nélkül bevihető Ukrajnába, s újabban nincs akadálya annak sem, hogy helyben adjanak ki ilyen jellegű műveket.

A hozzávetőlegesen 65 000 római katolikus hívő anyanyelvi megoszlása: 85% magyar, 8% szlovák, 7% német. Gondjaik a reformátusokéhoz hasonlatosak: nyolc hetven éven felüli plébános teljesít szolgálatot, s a lelkésztutánpótlás, annak ellenére, hogy két fiatal Egerben, egy pedig Rigában készül és készült papi hivatására, nem mondható megnyugtatónak. Paskai László esztergomi bíboros érsek kárpátaljai látogatása után két magyarországi plébános és három ferences szerzetes kapott öt esztendőre szóló missziós megbízatást. A római katolikus egyház papjai közül a jelenlegi adatok alapján tizennyolcan járták meg a munkatáborokat.

1949-ben, a görög katolikus egyház betiltásának esztendejében 23 000 volt a magyar nemzetiségű hívek száma. Ez az egyház különösen kényes helyzetbe került, hiszen unitus papságát a római orientáció mellett magyarbarátsággal is vádolták. A klérus ezért súlyos árat fizetett: 129, többségében nős és családost, a pravoszláv rítusra áttérni nem hajlandó lelkész került munkatáborokba. Javaitól és templomaitól megfosztották, állami rendelkezés értelmében ezeket a pravoszláv egyház kapta meg. Ma már nincs állami tiltás a görög katolikusokkal szemben, de a zavartalan vallásgyakorlást tulajdonjogi bonyodalmak akadályozzák, a pravoszláv egyház ugyanis nem hajlandó lemondani a neki juttatott javokról. A pravoszláv–görög katolikus ellentét a ma már anakronisztikus vallásháborúk jegyeit hordozza, igen gyakoriak – kölcsönösen – az intoleráns, keresztényekhez méltatlan megnyilvánulások.

Intézményesített üldözés, állambiztonsági megfigyelés és zaklatás, szakadatlan, az iskolákat is átható ateista kampány, amelyben a vallás devianciaként, lelki torzulásként szerepel; ilyen körülmények között működhetek a deklarált vallásszabadság ellenére, s bizonyos vonatkozásokban ma is így működnek Kárpátalja egyházai. A szorongatottság azonban kohéziós erő is. S ha földre szorítottan is, az egyházak a közösségi érzület ápolásával felbecsülhetetlen szolgálatot tettek a kisebbség önazonosságának megőrzéséért.

Ukránok, ruszinok, magyarok: együtt vagy külön utakon?

A Kárpátalja összlakosságának 12,5%-át kitevő magyar lakosság (1989-es adat) sorsát és jövőjét a szláv (ruszin, ukrán, orosz, szlovák), a román és a német népességgel való együttélés határozza meg. Nem kétséges, hogy megnyugtató politikai, gazdasági rendezés csak e népek közös akaratából és meg egyezéséből születhet. A közös jövő miatt is fontos tudnunk, hogy a függetlenedő-átalakuló Ukrajnában milyen jövőképet vázol fel Kárpátalja nem

magyar lakosságának politikai-társadalmi elitje. Nem véletlen elszólás az elit emlegetése: a köznapi létet is nyomasztó gazdasági gondok és a sajátos történelmi tapasztalatok miatt itt is észlelhető a politikai közömbösség és mélyseges kiábrándultság.

Kárpátalja újkori történelmében nem számít újdonságnak az ukrán–ruszin ellentét. Ideológiai előzményei a XIX. századra nyúlnak vissza, s a cári Oroszország nagyszláv politikájában (is) gyökereznek. A Magyarország irányába terjeszkedő szláv törekvések egyik fontos eszmei központja hagyományosan a galíciai Lemberg (Lvov, Lviv – elfeledett, szép magyar nevén Ilyvó) városa volt. Nem véletlen tehát, hogy a megváltozott történelmi viszonyok között ma is ez a térség játssza az ukrán nemzeti törekvések szellemi központjának szerepét. Egy pillanatig sem vonható természetesen kétségbe az ukrán nép önrendelkezési igényének jogosultsága, ebben Kárpátalja különböző népei is egyetértenek. A túlfűtött, gyakorta a történelmi romantikából táplálkozó, egyáltalán nem korszerű nemzeti legitimáció azonban az ukrán megújulást is tévutakra vezetheti. A nemzeti eszme kizárólagosságát valló ukrán RUH s más, szélsőséges galíciai szervezetek is ebbe a kisebbségeket ríogató magatartásnak a hibájába estek.

Olyannyira, hogy gyakorlatilag nem hajlandóak tudomásul venni Kárpátalja őslakos szláv népességének, a ruszinságnak az identitását. Számukra rendkívül irritáló, hogy az 1990 februárjában Ungváron megalakult Kárpáti Ruszinok Szövetsége nem fogadja el Kárpátalja „ősi ukrán föld” voltát, s nem tekinti az itteni őshonos szláv lakosságot az „egységes ukrán nemzet” részének. E felfogásnak ugyanis – s ezt a RUH s más ukrán nacionalista szervezetek köreiből is jól érzékelik – messzesemenő konzekvenciái vannak: megdőlt az 1944-ben deklarált, az „ősi anyaföldre való önkéntes csatlakozás” amúgy is ingatag eszméje. A ruszin szövetségnek eleinte csupán valamelyes autonómiára, majd újabban önálló köztársasági státusra való törekvésében pedig több irányból folytatott „aknamunkát” látnak.¹⁰

¹⁰ Erre utal a RUH, a Sevcsenko Társaság, a Proszvita, a Memorial, az Ukrán Köztársasági Párt, az Ukrán Demokrata Párt, az írószövetség, az Ukrajnai Társaság és más ukrán szervezetek reagálása a Kárpáti Ruszinok Szövetségének arra a javaslatára, hogy állítsák vissza Kárpátalja „autonóm köztársasági” státusát. Állásfoglalásuk szerint a „széthúzás” megbontja az ukrán nemzet egységét, ezért elsősorban Ukrajna már deklarált függetlenségét kell a gyakorlatban megvalósítani, „aztán majd lehet arról is vitatkozni, hogy milyen színönima felel meg leginkább számunkra: ruszin, rusznák vagy ukrán”. Nem hiányzik ebből az ideológiából a külső fenyegetettség, az idegen ármány rémképe sem: „Felszólítjuk a Kárpáti Ruszinok Szövetségének vezetőit, hogy hagyják abba a moszkvai sovíniszták, a budapesti magyaroroszok, a prágai kárpátoroszok és a politizált amerikai ruszinok (akik számára idegen a kultúrusrusznák) eszméinek pro-

A nemzetállam kialakításának igénye világosan kitapintható a különböző ukrán pártok politikájában. Úgy tűnik föl azonban, hogy az ukrán vezetés józanabb körei – reálpolitikai megfontolásokból is – igyekeznek tompítani e törekvések életét. Bizalmat erősítő gesztusokban – példa erre Leonid Kravcsuk köztársasági elnök 1991 őszén, a Babij Jar-i emlékünnepeken a zsidókat az ukránság részéről megkövető beszéde –, demokratikus deklarációkban nincs hiány. Hogy milyen lesz a *valós* gyakorlat, azt majd a *ténylegesen független* Ukrajna politikája fogja megmutatni. Kárpátalja magyar lakosságának az lehet a reménye, hogy a mindkét ország, Magyarország és Ukrajna számára is kölcsönösen fontos államközi kapcsolatok a minimálisra csökkennek ebben a régióban az etnikumközi feszültségeket.

Kárpátalja őshonos népeinek, ruszinoknak és magyaroknak a történelem folyamán alig voltak említendő nemzetiségi konfliktusai. A hivatalos szovjet–ukrán történetírás által előszeretettel emlegetett ezeresztendős magyar elnyomást nehezen lehet komolyan venni, láthatóan és dokumentálhatóan az ukrán nemzeti tudat legitimációs zavarait hivatott ellensúlyozni. Jelentős társadalmi háttérrel rendelkező nemzeti törekvésekről a történelmi Magyarország ruszinságáról szólva már csupán a nemzetiség hiányos társadalomszerkezete miatt sem beszélhetünk: hiányzott a nemzeti arisztokrácia, a polgárság, a nagybirtokosság, értelmiségét is szinte kizárólag az államhatalommal szemben lojális unitus görög katolikus papság jelentette. Az ortodox–unitus ellentéteknek volt ugyan politikai élük is, modern értelemben vett nemzeti törekvések azonban ebbe a szembenállásba nehezen magyarázhatók bele.

A XX. század elején, amikor a különböző magyar kormányok szembeállni voltak kénytelenek az ország nemzetiségi problémáival, Kárpátalján elsősorban gazdasági akciókkal kívánták csillapítani a feszültségeket. Az Egán Ede által indított hegyvidéki akció, amely a ruszinság nyomorának megszüntetését, valamint gazdasági fölemelkedését irányozta elő, szervezőjének meggyilkolása, majd a világháború kitörése miatt akadt el.

A XX. század történelmi eseményei – amelyeket a bevezetőben említettünk –, valamint a két nép ekkor egymással már nem egyező vagy ellentétes törekvései és érdekei már inkább megterhelték a ruszin–magyar kapcsolatokat. A cseh politika és az állami adminisztráció ráadásul tudatosan törekedett a magyar és a ruszin politikai, társadalmi és nemzeti törekvések szem-

pagálását.” Idézi MÓRICZ Kálmán: *Ruszin, rusznák vagy ukrán?*, Kárpátalja, 1990/15., 10. p.

beállítására, a huszti székhelyű Kárpát-Ukrajna rövid fennállása idején pedig már fegyveres összecsapásokra is sor került magyar és kárpátukrán katonai és félkatonai egységek között. A Magyarországhoz visszacsatolt s a revíziós propagandában előszeretettel „gens fidelissima”-ként emlegetett ruszinság ekkor a Kárpátalja belső viszonyai iránt sok esetben érzéketlen magyar katonai, majd polgári közigazgatással került harmonikusnak nem nevezhető kapcsolatba. Bár a magyar államhatalom, különösen a Teleki-kormány ekkor is tett lépéseket a gazdasági elmaradottság megszüntetésére, a hamarosan bekövetkező háború egyre feszültebbé tette a helyzetet, s végső soron súlyos károkat okozott a két nép kapcsolatában.

A Vörös Hadsereg bevonulása után „a testvéri segítségnyújtásban” részletetett, azaz a Szovjetunió belső területeiről gazdasági, politikai, oktatásügyi kérdésekkel előzőnlött Kárpátalján a ruszinságnak kevés közéleti szerep jutott, elsősorban a kommunista meggyőződésű, a sztálini „hitelveket” valló személyek kerültek hatalmi pozícióba. Saját népük érdekei ellenében neofita buzgalommal dolgoztak az elvek gyakorlati megvalósításán, nem kevés megpróbáltatást okozva ezzel magának a ruszinságnak is, s még halmozottabban az ismét kisebbségi sorba került magyaroknak. A nagyorosz, valamint ukrán színekben jelentkező társadalmi és nemzeti elnyomás súlyosan érintette a magyar lakosság gazdasági életét, átmenetileg megbénította oktatási intézményrendszerét, szinte lehetetlenné tette anyanyelvi kultúrájának művelését. Sajnálatos, hogy ebben a hol burkoltabban, hol nyíltabban „történelmi igazságszolgáltatásként” aposztrofált folyamatban a ruszinság, ekkor hivatalosan már: „kárpátontúli ukránság” képviselői is részt vettek. A magyar kisebbségen ejtett sebet csak üszkösítette a problémák kibeszélhetetlensége, ami egészen a legutóbbi időkig a kölcsönös gyanakvást gerjesztette ukránok, ruszinok és magyarok között.

A sok évszázados együttélés túlnyomórészt pozitív emlékei azonban jó esélyt kínálnak Kárpátalja népeinek a további békés jövőre, annak kialakításában e népek természetes szövetségesek. Ez a jövő ma még csupán körvonalaiiban látható, erre vonatkozó jövőndöléseket tenni nem célja ennek az írásnak. A közös történelemben oly ritka lehetőséget kár lenne elszalasztani. Hogy ez mégis bekövetkezhet, annak ma is megvan a reális veszélye, hiszen erősen hatnak a Kárpátalja népeinek érdekeivel ellentétes politikai törekvések. A kijevi politikának a regionális önállóság iránt ezidáig megnyilvánuló elutasító magatartása nem kedvez a különböző szintű autonómiáknak, s az sem biztos, hogy az ukrán–magyar alapszerződés ratifikációs vitája során a magyarországi sajtóban a ruszinságot negligáló alapállás kedvez az etniku-

mok közötti békének. (Utóbbi kockázatos kijelentést a ruszin politikai vezetés alkalmanként kalandor politikai akcióinak tudatában tesszük.) Ezek kiiktatása, hatástalanítása a regionális politika egyik fontos feladata.

A kárpátaljai magyarság a szovjet–magyar párt- és állami kapcsolatokban

Az anyanyelvéhez, kultúrájához, nemzeti sajátosságaihoz ragaszkodó kárpátaljai magyar kisebbséget egészen a Kádár-rendszer végéig nyomasztotta a „leírtság” tudata. Tapasztalnia kellett, hogy a magas szintű szovjet–magyar állami, párt- és diplomáciai tárgyalásokon léte föl sem merül. Még az általában semmire sem kötelező és más összefüggésekben is inkább a magyar politika által kezdeményezett „híd”-szólamok sem fogalmazódtak meg vele kapcsolatban. A korabeli magyar politikai vezetés egységes volt abban a felfogásban, hogy a határon túli magyarsággal kapcsolatos problémák a szomszédos országok belügyének számítanak, s már a sorsuk iránti pusztán érdeklődés is a „proletár internacionalizmus” megbolygatására tett kísérlet. Ez a túlzottan óvatos magatartás, amelyhez a kétségkívül kedvezőtlen körülmények mellett a magyar hatalmi elitnek a nemzeti kérdés iránti teljes közömbössége is hozzájárult, súlyos károkat okozott a szomszédos országok magyarságának. Míg azonban Prágával vagy Bukaresttel szemben a budapesti vezetés olykor megengedte magának a csendes elégedetlenség kinyilvánítását, addig Moszkva iránt *feltétlen* lojalitást mutatott, s hű csatlós voltát nem kívánta egy pillanatra sem kérdésessé tenni a kárpátaljai magyarok iránti érdeklődéssel.

Az óvatos fordulatot az 1988-as moszkvai legfelsőbb szintű találkozó jelentette, amely után Grósz Károly pártfőtitkár a magyar újságíróknak adott nyilatkozatában olyan kisebbségként említette a kárpátaljai magyarságot, amelynek nemzeti léte kiteljesedőben van. Az optimista vélekedés szépséghibája, hogy a találkozóról kiadott közös nyilatkozatban már nem esett szó a Kárpátalján élő magyarokról. Az MSZMP ekkor már érzékelte, hogy a magyar belpolitikában és közéletben milyen súlya van a határon túli magyar kisebbségek ügyének, ezért is tehetett a pártfőtitkár ilyen, a korábbi gyakorlattól élesen különböző gesztust. A belpolitikai érdekektől inspirált szemléletváltozásra utal az is, hogy 1988-ban, a kapcsolatok történetében először, a magyar pártvezetőség a szovjet parlamentnek küldött, az 1917-es októberi forradalom 71. évfordulóját köszöntő táviratában meglepéssel vette tu-

domásul: „kétoldalú kapcsolatainkban mindjobban érvényesül a Szovjetunió területén élő magyar kisebbség összekötő szerepe”.¹¹

1989 a magyar politikai és egyházi diplomácia áttörésének éve Kárpátalján. Grósz Károly, az MSZMP akkori főtitkára az SZKP KB meghívására Kárpátaljára, Ungvárra, Munkácsra és Beregszászba látogatott. Az eseménynek hangsúlyosan kisebbségpolitikai jelentősége volt, hiszen a szovjet és a magyar kommunista párt történetében még nem fordult elő, hogy magyar pártvezető a szovjet párt meghívására a magyar kisebbség meglátogatásának szándékával utazott volna a Szovjetunióba. Nem kevésbé volt jelentős a római katolikus és a református egyház vezetőinek, Paskai László esztergomi bíboros-érseknek és Tóth Károly református püspök-elnöknek kárpátaljai látogatása.

A magyar pártvezetőség, amint azt az MSZMP főtitkára említett ungvári látogatása során önkritikusan elismerte, érzett némi lelkiismeret-furdalást a szomszédos országokban élő magyarok iránt tanúsított közömbössége miatt: „Kétségtelen, hogy évtizedeken keresztül hallgatás, indokolatlan szemérmesség vette körül a kárpátaljai magyarság sorsát.”¹²

Az MSZMP hatalmának utolsó éveiben már több érdeklődést mutatott a magyar kisebbségek iránt, ám mivel az akkor már a bomlás jegyeit mutató párt konzervatív, a „proletár nemzetköziség” eszméjét valló szárnyának képviselői képtelenek voltak a megújulásra, a reformerekkel való együttműködésre, ténykedésével többet ártott, mint használt. Ezt igazolta Grósz Károlynak a magyar közvélemény felháborodását kiváltó aradi és prágai látogatása is.¹³

Az 1989-ben felgyorsult politikai pluralizálódás a határokon túl élő magyarok kérdésében is gyökeres fordulatot jelentett. A szabad választások után parlamenti képviseletig eljutott és az onnan kiszorult vagy be sem került pártok szinte mindegyike állást foglalt a magyar kisebbségek ügyében. Más lapra tartozik természetesen, hogy ezekben az állásfoglalásokban milyen arányú volt a higgadtan végiggondolt koncepció, s milyen a választási érdekektől motivált kampányjelleg.

A szabadon választott parlament páratlan gesztust tett: ünnepélyes megnyitására meghívta a külföldön, így a szomszéd országokban élő magyarok

¹¹ Magyar Hírlap, 1988. november 5., 2. p.

¹² Kárpáti Igaz Szó, 1989. április 5., 1. p.

¹³ Az MTI 1988. július 4-i prágai jelentésében ismerteti Grósz Károlynak a Rudé Právóban megjelent nyilatkozatát, mely szerint Magyarország nagyra értékeli Romániának az elmúlt időszakban elért eredményeit. Csehszlovákiáról szólva a magyar pártvezető elmondta, hogy ott a nemzetiségi politika megvalósításában számos pozitív példát lehet felhozni.

kiemelkedő képviselőit is. (Kárpátaljáról Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke vett részt az új országgyűlés megnyitásán.)

1990: új szakasz kezdete a magyar–magyar kapcsolatokban

Az 1990 májusában hivatalba lépő magyar kormány alkotmányba foglalt kötelezettséget vállalt a határokon túl élő magyarok támogatására. A szándék gyorsan intézményesült is: a Miniszterelnöki Hivatal kebelében megalakult a Határon Túli Magyarok Titkársága, amely később a Határon Túli Magyarok Hivatalává alakult át. Tevékenységének megítélése felemás: fontos támogatás- és kapcsolatszervező központ, ugyanakkor a KMKSZ-szel szemben álló csoportok és személyek támogatásával jelentős szerepet játszott a kárpátaljai magyarság megosztásában. (A kritika természetesen nem vonatkozhat az új vezetéssel felálló hivatalra – már csak a működés rövidege miatt sem.) Sokan ehhez az intézményhez kötik a kárpátaljai magyarság megkérdése nélkül előkészített, pszichésen igen káros magyar–ukrán alapszerződés ratifikálását is.

Hibái s néhány ügyetlen megnyilvánulása ellenére is azonban a négyéves ciklusát kitöltő kormányzat sokat tett a határon túli magyarok gazdasági és politikai felemeléséért. Erre irányult és irányul a kormány által létrehozott s kuratóriumába mind a hat parlamenti párt képviselőit bevonó Illyés Alapítvány tevékenysége. A koncepciójában és szerkezetében megújult Magyarok Világszövetsége sajnálatos módon nem tudta kikerülni a pártpolitizálás csapdáit. Hogy ebben mennyi felelősség terheli az ellenzéki pártokat, s mennyi magát a világszövetséget, nem a mi tisztünk elemezni. A dolog természetéből fakad, hogy a támogatásokban, politikai prioritásokban megnyilvánuló szubjektivitás kedvez a megosztás politikájának. Ennek kiiktatása azonban, mivel különböző felfogású és meggyőződésű emberekről van szó, igen nehéz feladat. Ehhez feltétlenül szükség van a pártokfölöttiség elvének érvényesítésére, s bizonyos nemzeti érdekminimum elfogadására, hiszen közös ügyünk, hogy az anyagi támogatásokban megjelenő segítség elérje célját, nevezetesen a határon túli magyarság gazdasági és politikai fölemelkedését. Ami nem mellékesen azt is jelenti, hogy a szomszédos országok magyarságának megmarad az esélye arra, hogy szülőföldjén boldoguljon, s ne kényszerüljön kivándorlásra.

UKRAJNA ÉS KELETKÖZÉP-EURÓPA: VONZÁSOK ÉS TASZÍTÁSOK

Leonyid Kucsma, az 1994 júliusában megválasztott új ukrán elnök a beiktatása napján elmondott beszédében kijelentette: „Ukrajna történelmileg az eurázsiai gazdasági és kulturális térséghez tartozik”. Nem rejtette véka alá azt a meggyőződését sem, hogy szorosabbra kell fűzni a gazdasági kapcsolatokat Oroszországgal, valamint a FÁK többi tagországával.¹ Nyugat-ukrajnai nacionalista ellenzékét megnyugtatóan az elnök úgy próbált enyhíteni ezen a kijelentésén, hogy elmondta: nem kíván szövetséget kötni az említett országokkal. Ez a realitásra alapozó, fontos geopolitikai tétel kétségkívül hangsúlymódosulást jelent az ukrán kül- és belpolitikában, hiszen az Oroszországtól és a közép-ázsiai térségtől való elzárkózás Ukrajna amúgy is romokban heverő gazdaságát még a jelenleginél is súlyosabb helyzetbe hozhatja.² Az egymásrautaltságot és a közös gyökereket jelképező „eurázsiai régió” emlegetését nem szabad tetszetős szóvirágnak tekinteni, hiszen Nazarbajev kazah elnök 1994 nyarán moszkvai látogatása alkalmával – mintegy kimondva Oroszország kimondatlan szándékait – a legkomolyabban hozta szóba az Eurázsiai Gazdasági Közösség létrehozásának szükségességét, amelynek természetesen Ukrajna is tagja lenne. (Az elnevezés a társulás gazdasági tartalmára utalva a szövetkezés lényegét emeli ki.) Orosz–ukrán vonatkozásban nem mellékesek a biztonságpolitikai szempontok sem, hiszen a hosszan elhúzódó krími válság vagy a kelet-ukrajnai területek kérdése – ha most úgy látszik is, hogy nyugvópontra jutnak – potenciális katonai konfliktusok forrása. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az orosz katonai doktrína szellemében Oroszország fenntartja magának azt a jogot, hogy határai közelében megőrizze a stabilitást, s megelőzze a fegyveres konfliktusokat, valamint jogot formál arra, hogy katonai erejét bevetse, ha fegyveres erőit támadás érné. Ilyen megvilágításban egészen sajátos szerepe van a szevasztopoli orosz katonai bázisnak. Ezt hovatovább azoknak az ukrán nemzeti radikálisoknak is

¹ *Goszudarsztvo dlja grazsdan* [Az állam az emberekért van], Pravda Ukrajini, 1994. július 21.

² Jellemző egy 1991-ből származó, Ukrajna nagymértékű nyersanyag- és energiahordozó-függőségét bizonyító adat. E szerint az egykori Szovjetunió kőolajtermelésének Ukrajna 0,9, földgáztermelésének pedig 3,9%-át adja. Ukrajna kőolaj- és földgázimportja 1991 óta is körülbelül 70%-ban Oroszországból érkezik. LUDÁNYI Arnold: *Három az egyhez* (Az ukrán gazdaságról), kézirat, 1994. március, 11. fol.

meg kell érteniük, akik a kétségbevonhatatlan nemzeti sérelmekre hivatkozva az Oroszországgal meglevő gazdasági kapcsolatok minimalizálását kívánják, ezzel mintegy önkéntes elszigeteltségbe sodorva a hön – s tegyük hozzá rögtön: rosszul – szeretett Ukrajnát.

Az ukrán függetlenség 1991-es kikiáltása óta most ismét előtérbe kerülő keleti érdeklődés mellett azonban Ukrajna számára változatlanul fontosak a szomszédos, volt szocialista országokkal – Romániával, Magyarországgal, Szlovákiával és Lengyelországgal – fenntartott kapcsolatok. Már csak amiatt is, mert Ukrajna és Románia is tagja a Törökország által afféle alternatív, Fekete-tengeri Közös Piacként létrehozott gazdasági szövetségnek,³ továbbá Kijev egy időben élénk, ám viszonzatlan érdeklődést mutatott a „visegrádi hármak” társulása iránt. Egy másik elképzelés, a Fekete- és Balti-tengeri Szövetség terve különösen a RUH vezetőinek körében volt népszerű. Az elképzelt szövetségnek Lengyelország is szívesen lett volna a tagja, hasonló terveket lengyel politikusok is dédelgettek.⁴ Az érintetteknek azonban visszavonulót kellett fűjniük, mert Oroszország hamarosan jelét adta, hogy nem híve az efféle együttműködésnek.⁵

A függetlenség múltékony örömei

1991 decemberében Romániában, Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban is örömmel fogadták a Szovjetunió felbomlását és Ukrajna függetlenné válását. Úgy gondolták, hogy az országaik és az akkor még ismeretlen szándékú Oroszország közé ékelődő, független és demokrati-

³ A két országon kívül még Örményország, Azerbajdzsán, Bulgária, Grúzia, Görögország, Moldova, Oroszország, Törökország és Albánia állam-, illetve kormányfői is aláírták azt a gazdasági együttműködési egyezményt, amely a tagok közti kereskedelmi korlátozások eltörlését, a kereskedelmi forgalom fellendítését, a másik ország területén megvalósuló beruházások ösztönzését, továbbá a beruházások finanszírozására a Fekete-tengeri Bank felállítását célozza. Kárpáti Igaz Szó, 1993. január 14.

⁴ Leszek Mocuiski a *Szucsasznisztj* 1992/7. számában fejtette ki Tengerköz-elméletét, amelynek lényege az, hogy a Balti- és a Fekete-tenger meg az Adria között elterülő térség országainak a lehető legmagasabb integrációs szinten kell egyesülniük annak érdekében, hogy többé-kevésbé önállóan politizálhassanak, s ezzel védelmet teremtsenek maguknak az orosz nagyhatalmi terjeszkedéssel, valamint a nyugati ipari imperializmussal szemben.

⁵ Szergej Sztankevics, Jelcin politikai tanácsadója varsói látogatásán kijelentette: „Ukrajna és Belarusz megbolygatta Oroszország befolyási övezetét, ezért Moszkva ellenzi azt, hogy Kijev és Varsó katonai szövetséget kössön egymással.” *Russia trying to isolate Ukraine*, Financial Times, 1993. március 17., 2. p.

kus alapokon szerveződő Ukrajna támogatása – mint olyan ütközőállamé, amely betölthetné a hirtelen keletkezett hatalmi vákuumot – mind a négy országnak fontos érdeke. A birodalom restaurálására irányuló, esetleges sikeres kísérlet ugyanis erősen veszélyeztetné a szovjetfüggőség alól frissen felszabadult keletközép-európai országok függetlenségét is. Ezek az országok – Magyarország és Lengyelország szinte egymással versengve – elismerték Ukrajnát, s diplomáciai kapcsolatot létesítettek vele. Hasonló versengés volt tapasztalható az alapszerződések kérdésében is: a varsói kormány 1992 októberében, a budapesti pedig 1993 júniusában ratifikálta az Ukrajnával aláírt államközi dokumentumot.

A deklaratív és barátságos gesztusok ellenére hamarosan kiderült, hogy a kapcsolatokat többféle nehezék terheli. A különböző történelmű (Észak-Bukovina, Kárpátalja, Galícia, Krím, Kelet-Ukrajna) és ennek megfelelően különböző gazdasági fejlettségű régiókból álló ország a politikai önazonosság zavarával küzd. Ráadásul a régiók a természetes integráció más és más irányait tartják szem előtt (Kelet-Ukrajna és a Krím a szomszédos orosz területek, Kárpátalja és Galícia a nyugati szomszédok, míg Észak-Bukovina Románia felé tájékozódik). A RUH politikusainak és aktivistáinak tiszteletet érdemlő függetlenségi küzdelme ellenére Ukrajna tulajdonképpen a külső körülmények számára kedvező alakulása, a Szovjetunió széthullása következtében nyerte el függetlenségét. A második világháború utáni területi gyarapodásait (Észak-Bukovina, Galícia, Kárpátalja) viszont a gyűlölt Szovjetunió hadseregének köszönheti, mint ahogyan a Krímhez is kommunista főkegyúri gesztus révén jutott hozzá.⁶ Ezek a tények, a gyakorlatilag soha meg nem élt önálló államiség, valamint nem mellékesen a már említett, Oroszországtól való gazdasági függőség csak fokozza a bizonytalanságérzetet, amelyet egyes politikai körök az ellenségkép fölvázolásával próbálnak meg levezetni vagy éppen gerjeszteni. Leggyakrabban a területi revízióra áhító szomszédokkal és az Ukrajnát újragyarmatosítani kívánó Oroszországgal riogatják a népet.⁷

⁶ A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1954. február 19-én kelt rendeletében a krími területet az OSZSZSZK kötelékéből az USZSZK-hoz rendelte. A legfelsőbb döntés pikantériája, hogy annak az 1654-es perejaszlavi szerződésnek a háromszázadik évfordulóján született, amelynek értelmében Balparti Ukrajna gyakorlatilag orosz fennhatóság alá került.

⁷ A Határokon Túl Élő Ukránokkal Kulturális Kapcsolatokat Ápoló Társaság hetilapjában megjelent cikk és a mellékelt térkép szerint a Krími ASZSZK-t „a félsziget egyes vezetői Oroszország keretein belül látják, a Novorosszjszki Köztársaság az orosz ajkú sovíniszták elképzelései szerint Ukrajna déli részét ölelné fel, s az odesszai, a nyikolajevi

Ha közelebbről szemléljük, az ország területi egységéért aggódó ukránok félelmei bizonyos tekintetben, főleg pszichésen, nem is alaptalanok. Ha a keleti szomszédot, Oroszországot nézzük, olybá is vehetjük, hogy ekkora gazdasági függőség mellett Ukrajna függetlensége csupán csalóka illúzió, nem több politikai deklarációnál. Ha figyelmen kívül hagyjuk is azokat az orosz politikai törekvéseket, amelyek a Szovjetunió restaurálása vagy a FÁK-országok mindegyikére kiterjedő integrációja mellett szállnak síkra, Oroszország gazdasági és katonai fölénye éppen eléggé aggasztó az ukrán függetlenség szempontjából. Arról a „történelmi hagyományról” nem is beszélve, hogy a Balparti Ukrajna a XVII. század közepétől mindig Moszkva és Szentpétervár fennhatósága alá tartozott, 1921-ben pedig beköszöntött az ukránság számára időszakonként tragikus, a nemzethalál valóságát is fölfestő szovjet uralom.

A történelem e szomorú tényeinek ismeretében is azt kell mondanunk, hogy a jövő nehezen képzelhető el szoros ukrán–orosz együttműködés nélkül, hiszen életképes gazdaság nélkül nincs politikai függetlenség sem. Ebben a szükségszerű együttműködésben azonban – Ukrajna számára fájdalmasan – nem egyenlő partnerek vesznek majd részt, s történelmi tapasztalat az is, hogy az ilyen aránytalanságoknak mindig megvoltak a következményei. Ebből a szempontból aggasztó, hogy az 1994-es parlamenti választások során a nemzeti-demokratikus erőket tömörítő RUH és a vele szimpatizáló politikusok a mandátumoknak mindössze a 10%-át tudták megszerezni. De ami még ennél is súlyosabb helyzetbe hozhatja ezeket az erőket, az az, hogy a függetlenségi küzdelmek és a nemzeti eszmék propagálása mellett nem fordítottak figyelmet a nemzeti eszmék bizonyos fokú „felhígítására”, nevezetesen a liberálreformista vagy szociáldemokrata nézetek népszerűsítésére. Figyelmeztetőek lehetnek számukra annak az 1994-es felmérésnek az adatai, amelyet a Stratégiai Kutatások Nemzeti Intézete szervezett. E szerint a nemzettudat szintjének emelését a megkérdezetteknek csupán a 6,8%-a, míg a szociális stabilitás megteremtésének szükségességét 44,2%-a tartotta fontosnak.⁸

Keletközép-európai szomszédaival annyiban más a helyzet, hogy a mai Ukrajna fennhatósága alá olyan területek tartoznak, amelyek egykor Románia, Magyarország és Csehszlovákia, valamint Lengyelország része voltak. És ha a szovjet vagy újabban az ukrán történetírás meg kísérelte is a lehetetlent

és a herszoni területekből állana. Az odesszai és a csernovici területekre Románia és Moldova tart igényt, Kárpátaljának pedig a ruszin szeparatisták elképzelései szerint az ő jövőbeni állami képződményükhöz kell tartoznia”. *Hto hocse rozdrobiti nasu derzavu?* [Ki akarja szétdarabolni a mi államunkat?], Visztyi z Ukrajini, 1991/45.

⁸ JÁNKI András: *A nemzeti demokratikus erők tündöklése és bukása Ukrajnában*, kézirat.

– ezer vagy több száz esztendő időszeit hagyott az „ősi szláv” (ukrán) legitimitáció érdekében figyelmen kívül –, attól a történelmi valóságtól még valóság marad. Ezzel az ukrán politikusok is tisztában vannak, ezért is váltotta fel a korábbi, a föderaliztikus berendezkedést ígérő nyilatkozatokat a nemzetállam kialakítását szolgáló gyakorlat.⁹ Ezért olyan fontos Ukrajna számára az alapszerződések azon cikkelye, amely, mondhatni, „örök”, de legalábbis meghatározatlan időre elveti a területi követelések lehetőségét. (Kissé megnehezíti és bonyolítja ugyan e kijelentések értelmezését az, hogy a szerződések érvényessége meghatározott időre szól.)

(Jó)szomszédság alapszerződéssel és/vagy anélkül

Az ukrán–lengyel és az ukrán–magyar alapszerződés második cikkelye tartalmazza is ezt a kitételt.¹⁰ A másik két szomszédos országgal Ukrajna még nem írt alá ilyen dokumentumot. Varsó és Budapest így hivatalosan is megnyugtatta szándékai felől a kijevi vezetést.

A magyar parlamentben – főleg belpolitikai szempontok szem előtt tartásával – 1993 nyarán zajos csatározások folytak ugyan a szerződés ratifikálásáról, az azonban nyilvánvaló volt, hogy az Antall-kormány ezen az áron is eredményt akar felmutatni, azaz a kisebbségi egyezményvel kiegészített alapszerződéssel új típusú kisebbségi együttműködés modelljét kívánta megteremteni.¹¹ Nem mellékes azonban az sem, hogy ez egyben kitörési kísérlet volt abból a körből, nevezetesen a feszült szomszédsági kapcsolatok köréből, amelybe történelmi okok miatt mind Ukrajna, mind Magyarország belekényszerült. (Gazdasági, területi és kisebbségi-nemzetiségi okok miatt ilyen az orosz–

⁹ 1991. augusztusában az elnökválasztási kampány során Ungvárra látogató Vjacseszlav Csornovil, akkor a Lvivi (Lemberg) területi tanács elnöke kijelentette: a föderatív Ukrajna híve. Elképzelése szerint Ukrajna tizenkét, történelmileg és gazdaságilag indokolt föderatív képződményből állna, s ezek egyike lenne Kárpátalja. A képződményeknek maximális önállósága és saját parlamentje lenne. MTI, 1991. augusztus 14.

¹⁰ A magyar–ukrán alapszerződés második cikkelye: „A felek tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincs és nem is lesz területi követelésük.” Az ukrán–lengyel alapszerződés második cikkelye: „A felek elismerik a létező és területen megjelölt határok sérthetlenségét, és megerősítik, hogy nem támasztanak és a jövőben sem fognak támasztani területi követeléseket egymással szemben.” *Határok és kisebbségek a közép-európai államközi szerződésekben*, összeáll. Jgyártó István, Limes, 1994/1.

¹¹ A *Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén* című dokumentumot, amelyre az alapszerződés 17. cikke is hivatkozik, 1991. május 31-én írták alá.

ukrán, a román–ukrán, de a hivatalos igyekezetek ellenére a lengyel–ukrán viszony is, s főleg kisebbségvédelmi elégtelenségek teszik nem kielégítővé a magyar–szlovák, a magyar–román, valamint a magyar–szerb kapcsolatokat. Más kérdés, hogy az egyik felet előnytelen helyzetbe hozó, jól megfogalmazott, ám működésképtelen szerződés mennyiben szolgálja a megbékélés érdekeit.) Ennek köszönhetően Ukrajna és Magyarország kapcsolatait – az alapszerződés előkészítése körüli manipulációkat leszámítva – nem terhelik politikai nehezékek.¹² Kijevből a kárpátaljai magyarságot ma nem érik elnyomó és beolvasztó hatások, a magyar politika pedig ezt a kedvező mozzanatot kihasználva – már-már a kötelező ukrán állami teendőket is átvállalva – igyekszik segíteni a magyar kisebbség gazdasági és kulturális fölemelkedését.

A kormányok békéltető erőfeszítései ellenére az ukrán–lengyel viszonyt jóval több, főleg történelmi súly terheli. A Jobbparti Ukrajna területe fölötti évszázados lengyel–litván és lengyel uralom ma már a história tartományához sorolható. Pszichésen sokkal inkább a XX. századi, egymás elleni véres és kegyetlen háborúk, atrocitások emlékei, az egyéni sorsokban máig ható következményei nehezítik a valóságos megbékélést. Mindkét fél lelkiismeretét felelősség terheli. Kölcsönösen és szövevényesen. A volhíniai lengyel lakosság elleni atrocitások, az OUN (Orhanyizacija Ukrajinszkijh Nacionalisztiv = Ukrán Nacionalisták Szervezete) által a két világháború között elkövetett terrorakciók – 1934-ben például meggyilkolták B. Peracki lengyel belügyminisztert –, a második világháború végén dúló háború az UPA (Ukrajinszka Povsztanova Armija = Ukrán Felkelő Hadsereg) és a lengyel Honi Hadsereg (Armija Krajowa) között, a második világháború utáni, úgynevezett Wisla-akció,¹³ ezek mind a kölcsönös sérelmek elő-előbukó forrásai.

Pedig a feszültségeket enyhíteni próbáló gesztusokban nincs hiány. A Lengyel Köztársaság Szenátusa 1990. augusztus 3-án közreadott nyilatkozatá-

¹² Cinikus volt például az a mozzanat, hogy a budapesti parlamenti vita során sokat hivatkozott kárpátaljai magyarság szervezetét, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget egyik fél sem óhajtotta bevonni az előkészítés munkálataiba, de még csak a véleményére sem volt kíváncsi.

¹³ A lengyel állambiztonsági szervek által 1947-ben végrehajtott akció hivatalosan az UPA Lengyelország területén működő alakulatainak felszámolását célozta. Az akció azonban jó alkalmat szolgáltatott arra is, hogy a fegyveres csapatok elleni harc során az ország más területeire telepítsék a Délkelet-Lengyelországban élő, megbízhatatlannak minősített, őshonos ukrán lakosságot Lengyel források szerint 150 000, ukrán számítások alapján 300 000 polgári személyt telepítettek szétszórta a nyugati, délnyugati, úgynevezett Visszatért Területekre. Ukrán felfogás szerint a kitelepítetteket megfelelő kárpótlás és a visszatelepítés joga is megilleti. F. D. ZASZTAVNYI: *Ukrajinszka diaszpóra* [Ukrán diaszpóra], Szvit Kiadó, Lviv, 1991, 64. p.

ban az alábbi mondat olvasható: „A Lengyel Köztársaság Szenátusa, mint a kollektív felelősségre vonás eszközét, elítéli a Wisla-akciót, amelyet a totalitarizmusra jellemző módszerekkel hajtottak végre. A Lengyel Köztársaság Szenátusa arra törekszik, hogy – ha lehetséges – jóvátegye az akció során elkövetett károkat.”¹⁴ Figyelemre méltó, hogy a nyilatkozatot még az ukrán függetlenség kinyilvánítása (1991. augusztus 24.) előtt tette a lengyel szenátus. A békéltető nyilatkozatok sorát hosszan lehetne idézni, de itt most csupán Dmitro Pavlicsko költőnek, az Ukrán Legfelsőbb Tanács Külügyi Bizottsága elnökének egy 1993-as, krakkói lengyel–ukrán konferencián elhangzott mondatát tesszük közzé: „Megbocsátunk, és bocsánatot kérünk.”¹⁵ Sem az ukránellenességnek, sem a lengyelellenességnek nincsenek gyakorlati megnyilvánulásai, de a politikai és a kulturális elit megbékélési törekvései ellenére köznapi szinten igen hatékonyak az egymásról kialakított negatív sztereotípiák. E kényes kérdésnek a kezelését a lengyel értelmiségi és politikai elit jobban a szívében viseli, mint általában az ukrán, de különösen a nyugat-ukrajnai politikusok és értelmiségiek. Ennek az egyenlőtlenségnek az az oka, hogy a politikai kultúra, a polgári társadalom iránti igény, a távlati geopolitikában való érdekelttség Lengyelországban sokkal magasabb szinten áll, mint Ukrajnában, ahol a figyelem inkább a belterjes ukrán vagy éppen az ukrán–oroszl problémákra terjed ki.

Ami Ukrajnát és Lengyelországot leginkább összeköti, az a ruszofóbia. Mindkét ország csökkenteni igyekszik a keserű történelmi emlékeket idéző, jelenleg is nagyhatalmi státusú Oroszország geopolitikai befolyását, ezért mind Kijev, mind Varsó érdekelt a gazdaságilag és politikailag stabil Lengyelország, illetve Ukrajna létezésében. Más kérdés, hogy az Egyesült Államok és a nyugati hatalmak, valamint az európai integráció intézményei Oroszország ellenében mennyire lennének hajlandók figyelembe venni az 52 milliós Ukrajna és a 39 milliós Lengyelország közös érdekeit.

Az Ukrajnához fűződő viszony tekintetében a román és a szlovák (korábban: csehszlovák) felfogás eltér egymástól. Szlovákia területi igényt sohasem hangoztatott Ukrajnával szemben, a vitatott Kárpátalja iránt is főleg prágai politikai körök mutattak érdeklődést. (Az 1992-es választásokon a parlamentbe 5,93%-os szavazataránnyal bejutott Csehszlovák Republika-

¹⁴ *Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej* [A Lengyel Köztársaság Szenátusának Nyilatkozata], *Nase Szlovo* (Varsó), 1990. szeptember 2.

¹⁵ Mikola RJABCSUK: *Novi realnosztyi ta novi perspektivi v ukrajinszki-polszkih szto-szunkah* [Új realitások és új távlatok az ukrán–lengyel viszonyban], *Politika i Cszasz*, 1993/8.

nus Párt, amelynek a Cseh Nemzeti Tanácsba tizennégy képviselője került be, nyíltan is bejelentette az igényét Kárpátaljáért.) Általánosságban is megkockáztatható azonban az a kijelentés, hogy ilyen jellegű, a külső határokat megkérdőjelező területi igény a kontinens sorsáról döntő intézményekben süket fülekre talál, ma pedig már nincsenek döntőbíráskodásra alkalmas, a területi revízióban érdekelt európai hatalmak. Az említett cseh követelés a szövetségi köztársaság megszűntével gyakorlatilag értelmét és érvényét veszítette, Szlovákiának pedig – történeti és etnikai érvek híján – kisebb gondja is nagyobb annál, mintsem hogy ilyen kockázatos lépésekkel veszélyeztesse keleti kapcsolatait.

A moldovai fiaskó ellenére úgy tűnik, hogy Románia egyelőre csupán eltekint az Ukrajnával szemben támasztott területi követeléseitől. Az ukrán függetlenségi nyilatkozatot a román parlament nyilatkozata követte, amely elítélte a Molotov–Ribbentrop-paktumot, s egyben leszögezte, hogy nem hajlandó lemondani elcsatolt területeiről. Románia elismerte ugyan, hogy az említett szerződéshez Ukrajnának nincs köze, de az 1993 áprilisában Kijevben tárgyaló román parlamenti delegáció vezetője, Adrian Năstase kijelentette, hogy a román területek vonatkozásában „a kérdés reális, létezik”, de „bölcs dolog lenne mindkét ország vezetőinek a részéről, ha a jelenlegi körülmények között félretennék ezt a kérdést”.¹⁶ A Moldova visszacsatolására tett kísérlettel Románia látványos kudarcot vallott. Mivel egyik-másik szomszédjával (Magyarország, Bulgária) sem ápol éppen felhőtlen kapcsolatokat, a nemzetközi elszigetelődéstől tartva minden bizonnyal kénytelen lesz a fenti nyilatkozat szellemében elnapolni a területi revízió kérdését.

A közeli jövőben nem várható, hogy Ukrajna – az említett fekete-tengeri csoportosulást leszámítva – közös gazdasági-katonai-politikai blokkba vagy valamilyen más tartalmú szövetségre lép említett szomszédaival. Ezt maguk az érintettek és – finoman szólva – Ukrajna nyugati partnerei sem siettetik, Oroszország pedig a diplomáciai nyomásgyakorlás eszközeivel igyekszik megtorpedózni minden ilyen szándékot. Szomszédok között azonban szövetségi rendszerek nélkül is igencsak fontos az együttműködés. Ez pedig csak úgy képzelhető el, ha az egymással kötött szerződések működőképesek, tartalmuk pedig a felek számára kölcsönösen elfogadható.

¹⁶ *Relațiile romano-ucraie* [A román–ukrán kapcsolatok], Dimineața, 1993. április 9.

Nemzeti kisebbségek: összekötnek vagy elválasztanak?

A legutóbbi hivatalos népszámlálás adatai szerint Ukrajnában 219 179 lengyel, 163 111 magyar, 134 825 román és 7943 szlovák nemzetiségű lakos él.¹⁷ Szintén hivatalos adatok szerint Romániában 70 000 (ukrán becslés: 300 000), Magyarországon 3500, Lengyelországban 300 000 (ukrán becslés: 600 000), Csehszlovákiában pedig 150 000 ukrán él, ahogyan az adatot közlő szerző fogalmaz: „évszázadok óta saját etnikai földjén”.¹⁸ Magyarországon inkább az 1945 után idetelepült ukránokról beszélhetünk – de látható, hogy a kisebbségi-nemzetiségi kérdés kezelése mindegyik országban fontos, esetenként elsőbbséget élvező politikai feladat.

Ukrajna nemzetiségeit jelenleg nem fenyegeti hivatalosan támogatott asszimilációs politika, sőt az új elnök, aki programja szerint híve a régiók nagyobb önállóságának, személyében is garanciát jelenthet a szélesebb körű nemzetiségi kibontakozásnak. Ami rontja a kisebbségek önszerveződésének esélyeit, az az ország katasztrofális gazdasági állapota. Ennek egyenes következménye a nemzetiségi lakosságnak – különösen az értelmiségieknek – a szintén gazdasági gondokkal küszködő anyaországokba való kivándorlása. A sajnálatos folyamatot a határ menti régiók gazdasági együttműködésének élenkítésével talán meg lehetne állítani. Erre – a magyar kezdeményezésre életre hívott Kárpátok-Eurorégió terv keretében, amelyben földrajzi fekvése miatt Kárpátaljának kitüntetett szerep jutott – lenne is lehetőség. A hatékony kivitelezést azonban két dolog akadályozza: az ukrán gazdasági csőd mellett a külkereskedelemre és a külgazdasági kapcsolatokra jellemző belső jogi szabályozatlanság, valamint a megcélzott partnerek – a mára már tartózkodását földadó Szlovákia és a tervet hivatalosan ma is elutasító Románia¹⁹ – magatartása. (Az ellenzők a terv mögött ugyanis a területi revíziót megelőző magyar gazdasági expanziót vélik fölfedezni.)

Ha nem sikerül megállítani a gazdasági hanyatlást, akkor a nemzeti kisebbségek kivándorlása feltartóztathatatlanul válhat. Ezzel azonban – miközben a befogadó anyaországokra súlyos teherterhelés nehezedne – a térség mindegyik országa szegényedne, hiszen az itt élő nemzetiségek kapcsolata és fontos kapcsolatépítő láncszemek lehetnének Ukrajna és a környező or-

¹⁷ Pravda Ukrajini, 1991. november 21.

¹⁸ ZASZTAVNIJ: i.m.

¹⁹ A romániai Szatmár megye együttműködési hajlandóságának megakadályozására – főleg az északnyugati régió kompetenciájának megkérdőjelezésével – különféle képpen, ám nem teljességgel hatékonyan intézkedtek Bukarestben.

szágok között. A határ menti régiók gazdasági konszolidációja, valamint a kisebbségi-nemzetiségi kérdés példamutató kezelése így több ország közös érdeke, s ha bízni lehet a politikusok józanságában és toleranciájában, akkor Ukrajna nyugati területei és a szomszédos országok között a békés együttélés manapság oly ritka szigetét lehetne megteremteni.

Ukrajna: Kelet és Nyugat vonzásában

Ukrajna ma olyan válaszút előtt áll, amely államigazgatási szerkezetére, területi integritására is jövőjét meghatározó hatással lehet. Az 1994. július 10-ei elnökválasztás eredményei (a keleti, délkeleti megyék szavazataival a nyugatiak ellenében meggyőző fölényrel győzött a kiváló orosz kapcsolatairól ismert egykori hadiipari gyárigazgató, Leonyid Kucsma) már önmagukban is jelzik, hogy legalább két Ukrajna, egy Oroszország felé orientálódó és egy nemzetállami ábrándokat dédelgető állam létezik, amelyeket csak alaposan megfontolt és a közös érdekeket egyensúlyban tartó politika tud egybentartani. Ez ma – a valós és deklarált politikai és gazdasági érdekek különbözősége miatt – szinte megoldhatatlan feladatnak tűnik.

Az Oroszországgal és a többi FÁK-tagországgal való gazdasági integráció ellenzői azok a főleg nyugat-ukrajnai gazdasági és politikai körök, amelyek a dezintegráció mellett kötelezték el magukat, s ma már gazdasági és egzisztenciális érdekeik is ennek töretlen véghezvitelére készítetik őket. Ehhez pedig minden eszközt, akár a politikai destabilizálás eszközét is, meg kell ragadniuk, hiszen a választások óta az eddig őket támogató ukrán tőke már vonakodik a veszteségekbe investálni. A magát nemzeti erőként meghatározó politikai vonal a választások után zsákutcába jutott. A gazdasági csődből való kilábalásra nincs programja – ilyen korábban sem volt –, szélsőségekbe hajló nacionalista megnyilvánulásai pedig leszűkítik mozgásterét, hiszen ezzel nemzetközi kapcsolataiban is szalonképtelenné válik.

Mint említettük, a választások a keleti orientáció híveinek győzelmét hozták. Perspektíváikat illetően az ő helyzetük látszik előnyösebbnek. Az integráció iránti fogékonyságukat, az eurázsiai gazdasági és kulturális térségbe való fokozottabb beolvadásra irányuló szándékukat a térség uralkodó nagyhatalma, Oroszország gazdasági kedvezményekkel fogja honorálni. A korábbi feszültségócok, a Krím és a kelet-ukrajnai régió körüli problémák is halványulni fognak, hiszen nyilvánvaló, hogy a szeparatista tö-

rekvések eljelentéktelenülnek, ha hiányzik mögülük az orosz politikai körök és főként Moszkva hivatalos támogatása.

Ha ez a forgatókönyv valósul meg, az kétségkívül a gazdaság fellendülését vonja maga után. Ez főleg a belpolitikában járna kedvező hatással, hiszen közelíthetné egymáshoz az ukrán és az oroszországi életszínvonalat, ennek ugyanis fontos szerepe lehet az ukrán függetlenség fennmaradásában. A tartósan Oroszország javára billenő életszínvonalbeli eltérések ugyanis felerősíthetik a Krím és a keleti területek orosz lakosságának szeparatizmusát. Azt természetesen nehéz megjósolni, hogy a prosperitás tartós vagy csupán átmeneti lesz-e.

Ukrajna számára tehát elsőrendű fontosságú belső gazdasági és politikai életének konszolidálása: meg kell állítania a gazdasági válságot, meg kell teremtenie a polgári értelemben vett jogállamiságot, ki kell dolgoznia biztonságpolitikai rendszerét. Ehhez azonban arra is szükség van, hogy a vele szomszédos államokkal megnyugtatóan rendezze kapcsolatait. S bár kétségtelen, hogy a vágyálmokban a nyugati integráció tűnik a leginkább kívánatosnak, az ukrán politikusoknak látniuk kell azt is, hogy ebben egyelőre nyugati szomszédjaik is csak reménykedhetnek. E törekvések napirenden tartása mellett az egyetlen ésszerű megoldás az lehet, ha Ukrajna, nemzeti érdekeit messzemenően szem előtt tartva, modus vivendit alakít ki Oroszországgal. Ez szerencsés esetben meghozhatja azt az áhított stabilitást, amellyel nem tűnik lehetetlennek az európai integráció sem.

A NEMZETISÉGPOLITIKA ELVEI ÉS GYAKORLATA UKRAJNÁBAN

Ukrajna nemzetiségpolitikája már 1991. december 1., a függetlenségnek népszavazással történt kinyilvánítása előtti törvénykezésében is elütött a posztszovjet térség államai többségének gyakorlatától. Míg az említettek a kommunista rendszertől és levitézlett elitjétől szabadulva szinte azonnal a nemzetállam szellemének megfelelő politika megvalósításába kezdtek, addig Ukrajna – talán egykori, nemzeti vonatkozásban is elnyomott csatlósköztársasági előzményeire emlékezve – igen nagy beleérzéssel kezelte a területén élő nem ukrán lakosságot. Ellenérzés, netán atrocitás az Ukránban élő oroszokkal szemben sem mutatkozott, hiszen még a nemzeti-demokratikus ukrán ellenzék, az Ukrán Helsinki Bizottság, majd az ebből kinövő RUH is elsősorban az elnyomó Szovjet Birodalmat, s nem az orosz népet tekintette ellenfelének.

Botorság lenne azonban azt állítani, hogy a hivatalos Ukránnak ezt a kezdeti türelmes nemzetiségpolitikáját osztársadalmi támogatás övezte volna. Mind a társadalomban, mind a politikai életben léteztek s léteznek olyan erők, amelyek buzgón hajtogatják az ukrán nemzettudatában homogén, közigazgatási rendszerében centralizált állam szükségességét mint a területi integritás megőrzésének egyetlen esélyét.¹ Feltehetően a tizenegy milliós orosz lakosságra, a velük szoros családi kapcsolatban élő ukránok tömegeire és Oroszországra tekintettel, ezek a nézetek a kijevi hivatalos vezetés részéről eddig nem kaptak támogatást. Ezek a korábban szalonképtelennek minősített nézetek azonban az idők múltával mintha a nemzetiségpolitikai törvénykezésben is kezdenének egyre nagyobb teret nyerni. A legfrissebb példák közül elegendő arra, az Oktatásügyi Minisztérium által 1997 elején kibocsátott tervezetre utalni, amely szerint „az ukrán mentalitás kialakításának érdekében”, a „polikulturalizmus” jegyében az ország nemzetiségeinek általános és középiskoláiban a nemzetiségi

¹ Elegendő talán az 1929-ben alakult s a két világháború között a nyílt terrorizmustól sem visszariadó Ukrán Nacionalisták Szervezetét (OUN), az Ukrán Nemzeti Kongresszust (UNA), a félkatonai alakulatokkal is rendelkező Ukrán Nemzeti Önvédelem (UNSO) elnevezésű szervezeteket említeni. Nem mentes a nemzeti elfogultságtól, a kisebbségellenes retorika használatától az Ukrán Írószövetség vagy az 1868-ban alakult Proszvita (Felvilágosodás) nevű szervezet sem.

nyelven és irodalmon kívül minden tantárgyat ukránul kell tanítani. E tervezet preambuluma szerint Ukrajna abból kiindulva alakítja oktatási politikáját, hogy területén kompakt tömbben élnek az emigrációs és migrációs folyamatok következményeként kialakult, valamint az Ukrajna területére visszatért, korábban deportált népek, pl. krími tatárok, németek, ukránok stb. képviselői. Fogalmi tisztázatlanságra utal, hogy az őshonos népekről, az oroszokról vagy például a Kárpátalján élő magyarokról és más nemzetiségekről, szlovákokról, románokról nem esik szó. Emlékeztessünk arra a szintén 1997 tavaszán a parlament elé az Ukrán Polgári Kongresszus Párt által benyújtott új nyelvtörvénytervezetre, amely az orosz és más ukrainai nemzetiségek szempontjából erősen szűkítené a korábbi nyelvtörvényt. Így például az állami hivatalok betöltéséhez elengedhetetlen lenne az államnyelv, azaz az ukrán ismerete, amelyből az érintetteknek nyelvvizsgát kellene tenniük. Olyan körülmények között, amikor a nemzetiségi iskolák nem rendelkeznek megfelelő ukrán nyelvtankönyvekkel, tehát nem biztosítottak a nyelv elsajátításának alapvető feltételei.

Az utolsó, 1989-es szovjet népszámlálási adatok szerint az ötvenkétmillió Ukrajnában a 37 440 000 ukrán (72,7%) mellett 11 400 000 orosz (22,1%) és az együttesen 5,2%-ot kitevő „egyéb” lakos, 486 000 zsidó, 440 000 belarusz, 325 000 moldován, 234 000 bolgár, 219 000 lengyel, 163 000 magyar, 135 000 román, 135 000 krími tatár, 99 000 görög, 54 000 örmény, 37 000 azeri él.² E szerint tehát a frissen függetlenedett ország lakosságának 27,3%-a nem ukrán. Ilyen nagyarányú és egymástól ennyire különböző nemzeti-etnikai csoportok problémáinak kezelése régen bejáratott demokráciák, nagy múltú országok intézményrendszerét is próbára tenné. Ukrajna ezzel szemben még csupán tanulja a demokrácia játékszabályait, államszervezete gyenge, kormányhivatalnokaiban és köztisztviselőiben erős a posztszovjet beidegződöttség – jellemző, hogy Leonyid Kravcsuk, a független köztársaság első elnöke korábban az Ukrán Kommunista Párt titkára, a jelenlegi elnök, Leonyid Kucsma pedig a nagy hadiipari kombinát, a Pivdenmas párttitkára volt –, jelentős méreteket öltött a külföldi kormányokat és a befektetőket is riasztó korrupció. E rendkívüli érzékenységet és tapintatot igénylő kérdésben ráadásul az évszázados nemzeti elnyomásból eredő kisebbségi komplexusát is le kellene győznie. Nem mellékesen éppen azokkal, oroszokkal, lengyelekkel, románokkal vagy magyarokkal szemben, akik felfogásuk szerint

² Az 1991. november 1-jén Ukrajna nemzetiségeinek jogairól elfogadott nyilatkozat több mint száz ukrainai nemzetiséget említ.

az ukrán államiság, a nyelv és a kultúra valódi vagy vélt elnyomói voltak.³ Ez nem kis feladat, különösen ha tekintetbe vesszük azt, hogy a függetlenségi mozgalmakban jelentős szerepet vállaló, a nemzeti ideológia ébresztésében és fenntartásában, valamint fejlesztésében jeleskedő értelmisége gyakorlati adja jelét nemzetállami ábrándoknak.⁴ Ezeket a köröket s a radikálisan nemzeti irányultságú ukrán politikusokat módfelett aggasztja, hogy egy-egy nemzetiség politikai bázisa, kulturáltsága és hagyománya fejlettebb, mint az ukrán, vagy csak alig marad el tőle. Ukrajna két régiójának, Kárpátaljának és Galíciának a politikai elitje a parlamentarizmus hagyományaiból például sokkal többet örökölt, mint a XVII. századtól cári, majd szovjet fennhatóság alatt élő „kisorosz” és „szovjet-ukrán” területek hasonló társadalmi rétege.

Ezekkel a nehezékekkel együtt a nemzetközi szinten Ukrajna szeretne szalonképes maradni a nemzetiségi kérdés kezelésében is. E tekintetben azonban a legfelsőbb politikai vezetés és az erre illetékes állami szervek am-

³ Az ukránság nemzeti, kulturális és politikai értelemben kétségkívül megsínylette az évszázados orosz és lengyel fennhatóságot. A nyersebb, s a közelebbi kapcsolat miatt nyilvánvalóan fájóbb az orosz elnyomás volt, hiszen a cári hatalom rendelettel is annulálta az ukrán kultúrát és nemzeti hagyományt. Valujev cári belügyminiszter 1863-as hírhedt kijelentése után: „Semmiféle kisorosz nyelv nem volt, nem létezik és nem is létezhet, nincs, és nem is lehet ukrán nyelv. Ez az orosz nyelvnek az egyszerű nép által használt dialektusa, amelyre Lengyelország káros hatást gyakorolt” – az ukrán nemzeti mozgalom Ausztria ukrán tartományaiba, főként Galíciába, Lembergbe (Lviv) tevődött át. Hogy mennyire virulens ez az elfogult nézet, jól mutatja Alekszandr Szolzsenyicinnak a *Hogyan építsük fel Oroszországot?* című cikke (Komszomolszkaja Pravda, 1990. szeptember 18.): „A mi népünk tehát a mongol beözönlés és a lengyel gyarmatosítás következtében három ágra szakadt, Litvániában és Lengyelországban a fehér-oroszok és a kisoroszok oroszoknak mondták magukat. Ausztriában a galíciaiak még 1848-ban is »Orosz Főtanácsnak« nevezték nemzeti tanácsukat. De ezután a leigázott Galíciában osztrák támogatással kitenyésztettek egy német és lengyel kifejezésekkel teletűzdelt »ukrán« nyelvet, és a kárpátoroszokat megkísérelték leszoktatni az orosz nyelvről...” A Magyarországgal szembeni kritika a Kárpátalján élő ukrán (ruszin) nép ezeresztendő elnyomásának tételében fogalmazódik meg.

⁴ A nemzeti ideológia túlfűtött, tehát a türelmetlenséget is magában foglaló megfogalmazásában általában a humán – írók, költők, történészek stb. – értelmiségiek jeleskednek. Az ő definícióik szükség esetén minősíthetőek akár „írói munkásságnak” is. Politikusok és szakemberek megnyilatkozásai azonban kiegészítik ezt a vonulatot. Ebből a szempontból figyelemre méltó Oleksza Nelga professzornak, az Ukrán Tudományos Akadémia szociológiai intézete etnopolitikai és etnoszociológiai kutatóközpontja tudományos főmunkatársának a meghatározása: „Az ukrán nemzet most van a kialakulás stádiumában. Mivel azonban az ukrán állam több etnikumból áll, az ukrán nemzet sem lehet egységes képződmény: azokból a népekből, népcsoportokból és közösségekből kell állnia, amelyek a területén élnek. A nemzet ugyanakkor azonos az állammal, amelynek nevét Ukrajna esetében az ukránok adják, következésképp az ukránoknak kell felvállalniuk saját területükön a nemzetképző erő szerepét.” Az Ukrajna Business cikkét a HTMH Observer 1996. október 12-i száma idézi (kiemelés tőlem – T. I.).

bivalens magatartást tanúsítanak. A nem ukrán lakosságot illető törvénykezését akár példamutatónak is nevezhetnénk a térségben. 1989 óta érvényben lévő nyelvtörvénye,⁵ 1992-ben elfogadott kisebbségi törvénye, 1996 óta érvényes alkotmánya, mind politikai nagyvonalúságról tanúskodik. A nemzetiségi kérdés kezelésére államigazgatási szinten 1993-ban Nemzetiségi és Migrációs Minisztériumot hoztak létre, igaz, ezt később, mintegy a probléma eljelentéktelenítésére, Nemzetiségi és Migrációügyi Állami Bizottsággá degradálták. 1991-ben az Ukrán Tudományos Akadémia keretein belül létrehozták a Nemzetiségi Kapcsolatok és a Politológia Intézetét, amely a kérdés tudományos kutatását és elemzését lenne hivatott elvégezni Kijevben és különböző regionális központokban. Mindemellett a szépen hangzó elvek és a gyakorlat közötti eltérést jól jellemzi az ukrán–román alapszerződés aláírásakor az Evenimentul Zileinek adott Kucsma-interjú. Ebben az ukrán elnök kijelentette, hogy a kisebbségi kérdésekben az ukrán törvénykezés európai szintű, de elismerte, hogy ezek a jogok csak papíron léteznek.

A függetlenné vált Ukrainát diplomáciai elismerésükkel különösen egykori szovjetcsatlós keletközép-európai szomszédai, Lengyelország, a korabeli Cseh és Szlovák Köztársaság, Magyarország és Románia igyekeztek törvényesíteni és a nemzetközi porondon megerősíteni. Ez a kijevi vezetéssel közös érdek volt, hiszen a kilencvenes évek elején a széthullott Szovjet Birodalom minden nehezékét öröklő Oroszország politikai és katonai reakciói egyáltalán nem voltak kiszámíthatóak, s szomszédai számára az esetleges ütközéseket tompító Ukrainának legalább a diplomáciai konszolidálása szinte létkérdésnek számított. Kijevnek Budapesttel és Varsóval gyorsan sikerült a kétoldalú viszonyt szabályozó, nemzetiségi-kisebbségi klauzulát is tartalmazó alapszerződést aláírnia. Bukarest és Moszkva e vonatkozásban késleltette a szerződések megkötését, az 1997-es madridi NATO-kiterjesztés azonban Romániát és Oroszországot is gyors cselekvésre készítette. Románia az első körben való belépés reményében írta alá a dokumentumot, Oroszországot pedig az a szándék sarkallta, hogy távol tartsa Ukrainát a túlzott nyugati orientációtól,⁶ s ezzel értelemszerűen tovább erőltesse a FÁK-ba való minél

⁵ A törvény államnyelvnek minősíti az ukrán nyelvet, emellett azonban főként az orosz nyelvet, de más nyelveknek is messzemenő jogokat biztosít az oktatás, a közigazgatás, a tömegkommunikáció s a névhasználat terén. A Legfelsőbb Tanács által 1991. november 1-jén kiadott nyilatkozat ráadásul úgy értelmezi az USZSZK nyelvtörvényének 3. cikkelyét, hogy egy területi-adminisztratív egység határain belül, ahol egy tömbben él egy nemzetiség, a nemzetiség nyelve államnyelvként funkcionál.

⁶ Nem is nagyon burkoltan erre utal az 1997. május 31-én Kijevben Az Orosz Föderáció és Ukrajna barátságáról, együttműködéséről és partnerségéről aláírt szerződés 6. cikke-

intenzívebb betagozódását. Igazán – legalábbis az elmélet szintjén – jól kidolgozott kisebbségvédelmi rendszert azonban csak az ukrán–magyar szerződés tartalmaz.

Ukrajnának még a „szocialista” korszakában, 1991. május 31-én Magyarország és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság külügyminiszterei Budapesten nyilatkozatot írtak alá a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításáról. Nem zárható ki az a többek által hangoztatott feltételezés, hogy ezzel az aláírással Ukrajna önálló politikai alanyiségát kívánta elsősorban demonstrálni, ám tény, hogy a nyilatkozat elemei szervesen épültek be a később sokat vitatott alapszerződésbe. Megvalósult a nyilatkozatnak az az előírása is, hogy a vállalt kötelezettségek ellenőrzésére ajánlási felhatalmazással államközi vegyes bizottságot állítsanak fel, s pozitívként könyvelhető el, hogy a bizottság munkájában az ukrainai magyarság önmaga által jelölt képviselői is részt vesznek. A bizottság eddigi tevékenységének tapasztalatai azt mutatják, hogy az ukrán fél a legritkább esetben támaszt akadályokat az ukrainai (kárpátaljai) magyarság magyar állami támogatásának az útjába, az ukrán állami szervek anyagi kötelezettségeit azonban úgyszintén a legritkább esetben sikerült életbe léptetni.

Miközben igyekeznek eleget tenni saját törvényeiknek, valamint a különböző nemzetközi előírásoknak és javaslatoknak (EBESZ, Európa Tanács stb.), aközben megpróbálják leszerelni a nem ukrán lakosság autonomista, önkormányzati igényeit és követeléseit.⁷ Jellemző, hogy 1991 őszén kárpátaljai kampánykörútja során a későbbi elnök, Leonyid Kravcsuk ígéretet tett egy, akkor az ottani magyarság sorait is megosztó magyar autonóm körzet, azaz gyakorlatilag egy nemzetiségi autonóm terület kialakítására. Egyik ellenfele, az egykori, gulágot járt ellenzéki, a RUH elnöke, Vjacseszlav Csornovil Ukrajna számára a német „land” típusú föderalizálást tartotta kívánatosnak, amelyben a tartományok messzemenő autonómiával bírnának. Ezek az elképzelések azonban a Krím-félsziget, majd a Krími Autonóm Köztársaság körül kibombant, az ukrán–orosz politikai ellentéteket is fölerősítő szenvedélyek miatt igen gyorsan lekerültek a napirendről.

Ukrajnának, amely az eurázsiai térségen is érdekelt – FÁK-tagországgként és geopolitikai helyzetéből következően – és emellett a nyugati integráció

lye: „A Magas Szerződő Felek távol tartják magukat vagy tartózkodnak minden olyan cselekedettől, amely a másik Magas Szerződő Fél ellen irányul, és nem kötnek olyan szerződést harmadik országgal, amely a másik Fél ellen irányul. Egyik Fél sem engedi meg, hogy területét a másik Fél biztonsága ellen használják fel.”

⁷ Az aggodalom feltehetően a XIX–XX. század fordulójára ukrán nemzeti programjának – nemzeti-területi autonómia, föderalizmus, a nép részvétele az igazgatásban – emlékeire vezethető vissza.

felé is tapogatózik, immár az Európa Tanács tagjaként hamarosan döntenie kellene területi-közigazgatási rendszeréről is.

Határai között ugyanis történelmi, etnikai, vallási vonatkozásban, természetes integrációs irány tekintetében, gazdasági fejlettségben igen eltérő régiók vannak. Ezeket az „egységes Ukrajna” elvének görcsös hirdetésével, az erőltetett központosítás gyakorlatával a jelenlegi politikai viszonyok között nehezen lehet összetartani. Éppen emiatt lenne kívánatos Ukrajna ésszerű föderalizálása, hiszen ez segíthetné a regionális érdekek minél szélesebb körű érvényesülését. Ezt a célt szolgálhatná az ország geopolitikai helyzetéből adódó, önmagukat természetesen kínáló szabad gazdasági övezetek is. A gazdasági lehetőséget s annak ezen túlmutató vonzatait elsőként a határ menti régiók, a Krím-félsziget, Kárpátalja, Csernovci megye, Odessza stb. ismerték fel. Ezeket a gazdasági elképzeléseket az elfogultan nacionalista honatyák az ország területi sérthetlenségére hivatkozva igyekeztek megakadályozni, ennek ellenére a parlamentben, ha nehézkesen is, megindult az ezzel kapcsolatos törvénykezési folyamat. Egyelőre csak kisebb területeken, például az ukrán–magyar–szlovák határ háromszögében, Csap térségében indult be a Csap-Interport szabadgazdasági vállalkozás. Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy a szabad gazdasági övezetek létrehozását szorgalmazó pályázatok szakmai vonatkozásban nem nagyon feleltek meg az egyébként meglehetősen zűrzavaros jogi előírásoknak, ez is oka a meglehetősen lassú bejegyzéseknek.

Nem tagadható, hogy az ország széles önkormányzati jogokkal rendelkező nagy területekre való felosztása első látásra belső ellentmondásokat rejt. Nem kizárt, hogy ez a berendezkedés tovább gyengítheti az amúgy is eléggé képlékeny, inkább csak a nacionalista ideológusok fejében létező „nemzeti egységet”, hiszen lehetőségeket rejt magában a központtól távolodó szeparatista törekvések számára. Másfelől ez a koncepció erősítheti is az egységet, hiszen amennyiben ennek következményeként gazdaságilag és szellemileg fölemelkedő régiók alakulnak ki, konszolidálhatják is az adott térséget; erősítve az ország iránti lojalitást. Ukrajna tehát a XIX. és a XX. század nemzetállamai és birodalmi többsége előtt jól ismert dilemma, a föderalizódás vagy az erős központosítás kérdésének megoldása előtt áll. A jelenlegi politikai erőter az utóbbinak ad nagyobb valószínűséget, ugyanakkor az sem lehet kétséges, hogy az átrendeződő Európában az effajta bezárkózásnak nincs sok esélye.

Miközben a nyelvi és politikai elnyomás alól szabadulva az ukrán szellemi és politikai közgondolkodás azonosulni tudott a nyelvi oroszításban megnyilvánuló szovjet birodalmi homogenizálástól azonosképp szenvedő

nemzetiségekkel, aközben gyanakodva szemlélte a nem ukrán lakosság etnikai-nemzeti alapú gyors önszerveződését. Erről tanúskodott a nemzetiségi törvény elfogadása körül kirobbant szenvedélyes parlamenti vita is.

A törvénytervezet három cikkelye deklarálta a nemzetiségi adminisztratív-territoriális egységek létrehozását és működésüket rendjét. Az elfogadott törvénybe ezek a cikkelyek azonban nem kerültek be, mivel az ellenzők érvei szerint ezek a területi autonómiák veszélyeztetnék Ukrajna területi egységét. A törvény ennek következtében kizárólag a kulturális autonómiát engedélyezi. Kétségtelen, hogy az ukrainai orosz, román, magyar és lengyel nemzetiség lakóterülete anyaországával határos, s nem tett jót a törvénynek az autonóm köztársasággá előlépett oroszbarát Krím-félsziget körül kirobbant vita, valamint a bukovinai területekre akkortájt hivatalosan is hangoztatott román igény sem. A területi autonómia mint a veszélyes konfliktusok forrása lekerült a napirendről.

A szenvedélyek keltésével feltehetően két problémát kívántak leplezni. Egyfelől azt a történelmi példákra alapozó aggodalmat, hogy az autonómiák előbb vagy utóbb szeparatizmushoz vezethetnek, másfelől pedig azt, hogy a törvényhozás nem kívánt szembesülni a nemzetiségek valóságos igényeivel és politikai törekvéseivel. Csupán a kulturális autonómia engedélyezésével ugyanis azt a látszatot lehet kelteni, hogy az ukrainai nemzetiségek többsége a nyelvi-kulturális ébredés fokán áll. A törvényhozóknak pedig tudniuk kellene, hogy a nemzetiségek többsége magasan urbanizált,⁸ s arányaiban magas iskolai végzettséggel rendelkezik, és szoros kapcsolatokat ápol anyaországával. Ilyen háttérrel hatékony érdekérvényesítésre is képesek lehetnek, s részt kérhetnek a regionális, de akár az országos politikai és gazdasági hatalomgyakorlásból is. Nemzeti autonóm körzet s megfelelően képzett szakemberek megléte esetén regionális viszonylatban ebbe a helyzetbe kerülhetne a kárpátaljai magyarság. Önkritikusan be kell látnunk azonban, hogy ilyen felkészültséggel a kárpátaljai magyarok nem rendelkeznek, s az értelmiségiek folyamatos elvándorlása miatt öröndetes változásra nem nagyon számíthatunk. A gazdasági kondíciók fontosságát szemlélteti, hogy területi autonómia nélkül is rendkívüli befolyással bír a kelet-ukrainai ipari, hadiipari lobb.

A szemlélőnek az a benyomása, hogy az a demokratikus lendület, amely a függetlenség megszerzése körüli küzdelmek idején jellemezte az ukrán, akkor még ellenzéki politikai elit magatartását, megtört. Az eseményeket fi-

⁸ 1989-es adat szerint a városi lakosság aránya az ukránoknál 60,33%, az oroszoknál 87,55%, a zsidóknál 99,16%, a belaruszoknál 79,3%, a lengyeleknél 67% volt. Bjulletyeny Sztatyisztyiki, 1990/10., 76–79. p.

gyelve az a gyanú is fölmerül, hogy a ma hatalomban lévők legszívesebben egykori birodalmi elnyomóik türelmetlen nemzetiségpolitikai gyakorlatát követik, s a kilencvenes évek elejének rokonszenves gesztusai mintha tétovásból, a központi hatalom gyengeségéből, valamint csupán a külvilág előtti elfogadtatást célzó őszintétlen politikai számításokból volnának eredeztethetőek. Az a véleményformáló ukrán értelmiség, amely az ukrán nyelvet a nemzeti függetlenség jelképének is tekinti, kezd egyre intoleránsabbá válni a nem ukrán lakosság igényeivel szemben.

Az ukrán nemzettudat súlyos válságban van, hiszen miközben a nemzeti mitológia kétezer esztendő „ukrán” állami előzményről beszél, az ukránságnak szembesülnie kell azzal a nem túlságosan fölemelő ténnyel, hogy függetlensége kivívását nem előzték meg fegyveres küzdelmek, netán háborúk, hanem a külső körülmények kedvező összjátéka következtében került a birtokába, mondhatnók, az ölébe hullott. A nemzetnek tehát nincs köztiszteletnek örvendő, karizmatikus „felszabadító atyja”, nincsenek mártírjai, s nincsenek a küzdelmekhez kapcsolható nagyszabású nemzeti ünnepei. Úgy tűnt egy ideig, hogy a gulágban az ukrán függetlenség ügyéért raboskodó egykori belső disszidensek lehetnek a nemzet hősei. Többségük azonban azzal a megokolással, hogy megszerezzék támogatását a függetlenségi harchoz, hajlandó volt együttműködni a színt váltó egykori kommunista establishmentnel. S amint annak törvényszerűen be kellett következnie, belé is olvadt. Hiányzik továbbá a demokratikus hagyomány, s így az ukrán állam- és függetlenségeszményt gyakorta kapcsolják diktatúrákhoz sodródott személyekhez s antidemokratikus történelmi helyzetekhez.⁹ Újraszerveződtek azok a nem túlságosan nagyszámú, ám annál hangosabb szervezetek,¹⁰ amelyek a

⁹ Az egyik legújabb kori hivatkozás a tekintélyuralmi elveken szerveződött, 1939. március 15-én megbukott huszti székhelyű Kárpát-Ukrajna. A történet lényege: az első bécsi döntés után, 1938 novemberében az akkor már csonkított formájában létező Csehszlovák Köztársaság keretein belül Kárpátalja szláv (ruszin, ukrán) lakossága a prágai kormánytól megkapta a még 1919-ben beígért autonómiát. Ez az autonóm jogterület azonban a berlini tervekben néhány hónapig egyfajta ukrán Piemontként létezett, Hitlerék egy „független” Ukrajna magvaként erre is alapozták a Szovjetunió elleni támadásukat. A berlini tervek időközben módosultak, s a hoppon maradt huszti kárpát-ukrán kormány hiába várt arra a német támogatásra, amelyet Tiso Szlovákiája egy nappal azelőtt, 1939. március 14-én megkapott. Kézenfekvő volt, mint ahogyan ezt a magyar kormánypropaganda sohasem titkolta, hogy erre a történelmi területre a magyar honvédség csapatai vonuljanak be. Az ukrán propaganda az akkori szórványos ukrán–magyar összecsapásokból próbál napjainkban valamiféle erőszakolt mártíromságot előcsiholni.

¹⁰ Például az 1929-ben Bécsben alakult Orhanizjja Ukrajinszkih Nacionalisztiv (Ukrán Nacionalisták Szervezete). Az akkor Lengyelországhoz tartozó Lvivben a kelet-ukraj-

két világháború között a kirekesztő nacionalizmus híveiként terrorcselekményektől sem riadtak vissza.

Ezek tüneti szinten is veszélyes fejlemények, különösen, ha a kormányzat olykor-olykor teret is enged a lármás és agresszív csoportoknak. Hogy ennek mi lehet az eredménye a gazdaságilag leépült s a felemelkedéstől egyelőre meglehetősen távol álló országban? Egyebek között az, amit 1996-ban láthattunk a korábban az ukrán hivatalos szervek által is támogatott vereckei honfoglalási emlékmű körül kipattant, hisztérikus megnyilvánulásokba torló botrány idején. Hogy ebből nem származott még nagyobb feszültség, az csupán a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség s az ottani magyarság józan belátásának s az Ukrajnában szokatlan jogkövető magatartásának volt köszönhető. Sajnálatos, hogy a KMKSZ ehhez nem kapta meg Magyarország támogatását. Nagy biztonsággal állítható ugyanis, hogy ha Ukrajna érzekelte volna Magyarország hivatalos, a kétoldalú kapcsolatokra is kiható rosszallását, nem dönthették volna le ortodox pápa áldásával a néhány hónappal azelőtt elkezdett emlékművet. De ez már egy másik, az úgynevezett „magyar–magyar kapcsolatokat” érintő történet.

nai éhínségek elleni tiltakozásul meggyilkolták a szovjet konzulátus munkatársát, Varsoóban pedig a Galíciát ukránellenes éllel pacifikálni kívánó lengyel belügyminisztert.

ILLÚZIÓK OSZLATÁSA

Tisztelt Konferencia!

Ha megengedik, személyes emlékekkel hozakodom elő. A múlt század kilencvenes éveinek elején-közepén egy kutatóintézetben dolgozva az volt a feladatom, hogy kismonográfiát írjak az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnáról. Abban az időben – világháló híján, a hozzám rapszodikusán eljutó ukrán sajtótermékek birtokában – a feladat nehéznek tűnt. De nem is az elsődleges források hiánya miatt, sokkal inkább az ukrán politika kuszasága, európai szabványokhoz egyáltalán nem társítható leírhatatlansága miatt.

Nem volt minden rendben az ország függetlenségének erős legitimációjával sem. Míg az európai területen található „szovjetköztársaságok”, elsősorban a három balti állam, állami támogatást tudva maga mögött, olykor véráldozatokat is követelő küzdelemben vívta ki szabadságát, addig Ukrajnának – az Ukrajnai Helsinki Bizottság akcióit leszámítva – a Szovjetunió 1991-ben történt széthullásával szinte ölébe hullott a „függetlenség”. E kifejezést azért használom idézőjelben, mert az új Ukrajna vezetését a korábbi kommunista nomenklatura képviselői vették át. Talán ennek, de minden bizonnyal külső és belső kényszereknek is köszönhető, hogy Ukrajna tizennyolc éves függetlensége idején nem tudott strukturális reformokat végrehajtani a gazdaságban. Emiatt a gazdaság néhány nagyvállalat kezébe került. Ebből ered az a probléma, hogy a nagyvállalatok elavult technikákkal dolgoznak, olyan berendezésekkel, amelyek a privatizálásuk óta működnek. Az ország elmúlt tizennyolc esztendejének politikai történetét a klánok, az oligarchák küzdelme jellemezte, s ez természetesen hosszán elnyúló belpolitikai válságot okozott.

A Bush-adminisztráció távoztával, Oroszország térségi befolyásának növekedésével, a Juscsenko–Timosenko kettős folyamatos viszálykodásával véget ért az a politikai folyamat, amely végletesen leegyszerűsítve a „nyugatosodásról” szólt. Hosszú időre valószínűleg történelmi érdekességgént tarthatjuk majd számon az Oroszországot egyfajta cordon sanitaire-ként bekerítő GUUAM (Grúzia, Üzbegisztán, Ukrajna, Azerbajdzsán, Moldova) államszövetséget, melynek Ukrajna lett volna a vezető ereje. Ukrajna – a Nyugat jóváhagyásával is – visszakerült az eurázsiai térségbe. Ez a kisebbik probléma. A nagyobbik az, hogy Kijev az amúgy rosszul teljesítő ukrán

nemzeti erők bánatára visszakerült a „szuverén demokrácia”, azaz Moszkva befolyása alá. Ukrajnában mostantól a korlátozott szuverenitás lépett életbe: Oroszország érdekei ellenében Ukrajnában a jövőben nem lehet „politikát csinálni”.

Az elképzelt „ukrán egységnek”, másképpen nemzetállami törekvésnek nem kedvez az ország hagyományos kelet–nyugati megosztottsága sem: a délkelet-ukrajnai orosz többségű és az Osztrák–Magyar Monarchia parlamentarizmusának hagyományaira is építő galíciai és bukovinai ukrán régiók szembenállása. 1991 után a korábban szovjet peremvidéknek számító nyugati régiók a nemzeti demokratikus mozgalom letéteményeseivé váltak, és kapuként nyíltak Európára. Ezzel egyidejűleg Ukrajna térképén marginalizálódott a délkeleti, iparilag fejlett térség. Egy ukrán politológus ezt úgy írta le, hogy Ukrajna olyan, mintha Észtországot összekapcsolnák Fehéroroszországgal, ami annyit jelent, ha Kelet-Ukrajna nem volna, az ország már az EU-hoz tartozna. Nem kétséges: egy történelmi hagyományaiban, vallási és nyelvi megoszlásában, gazdasági orientációjában ennyire eltérő országból még központi irányítással sem lehet nemzetállamot építeni. A negyvenhat milliós ország etnikai összetétele az alábbi: ukrán – 77,8%, orosz – 17,3%, zsidó – 0,2%, belarusz – 0,6%, moldován – 0,5%, bolgár – 0,4%, lengyel – 0,3%, magyar – 0,3%, román – 0,3%, krími tatár – 0,5%.

Vallási tekintetben Ukrajna ortodox, görög katolikus, zsidó, római katolikus, protestáns, iszlám hívekből tevődik össze.

Pedig Ukrajna az indulásnál a térségben nagyvonalúnak nevezhető nemzetiségpolitikai gyakorlatot vezetett be. Az országnak van nyelvtörvénye, 1992 óta kisebbségi törvénye. Államigazgatási szinten 1993-ban nemzetiségi és migrációs minisztériumot hoztak létre, az intézmény 1996-ban állami bizottsággá való degradálása azonban már jelezte a politikai szemléletváltást.

Leonid Kucsma köztársasági elnök 1997-ben a román–ukrán alapszerződés aláírásakor egy román lapnak adott nyilatkozatában elmondta, hogy kisebbségi kérdésekben az ukrán törvényhozás európai szintű, de egyúttal azt is elismerte, hogy ezek a jogok csak papíron léteznek.

Ukrajna 1995-ben lett az Európa Tanács tagja. A szervezetbe való felvételekor vállalta a Helyi önkormányzatok európai chartájának és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának ratifikálás céljából történő tanulmányozását, valamint ígéretet tett arra, hogy az ET-be való felvételtől számított egy éven belül aláírja és ratifikálja a kisebbségvédelmi keret-egyezményt, és kisebbségpolitikáját az ET Parlamenti Közgyűlésének 1201. számú ajánlásában lefektetett elvek alapján folytatja. Az ukrán parlament

1999 decemberében ratifikálta a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartáját, mégpedig például a kárpátaljai magyarságra nézve kedvező változtatásban, amely a nemzetiségek nyelvhasználati jogát 20%-os arányhoz köti a településeken. Az Ukrán Legfelsőbb Tanács által a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának* ratifikációjáról újonnan elfogadott törvényből azonban teljesen kikerült a kisebbségi nyelvnek az állami adminisztrációban történő használata, minden téren szűkült a nemzetiségi nyelvhasználat biztosítására vállalt garanciák köre, továbbá kikerült a nemzetiségi intézményhálózat szűkítésének tilalma. Néhány esztendeje az ukrán oktatási miniszter kötelezően elrendelte a felsőoktatási intézményekbe való felvételhez szükséges ukrán nyelvű érettségit a nemzetiségi iskolák végzősei számára is.

Az eljövendő idő megmutatja, hogy igaz-e, vagy sem, de úgy tűnik, Ukrajna a narancsos forradalom idején élte át a nemzetté válás magasztos pillanatait. A világ a különböző médiumokon keresztül rokonszenves, az oligarchák uralmával leszámolni kívánó politikusokat látott, jóarcú embereket, és főleg show-t minden mennyiségben. A demokratikus fordulatot a nyugati világ az új elnöktől és az új kormányfőtől várta. Láthattuk, a kísérlet nem sikerült. Az oligarchák nem tűntek el, a gazdasági káosz folytatódott, s tovább fokozódott Ukrajna társadalmának megosztása.

Korunként – legalábbis diktatúrák által sújtott térségünkben – kétségtelenül szükség van a történelmi múlt újraértékelésére. Amit azonban az ukrán történetírás, ahogyan sokan fogalmaztak, „Jusczenko történetírói” produkáltak, az minden képzeletet alulmúlt. Elegendő utalnunk az állítólagosan a kárpátaljai Királyháza mellett talált másfél millió éves mamutagyarra, melyen a mai Ukrajna térképe volt látható. Vagy például a harmincas-negyvenes évek ukrán nemzeti és katonai ellenállásának kritikátlan átírására, ami Oroszország mellett Lengyelország és az EU tiltakozását is kiváltotta.

Nincs terünk arra, s nem is feladatunk, hogy az ukrán–orosz ellentétet, az amúgy mind a két országot tragikusan érintő „szovjetizálás” korszakát elemezzük. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy Ukrainát ebben a vonatkozásban súlyosabb csapások érték. A holodomor, a körülbelül 300 000 nyugat-ukrajnai Szibériába hurcolása 1946 és 1949 között, az ukrán görög katolikus egyház 1946-ban történt „önfelszámolása” és „önkéntes” beolvadása az Oroszországi Pravoszláv Egyházba, az ukrán nyelv és kultúra állami eszközökkel való háttérbe szorítása. Ezt a vitát, megegyezésre törekedve, az ukrán és az orosz értelmiségnek kell lefolytatnia. Nem nehéz megjósolni, addig még sok víz folyik le a Dnyeperen, s a Hrescsatikon sokszor fognak összecsapni a május 9-i ünnepségen a szovjet hadsereg és az UPA veteránjai és szimpatizánsai.

Az EU és benne Magyarország természetesen a prosperáló, konszolidált és demokratikus Ukrajna létében érdekelt. Hazánk különösen, hiszen éppen itt, a megyében az EU külső határaként határos Ukrajnával. Érdekeltek vagyunk a politikai, gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében, s a humánszféra területét érintő mindennemű kapcsolat ápolásában. Azzal a magyar sajátossággal megtévezve, hogy a határ túlsó oldalán, Kárpátalján mintegy 160 000 magyar él, s Magyarország alkotmányos kötelezettsége a velük való törődés. Ennek a kötelezettségnek megvannak az intézményei. A két ország között van alapszerződés, valamint létezik az ukrainai magyarok és a magyarországi ukránok érdekeit képviselő kormányközi kisebbségi vegyes bizottság. Az ukrainai magyarság védelmében az új magyar kormány az EU-támogatást is igénybe véve következetesen ki fog állni a magyar oktatási intézményrendszer megmaradásáért, a magyar nyelvű érettségi tesztekért. Örömmel fogadtuk azt a napokkal ezelőtt keltezett hírt, hogy Volodimir Szeminozszenko, a humanitárius kérdésekkel foglalkozó miniszterelnök-helyettes kijelentette: „Az elv az lesz, hogy amilyen tannyelvű iskolát végzett a fiatal, olyan nyelven írja a tesztet. Ha például Munkácson végzett magyar iskolát, akkor ezen a nyelven...” A kormányfő helyettese elmondta, hogy a kormánynak lesz ideje arra, hogy minden olyan nyelven elkészítse a tesztek, amelyeken az oktatás Ukrajna iskoláiban folyik. A magunk részéről a bejelentésnek nagyon örülünk. Örömünk azonban akkor lenne teljes, ha az ukrán törvényhozás kodifikálná a nemzeti kisebbségek oktatási jogaival kapcsolatos törvényeket. S nem mellékesen a gyakorlatba ültetné Sólyom László köztársasági elnök azon minapi – elnézést a profán fogalmazásért – pofonegyszerű s az európai szabványoknak teljes mértékben megfelelő javaslatát, hogy a külhoni magyarság számára a többségi nyelv oktatását az idegen nyelv oktatásának módszerével folytassák. Ez az ajánlás, vagy pontosabban magyar kívánság egyébként folyamatosan szerepelt a kisebbségi vegyes bizottság jegyzőkönyveiben. Annyi csalódás után bizakodjunk abban, hogy a hivatalos Kijev ezúttal talán nem a nemzetiségek beolvasztására törekszik.

Magyarországon is, mint sok más országban, ismeretes a politikai széthúzás jelensége. Az ukrainai oktatási helyzet azonban a széthúzó magyar politikai erőket, hogy, hogy nem, egységbe forrasztotta. Az érettségi teszt kérdésében azonos nézetet vallott a köztársasági elnök, az országgyűlés pártjai és a külügyi bizottság. Ukrainától azt szeretnénk kérni, ilyen módon ne erősítse a magyar egységet.

Bedutyizott nemzedék

KOVÁCS VILMOS HOLNAP IS ÉLÜNK CÍMŰ REGÉNYE MEGJELÉNÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEIRŐL

Ha az önhittség vétkébe esnénk, akár kölcsönvehetnénk Sinkó Ervin megrázó naplójának-émléiratának-krónikájának, az *Egy regény regényének* a címét e dolgozat megírásához. Ezt azonban – az indokolt szerénységen túl – a két mű megjelenése között mutatkozó történelmi és minőségbeli különbözőségek miatt sem tehetjük. Ám arra is van magyarázat, hogy mégsem egészen véletlen ez az önmagát kínáló képzettársítás.

Sinkó 1935 és 1937 között született műve, amely a ma már fáradtsággal olvasható *Optimisták* című regénye kéziratának Szovjetunió-beli kálváriáját írja le, nem csupán egy szerző és könyve hanyattatásainak a dokumentálása. Jóval több annál: korrajz a harmincas évek közepének Szovjetuniójáról, a sztálini adminisztrációnak a csúcspont felé haladó fizikai és lelki terrorjáról. A Párizsból Romain Rolland ajánlásával érkező hívő, de legalábbis meggyőződéses marxista, s kizárólag a könyve kiadásával foglalkozó Sinkó szembe-sülni kényszerült a terror testet és szellemet megtörő napi valóságával, s bár éppen elvi meggyőződése miatt már-már skizofrének nevezhető helyzetbe került, becsületére váljék, nem tántorodott el az igazság kimondásának szándékától. A mű megjelenése azonban jócskán váratott magára: először 1955-ben szerbhorvátul a zágrábi Zora kiadó gondozásában látott napvilágot. Az első magyar kiadás pedig hat esztendővel későbbi: az *Egy regény regénye* 1961-ben jelent meg az újvidéki Forum Kiadónál.

Kovács Vilmos először 1965-ben Ungváron megjelent regényét az 1989-es második kiadás utószava szerint 1963-ban, röpké két hónap alatt írta meg. A kárpátaljai magyarság sorsával s a sztálinizmussal első ízben számot vető regény plebejus-baloldali szimpátiákkal bíró *kisebbségi magyar író* műve. A megírás és a kiadás között eltelt idő *normális* körülmények között nem tekinthető hosszúnak. De kizárólag *normális* körülmények között, hiszen az, legalábbis egy értékorientált társadalmi-szakmai közegben, nem tekinthető magától értetődőnek, hogy egy megjelenésre váró regény különböző, erre nem igazán illetékes fórumok után még a területi pártbizottság „irodalmi ítéseinek” asztalára is eljut. A két regény megjelenése körüli bonyodalmak így sok közös vonást mutatnak.

Sinkó Ervin saját esetéről így szűrte le következtetéseit: „volt egy magyar emigráció is. Volt egy magyar kommunista párt is Moszkvában, és ott

az Idegennyelvű Munkások Kiadóvállalatának (Izdatyelsztvo Inosztrannih Rabocsih v SZSZSZR) volt magyar nyelvű könyvkiadó osztálya is. S épp ez az, ami jelentősen világítja meg az *Optimisták* szerzőjének akkori helyzetét: azt, hogy a regénnyel, melynek témája a magyar forradalom volt, legkevésbé sem számíthatott a magyar párt könyvkiadó vállalatára. Egyszerűen azért nem, mert ami Moszkvában magyar szépirodalom címen kiadásra került, annak nagyjában és egészében sokkal több köze volt a mindenkori változó pártvonalhoz, mint az irodalomhoz. [...] voltak a moszkvai magyar emigrációban tehetséges, sőt rendkívül tehetséges prózaírók és költők. S mégis tény, hogy az egész negyedszázados moszkvai emigráció alatt egyetlen olyan magyar szépirodalmi könyv se került ki a sajtóból, melyet Móricz Zsigmond vagy József Attila mértékével mérve magyar irodalmi értéknek lehetne deklarálni”.¹

Milyen következtetéseket vonhatunk le a bonyodalmakból, s milyen tanulságokkal szolgál a *Holnap is élünk* című regény megjelenése körüli nemtelen huzavona? Az alábbiakban ennek megvilágítására teszünk kísérletet.

A kor

A hatvanas évek első fele az engedmények, az óvatos reformok és a hektikusan ismétlődő szigorítások ideje a szovjet politikában. Vonatkozik ez természetesen a legfelsőbb pártvezetéshez tartozó Mihail Szuszlov által „gyámolított” kulturális politikára is. Folyik a sztálinizmus külső jegyeinek felszámolása: a Generalisszimusz koporsóját eltávolítják a Lenin-mauzóleumból (1961), Sztalinó, Sztálingrád és Sztalinabad városok szintén ettől az évtől kezdve Donyeck, Volgográd és Dusanbe nevet viselnek, s az SZKP XXII. kongresszusán nyílt felszólalásokban bírálják Sztálin, Berija, Malenkov és Kaganovics korszakos bűneit. Moszkvában országos történésztalálkozót rendeznek a desztalinizálás jegyében (1962), megjelennek Anna Ahmatova és Marina Cvetajeva verseskötetei (1961). A Novij Mir közli Alekszandr Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című kisregényét (1962), a Pravdában megjelenik Jevgenyij Jevtusenko *Sztálin örökösei* című verse (1962), bemutatják Andrej Tarkovszkij *Iván gyermekkor*a című filmjét, *Tisztességes akarok lenni!* című elbeszéléssel feltűnést kelt Vlagy-

¹ SINKÓ Ervin: *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek*, Forum Könyvkiadó – Magvető Könyvkiadó, Újvidék–Budapest, 1988, 11. p.

mir Vojnovics (1963). 1964-ben megalakul a Taganka Színház, folyamatosan publikál Szolzsenyicin, kéziratban terjed Georgij Vlagyimov *Egy örökutya története* című látgertémájú kisregénye. 1965-ben bemutatják Andrej Mihalkov-Koncsalovszkij *Az első tanító* című filmjét, s megjelenik Andrej Bikov *A halottaknak nem fáj* című kisregénye.

Ugyanebben az időszakban Vaszilij Grosszman *Élet és sors* című regényéről Szuszlov magabízóan jelenti ki: legfeljebb két-háromszáz esztendő múlva lehet közölni (1960). 1961-ben napvilágot lát a konzervatív irányzat programadó műve, Vszevolod Kocsetov *A területi párttitkár* című regénye. 1962. december 1-jén Nyikita Hruscsov élesen összetűz a Manyézsban absztrakt alkotásokat kiállító művészekkel, s az 1963 márciusában a párt és a kormány, valamint a kulturális élet képviselői között lezajlott találkozón ismét kifejzi ellenszenvét az absztrakt irányzattal szemben. 1964-ben vallásellenes kampány indul, 1965-ben pedig bíróság elé állítják, majd hét, illetve öt év kényszermunkára ítélik Andrej Szinyavszkij és Julij Danyiel írókat. Mindközben a politikai és hatalmi ranglétrán mind előbbre jutó Leonyid Brezsnyevet – Hruscsov menesztése után – 1964. október 14-én az SZKP első titkárává választják. Az álmosító unalom nagymestere, a politikai fogalommal lényegült „pangás” atyja, a mindenható „genszkek”² pedig átmenetileg megteremti a mozdulatlan idő történelmét. Igaz ugyan, hogy Csehszlovákia ’68-as tündöklését még ő sem tudja megakadályozni, de mentségére legyen szólva: az akkori végkifejletet éppen a hatvanas évek az előbb vázlatosan érintett történései alapozták meg.

A kisebbségi író, aki a korabeli Birodalom végvidékén egy olyan tagköztársaságban élt, amelynek fővárosa Moszkvából nézve provinciális településnek tűnt, ebben a korban kívánta közzétenni művét. Nyilvánvalóan bízott a „szovjet új hullám” előretörésében, az azzal elindult liberálisabb folyamatoktól remélve regényének megjelentetését. Bizonyára alábecsülte a helyi hatalmasok erejét és ártó szándékú elfogultságait, ezért is érhetett annyi sérülés a kiadás körüli ideológiai és művészi huzavonák miatt.

A provinciának számító Ukrajnában eközben az oroszosító politika ellenében szót emelő ukrán nemzeti mozgalom ellen folytat küzdelmet a kommunista hatalom. 1961-ben izgatott hangú jelentés készül az ukrán párt első titkára számára a nyugat-ukrajnai nemzeti mozgalom fölerősödéséről,³

² Genszkek – a genyeralnij szekretar (első titkár) rövidítése a szlengben.

³ Informacija Lviszskoho Obkomu KP Ukrajini Persomu Szekretarevi CK KP Ukrajini M. V. Pidhornomu pro aktivizaciju naciionalisztichnoho ruhu ta zahodi po poszilennju propahandisztkoji roboti szered trudjascih lviszskoji oblasztyi [Ukrajna Kommunista

amelynek egyik későbbi, nagy visszhangot kiváltó mozzanata Vjacseszlav Csornovil polgárjogi aktivista 1966–67-es pere, és „speciális ukrán problémaként” ismét gondokat okoznak a szülőföldjükre visszatelepülni kívánó krími tatárok. A Baltikumtól Ukrajnán át a kaukázusi tagköztársaságokig szaporodnak a – korabeli szóhasználattal – „burzsoá nacionalizmusok” elítélendő esetei, s a buzgó helyi funkcionáriusok és készséges kiszolgálók úgy gondolják, az ossztűzből a kárpátaljai magyarság sem maradhat ki. Erre jó alkalmat kínál az ungvári magyar írónak az ismert és megszokott skatulyákba sehogyan sem szorítható műve.⁴

Műelemzés helyett: emlékeztető

A szakmai értékeket komolyan vevő és az „egyéb vonzatokat” elutasító kritikus előtt nem lehet kétséges, hogy az egykor „a kárpátaljai magyarság regényeként”⁵ emlegetett mű immár három évtized után is első a képzeletbeli kárpátaljai toplistán. Az akkori szépprózai teljesítményt sajnálatosan nem tudták meghaladni sem a Kárpáti Kiadó gyéren megjelengető kötetei, sem a peresztrojkán túli időszámítás után magyarországi támogatással napvilágot látott „eredeti alkotások”. Megközelíteni is csupán Nagy Zoltán Mihály *A Sátán fattya* című kisregényének sikerült. Ez meglehetősen lehangoló a Kárpátalján ezekben az évtizedekben született magyar próza szempontjából. (Még mielőtt méltánytalanul elmarasztalnánk azokat a könyvkiadókat, amelyek kárpátaljai prózaírók műveinek megjelentetését vállalták, mentségükre gyorsan hozzuk: a tapasztalatok szerint nem rejtőznek asztalfiókban a nehéz

Pártja Lvivi Területi Bizottsága jelentése M. V. Pidhornijnak, Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottsága első titkárának a nacionalista mozgalom aktivizálódásáról és a dolgozók körében végzett propagandamunka megerősítéséről a lvivi területen], In *Nacionalnyi vidnoszini v Ukrajini u XX sz.* [Nemzeti kapcsolatok Ukrajnában a XX. században], Naukova Dumka, Kijev, 1994, 341–345. p.

⁴ Saját szemszögeből nézve a korabeli hatalom önvédelmi reflexei pontosnak bizonyultak. Anélkül, hogy eltúlozni kívánnánk jelentőségét, a regény nagy hatással volt az ungvári egyetem magyar szakos hallgatóira (a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék 1963-ban alakult az egyetem Filológiai Karán), önálló tevékenységre ösztönözte az egyetemen tanuló és az oda fel nem vett ígéretes ifjú írókat és költőket, elősegítette a tisztultabb nemzeti önismeret kialakulását. Szellemi előzményként kétségbevonhatatlan szerepe volt a Brezsnyev-korszak legjelentősebb nemzeti-polgárjogi dokumentumának, az 1972-ben Kárpátalja-szerte aláírásokkal támogatott s a legmagasabb szovjet párt- és állami szervekhez címzett *Beadványnak* a létrejöttében.

⁵ E. FEHÉR Pál: *A kárpátaljai magyarság regénye*, Élet és Irodalom, 1965/40. (Az egyébként általában pártosan elfogult kritikus ezzel a címmel telibe talált.)

időkben írott művek, s napjaink mintha nem igazán kedveznének korszakos könyvek születésének.)

A Kárpáti Kiadó vezetőinek 1964-ben írott levelében Kovács Vilmos pontosan meghatározza a regény cselekményének idejét: 1958–59. Ebben az időszakban szemlélhetjük tehát az önéletrajz elemeiből megformált főhős, Somogyi Gábor történetét. Hősrünk 1949-ben igazságtalanul elítélt, majd szabadlábra került és úgymond rehabilitált festő. Belső, szakmai és intellektuális vívódásait környezetének nagyobbik része nehezen érti és tűri, ezért azok feloldásában is csak kevesen lehetnek segítségére. Kik a kevesek? Szellemi értelemben is társának tudható szerelme, Márta, művészbarátai, a korszakhatárt jelentő XX. pártkongresszus után pozícióba került, a korábbiaknál lényegesen liberálisabb felfogású vezető politikusok. Nemzetiségi megoszlásuk – akárcsak a területi adminisztrációnak helyet adó kisvárosé – vegyes: magyarok, oroszok, ruszinok, ukránok.

Somogyi kisebbségi művész volta ellenére az univerzumot kívánja a világnak egy olyan pontján, amely éppen csak túljutott az egész társadalmat, de a kisebbségeket különösképpen sújtó fizikai és szellemi retorziókon, a művészetellenes kampányokon s a hisztéria elemeit hordozó hermetikus bezárkózáson. A világban való jelenléte ebből következően konfliktusokkal teli, hiszen napi harcokat kell vívnia a butasággal, az alpári, a giccsekre vevő kispolgári, valamint a hasonlóképpen sekélyes és hazug, fentről előírt szocreál ízléstelenséggel, szembeülnie kell a kisebbségi lét keserveivel és buktatóival. Ráadásul, mivel a tisztesség következetességét itt sem övezi anyagi megbecsülés, a napi megélhetés gondjaival is. A társak magától értetődő szolidaritása azonban sok mindenért kárpótolja, s a kor is mintha magában hordozná a teljesebb emberi lét ígérését. Mintha a hatalom is elhagyná brutalitását, mintha feloldhatóak lennének a közösségi és egyéni sérelmek, s mintha jönne egy jobb világ, amely kisebbséginek és többséginek egyaránt az élhetőbb élet lehetőségét kínálja. A rettenetes drámákat megidéző regényből kiérzik ez az optimista sugallat, s ezen nincs mit csodálkoznunk. Olyan földhöz nyomasztó eseményeken vannak túl a regény szereplői s a „szövetségbe forrt szabad köztársaságok” újdonsült polgárai, a kárpátaljai magyarok, amilyenek után már okkal várható: ezután csak jobb jöhet.

Kilépve a vázlatos emlékeztetőből: annak taglalása, hogy *távlatosan* mit hozott az idő a regény megjelenését követően a kárpátaljai magyarság számára, már nem tartozik e dolgozat feladatai közé. A tanulságokat másutt és másoknak kell értékelniük, illetve levonniuk.

A megjelenés környüállásai és dokumentumai⁶

A második, átdolgozott kiadás utószavában M. Takács Lajos a következőket írja a regény megjelenéséről: „Előadja benne [Kovács Vilmos *Beadványáról* van szó], hogy regénye kéziratát 1963 közepén adta le, s 1963 december végére már készen volt róla az a pozitív recenzió, amit Moszkvából küldött az idős költő és író, Kahána Mózes. Ezután Barzsó Tibor megszerkesztette a kéziratot, és 1964. július 27-én már meg is jött az első korrektúra. A tördelt korrektúrára Balla László költő és író 1964. augusztus 20-án egy úgynevezett elutasító szerkesztőségi határozattal (*otricatyelnoje redzajljucsenyije*) reagált, többek között azzal vádolva a szerzőt, hogy az absztrakt művészetet reklámozza, és a művészet pártirányítóival való »leszámolásra« hív fel. Erre Kovács Vilmos augusztus 28-án válaszolt, megalapozott érvekkel mutatván ki a negatív vélemény tendenciózus és szubjektív voltát. Néhány nap múlva Balla több hibáját elismerte, mondván: félreértések történtek.”⁷

Ezután következett az újabb kör. A könyvet ismételt recenzálásra kiadták Rotman Miklós Ungváron élő veterán kommunistának, egyetemi októnak. A tördelt korrektúrát látták még az ungvári magyar tanszék tanárai, a magyar nyelvet jól bíró ukrán pályatársak, de akadt olyan újraolvasó is – korábban a helyi politikai hatalom részese, Ivan Vas –, aki gyenge magyar nyelvtudása miatt valószínűleg képtelen volt elolvasni a regényt.

A kézirat néhány hétig még „elhevert” a területi pártbizottságon is, majd az aggodalmaskodó, a kellemetlen politikai következményektől tartó kiadó újabb embereknek adta ki olvasásra. A hosszas hercehurca 1965 tavaszán ért véget: egy szerkesztőbizottsági megbeszélés után áprilisban 2500 példányban könyv alakban megjelent a sok stációt megjárt regény.

⁶ Kahána Mózes recenziója Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regényéről, kézirat. Szerkesztőbizottsági ülés jegyzőkönyve Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regényének megvitatásáról, 1965. január 27. Kovács Vilmos levele V. V. Feszenkónak, a Kárpáti Kiadó igazgatójának, Sz. D. Ivanov főszerkesztőnek és T. K. Barzsó (Barzsó Tibor) főszerkesztőhelyettesnek, 1964. augusztus 28. Balla László: Határozat (*Zakljucsenyije* – a kifejezésnek az orosz bürokratanyelvben egyértelműen elutasító hangzása is van – T. I.) Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regényének tördelési korrektúrájáról, 1964. augusztus 20., kézirat. A korra jellemzően valamennyi recenziós dokumentum orosz nyelvű. A dokumentumokhoz Kozma Endrének, az ungvári egyetem 1986 és 1989 közötti magyar lektorának jóvoltából jutottam hozzá.

⁷ Kovács Vilmos: *Holnap is élünk*, Csokonai Kiadó – Kárpáti Kiadó, Debrecen–Ungvár, 1989, 208. p.

Recenziók: a lét vagy nemlét kérdései

A XX. kongresszus utáni „olvasós” hruscsovi éraban egy író számára már nem hordozott közvetlen életveszélyt, ha rendszerkritikus művet jelentett meg. Különösen akkor nem, ha az előzményekkel, a sztálini korszakkal szemben volt kritikus. (A szovjetrendszer alapjainak, valamint a Szovjetunió aktuális belviszonyainak bírálata azonban lényegesen kockázatosabb vállalkozás volt, e tekintetben a feddő korszaknyitány 1965, a Danyiel és Szinyavszkij ellen indított íróper.) Mint fentebb említettük, a lehetőséggel a többségi, főként az orosz írók éltek. A hivatalosság részéről mutatkozó elutasító magatartás vagy egy-egy elmarasztaló lektori jelentés azonban – erre számos példa akad – az ő egzisztenciájukat is megroppanthatta. Kisebbségi szerző esetében halmozottabb volt a kockázat.

Ezzel Kovács Vilmos is tisztában volt, tudhatta, hogy mondandóját és mondatait patikamérlegre kell helyeznie, ha művét nyomtatásban akarja látni. A Birodalom idegen területekkel elnyert új alattvalójára, őrá könnyen ráhúzható volt a „magyar burzsoá nacionalizmus” (mint látni fogjuk, ez meg is történt) vagy éppen az irredentizmus vádja. A könyvről írt recenziókat, jelentéseket érdemes ilyen megvilágításban is szemlélni, immár tudva mögöttük az egzisztenciális ellehetetlenülés nehéz esztendeit.

Az akkortájt (1956–1964) éppen Moszkvában élő Kahána Mózes⁸ recenziója elismeri a könyv erőseit, s azt Kovács Vilmos „első jelentős szépprózai alkotásának” nevezi. A főhőst, Somogyi Gábort „gazdaglelkű, erős jellemű, szellemileg független, tehetséges művészként” jellemzi. A szerző „művészi módszereit” eleinte ugyan furcsának találja, zavarják a regényt eluráló monológok és párbeszédok, azonban elismeri, hogy a mű nyelvezete „kifejező, pontos, lakonikus és lényegretörő”. Talán a kor kívánalmainak, talán az idős baloldali recenzens politikai felfogásának és erkölcsi ízlésének tulajdonítható a főhős tisztázatlan magánéletének bírálata. Kahána nehezen fogadja el az elválság családi állapotát, az alkalmi nőügyeket és italozásokat, ugyanakkor mintegy mentegetve az általa láthatóan megkedvelt regényt, úgy véli, hogy ezek a „fölsleges részletek [...] a főhős lelki életét csak felületesen érintik”. Ami Somogyit igazán foglalkoztatja, az „a haza, az emberiség, s azonos szinten, a művészet kérdése” – írja Kahána.

⁸ Az 1897-ben Gyergyóbékáson született baloldali író 1974-ben bekövetkezett haláláig sok helyen megfordult. A két világháború között élt Berlinben, Párizsban, majd viszszerült Romániába. Besszarábia szovjet megszállása után kisinyovi (Chisinău) lakos, majd moszkvai esztendeit követően utolsó lakóhelyére, Budapestre költözött.

A recenzens „egészen csekély szerzői javításokkal” ajánlja kiadásra a regényt, amelyet egy lendületes zárómondatban „a költő Kovács Vilmos alkotói szférájának kiszélesedéseként, a kárpátontúli és az ukrainai széppróza kórusának friss hangjaként” aposztrofál.

A recenzió helyenként avított frazeológiája, az ideológiai szempontok túlságos hangsúlyozása ellenére észre kell vennünk, hogy szerzője felismerte a mű Kárpátalján korszakosnak mondható jelentőségét, a pártoló szándékot ezért elismeréssel kell illetnünk.

Egészen más az Ungváron élő Balla László lektori jelentésének alaphangja. Szerencsétlen, de bizonyos felsőbb szervek részéről talán tudatos döntés volt a lektorijelentés-író személyének kiválasztása. A költői pályán korábban induló, a különböző közéleti funkciókat ambiciózusan vállaló, az irodalmat is felügyelő párt- és állami szervek által preferált Balla valószínűleg feltékenyen reagált az emberi habitusában tőle élesen elütő, a friss irodalmi áramlatokkal érkező s nem utolsósorban tehetséges Kovács Vilmos feltűnésére. Tehetségén túl külön zavarhatta Kovács művészi-politikai szuverenitása. Az azonos pályán mozgók tehát nem állhatták egymást, amit nem is rejtettek különösebben véka alá. Kovács Vilmos oly módon nyilvánította ki ellenszenvét, hogy későbbi lektorijelentés-íróját tette meg regénye egyik ellenszenves alakja, a csak az anyagiak iránt érdeklődő kontár festő, Zágony prototípusának. Ilyen előzmények után vette tehát kézhez Balla László a *Holnap is élünk* tördelt korrektúráját.

A jelentés Kovács Vilmosra nézve „leghízalgóbb” szavai: „a regény művészi szempontból alulmarad a szerző képességeinek”. Balla a regényből tendenciózusan kiemelt idézetekkel igyekszik alátámasztani prekoncepcióját. Az alábbiakban főbb vonalaiban vázoljuk a lektori jelentés írójának vádjait.

Az egyik, a korban igen súlyosan hangzó elmarasztalás az, hogy a „regény alkalmas a nacionalista szenvedélyek szítására”, túl sötét színekben ábrázolja a kárpátaljai magyarok oktatási és kulturális helyzetét, az 1944–45-ös esztendőket, „az akkori napok heroizmusát” csak a személyi kultusz torzulásain (értsd, a magyar lakosságot ért megtorlásokon) keresztül hajlandó bemutatni. „A szerző nem számol azzal, hogy bár ezek az évek ugyan a személyi kultusz nehéz esztendei voltak, ugyanakkor azonban viharos ütemű gazdasági és kulturális fejlődést is tapasztalhattunk” – így a jelentés. Elmarasztaltatik a szerző abban is, ahogyan „élvezettel vájkál a koncentrációs táborok borzalmaiban”. Balla akkori „elkötelezettségében” legszívesebben mindenkivel elfeledtetné a húsz esztendővel azelőtti, kitörölhetetlen nyomokat hagyó tragédiát. „Miért kell azt írni, hogy »a 18 és 50 év közötti férfiakat munkára vitték.

Azt ígérték, hogy három nap múlva elengedik őket, de eltelt már egy hónap, és senki sem tért vissza» – veti papírra méltatlankodását.

Ideológiai kifogás alá esik az irodalmi és művészeti problémák ábrázolása is. Vádpont „a szocialista realizmus elveinek diszkreditálása”, valamint az, hogy „az ideológiailag helyes, pártos művek és alkotók negatív formában vannak ábrázolva”. Érdekes eszméletörténeti dokumentum a lektori jelentésnek az a része, amely az egyes „magyarországi, csehszlovákiai s főleg lengyelországi publikációkban” megnyilvánuló formalizmust ítéli el. „Ezek a publikációk idegenek a szocialista realizmustól” – írja a hruscsovi-szuszlóvi ízlést favorizáló Balla László.

„A regény kigúnyolja a szovjet emberek szent ideáljait” – hangzik a következő elmarasztalás. Ez az alábbiakban nyilvánul meg: „elutasítja a társadalomnak azt a jogát, hogy ellenőrizze a társadalom tagjainak magánéletét, s hogy kijavítsa hibáikat”. Ez a felfogás pedig nem egyeztethető össze az új pártprogram egyik fejezetével, „A kommunizmus építőinek erkölcsi kódexével”.

Az éppen aktuális ideológiai és pártprogramhoz igazított lektori jelentés kisszerű áskálódásai önnön paródiájukba csapnak át, amikor a védhetetlen védelmére vállalkoznak. A közismert és nap mint nap tapasztalt krónikus ellátási zavarok, az áruhiány ellenére Balla így fakad ki a regény egyik állítása ellen: „Feltétlenül alá kell-e húzni azt, hogy a főhős anyja feketén vásárolja a lisztet, mert az üzletben nem lehet kapni?”

Ideológiai ellenvetéseit végezetül így foglalja össze a lektori jelentés írója: „Nevezhetjük-e pozitív hősnak Somogyit? Szerintem nem. Ha morális szempontból az ismert mértékig sikerült is igazolnia a szerzőnek hőse újjászületését, új útra lépését (elválk a feleségétől, és új családot alapít), nem tette ezt meg állampolgári és művészi értelemben. Miközben Somogyi a regény végéig megmarad hibás politikai nézeteinél (a művészet szerepéről, a művészet pártirányításának elutasításánál, az új témák ábrázolásának tagadásánál, a pártos művészet elutasításánál stb.), annál meglepőbb, hogy támogatásra talál Reinernél, a területi pártbizottság ideológiai osztályának új vezetőjénél, valamint Belov instruktornál.”

Lezárva a jelentés ismertetését, tegyük még hozzá, hogy szerzője ezzel mintegy főpróbát tartott későbbi kisebbségellenes mutatói, a nemzeti önazonosságot összekuszáló „szovjet magyarok” torz fogalmának megalkotása, a Forrás Stúdió széttűzése, tagjainak nyilvános feljelentéssel egyenlő bírálata előtt. Kovács Vilmos regénye a rosszindulatú jelentés ellenére még megjelenhetett, ám szerzőjének egzisztenciális ellehetetlenülése azt bizonyította, hogy pártonkívüli írószövetségi tagként még „irodalmi vitában” sem

kifizetődő szembeszegülni, az alkotó szövetségek és a kiadók egyesített párt-szervezetének” titkárával.

Aki olvasta a regényt, tanúsíthatja, hogy az elmarasztaló jelentés vádjai nem állják meg a helyüket. Kovács Vilmos nyolc nappal később keltezett, a kiadó vezetőinek címzett levelében tételesen is cáfolja ezeket a vádakait. Kényszerű védekezésből úgy, hogy maga is igénybe veszi a kor pártos demagógiától átjárt nyelvezetét, öblös hanghordozását. Így kerülhettek be a levélbe például a „túlzott börtönegzotikum” ellen tiltakozó állítások a Szolzszenyicin kisregényére tett megjegyzésekben. Eszerint Kovács Vilmos az ábrázolásnak „sokkal összetettebb módját választotta, nem pedig Szolzszenyicinnek az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* megírásához hasonló olcsó megoldásokat”. Az ilyen típusú kitételek azonban alkalmiak Kovács Vilmos levelében, a cél nyilvánvalóan a regény útjának egyengetése volt. Más lapra tartozik, hogy az alkotói tisztességére igen kényes, már-már rátarti szerzőnek sok gondot okozhattak a vissza-visszajáró kompromittáló mondatok. Egyebek között ennek is szerepe lehetett abban, hogy rávették arra – igaz, ekkor már egészen más egzisztenciális-anyagi körülmények közepette⁹ –: a Magyarországra való áttelepülés a hivatalos szervek előtt bizonyára elvárt előfeltételként az ungvári ukrán lapban a kor és a rendszer rituáléjaként kínosan megalázó önkritikát gyakoroljon.¹⁰

Az 1965 januárjában megtartott szerkesztőbizottsági ülésen a kiadó igazgatója, V. V. Feszenko arra kívánt választ kapni, hogy milyen formában adható ki a regény, szükség van-e azokra a nagyszabású változtatásokra, amelyeket Balla László javasolt. A végső döntés szerint a regény csak apróbb változtatásokat igényel, koncepcionális módosításokra nincs szükség. Meglehetősen nagy vita zajlott arról, helytálló-e a magyar lakosságot ért repressziók bemutatása, hiszen úgymond „háborús törvények uralkodtak, s különben is, az ukránok is sokat szenvedtek”. Feszenko utalt arra is, hogy a regényt megvitatták az egyetem magyar tanszékén, s az ott született határozat szerint „a mű károkat okozhat az ukrán és a magyar nép barátságának”. Kovács Vilmos cáfolta a felhozott vádakait, s elhurcolt kommunista apjára hivatkozva, erkölcsi jogát hangoztatva, jogot formált a retorziók bemutatására. Amint arról az olvasók is meggyőződhetek, elképzeléseit sikerült nagyobb engedmények

⁹ 1971-ben, megelőzve a biztosan bekövetkezőt, kilép munkahelyéről, a Kárpáti Kiadótól. Ekkor ugyanis már sok támadás éri a Forrás Stúdió fiataljainak támogatása, valamint a kárpátaljai magyar polgárjogi szervezkedésekben való részvétele miatt.

¹⁰ Kovács Vilmos: *Velika gyijsznyiszy* [A nagy valóság], Zakarpatszka Pravda, 1975. február 25.

nélkül megvalósítania. „A regényen különben csekély, a lényegét nem érintő szerkesztést végeztem. Remélem, ezzel sikerült becsapnom az illetéktelenekeket” – idéz Kovács Vilmosnak az öccséhez írt leveléből M. Takács Lajos.¹¹

A különös elemekkel átszőtt történetet itt akár le is zárhatnánk. Néhány, a Kárpátalján írott magyar irodalomra érvényes következtetést azonban feltétlenül le kell vonnunk ahhoz, hogy általánosíthatóbb értelmet kapjon a furcsa eseménysor.

Következmények és talán tanulságok

Irodalmi jelentőségén túl a regény mintegy „mellékesen” arra is választ adott, hol húzódnak a mégoly viszonylagos szólásszabadság korabeli határai, a friss áramlatok hullámain meddig juthat el az európai horizont után vágyódó provincialakó kisebbségi író. A nehéz küzdelmek árán született regény megérte az érte folytatott harcot: írója átmenetileg felülkerekedett a pártos dogma helyi bajnokain, de ami ennél jóval fontosabb, a mű a kárpátaljai magyarságot megjelenítve bekerült az egyetemes magyar irodalom képzeletbeli alapkönyvtárába. (Itt most az szinte mellékes, hogy megjelenése után kevéssel már sem a kárpátaljai, sem a magyarországi közönyvtárak polcain nem volt megtalálható, mint valami veszélyes árut, kivonták a forgalomból.)

Megjelenése idején a regény kedvező kritikákat kapott. Az elismerő hang azonban Kovács Vilmos elhallgattatása, majd halála után igen hamar elkopott. A kárpátaljai hivatalos értékelés – ennek tekinthető a *Sugaras utakon* című antológia utószava – igyekezett meghamisítani a mű mondandóját, s arra törekedett, hogy elbagatellizálja jelentőségét. A példát sajnálatosan a magyarországi kritikusok egy része is követte, ezért annál öröndetesebb, hogy némelyek, S. Benedek András, M. Takács Lajos (ő volt az egyik legelszántabb híve az újrakiadásnak is), Szakolczay Lajos és Wintermantel István vállalkoztak a mű objektív megközelítésére.

A brezsnyevi éra irodalompolitikája, amely a szellemi leépülés felé tartó pártfőtikárnak 1979-ben juttatott irodalmi Lenin-díjjal koronázta meg önön ostobaságát, már az említett 1966-os íróperben igen szűk mezőre korlátozta a művészi szabadság mozgásterét. A tapintatosnak aligha nevezhető „jelzésre” Szovjetunió-szerte értően reagáltak az irodalmat felügyelő fő- és

¹¹ Kovács: *Holnap is élünk*, 209. p.

alhivatalnokok. Írók elleni perek, le- és betiltások, kiutasítások szegélyezték a folyamat kiteljesedését, elérkezett a konjunktúralovagok aranykora.

Kárpátján éppen ezekben az esztendőkből, a hatvanas évek második felében, a hetvenes évek elején Kovács Vilmosnak is köszönhetően – de ebből nyilvánvalóan nem iktathatók ki az anyaország hatásai sem – regionálisan jelentős irodalmi rajzás volt kialakulóban. Különböző állomásait, mivel többször megírták már, éppen csak megemlítem.

Megalakult a nagy reményekre jogosító fiatal írók, költők társasága, a Forrás Stúdió, némileg a szamizdat romantikáját idézte az *Együtt* című, kéziratban terjedő folyóirat, elkészült, ám nem jelent meg a *Nádpáripán* címet viselő antológia,¹² hogy a nemzetiségi diszkrimináció ellen szerveződött polgárjogi mozgalmat már ne is említsem.

A nagy reményekkel kecsegtető szellemi pezsgésnek azonban hamarosan vége szakadt. A Forrás Stúdió egy-egy tagjának igazán szelídnek mondható tartalmi és formai kísérletei meghaladták az irodalom irányítóinak szellemi felfogóképességét, szétveretésük ezért, de az általános folyamatok miatt is szinte törvényszerűnek mutatkozott. S mivel éppen az említettek adták a hatvanas-hetvenes évek fordulóján a polgárjogi mozgalom törzsét, immár politikai retorziókat is lehetett alkalmazni velük szemben. A fő cél, a szétszórás nem is ütközött különösebb nehézségekbe. Munkahelyi el lehetetlenítés (Kovács Vilmos, Fodó Sándor, S. Benedek András), katonai behívások (S. Benedek András, Fodor Géza, Györke László, Vári Fábián László és mások) jellemezték a folyamatot. Később pedig Kovács Vilmos és a fontos összefogó-irodalomszervező szerepet betöltő S. Benedek András kénytelen-kényszerű áttelepülése Magyarországra. A szétvert és szétszóródott közösség *intézményként* – két kései antológiát leszámítva¹³ – többé sohasem tudott lábra kapni. A politikai vétségben elmarasztaltak többsége több mint egy teljes évtizedig nem jelenhetett meg a kárpátaljai sajtóban és az időszaki kiadványokban. A „jelzést” a kárpátaljai alkotásokat amúgy is vékonyan adagoló szovjet kollaboráns magyarországi szerkesztők is „vették”, a félreállítottak kikerültek látókörükből és lapjaikból. Számukra így nem adatott meg a szakmai továbblépéshez elengedhetetlen nyilvánosság, mód-szeres elszigetelésük, s egyikük-másikuk önkéntes vagy kényszerű bezárkó-

¹² A szétszórás raj – Balla Gyula, Balla Teréz, Dupka György, Fodor Géza, Füzesi Magda, S. Benedek András, Vári Fábián László és Zselicki József – antológiája *Nézz töretlen homlokomra* címmel, más tartalommal 1994-ben jelent meg az Intermix Kiadónál.

¹³ Az említett *Nézz töretlen homlokomra* után 1998-ban jelent meg a Kárpátaljai Minerva kiadásában az *Ez volt a Forrás* című antológia.

zása pedig máig tartó és ható információs és szellemi vákuumot alakított ki körülöttük.

Ez a folyamat a *Holnap is élünk* kiadása idején indult el. Levezénylője, az egyre magasabb pozíciókba kerülő egykori lektorijelentés-író egy-két segédjével alapos munkát végzett. Szétszórta, lehetetlenné tett és hosszú évekre kiszorította a pályáról egy olyan irodalmi derékhadat, amely azóta is, termő éveinek immár nem pótolható kiesésével vészesen hiányzik a (kárpátaljai) magyar irodalmi hagyományból. Az utánuk következő nemzedék(ek) rangot és nevet szerzett tagjai *közvetlen előzményként* a Nagy Semmit kapták, hogy éppen Balla egyik regényének címével példálózzam. A szellemi tatárjárás így az ő továbblépésüket is alaposan visszavetette, ezért is tűnik egyelőre meghaladhatatlannak az a képzeletbeli első hely a toplistán.

„Fodor Géza? Nálunk nincs ilyen nevű költő” – ungvári szovjet-magyar főszerkesztő nyilatkozata magyarországi újságíróknak a hetvenes évek közepén.

(Irodalmi szóbeszéd)

Harmincesztendős évfordulóját ünnepli a Forrás Stúdió. A három évtizedes múlt alkalmasnak tűnik arra, hogy az egykori tagok, lelkes szimpatizánsok és ellendrukkerek mérleget vonjanak: mire jutottak az egykor kirajzók, írályukat sikerült-e diadalra vinniük, művük beérett-e, eljutottak-e pályájuk zenitjére. Tökeerős egzisztencia emlegetésére, tisztos polgári konszolidáltságra gondolni sem merhetünk – mint tudjuk, az a kurzuslovag „irodalmárok” kiváltsága.

Irodalom- és politikatörténeti tény, hogy a raj 1970–71 tájkán szétzavartatott: a mindenható állambiztonság munkahelyi kellemetlenkedései, elbocsátások, a „világelső” s nem mellékesen „dicső” Szovjet Hadseregbe való behívások, sugallt és kényszerített kitelepülések övezték a szépreményű Forrás Stúdió és holduvara pályáját. Botorság s a természeti törvényekkel való szembehelyezkedés lenne azt állítanunk, hogy a rajok általános szokása az egyben maradás, a hosszan tartó egy vonalban repülés. Esetünkben azonban a külső beavatkozás túlságosan is drasztikus volt, helyi érvénye pedig – paradoxálisan – minden határokon túlterjedt.

Az együtt felívelni készülők raja – Balla Gyula, Balla Teréz, (S.) Benedek András (Stumpf Béni), Fodor Géza, Zselicki József, Györke László, Punykó Mária, (Vári) Fábián László, hogy néhány szereplőt említsek – már a szárnyalás első pillanataiban szétszóródott. Azoknak, akik szétszórták őket, nem volt nehéz dolguk, ballisztikus rakétákkal rontottak fegyvertelenekre.

Mentorukat, a szovjet új hullám költői által a messzi és magas Moszkvában is respektált Kovács Vilmost egyetlen lendületből partvonalon kívülre helyezték. Lehetséges, hogy ez volt az elsődleges cél. A cenzorok támadásai szerzőt és művet ritkán mutatózó tökéletes harmóniában egyesítettek. Szerzőt és művét egyetlen intésre cenzúrázták ki a(z irodalmi) közéletből és

* Az 1997. december 20-án Ungváron, a Forrás Stúdióról rendezett esten elhangzott beszéd szerkesztett változata.

a közkönyvtárak polcairól. A korabeli otromba irodalomirányítás és helyi, utólagos szájalomra sem érdemes kiszolgálói azonban nagyot tévedtek. Dilettantizmusukat és hozzá nem értésüket bizonyítja: nem ismerték föl, hogy olyan terepre tévedtek, amelyen a politikai kurzusok sem időlegesen, húzamosabban pedig különösképpen nem érvényesülhetnek. Győzelmük – esztétikai értelemben – már megszületése pillanatában szájalmas és átlátszó volt.

Ugyanakkor a Kárpátalján rügybontásnak induló magyar irodalom szemzőgéből mérhetetlenül kártékony. 1919, a történelmi Magyarország és a magyar nyelvterület szétszakítása óta nem akadt egyetlen olyan politikai kurzus sem, amely ilyen mértékben avatkozott volna be egy rá nem tartozó terület belügyeibe. Ez a pillanat ugyanis egy éppen reményteljesen kibontakozni készülő irodalmi folyamatot szakított meg, s egyben az univerzális folyamatoságot zúzta szét. Abban a korban a helyi tilalom a teljes körű diszkreditálást jelentette: a honi elhallgattatást a kistestvérként kezelt baráti és/vagy testvéri „szocialista” országok, s ezek sorában az aczéli három T-vel jegyzett Magyar Népköztársaság kultúrpolitikája sem kezdhette ki. (A kivételeket, a kivételes bátor szerkesztőt, a „veszedelmes” Kovács Vilmos–Benedek András-tanulmányt a Tisztatájban közlő Ilia Mihályt, az eltiltottaknak a Magyar Ifjúságban teret adó Varga Lajos Mártont éppen emiatt övezze elismerés!)

Keserű kimondani, hogy a főként költői szerepre készülő Forrás-tagok nem tudták megfutni pályájukat. Sem azok, akik elhagyták a szülőföldjüket, sem azok, akik otthon maradtak. Az indulást szinte azonnal követő tíz-tizenöt esztendő elhallgattatás légszomját nincs, aki épen elviselje. Borzongató belegondolni: koravélen, ötven felé haladva vagy ötvenes éveikben mintha emberi mivoltukban is megmaradtak volna húszéves örökös lázadóknak.

Milyen hatást gyakorolt ez a törés Kárpátalja magyar irodalmára? A félretoltak helyére új dalnokokat kellett állítani. Ez pedig egyáltalán nem volt könnyű, hiszen a kiszemeltek túlföntül szürkék, agitatívák és unalmasak voltak, s akkortájt még jórészt kezdő lépéseiket tették azok – a talán Balla D. Károly nevével jegyezhető nemzedék –, akik viszonylagos megbecsülést tudtak szerezni a Brezsnyev nevű „genszek” sűrű szemöldökétől árnyékolat hetvenes években a közutalattól övezett József Attila Irodalmi Stúdióknak, s később maguk is, immár a „kollektíva” nélkül, alkottak olyan művet, amely feltehetően fennmarad az idő rostáján. Érző és érzékeny emberekről lévén szó, azt maguk is felmérhették, hogy valami nincs rendjén, s idők múltával talán azt is, hogy „beemeltek” és „kirekesztettek” között mesterségesen szítotak ellentéteket. A Forrás tagjainak hiányzott a publikálás, a megmérettetés lehetősége, a közönség előtt való szereplés. A „józsefatilások” számára, akik-

nek írásait a dolog természeténél fogva már-már a dömpingárúk színvonalára kívánták lesüllyeszteni, az a szellemi előzmény hiányzott, amelyet a Forrás Stúdió tagjai képviseltek. Mindkét nemzedéket bedutyizták.

Akik a betiltást eltervezték és megvalósították, az idő rendjében előre és hátra is derekas pusztítást végeztek. Előre azért, mert egy újabb nemzedéket fosztottak meg a szervesen illeszkedő közvetlen előzmény értékeitől és mércéjétől. Ennek következtében a pályán indulók valahol az ötvenes évek derekán született „termékek” között találhattak engedélyezett honi hagyományra. Nem számított, hogy a modell igencsak ósdi volt: népieskedő, szocreál, bolsevik agitátor. Visszafelé azért, mert a bűnösnek és tévelygőnek ítélt műveket fizikai értelemben is igyekeztek eltüntetni, s egyáltalán nem hatástalan hangulatkeltéssel az egymás ellen lövészárkokba kényszerített felek között a közvetlen kommunikálás pusztá lehetőségét is igyekeztek megszüntetni. A lehetetlen állapot a nyolcvanas évek elején kezdett oldódni, teljes megszűnéséhez azonban vélhetően napjainkban sem jutottunk el. Nagy biztonsággal vélelmezhető ugyanis, hogy az egykori „irodalmi vita” törésvonalára kisebb kiigazításokkal megfelel a mai kárpátaljai magyar politizálásban meghúzódó választóvonalnak is.

A hetvenedik születésnapját ünneplő Balla László 1997 nyarán úgy nyilatkozott a Magyar Rádiónak, hogy a magyar kultúra s a szellemi élet folyamatossága csak úgy volt fenntartható, ahogyan azt ő csinálta. A nyers és sértő kifejezéseket kerülve: megalkuvásokkal. A nyilatkozó felfogásom szerint téved: amit ő magyar kultúraként, a szellemi élet folyamatosságaként megnevez, annak egyikéhez sincs köze. Ha nevesíteni kellene a tisztesség és folyamatosság őrzőit, magyar térfélen erre is találhatunk példát. Hogy csak néhány szépirodalmon kívüli nevet és messzire világító példát említsek: Márton Áron, Esterházy János, Peéry Rezső, Duray Miklós, s bizony – ha hihetetlen is, mert esendő kortársunkról és földinkről van szó – a kárpátaljai magyar polgárjogi küzdelem egyik vezéralakja, Fodó Sándor. Vagy a különböző „magyar”, a római katolikus, a görög katolikus, a református egyházak papjainak önként vállalt mártíriuma. A névsor hosszú lenne. Egy bizonyos, s ez minden korok számára ajánlott tanulság: nincs olyan hatalom, amely árulásra és önfeladásra kötelezhetné a neki alárendelteket.

Jól senki sem járt. Harmóniát, megnyugvást sem a megalkuvók, sem a közösségi erkölcs mellett kitartani igyekvők nem nyertek. Itt állunk megverten és kifosztottan, s csak nézzük egymást. Részemről fájdalommal.

„KEZDENEK FELNYÍLNI A LERAGASZTOTT SZEMEK...”

BESZÉLGETÉS FODOR GÉZÁVAL

– Előjáróban mondjunk el talán annyit, hogy a beszélgetés terve kettőnk között jó ideje megszületett. Ám a körülmények úgy alakultak, hogy mégsem valósulhatott meg, s aztán magam nem is vagyok túlságosan bőbeszédű ember...

– Itt álljunk is meg egy pillanatra. Minek tulajdonítod ezt az ékesszólás iránti antitalentumot?

– Erre elég nehéz válaszolni. A származás, az iskolák... Valójában a kibontakozásom sem volt olyan, mint amilyennek ideálisan lennie kellett volna. Szüleim kétkezi emberek voltak. Ilyen közegből indultam neki kötelező iskoláimnak. Az iskolám is olyan állapotban volt – már szellemileg –, mint maga a kárpátaljai magyarság. A minőséget senki sem kérte számon. Az első iskolámban, a deceniben se oktatás, se nevelés nem folyt, hiszen a „pedagógusaim” szakképzettség nélküli emberek voltak. Tárgyi és szakmai tudás nélküliek. Az iskolai stúdiumokban a kibontakozásunkat az is gátolta, hogy a szokás, de a megélhetés miatt is szükség volt a gyerekmunkára. S ez bizony eléggé elvont bennünket a tanulástól. Volt persze igény a szellemi gyarapodásra is. Apám például már az iskola előtt megtanított írni, olvasni, s a napi nehéz munka után is szakított esténként arra időt, hogy kikérdezzen. Az egyik „tanárnő” például szabályos botfegyelmet tartott, s ezért gyakran előfordult, hogy sírva, apai vagy anyai kísérettel indultam az iskolába. S ezen senkinek sem jutott eszébe megbotránkozni, így nem csoda, hogy az első négy osztályt félelmek között jártam ki. Ez a belém gyökerezett félelem olyan pszichikai állapotot alakított ki bennem, hogy megszólalni is csak félve mertem, állandóan amiatt szorongtam, hogy a feltett kérdésre pontosan és röviden válaszoljak. Ennél többet nem is akartam. A beszélőképeség, pontosabban a készség kialakulását, illetve ennek hiányát, valahol itt kellene keresni.

– Említetted, hogy édesapád súlyt helyezett arra, hogy írni és olvasni tudó embert neveljen belőled. Egy másutt megjelent, veled készült beszélgetésből azonban azt is tudom, hogy poétai ambícióidat eléggé értetlenül szemlélte.

– Valóban, ezt eléggé nehezen értette meg. De ne feledd, hogy a kétkezi emberek más szemmel néznek az ilyesmire. Ő úgy gondolhatta, hogy versírással a nem e világra való emberek foglalkoznak csupán. De emögött volt más is. Mivel édesapám politizáló ember volt, egy idő után rádöbbsen arra, hogy az, amit én csinálok, nem is annyira veszélytelen, s ne szépítsuk a dolgot, féltett. A véleményünk persze – különösen politikai dolgokban – sokszor egyezett, de ő azon az állásponton volt, hogy otthon ezt elmondhatjuk, nyilvánosan hangoztatni az ilyesmit, pláne leírni azonban már nem tartotta célszerűnek.

– Ezt a Közép- és Kelet-Európában egy ideje honos félelmet persze nem szükséges különösebben taglalni, hiszen a térség lakói előtt nagyon is ismertek. Kárpátalján ez a félelem a magyarok körében különösen indokolt volt, hiszen a munkára fogható férfiembereket negyvennégy őszén, a szovjet csapatok győztes bevonulása után munkatáborokba hurcolták. Édesapád ebben a sorsban hogyan volt részes? Töltött-e, s ha igen, hány esztendő fogolylétben?

– Magyar katonaként harminckilencben Ceglédre hívták be. Ő is azok között volt, akik a háború idején megjárták a keleti frontot. Fogságba azonban nem ott, hanem Stájerországban esett. A fegyvert az amerikai csapatok előtt rakták le, akik aztán szabadon engedték őket. Hazafelé jövet azonban szovjet katonákba botlottak, s így estek most már szovjet fogságba. Egy évet a jenakijevoi vasgyárban húzott le. Jenakijevo kelet-ukrajnai település. Apám azonban ez alatt az idő alatt a bányák vízmentesítésének munkálatain szinte az egész Donyec-medencét bejárta, ha nem is jószántából.

– Kanyarodjunk vissza az irodalomhoz. Ebben a poézis számára nem túlságosan kedvező kétkezi, paraszti miliőben mikor éreztél rá először költői elhivatottságra?

– Hetedik-nyolcadik osztályos koromban, még Dercenben kezdtem el írogatni, de aztán ez abbamaradt. Irodalmi estek, s nem is annyira könyvek hatására...

– Hol volt alkalmad irodalmi esten részt venni?

– Pontosítsunk, ezek nem irodalmi estek, hanem inkább afféle irodalmi versenyek, olimpiák voltak, ahol az egyik kötelező feladat rigmusok faragása volt. S ott azt tapasztaltam, hogy a versenytársak iszonyú erőlködéssel borzalmas rímeket gyártanak. Ekkoriban határoztam el, hogy írok egy hosszabb verset, amely majd szép rímekből fog állani. Később, a kilencedik osztályban – ez már a munkácsi magyar iskolában volt – sokkal többet foglalkozhattam az irodalommal. Az iskola akkor élte negyvenöt utáni történelmének fénykorát, s nyugodtan mondhatom, hogy itt nagyon is jó tanáraim voltak. Ekkor kezdtem valójában komolyabban is olvasni. Sok pótolnivalóm volt, de a kötelező penzumokon túl ösztönösen is kerestem a jó irodalmat. Itt erre lényegesen több lehetőségem volt, mint odahaza, Dercenben. Rendszeresen jártam a városi könyvtárba, de a tájékozódás s az eszmélkedés folyamatában sok segítséget kaptam Balogh Ferenc nevű magyartanáromtól is. Őtőle sok mindent tanultam: emberséget, derekasságot, egyenességet s magyarságot. Magyarságot elsősorban. Itt már akadtak jól sikerült dolgozataim, amelyeket más osztályokban is felolvastak.

– A munkácsi iskola után költői vágyakkal, ambíciókkal megverten hová kerültél?

– Hatvanhétben fejeztem be a középiskolát, s mivel nem volt rossz a bizonyítványom, elhatároztam, hogy az ungvári egyetem magyar szakán próbállok szerencsét. Hogy mi ösztönzött erre a lépésre? Akkoriban ismerkedtem meg mai barátaimmal: Zselicki Jóskával, Balla Gyulával, S. Benedek Andrással, aki akkor még „csak” Stumpf András volt...

– Ők akkoriban már az egyetemre jártak.

– Igen, s hatvanhét őszén a Kárpátontúli Ifjúság című lap kebelében megalakult a Forrás Ifjúsági Stúdió, amelynek írogató emberek lettek a tagjai. A stúdió a lapnál szerveződött, s elsősorban az „intenzív” Benedek Andrásnak lehet köszönni a létrejöttét, akinek ehhez sikerült megnyernie Kovács Vilmos támogatását...

– Aki akkor már írószövetségi tag is volt?

– Igen, hiszen hatvanötben megjelent a *Holnap is élünk* című regénye, s néhány verseskötetet is háta mögött tudhatott már. Azonkívül a Kárpáti Kiadó

vezető szerkesztője volt, s nagy befolyással bírt az írószövetség helyi tagozatában. Kovács Vilmosék felismerték, hogy szükség van az irodalom megújítására, s ezért is tartották nagyon fontosnak a fiatalok támogatását. Tapasztalatból tudták, hogy a pályakezdők előtt micsoda akadályok tornyosulnak, s ebben próbáltak segíteni. Ennek mi, akkori fiatalok persze nagyon örültünk, hiszen ez azt is jelentette, hogy apránként megjelenhettek a verseink.

– Kik voltak a társaid a stúdióban?

– Az előbb említetteken kívül itt volt még Fábián László, aki ma Vári Fábián László néven publikál... Sokan voltunk, de ahogyan az lenni szokott, sokan le is morzsolódtak közülünk. Egy idő után a mennyiség helyett a minőség lett a fontosabb tényező, s ezzel többen nem tudtak lépést tartani. A stúdióban az is nagyon fontos volt, hogy koordinálta a munkát, hiszen különböző helységeken lakó embereket hozott össze, s az együtt gondolkodás folyamatában sok, addig ismeretlen jelenséggel találkozottunk, ismerkedtünk meg. Itt kezdtünk el gondolkodni a magyarságról, hiszen sokan azt sem tudtuk, hogy mit is jelent ez. Nem tudtunk történelmi sorsfordulóinkról, a magyarság szétszakítottságáról, s arról sem, hogy mi történik a különböző országokba szakadt nemzetrészekkel...

– Erről az iskolában nem nagyon lehetett hallani...

– Persze, de hát magyar történelmet nem is tanulhattunk, s tudjuk ma már, hogy ha tanulhattunk volna is, az akkori felfogás szerint az ilyesmi nem fért volna bele a tananyagba. Mai napig emlékszem arra, hogy milyen mély benyomást tett rám Janics Kálmánnak egy tanulmánya, amely a magyarok számáról és területi elhelyezkedéséről tett közzé pontos adatokat. A korábbi évszázadok magyar történelméről csak-csak tudtam valamit, de hogy mi történt 1919, 1920, Trianon után, az már fehér folt volt a tudásomban. Rejtett dolog volt. Ez szinte sokkoló, ugyanakkor tettekre sarkalló felismerés volt.

– A felismerés nyilván az lehetett, hogy a kárpátaljai magyarság s a többi országban élő magyar tömegek nem valamiféle peremnépek, hanem szerves részei egy fejlett kultúrájú nemzetnek. Még akkor is, ha a hivatalos kádári Magyarország – finoman szólva – ebből nem üzött kampányt.

– Jómagam sohasem gondoltam azt, hogy Kárpátalja afféle peremvidék volna. Ellenkezőleg, kiváló adottságú, természeti szépségekben bővelkedő vidéknek tartottam, amelynek magyar lakossága nincs elmaradva az anyaország társadalmá mögött. Ezt a vélekedést erősítette és gerjesztette az úgynevezett „szocialista oktatás”, amely a Szovjetunió élenjáró helyzetéről szóló mesékkel tölte az agyakat. Arra, hogy ez nincs így, eléggé későn döbbsentünk rá. Ekkor már másképpen kezdtük formálgatni a mondatokat, elvetettük a kötelező kincstári optimizmus elvét és gyakorlatát. A konfliktus akkor keletkezett, amikor szembesülnünk kellett a kulturális sajtó elvárásaival. Ezek általában sugalmazott elvek voltak, de akadt szerkesztő, aki minden kertelés nélkül, nyers cinizmussal mondta meg, hogy milyen „alkotásokat” kíván látni a lapjában. Persze ez sokunknak nem nagyon akaródzott, hiszen láhattuk, mert eljutottak hozzánk a magyar irodalmi lapok, az Új Írás, a Kortárs, az Élet és Irodalom, hogy az irodalom fogalmába nem férnek bele a programversek, az irodalom nem az, amit mondjuk Bakó László *Zengi hangosabban!* című kötetében olvashattunk. A Bakó László nevet az ötvenes években Balla László használta. Mi ellenben Magyarország irodalmához próbáltunk felzárkózni, az volt a követendő példa számunkra. Színvonalban, szemléletben egyaránt. A monopolhelyzetben lévő szerkesztők természetesen ezt nem akarták, s lassan rá kellett jönnöm, hogy verset, üzenetet csak kódoltan juttathatok el az olvasóhoz. Nem voltak ezek világot rengető nagy üzenetek, inkább csak a kételyeim szerettem volna elmondani. Hogy lehetett ezt megoldani? Tudtam – különböző esztétikai ismeretek birtokában –, hogy ezt csak akkor lehet megvalósítani, ha magasabb szellemi mércét állítunk fel. Tehát ami segíthet, az a burkoltabb, árnyaltabb fogalmazás. Rájöttem arra is, hogy ezt a részekből, részletekből indulva el is lehet érni. Még hatvannyolcban írtam egy három versből álló Hamlet-ciklust, a negyedik darabját csak majd évekkel később, ez is mutatja, hogy az előbb említett csapásokon kívántam járni. Naiv voltam persze, mert úgy gondoltam, hogy a kárpátaljai sajtó közölni fogja ezeket az írásokat. A Kárpátontúli Ifjúság vagy a Kárpáti Igaz Szó. Nem ez történt, a dogmatikus szemlélet ezt a versciklust nem bírta megemészteni. Később, '70-ben, '71-ben a Napjainkban és a Népszabadságban jelent meg.

– Említetted a Forrás Stúdiót. 1971-ben történt, a stúdiónak az adminisztráció által is keményen támogatott széthullása után a volt tagoknak kevés életlehetősége maradt az irodalmi mezőkön. Különösen, hogy a szerkesztő, Balla László, aki az egyik legfontosabb lapot, a Kárpáti Igaz Szót uralta, sajátosan gondolkodott az irodalomról, amikor azt pártelveknek rendelte alá.

– Mielőtt erről s Balla László szerepéről beszélnénk, térjünk vissza az időben ötvenhatig. Ötvenhat, a magyar forradalom eseményei hatással voltak a mi életünkre is. Ezután egyfajta kulturális ébredés következett be Kárpátalján. Elég, ha csak a Kárpáti Igaz Szónak a hatvanas évek közepén bekövetkezett „önállósodását” említem. A lap addig a Zakarpatszka Pravda című ukrán újság tükörfordítása volt. Megindult továbbá a magyarországi könyvek behozatala, ami szintén igen fontos esemény volt. Emellett azonban nem volt egyértelműen pozitív szerepe a Kárpáti Igaz Szónak, a területi pártbizottság magyar nyelvű lapjának. Egy időben figyelték is, mármint a pártbizottság illetékesei figyelemmel követték a lapot, de utána mintha megnyugodtak volna. Azt, hogy a lap igyekezett úgy kialakítani a profilját, hogy vásárlónaként irodalmi-művelődési oldala jelenhessen meg, mindenképpen Balla László érdemének kell betudni. Igaz, az ukrán lapnak is volt művelődési oldala, ennyiben nem volt újdonság, újdonság volt azonban annyiban, hogy itt most sajátosan magyar anyag jelent meg. S ahogyan jöttek a fiatalok, Stumpf, Zselicki, Balla Gyula, esetenként egy-egy sikerült verssel, fölmerült, hogy ennek a korosztálynak külön oldalt kellene adni. Ifjúsági Magazin – ez volt a címe az oldálnak. S aztán indult a Neon, a művelődési-társadalmi-irodalmi oldal. Ezzel a területi pártbizottság is meg volt elégedve, hiszen a szerkesztés messzemenően igyekezett elébbemenni az ideológiai kívánalmaknak. Mi ezzel nemigen tudtunk megbékélni: ilyen verseket nem szívesen írtunk, de nem akartunk lemondani a publikálás lehetőségéről sem. A nálam tapasztaltabbak, Kovács Vilmos, Benedek András, Balla Gyula kezdték fölfedezni, hogy egyre nehezebben mennek át a dolgaink, de utána mi is rádöbbenünk, hogy próbálkozásainkat elsősorban a Kárpáti Igaz Szó szerkesztője torpedózza meg. Tudtuk persze, hogy valóságosan működik a cenzúrahivatal, ám az is nyilvánvaló volt, hogy ez a hatóság csupán alkalmanként, szűrőpróbaszerűen végzi tevékenységét. Az igazi cenzor, a főcenzor maga a főszerkesztő. A sok hadakozás után Kovács Vilmos és Benedek András elhatározták, hogy megírják a kárpátaljai magyar irodalom történetét. Ez aztán a Tiszatájban, Szegeden meg is jelent. Ezt az egyébként akár visszafogottnak is minősíthető tanulmányt Balla László már képtelen volt lenyelni, s meggyőződése, hogy az „illetékes” illetéktelenek figyelmét ő hívta fel erre. Ebben természetesen munkált a személyes bosszú vágya is, hiszen az említett tanulmányban Balla szerepe, irodalmi működése nem éppen gyöngéd szavakkal volt jellemezve. Ekkor még nem tudtuk, hogy Balla László magában már elhatározta egy, a Kárpáti Igaz Szó védnökségével, de inkább gyámkodásával működő irodalmi stúdió létrehozását. A József Attila Irodalmi Stúdióról van szó. Úgy tervezte,

hogy egyesek kirekesztésével, mások meghívásával megosztja a Forrás Stúdiót. Balla László engem kért fel, hogy vállaljam el az új stúdió szervezését. Gondolkodási időt kértem és kaptam, s eközben felismertem, hogy itt a megosztás szándéka működik, ezért nem vállaltam a feladatot. Kegyesztett lettem természetesen. Balla ezután semmit sem volt hajlandó közölni tőlem. Ez az időszak, ez a következetesen gyakorolt szilencium 1971 tavaszától 1985 februárjáig tartott.

– Tizennégy év. Kiket érintett még ez a képtelenül hosszú szilencium?

– Benedek Andrást, Balla Gyulát...

– Balla Gyula ekkor már nem élt Kárpátalján.

– Igen, de Balla László tudta, hogy Gyula ehhez a társasághoz tartozik, s így vele szemben is bizalmatlan volt. Folytatva a kegyvesztettek névsorát, ide tartozott még Vári Fábián László, Zselicki Jóska. Mások, Füzesi Magda, Dupka Gyuri elfogadták a Balla-féle megoldást, publikáltak az Igaz Szóban, s így időlegesen természetesen elhatárolódtunk egymástól.

– Publikáltál-e ez alatt az időszak alatt?

– Publikálási lehetőségeim megszűntek, Balla László mindenütt akadályozott, keresztbe tett.

– Hogy véled, ez a karambol központi rendelkezésre érte a kárpátaljai magyar irodalmat – ez sem lenne meglepő, hiszen ekkor kezd kiteljesedni a pángás éveknek nevezett brezsnyevi korszak –, vagy pedig ez a súlyos törés Balla László személyes bosszújának szükségszerű következménye?

– Ma már úgy tűnik előttem, hogy bár szigorodtak az idők, Balla László közreműködése nélkül ez az irodalmi tatárjárás csak későbbben és enyhébben következett volna be.

– Akasztófa melléki humorral azt is mondhatnánk, hogy miközben kiteljesedően volt Brezsnyev elvtárs irodalmi munkássága, az igazi írók fölött egyre inkább beborult az ég.

– Igen, ez így igaz, erről magam sem tudok mást mondani.

– *Minek tulajdonítod azt, hogy nyolcvanötben egyszerre érvénytelenné lett a hivatalosan soha ki nem mondott, ám annál következetesebben gyakorolt szilencium?*

– Egyértelműen a felső politikai változásoknak, s ezenkívül Balla László is nyugdíjba készült. Ekkor már több invitálást kaptunk, hogy vegyünk részt a József Attila Stúdió munkájában.

– *A visszatérés áttörés is volt? Minden mellőzött egyszerre jelent meg a lapokban?*

– Nem volt egyidejű a visszatérés, én szinte a legutolsóként jelentem meg ismét. Előtte egy-két évvel Vári Fábián László kezdett el publikálni. Jellemző a viszonyainkra – ez szerintem sehol másutt nem történhetne meg –, hogy engemet például az állambiztonság emberei kapacitáltak a közlésre. Bólintottam, hogy ha majd úgy alakul, nem zárkozom el. Közölni kezdtek, de az nem állítható, hogy az írásaim elárasztották a Kárpáti Igaz Szót. Persze ez rajtam, az én produktívitasomon is múlt. Az azonban, hogy az írásaim a Kárpáti Igaz Szóban megjelentek, azt jelentette, hogy megnyíltak előttem más fórumok is: az Évgýűrűk, a Kárpáti Kalendárium, az antológiák.

– *Önértékes fôvetéssel a kárpátaljai magyar irodalom vétôt jelentett be az ötagú síp közismert illýési metaforájával szemben, s létrehozta a Hatodik Síp című irodalmi folyóiratot. S ha zsenge ága is a kárpátaljai a magyar irodalom fájának, ma már senki sem vonhatja kétségbe a létét. S most mintha kitégultak volna a megmérettetés lehetőségei, hiszen azokban az országokban, amelyekben magyar kisebbségek élnek, forradalmak, puccsok, fordulatok zajlottak le. Ez pedig azt jelentheti, hogy az ottani magyar fórumok, de az anyaország lapjai, folyóiratai is nyitva állanak a kárpátaljai írók-költők előtt. Élni tudtok-e ezekkel az új lehetőségekkel?*

– Elég nehéz a kérdés, örülök, hogy létrejött a Hatodik Síp, bár másokkal egyetemben magam sem tartom szerencsésnek a címet. Megjelenik a Kárpátalja című kétheti lap is, amely elvéve közöl irodalmi anyagot. A Hatodik Síp jól indult, de úgy gondolom, hogy a sikeres kezdés után tágítani kellene a profilját. A Hatodik Sípban talán túlságosan is eluralkodik Balla D. Károlynak, a fôszerkesztônek az ízlése. Ezt – bár ízlésrôl nem érdemes vitát folytatni – nem tartom szerencsésnek. Örülök annak, hogy kitárultak a kapuk,

s most már nemcsak a magyarországi sajtóban jelenhetünk meg, hiszen ez valóban a szélesebb nyilvánosság előtti megmérettetést jelenti, s ezzel élni is próbálunk.

– *Kárpátalján nem csupán a magyar irodalom honos, élnek itt írói az ôshonos ruszinságnak és az ukránságnak is. Velük milyen kapcsolatot tartotok?*

– Én csak magamról beszélnék. Nekem kimondottan jó kapcsolataim vannak velük. Fordítom is ôket. Petro Szkuncot, Mikola Matolát, Volodimir Fedinisinet és másokat. A Kárpáti Igaz Szóban fordítássorozat jelenik meg Balla László magyarításában. Balla ukrán írókat, költôket fordít, s ezzel így önmagában nem is volna baj, a baj az, hogy ezt a sorozatot kizárólag magának találta ki, itt, ebbe a rovatba csak ô fordíthat.

– *Dercen község a munkácsi járásban a magyar–ruszin vagy magyar–ukrán nyelvhatár magyar végvára. Ukrajna-szerte, s így Ukrajna Kárpátalja megyéjében is, az ukrán nemzeti érzés megújulásának lehetünk tanúi, s tudni való, hogy az effajta ébredésnek intoleráns tünetei is lehetnek. Ebben a helyzetben hogyan látod az ukrán–magyar, a ruszin–magyar békés egymás mellett élés jelenét, jövőjét, távlatait?*

– Odafigyelek még a felszínes jelenségekre is. Szeretem a tiszta szót, a rációt és a békességet. Jó kapcsolatban vagyok a más ajkúakkal is. Köztudott, hogy Kárpátalján működik a RUH, megalakult a ruszin szövetség, létezik a Helsinki Csoport nevű mozgalom vagy a Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság. A mi magyarságunkat elfogadják, s kezdik megérteni a történelem tanításait is. Nagyon lényegesnek tartom ebből a szempontból azt, hogy megnyílt a határ, s a ruszinok, ukránok tapasztalhatják például az ellátás közötti különbséget. Kezdenek felnyílni a lerasztott szemek, kezdenek bennünket végre más színben látni.

– *Ezt nyilván Magyarország megnövekedett presztízse is segíti.*

– Feltétlenül. A Magyar Köztársaságnak módfelett megnövekedett a tekintélye Kárpátalján, és ez a mi helyzetünket is segíti. Viszont a párt megpróbálja félremagyarázni, eltorzítani a magyar törekvéseket. Azt sugallják a tömegeknek, hogy a magyarokat, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget szeparatista célok vezérlik, jó lesz velük óvatosnak lenni. A mi célunk inkább a

békés egymás mellett élés. A párt ezzel szemben a nemzeti indulatokat szítja. Ezt el kell utasítanunk.

– Ha jól vettem ki a szavaidból, a kommunista párt a népek egymásnak ugrasztására törekszik. Hogy látod, ezzel a nehezékkal elképzelhető-e Kárpátalján magyarok és nem magyarok között olyan feszültség és villongás, mint amilyet sajnos Erdélyben és Szlovákiában tapasztalni voltunk kénytelenek?

– Ezt nem tudnám elképzelni. Persze ez attól is függ, hogy a szítás milyen fokot ér el. Mondanom sem kell, nagyon burkolt formában zajlik.

(Budapest, 1990. július 2–3.)

VERSET SZERETŐKNEK

Vékony kötet az *Itthonatalanul*.¹ Kissé röstelltem is, hogy egy hosszabb metró-utazás alatt elolvastam. Legalább meglenne már a négyes metró, akkor kevesebbet kellene pironkodnom.

Az Ungváron kiadott kötet, melyet – ez sajnos a kolofonból nem derül ki – az ősszel ötvenhetedik évében elhunyt Tóth Lajos kárpátaljai festőművész illusztrált, negyvennyolc verset tartalmaz. Jelképesen is talán. Szerzője S. Benedek András költő, művelődéstörténész, Kárpátalja múltjának tudósa. A versek, tematikus és kronologikus rendbe szedve, a hatvanasok klubjába lépő szerző életútját és életfilozófiáját vázolják. A kényszerűen elhagyott szülőföldön töltött huszonkilenc évet és az azóta eltelt esztendőket.

A Kárpátalján született versek mellett a sebzett, rossz közérzetű Magyarországon fogant alkotásokat. „Kilépsz egy ajtón s már nem vagy otthon. / Átlépsz egy határt és nincsen hazád” – fogalmazza meg sokak, sokunk élményét. A sebzettség a költőre a szónak a kórtani értelmében is vonatkozatható. Az ungvári kiadói szerkesztői állásából kirúgott, betegségei ellenére katonának elvitt, bölcsész egyetemi diplomával egy kertmozi kertészeként és vándorfotográfusként egzisztáló, magyar polgárjogi vezetőként kellemetlenkedő poétát a kocsmaasztalnál sunyin odapöccintett áttelepülési engedéllyel 1976-ban voltaképpen kitoloncolták szülőföldjéről. Arról a tájról, melyről *Rigmusok* című, 1975-ben írott versében így beszél: „Ez már így van, drága barátom, / Ha pofám van, hát pofázom. / Okom reá épp, hogy számos: / Száz falu és három város.” Kedélyének, közérzetének sem lelki, sem testi vonatkozásban nem használhatott az, hogy a „megbonthatatlan szovjet–magyar barátság” jegyében áttelepülése után Ungvárról, mondhatni (egy)pártos „gondoskodással” még utánanyúltak. A hivatalos diplomáciát is igénybe vevő feljelentés budapesti lecsengéseként éltető elemétől „tanácsolták el”. Attól, hogy különböző műnemekben, versben, prózában, tanulmányban Kárpátalja magyar irodalmi és művelődési előzményeivel foglalkozzon. Így születettek némileg kényszerűségből is orosz és ukrán nyelvből készült, általában a java kortárs szovjet irodalmat bemutató műfordításai. Ezeket is érdemes lenne kötetbe szerkeszteni.

¹ S. BENEDEK András: *Itthonatalanul*, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2006.

Sajátos és fokozottan hátrányos ez a pálya. Költői és kutatói íve többszörös törésekben, a művek jellemzően háttérbe szorítottan, közben meg elszelelnék az évek. „Én jól tudok dolgozni, ha hagynak” – mondta az egyik vele készült interjúban. Ez a mondat fontos: a kádári korszak kisszerűségére és szolgalelkűségére, valamint a Nagy Tabura utal. Kádár országában a főszponzor, a testvéri, baráti stb. Szovjetunió bármilyen bírálata főbűnnek számított, és elképzelhetetlen volt az első nyilvánosságban. Tilos volt ez a kilencvenháromezer négyzetkilométeren születetteknek, s még tilalmasabb annak, aki az ajakcsókos „genszekek” birodalmából érkezve, az odacsatolt magyarokról próbált a valósághoz közeli képet rajzolni. Mellékpályára terelése rutinfeladat volt a magyarok ellen vitézkedő magyar titkosszolgálat számára.

Közösségért, közösségnek írott, erős történelmi telítettségű, helyhez, közelebből Kárpátaljához, a pesti világhoz s általában a magyar lét teréhez köthető versek – írhatnám közhelyesen. Azt is hozzátehetem, hogy ez az S. Benedek András esetében színvonalasan megjelenített szemlélet az utóbbi félszázadban nem tartozott a díjazott kategóriába. Sem a „kulturpolitika-ként” kódolt cenzúrákban, sem a mai „szép új világban”. Az még érthető, hogy a hadizsákmányként szovjetesített Kárpátalján miért ütközött hivatalos idegenkedésbe a magyar múltra való utalás. Hogy itt és ma miért, arra talán az 1995-ben született *Barbárok (Új hódítókra várva)* című vers sorai adnak választ: „Béke lesz itt, s nemcsak parancsra! / Már nem kell a keleti bástya; / S nem kell a nép, a balga, / Mely sírját önmagának ásta.” Bús látélet napjainkból.

Mivel ma a könyvterjesztés és -kereskedés rendszerében sem egyszerű eligazodni, gyakorlati tanácsként ideírom: a kötet Budapesten a Litea, valamint a Teleki könyvesboltban vásárolható meg.

VERS ÉS ÉLET SZÍVTÁJÉKON

VÁZLAT ZSELICKI JÓZSEF PORTRÉJÁHOZ

„Kommunizmus és költészet – ennél együvé tartozóbbat el sem tudok képzelni” – nyilatkozta a hatvanas években a korabeli irodalmi derékhadhoz tartozó magyar tollforgató Kárpátalján. A bárgyú, ám pártos „vallomást” az esendő egyén – utóbb! – mentegetheti, kötelező penzumnak állíthatja be az államtól dotált s egyúttal kívánt hülyeség és középszerűség évtizedeiben. A tétellel természetesen vitába lehet és kell szállni, hiszen tudjuk, az effajta „hitvallásokat” leginkább a szakmai impotencia, valamint a talmi reményekben fölkelő hivatalos karrier kívánása ösztönözhette. Egy bizonyos, az a kor ilyen mutatóványokat várt el a közélet porondján szereplőktől, közöttük az íróktól is. S mert a kor korlátolt hatalmasai leginkább a központi ideológiai irányítás alatt sápadózó-vegetáló irodalmat voltak hajlandók tudomásul venni – IQ-juknak mindenképpen ez volt a mértéke –, elmondható, hogy az ötvenegyedik esztendejét rovó Zselicki József ilyen infantilis és depressziós szellemi környezetben kezdte el társaival költői pályáját.

S. Benedek András, a *Rokonom, csillag* (Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994) című Zselicki-kötet előszavában utalást tesz arra, hogy a költő „a szűkebb táj virággyermeke lehetett volna”. Nem vagyunk olyan információk birtokában, amelyek a korszak észak-amerikai és nyugat-európai szellemi és politikai divatjához, a hippimozgalom „szeretkezz, ne háborúzz!” ideológiájához kapcsolódóan Zselicki e magánéleti szegmensére utalnának. A Szovjetunió-beli viszonyok ismeretében azonban bizonyosnak látszik, hogy a radikális nyugati ifjúsági mozgalmak hedonizálásának ezt a módszerét az ottani állapotok – csak a sajtóból volt ismert például a marihuána, az LSD – eleve lehetetlenné tették. Mi több, hangozzék ma bármily hihetetlennek, egyetemi hallgató esetében, arra alkalmas helyzetben, egy lazább csomóra kötött nyakkendő is szovjetellenes demonstrációnak minősülhetett.

Virággyermek nem lett hát Zselicki József, de ha jól meggondoljuk, nem csak a külső kellékek hiánya miatt nem lehetett. Neki és nemzedéktársainak más dolguk volt: a kommunista ideológia szolgálatjává lett verselést kellett megújítaniuk. Vissza kellett adni a szavak valódi értelmét. Választ kellett adni a kárpátaljai magyarságot érintő igazi kérdésekre is, amit a mentor-pá-

lyatárs és példakép Kovács Vilmoson kívül versben, regényben addig senki sem kísérelt meg.

Alkatában, habitusában, korai s későbbi műveiben Zselicki egyáltalán nem felelt meg a hivatalos eszménynek. A könnyebb érthetőség kedvéért képzeljünk el egy József Attila-i nemzeti és forradalmi költői attitűdöt a kezdeti brezsnyevi érában. Hová helyezhetőek, s hogyan tolerálhatóak e kicsinyes és alattomosan gyanakvó korban az alábbi sorok? „Rokonom, hinni kéne, / hogy a rongy csillagnak / le kell hullni, / mert istenember / nem vigyázza tenyerén.” Nem meglepő tehát, hogy gyanakvásban, kicsinyességben, provokációkban, belügyi zaklatásokban bőven volt része a költőnek.

Zselicki József ma egy ungi magyar község iskolájának az igazgatója. Felelőletes ránézésre a helyzetet minősíthetnénk akár úgy is, hogy költőnk révbe ért. Ez azonban sajnos nem igaz. Kárpátalja ugyanis Közép-Európa egyik kalandövezete. Annak minden ismérével az oktatásügyben is. Az egzisztenciális ellehetetlenülés különböző bugyrai, az elmaradt és késlekedő fizetések, a lepusztult állagú iskolák, a nemzetiségi oktatásügyet érintő sunyi, kifárasztó állami manőverezések, sűrű áramszünetek...

Zselicki azoknak a költőknek a sorát gyarapítja, akiket irodalmi, s ami egykor ezzel együtt járt, politikai nonkonformizmusuk miatt partvonalon kívülre helyezett a helyi hatalom. Unalmas ma már a túlteljesítő név szerinti emlegetése, ezért csupán utalásként említjük, hogy befolyásuk a „szocialista tábor” – mily árulkodó maga a fogalom is! – minden egykori Moszkva-csatlós országára kiterjedt. Természetesen a kikacsintós Kádár Magyar Népköztársaságára is. Ez pedig azt jelentette, hogy természetes közegében, a magyar szellemi hazában valójában nem méretkezhetett meg a magyar irodalom kárpátaljai szárnya.

Akik közé Zselicki is tartozott, a hatvanas évek második felében alakult Forrás Stúdió költői, hogy néhány nevet említsünk: (S.) Benedek András, Fodor Géza, (Vári) Fábián László – hozzávetőlegesen másfél évtizedre kerültek a nyomtatott nyilvánosságból. Annak ellenére – vagy talán éppen azért –, hogy a hatvanas évek végére kéziratban készen volt a soha meg nem jelent *Nádpáripán* című antológiájuk.

Rajban indultak volna ők is, akárcsak életkorban és költői szemléletükben közeli pályatársaik, a Nagy László támogatásával fölroppent Kilencek. Nekik azonban ez nem adatott meg. Érvényesült ezen a téren is a „ne csoportosuljunk!” mindenre kiterjedő állambiztonsági szemlélete.

Nem tisztunk itt annak követése, hogy ki milyen pályát futott meg a társak közül.

Annyit általánosságban elmondhatunk, hogy a kegyetlen és regionálisan mindenható elhallgattatást mindenki, az elhallgattatottak és a későbbi nemzedékek is végzetesen megsínylették. A szilenciumot elrendelők és betartatók el nem évülő irodalomtörténeti és politikai bűne pedig az, hogy beavatkozásokkal egy szerves folyamatot akasztottak meg, s ennek káros hatásait a ma éppen Ukrajnához tartozó Kárpátalján napjainkig sem sikerült kiheverni.

„Teljesen elhallgatott az induláskor tehetségesnek ígérkező Zselicki József is” – áll a szemforgató értékelés az 1985-ben Ungváron megjelent *Sugaras utakon* (mintha a kiadóban megsejtették volna Csernobilt!) című antológia utószavában. Az állítás annyiban igaz, hogy mint arra fentebb utaltunk, a megalkuvást soha el nem fogadó költőt igen egyszerűen, azaz erőszakkal elhallgattatták. Ez akkortájt a hatalom sáncain belül levőknek egyáltalán nem okozott semmiféle nehézséget. Az emlékezet őrzi azt az ungvári szovjet-magyar főszerkesztői nyilatkozatot (tragikus voltában is már-már bonmot-t), amely a Fodor Géza után szívélyesen érdeklődő magyarországi újságíróval ezzel hűti le: „ilyen nevű költő nincs nálunk”.

A „tehetségesnek ígérkező” költőnek végül *Rokonom, csillag* címmel 1994-ben jelent meg első kötete. „Itt van egy negyedszázaddal ezelőtt is lehetséges kötet” – írja a fentebb idézett előszóban S. Benedek András. Nyilvánvaló, a szikár-szomorú mondat a költői pálya természetes megfutásának végzetes elmaradására utal.

Itt van előttünk egy ötvenegy esztendő egykötetes.

Mi tanulható el tőle?

Csupa antikonjunkturális dolog: szembenállás a regnáló ember- és nemzetidegen hatalmakkal, a költői és emberi tisztesség magasra helyezett mérceje, irodalmunk igazságot perlő hagyományainak folytatása.

A FÁJDALOM MÉLTÓSÁGA

Feledhető lesz lassan az a korábbi, talán helytálló, ám kissé skatulyázó megállapítás, hogy Kárpátalja magyar irodalmát két írószemélyiség, Balla László és Kovács Vilmos jegyzi csupán. Az előbbi íróságát nem annyira a szakmai produktum, mint inkább a korabeli irodalompolitika emelte meg nem érdemelt magasságokba, s bár mennyiségre nézve a ballai mű kétségkívül imponáló, a pártatlan utókor az életművet feltehetően bibliográfiai kuriózumként fogja kezelni. Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regénye s néhány katartikus verse – következetes emberi magatartással igazolva – felülemelkedik a mulékony kurzusokon, szerves része az egyetemes magyar irodalomnak, a szűkebb régió alkotói számára pedig hiteles tájékoztatósi pont. Mint ahogyan fiatalabb és éltesebb pályatársai számára ilyené lehet Nagy Zoltán Mihály tartása és műve is.

Legújabb, egyetlen belső monológként olvasható művével, *A sátán fattya*-val erre érdemesítette magát.¹ Ez a könyv is a törvényszerűséget erősíti: bűn kibeszélhetetlenül nem maradhat, a tragédiába hajszolt egyéni és közösségi sorsoknak – legalább ily módon – elégtételt kell kapniuk.

A téma a „felszabadulásnak” hazudott második világháború utáni évek kárpátaljai magyar drámája. Az író szavaival monológot mondó Tóth Esztert, aki a falusi asszonyok csoportjával élelmet visz a gyűjtőtáborba hurcolt apjának, bátyjának és kedvesének, a tábor katonasárai megerősökölják. A „szégyen” kitudódik, hamarabb, mint ahogy a látható jelekből kiderülhetne: tesznek róla a falu köszörint nyelvű asszonyai. A megesett fiatal lány ettől kezdve a kegyetlenül ítélkező falu szemében „katonakurvának” számít, szánakozó együttérzést csak anyjától és a gyűjtőtáborból hazatérő apjától kap. Kisfia megszületése után tovatűnni látszik a remény, hogy a gulágon raboskodó Pistával valaha is összekösse sorsát, bizonyossággá a sejtés azonban a várva várt hazatérés után válik. Pista enged a zsarolásnak, s bár megkéri Eszter kezét, meghajlik anyja akarata előtt, nem veszi feleségül a lányt. A vagyont és a család „jó hírét” védő anya azonban keserűen meglakol, fia őt is elhagyja, a donbászi bányamunkát választja, fájdalmát és csalódottságát alkalmi szeretők ölelésével próbálja csillapítani, s bár idő múltával

vissza is térhetne, hiába várják haza. A remény végleges elvesztésével Eszter összeroppan, beteljesedve látja a városi javasasszony keserű jövődőlését...

A sok-sok egyéni tragédiából összeálló kép iszonyatos tablóvá terebélyesedik, egy sok viszontagságot látott közösség görög drámához mérhető véres históriájává. Szemünk előtt zajlik az erre készületlen közösség elleni kegyetlen terror, a szerelem meggyalázása, a megtartó erőt jelentő erkölcsi értékrend erőszakos szétverése, a lelkek durva megtöretése. Az abszurdításig fokozódó sorstragédia ábrázolása akár a banalitás útvesztőibe is vezethet, Nagy Zoltán Mihálynak azonban – írói tehetsége ismeretében ez nem tekinthető véletlennek! – sikerül elkerülnie ezeket a csapásokat, munkája művészig és történelmileg egyaránt hiteles. A monológ, ez az alkalmanként pejoratív képzeteket ébresztő műfaj Nagy Zoltán Mihálynál feszesen és gazdaságosan használt írói eszköz; egyetlen döbbsen lélegzetvételre is olvasható a regény. Ismét megbizonyosodott, hogy a művészi alkotás sorsok és történelem tisztázásának nem pótolható mozzanata, a szigorúan a tényekre hagyatkozó szakmunkák hideg racionalitása mellett éppen a teljesebb tudás érdekében van nagy szükség az érzelmi megértésre és beleélésre. Nagy Zoltán Mihály e nemben maradandót alkotott, *A sátán fattya* elolvasása után érthetőbbé válik Kárpátalja magyar lakosságának történelme.

Érthetőbbek a félelem és a rettegés, a földre szorítottság állapotából való meg-megújuló feltápázkodás, a megmaradás kényszere, az emberi hitványság módozatai, a remény elvesztésének és visszatérésének egymást váltó ciklusai.

Kárpátalján *ma már* kimondhatóak ezek a göröcsöket oldó mondatok, folyik az elpusztult áldozatok nyilvános és jelképes hazatérése, a falvak és a városok temetőiben szaporodnak a kopjafák és az emlékkövek, a közösségi emlékezetből előkerül a vissza nem tértek neve, talán hegednek a sebek. Az író mit tehet? Könyvet az olvasó asztalára. Könyvet az elmondhatatlan fájdalomról, az oktalan és megmagyarázhatatlan szenvedésről.

A Hatodik Síp című ungvári–budapesti folyóirat azt tervezi, hogy könyvsorozatot ad ki. Reméljük, ennek a szép tervnek nem lesznek sem konjunkturális, sem gazdasági akadályai, s az elképzelt sorozat emeli majd a Kárpátalján íródó magyar irodalom önbecsülését is. Hogy ez a vállalkozás színvonalas művekkel állhat elő, arra előlegezett biztosíték lehet az, hogy a szerkesztők a sorozat első köteteként éppen Nagy Zoltán Mihály könyvét jelentették meg.

¹ Nagy Zoltán Mihály: *A sátán fattya*, Mandátum – Hatodik Síp, Budapest–Ungvár, 1991.

MAGYAR ATLANTISZ: KÁRPÁTALJA, 1976–1989

CZÉBELY LAJOS: NAPLÓ¹

Általánosságban elmondható, hogy a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójának keletközép-európai – legalábbis reményeiben nagy – politikai-társadalmi gátszakadásával irodalmunk nem tartott lépést. Abban az értelemben, hogy mindmáig nem nagyon kerültek elő íróasztalok vagy modernizáltabb helyeken számítógépek rejtekeibe bújtatott kortárs kéziratok. S bár egyesek – tiszteletre méltó bátorsággal – szamizdatban vagy nyugati kiadóknál tették közzé az inkább a politika szférájához sorolható műveket, megkockáztatható az a rosszindulatú feltevés is, hogy íróink jelentős része sem bízott igazán a vélemény szabadság korlátainak megszűnésében. A válságos helyzetbe került könyvkiadás, szorongató anyagi és piaci gondjai ellenére, a hiányzó alapművek közreadásával igyekezett ugyan pótolni az évtizedes tiltások keltette szellemi űrt, ebbe a sorba azonban az említett okok miatt csupán elvétve kerültek a kultúrpolitika kódszavával jegyzett cenzúrakorszak idején született s még a megtűrttség határáig sem jutó alkotások.

Ez a tétel többszörösen érvényes a Kárpátalján született művekre. A helyben maradt írók és költők kezdetben érthetően – hiszen az agyonközpontosított birodalom kimúlása minden tekintetben nagy reményeket gerjesztett – a politika bozótosában tévelyegtek. Érthetően, mert képzett jogászok és politikusok híján a vékony magyar értelmiségi rétegből a hosszú elszigeteltség után ők tudták leginkább megfogalmazni a kárpátaljai magyarság érdekeit, politikai és kulturális törekvéseit. Hamarosan kiderült azonban az a közhelyesnek is mondható igazság, hogy a költészet és a politika két különböző terrén, ódával és metaforával politikai program nem helyettesíthető, így helyreállhatott a világ rendje: a fejét politizálásra adó értelmiségi maradhatott a politikai, az író pedig az irodalmi kaptafánál.

Ezeknek az éveknek örvendetes fejleménye volt, hogy a határainkon túli magyar irodalmat az anyaország lehetőségeihez mérten anyagilag is igyekezett támogatni. Ennek is köszönhető, hogy Kárpátalján új könyvkiadók létesülhettek. Ungváron a Galéria (vezetője Balla D. Károly), az Intermix (igazgatója Dupka György), a Tárogató Lap- és Könyvszerkesztőség (veze-

tője Tárczy Andor), Beregszászban pedig a Mandátum (vezetője Penckófer János). A felsoroltak közül a mennyiséget tekintve – hiszen félszázadik kiadványán van túl! – Kárpátaljai Magyar Könyvek című sorozatával kétségkívül az Intermix Kiadó a listavezető. A sorozat a minőség tekintetében azonban sajnálatosan egyenetlen képet mutat: néhány, korábban partvonalon kívülre helyezett költő, Kovács Vilmos (1927–1977), Fodor Géza, Zselicki József verseskönyvei, a kései Forrás-antológia, Vári Fábián László tiszaháti balladaskönyve, M. Takács Lajos dokumentumgyűjteménye mellett a megjelent kötetek túlnyomó része szerkesztetlen és a szó esztétikai értelmében éretlen. S bár akadnak közöttük a '44-es elhurcolás emlékkonferenciáját összefoglaló, az '56-os megtorlásokra emlékező s az 1989-ben alakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tevékenységét kronológiában dokumentáló művek, ezekből semmit sem tudhatunk meg a „mozdulatlan idő”, azaz a breznyevi-andropovi kor, majd az azt követő változások folyamatairól, az ottani nemzetrész mindennapjairól. A kezdetben gyanútlan olvasó így kénytelen gyanakvással tekinteni a vállalkozásra.

E szemle olvasója nyilván sejti már, a fenti sorok arra voltak jók, hogy elővezessék a kivételes irodalmi eseményt. Valóban, hiszen eseményszámba megy az idei könyvnapokra Czébely Lajos tollából megjelent *Napló*.

Az 1976 és 1989 között vezetett napló szerzője az ungvári egyetemen szerzett magyar szakos tanári diplomát, a naplórovás időszakában a gáti (Beregszászi járási magyar nagyközség) magyar iskola tanára, viski (magyar nyelvsziget a Huszti járásban) református kántor és keresetpótlás céljából rendszeres „alkalmi lakodalmi zenész”. Egyetemi hallgató korában tagja az azóta híressé vált Forrás Stúdióknak, szervezője és egyik mozgatója a hatvanas–hetvenes évek fordulóján aktív kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalomnak. E mozgalom törekvéseit, történetét furamód még senki sem írta meg, hatásáról és utóéletéről sem szól krónika. (Csak vázlatosan: a hatvanas–hetvenes évek fordulóján a magyar értelmiségiek – egyetemi hallgatók, tanárok, írók – beadványban próbáltak meg tiltakozni előbb a helyi, majd a legfelsőbb szovjet párt- és állami szerveknél a kárpátaljai magyarokat sújtó nemzetiségi diszkrimináció ellen. A kivizsgálást a helyi szervekre bízta, s ebből már sejthető is a nem éppen rózsás végkifejlet.) A *Napló* ebben is hiányt pótol: a bejegyzésekből nyomon követhető egy-egy fontosabb szereplő életútja, s így áttételesen az is – egy-egy személy konok kitartását leszámítva –, mivel züllesztette az örökkévalónak hitt rendszer a kárpátaljai magyarság kisebbségi történetében kivételesnek nevezhető mozgalmat. (Kár, hogy a *Naplót* nem egészítette ki magyarázó elő- vagy utószó, vagy legalább egy

¹ Mandátum – Hatodik Síp, Budapest–Beregszász, 1996.

a monogramokat vagy a helyben már-már balladai természetességgel közismert keresztneveket feloldó névmutató. Ezért a recenszens saját ismeretei alapján néhány esetben kéretlenül kénytelen „besegíteni”: „Sándor” – Fodó Sándor, az ungvári egyetemről időlegesen száműzött tanár, majd kazánfűtő, később a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke, jelenleg tiszteletbeli elnöke; „Vilmos” – Kovács Vilmos költő és író, „Béni” – S. Benedek András, a naplóírás kezdetének évében Budapestre áttelepült költő, író és művelődéstörténész.)

Naplóírónk, mint látjuk, tipikusnak mondható értelmiségi a magyar vidéken. A szónak a vívódó, jobbítani akaró, tevékeny embert jelölő értelmében. Kommunista ideológiai taposómalomba taszított tanító, aki ön maga belső törvényei szorításában s nem mellékesen tanítványai érdekében is szeretne kiszabadulni a nyakába vetett járomból. Szenved a központosított gondolatától, a nemzetiségi iskolákat sújtó, az oroszosításban megnyilvánuló nemzeti elnyomástól, az agyomosástól. Nézzünk egy '79-es áprilisi bejegyzést a csendes téboly korszakából: „részletes politikai inform az igazgató részéről: Uganda–Tanzánia és Kína–Vietnam viszony, Dél- és Észak-Jemen egyesülési szándék”. 1980. február: „Tantest.-gyűlés. Napirend: Lenin születése 110. évfordulója megünneplésének levezetése: 1. február 25-én lenini óra: lenini módon tanulva a kommunizmust – építjük a kommunizmust; 2. február, március folyamán lenini szigorlatok. Jelszó: Lenin elvtárs, önnek jelentjük! 3. ünnepi komszomolgyűlés: Lenin nevével, a párt vezetésével; 4. március 10. és 17. munkaszombat: Lenin ügye; 5. Faliújság-különszám az évfordulóra; 6. április 5-től 20-ig járási seregszemle Beregszászban: Jó tanulók, előre! 7. április 22.: Ünnepi nagygyűlés; 8. április 16–22. között lenini hét; 9. április 20. – dramatizált hazafias dalok szemléje. Keddtől minisztériumi ellenőrzés. Na, most mi lesz?”

Mi lenne, szerzőnk igyekszik kivonulni az elmeháborodottságból. Se szeri, se száma a filozófiai-filozofálgató bejegyzéseknek, s nem mellékesen az olvasásélményeket megörökítő soroknak. Platón és Szókratész, Thomas Mann, Klaus Mann, Dosztojevszkij, Malamud, Graham Greene, Jan Pilát, Jack London, valamint a magyarok, Csoóri, Pilinszky, Sütő András, Mészöly Miklós, Czákó Gábor, Konrád György, Bertha Bulcsu, Fekete Gyula, Mezei András, Szabó Dezső, Faludy György, Köteles Pál, Nagy László, Utassy Zám Tibor, Kertész Ákos, Bereményi Géza, Nagy Gáspár, Kormos, Illyés, Nemeskürty István, Szakály Sándor és a szűkebb haza, Kárpátalja írói-költői, Vári Fábián László, Kovács Vilmos, Balla D. Károly, hogy a naplóban szereplők közül csak néhány nevet említsünk – ők a vigaszt hozó éjszakai látogatók.

(Jelenlegi irodalmi közállapotaink láttán fanyarul jegyezhetjük meg: Czébel Lajos fejében akkor még egységben lehetett a magyar irodalom.) Kell is a vigasz, hiszen még 1984. december 24-én is az alábbi bejegyzést kénytelen tenni a szerző: „Az iskolában. Nagyszünetben a szentestei ügyeleteskedésről a község utcáin és a templom előtt. Megfigyelni a templomba járó gyerekeket, és bojkottálni a betlehemeseket. Még mindig ez a karácsonyi feladat. Bakos Ernővel baktatunk végig szomorúan a falun. Mindenkinél szentestei hangulat, csak bennünk a szégyen. Nem is nézünk a templom felé. Gyorsan hazasietünk.” Mivel a korabeli lét számtalan ilyen helyzetet produkált, hosszasan lehetne idézni a további életabszurdokat. A folytonos leveretések ellenére a mindenkori felemelkedéseket, a nyolcvanas évektől a magyar nemzetrészek fizikai egymásra találásának (a szatmárnémeti színház kárpátaljai vendégszereplése, a debreceni református gimnázium látogatása stb.) élményét, a „felnevelt hazában” (Vári Fábián László sora) mesterségesen fenntartott magyar egzotikum megszűnését, az oly áhított magyar érdekvédelmi szervezet körüli nómenklaturista buzgólkodás furcsaságát. Ennyiből is kitetszhet azonban, hogy a kárpátaljai magyar nemzetrészt mindennapjait efféle meghasonlottságban volt kénytelen töltetni, s ne legyenek kétségek, a nagyobb szólásszabadság, valamint a birodalminál valamivel nagyvonalúbb kijevi nemzetiségpolitika mellett legújabb államában, a „független” Ukrajnában hasonló skizofrénia jellemző mai állapotára is. A mondottak után ideillik '89 szilveszter éjszakájának s egyben a *Napló*nak az utolsó mondata: „Várom a Himnuszt, és valami kapaszkodót keresek a világban, egy szilárd pontot, ami biztonságot nyújt az új esztendőben is.” Fájdalmasan időszerű szavak, hiszen ma is sokan vagyunk, akik keressük azt a bizonyos kapaszkodót.

Lehangoló s egyszersmind felemelő olvasmány a *Napló*. Lehangoló, mert szomorú időről szól, olyanról, amelyet csak ritkán szívérványoz át a túléléshez nélkülözhetetlen derű és humor vagy a megtisztító szerelem élménye. Felemelő, mert hirdeti az értelmes cselekvés fontosságát, a szüntelen munkálkodás ön- és közösségmegtartó erejét. Bízunk abban, hogy az olvasó megérti ezt az üzenetet.

EGY MAJDNEM AKTUALITÁSÁT VESZÍTETT KÖNYVRŐL

NÉHÁNY GONDOLAT BALLA D. KÁROLY
KISEBBSÉGI ÁRAMSZÜNET A SCHENGENI FAL TÖVÉBEN
CÍMŰ KÖTETE ELÉ

Az írójára, művére *majdnem* sértőnek tekinthető címet enyhítendő sietek hozzátenni: hála istennek. Ezt úgy értelmezem, hogy a mű tanulmányaiban vázolt nemzeti aggodalmak némelyike veszített baljós tartalmából, azaz a többektől lenéző ajkbiggyeszéssel fogadott „sorskérdéseink” elnevezésű fogalomtár tartománya néhány tétellel talán karcsúbb lett.

Mondhatnók, így jár az a szerző, aki a mindig változó időben aktuálpolitikai megfigyelésekre és azok közzétételére adja a fejét. Ezt is a megértés hangján mondom, hiszen tehet-e egyebet a felelősen gondolkodó és alkotó író a mai magyar államhatáron innen és túl, mint azt, hogy legjobb szándékai szerint jobbítani kíván közössége sorsán, de legalábbis a figyelmet akarja felhívni annak napi problémáira is.

Az erre adható válasz egyértelmű: *nehezen*. Ám az aktuálpolitikai helyzetboncolgatás veszélyekkel is jár, a formálódó demokráciában nézetek és kormányok váltják egymást, s bizony egy előző politikai ciklusban leírt analízis ma talán nem állja meg a helyét. Ismételhetem a fentieket, hála istennek.

Értem és természetesen mélyen átérzem az író Balla D. Károly valóságos nemzetféltő, a kárpátaljai magyar nemzetrész sorsára vonatkozó aggodalmait. Az éppen aktuális főhatalom, Ukrajna gazdasági és morális mélyrepülésének következményeit, az amúgy is szűk magyar értelmiségi réteg sűrű elvándorlását vagy kényszerű kétlaki létét, a nem európai szabvány szerint működő politika packázásait.

Értem, hiszen kissé narcisztikusan sokan hajlunk arra, hogy önmagunkat értelmiségiként értelmezzük. Hozzáteszem, olykor okkal, de néha talán ok nélkül is.

Tehát az okkal vagy ok nélkül – hogy a *függetlent* mint jelzőt már magyarországi lejáratottsága okán szóba se hozzam – értelmiségi deklaráltan, valamint *ab ovo* irtózik a politikai formációktól. És ez így van rendjén, hiszen e berkeken belül szerkezet, hierarchia van, amitől az író, az értelmiségi beállítottságánál fogva eredendően viszolyog. Szűkebb pátriánkat nevesítve, vé-

lelmezhetően mind a legnépesebb magyar szervezettől, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségtől, mind az ukrán állami apparátustól s az abba beépült magyaroktól.

A szervezetek, közéleti személyek helyzete, politikai állásfoglalása a miniszterelnökeket sűrűn – éppen tegnap is – váltogató Ukrajnában egészen természetesen radikálisan, esetleg árnyaltan változó. A kötet ilyen jellegű tényleírásaira ezért a hallgatóság reménybeli megértését bírva, nem reflektálok. Azok elszálltak a tegnapi nappal, nem tárgyai a polémiaának.

Inkább a kötetnek a *Kitörési pontok, avagy a hivatásos magyarok* című tanulmányával foglalkoznék röviden.

Egyetértek a szerzőnek azzal a joggal általánosító állításával, hogy a magyarországi, a nemzetstratégiában is fordulatot hozó rendszerváltozás után hirtelen megszorodtak azok is, akik váratlan helyszíneken és helyzetekben hirtelen magyarnak vallották magukat.

Azonban azonnal vissza is kérdezek: miért baj az, ha például a balti országokba vagy a Kárpátokon túli Ukrajnába került szórványmagyarság idősebb képviselői abból a praktikus megfontolásból, hogy gyermekeiket, unokáikat balatoni anyanyelvi táborokba küldhetik, ismét föllelik önazonosságukat?

Természetesen tudom, hogy Balla D. Károly nem is az effajta „nemzetgyarapodást” kritizálja. Sokkal inkább az ukrainai tömbmagyarság, azaz a kárpátaljai magyarság érdekvédelmi-politikai szervezeteit. Aki elolvassa a tanulmányokat, azt is megtudhatja, hogy melyeket.

A kritika jogát senki sem vonja kétségbe: létezhetnek olyan hivatásos, darócosabban fogalmazva *foglalkozás szerinti magyarok*, akik kiváló szimattal ismerték fel a konjunktúrát, a mai lehetőségeket. Azt azonban engedje meg a szerző, hogy ne kelljen komolyan vennem a magyarországi alapítványi támogatások kliensrendszerű, részrehajló „osztogatásáról” írott, az ungvári korszón vagy hevült társaságban szerzett információit. Az illetén állításokat ugyanis talán még az esszé műfajában is, a korrektség kívánalmaira tekintettel, dokumentálni kell.

Nem azt állítom, hogy a tanulás időszakában, a magyarországi alapítványok megalakulásakor nem eshetett meg holmi csalárdság a támogatások körül. Személyes megfigyelésem azonban az, hogy nem láttam megszírosodni egyetlen szereplőjét sem a hírbe hozott úgynevezett klientúrának. A nevezettek vagy ügyetlenek, vagy nem áll meg a vád.

Hivatásos magyarok persze – s itt most tekintsünk el az elmúlt tíz esztendőttől – mindig voltak: népképviselők, lapszerkesztők, kolhozelnökök, főkönyvelők, színigazgatók. A változó rezsimekben, változó államnyelveken

róluk a hatalom birtokosai azt mondták: a *mi magyarjaink*. A kötetből általam önkényesen kiemelt tanulmány okán erre is érdemes emlékeztetni.

A hivatásosnak tekintett és mondott politikus pedig valóban hivatásos. E foglalkozása után kapja a fizetését, ebből kell megélnie. Kárpátalján ráadásul különösebb külső nyomás nélkül: a magyarok nem tagjai a kormánynak, s egy-egy kétes előzményű konjunktúralovagot leszámítva, nincsenek benne a helyi hatalom köreiben sem. Így a politika porondján szereplő magyarok túlnyomó többsége múltjánál fogva s jelenkori tevékenységét tekintve tiszta.

S hogy milyen a kárpátaljai magyar *ügy általában*? Képletesen és erkölcsi értelemben: szép vagy csúnya? Nos, ilyen is, olyan is, mikor melyik felét mutatja. Vannak természetesen a létnek megkerülhetetlen jegyei is. Demokratiкус vagy demokráciahiányos főhatalom, államrezon, gazdasági helyzet. Ilyen vonatkozásban a kárpátaljai magyarok sohasem voltak igazán jó helyzetben, létüket, viselkedésüket ezek a körülmények ma is jelentősen meghatározzák.

Lehet szép a harmadik évezred hajnalán a hagyománytartás és -ápolás, de ezt Kárpátalján csak rendkívüli energiabefektetéssel lehet megvalósítani. Munkanélküliség, egyebek között a megalázó, az emberhez méltatlan határmenti üzletelgetésből megélve. A rútsággal keveredő szépség ennek a következménye.

Balla D. Károly kötetét eme általam választott önös szempontok számbavételével ajánlom az érdeklődő közönség figyelmébe.

OROSZ ILDIKÓRÓL ÉS A HELYZETRŐL

„Azt becsülöm Bennük, hogy amit egyszer elhatároztak, azt véghez is viszik. Legyen az akár a legnagyobb álom, a magyar főiskola is” – mondta egyszer Szabó Géza nyíregyházi főiskolai tanár, aki úgyszintén lelkes munkása volt a beregszászi magyar főiskola létrehozásának.

Igen, a legnagyobb álom megvalósításában múlhatatlan érdemei vannak idei díjazottunknak, Orosz Ildikónak, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség vezetőinek és a Kárpátaljai Református Egyháznak.

Hol és hogyan született ez az álom? Ott, ahol a durván, ám lomha-unalmasan terpeszkedő és dagonyázó államhatalom, a Szovjet Birodalom majd öt évtizedes regnálása alatt feledtetni igyekezett minden közép-európai előzményt. A polgári oktatásrendszert, a parlamentarizmust, a demokráciához közeli állapotokat. Ez utóbbi minősítést a demokratikus megítélésére oly kényes és büszke, ám bekebelezett nemzetiségeit – egyebek között a Kárpátalján élő magyarokat is – a cseh sovinizmus talajáról kezelő első Csehszlovák Köztársaságnak címezem. Post mortem.

Orosz Ildikó, akinek életébe – akárcsak az összes kárpátaljai sorsába – igen erőteljesen belejátszottak és nyomot hagytak benne a sűrű főhatalom-változások, nem ennek a kornak a gyermeke. Ő abban az időszakban kezdte pedagógusi pályafutását, amikor a gazdasági problémák hatékony kezelése helyett Szovjetunió-szerte – a gerontokrata vezetés jobb ötlete híján – folyt az erőszakos nyelvi oroszosítás. Az oktatásügyben, ma így mondanánk, a program kódja „az internacionalizmus és az internacionalista iskola” volt. A Kárpátaljához hasonlóan úgyszintén bekebelezett balti országokban ezt a jelenséget az „internáci” kifejezéssel illették. Díjazottunk ebben az időben a nagydobronyi középiskola igazgatóhelyettese, van tapasztalata tehát az állami beolvasztás ravasz technikáiról.

Nem nehéz kitalálni, hogy milyen elszánásokkal folytatódott pályája az 1991-ben alakult Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség élén. S hogyan folytatódott a Kárpátaljai Magyar Főiskola¹ főigazgatói, majd elnöki posztján. Ukrajna függetlenségének kinyilvánítása után néhány esztendeig úgy tűnt, hogy az érdekérvényesítés és a jogbiztonság terén az ország nemzeti kisebbségei kedvező jogi környezetbe, jó pályára kerültek. Ez a remény azon-

¹ Ma: Kárpátaljai II. Rákóczi Ferenc Főiskola.

ban illékony történelmi pillanatnak bizonyult: majd másfél évtizede a magyar oktatási intézményrendszer s az anyanyelvű oktatás megvédése a napról napra, az évről évre vívott küzdelem terepe. Távlatos jövőkép, tervezhetőség és biztonság sehol. Ezen a küzdőtéren naponta megjelenni s megvívni az éppen esedékes ütközetet, megsüvegelendő teljesítmény. Bárkinék becsületére válna az effajta szívósság.

Ha megengedik, e szívósság, vagy talán Ildikó esetében a jó értelemben vett makacsság bemutatására egy személyes emlékekkel hozakodom elő. A Nagydobronyhoz nem oly távoli szülőfalumban a családból valaki, egy néhai, ma már a temetőben nyugvó szeretett rokon dobronyi feleséget hozott. A feleséggel egy lovat is. A házasság az úgyszintén néhai feleség jól kifejlett makacssága miatt nem volt sikeres. Ráadásul a ló sem vált be. (Legalábbis a „mieink” kommentárja szerint.) Emlékszem, az élményről így nyilatkoztak az öregek: „Dobronyból se asszonyt, se lovat.” Lehet, hogy azok, akik ma a kárpátaljai magyar oktatási intézményrendszer elsorvasztásán tudatosan dolgoznak, más megközelítésben hasonlóképpen gondolkodnak a dobronyiak makacsságáról, itt most azt mondom: mindnyájunk megelégedésére.

Isten éltesse ezt az önazonosságot megtartó eltökéltséget. Szükségünk van rá.

A Lőrincz Csaba Díj Orosz Ildikónak való odaítélésével mi most azt az előbb emlegetett képzeletbeli süveget emeljük meg elnök asszony előtt. Azzal a szándékkal, hogy a neki adományozott díjjal Kárpátalja magyar pedagógusainak teljesítményét is megbecsüljük, s közös nemzetpolitikai céljainkat előbbre vivő áldozatos munkájukat továbbra is támogatni kívánjuk. Erre az ukrainai államfőválasztás után kedvezőnek tűnő oktatáspolitikai helyzetben kölcsönös egymásrautaltságunkban továbbra is szükségünk lesz.

FODÓ SÁNDOR EMLÉKEZETE

Elment hát Ő is. Ahogy az az izzó életet élőkkel gyakorta megtörténik, fájdalmasan korán, hatvanöt évesen. Az utóbbi esztendőkből egyre súlyosbodó betegségekkel küszködött. Május 11-én végzett vele a napokkal korábban rázúduló hatalmas erejű agyvérzés. A halála pillanatáig tartó eszméletvesztés, majd a halál a szenvedésektől való megváltást, a lefokozott, a magatehetetlenségre kényszerített élettől való megmenekülést jelentette számára. Beszélgetéseink során többször elmondta, nem szeretne ápolásra szorulni. A Teremtő meghallgatta kérését.

Annak az embernek az agya kapott halálos csapást, aki Kárpátalján egyetemi oktatóként nemzedékek számára mutatta meg, hogy a buta és egyre slamposabb diktatúrában is lehet szabad emberként s a magyar önazonosságot a legteljesebb mértékben megélve viselkedni. Ennek bemutatására és gyakorlatba ültetésére egyként alkalmasak voltak számára a nyelvészeti és az irodalmi stúdiumok, a hallgatóknak és a tanároknak elrendelt őszi szüretetek kínálta együttlétek, az általa létrehozott egyetemi amatőr színjátszó kör működtetése, összefoglalóan: a közösségben való élés. A szabadság lehetősége természetesen erősen korlátozott volt a gerontokrata birodalomban, a tanár példája azonban arra sarkallta a hallgatók többségét, hogy szabadságuk visszaszerzésére naponta tegyenek kísérletet. Kovács Vilmos (1927–1977) költő és író tekintélyével és támogatásával ez adott ösztönzést a Forrás Stúdió fiatal, a hetvenes évek elején kisiklatott pályájú költőinek, íróinak a kijelölt iránytól való eltérésre, a kísérletezésre, az *Együtt* című irodalmi folyóirat elindítására. Ez adott ösztönzést arra is, hogy a kárpátaljai magyarság a második világháború után először megfogalmazza sérelmeit, önálló entitásként vázolja közigazgatási, oktatási és kulturális igényeit, s mindezt népmozgalomszerű aláírásgyűjtéssel betetőzve továbbítsa Moszkvába, a központi párt- és állami szerveknek.

„A magyar kérdés rendezése nélkül nem lehet béke Közép-Európában” – mondta kissé hangzatosan baráti körben s a körülötte szinte mindig jelen lévő ügyelő fülek előtt valamikor a hetvenes évek elején. Szokatlan volt ezt hallani abban a Kárpát-medence felé szinte légmentesen elzárt világban, s egyben jó biztatás is volt Tőle, a tudásban, a tiszteletben és a közszeretben megfellebbezhetetlentől. Elmondhatjuk: igaza volt. Alig másfél évtized után vissza nem fordítható folyamatok indultak el a Szovjetunióban s a szovjet-

csatlós Közép-Európában. S azok a diktatúrák, melyek szocialista álrúhában nemzeti elnyomást gyakoroltak a magyarsággal szemben, döbbenet tapasztalhatták, hogy a brutális népiirtástól, a kitelepítésektől a sunyi beolvasztó oktatáspolitikáig terjedő módszereik teljes kudarcot vallottak. Nemzetrészeink a magyar politikai kultúra demokratikus irányát fölelevenítve, külső segítség nélkül, pillanatok alatt alakították meg érdekvédelmi szervezeteiket. S hogy ez a korabeli viszonyoknak betudhatóan éppen Kárpátalján történt meg elsőként, abban Fodó Sándornak meghatározó szerepe volt.

„Még nem írta meg a disszertációját!” – adta elő a terem hangulatától kissé riadtan, ma már szinte értelmetlenül kifogásait szláv akcentussal egyetemi tanszékezetű felettese 1989. február 26-án Ungváron, amikor Fodót születésnapján, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség alakuló közgyűlésén, közfelkiáltással elnökké választották. „Megírjuk helyette!” – zúgott a terem, s a percmemberke vöröslő fejjel elhallgatott.

Igen, elmondható, hogy a nyelvtudósnak indult Fodó Sándor nem futotta meg azt a szakmai pályát, melyre felkészültsége alapján predesztinálva volt. Nyugodjunk meg ebben, Ő nem lehetett hivatalosan megbecsült sem szűkebb hazájában, a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalján, sem a kádári Magyar Népköztársaságban. Közösségének, a kárpátaljai magyarságnak szétesztott élete azonban felelteti ezt: egykori tanítványai, barátai megsokszorozva viszik tovább azt a többi felelős magyar által is vallott gondolatot, hogy sorunk, céljaink ebben a jelenlegi szétdaraboltságunkban s a formálódó, megújuló Európában azonosak.

Úgy látom – miközben tisztában vagyok azzal, hogy ezzel nem értene egyet –, a KMKSZ elnökeként a magyarországi rendszerváltás után Fodó Sándor nem találta meg az Őt megillető teret a magyarországi és az ukrainai politikai porondon. Ebben nagy szerepe volt elhatalmasodó betegségeinek, de annak is, hogy plebejus magatartása, a köz embereivel szinte soha meg nem szakadó napi kapcsolatai már nem illettek bele abba a képbe, amelyet a politikai boszorkánykonyhák mágusai, a piárosok az új etiketről feltételeztek.

A Sándor keresztnév a Kárpátalján élő magyarok körében egy időben, viselőjét népballadáink magasságába emelve, egyértelműen Fodó Sándort jelentette. Nevének ilyen módon való említése az óvás, a közlünk valóság szerepének megnyilvánulása volt.

Egyszeri és megismételhetetlen e világi életünk biológiai lezártát érezve, sokan gondoljuk azt, hogy pályánkat nem sikerült igazán megfutnunk. Ez bizonyára így is van. Sokan vagyunk olyanok, kik úgy érezzük, hogy a

ránk bízott talentumokkal nem jól sáfárkodtunk. Ez minden bizonnyal Fodó Sándorról is elmondható. Elmondható és felsorolható azonban az a felmérhetetlen és megbecsülhetetlen érték is, melyet tudásával, élete betegségektől mentes időszakában varázslatos személyiségével ránk hagyott. Nyelvünk, kultúránk, közösségünk, magyar voltunk büszke és öntudatos vállalását, ennek nemzedékekre szóló hatását. Azzal a Kárpátalján magától értetődő eleganciával, hogy emellett becsüljük meg a számbeli többségben lévő szláv lakosság kultúráját is. Hogy eközben szerzett-e doktori címet – a valóságos tudományos teljesítményt egyáltalán nem alábecsülve! –, Fodó Sándor esetében teljességgel mellőzhető kérdés.

Május 14-én temették a máramarosi Visken. Visszatért abba a földbe, melyből vétetett, s mert ezt Ő is így akarta, ezt a hűség megnyilvánulásának tekinthetjük. Sírján kopjafa, s aki arra jár, tiszteleghet egy teremteni, közösségi sorsot fordítani képes magyar emléke előtt.

ZÁSZLÓS KÁRPÁTALJA

„És most nézzük, itt vannak-e a burzsoá nacionalisták” – tekintett névjegyzékébe a világirodalom tanára. Önnön szellemességén minden alkalommal derült. Mindez az ungvári egyetem filológiai karán zajlott le a múlt század hetvenes éveinek elején. A közeg, amely – a szolgálattelkü derűt magukból ki-préselőket leszámítva – elszenvedte a professzori ökörséget, az azóta is sokat dicsért multikulturalitás (lánykori nevén: internacionalizmus) szellemében állt össze. Orosz, ukrán és magyar szakos bölcsészek hallgatták együtt az előadásokat.

Még azt sem mondhatjuk, hogy az azóta ukrán nemzeti demokratává átlényegülő tanár otromba minősítésével valami eredetit alkotott volna! Azok a szovjet tankönyvek, amelyek egyáltalán foglalkoztak valamennyire a magyar történelemmel, az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot burzsoának és nacionalistának írták le. A jelzőkkel, ha magyarra fordítjuk őket, ma már nincs is baj. Polgári és nemzeti. E szavak azonban abban a korban mást jelentettek: veszélyes eltávolodást az uralkodó marxizmus–leninizmustól.

Így aztán szóba sem jöhetett március 15. vagy más magyar nemzeti ünnep nyilvános méltatása. Az a nap munkanap volt mindig.

Ünnepeikről a magyarok azonban nem akartak lemondani. Az ünneplési technikák nem lehettek túlságosan változatosak, nyilvános tér szóba sem jöhetett.

Előre eltervezett magánünneplés a hetvenes évek elején volt először. A szabadság és nemzeti érzés „kis köreit” Fodó Sándor ungvári egyetemi oktató kezdte működtetni. Nem nagyon törődve az állambiztonsági megfigyeléssel, diákjaival az órákon kívül a lakásában is rendszeresen találkozott. Az ünnepek akkor kezdtek látványossá is válni, amikor szülőfalujából, Viskről egy a cigányoktól vásárolt szent koronás, vászonból szőtt magyar zászlóval tért haza. A Kárpátalján páratlan kincsnek számító darabot egy ruhaszárító kötélén fedezte fel. A zászlót asztalterítőnek használó tulajdonosok ugyanis éppen kimosták.

E zászlós társaságból nőtt ki a kárpátaljai magyarok kulturális és oktatási igényeit írásban megfogalmazó, és ezt az írást Moszkvába is eljuttató csoport, amely egy idő után a közterekre is kimerészkedett. Igaz, nem nappal, hanem éjszaka. A sötétség leple alatt sikerült megkoszorúzniuk az emléktáblát, amelyet Petőfi ungvári éjszakázásának tiszteletére az egykori Fekete Sas

vendégfogadó falán helyezték el a XX. század elején. Megkoszorúzták néha Kossuth Lajos técsői mellszobrát is. A nemzetiszínű koszorúk a hatóság tanácsstalansága következtében olykor több napig a helyükön maradtak. A zavarodottság érthető volt. Petőfiről a szovjet iskolákban Lunacsarszkij népbiztost idézve akkoriban azt tanították, hogy „korának bolsevikja volt”.

A Szovjetunió 1991-es bukása után, a múltápolásban legalábbis, Kárpátalján helyreállt a rend. A történelmi ünnepeket, március 15-ét, október 6-át és október 23-át a magyarok hivatalos magyarországi részvétel mellett a helyi közigazgatással együtt közösen ünneplik. Ez arról tanúskodik, hogy a mögöttünk hagyott évszázadokat a magyar és nem magyar résztvevők közös múltnak tekintik.

A vilnisi váltó

A BALTIKUM KÉT MEGSZÁLLÁSA

HITLER ÉS SZTÁLIN ÁTNYÚLT A BALTI NÉPEK FEJE FELETT

Szétszabdalt Európa

Sokan állítják, hogy a Szovjetunió-beli reformok sarokköve a nemorosz népek és nemzeti kisebbségek problémáinak megoldása. Annyi bizonyos, e nélkül a Szovjetuniónak esélye sincs arra, hogy a világ modern nagyhatalomnak tekintse. A cári birodalom utódjaként nem szabadult meg annak imperialista örökségétől, sőt újabb szerzeményekkel gyarapodott. Viszonyát alávetett népeivel – a birodalmi gondolkodás természetéből egyébként logikusan következően – nem tudta, nem akarta a nemzetközi jogi normáknak megfelelően rendezni.

A Molotov–Ribbentrop-paktummal eldőlt a balti régió sorsa is. Hitler és Sztálin együttműködése lehetővé tette, hogy a Szovjetunió „kölcsonös segélynyújtási” megállapodásokat erőltessen Észtország, Lettország és Litvánia kormányaira. A „megállapodások” értelmében a Szovjetunió jogot nyert arra, hogy körülbelül 20-25 ezres katonai csapatkontingenseket állomásoztasson – természetesen ideiglenesen – az 1918 és 1939 között független országokban. (Hasonló egyezmény megkötésére akarták rábírní Finnországot is, de mert a finn kormány erre nem volt kapható, szovjet provokáció után 1939. november 29-én kitört a „téli háború”.) A szovjet–finn háború idején viszonylagos nyugalom uralkodott a Baltikumban, bár az NKVD-nak már ekkor készen voltak a konkrét deportálási tervei, s a szovjet légierő egyezménysegő módon észtországi repülőtereket vett igénybe finn célpontok bombázására. A Szovjetunió számára presztízavesztéssel végződött háború után Molotov külügyi népbiztos a Legfelsőbb Tanács 1940. március 29-i ülésén ugyan még úgy nyilatkozott, hogy a Szovjetunió és a három balti ország közötti szerződések jótékonyan járultak hozzá a térség nyugalmanak megteremtéséhez, de mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy ez a fura idill nem tarthat sokáig.

„Önkéntes csatlakozás”

A nyílt erőszakot meghirdető jeladást az Izvesztyija 1940. május 16-i számának elvi jelentőségű vezércikke adta meg. A világ tudomására hozta azt a szovjet felfogást, hogy a kisállamok önállósága merő anakronizmus, nem tartható fenn.

A német csapatok június 14-i párizsi bevonulását követő két napon Moszkvában ultimátumot adtak át a balti államok képviselőinek. Észtországot, Lettországot és Litvániát mondvacsínált ürügyekkel szerződésességgel vádolták. A példátlanul rövid, nyolc- és tízórás lejáratú jegyzékekben a szovjet fél baloldali kormányok felállítását sürgette, s az 1939-es egyezmények betartásának biztosítására nagy létszámú – Litvániába például 200 ezer fős – szovjet katonai egységek bebecsátását követelte. A választást megkönnyítendő Molotov az éjszaka közzétette, hogy a jegyzék elutasítása esetén a Vörös Hadsereg azonnal megkezdje a bevonulást, az esetleges ellenállást pedig letörli. E kilátástalan helyzetben a három balti ország kénytelen volt meghajolni az erőszak előtt.

Hamarosan megérkeztek a birodalmi helytartók is: Észtországba Zsdanov, Lettországba Visinszkij, Litvániába pedig Dekanozov. A Szovjetunióból érkezett megbízottak nem vesztegették az időt, azonnal hozzáláttak a Moszkvának tetsző kormányok létrehozásához. Észtországban Johannes Varest, Lettországban Augustas Kirchensteint, Litvániában Justas Paleckist látrák alkalmasnak kormányalakításra. Az ily módon felállított kormányok – törvényellenesen – parlamenti választásokat írtak ki. A fegyverek árnyékában az elhurcolásokkal nyomatékossított „választások” – egyetlen jelöltre, ahogy szokás – meghozták a kívánt eredményt, a jelöltek 98-99 százalékos elsőprő győzelmét.

A választások nyomán létrejött „népi parlamentek” első ténykedése mi más lehetett volna, mint az, hogy kérték a Szovjetunióhoz való csatlakozást. A kérés Moszkvában megértő fülekre talált. Így augusztus 3-án Litvánia, 5-én Lettország, 6-án pedig Észtország is csatlakozhatott „a szovjet népek nagy családjához”.

Az önkéntes csatlakozás egyes térképforgató szovjet emberek számára nem is volt annyira váratlan. Ha megvásárolták a Leningrádban 1940 áprilisában kiadott világatlaszt, abban már láthatták, hogy országuknak Tallinn és Riga városával két új kikötője van, s hogy a litván borostyánért ezután nem kell külföldre utazniuk.

Birodalmi megoldás

Eközben az arra illetékes szovjet szervek és hatóságok hozzáláttak a hódoltatott népek „integrálásához”. Visszamenőleges hatállyal azonnal bevezették a Szovjetunióban használatos, a szovjetellenes tevékenységet sújtó büntetőintézkedéseket. Deportálták a balti népek értelmiségének azon – túlnyomó – részét, amely a függetlenség időszakában polgári eszméket vallott. Nem jártak különkülön a hadsereg tisztjei sem. A gyakorlatra és moszkvai továbbképzésre berendelt állomány hamarosan szibériai fogolytáborokban találta magát. 1941-ben sorra kerültek a néptömegek is.

Sztálin és serény apparátusa egy héttel a német támadás előtt elérkezettnek látta az időt, hogy a Baltikumból körülbelül 60 ezer embert deportáljon Szibériába. Az éppen börtönben levőkkel pedig a német bevonulás előtti órákban végeztek. (A tartui börtön udvarán 1941. július 9-re virradóan sebtiben 198 embert gyilkoltak meg.) Ezek után nem csoda, ha a balti népek felszabadítókként fogadták a német csapatokat. Csak a sajátos kultúrát őrző és ápoló baltikumi zsidóságnak nem voltak illúziói a nemzetiszocialista ideológiával szemben. Menekülniük azonban már nem volt hová: 300 ezer zsidó meggyilkolása tetézte a korábbi évek szörnyű listáját.

A második szovjet megszállás

1944-ben kezdetét vette, ahogyan ma a Baltikumban nyilvánosan is nevezik, a második szovjet megszállás. A pár évvel korábbi eseményekre, a szovjet erőszakhullámra emlékezve, sokan választották a menekülést. Okkal, hiszen a szovjet katonai és államhatalmi szervek ott folytatták, ahol ’41 vésterhes nyarán abbahagyták, de most már a győztes nagyhatalom birodalmi önérzetével és dőlyfével. Újrakezdődött a köztársaságok „megtisztítása a nacionalista elemektől”. Ez a tisztogatás csak az észteknel mintegy 30 ezer ember elhurcolását vagy fizikai megsemmisítését jelentette.

Sajátos gazdasági és politikai színezete volt a baltikumi mezőgazdaság kollektivizálásának. A kolhozosítás, azon túl, hogy általános szovjet gyakorlat volt, itt külön célt is kapott: az „erdei testvérek” ellenállásának megtörését. Az erdei testvérek a balti országok fegyveres ellenállói voltak, akik még az ötvenes években is szabályos partizánháborút folytattak a szovjet

hadsereggel. Ellenállásukat a sikeresnek bizonyult kifárasztás törte meg, amelyben szerepet játszott a paraszti magántulajdon megszüntetése is. Nem kedvezett nekik a nemzetközi politikai légkör sem. Intő jel volt számukra a nyugati hatalmak közömbös asszisztálása a magyar forradalom leveréséhez.

BALTIKUMI KÉPESLAPOK

Nyolcvankilenc nyarán még csak ismerkedünk a három renitenskedő balti köztársasággal. Az út időzített és kalandos. Kárpátját útba ejtve, rozoga, viharvert gépen indulunk Ungvárról Rigába augusztus 23-án, a Nagy Élőlánc napján. Taxival megyünk a vasúti pályaudvarra, s figyeljük az észtlitván kézfogás rigai láncszemét. Az egymás kezét fogó emberek arcán szelíd eltökéltség látszik rajtuk, hogy közel érzik magukhoz az igazságot. Demonstrációjuk méltóságteljes: külső erők nem zavarják. Ők pedig láthatóan nem a rendbontás szándékával gyűltek össze. Az ötven évvel ezelőtti tragikus történelmi arculcsapásra emlékeznek és emlékeztetnek.

A lett fővárosból keveset látunk, jegyet kell váltanunk Tallinnba, s ez még a rendezettebb viszonyairól ismert Baltikumban sem egyszerű. Hosszas sorállás után van jegy – a jegymizéria egyébként majd végigkíséri utunkat –, s már lassan indul is a vonatunk. Közös hálószakaszos, nem túl higiénikus, de legalább úti célunk felé halad. Az ágyazásnál kiderül, hogy a „körletünkben” velünk utazó tallinni fiatalember észtl, és a tartui mezőgazdasági főiskolára igyekszik. Ajánlja, hogy szakítsuk meg utunkat, nézzük meg a régi iskolavárost is, szívesen kalauzol. A hajnali órákra szállást is ígér a főiskola kollégiumában. A múlt századi vidéki indóházakra emlékeztető állomás fából készült, s miközben az épület előtt a hajnali hidegben vacogva taxira várunk, részeg orosz fiatalok hangoskodását figyeljük. Végül gyalog megyünk a városszéli kollégiumba, ami nagy betonépület, sötét és koszos, de legalább van benne ágy, s fogat is lehet mosni.

Városnézés közben betérünk az egyetemre, s az Ungváron ajánlott „kapcsolatot”, a neves orosz irodalomprofesszort keressük – eredménytelenül. Hacsak az nem számít eredménynek, hogy többször kapunk záport, s így módon elázva jutunk be egy sörpincébe ebéd reményében. Ebédet ugyan kapunk, ám a tomboló szesztilalom miatt teljesen reménytelen, hogy némi vodkához vagy valami más melegítő italhoz jussunk. Orosz nyelvű rendelésünket amúgy sem fogadja szívesen a pincér, de ezt is el kell viselnie, észtl ugyanis csupán pár szót tudunk.

Délután Tallinnba busszal indulunk, így látunk valamit Észtország tájaiból. Zápor és napsütés váltja egymást, a súlyosan ránk nehezedő s még a szürkének is különböző árnyalatait felvillantó felhők között olykor szivárvány látható. Az országút két oldalán nem túlságosan gyakorian, fenyők és

nyírfák között takaros tanyák tűnnek fel. Ezekkel a képekkel érkezünk a fővárosba, s itt a könnyebb szállodafoglalás érdekében „magyarkodunk” is egy keveset. Sokadik kísérletre végül kapunk szobát a város nevét viselő hotelben, minden rendben van tehát.

Tallinn óvárosa középkori bájával elbűvölő. A meglehetősen leromlott állagú ódon polgárházak – persze dolgoznak itt is a Pozsonytól Tallinnig ismert lengyel restaurátor-építők! –, a méltóságteljes Városháza tér, a szűk utcák, a Toompea bástyája, amelyen már ott lobog az évtizedekig tiltott nemzeti zászló, a templomok lenyűgözik a messziről érkezett utazót. A hangulat békés, de a tallinni szélkakas, a Vaana Tomas alatti Városháza téren észtek és oroszok, ukránok és oroszok, függetlenséget akarók és azt kárhozzátók között parázs viták dúlnak. Hála istennek, csak szóban! Az orosz kultúrát Észtországban is védelmező középkorú asszony, akinek belső disszidens férje – gyerekekkel együtt – azóta Kanadában külső, tényleges disszidens lett, lehetetlen helyzetét panaszozza. Szüleivel a háború és a gulág végzett, ő már Tallinnban nőtt fel, s Oroszország az ő számára – jó esetben – egy munkásszállói ágyat tudna kiutalni. Érvei, talán mert az észt kultúráról és az észt érdekekről is elismeréssel és megértéssel beszél, világosak és elfogadhatóak. Akárcsak az itt élő ukránokéi, akik talán szülőföldjükre is gondolva, szintén a köztársaság függetlenségét kívánják. Némelyik ukrán, különösen azok egyike-másika, akik az étlánc miatt utaztak ide, már meghökkentőbb a tiltakozásnak azzal a módjával, hogy szovjet ötágú csillagba tett horogkeresztes jelvényrel tüntet. A szolidaritás azonban kétségkívül szép gesztus, s egyébként is hallani azokról a szerveződő RUH által rendezett tüntetésekről, amelyeket a balti államok elorozott függetlensége mellett tartanak.

Egy hajnalon, Vilniusba indulva, Tallinn tornyaitól búcsúzunk. Útitársaink tallinni orosz zsidók, akik Litvániába valamiféle konspiratív találkozóra utaznak, a néni Nyugaton élő rokonai állítólag Vilniusba beszéltek meg velük randevút. Az út hosszú, s mi, férfiak, mi egyebet tehetnénk, politizálunk, vagy még inkább, sorsokat és történeteket mondunk el egymásnak. Joszip Mojszejevics, aki nyugalmazott közegészségügyi hivatalnok, s a háború idején bombázórepülő volt, egyébként is hálás téma. Veje és menyé észt, egyikük a függetlenségpárti Népfront, másikuk az egyben maradást erőltető Interdvizsenyje tagja, így aztán a családban Észtország minden politikai konfliktusa fellelhető. Útitársunk, bár 1954 óta él Tallinnban, nem tud észtül, „nem volt szükség arra, hogy megtanuljak a nyelvükön”, mondja teljes természetességgel. S miközben elismeréssel adózik Kádár János politikájának,

olyan benyomásom van, mintha tagköztársasági értelemben, „a maguk köztársaságaként” említi Magyarországot.

* * *

Október elején, hála Miszlivetz Ferenc barátom célratörő racionalitásának, a Baltikum független politikusaival ismerkedünk. Tallinnban éppen egy országos gyűlés kellős közepébe csöppenünk. A köztársaság független ellenzéki mozgalmi vitatják meg a helyzetet s a további teendőket. Meglep a nyíltan vállalt ellenzékiesség, s az itt sajátosan értelmezett jobboldaliság és konzervativizmus eszméinek hangoztatása és vállalása. Eközben odahaza is forrong a politikai élet, nervózus kerekasztalt és eldurvuló vitákat hagytunk magunk mögött. Az otthonihoz képest itt azonban hasonlíthatatlanul higgadtabb vitákat s az egymás emberi és politikai méltóságát messzemenően szem előtt tartó közszellemet tapasztalunk. Korosodván az ember emlékezete egyre több arcvonást őriz, így e tapasztalat birtokában már nem is nagyon lep meg, hogy a résztvevők között „ismerősöket” vélek felfedezni. A benyomás természetesen csalóka, arra azonban mégis jó, hogy a hűvösebb észt mentalitás ellenére ne érezzem idegenben magamat. Váratlan találkozások is akadnak, s ezek szintén itthoni hangulatot idéznek: az egyik vehemens észt úr például az észt–magyar–sumér rokonság általa kétségbevonhatatlannak tartott tényeit sorolja.

Másnap Trivimi Vellistével, az 1987-ben alakult Észt Örökség Társaság elnökével találkozunk. A társaság az erősen elhanyagolt állapotú és állagú nemzeti kulturális emlékek megújítására és karbantartására szövetkezett. Ez Észtországban már akkor is politikai cselekedetnek számított, hiszen a köztársaságra erőltetett szovjet adminisztráció erre már pusztán természeténél fogva sem fordított figyelmet, ártó szándékairól nem is beszélve. Menet közben a kultúrávédő tevékenység természetesen tovább bővült, beszélgetőpartnerünk például az időközben megnövekedett súlyú szervezet külügyeivel foglalkozik.

Hallunk az itt és Lettországból nagyon fontos szerepet betöltő honpolgári bizottságokról, amelyek arra hivatottak, hogy felmérjék, kik kívánnak a független köztársaságok állampolgárai lenni. A szándéknyilatkozattal felérő bejelentés az ott állomásozó katonák kivételével mindenkinek biztosítja ezt a lehetőséget, az „igennel” válaszolóknak cserében csupán a leendő független Észt Köztársaság törvényeit kell betartaniuk. Sok fejbe, főként a birodalmi eszme prioritását valló oroszok fejébe ez az eszme alig talál utat. Ellenállásu-

kat konzervatív szovjet körök is szítják. Őket azonban nem tartóztatja senki, a kézenfekvő konszenzust, hogy az, aki nem akar észt állampolgár lenni, el is mehet, vagy ha továbbra is marad, érezze magát vendégmunkásnak, az az apróság zavarja, hogy az érintettek nem akarnak elmenni. Ehelyett például fölröppentették azt az ötletet, hogy Tallinn székhellyel orosz autonóm területet hoznak létre.

Hallunk a rendkívüli mértékben megpezdült politikai életről, a szaporodó mozgalmakról és előpártokról, s arról, hogy ma még viszonylag egyszerű a képlet, a szerveződések között az állami függetlenség visszaállításában teljes az egyetértés.

A rigai vonat indulása előtt Trivimi Vellistével a szálloda bárjában nézzük a szovjet tévéhíradót, a Vremját. A műsor budapesti képeket közvetít az MSZMP „osztódásáról”, s itt először, talán érdemeinken felül, megkapjuk az első elismeréseket.

Mint ahogyan másnap majd Rigában is. A Patkányvárnak becézett ódon Hanza-házból, az Atmoda (a lett népfront lapja) szerkesztőségéből jövet egy ötvenes asszonyba botlok. Ruhája használtas-kopott, ő maga fáradt-elnyűtt, tekintetében hajszolettség és láz parázslík. „Mi van, csajozol?” – kiált a túloldalról Miszlivetz Ferenc, persze tudja, hogy nem erről van szó. Miután tisztáztuk, hogy honnan jöttem, beszélgetőtársam valami boldog irigységgel elegy lelkesedéssel jegyzi meg: „Jó maguknak, maguknál már nincsenek kommunisták.” Vélekedése természetesen erősen túlzó, de ez itt most nem a viták ideje és terepe. Jurmalai ismerősöm segítségével megkeressük a még Pesten ajánlott Dans Titavst, a Nemzeti Függetlenség nevű mozgalom választmányi tagját. Lakása egyszobás, szűk folyosóval, egy koszos bérházban, itt él feleségével és kicsiny gyermekével. Állítása szerint mozgalmuk – bár nem rendelkezik bejegyzett tagsággal – a Népfront után a legjelentősebb politikai erő Lettországbán. Programjuk pontosan egyezik a nevükkel, legfontosabb céljuknak a köztársaság függetlenségének visszaállítását tekintik. Másokat kirekesztő tételeket nem érzek programjukban, ez persze nem is lenne célszerű, hiszen Lettországbán erősen csökkent a lett őshonos lakosság aránya, jó, ha ötven százalékot tudnak kimutatni. A kelet- és közép-európai tapasztalatok alapján feltett kérdéseimre, létezik-e antiszemitizmus, idegengyűlölet a köztársaságban, értetlenül néz. Azt elismeri, hogy egyesek a szovjet megszállásra oroszellenességgel reagálnak, s a helyzet ismeretében ez nem is lep meg. Az már inkább, hogy arra számít, a reformok véghezvitelében szerepe lehet a legjobban informált szervezetnek, a KGB-nek is. (Hitetlenkedem, bár belátom, hogy lehet ebben valami ördögi logika.)

Vilniusba kialvatlanul és mosdatlanul érkezünk, hiába, nehezen szokjuk a vonat koszos mosdófülkéje előtti sorban állást és a korai riasztást. Utóbbi, az „Ébresztő, elvtársak!”-at amúgy is nehezen és kedvetlenül vonatkoztatjuk magunkra. Maga a hajnali pályaudvar sem szívderítő. Bejáratának falán orosz és litván nyelvű emléktábla, amely arról tudósít, hogy valamikor, ennek az elfuserált századnak az elején, itt járt Vlagyimir Iljics. „Talán akkor kezdődtek a bajok” – sütöm el a nem túl szellemes viccet útitársaim vigasztalására, ám hiába, ettől valahogy senki sem derül fel. Szállodát kellene találnunk, de már a taxisoknál kudarcot vallunk. Üresen várakoznak viharvert Volgáikkal, s valami szemérmetlenül magas összegért vállalnának pár kilométeres fuvart. Csodálkozásunkat és kiszolgáltatott helyzetünket látva, az „ajánlatot” cinikus vigyorgással kísérik. Dühünkben és elképedésünkben – csomagjainkat a megőrzőben hagyva – inkább gyalog indulunk neki a szálláskeresésnek. Az egyik, a városközponthoz közeli szállodában állapodunk meg, szobát ugyan itt sem kapunk, de a portán legalább nem elutasítók, s felengednek az emeleti büfébe. Virslizgetünk és teázgatunk, s közben a csinos és dekoratív „bufetcsicát” gusztlálgatjuk. Miszlivetz Ferenc egy nyugodtabb pillanatban megkérdi tőle, hol válthatná be dollárjait. A hölgy átfogó tablót fest a vilniusi maffiáról, elmondja, hol nem szabad váltanunk, majd, mint az várható volt, kiderül, hogy a legcélszerűbb, ha vele kötünk üzletet. Panaszaikat hallva megígéri, hogy elintézi a szállodánkat is, ezt az ígéretét be is váltja, akárcsak a dollárokat. Kurta telefon után taxi is lesz, oda visz, ahová akarjuk, s milyen meglepő, az óra állása után kell fizetnünk. Pénzváltónk csupán azt köti a lelkünkre, hogy a taxiban maradjunk csendben, ne fedjük fel kilétünket.

Ezután munkához látunk, indulunk a Sajudis-központba, a Gedimino utca 1.-be. A központ a város szívében, egy régi épületben található, bejárata fölött a litván nemzeti lobogó. Lótás-futást, látszólagos fejtelenséget és szervezetlenséget tapasztalunk, de ez csak a csalóka látszat. Litván, orosz, lengyel, angol mondatok Bábele, de ez senkit nem zavar, mindenki ért mindenkit. A forradalmi spontaneitás ellenére az a benyomásunk, hogy a Sajudisban mintha a bürokratizálódás körvonalai kezdenének kibontakozni. Alvydas Medalinskas, a Sajudis szeijnének választmányi tagja és titkára a rendelkezésünkre áll, tőle kapunk információkat a litván társadalom egészét átfogó szervezetről. Tudjuk, hogy Litvánia lakosságának körülbelül nyolcvan százaléka litván őshonos, de érdekel bennünket, hogy a Sajudis hogyan kezeli a nemzetiségi kérdést, mi lenne a sorsa a független köztársaságban oroszoknak, lengyeleknek, zsidóknak. A felvázolt program nagyvonalú irántuk, azonban némi zavar mutatkozik a Vilniustól délkeletre élő lengyelek, valamint a zsidók kér-

désében. Informátorunknak az a véleménye, hogy az eloroszosított lengyel kisebbséggel a moszkvai vezetés manipulatív játékot űz, s ez a mi ismereteink szerint sem nemzeti önvédelmi fikció, de mintha az itt élő lengyelek sorsát némileg beárnyékolná a korábbi lengyel–litván viszályok. Igaz, egymást nyugtató lengyel és litván nyilatkozatokban nincs hiány, de úgy látszik, a régebbi kölcsönös sérelmek nehezen felejtődnek. Ami a zsidóságot illeti, fura kettősséget tapasztalunk: a Sajudisnak vannak zsidó vezetőségi tagjai, a szervezet zsidó iskolák megnyitásában segédkezik, ugyanakkor antiszemita sztereotípiákkal is találkozunk. E vádak szerint a zsidóság korábban bolsevista beállítottságú volt, s tevékenyen részt vett a litván, de az orosz nemzeti kultúra szétfűzésében is. Az orosz Moszkva nemzeti jellegét állítólag egy zsidó építész tette tönkre, ám amikor a tönkretévő nevét kérdezem, nem kapok választ.

Vilniusban elválnak kisded társaságunk útjai, barátaim Lengyelország felé indulnak, magam Csap irányában próbálom elhagyni a Birodalmat. Az út képletesen és a valóságban is afféle „lecsorgás”, a Kalocsára igyekvő, identitását veszített litván nemzetiségű repülő, a Tatára menő idealista leningrádi hadnagy s egy Lvov környéki heves ukrán társaságában – utólagos számításaim szerint – nyolc üveg vodkát, gyanús minőségű, ám méregerős „szamogont”, házipálinkát és néhány üveg bort iszunk meg nagy egyetértésben.

* * *

Az újabb út, most csupán Vilniusba, 1991. január 13-án esedékes. Nemzetközi konferenciára utaznék, ám Litvániából aggasztó hírek érkeznek a szovjet belügyi alakulatok provokatív akcióiról. A tévé 12-én este közli a megnyugtató hírt, mely szerint Gorbacsov elnök leállíttatja a csapatmozgásokat. A repülőtérré való indulás előtt hajnali négykor meghallgatom a rádió híreit, Litvániáról nincs semmilyen tudósítás. Arról, hogy Vilniusban az éjjel tizenhárom embert öltek meg a katonák, már a váróban értesülök, visszafordulni azonban nem akarok, így jó két óra múltán Moszkvában kíséreltezzem azzal, hogy eljussak Litvániába. Kiderül, hogy a vilniusi járatokat törölték, „zagyerzsivajetszja”, feltartóztatódik, közli bájos szovjet eufemizmusmal a seremetyevói tábla, a vonatok azonban még közlekednek. Fél háromkor indulunk az elképesztően koszos Belorusz pályaudvarról, Vilniusba hajnali öt óra körül érkezünk. Tömegközlekedés még nincs, ezért kénytelen vagyok gyalog indulni a szállodához. A város kihalt, csupán a rádió és tévé épülete előtt látok csoportosulást. Az utca egyik oldalán civilek állnak a tábortűzek

mellett, velük szemben fegyveres, cigarettázó katonák. Fel-felizzik a cigaret-taparázs, ám ez most nem kelt békés képzeteket.

A szállodában kiderül, hogy a konferenciára rajtam kívül csupán két meghívott érkezett, ők is magyarok, így, egymásra találva, kölcsönösen jól járunk. Én azért, mert ők felajánlják, hogy hazavisznek autóval, ami, ha tekintetbe vesszük, hogy a repülő- és vonatközlekedés teljesen bizonytalan, nem csekély segítség. Ők bennem „nyelvet fogtak”, ha nem is a legszerencsésebben, mert nem litvánul, hanem oroszul beszélek, de minden híresztelés ellenére a litvánok nem esznek oroszokat, így ezen a nyelven is kiválóan boldogulunk.

A város a történetek ellenére nyugodt. Csoportosulások sok helyütt láthatók, feszültség s valamiféle elszánt, agresszív „tettrekészség” inkább a katonákon érzékelhető. A Sajudis-központból – semmi sem változott, amióta nem láttam – a parlament épületébe megyünk. A parlament előtt a szovjet városparancsnok „intése” ellenére hatalmas tömeg, s épülnek a híradókból jól ismert panelbarikádok. Belül a nagy nyüzsgés ellenére nyugalom, az önkéntes védők a helyükön vannak. A képviselők és a védők oldalán zöld vászontarisnya, először valamiféle csodafegyvert sejtek bennük, ám hamarosan kiderül, hogy tartalmuk gázálc, nem lehet ugyanis kizárni annak a lehetőségét, hogy támadás éri az épületet. (Később látom, hogy a képviselők az ülésterembe is ezzel a nem éppen békés képzeteket keltő kellékkel vonulnak be.)

Honfitársaim egyike parlamenti képviselő, s így az éppen ott lévő Adam Michnikkel együtt bennünket is bemutatnak Landsbergis elnöknek. Landsbergis nyugodt, higgadt ember benyomását kelti, szívélyesen üdvözlö a vendégeket, s mindnyájunkat meghív a délutáni ülésre. Eközben, mintegy mellékesen, sajnálkozva közli, hogy testi épségünket nincs módjában szavatolni. Ezt tudomásul vesszük, és maradunk, annál is inkább, mert a külföldi küldöttségek lehetőséget kapnak egy felszólalásra. Magyarról litvánra fordító tolmácsot nem találunk, így enyém a feladat, hogy képviselőnk szavait oroszra fordítsam. (Az orosz itt már semmilyen nyelvre nem kell áttenni.)

Estefelé elmegyünk a Városi Sportcsarnokhoz, itt vannak felravatalozva Litvánia mártírjai, gyászoló emberek tízezrei búcsúznak tőlük. Később látok egy fényképet, rajta négy év körüli fiúcska síró anyja karjában, keze egy felravatalozott fiatal férfi homlokán. Tekintetében döbbszerű értetlenség és félelem. Jó lenne megszerezni ezt a képet, emlékeztetőül minden zsarnokságra.

Eszembe jut Nyírbátorban élő barátom mondata: „A kispékek a szépek, nem a birodalmak.” A sarkítélet elméleti igazsága itt valóság: három kispék vívja fél évszázada szakadatlan szabadságharcát az elnyomó birodalommal és a világ közönyével. A Birodalom ázsiai lomhaságával bom-

laszt, a világ a geopolitikai realitások és a neki megfelelő stabilitás cinikus jelszavaival. (A mai állapotok létrehozásakor a paktumkötő diktátorok is így gondolkodtak.) A fél évszázad történelmén, az elnyomás és az ellen-szegülés állomásain azonban az elnyomóknak és a nekik asszisztálóknak el kellene gondolkodniuk, a megújuló világban vajon érdemes-e további évtizedekre tárolni ebben a térségben a gyúanyagot? A végkifejlet ugyanis nem lehet kétséges: Észtország, Lettország és Litvánia népei számára egyetlen megoldás fogadható el csupán, állami függetlenségük visszaállítása.

Késő éjszaka búcsúzóul kimegyünk a parlament elé. A tábortüzek körül csendesen beszélgető emberek. Öröködnék és várnak...

MIT HOZ A VISSZANYERT FÜGGETLENSÉG?

A reformok augusztusban halnak? – ezzel a szalagcímmel jelent meg az egyik szlovák lap 1991. augusztus 20-án. Aznap a kérdés még teljesen indokolt-nak tűnt: a közvélemény még nem sejtette, hogy a Kremlben „csupán” egy jól végiggondolt szcenárium előre megírt eseményei zajlanak. Hamarosan kiderült: a kérdésre adható válasz nemleges, s egy hónap múltán talán már az is megkockáztatható, hogy azokban az augusztusi napokban egy új kor-szak nyitányának lehettünk tanúi. A Baltikum országaiban mindenképpen, hiszen napok alatt valósult meg az, amire észtek, lettek és litvánok ötvenegy esztendeje áhítoztak: helyreállt a térség országainak *politikai* függetlensége.

Litvánia másfél esztendővel korábbi függetlenségi nyilatkozata után Észt-országban és Lettországban is kimondták a Szovjetuniótól való teljes elszaka-dást, a két köztársaság függetlenségének visszaállítását. Európa országai sorban elismerték a három „új” köztársaságot, s egy Gorbacsov-nak tett gesztus, hogy tudniillik *először* ő tehesse meg a maga lépéseit, kis kivárás után az Egyesült Ál-lamok is felvette velük a diplomáciai kapcsolatot. A moszkvai EBEÉ-találkozó-n a „harminchatokból” hirtelen „harmincnyolcak” lettek. A Baltikum ezek után tulajdonképpen hálás lehet a balek Janajev-csoportnak s a puccskísérlet ismert és ismeretlen lebonyolítóinak. Gorbacsov elvesztette peresztrojkájának kísérleti farmját, de az is lehet, hogy ezzel az eshetőséggel már a kísérlet beindításakor számolt, s valahol és valamikor egy szovjet–amerikai csúcstalálkozón a Balti-kum kérdésében megkötöttet a Nagy Alku.

A nyolcvanas évek közepétől felerősödött függetlenségi küzdelmek első szakaszában „józan” körök azzal riogatták a balti országok mozgalmait, hogy a Szovjetunió nélkül képtelenek lesznek a gazdasági fennmaradásra. Később az érvrendszer azzal bővült: a függetlenségért harcoló mozgalmak a fasiz-mus és a burzsoázia hatalmának visszaállítására és az orosz lakosság nemzeti elnyomására készülődnek, s a teljes szuverenitás kivívása után egyes szom-szédok részéről támasztott területi követelésekkel is számolhatnak. Már korábban is nyilvánvaló volt, hogy a fenyegető prognózisok és a manipula-tív vádak mögött részgazság rejlik. Legfeljebb azon lehetett elgondolkodni, hogy azok, akik e gondolatokat terjesztették, jóval nagyobb bűnökben ma-rasztalhatók el.

A gazdasági válság ténye kétségbevonhatatlan napi valóság, s további megrázkódtatásokat fog okozni a piacgazdálkodásra való áttérés. A térségben

súlyos gazdasági visszaesést okoztak az elmúlt egy-másfél esztendő zavaros eseményei: a Litvánia elleni szovjet gazdasági blokád, a sztrájkok és az idegen belügyi alakulatok erőszakos cselekedetei. Lettorszáiban például az első fél évben az ipari termelés 7%-kal esett vissza, az infláció a tavalyi időszakhoz képest pedig 46%-kal nőtt. Rigában ezért a várható munkanélküliség miatt átképzési és segélyezési központot alakítottak ki.¹ Nem állja meg a helyét viszont az az érvelés, hogy mindez a Szovjetunió keretein belül elkerülhető lenne. A balti országok lakossága még a megszállás idején is magasabb élet-színvonalon élt, a függetlenség időszakában pedig gazdasági mutatóik sok vonatkozásban azonosak voltak a skandináv országokéival. A második világháború után az addig inkább mezőgazdasági országok beragolódtak a szovjet gazdasági rendszerbe, s ez súlyos szerkezeti torzulásokhoz vezetett. Az ide telepített katonai bázisok és a központi érdekeltségű nagyipari objektumok függőségi „helyzetbe hozták” a három köztársaságot, s nem utolsósorban visszafordíthatatlannak tűnő etnikai eltolódásokat eredményeztek.

Az arányok érzékeltetésére álljon itt néhány 1980-as adat: Litvánia lakosságának 80,1%-a litván (a két háború között: 84,2), Lettorszáiban az összlakosság 53,5%-a lett (a két háború között: 75,5), Észtországban 64,5%-nyi élt (a két háború között: 88,1).² A bevándorolt és tervszerűen betelepített orosz lakosság túlnyomórészt a gazdaság nagyipari ágazataiban talált megélhetést, kisebb részben a szovjet közigazgatási és katonai nomenklatura kivételezettje volt. A függetlenségi törekvéseknek éppen az utóbbiak voltak a legádázabb ellenségei: a kivonulással, ha nem is a szájuk íze szerint, sorsuk megoldódni látszik.

Megnyugtató, s talán a jövőbeli megbékélés képét vetíti előre az a tény, hogy a függetlenségről rendezett népszavazásokon az orosz lakosság döntő többsége lojalitást mutatott. Pillanatnyilag közömbös, milyen megfontolásból. A további együttélés milyensége amúgy is az „újrafüggetlenedett” köztársaságok nemzetiségpolitikai gyakorlatán és a Jelcin hatalomra kerülése óta velük szemben barátságos Oroszországhoz való viszonyukon múlik.

1991 augusztusának végéig a balti országok különböző független mozgalmait egy közös cél, a szuverenitás visszaállítása fogta össze, a radikális vallási és liberális polgári szerveződések ebben a kérdésben teljes nézetazonosságot mutattak. Ez a helyzet a célbaérés után a pluralizmus elmélyülésével változni fog, egyelőre azonban bizonyos, hogy mindhárom köztársaság vezetése csak

¹ MTI, 1991. augusztus 28.

² Bojtár Endre: *Európa megrablása*, Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989, 7. p.

hangsúlyozottan nemzeti irányultságú politikát folytatva lehet legitim. Ez pedig, ha nem párosul megfelelő mértéktartással (ezt tapasztaljuk Közép- és Kelet-Európa példáján is), súlyos konfliktusok forrása lehet.

A Baltikum térségében erre egyelőre az etnikailag leghomogénabb Litvánia szolgáltató nyugtalanító példákat. A függetlenség visszaállításáért vívott harc időszakában számos hivatalos lengyel küldöttség járt Litvániában, a lengyel vezetés 1990 márciusa, a litván függetlenség kinyilvánítása után a két ország ellentéteire játszó szovjet politika ellenében is sietett kijelenteni, hogy nincs területi követelése szomszédjával szemben. Sejtethető volt azonban már akkor is, hogy a rokonszenves lengyel gesztusok nem jelentik a kölcsönös sérelmek végleges elfeledését.

A Sajudis már 1990-ben is ingerülten és elutasítóan reagált a Vilnius-tól délkeletre élő mintegy 300 ezernyi lengyel kisebbség ama követelésére, hogy a litván vezetés biztosítson számára *nyelvi autonómiát*. A nem éppen lengyelbarátságáról ismert moszkvai vezetés akkoriban patetikus szavakkal nyilatkozott a kisebbség nyelvi jogairól s az autonómiáról, csapdába ejtve ezzel litvánokat és lengyeleket egyaránt. A litván reakció már akkor sem tűnt megfontoltnak, távlatos politikai koncepcióra semmiképpen sem vallott. Az augusztusi puccs idején pedig kimondottan rövidlátóan cselekedett a litván vezetés: az államcsíny-kísérlettel való szimpatizálás vádjával két lengyel többségű település tanácsát oszlatta fel, Salcininkaiában és Vilnius környékén.

Walęsának a lengyel sajtóban közzétett szemrehányásaira reagálva Landsbergis elnök kijelentette, hogy „nem nemzetiségek, hanem politikai ellenfelek veszélyeztetik országa függetlenségét és demokratikus rendjét”.³ Állításának ellentmondani látszik az, hogy ha valóban politikai ellenfelek eltávolításáról lenne szó, időközi választások kiírásával oldhatták volna meg a kényes helyzetet. Ez egyelőre nem történt meg. Az affér miatt pedig meghiúsult a két ország külügyminisztereinek találkozója, a lengyel fél az utolsó pillanatban mondta le vilniusi látogatását. Magyarázkodni kényszerült a világközvélemény előtt a litván vezetés a háborús bűnösök rehabilitálásának kérdésében is. Elfogadható ugyan az az érvelése, hogy a háború után a szovjet hatóságok mellőzték a jogszerűséget a háborús bűnösök, „a nép ellenségei és a fasiszta kollaboránsok” elítélése során, ugyanakkor megkérdőjelezhetetlen tény az is, hogy a német bevonulás utáni zsidópogromokban számos litván aktívan és kezdeményezően közreműködött.

³ MTI, 1991. szeptember 20.

Orosz–lengyel–német–litván konfliktusok forrása lehet a későbbiekben a mai Kalinyingrád (a korábbi Königsberg) és a hozzá tartozó közigazgatási egység, a Kalinyingrádi terület is. Ez az egykori kelet-poroszországi terület ma az Orosz Föderáció fennhatósága alatt áll. A Lengyelország és Litvánia közé ékelődő régióban ma szinte kizárólag orosz lakosság (mintegy 900 ezer ember) él, ennek ellenére fölmerültek olyan elképzelések is, hogy majd ide telepítenék a Szovjetunió területén élő németeket. Ismerve Németország erősödő európai, sőt világpolitikai befolyását s a német–szovjet, illetve német–orosz gazdasági kapcsolatok finom ingajátékát, ez a terv akár valóra is válhat, átrendezve ezzel a szűkebb és a tágabb régió helyzetét.

Említésre méltó etnikai konfliktusról Lettországból és Észtországból nem érkeztek hírek, ám ezek lehetőségét a befogadó lett és észt társadalom minden higgadtsága ellenére sem lehet kizárni. A gazdasági reformok fájdalmas kísérőjelensége, a munkanélküliség feszültségek gerjesztőjévé válhat, s ezek feltehetően sztrájkokhoz, etnikai zavargások kirobbanásához vezetnek. Nem szabad elfelednünk, hogy a megszálló szovjet csapatok még nem vonultak ki a Baltikumból, s az ő jelenlétük, valamint a szovjet keményvonalasok manipulációi támogatást jelenthetnek az elégedetlen orosz tömegek számára.

Lennart Meri észt külügyminiszter augusztus végi oslói sajtóértekezletén arra figyelmeztetett, hogy „számítanunk kell egy újabb államcsínyre”, hogy „a fenevad megsebesült, de még él, s élethalálharcot vív”.⁴

⁴ MTI, 1991. augusztus 29.

ÚTI TŰNŐDÉSEK

Budapest, Moszkva és Riga között, majd fordított útirányban, sok ezer kilométeren keresztül volt elég idő a töprengésre. Hogyan alakul az orosz belpolitikai helyzet, merre tart a Baltikum, az állandóan változó viszonyok között mire számíthatnak a nemzeti kisebbségek, a totálisnak mutakozó ellátatlanság és éhínség közepette van-e esélye a demokrácia orosz változatának?

Utóbbi kérdésemre Vologya Todresz, a Nyezaviszimaja Gazeta (Független Újság) című népszerű moszkvai lap újságírója hevesen és ingerülten reagál: a demokrácia nem hordoz nemzeti jegyeket, külön orosz demokráciáról vagy orosz különdemokráciáról beszélni így meglehetősen tudatlanságra vall. Vologya maradhat ebben a meggyőződésében, magam azonban, különböző demokratákkal – mellőzném a minősítéseket – való találkozásaink után mégis kételyek között maradtam. Oroszország legnépesebb, hozzávetőlegesen ötvenezer lelket számláló pártja, Oroszország Demokratikus Pártja élesen elhatárolódik ugyan a politikai szélsőségektől, a nemzeti autonómiák iránti igényeket azonban fundamentalista alapállásból utasítja vissza. Miközben lépéseket tesznek annak érdekében, hogy belépjenek az Európai Demokrata Szövetségbe, elutasítanak minden, a kollektivitást óhajtó igényt. A szokásjog alapján – „hagyományosan alakult így”, mondják – a soknemzetiségű köztársaság területén kizárólagos státust, államnyelvi jogállást kívánnak az orosz nyelvnek.

A szovjet birodalom megszűntével Oroszországnak s az orosz hegemonia híveinek új helyzethez kell szokniuk: hirtelen ők lettek az az anyaország s az a nép, amelynek legszámosabb, egyes becslések szerint 26 milliós nemzeti kisebbsége rekedt a jelenlegi határain kívül. Ez különösen a 10, vérmezebb becslések szerint 13 milliós ukrainai orosz lakosság esetében vezethet orosz–ukrán konfliktusokhoz. Az említett demokratáktól nem idegen az a gondolat, hogy Ukrajna oroszok lakta keleti végein népszavazást kellene rendezni arról, melyik államhoz kíván tartozni a lakosság. Ez Ukrajna minap megszavazott függetlensége után akár barátságtalan gesztusnak is tűnhet, de mint tudjuk, nagy úr a megszokás, Ilia B. Rojtmannak, Oroszország Demokratikus Pártja alelnökének szavaival az ukrainai oroszok szemszögéből „pszichológiaiilag nehéz elképzelni, hogy Moszkva egyik napról a másikra külfölddé váljon”. Mit lehet ehhez hozzátenni? Nehéznek valóban nehéz... A szolnszenyicini vágyat előképező, az egyelőre nem teljesen körvonalazott,

szláv nemzetközösséget sejtető breszti paktum csak szaporítja az újabbnál újabb helyzetek sorát, az azonban majdnem biztosra vehető, Ukrajna orosz kisebbsége területi viták – az ezzel járó következtetéseket egyelőre hagyjuk a sejtetések tartományában – gerjesztőjévé válhat Ukrajna és Oroszország között.

Mint ahogyan konfliktusok forrása a csak frazeológiailag „kisebbség”, a köztársaság lakosságának majdnem a felét kitevő lettországi orosz lakosság is Lettország és Oroszország kapcsolataiban. A Moszkvában december 5-én a hivatalos orosz–lett tárgyalásokról kiadott kommuniké szerint a két félnek szándékában áll bizottságokat fölláttatni a nemzeti kisebbségek emberi, művelődési, kulturális és vallási jogainak szavatolására, ám a hagyományozódott szembenállás jelentős mértékben akadályozni fogja e bizottságok hatékony munkáját. A nemzet kihalásának rémével szembesülő lett közvélemény – milyen véletlen, a híres rigai dóm mellett ott áll mumusunk, Johann Gottfried Herder mellszobra! – különböző módokon és hőfokon viszonyul az orosz lakossághoz. Mértéktartóbb és higgadtabb az a vélekedés, hogy a különböző feltételekhez – így például a lett nyelv minimális ismeretéhez – kötött állampolgársági törvény *önmagában* nem oldja fel ezt a fenyegetettséget, vannak azonban olyan vélekedések is, hogy a köztársaságban élő egymillió orosz *törvénytelenül* tartózkodik Lettországban. A Neatkariga című lap december 5-i számának címloldalán egy térkép látható, amelyen jól körvonalazottan szemlélhető, milyen lett területeket csatoltak 1944-ben az oroszországi Pszkov megyéhez. Egyesek szerint ez a ma már szinte teljesen oroszok lakta terület alku tárgya lehet az orosz–lett tárgyalásokon. A Honpolgári Bizottság, amely a tárgyalások kiindulópontjának az 1920-as lett–orosz szerződést tekinti, az Oroszországnak nyújtandó nyugati támogatást az oroszok repatriálásához kötné, véleménye szerint lettek és oroszok együttélése a különbözőségük miatt elképzelhetetlen. Máshonnan is ismert a jelenség: egyes politikai körök, a gazdasági kapcsolatokat negligálva, elsőbbséget adnak a nemzeti törekvéseknek és a területi követeléseknek. Általános az a felfogás, hogy a lettországi oroszok jóval konzervatívabbak az oroszországiaknál, s nem is nagyon titkoltan rokonszenveztek a ma már nem létező Szovjetunió egyben maradásával, ám egy az oroszok körében végzett felmérés mégis azt mutatja, hogy kétharmaduk híve a köztársaság függetlenségének, s 90%-uk tudomásul veszi, hogy „Lettországban lett szellemiség” domináljon. Lettek és oroszok konszolidált kapcsolatának kialakulását nehezíti a szovjet csapatok jelenléte. 1994-re ígért kivonásukat a lettek nehezen tartják elfogadhatónak, ellenérzéseiket pedig csak növelhetik azok a katonai körökből származó nyilatkozatok, melyek

szerint a katonák egy tapodtat sem mozdulnak addig, ameddig új állomás helyükön nem biztosítják számukra a normális életkörülményeket.

Kisded csapatunk, Zavalnij Georgij küldöttségvezető és e sorok szerzője december 6–7-én részt vett Oroszország Demokratikus Pártjának III. kongresszusán. A koncepciók perekből és a nagyszabású kommunista temetésekből világszerte ismert Kolonnij Zal (a Szakszervezetek Házában) – ahogy mondani szokták – fényárban úszott. Csillárok és velük szemező tükrök ontották a csillogást, ám a nagy fényben nem találtunk ízlésünk szerinti demokratákra. (Nem a legfontosabb, ám mégis jellemző kép a kongresszust követő sajtókonferenciáról: a pódiumon díszelgő elnökség előtt kérdéseivel sorban álló újságíróhad. A kellemetlennek tűnő kérdéseket felülről már a mondat közepén megszakítják. Árulkodó a népvezér habitusú Travkin bonmotja egy magát filozófus írónak nevező egyénnek: „Á, a filozófusok szörnyű emberek, különösen, ha írnak is.” A teremben szervilis derűtség.) Kissé rezignáltan teszem hozzá: széles Moszkva-szerte sem nagyon. Jó és hasznos emberi kapcsolatokban természetesen most sem volt hiány – tudjuk, az érzelemdús orosz értelmiségiek egyedeikben egészen kiválóak –, ez azonban egyelőre nem a politikai demokrácia dicsérete.

BALTIKUM – A VISSZANYERT SZUVERENITÁS UTÁN

1991 a balti országok független mozgalmainak sikeresztendeje volt. Az év eleji vilniusi és rigai szovjet belügyi atrocitások csak fokozták a lakosság ellenállását, bizonyosnak látszott, hogy a birodalmi megszállás a végóráihoz közeledik. A kérdés már csak az volt, hogy valóságosan mikor következik be ez az idő. A balti országok kormányainak helyzetét jelentős mértékben könnyítették a moszkvai hatalmi torzsalkodások. Már nem egy monolit szerkezettel állottak szemben, hanem a birodalmi egységet képviselő szovjet elnök, Gorbacsov, és a hatalmat megszerezni kívánó legitim orosz vezető, Jelcin párharca következtében a tekintélyét, erejét és önbizalmát veszítő, düledező államalakulattal. A szovjet vezetés hallgatólagos tudomásulvételével zajló atrocitásokat – akkor még csupán erkölcsileg – ellensúlyozták a Jelcin fémjelzte Oroszország szolidaritási gesztusai. Ezek önmagukban ugyan még nem hozták volna meg a kívánt célt, a függetlenség visszaállítását, ám jelezték, hogy a küzdelmek új szakaszhoz érkeztek: a balti köztársaságok Keleten is szövetségesekre találhatnak.¹ A végső lökést az augusztusi moszkvai puccs adta meg. A szovjet belviszonyokban sok mindent tisztázó s egyúttal öszszekuszáló esemény a baltiák számára a függetlenség visszanyerésének nem remélt gyorsaságú fordulatát jelentette. A tisztázandó folyamatban a balti kérdésben Gorbacsovnak is színt kellett vallania. Szakítania kellett azokkal a fundamentalista erőkkal, amelyeknek az év eleji baltikumi tevékenysége fölött még szemet hunyt. Egyre jelképesebb hatalmának utolsó szakaszában már csak előre menekülhetett, így a balti köztársaságok népszavazás útján deklarált függetlenségét hivatalosan is tudomásul kellett vennie.

Az augusztus végi napoktól kezdve a világ országai egymás után vették fel a hivatalos diplomáciai kapcsolatot a három újrafüggetlenedett köztársasággal. Egyesek, mint például az Egyesült Államok, amely de jure sohasem fogadta el a térség szovjet bekebelezését, némi büntudattal vegyes megköny-

¹ „Különösen szembetűnő az energiakészletek egyenetlen területi eloszlása. Az olajtermelés 91 százalékát Oroszország adja, s a maradék 9 százalékon Kazahsztán, Azerbajdzsán, Türkmenisztán és Ukrajna osztozik. A gáztermelésben Oroszország 77 százalékkal, Üzbegisztán 11, Türkmenisztán 5, Ukrajna 4 százalékkal részesedik. A széntermelésből 55 százalék jut az Orosz Föderációra, 24 Ukrajnára, 19 Kazahsztánra, s 1-1 százalék Üzbegisztánra, illetve Kirgiziára.” Kiss Károly: *Együtt vagy külön-külön?*, Társadalmi Szemle, 1991/12., 43. p.

nyebbüléssel, hiszen balti politikájának alakításában mindvégig Moszkva érzékenységre volt tekintettel. (Gorbacsovnak tett gesztusként az Egyesült Államok kormánya csak azután vette fel a hivatalos kapcsolatokat a balti államokkal, miután a moszkvai vezetés is megtette a maga hasonló lépéseit.)

A függetlenségi harcokban legitimálódott tallinni, rigai és vilniusi vezetést, ha váratlanul is, de nem teljesen felkészületlenül érte a politikai változás. A moszkvai EBEÉ-találkozón már szuverén tagországokként vehettek részt, azonban számos olyan problémával kerültek szembe, amelyekkel megszállt országokként még nem kellett számolniuk. Többek között azzal a teher-tétellel, hogy törvénykezésük, politikai, társadalmi létük folyamataira nem egy teljesen szuverén állam gyakorlata a jellemző, hiszen területükön egyelőre nagyszámú idegen (volt szovjet) csapatok állomásoznak. Kivonásuk a balti államok szempontjából rendkívül sürgető, hiszen amellet, hogy sértik a szuverenitás alapelveit, e katonai alakulatok a volt szovjet hadsereget övező kaotikus helyzet következtében könnyen a teljes szervezetlenség állapotába kerülhetnek, a hivatásos állomány reakcióit pedig az egzisztenciális bizonytalanság teheti kiszámíthatatlanná.

A felemás szuverenitás állapotában lévő államok számára komoly gondokat jelentenek a gazdasági problémák is. Az 1940-es első szovjet megszállás előtt a három ország gazdaságszerkezete elsősorban mezőgazdasági jellegű volt, s ez kiegyensúlyozott életszínvonalat teremtett a lakosság számára. 1945 után a centralizált szovjet gazdaságpolitika, akárcsak a birodalom más térségeiben, itt is eltorzította a gazdasági struktúrát. Felborította a korábbi gazdasági rendszert, s olyan ipari ágazatokat telepített le a Baltikumban, amelyeknek itt nem voltak hagyományai, kizárólag a szovjet gazdaság érdekeit szolgálták. Ennek következtében a három ország gazdasága és kereskedelme ma is kölcsönösen erős szálakkal kötődik a volt Szovjetunió tagköztársaságaihoz. Ezekben a kapcsolatokban korábban Moszkva monopolizált szervező-elosztó szerepet játszott. Ez az új helyzetben nyilván változni fog. Nagy gondokat jelent a jövőben a hasonló módon centralizált energiarendszer átszervezése is. E vonatkozásban bárhogyan is alakul majd a helyzet, a balti kisállamoknak az energiaszolgáltató régióktól való függősége továbbra sem szűnik meg. Nem mellékes továbbá az sem, hogy az erőszakos ipartelepítés szinte leplezetlenül szolgálta az etnikai felhígítás, azaz a birodalmi homogenizálás, az oroszosítás érdekeit.

A piacgazdálkodásra áttérni kívánó Észtországnak, Lettországnak és Litvániának ezzel az öröklött gazdasági helyzettel is meg kell birkóznia. Megoldatlanok a volt Szovjetunióval, pontosabban annak jogutódjával s a

megszálló hadsereggel kapcsolatos elszámolási, kártérítési ügyek. A kártérítési igények kölcsönösek: a volt szovjet központ felfogása szerint a balti államoknak fizetniük kell a korábbi beruházásokért. Erről az érintett feleknek eltérő a véleményük: ők tartanak igényt kártérítésre. A chicagói székhelyű Főbizottság Litvánia Felszabadításáért nevű szervezet például egy szakértői felmérésre hivatkozva azt állítja, hogy Litvániának a szovjet megszállás a maga ötven esztendeje alatt 462 milliárd dollárnyi kárt okozott.² A meg-egyezés nehéznek ígérkezik, hiszen eközben a szovjet érdekeltségű vállalatok – s a megszálló hadsereg is – vagyonátmentési tranzakciókba kezdtek, amelyeket a kormányoknak nem nagyon áll módjukban ellenőrizni. Megelőző lépésként legfeljebb államosíthatják a hadsereg, a határőr- és a belügyi csapatok ingatlanait, mint ahogyan azt a lett kormány is tette, arra hivatkozva, hogy „szovjet cégek részvételével a hadsereg különböző ügyleteket kötött, s több hadiipari objektum részvénytársasággá alakult át [...] pedig a hadseregnek nincs joga kereskedni az ingatlanokkal, mivel azok Lettország tulajdonát képezik”.³

A nemzeti eszmének és a nacionalizmusnak a gazdasági életre is kiható következménye, az autarchia nagymértékben nehezítheti a kibontakozást. „Akár tetszik a Nyugatnak, akár nem, ez a nemzetek és államok felépítésének ideje” – nyilatkozott egy litván küldött a Frankfurter Allgemeine Zeitungnak 1991 őszén Travemündében, egy a Baltikum jövőjével foglalkozó nemzetközi tanácskozáson. A nyugati gazdasági szakértők ezen a tanácskozáson a kisállamok fenntartásának óriási gazdasági költségeire figyelmeztettek a baltiakat, s azt javasolták, hogy azonos szabványrendszer, az övezeten belüli szabad áruforgalom, közös légitársaság és egységes távközlési rendszer kiépítésével csökkentsék ezeket a kiadásokat. Egységes balti álláspontnak azonban nyoma sem volt a travemündei tanácskozáson, a vendégek inkább a belterjes „nemzeti” megoldások felé hajlottak. Bizonyára ráébrednek – különösen, ha a nyugati hatalmak is ösztönzik őket –, hogy a volt Szovjetunió romjain alakuló államokkal, elsősorban az Oroszországgal fenntartandó gazdasági kapcsolatok fontosak.

² Napi Világgazdaság, 1991. október 30.

³ Magyar Nemzet, 1991. november 7.

Katonák: biztonságpolitika vagy folytatódó megszállás?

A volt szovjet hadsereg, amelynek talán már csak a hagyományosan orosz hegemoniájú felső vezetése maradt érintetlen, a második világháború győztes befejezése után frusztrációk sorozatát élte át. A katonai nomenklatúrával ideig-óráig el lehetett ugyan hitetni, hogy a magyar forradalom leverése, az 1968-as csehszlovákiai agresszió, majd az afganisztáni véres háború a szocialista és internacionalista értékek elvszerű támogatása volt, ám 1985 után a Gorbacsovtól engedélyezett glasznoszty ezt a mítoszt is alapjaiban rendítette meg. Az Afganisztánból, majd a kelet-európai országokból történt, a felső katonai vezetés által kényszerűnek ítélt kivonulások tovább mélyítették a hadsereg morális válságát, amit csak fokozott a hazatérő hivatásos állomány életszínvonalának rohamos és látványos csökkenése, valamint egzisztenciális elbizonytalanodása.

Biztonságpolitikai szempontból a Szovjetunió számára mindig is kulcsfontosságú volt a balti térség. A haderőcsökkentési és -leszerelési folyamatok valóságosan is mérsékelhetik a baltikum biztonságpolitikai jelentőségét, s ez racionálisan az itt állomásozó megszálló csapatok teljes kivonását indokolná. Kérdéses azonban, hogy a birodalmi nosztalgiáktól egyáltalán nem mentes jelenlegi orosz vezetés mennyiben képes a racionális gondolkodásra, s valóban hajlandó lesz-e a csapatkivonásra. A hírek szerint 1992. március 3-án megkezdődött ugyan a Litvániában állomásozó csapatok kivonása, de ezzel egyidejűleg az orosz vezetés értésre adta azt is, hogy a folyamat éveket vehet igénybe.

A puccs után a szovjet vezetés bejelentette, hogy 1994-re, a németországi kivonulás befejezése utáni időre a három balti országból is kivonja csapatait. Az Észtországot, Lettországot és Litvániát tömörítő Balti Tanács azonban már 1991. október 5-i vilniusi tanácskozásán követelte a szovjet csapatok december 1-jéig történő kivonását Tallinnból, Rigából és Vilniusból, mivel „lehetetlen és fenyegető” idegen hadseregeknek a jelenléte szuverén államok fővárosaiban. Az álláspontok megmerevedni látszanak, hiszen a hadsereg vezetése a csapatok ideiglenes jelenlétének jogi feltételeit akarja körülhatárolni, Vytautas Landsbergis litván elnök pedig kijelentette, hogy „Litvánia nem kíván tárgyalni a területén állomásozó szovjet csapatok státusáról Moszkvával, mert [...] nem látja a megbeszélések tárgyát. Nem a szovjet alakulatok státusáról, hanem egy független állam területéről való kivonásukról kell beszélni”.⁴

⁴ Nyezaviszimaja Gazeta, 1991. október 8.

A balti kormányok álláspontja érthető, hiszen az idegen csapatok jelenléte nap mint nap a szuverenitás törekénységére és viszonylagosságára utal, belpolitikai instabilitást tartósít, a közvéleményben pedig ellenszenvet gerjeszt. A mielőbbi kivonás mellett szól a hadsereg jelenlegi bizonytalan helyzete is, hiszen nem lehet tudni, valójában kinek engedelmeskedik. Már nem szovjet és nem szövetségi, nem a bizonytalan jövőjű FÁK hadserege, s nem is Oroszországé. Sokan tartanak attól, hogy a csapatok egy része önállósíthatja magát, és szövetkezhet a hírhedt OMON-alakulatok egy részének állítólag illegálisba vonult tagjaival. Hogy ezeknek a félelmeknek van-e valóságos alapjuk, nem lehet tudni, a tömegpszichózással azonban mindenképpen számolni kell, hiszen a szovjet csapatok jelenléte a lakosságot a szakadatlan erőszakosságokra emlékezteti, s túlságosan közeli még az 1991-es vilniusi és rigai atrocitások emléke is. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy az egzisztenciális bizonytalanságtól tartó hivatásos tiszti állomány a felsőbbség iránti engedetlenségtől sem riad vissza: „A vilniusi helyőrség tisztejei máris bejelentették: addig egy tapodtat sem mozdulnak, amíg új helyükön nem biztosítják számukra a normális életkörülményeket.”⁵

Az azonnali kivonás ellenzői biztonságpolitikai szempontokra, az egységes védelmi rendszer átalakításának hosszadalmas voltára s a kivonuló hivatásos állomány megfelelő életkörülményeinek hiányosságaira hivatkoznak. Elgondolkodtató, hogy Anatolij Szobcsak, Szentpétervár polgármestere is ezt az érvrendszert vallja magáénak.⁶ Hadászati és birodalmi szempontból ezek az érvek akár helytállóak is lehetnek, ám e nézetek híveinek mégis számolniuk kellene a megváltozott helyzettel, azzal, hogy a Baltikum országai elnyerték szuverenitásukat, és a problémakört ennek megfelelően kellene kezelniük. Észtország, Lettország és Litvánia függetlenségét, a megszálló csapatok kivonását leginkább a nyugati hatalmak támogatathatják a Független Államok Szövetségével szemben gyakorolt következetes politikájukkal. Ennek azonban eddig kevés jelét mutatták: számukra egyelőre fontosabbak a Szovjetunió jogutódjával, Oroszországgal fenntartott bilaterális kapcsolatok, valamint az orosz atomarzenál egyébként kétségkívül nyugtalanító kérdései.

⁵ V. L.: *Nő a feszültség a balti köztársaságok és a Kreml között*, Magyar Nemzet, 1991. október 9.

⁶ „Anatolij Szobcsak, Szentpétervár liberális nézeteiről ismert polgármestere, az Észtországgal tárgyaló szövetségi delegáció vezetője néhány napja a Krasznaja Zvezda hasábjain meglehetősen kategorikusan nyilatkozott: »az egységes szovjet védelmi rendszer, amely százmilliórdokba került, nem lehet egyik percről a másikra megváltoztatni.«” Uo.

A megszálló csapatok állomásoztatása a hadászati célokon túl más törekvéseket is szolgálhat. Nyomást gyakorolhatnak az újráfüggetlenedett köztársaságok belpolitikájára, s bármikor fenyegetőleg léphetnek fel az itteni orosz kisebbségek védelmének mondvacsinált ürügyével.⁷ Az elkezdődött csapatkivonások ellenére ezt az eshetőséget továbbra sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Buktatók az állampolgárság körül

A balti államok demokratikus berendezkedésének egyik próbaköve az állampolgárság kérdése, s ez egyben egyike a belpolitika neuralgikus kérdéseinek is. Leegyszerűsítve: ki nyerheti el és ki nem ezekben az országokban az állampolgárságot? Az állampolgárságról szóló törvények döntő súllyal esnek a latba ezen országok nemzetközi megítélésében is.

Litvániában az állampolgárságról szóló törvény 1991. december 11-én lépett életbe, Lettországból és Észtországból egyelőre a törvénytervezetekről folyik a vita. Az állampolgárságról szóló törvények megalkotása előtt Észtországban és Lettországból az őslakosság fogyása és a kedvezőtlen etnikai összetétel miatt (1989-es adatok szerint Észtországban a lakosság 61,5%-a észt, Lettországból 51,8% a lettek aránya) 1989 elején honpolgári bizottságok alakultak, amelyek előtt – politikai és egzisztenciális kockázattal! – az akkori szovjet szocialista köztársaságok állampolgárai arról nyilatkozhattak: akarnak-e a független észt, illetve a lett köztársaság polgárai lenni. Litvániában ilyen bizottságok felállítását a litván őslakosság magas aránya (80,1%) miatt nem tartották szükségesnek.

Az állampolgárságról szóló törvényeket – kirekesztő rendelkezései miatt – kül- és belföldön egyaránt sok bírálat éri. A nemzeti kisebbségek, különösen a litvániai lengyelek, a lettországi és az észtországi oroszok intoleráns és elnyomó nemzetállamok kialakulásától tartanak, de érkeznek ilyen bírálatok külföldről is. A törvényekben morális, egészségügyi és jogi fogalmak keverednek, s egyes kizáró rendelkezések manipulatív és tetszés szerinti értelmezésre is alkalmasak. A helybenlakás időtartamáról lehet vitatkozni, össze lehet vetni a világ más országainak gyakorlatával is, ezt azonban minden állam szuverén belügyének tekinti. Aggodalomra inkább egyéb kizáró

⁷ A készülő vagy már elfogadott és törvénybe iktatott állampolgársági törvényeknek természetesen vannak jogilag vitatható és támadható pontjaik, a megszálló csapatok által a törvénykezésre gyakorolt nyomás azonban semmiképpen sem fogadható el.

rendelkezések adnak okot. A Lett Köztársaság 1991. november 12-én köz-
 zétett állampolgársági törvénytervezete például úgy rendelkezik, hogy azok
 a személyek, akik „alkotmányellenes módszerekkel küzdenek a Lett Köztár-
 saság függetlensége, demokratikus parlamentje és állami rendje ellen”, „tagjai
 külföldi hatalmak jogvédő szerveinek, fegyveres erőinek, belügyi, biztonsági
 és rendőrségi alakulatainak”, „titkos informátorai vagy munkatársai voltak a
 KGB-nek vagy más ország titkosszolgálatának”, „1990. május 4-e után a so-
 vinizmust, a fasizmust, a nemzetiszocializmust, a kommunizmust vagy más
 totalitárius eszméket, az osztályharc diktatúráját” terjesztették, „1940. június
 17-e után az SZKP vagy a Komszomol kádereként érkeztek Lettországba”,
 vagy „szerepelnek az állami narkológiai intézetek nyilvántartásában”,⁸ nem
 kaphatják meg a lett állampolgárságot. A példaként kiragadott cikkelyeket
 bírósági végzéssel vagy egyéb módon dokumentáltan bizonyítani szükséges
 ugyan, az azonban így is látható, hogy a kizáró rendelkezések homályos meg-
 fogalmazásuk, körvonalazatlanságuk következtében veszélyes társadalmi fo-
 lyamatok elindítóivá válhatnak. Litvániában már a gyakorlatban is megjele-
 nenek ezek a veszélyek: a sajtóban több politikust, képviselőt és kormánytagot
 vádoltak meg azzal, hogy kapcsolatban álltak a KGB-vel, s a parlamentben
 már kétszer tárgyalták azt a törvénytervezetet, amely megtiltaná a politikai
 tevékenységet azoknak, akik a KGB-vel kollaboráltak. Vélhetően a nemzeti
 kisebbségek lojalitásának kodifikálása érdekében egyik köztársaság sem ismeri
 el a kettős állampolgárság intézményét.

Alapvető és elvárható követelmény, hogy a törvények kidolgozói s a tör-
 vényhozó testületek felülemelkedjenek a politikai érdekeken, időtálló és de-
 demokratikus törvényeket alkossanak. Ilyen szemléletű törvényalkotás azonban
 csak a függetlenség által garantált demokratikus viszonyok között képzelhető
 el maradéktalanul. A balti országok törvényhozói egyelőre nincsenek ebben a
 helyzetben, az intolerancia tünetei talán ezzel magyarázhatók. Azt is látnunk
 kell, hogy a szűkkeblű és kirekesztő törvénykezés megakadályozhatja a térség
 konszolidációját, késleltetheti a Baltikum európai integrációját, s folyamatos
 vitákat, viszályokat gerjesztő gyúanyagot raktározhat el a szomszédokkal,
 különösen Oroszországgal szemben.

A régió és környezete

Általános tapasztalat, hogy a külső megszállások alól felszabaduló terü-
 leken kísérőjelenségeként történelmi nosztalgiák élednek fel. Az Adria-, a
 Fekete- és a Balti-tenger között húzódó térségben ez ma már a napi politika
 részévé vált. A középkorig visszanyúló regionális, nagyhatalmi emlékképek,
 a rosszul megvont államhatárok, az jellemző gazdasági válság e tünet motí-
 vumai.

A felszabadulás eufóriája után ezek a jelenségek a Baltikum országaiban
 már diplomáciai bonyodalmak formájában is jelentkeztek. E vonatkozás-
 ban különösen a litván diplomácia tett tiltakozásokat is maga után vonó
 lépéseket.

Lengyel–litván területi viták már az első világháborút lezáró béke-
 szerződések óta léteznek. Litvánia két világháború közötti függetlensége
 idején Vilniusnak és környékének lengyel birtokbavétele miatt különösen
 rossz volt a két ország kapcsolata. 1939 után egyik fél sem sorolhatta ma-
 gát a szuverén, önállóan cselekvő államok közé, így ezek a nézeteltérések
 a litván függetlenség visszaállításáig nem kerültek szóba. A függetlenség
 visszaállításáért vívott küzdelem idején lengyel részről egymást érték a
 hivatalos támogató nyilatkozatok és gesztusok. A litvániai lengyel kisebbsé-
 get is felhasználó szovjet manipulációkra reagálva, a varsói kormány
 kéretlenül is úgy nyilatkozott, hogy nincs területi követelése Litvániával
 szemben. Ezzel ellenkező mögöttes gondolatok létét bizonyos körök ré-
 széről természetesen nem lehet kizárni, azonban azt látnunk kell, hogy
 akkoriban az ilyen állásfoglalások komoly nemzetközi támogatást jelen-
 tettek Litvánia számára.

Nyílt nézeteltérésre Litvánia és Lengyelország között a moszkvai puccs
 utáni vilniusi intézkedések szolgáltatnak alkalmat. A litván vezetés a lengyel
 kisebbség által lakott területen a puccs támogatásának vádjával helyi hatal-
 mi szerveket oszlatott fel. Lengyel részről ezt a 280 ezerre becsült lengyel
 kisebbség elleni támadásként értékelték. Landsbergis válaszolni kényszerült
 Wałęsa vádjaira, aki szerinte „elnökhöz nem méltó” módon vádolta meg Lit-
 vániát. A barátságos kapcsolatokat megzavaró incidenst ugyan mindkét fél
 számára elfogadható módon zárták le, az azonban bizonyos, hogy a kisebbségi
 kérdés kezelése a jövőben is fontos szerepet játszik a két ország viszo-
 nyában.

A történelmi előzmények következtében s a belső stabilitás hiánya mi-
 att főleg Litvániában érzékelhető a területi kérdéseket is fölvető, „dicső múlt”

⁸ Diena, 1991. november 29.

utáni nosztalgia.⁹ A minden vonatkozásban instabil helyzetet jellemzi, hogy – utólag ugyan „ügyetlen elszólásnak” minősítve – hasonló igények hangzottak el belorusz részről is Litvániával szemben. Oroszországgal szembeni területi követelések Lettországból és Észtországból is fölmerültek, itt azonban nem kormányzati tényezők részéről. (A Szovjetunióba való „integrálódás” során valóban csatoltak jelentéktelen nagyságú lett és észt területeket a szomszédos orosz megyékhez, ezek lakossága azonban túlnyomórészt orosz nemzetiségű.)

A „közös szovjet múlt” természetesnek tekinthető öröksége a Baltikumban az orosz lakosság nagy aránya. A legfrissebb adatok szerint az összlakosságnak Észtországban 30,3%-át, Lettországból 33,8%-át, Litvániában 8,6%-át teszi ki az orosz nemzetiségű népesség. Tömegeiben orosz nyelvűnek és orosz kultúrájának tekinthető a szintén jelentős arányú ukrán és belorusz lakosság is. Ennek nem mond ellent az a tény sem, hogy a balti függetlenségi küzdelmek idején köreikben is jelentkeztek az őshonos lakosság rokonszenvétől kísért, nemzeti alapon szerveződő, a befogadó országok függetlenségét támogató mozgalmak.

A balti államok kisebbségpolitikájában – a speciális litván–lengyel vonatkozásokat leszámítva – rendkívül fontos szerepet kap az oroszokkal szemben követett bánásmód. Ez kihatással van a három köztársaság nemzetközi megítélésére is.¹⁰ A szovjet megszállás nyomasztó emlékei, az erőszakos oroszosításban is megmutatkozó durva elnyomás, a gazdasági és kulturális különbségek jelentős mértékben nehezítik a konszolidált viszony kialakulását az oroszok és az őslakosok között. A közelmúlt tapasztalatai arra utalnak, hogy a litván, a lett és az észt társadalom hajlamos arra, hogy az orosz kisebbségben egyfajta Moszkvából irányított „ötödik hadoszlopot” lásson. Az orosz kisebbség kétségkívül fontos szerepet játszik mindhárom

⁹ 1992 februárjának végén Stasys Lozoraitis, Litvánia USA-beli nagykövete meglehetősen szerencsétlen célzást tett a jelenleg Oroszországhoz tartozó Kalinyingrád (volt Königsberg) és területe jövőbeni hovatartozásáról. A nagykövet nem tartotta elképzelhetőnek, hogy a terület Litvánia részévé váljon. A hivatalos orosz tiltakozásra reagálva, Eigidis Bichkauskas, Litvánia ideiglenes moszkvai ügyvivője kijelentette: „Litvánia soha nem tervezte, és most sem tervezi, hogy területi igényeket támasszon Oroszországgal szemben.” Ugyanakkor hozzáfűzte: „Litvánia nem lehet közömbös a kalinyingrádi körzet sorsa iránt, amelyet történelmi kapcsolatok fűznek köztársaságunkhoz, és ahol sok litván él.” MTI – *Napi tájékoztató*, 1992. március 3.

¹⁰ Az alkotmány hiánya és a „nemzeti kisebbséggel felmerülő problémák” jelentik az alapvető akadályát annak, hogy Litvániát felvegyék az Európa Tanácsba – jelentette ki a litván fővárosban Catherine Lalumière asszony, az Európa Tanács főtitkára. Új Magyarország, 1992. február 19.

köztársaság belpolitikai életében. A parlamentekben ülő képviselők egy-egy fontos döntés meghozatalában a „mérleg nyelve” is lehetnek, a mindenkori kormányoknak tehát komolyan kell velük számolni. Az etnikumok közötti megbékéléshez mindkét fél részéről kompromisszumok sorára van szükség. A befogadó országok kormányai részéről a jelenleginél türelmesebb s egyben távlatosabb kisebbségpolitika gyakorlására, a helyben maradó orosz lakosság oldaláról az új helyzetnek és következményeinek az identitás öntudatos vállalásával együtt járó tudomásulvételére. A balti országok politikai elitjének gondolkodásába minél hamarabb be kellene épülnie, hogy a nagy keleti szomszéd léte földrajzi evidencia, s a korrekt kapcsolatok fenntartása a térség számára elsőrendű biztonságpolitikai érdek.

A kisebbségi kérdés türelmes kezelésének a Baltikumban egyébként vannak hagyományai. A függetlenség időszakában – igaz, lényegesen más etnikai összetétel és társadalmi szerkezet mellett – a kisebbségek jogi védelme az illető államok által garantálva volt, s ez a gyakorlat ma is követhető lenne. A kapcsolatok normalizálásában ugyanakkor Oroszországnak is rendkívül fontos szerepe van.

A múlt kísértése

A függetlenségi küzdelmek az egész világot a balti államok mellé állították. Ez az időszak kétségkívül kitüntetett helyet kap majd a régió történelmében. A múlt árnyoldalaival való szembesülést, annak feldolgozását azonban, akár csak a többi, a totalitarizmus és idegen megszállás alól felszabaduló ország, a baltiak sem kerülhetik ki.

E tekintetben sajátságos helyzet alakult ki Észtországban és Lettországból. A moszkvai puccs után ezekben az országokban is betiltották a kommunista pártot és a KGB-t, Rigában pedig az államcsíny támogatásának vádjával letartóztatták Rubiksot, a kommunista párt vezetőjét. A Moszkvából irányított szovjet érdekeltségű vállalatokat állami felügyelet alá helyezték, igazgatóikat pedig menesztették. A kommunista befolyás kiszorítására tett lépések ellenére a hatalomban maradhatott a nemzeti elkötelezettségű észt reformkommunista, Arnold Rüütel és a hasonlóan kommunista múltú lett Anatoly Gorbunovs. Rüütelnek ugyan 1992 elején a kormányválság miatt távoznia kellett, lemondani azonban nem kommunista múltja, hanem a kormány gazdaságpolitikájának válsága miatt kényszerült. Litvániában az államelnök Landsbergisnek nincs kommunista előélete, a korábbi vezetőt, az LKP

első titkárát, Brazauskast azonban a vezetésből való kiszorulása ellenére változatlanul a függetlenségi mozgalom egyik korai harcosának tekintik. E szokatlanul tűnő toleranciának az lehet az oka, hogy 1985 után az említett kommunista vezetők valóban sokat tettek a függetlenség visszaállításáért, s a térség kommunista pártjait igyekeztek megszabadítani az SZKP befolyásától és gyámkodásától.

A politikai indíttatású boszorkányüldözés azonban itt sem ismeretlen. A litván parlament elé került egy törvényjavaslat, amely a korábbi állami szervek dolgozóinak öt évre megtiltaná közhivatal betöltését. A tervezet megvitatását elnapolták, s egyelőre úgy tűnik, nincs sok esélye az elfogadásra. A szovjet múlt természetesen súlyos örökség, feldolgozása, a személyi konzekvenciák levonása hosszú éveket vesz majd igénybe, s félő, hogy a kommunista kizárólagosságot – talán csak átmenetileg – a nemzeti színezetű intolerancia váltja fel.

Érettséget és objektivitást kíván a második világháború időszakának feldolgozása is. Történészek és politikusok az akkor német befolyás alatt lévő országok egyes köreit elsősorban zsidóüldözésekben és tömeggyilkosságokban marasztalják el. Lettországból ennek tisztázására a nürnbergi perhez hasonló eljárást kívánnak lefolytatni. Litvániában a nemzetközi közvélemény tiltakozását maga után vonó rehabilitálásokról történtek: néhány, a tömeggyilkosságokban részt vevő litván állampolgár felmentésére is sor került. A Baltikumban ugyan okkal hivatkoznak arra, hogy a háború után hozott ítéletek enyhén szólva mellőzték a jogszerűséget, a tömeges megtorlást szolgálták, de a tényleges háborús bűnösök rehabilitálására nem lehet jogalapot találni. A háborús bűnösök fölött ítélkező monstre per során nyilvánvalóan vád alá kellene helyezni azokat a személyeket és szervezeteket is, akik és amelyek a szovjet megszállás idején követtek el emberiségellenes bűncselekményeket. Elég nehezen képzelhető el azonban, hogy Lettország ebben a kérdésben nemzetközi támogatásra talál, mert majdnem bizonyosra vehető, hogy a nyugati hatalmak nem vállalnák a konfrontációt a Szovjetunió jogutódjaként kezelt Oroszországgal. Egy ilyen eljárás személyi konzekvenciái, a bűnökben elmarasztalható volt szovjet intézmények és szervezetek ma is erős oroszországi pozíciói pedig még inkább kétségessé teszik egy ilyen jogi aktus lefolytathatóságának lehetőségét.

A függetlenség visszanyerése tehát megoldásra váró súlyos gazdasági, társadalmi és politikai problémák sorát is jelenti a balti országokban. Megnyugtató rendezésük rendkívül sürgető, hiszen egy elhúzódó válság, az instabil belső helyzet, amelytől szomszédjaik sem mentesek, kiszámíthatatlan

állapotokat eredményezhet. Ennek kiküszöbölésére, az egyelőre hiányzó válságkezelő koncepció és rendszer kidolgozására mindenképpen szükség lenne. A balti államok vezetői még egy ilyen rendszer megléte esetén is számolni kényszerülnek azzal, hogy a Nyugat politikai érdekei tekintetében jócskán megelőzi őket Oroszország és Ukrajna. Számukra az elmondottakon túl ezért is fontos, hogy a megterhelő mozzanatok ellenére jó viszonyt alakítsanak ki Oroszországgal. A zilált oroszországi állapotok, a mindenhol fölerősödő nacionalista tendenciák miatt ez nem könnyű, ám az egész térség konszolidálása érdekében mégis megkerülhetetlen feladat.

KÉT VÁLASZTÁS A BALTIKUMBAN

Alig egy esztendővel a függetlenség részleges visszaállítása után két balti államban, Észtországban és Litvániában megrendezték az első szabad választásokat. Nyelvrokonainknál a Haza Szövetség köré tömörülő jobboldali pártkoalíció jutott hatalomra. Államfővé Lennart Meri helsinki nagykövetet, a közvetlen választásokon a szavazatok 20%-át elnyerő jelöltet választották meg. (Figyelemre méltó, hogy vetélytársa, a kommunista múltú, ám a függetlenségi küzdelmekben fontos szerepet játszó Arnold Rüütel a szavazatok 42%-át kapta meg. Nem közömbös továbbá az sem, hogy az összlakosság állampolgársággal, s így természetesen szavazati joggal sem rendelkező 40%-a – az oroszok! – nem vehettek részt a választásokon.)

Észtországot az elkövetkezendő ciklusban tehát jobboldali kormány igazgatja, Litvániában azonban már a választás második fordulója előtt is homlokegyenest ellenkező a helyzet. Az Infas német közvélemény-kutató cég az utolsó napig a Sajudist tartotta a választások kizárólagos esélyesének. Prognózisa nem vált be: a listás szavazás eredményei alapján az Algirdas Brazauskas vezette, a moszkvai gyámkodással már a szovjet hegemonia utolsó esztendeiben szembeszegülő kommunista pártból alakult Litván Demokratikus Munkapárt a szavazatok 44,59%-át szerezte meg. A legnagyobb ellenfélre, a Sajudisra a választóknak csupán a 16,69%-a szavazott. Vytautas Landsbergis, aki a néhány hónap múlva esedékes államfőválasztásokon ismét ringbe száll, kijelentette, hogy a Sajudis számára elképzelhetetlen a „kommunistákkal” való koalíció, szervezete ezért inkább ellenzékbe vonul.

Nem vált be tehát a függetlenségi harcokban elévülhetetlen érdemeket szerzett Sajudisnak a politikai ellenféllel szemben alkalmazott befektető kampánya, amelynek értelmében a munkáspárt „Moszkva-bérenc”, s hogy a nemzeti értékek letéteményese, a nemzeti érdekek kizárólagos védelmezője maga a Sajudis.

Választások előtt és után azonban mindkét országban súlyos gazdasági gondok közepette él a lakosság. Litvániában az elmúlt egy esztendő alatt százszorosára emelkedtek az élelmiszerárak, s a viszonylagosan jónak tekinthető ellátottság ellenére októberben egy kilogrammban állapították meg a búzadara és a cukor fejadagját. Az országban energiahiány uralkodik, eldugultak az olcsó szovjet olajat és gázt szállító csövek. A helyzet Észtországban sem derűsebb. A moszkvai érdekeltségű volt szovjet nagyüzemek várható

összeomlásával hamarosan tízezrek maradnak munka nélkül, kiéleződnek az energia- és élelmiszer-ellátási gondok. A nagyüzemek megszűnése az orosz lakosságot érinti elsődlegesen, s így az alapján gazdasági probléma nemzetiségi konfliktusok formájában fog jelentkezni.

A nemzetiségi konfliktusok megelőzése érdekében főleg az észt vezetésnek kellene önmérsékletet tanúsítania. Bár egyes nemzeti körök az orosz lakosság távozását látnák a legszívesebben – erre az idevezényelt s gyökeret nem eresztett katonákkal együtt körülbelül százezren hajlanak is –, azt észt vezetésnek szembesülnie kell az oroszok társadalmi integrálódásának problémájával. A kirekesztő politika következtében ugyanis könnyen felborulhat a viszonylagos belső stabilitás. Ha tetszik, ha nem, már csak az Oroszországgal való konszolidált kapcsolatok miatt is meg kell oldani az orosz kisebbség parlamenti képviselését. Az önmérséklet nemes elvét természetesen az oroszoknak is gyakorolniuk kellene. Józanabb körök mutatnak ugyan készséget erre, politikailag iskolázatlanabb s még mindig birodalmi tudatú tömegeik irritáló magatartása azonban továbbra is konfliktusok forrása.

Tallinn-nak nem szabad figyelmen kívül hagynia az észtországi folyamatoknak az orosz belpolitikára gyakorolt hatását. A moszkvai diplomácia orosz „létérdeknek” tekinti határon túli kisebbségeinek sorsát, s nem felejtethető az sem, hogy Moszkva a hagyományos diplomáciai eszközökön túl egyéb nyomásgyakorló „technikák” alkalmazására is képes. A jelenlegi észtországi folyamatok a nagyorosz nemzeti érzelmek szítása mellett veszélyeztetik a sajátosságában is törékeny orosz demokrácia kibontakozását, hiszen látszólag okkal kérhetik számon például Jelcin elnökön, hogy mennyire volt okos dolog támogatni a balti államok függetlenségét.

Ha a balti államok irányítói már csak jól felfogott nemzeti érdekből is belátják a politikai pragmatizmus gyakorlásának fontosságát, elsősorban a jelenlegi sérelmi és historizáló irányvonalat kell feladniuk. Az egyébként leggyakrabban érzéketlen külvilág s főleg a cinikus nagy hatalmak tisztában vannak az észtek, lettek és litvánok rovására elsősorban a Szovjetunió által elkövetett bűnökkel s azzal, hogy főként a lettek és az észtek a nemzethalál szörnyű látomásával küzdenek. Ez azonban nem változtat azon a szigorú tényen, hogy a szovjet megszállás évtizedei alatt az etnikai arányok ezekben az országokban végzetesen megváltoztak, s a politikai változások ellenére a Nagy (Orosz) Szomszéd jelenleg nyomasztó testközelsége földrajzi evidencia.

Nem kétséges, hogy teljes szuverenitással nem rendelkező államokban számtalan tényező akadályozza a demokrácia kibontakozását, ilyen tekintet-

ben a balti államokban tapasztalható intoleráns folyamatok is *magyarázhatóak*. Ismeretes azonban az első szovjet megszállásig, 1940-ig működőképesnek bizonyult nemzetiségi tolerancia balti gyakorlata is, a Tallinnban, Rigában és Vilniusban székelő kormányoknak minden gátló körülmény ellenében tehát ezekre a hagyományokra kellene alapozniuk politikájukat.

A VILNIUSI VÁLTÓ

A politikusok és a szakírok – kik örömmel, kik csüggedtebben – a tünet jellegű változások metaforájaként gyakorta használják a karambolokat okozó vilniusi gyors kifejezést. A vasúti pályázás példálózás helyénvaló, hiszen igen érzékletesen utal a posztszovjet térség fura, ám a régióra jellemző politikai logikát egyáltalán nem nélkülöző fordulataira.

A balti országok s közöttük Litvánia e századi forgandó szerencséjük következményeként amúgy is jelképpé váltak. A két világháború között a frissen elnyert nemzeti függetlenség, a demokratikus törekvések és a kiszolgáltatottság jelképeivé. Közismert, hogy a különösen a harmincas évek közepétől mind agresszívabbá és hódítóná váló két antidemokratikus nagyhatalom, a Szovjetunió és Németország közötti térségben egyetlen ország sem érezhette biztonságban magát. Az elnyomás és a szabadságvágy jelképe volt a Baltikum a szovjet megszállás hosszú évtizedei alatt is. Általánosan elfogadott az a megállapítás, mely szerint a Szovjetunió felbomlásának egyik fontos eleme a gazdasági csőd mellett a rendezetlen etnikai és nemzetiségi kérdés volt. Litvánia az egykori birodalom európai részén ebben is kulcsszerpet játszott, hiszen a második világháború után Lettországhoz és Észtországhoz viszonyítva itt volt a legmagasabb az államalkotó őshonos lakosság aránya. A megszállt közép-európai régió mellett itt is bebizonyosodott, hogy a moszkvai rezsim civilizatórikus szempontból nála fejlettebb társadalmakat kívánt – sikertelenül – alávetett és függő helyzetbe hozni. Így nem véletlen, hogy a bomlásra érett impérium hajója először ebben a térségben kapott léket. Annak is köszönhetően, hogy a megszállt balti országok de jure sohasem mondtak le független jogállásukról, s ez a tény jogi szempontból is megalapozta az eurázsiai birodalom szétesését.

A függetlenségről szóló 1991-es népszavazás után a litván politikai mezőnyt a Vytautas Landsbergis vezette Sajudis nevű gyűjtőmozgalom uralta. A Szovjetunióból való kiválás után a nemzeti függetlenséget és a konzervatív-keresztény értékeket hirdető, politikai értelemben aláaknázott terepen mozgó kormány azonban – több kelet- és közép-európai kabinethez hasonlóan – hamarosan elbukott.

Az 1992. október 25-én és november 15-én megrendezett parlamenti választásokon az Algirdas Brazauskas vezette, nevet és programot változtató s ennek egyenes folyományaként szociáldemokrata értékeket hirdető

kommunista utódpart, a Litván Demokratikus Munkapárt (LDMP) fölényes győzelmet aratott. Fölényét csak növelte, hogy az 1993-as februári elnökválasztáson a párt jelöltjére, az egykori reformkommunista Brazauskasra a választópolgárok 60,1%-a szavazott. Jellemző, hogy az ellenzék jelöltje, Stasys Lozoraitis akkori washingtoni nagykövet csupán két választókerületben tudott győzni. A baloldali győzelem nyilvánvalóan a posztszovjet Litvánia társadalmának belső gondjaiban: a nagyméretű inflációban (1992-ben 1163%-os!), a szovjet érából örökölt moszkvai érdekeltségű ráfizetéses nagyipar széthullásában (55%-kal esett a termelés), a mezőgazdasági termelés visszaesésében (1992-ben 66%-os volt a hanyatlás), a kisebbségi kérdés kezelésének hiányosságaiban (a korábbi elnyomás megtestesítőjének tekintett orosz s a homo sovieticussá tenni szándékozott lengyel lakosság litvánellenes részével szemben mutatott türelmetlenség) s a képlékeny honi és oroszországi viszonyoktól gerjesztett hangos Moszkva-ellenes politikai retorikában keresendő. A korabeli sajtóban megjelenő kormánykritika egyfajta kelet- és közép-európai generálszósz: a kabinet gögös, nacionalista, felszámolta gyümölcsöző keleti gazdasági kapcsolatait, eltávolodott a néptől, a szélsőségek felé sodorja az országot.

A Munkapártra szavazók abban reménykedtek, hogy a Moszkvával jó kapcsolatokat ápoló Brazauskas a hatalmas orosz piac visszaszerzésével felendíti a gazdaságot, s ez majd biztos megélhetést nyújt a litván lakosságnak. Ez azonban, akárcsak a posztszovjet térség más országaiban, illúziónak bizonyult: az orosz gazdaság a szovjet előzmény csődjének kezelésével volt elfoglalva, s ha mutatott is érdeklődést egykori hódoltatott részei iránt, azok nem a Baltikum, hanem a FÁK országai voltak.

Az illúziók látványos eloszlása az 1995 tavaszán lezajlott helyhatósági választások során vált nyilvánvalóvá: míg országos összesítésben a konzervatívok 29, addig a Munkapárt 20%-ot szerzett. A kereszténydemokraták szerezték meg a harmadik helyet 17%-kal. A baloldali kormány esélyeit csökkentették a térségre úgyszintén jellemző bankbotrányok, valamint a kormányzati szintekig eljutó korrupciós botrányok is.

A gazdasági gondok mellett tovább rontották a Munkapárt választási esélyeit egyes moszkvai megnyilvánulások. 1995 októberében az orosz védelmi kutatóintézet kiszivárogtatta azt az elképzelést, hogy a balti államok NATO-tagsága esetén Moszkva katonai erővel szállná meg az említett országokat. A fenyegető kijelentés pszichés vonzataival a közreadók nyilván tisztában voltak, hiszen a balti országok társadalmában ma is élénken élnek az 1940-es és az 1945-ös szovjet megszállás nyomasztó emlékei. S ha egye-

sek, ebben az esetben maga a litván külügyminiszter, hajlottak is arra, hogy az ilyen kijelentések nem az orosz hivatalos álláspontot tükrözik, az a tény, hogy Moszkva presztízskérdést csinálva a kezdetektől fogva ellenezte a balti államok NATO-csatlakozását, az érintettek számára mindenképpen elgondolkodtató. Nemrégiben Rogyionov orosz védelmi miniszter nyilatkozott úgy, hogy a hidegháború még nem fejeződött be, s hogy a lokális hidegháború a Baltikumban folytatódik. A harcias kijelentéseket – ha a politikai folyamatok megengedik – hosszasan lehet magyarázni az orosz belviszonyokkal, vagy lehet az éppen aktuális választási kampány rovására írni. Azt azonban látni kell, hogy a Baltikum kérdésében Moszkvában mind a kormány, mind az ellenzék egyként türelmetlen, alkalmasint agresszív felfogást képvisel, s furamód a „balti kérdés” mindig egyfajta szeizmográf az orosz politikában. A feszültségek fenntartására Moszkva számára mindig alkalmas a balti orosz kisebbségeket ért vélt vagy valós sérelmek elősorolása.

A Brazauskas-kormány tehát ezekkel a súlyos gazdasági és biztonságpolitikai gondokkal érkezett el 1996 októberéhez, a parlamenti választások első fordulójához. A megfigyelők nagyjából azonos esélyt adtak a Munkapártnak és a Landsbergis vezette Haza Szövetségnek. A várakozások azonban nem váltak be, a rendszerváltást végrehajtó konzervatív erők fölényes győzelmet arattak. A választások eredményeképpen a 141 tagú törvényhozásban (seimas) a Haza Szövetség 70 s a vele szövetséges kereszténydemokrata párt 16 mandátumot szerzett. A nagy vesztes, az LDMP eddigi 72 képviselője helyett mindössze 20-at juttathatott be a parlamentbe. Igaz, a legközelebbi választásig, 1998-ig az államelnök az egykori pártvezér, Brazauskas maradt.

A függetlenségi küzdelmekben történelmi érdemeket szerző konzervatív erők s személyesen Landsbergis régi-új parlamenti elnök számára természetesen nagy elégtétel az 1995–1996-os győzelem, hiszen – feltehetően korrigálva korábbi hibáikat – visszatérhetnek négy évvel ezelőtt elkezdett politikai kurzusukhoz. A hivatalba lépő kormány feje, Gediminas Vagnorius már a választások első fordulóját után bejelentette, hogy a leendő kabinet a nyugati behozatal ellenében a hazai ipart kívánja fejleszteni, és a nemzeti valuta, a litas leértékelésére készül. A gondokat érzékeltetendő figyelmeztette a választókat, hogy kénytelen lesz népszerűtlen intézkedéseket hozni. „Ne várjanak olcsó kolbászt” – jelentette ki egyik interjújában.

Litvánia számára a hagyományosan fenyegető orosz szomszédság miatt a mihamarabbi NATO- és európai uniós csatlakozás tűnik kívánatosnak. Ez azonban a geopolitikai viszonyok miatt legalább egy évtizedre elnyúló folyamat lehet, bár az ország, abban a vonatkozásban, hogy szomszédság-

politikáját sem rendezetlen határkérdések, sem más belső anomáliák nem terhelik, érett a felvételre. Fontos azonban, hogy a NATO keleti kiterjesztése, valamint az EU-csatlakozás és az orosz érzékenység között lavírozó Nyugat kedvezően reagáljon a balti országok integrációs törekvéseire. (Egyelőre jelképes, ám a távlatokban mindenképpen jelentős az Egyesült Államok Kongresszusa Képviselőházának 1996. szeptember 26-án hozott határozata, amely elismeri Litvániának, Lettországnak és Észtországnak azt a jogát, hogy csatlakozhassék a NATO-hoz.) Ellenkező esetben ugyanis Oroszország olyan következtetésekre juthat, amely az egész egykori szovjetcsatlós térség integrációs esélyeit is megkérdőjelezheti. Landsbergisnek a Russzkaja miszl című emigráns orosz lap 1997. 7. számában megjelent interjújában elhangzott véleménye, mely szerint „Litvánia külpolitikájának sarokpontja az a meggyőződés és hit, hogy a mi határunk az Európai Unió külső határa”, hasonlóan elgondolkodtató. Ilyen, akkor fantazmagóriáknak tetsző vélemények Litvánia s a további két balti ország „újráfüggetlenedéséről” ugyanis még a szovjet fennhatóság alatt, Gorbacsov nyugati csillogásának zenitjén is elhangzottak. Orosz–litván viszonylatban talán nem is az euroatlanti integráció kérdése okoz gondot: ha Vilnius és Moszkva meg tud egyezni az orosz–litván–lengyel határ háromszögében fekvő orosz támaszpont, az agyonmilitarizált Kalinyingrádi terület (az egykori kelet-poroszországi Königsberg és környéke) státusának rendezésében, akkor a két ország kapcsolatát gyakorlatilag semmiféle nehezék nem terheli.

Az 1996-os parlamenti választásokkal a rendszerváltó és nem mellékesen az állami függetlenséget visszaállító litván politikai elit programjának megvalósítására történelmi értelemben is párját ritkító esélyt kapott. A kísérlet rendkívül felelősségteljes, hiszen éppen nem laboratóriumi körülmények közepette adhat választ arra a kérdésre, mi várható az újabb választások után az egykor Moszkva fennhatósága alatt lévő kelet- és közép-európai térségben. Érdemes tehát odafigyelni, hogyan és merre robog tovább a vilniusi mozdony.

ERKÖLCSEK ÉS HATALMI ÉRDEK

1939. szeptember 1-jén, amikor a német harci gépek már órák óta bombázták a lengyel városokat, s a Wehrmacht egységei lengyel területen nyomultak előre, Rob Hudson tengerhajózási miniszter ezzel a „jó hírrel” lepte meg Lengyelország londoni nagykövetét: „Milyen szerencsések önök! Akár csak hat hónapja ki hitte volna, hogy Nagy-Britanniát tudhatják majd szövetségeseiknek?” Varsó képviselője feltehetően nem volt ennyire derűs.

Ma – természetesen más körülmények között s nem ily politikai bumfordisággal – úgyszintén szövetségeskeresés folyik. Az egykori Varsói Szerződés tagállamai, a három balti ország és Ukrajna is a biztonságpolitikai szempontból aggályos „szürke zónából” szeretnének szabadulni. Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete szintúgy – biztonsági megfontolásokból – szeretné stabilá tenni a térséget. Ez, amellettt hogy a csatlakozni kívánó országok és a NATO is közös érdekeltiségnek tekintik, a lehető legolcsóbb megoldás. Térségünk ugyanis ma sem tekinthető stabilnak, s közismert, hogy a konfliktuskezelés mindig költségesebb, mint egy konszolidált régió problémáinak kezelése. Így érthető, hogy a NATO-kiterjesztés térségünk országai számára fontos és sürgető, s a jelenlegi pozsonyi kabinetet leszámítva a madridi kinyilatkoztatás előtt mindegyik ország kormánya elsőrendűen ennek az érdekeknek rendeli alá politikai lépéseit. (Még Oroszország is, amely az Ukrajnával kötött alapszerződésével – legyűrve a „Szevasztopol-komplexust” – „óvni” kívánja délnyugati szomszédját, a három „szláv nővér” egyikét a túlzott nyugati orientációtól.) Meghívandók és második körre maradók vonatkozásában térségünkben tehát nagyjából világos a helyzet.

Mi történik azonban a Szovjetunió felbomlásában látványos szerepet játszó három kis balti országgal, Észtországgal, Lettországgal és Litvániával? Oroszországgal szembeni, egyszerre jól megalapozott s emellett az ösztönök világába tartozó aggodalmaikat az EU és a NATO mintha nem tudná súlyának megfelelően kezelni. Az érintettek realitásérzékére vall, hogy tudomásul vették: első sorban az orosz ellenzés hatására kimaradnak a csatlakozók első köréből.

Kimaradásukat első sorban a NATO, az Egyesült Államok, valamint az Oroszország közötti nagyhatalmi játszma magyarázza. Az érintettek kiegyensúlyozottságra törekednek, presztízsokokat emlegetnek. Azt sugallják, hogy kockázatos és fölösleges a konszolidálódás felé tartó, ugyanakkor hadseregének válságával küszködő Oroszország ingerlése, s ezért nem tekintik

túlságosan nagy árnak a „hármak” távoltartását. Kompenzációként Washington, valamint Svédország és Finnország messzemenően támogatják a gazdasági kívánalmaknak leginkább megfelelő Észtország EU-csatlakozását, s tervek körvonalazódnak a balti országok és az Egyesült Államok közötti biztonságpolitikai charta kidolgozására és aláírására. Az ellentételezés azonban mindig a kívánatos megoldás elodázása, s valamiképpen a kitűzött elvek feladása is. Nem kétséges, hogy az elvszerű megoldás az lenne, ha a döntési folyamat áttekinthető volna, a jelentkezőket egyéni teljesítményük alapján, nem pedig valamiféle blokkszemlélet alapján, illetve a szomszédok politikai szempontjainak figyelembevételével ítélnék meg.

A baltiak a legtöbb vonatkozásban ugyanis megfelelnek a csatlakozás kívánalmainak: többpárti demokráciákban élnek, megvalósították a hadsereg reformját, bruttó nemzeti jövedelmük megfelelő részét fordítják védelmi kiadásokra, szomszédságpolitikájuk kiegyensúlyozott. Utóbbihoz annyi megjegyzés kívánczik, hogy Moszkva makacsul kitart azon álláspontja mellett, mely szerint Tallinn megsérti az észtországi orosz kisebbség emberi jogait, s változatlanul ezek megoldásához köti a határmegállapodás aláírását. Ez mondvcsinált kifogás, s arra alkalmas, hogy megakadályozza az ország NATO-csatlakozását. Lettországot nem szokták ilyen vádakkal illetni, ám Oroszország számára túlságosan is nagy csábítás Riga télen is használható kikötője. Litvániának nincs Oroszországgal közös keleti határa, ám a Kalinyingrádi terület miatt mindig akadhatnak konfliktusgerjesztő alkalmak. Kialakult tehát egyféle pátthelyzet: ha a Baltikum országai az orosz veszélyre hivatkoznak, „mértéktartó” nyugati intézmények – szokásuk szerint – könnyen nacionalistáknak minősíthetik őket. Ha pedig hallgatnak erről a zsigereikben is lappangó veszélyről, úgy NATO-tagságuk szükségessége kérdőjeleződik meg. Ennek következtében nyerő lehet az orosz törekvés, a Baltikum „finlandizálása”.

Erkölc és nyers politikai-hatalmi érdek összezsapásából általában az utóbbi szokott győztesen kikerülni, a rövid távú érdekérvényesítés a távlatokban azonban rendesen megbosszulja magát. Azzal, hogy hiteltelenné vagy legalábbis viszonylagossá teszi az eszményített elveket, s esetünkben azzal, hogy Oroszországot nem kívánt pszichikai helyzetbe hozza, akár térségünk-re is vonatkoztatható biztonságpolitikai csapdát rejtegethet. Ha kételyeink ellenére azonban az bizonyosodna be, hogy a késleltetés messzetekintő politikai stratégia, s a balti országok az intézményekben is részeivé válnak az euroatlanti integrációnak, az nem kis részben lesz köszönhető az említettek elvszerűségének és kitartásának.

PAKTUMOK, KÖVETKEZMÉNYEK, SORSOK...

„Nem vagyok rászorulva, hogy megtanuljam a nyelvüket.”

Igor Mojszejevics egykori szovjet bombázópilóta,
tallinni nyugdíjas közlése 1991 nyarán Riga és
Tallinn között a vonaton

Az észt külügyminiszter, Kristina Ojuland 2004. február 25-én Tallinnban találkozott V. A. Csizsov orosz külügyminiszter-helyettestel. A megbeszélés fő témája az észtországi oroszok helyzete volt. Orosz részről aggályosnak nevezték az elsősorban oroszokat sújtó „tömeges hontalanságot”, szorgalmazták az orosz nyelvű oktatás megőrzésének törvényi biztosítását, az orosz nyelvnek a hivatali érintkezésben való használatát azokon a területeken, ahol az oroszok tömbben élnek, valamint a „legvédtelenebb társadalmi réteg” az orosz (szovjet) háborús veteránok szociális biztonságának – tulajdonképpen nyugdíjfolyósításának – garantálását.

A hivatalos Moszkva 1991 augusztusa, az észt függetlenség kikiáltása óta többször tanúsított hasonló, hol enyhébb, hol durvább felhangokkal kísért érdeklődést az észtországi oroszok iránt. Az érdeklődés és a törődés a határokon túl élő nemzettársak iránt rendjén való (ugyanúgy, mint másutt is az egykori szovjetcsatlós térségben). E történelmi jelenség sajátossága, hogy míg a csatlósait egy táborban tartó Szovjetunió szigorúan belügyként kezelve tudomásul vette, illetve eltűrte az etnikai kizárólagosság jegyeit hordozó csehszlovák és román rezsimek kisebbségelnymó politikáját, az államnacionalizmust, addig a határokon túli csehek és szlovákok, valamint románok kérdését állami szinten fölvetni nem tartotta kívánatosnak. Ugyanis e gondolat a palackból kiszabadulva a jaltai status quót is megkérdőjelezte volna, ezt pedig sem a moszkvai, sem a prágai, sem a bukaresti kommunista vezetés nem akarta.

A Szovjetunió és a kommunista rendszerek összeomlása óta az államformákban, sőt államalakulatokban is megújuló térségben az önállóság mellett az állampolitikákban is lényeges elemként jelent meg az etnikai „önösszeszedés”. Azaz a határokon túli nemzetrészekkel, nemzettársakkal való törődés – a politika által szentesített, intézmények létrehozásával is megtámogatott – szándéka.

Így nem meglepő, ha a hozzávetőlegesen 25 millió határon túli orosz sorsa iránt Oroszország érdeklődést tanúsít. Problémáikkal az orosz közizagga-

tásban a határon túli honfitársak ügyében illetékes állami bizottság foglalkozik. Feltűnő azonban, hogy míg a 11 millió ukrainai és a 6 millió kazahsztáni orosz (utóbbiak elsősorban gazdasági okok miatt tömegesen vándorolnak Oroszországba) sorsa alig ver hullámokat az orosz politikában, addig a baltikumi „közélföld” másfél milliós oroszágát kitüntetett érdeklődés övezi Moszkvában. Vizsgáljuk meg e jelenség lehetséges okait.

Moszkva a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján arra számított, hogy a balti országok függetlenségük kikiáltása után is megmaradnak afféle „szatellitállamoknak”, amelyekben jelentős marad az orosz befolyás. Ez nem így történt, ráadásul a kedvező világpolitikai helyzetet s az ehhez társuló nyugat-európai hátszelet kihasználva, ezek az országok, köztük Észtország is, igen tudatos és sikeres integrációs politikát kezdtek el folytatni.

1990 márciusában először ülésezett az Észt Kongresszus, amelyet a második világháború előtti észt állampolgárok és azok leszármazottai választottak. A kongresszus az Észt Köztársaság helyreállítását tűzte ki céljául. 1991. augusztus 20-án hivatalosan is helyreállították az Észt Köztársaság függetlenségét, amit a Szovjetunió szeptember 6-án elismert, majd ezt követően az ENSZ is tagjai közé fogadta Észtországot. A Legfelsőbb Tanács és az Észt Bizottság tagjaiból az új alkotmány megalkotására létrehozták az Alkotmányozó Gyűlést, amely 1992 nyarán elfogadta a köztársaság jogi alapdokumentumát. S bár az önállósodás, a Szovjetunió megszűnése s ezt követően Oroszország gazdaságpolitikája nehéz helyzetet teremtett, Észtország 1992-ben bevezette saját konvertibilis valutáját, a koronát. 1993-ban az ország az Európa Tanács tagja lett, majd 1994-ben, abban az esztendőben, amikor az orosz csapatok kivonultak, társult tagja lett az EU-nak és a 28 tagállamot tömörítő Nyugat-európai Uniónak (WEU), s aláírta a Partnerség a békéért programot is. 2003-ban Tallinn csatlakozott a NATO-hoz, majd 2004 májusától az Európai Unió teljes jogú tagjává válik. Ezek a folyamatok távolosan eldöntötték Észtország nyugat-európai és transzatlanti orientációját, s egyúttal azt is, hogy a térségben az orosz birodalmi törekvések zátonyra futottak.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy Oroszország egyik napról a másikra megváltoztatja balti politikáját. Saját szempontjából ez érthető is, hiszen ebben a térségben határos az EU-val és a NATO-val, s ez a körülmény egyebek között az orosz biztonságpolitikára nézvést is meghatározó. Moszkvában jól tudják, hogy sem az unió, sem a katonai szövetség döntéseibe nincs beleszólásuk, a baltikumi oroszok érdekvédelmére hivatkozva ezért is szeretnének a nemzetközi szervezetek (ENSZ, EBESZ, az EU különböző bizottságai stb.)

útján valamilyen befolyást megőrizni a térségben. Nem közömbös számukra a legnyugatibb orosz felségterület, a Lengyelország és Litvánia közé ékelt, katonai szempontból is fontos Kalinyingrádi terület sorsa sem. Moszkva, a reálpolitikai szerepzavar tüneteit mutatva, szeretne volna elérni az enklávéban élő oroszok vízummentes átutazását az EU-tagállam Litvánián s egyúttal a balti országokban élő állampolgárság nélküli oroszok (számuk 700 ezerre tehető) úgyszintén vízummentes beutazását az EU-országokba. Brüsszel azonban hajthatatlan: nem engedélyez vízummentességet. A terület számos tekintetben kockázati tényező: orosz értékelések szerint is rendkívül magas a bűnözési ráta, itt tartják nyilván a legtöbb AIDS-est és tuberkulózissal fertőzött beteget, virágzik a csempészet és a feketegazdaság. Nyilvánvaló, hogy az egyre bezárkózóbb befogadók sem az elvi alapvetések miatt, sem biztonsági okok miatt nem kívánnak Oroszországnak engedményeket tenni.

Diplomáciai körökben megváltozni látszik az az oroszok számára kedvező jelenség, hogy a múlttal való foglalkozás – hivatkozás a XX. századi kétszéri szovjet megszállás borzalmas következményeire – immár idejétmúlt, s a balti államoknak a historizáló érvelés helyett inkább fel kellene hagyniuk a kisebbségben élő oroszok állítólagos „elnyomásával”. Egyre inkább nyilvánvaló ugyanis, hogy Oroszország az orosz nyelvű diaszpórát, az azt alkotók állampolgárságától függetlenül, a befolyásszerzés fontos eszközének tekinti. A térség többségi lakosságának ettől való idegenkedését a közelmúlt történelmi eseményei érthetővé teszik. A bővülő EU-nak pedig jól felfogott politikai érdeke, hogy az új tagállamokon keresztül az unióba ne nyomulhassanak be Oroszország kétes gazdasági, kereskedelmi viszonyai s ezeken keresztül titkosszolgálati hálózata.

Kétségtelen, hogy az elmúlt másfél évtizedben sikeres gazdasági és politikai pályát befutó Észtország hangsúlyozottan demokratikus alapokon markáns nemzetépítő politikát folytat. (Történelmi léptékben hozzájuk másodpernyi közelségű a bennünket, magyarokat a XVIII. század végén nemzetállallal riadóztató herderi jóslat.¹) Az sem vonható kétségbe, hogy ezzel a szovjet uralom időszakában nyelvi és társadalmi monopolhelyzetben élő oroszajkú lakosság nehezen vagy sehogyan sem tud megbarátkozni. Annak ellenére sem, hogy a társadalmi integrálódás alapvető feltétele, az állampol-

¹ 1934-ben Észtország lakosságának 88,2%-a volt észt, 8,2%-a pedig orosz (a többi német és svéd). 1989-ben már 61,5% az észt és 30,3% az oroszok, 3,1% az ukránok és 1,85% a fehéroroszkok, azaz 35,45% a zömükben a szovjet időkben betelepített szlávok aránya. 2000-ben az észtok szempontjából némileg javult ez az arány. A megközelítőleg 1 400 000 lakosból 65,3% észt, 28,01% orosz.

gárság megszerzése az európai democráciákban alkalmazott szabványokat követi. Automatikusan kapnak észt állampolgárságot azok az orosz nemzetiségűek, akiknek felmenői már 1940, az első szovjet megszállás előtt is Észtországban éltek, illetve a betelepített oroszok már Észtországban született gyermekei. A többieknek állampolgársági vizsgát kell tenniük: észt nyelvi és állampolgári ismereteikről kell beszámolniuk. Függetlenül attól, hogy észt állampolgárok-e, a helyi oroszok jogai széles körűek: az orosz külügyminisztérium adatai alapján az országban tizennyolc, a koncentrációs táborok egykori kiskorú foglyainak szervezetén kezdve az észtországi orosz iskolák tanítóinak szövetségén keresztül a háborús veteránok érdekeit védő társadalmi egyesületekig hivatalosan bejegyzett orosz érdekvédelmi szervezet működik Észtországban. Az ország alap- és középfokú közoktatási rendszerében a 730 iskolából 596 észt tannyelvű, 111 orosz tannyelvű és 23 észt és orosz kéttannyelvű volt. Észt nyelven a nappali tagozatos alap- és középfokú oktatási intézményekben 151 478, az orosz nyelvűekben 66 023 tanuló tanult. (Az 1997/98-as tanév adatai.) A felsőoktatás (a középfokú szakiskolák hálózatán alapuló) szakképzés, bakkalaureus, magiszteri és doktori iskolára osztható. 1997-ben Észtországban hat közoktatási egyetem (a Tartui Egyetem, a Tallinni Műszaki Egyetem, a Tallinni Pedagógiai Egyetem, az Észt Mezőgazdasági Egyetem, az Észt Zeneművészeti Akadémia és az Észt Művészeti Akadémia) (22 231 diák) és nyolc szakképzőiskola (3285 diák) működött. A felsorolt intézményekben az oktatás nyelve az észt. Az országos médiában az oroszoknak saját országos rádióadója van, a televízió gyakran sugároz orosz nyelvű műsorokat, a mozifilmek észt és orosz feliratosak.

Moszkva, korunknak megfelelően, emberi jogi sérelemként aposztrofálja a külföldiekre szóló törvénynek azt a 2003 végén születt módosítást, hogy az országban élő orosz háborús veteránok (katonatisztek, valamint az NKVD tagjai) és családtagjaik nem kaphatnak állandó letelepedési engedélyt, a parlamenti választásokon nem vehetnek részt. Sérelmesnek találják továbbá, hogy az egykori katonák és az NKVD alkalmazottai nem kaphatnak állami nyugdíjat. A jelenlegi orosz politika nem hajlandó figyelembe venni a megkülönböztető rendelkezés eredendő okát: az említettek az ország megszállásának, az észt nép ellen elkövetett kegyetlen megtorlásoknak és népiirtásnak hatékony eszközei voltak. „Viszonossági alapon” azonban Észtország nem alkalmazott retorziókat velük szemben, de bírósági eljárásokat lefolytattak, amelyek ellenben nem zárultak szabadságvesztéssel.

Az Észtországban 7000-re tehető nyugdíjas korú szovjet hadastyán problémájának napirenden tartása láthatóan a Tallinn-ellenes hangulatkel-

tés jegyében zajlik. A Szovjetunió jogutódjának, Oroszországnak módjában áll az érintettek támogatása. Ezt az észt törvények nem tiltják, s erre az orosz közigazgatás keretein belül is van mód. Az *Orosz Föderáció általános irányelvei a határon túli honfitársakról 2002–2005* címet viselő, 2002. november 28-áról keltezett kormányrendelet kiemelt állami feladatként határozza meg a FÁK tagállamaiban és a balti országokban élő „szociálisan kiszolgáltatott” oroszok támogatását.

Észtország hagyományaiban és jelenében is demokratikus jogállam. Ilyen keretek között kezeli a diktatúrák cinikus paktumai által keletkezett, megörökölt, emberek sokaságát sújtó problémákat. Tragikus volt a deportálásoknak, a terrornak, a kényszerű meneküléseknek kitett észt² sorsa, de nem mondhatóak szerencséseknek azok a – túlnyomó többségükben alacsony műveltségű, olykor lumpen elemekből összeálló – orosz iparimunkástömegek sem, amelyeket főleg a múlt század hatvanas éveiben telepítettek be Északkelet-Észtország ipari vidékeire. Lefokozott létviszonyok között máig egyfajta etnikai gettóban élnek. Sorsukat így alakította a korabeli szovjet migrációs politika, rezervátumlétükre azonban hatással volt az észt lakosságnak a politikai helyzetből természetesen következő, távolságtartó magatartása is. Így az, ami a korban a szovjet oroszosító politika sikerének tűnt,³ mára az érintettek hátrányára megváltozott. Nemzeti gyökerek nélküli panellakók egy idegen és nem is mindig barátságos környezetben.

Nem meglepő tehát, hogy Észtországban egy etnikai törésvonalak mentén megosztott, egymástól mentálisan erősen elütő, eltérő politikai beállítottságú, nemzeti értékrendjében különböző, társadalmi presztízseben forgandó

² A szovjet rendszer diktatórikus kiépítése idején, 1940 júniusától 1941 júniusáig több mint 10 000 észtet – politikusokat, tiszteket, értelmiségieket és családtagjaikat – deportáltak a Szovjetunió különböző távoli részeibe. Németországnak a Szovjetunió ellen folytatott háborúja idején Észtország 1941 őszén került német megszállás alá. Mindkét hadseregbe több tízezer észt katonát soroztak be. A német uralom alatt az ország függetlenségét nem állították helyre, Tallinnban Berlinnek alárendelt bábkormány alakult. Folytatódott Észtország gazdasági kizsákmányolása és politikai elnyomása. A terrornak sok ezer áldozata volt. A szovjet csapatok 1944-es előrenyomulása idején körülbelül 70 000-en menekültek el az országból, többségük az Egyesült Államokban, Svédországban és Kanadában telepedett le. Az észt deportálása 1944 után, az erőszakos kolhozosítás időszakában is folytatódott.

³ A hetvenes évek végén erős oroszosítási program indult. Az eredeti tervek szerint az orosz nyelv tanítását már az óvodában el kellett volna kezdeni – ez azonban az egyre erősödő nemzeti ellenállásnak köszönhetően sohasem valósult meg. A színházakban nőtt az orosz nyelvű darabok, előadások száma, a felsőoktatási intézményekben bizonyos tantárgyakat csak oroszul volt szabad tanítani, a hivatalos ügyintézés kizárólag orosz nyelven folyt, a postákról, kórházakból eltűntek az észt nyelvű űrlapok stb.

szerencsés népi és egy népcsoport él együtt. Az egyik, az orosz, a diktatúra idejében élhetett – legalábbis a nyelvhasználat és csekély egzisztenciális előnyök vonatkozásában – az uralkodó nemzet státusában, a másik, az észti, a demokrácia viszonyai között gyakorolhatja államépítő küldetését.

Észték és oroszok egyaránt élvezik az 1991 óta bekövetkezett változások előnyeit, a hiánygazdaság megszűnését, a piacgazdaság előretörését, a szólás-szabadságot, az életszínvonal emelkedését. A demokratikus átalakulás eddigi eredményeivel azonban már nem egyformán elégedettek. Az észtek érthető lelkesedéssel élnek meg újra visszanyert függetlenségüket. Méltán érezhetik úgy, hogy annak kivívásában a kedvező világpolitikai folyamatok mellett áldozataikkal, bátor kiállásukkal maguk is tevőlegesen részt vettek. Az oroszok többsége úgy véli, hogy az észti triumfálás túlságosan kihívó, a gyorsan és szakszerűen kiépített észti nemzeti intézmények, a közigazgatás csorbítják emberi jogait. Sajátos nemzeti sérelemként élnek meg a korábban az erőszakos oroszosításban megnyilvánuló szovjet homogenizálás kudarcát, melyet csak fokoz a regionális hatalmi ambíciókat dédelgető Oroszország álságos „támogatása”: az a magatartás és felfogás, amelynek alapján Moszkva önmagát a szomszédos kormányok és az orosz diaszpóra közötti viták döntőbírájaként állítja be.

Az észti függetlenség visszaállítása óta eltelt bő tíz esztendő nagyjából rögzítette az ország etnikai viszonyait. Nem történt meg az oroszok tömeges elvándorlása Észtországból – igaz, ezt a demokratikus átmenet során senki sem prognosztizálta –, s ebben a vonatkozásban a jövőben sem várható jelentős változás. Mint ahogyan abban sem, hogy hamarosan eltűnnek a ma meglévő, generációkban az idők során kialakult előítéletek.

Nem árt azonban azzal is számot vetni, hogy a modern kori államiság kiépítése során, annak szükségzerű fokozataként az észti nép le kívánja dolgozni a nemzetállami megkésettiséget. Ne feledjük ugyanis, hogy az első világháború után létrejött észti függetlenség 1940-ben külső agresszióval ért véget.⁴ A megakasztott fejlődés folytatásának elemi erejű igényét meggátolni súlyos politikai hiba volna. Megnyugtató, hosszú távra érvényes változás, a

⁴ A Molotov–Ribbentrop-paktum (1939. augusztus 23.) után Észtország is szovjet érdekszférába került. A következő nyáron a Vörös Hadsereg megszállása megsemmisítette az észti függetlenséget is. A függetlenségre és a diktatúrákra egyébként oly érzékeny George Orwell – aki kutyájának a Marx nevet adta – *Háborús naplójában* (Cartaphilus Kiadó, Budapest 2002) nagypolitikai nézőpontból ekként rögzíti a tény: „Még most sincs semmi érdemi hír. A legfőbb esemény, hogy összeült a pánamerikai konferencia, és hogy az oroszok megszállták a balti államokat, ami egyértelműen németellenes lépés.”

viszonyok konszolidálódása mindazonáltal – immár az Európai Unióban – az előítéletek, félelmek lassú eltűntétől, az erőszakos külső hatások tartós kiiktatásától remélhető a kompromisszumok jegyében.

A felületes és tájékozatlan szemlélő⁵ hajlik arra, hogy nagyjából azonosnak tekintse Európa számos kisebbségének sorsát és helyzetét, politikai, gazdasági és kulturális törekvéseit. Ez a vélekedés azonban még a XX. században nagyjából azonos történelmet megért három balti országot, Litvániát, Lettországot és Észtországot esetében sem állja meg a helyét. Ezért tekinthetnénk helytelennek és történelmietlennek, ha valaki a baltikumi oroszoknak és a Kárpát-medence magyar nemzetrészeinek gondjaira analóg megoldásokat keresne.

⁵ E sorok szerzője egy ízben a nagyberegai (Kárpátalja) magyar középiskola szaktantermében a tanulók által előállított beregi szótteseket csodálta meg. Mint köztudott, a tájegység szótteseinek alapszíne a piros és a kék. Éppen ezért volt feltűnő egy ukrán nemzeti színekben, sárgában és kékben éktelenkedő darab. Az értetlenkedésre a tanárnő zavartan válaszolta, hogy a minap egy EBESZ-küldöttség járt az intézményben, s egyik tagja nem értette, hogy egy ukrán népi szóttesen miért nem az ukrán színvilág pompázik. Így keletkezett a kakuktktojás szóttes.

EURÓPA ÉSZT BELÜGYNEK TARTJA A SZOVJET EMLÉKMŰ ÁTHELYEZÉSÉT

Indulatoktól és érzelmektől túlfűtött kijelentések, zavargások Észtország fővárosában és városaiban, a diplomáciai kapcsolatok megszakításával, árubojkottal és energiablokáddal való fenyegetőzés, a moszkvai észt nagykövetség blokádja, a diplomaták lélektani terrorizálása – ez jellemzi mostanában Moszkva és Tallinn kapcsolatát. A két ország viszonyában Észtország függetlenségének másodszori (1991) kivívása óta meglévő feszültség a tallinni szovjet háborús emlékmű lebontása miatt robbant ki.

A főváros központi részén, a Tönismagi téren álló, az oroszok által Bronzkatonának nevezett alkotás lebontása, a körötte eltemetett katonák földi maradványainak exhumálása zavargásokhoz vezetett. Nyilvánvaló, hogy a feszültség oka nem a szovjet dicsőséget idéző Bronzkatona szobrának helye.

A feszültség okai sokkal inkább Putyin elnök politikájában keresendők. Abban a törekvésében, hogy országa belpolitikai problémáit külpolitikai kardcsörtetéssel, a második világháborús szovjet győzelmet előtérbe állítva, az orosz imperializmus gondolatának népszerűsítésével próbálja kezelni.

Az észteknek különösen sérelmes hazájuk etnikai arányának Moszkvából irányított brutális megváltoztatása. (1934-ben Észtország lakosságának 88,2%-a volt észt, 8,2%-a pedig orosz, a többi német és svéd. 1989-ben csupán 61,5% az észtek és 30,3% az oroszok, 3,1% az ukránok és 1,85% a fehéroroszok, azaz 35,45% a zömükben a szovjet időkben betelepített szlávok aránya. 2000-ben az őslakosság szempontjából némileg javult ez az arány. A csaknem egymillió-négyszázezer lakosból 65,3% volt észt, 28,01% orosz.)

A függetlenség kivívása után, talán azért is, mert az ottani orosz lakosság zöme támogatta a köztársaság függetlenségét, Észtországban nem jelentkeztek erőszakba torkolló posztkolonizációs tünetek. A köznapok nyugalmat jelzi, hogy az utóbbi években kiküszöbölték a nyelvhasználat körüli feszültségeket.

Az enyhe észt többségű Tallinnban, ha ilyen igény vetődik fel, az orosz nyelv a hivatalokban is használható. Az észt kormányok demokratikus felfogásban és nem mellékesen józan és következetes gazdaságpolitikával építik az észt államot.

A kisebbségben élő oroszok elvben élvezik hatalmas anyaországuk politikai támogatását, hiszen formailag velük is foglalkozik az orosz külügyminisztérium keretében működő, a határon túli honfitársak ügyében illetékes állami bizottság. Anyagi keretei azonban szűkösek, s észtországi orosz értelmiségiek szerint a bizottság tevékenysége az évenként megtartott egy-egy konferencia lebonyolításában és az utána következő fogadás megrendezésében merül ki, valós támogatást az orosz kulturális identitás megőrzéséhez és ápolásához nem nagyon nyújt.

Az Egyesült Államok, a NATO és az EU Oroszországot és Észtországot mintegy nyugalomra intve, úgy ítéli meg, hogy a szoboráthelyezés Észtország belügye. Moszkva a történetek fölött egy darabig még alighanem háborog majd, megpróbálkozik a nyomásgyakorlás újabb eszközeivel. Aztán az Észtországból érkező hírekben az érdeklődő közönség azt olvashatja majd, hogy a tallinni katonai temetőben az orosz küldöttség ünnepélyesen megkoszorúzta a szovjet háborús emlékművet. Az észt–orosz viszony változatlanul hűvös lesz, a dolgok azonban talán a helyükre kerülnek.

Önazonosságok, fáziskésések,
felsőbbrendűségek

„... ÚGY ÉRZEM MAGAMAT,
MINT A MENEKÜLTEK”

BESZÉLGETÉS ÁGOSTON VILMOSSAL

Az 1947-ben Marosvásárhelyen született Ágoston Vilmos esztéta, esszéíró, író és kritikus 1986-ban települt át Magyarországra. A kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem filológiai karán – miközben, ahogyan a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* fogalmaz, „építőtelepi segédmunkás” volt – elvégezte a magyar–angol szakot. 1972-től 1978-ig a csíkszeredai gimnázium angolnyelv-tanára, utána a marosvásárhelyi rádió belső munkatársa. Jelenleg a Köztársaság című hetilap rovatvezetője. Művei: *Szövegek és körülmények* (antológia, Fábry Zoltánról szóló tanulmány), Kriterion, Bukarest, 1974; *Humanizmus: ettől-eddig?* (esszék és kritikák), Kriterion, 1977 (Forrás); *Kimaradt Szó* (antológia, szerkesztés, előszó), Kriterion, Bukarest, 1979; *Húzd a himnuszt, ne káromkodj!* (regény), Szépirodalmi, Budapest, 1989.

– Arra kérlek, beszélj „előző”, romániai léted szellemi közállapotairól.

– Az erdélyi, romániai állapotok olyanok voltak, hogy a gondolkodó s ezen belül magyar értelmiséginek belátható időn belül nem volt reménye arra, hogy kifejezhesse gondolatait. Én úgy érzem magamat, mint a menekültek. Nagyon bíztam benne, hogy a helyzet megváltozik Közép-Európában, s akkor mindegy lesz, hogy az ember Pesten vagy történetesen a Hargitán végzi a rá kirótt munkát. A területi felosztások véleményem szerint már most tartathatatlannak, s ilyen értelemben nem beszélhetünk hősi vagy tragikus menekülésről, hanem egyszerűen egy olyan sorsról, amely a szabad választáson alapszik. Sajnos a közép-európai népek sorsa nem a saját belátásuktól függött, ezért azok a fogalmak, hogy „menekülés”, „áttelepülés”, megtelek tragikus, hősi vagy áldozati melléklöngével. Magam a diktatúrából menekültem egy kevésbé diktatórikusnak tűnő államba.

Hontalanútlevéllal jöttem, családotul együtt. Erről ma már fölösleges beszélni, inkább azt mondanám el, hogyan láttam akkor, és hogyan látom most Magyarország viszonyát a határon túli kisebbségekhez. Nyolcvanhatban az úgynevezett „kommunista internacionalizmus” hallgatolagos fegyve-

lemre készítette a térség államait, jóllehet tudjuk, hogy nem voltak azonos szinten sem gazdaságilag, sem nemzeti fejlődésüket illetően. Míg Romániában egy szélsőséges, nacionalista, elnyomó diktatúra működött, addig Magyarországon ugyanannak a kommunista rendszernek egy álliberális, rejtett, manipulatív pártirányításos rendszere létezett, amelyben mindig sokkal nagyobb lehetőségük volt a magunkfajta kisebbségeknek menedéket találniuk, mint egy nyílt, elnyomó diktatúrában. Én nagyon korán észrevettem, hogy a Ceaușescu-korszak mihez vezet, hogy Romániában melyik irányba fejlődik a társadalom, hiszen engem akkor vittek el vizsgálati fogságba, amikor Ceaușescu, úgymond, „nyitott”, 1970-ben. Nem volt tehát semmilyen illúzióm a Ceaușescu-diktatúrát illetően. Sokan kérdezik tőlem, hogyan láthattam hatvanhétben vagy a hatvanas években azt, hogy mi várható. Szerintem ehhez nem kellett különösebb jóstehetség. Az ember elolvasott egy vezércikket, s ebből megérthette, hogy mit akar a „Főnök”. Inkább ahhoz kellett valamilyen más irányú képesség, hogy az ember áltassa magát: mégsem az lesz, amit logikailag ki lehet következtetni. Sajnos, az lett. Magyarországra áttelepülve is abban az illúzióban ringattam magamat, hogy talán nem az van itt, amit nyíltan mondanak. Az áttelepülés folyamata egyáltalán nem volt zökkenőmentes...

– *Meg is írtad egy keserves könyvben...*

– Igen, de az nem az én történetem volt. Én rendesen, családotul jöttem át, a regényben pedig olyan történetet írtam le, amelyben az embernek még ez sem adatott meg, s olyan jogi lehetőségeket találtak, hogy például elváltak, s majd évek múltán próbáltak ismét egyesülni. Hamis házasságok, álházasságok... Odáig már nem is jutottam el a regényben. Az én illúzióim mások voltak. Azt gondoltam, hogy a túlpolitizált romániai helyzet után végre nyugodtan foglalkozhatom irodalomelmélettel, esztétikával. Hogy ebben a más helyzetben, ha az ember nem politikával foglalkozik, akkor békén hagyják. Ebben reménykedtem, s ez nagyjából be is teljesedett.

– *Hol sikerült megtalálnod ezt a terepet és ezt a közeget?*

– Végigjártam a lapokat, az irodalmi folyóiratokat, s a Magyar Nemzetnél felajánlottak egy szerződést, így nekik dolgoztam, irodalomkritikát írtam. Másrészt a párizsi Magyar Műhely szerkesztőségével immár rendesen is felvehettem a kapcsolatot. Régen ugyanis csak kerülő utakon találkozhattunk

Nagy Pállal, Papp Tiborral és Bujdosó Alpárral. Állandóan a nyitott formavilág iránt érdeklődtem. Nagyon jól éreztem magam otthon, odaát – mi úgy nevezzük, hogy otthon – a Marosvásárhelyi Műhely gondolkodói között. Az áttelepülés után is ezzel szerettem volna foglalkozni: a nyitott formavilággal, a nem arisztotelészi esztétikai gondolatmenettel. A viszonyulás kettős volt. A pártállam részéről kifelé elutasító, befelé befogadó és támogató. Amikor áttelepülni készültem, elutasítottak, illetve megkaptam a hontalanútlevelet, végigjártam a követségeket, hogy hova mehetnék, melyik ország hajlandó befogadni. Magyarország azzal a hátsó üzenettel utasított vissza, hogy – valaki megüzente nekem – „nem kell nekik még egy Tamás Gáspár Miklós”. Tamás Gáspár Miklóssal együtt szerepeltünk a Szövegek és körülmények című antológiában, amely Bretter György előszavával jelent meg. Én nem vagyok nyílt politikai alkat, engem az irodalom bűvópatakjai érdekelnek, de vállaltam a Tamás Gáspár Miklóssal való azonosítást, ez még kicsit jól is esett. Tehát amikor visszautasított a Központi Bizottság, akkor fellebbezésünk után az „odaáti” írószövetségtől Méliusz József támogatott. Felülbírálták az előbbi döntésüket: beengedtek, utána behívtak a Művelődési Minisztériumba, beszélgettek velem, s ez kétségtől jólesett. Azt mondtam: na, mégiscsak közösek a gondjaink, őszintén elmondtam, hogy milyen világ van odaát, mindenki nagyon szomorú volt, sopánkodtak, igyekeztek tényleg segíteni. Ugyanezt mesélte később Csiki László is, hogy vele is kedvesen elbeszélgettek, tehát mindenről kifejtettük a véleményünket, s bár utána – külpolitikai téren – nem történt semmi, belsőleg azonban úgy érezhettük, hogy mi legalább elmondtuk: ne maradjanak tudatlanok. Ugyanis arra gyanakodtunk, hogy az ittenieknek fogalmuk sincs, mi történik odaát. Később kiderült, hogy a követség nem küldte át a valós információkat; előbb megszürték, majd úgy továbbították, hogy az Moszkvának is tessenek. Tehát ez a kettős viszonyulás irányunkban sokkal furcsább volt, mint manapság. Manapság mindenhol együttérzően nyilatkoznak, de nagyon kevés az a fórum, ahová egy megszorult író fordulhat. Most is látok egyfajta kettősséget: örömmel üdvözljük a határokon kívülieket, de maradjanak otthon. Ez persze érthető, hiszen elveszíteni egy bizonyos közeget kár lenne, másrészt rejtett területi követelést fejez ki, sőt nem is annyira rejtettet.

– *Úgy érted, hogy a magyar politika vagy általában a magyar társadalom részéről?*

– Ha ezt a kérdést kiszakítjuk a tágabb összefüggésekből, akkor úgy tűnik, hogy csak a magyar társadalom tart igényt területekre. De ezt összefüggésé-

ben kell szemlélni, s akkor azt vesszük észre, hogy élénk harc folyik az 1919-es rossz döntés nyomán. Földkérdéssé vált az emberi jogi kérdés, s ebben a vetélkedésben – azzal az ideológiával, amely azt fejezi ki, hogy a kisebbségeknek en bloc csak ott van létjogosultságuk, ahol élnek – a más országokbeli nacionalizmusokra rímelnék. Szerintem nyitott Európára van szükség, ahol ezek nem területi és határkérdések, hanem az egész annak a kérdése, hogy ki milyen közegben tud élni és dolgozni. Mindaddig, amíg a határok ilyen merevek, az elmenőket, a más helyen munkát keresőket más erkölcsi elbírálásban részesítik, más mércével mérik. Az otthoniak, pusztán a helyben maradás tényétől, hőssé válnak, az elmenők megfutamodókká. Objektíven nézve mind a két típust áldozatnak tekinthetjük, s ezért mondtam, hogy a hősi és áldozati szemléletmód megszüntetésére lenne szükség.

– Elmondta, hogyan láttad az előző rendszer s a korabeli kormányzat kisebbségpolitikai gyakorlatát. A jelenlegi helyzetet miként értékeled?

– A határon túli kisebbségek kérdésében a kormány és az ellenzék tulajdonképpen egyetért. Ez érdekes közép-európai jelenség, hiszen – romániai példát említek – Moldova Romániával való egyesülésének kérdésében a kormány és az ellenzék tökéletesen egyetért. Legfeljebb azon vitatkoznak, hogy ez mikor történjék: most vagy később. Tehát taktikai megfontolásokon vitatkoznak. Viszont a szélsőjobb oldali Vatra azt mondja, hogy nem szabad egyesülni, mert akkor jönnek a magyarok, és elveszik Erdélyt. Valahogyan itt is úgy néz ki, hogy az ellenzéki pártok és a kormány politikája között mintha csak taktikai eltérések volnának ebben a kérdésben. Abban alapvetően mindenki egyetért, hogy a határokon túliak is a magyar nemzet részei, hogy őket is részesíteni kell az emberi jogokból, kulturális fejlődésüket támogatni kell. Ebben nincs felfogásbeli különbség. Inkább politikai, taktikai, mintsem célkitűzésbeli eltérések vannak. Ismét romániai példával élnek. A román kormány egyáltalán nem titkolja, hogy fegyvert küld Moldovába. A magam részéről azt, hogy Magyarország fegyvert szállítson Erdélybe vagy történetesen Kárpátaljára, nagyon nem szeretném.

– Én nem látok ilyen kormányzati szándékot.

– Ilyen szándék valóban nincs, de egyes utalásokból, elejtett megjegyzésekből arra lehet következtetni – és erre a környező országokban nagyon élesen szoktak reagálni –, hogy egyesek fejében megfordul ez a gondolat. Ilyen „segítségre”

senkinek sincs szüksége. A valódi segítség az lenne, ha bankok közötti kapcsolatok létesülnének. Az egyik bankár ismerősem a múltkor azt mondta, hogy a közép-európai pénzek közül egyedül a csehszlovák koronát váltja be. Arra a kérdésemre, hogy mi van a többi pénzzel, nevetve válaszolta, hogy „többi pénz nincs”. Szerintem itt kezdődik a tragédia, hogy nem is keressük a kapcsolatokat.

– Milyen lépéseket látnál célravezetőnek annak érdekében, hogy konszolidálódjék a magyar kisebbségek helyzete?

– Magyarország a rendszerváltásig nem volt abban a helyzetben, hogy az ENSZ-ben vagy más nemzetközi fórumon kiálljon a magyar kisebbségek védelmében. Annyit tehetett, hogy megkérte például a kanadaiakat, hogy tiltakozzanak a falurombolások ellen. Most azonban nyíltan kiállhat, és ki is áll. Ebben a tekintetben nincs is gond; hiányolom azonban, hogy nem nagyon mutatkoznak a kapcsolatteremtés szándékai a környező országokkal. És ez összefügg a gazdasági helyzettel. Mindegyik közép-európai ország egyedül és magányosan keresi az utat a Nyugat felé, s közben elzárkózik a Kelettől. A közvetlen szomszédok már-már falat emelnek maguk közé. Ez pedig képtelen állapot. Ha a század végéig a térség országai nem ébrednek rá arra, hogy valamilyen közös piacot alakítsanak ki, gazdaságaikat közelítsék egymáshoz, akkor a jelenleginél is súlyosabb feszültségek várhatóak.

– Látsz-e valamilyen esélyt arra, hogy akár az említett időszakaszban meg- vagy kiegyezés jöhetne létre országaink vagy a politikai elitek között?

– Nem vagyok optimista. Szeretném, de kevés jelét látom. Ha nagyon realista akarok lenni, akkor azt mondom, hogy körülbelül tíz évig nagyon nehéz lesz itt az élet. A rendszerváltás után ugyanis mindenki abban reménykedett, hogy felülkerekedik a józan ész, létrejön a gazdaságok kiegyenlítődése, és valamilyen nyugati segély helyrehozza ezt a zilált helyzetet. Kiderült, hogy ezek illúziók. Azt, hogy „nyugati segély”, tekintsük idézőjeles szép felhőjátéknak. Egy Marshall-segély típusú gazdasági beavatkozásnak nem látszik semmi reménye, s közben Közép-Európa országaiban kezdenek megszilárdulni az antidemokratikus kényszer-államalakzatok, így – megismétlem – nehéz időknél nézünk elébe.

– Említetted a különböző országok eltelhet-e valamilyen összefogás közöttük például az agresszív nacionalizmus elutasításában?

– Amikor a kormányok, a kormánypártok nem tudnak megegyezni, mindig felcsillan a remény: talán majd az ellenzék. S valóban, mivel az ellenzéknek nem kell védenie a status quót, nagyobb esélyük lehet a kiegyezésre. Azt is meg kell azonban nézni, hogy a különböző országokban milyen minőségű ellenzék működik. Például Szerbiában, ahol még nem döntötték meg a kommunista rendszert, mást jelent az ellenzék, mint mondjuk Szlovákiában. A romániai ellenzéki pártokra sokszor a szélsőségekig vitt nemzeti eszme a jellemző, elég nehéz velük a szóértés. Câmpeanu, a Nemzeti Liberális Párt elnöke például érzékelhető büszkeséggel mondta nekem, hogy találkozott a Fidesz képviselőivel, ugyanakkor nem akarja a kolozsvári magyar konzulátust, nem akar magyar iskolákat, magyar egyetemet, és azt mondta, hogy Közép-Európával nem akar tárgyalni, csak a Balkánnal. Hát milyen értelemben liberális ő? Nemzeti liberális. Amiért talán furcsának tűnik ezt állítani: a Nemzeti Parasztpárt a legliberálisabb erő a jelenlegi Romániában.

– Valóban liberálisak?

– Nyilatkozataikban feltétlenül. Amikor azonban elmentem egy nagygyűlésükre, tömegeik szélsőnationalista jelszavakat hangoztattak. Nagyon nehéz helyzetben vannak tehát az ellenzéki pártok, amikor politikai partnert keresnek Romániában.

– Mit tartasz a Polgári Szövetségről? Esetleg amiatt nem említetted, mert nem látsz mögötte tömegbázist?

– Romániában a Polgári Szövetség a Demokratikus Konvencióval együttműködve testesíthetné meg azt az erőt, amellyel egy liberális felfogású magyar kormánynak vagy az ellenzéknek szóba kellene állnia. A Demokratikus Konvenció azonban maga is törekeny, tizenvalahány pártot tömörítve magába, jelenleg a szétesés tüneteit mutatja.

– Az utóbbi években számos magyar értelmiségi, esetleg a politikától sem idegenkedő szellemi ember települt át Magyarországra. Kisebbségi létben szerzett tapasztalataikra azonban a kisebbségi kérdéssel foglalkozó politikusok közül is mintha csak kevesen volnának kíváncsiak.

– Pszichológiai értelemben én ezt természetesnek tekintem. Ez az ország a bezártsággal küzd, csonka tudatú. Hiányoznak a régebbi ismeretek, s talán

éppen emiatt gondolják azt, hogy mindenről tudnak. Ennek a torzult tudatnak természetesen megvannak az okai. A magyarországi magyarnak tilos volt tudnia a határokon túl élőkről, a határokon túl élőknek pedig nem volt túlságosan ajánlatos kimutatnia kötődését az anyaországhoz. Így egyfajta kettős tudat alakult ki, s bár nem ismerem a magyarországi nemzetiségek lelki állapotát, feltételezem, hogy ők is hasonló mentális körülmények között élnek. Nem állítanám, hogy Magyarországon nem vennék figyelembe az áttelepültek tapasztalatait. Azonban inkább azokra figyelnek, akik hangosak, akik azonnali, gyors megoldásokat tudnak ajánlani, s akiknek már korábban is voltak személyes kapcsolataik. A kisebbségben élők maguk sem vallanak egyöntetű felfogást bizonyos kérdésekben. Ilyen például a különböző autonómiák ügye. Autonóm alakulatról mást gondol egy nagyváradai magyar, mint egy kolozsvári, brassói vagy csíkszeredai. A kisebbségi tanácsadó pedig, miután ő is csak személyes kapcsolataira hagyatkozik, egyikük vagy másikuk véleményét úgy adja elő, mint az egész Erdély magyarságának a felfogását. Nagy szerepet játszik tehát a szubjektív faktor.

– Egyes politikai erők eléggé hangos nemzeti retorikával élnek, mások e vonatkozásban csendesebbek, s talán inkább gyakorlatiasabbak. Hangerőtől függetlenül, milyen minőségűnek ítéled a magyar pártok kisebbségpolitikáját?

– Az az érzésem, hogy a kormány és az ellenzék néha közös úton jár, de gyakran megtörténik az is, hogy az egyik fél cselekedeteit a másik rögtön ellentétpontozni akarja. Ez akár a politika kiegyensúlyozottságát is jelenthetné, ha nem a mindenáron való bizonyítás szándéka állna mögötte. Úgy gondolom, hogy mind a kormányzó pártoknak, mind az ellenzéknek – akár a kudarcok ellenére is – folyamatosan keresnie kell a kapcsolatteremtés lehetőségeit a különböző politikai erőkkel. Úgy látom, hogy egyik fél sem folytat igazán jó kisebbségpolitikát. Sokat töprengtem azon, miért nem. A kormányzó pártoknak megvan az a lehetőségük, hogy a támogatást a költségvetésből finanszírozzák, az ellenzéknek erre nincs nagyon módja, bár a költségvetés parlamenti demokráciákban általában konszenzus alapján születik meg. Utóbbiak inkább magánalapítványokat hozhatnak létre, s keresniük kell a még kihasználatlan lehetőségeket. A mindkét fél oldaláról érkező támogatások legfőbb hiányosságát abban látom, hogy inkább adományjellegűek van – ami huzamosabban gyakorolva megalázó –, s kevesebb az olyan szándék, amely működőképes struktúrák kialakítására törekedne.

„AZ EGYSEGHEZ SEMMIT NEM VAGYOK
HAJLANDÓ FELADNI MAGAMBÓL,
AZ EGYETÉRTÉSHEZ, AZ EGYEZTETÉSHEZ
VISZONT SOK MINDENT KÉSZ VAGYOK
FONTOLÓRA VENNI”

BESZÉLGETÉS TÓTH LÁSZLÓVAL

Tóth László költő, műfordító, drámaíró és esszéíró 1949-ben született Budapesten. 1954 és 1986 között Csehszlovákiában élt. 1966 óta publikál rendszeresen. Szerkesztette a Kis Építő című gyermeklapot, a Csallóköz című dunaszerdahelyi járási lapot, a pozsonyi Irodalmi Szemlét, a Nő című hetilap irodalmi rovatát. Néhány évig a komáromi Magyar Területi Színház dramaturgia volt. Szerkesztői tevékenységét Magyarországon az Új Forrás, a Regio és a Világszövetség című lapoknál folytatja. A versírás és a publicisztika mellett művelődéstörténeti (színház-, sajtó- és irodalomtörténeti) kutatásokkal foglalkozik. Elnökségi tagja a Magyar Írók Szakszervezetének, kuratóriumi tagja a csehszlovákiai magyar tudományosságot támogató Párbeszéd, valamint a pozsonyi székhelyű Márai Sándor Alapítványnak.

Fontosabb művei: *A hangok utánzata* (versek, Pozsony, 1971); *Ithakából Ithakába* (versek, Pozsony, 1975); *Átkelés* (versek, Pozsony, 1977); *Ákombákom* (mese, Pozsony, 1980); *Vita és vallomás* (interjúk csehszlovákiai magyar írókkal, Pozsony, 1982); *Az áldozat* (színházi bemutató, Kassa, 1982); *Istentelen színjáték* (versek, Pozsony, 1983); *Egy éden bugyrai* (versek, Pozsony, 1985); *Lyuk az égen* (gyermekversek és mesék, Pozsony, 1985); *Éjjelenként a semmivel, avagy A tett nélküli színhelyek* (válogatott és új versek, Budapest, 1987); *Párhuzamok, kitérők* (művelődéstörténeti esszék és tanulmányok, Tatabánya, 1991).

– Ebben a nemzeti kizárólagosságra hajló, afelé haladó térségben hogyan látod a nemzeti, vallási, etnikai kisebbségek helyzetét?

– Hát... nem valami szívdérítő, annyi bizonyos. Sem a nemzeti, sem az etnikai, sem a vallási kisebbségeké. Hogy mi lehet ennek az oka? Sok van, biztosan. Én mindenesetre az Európának ezen a térfelén, különösen 1989

után lejátszódó történelmi, társadalmi, politikai, nemzeti, gazdasági értelemben végbemenő tektonikus mozgásokban (is) keresem. A legkevésbé sem csodálkozom azon – bár helyeselni sem tudom –, hogy ebben a nagy mozgásban, ebben a nagy – mondjuk így – érdekérvényesítési, önérvényesítési folyamatban a kisebbségek – éppen kisebbségvoltuknál fogva – egy kissé hátrébb szorulnak. De közelíthetnek más irányból is a kérdéshez. Van a huszadik századi magyar esszéírásnak, illetve politikai közírásnak egy mára csaknem teljesen elfeledett nagy alakja: Peéry Rezső, most, hogy ki ő, ne részletezzük...

– Talán mégis, hiszen mint mondtad, sokak előtt ismeretlen.

– Szlovákiai származású, vagy háromszori emigráció után jutott el végül is Németországba. Mindössze két kis könyvecskét, pontosabban három kis füzetkét hagyott maga után, ám életművének a láthatatlan, újság- és folyóiratlapok közé zárt része ennél jóval nagyobb, s ami fontosabb: máig érvényes.

– Ezekről az emigrálásokról többet is mondhatnál, s az is érdekes lehet, hogy a harmincnyolcas visszacsatolás után tudatosan maradt-e Pozsonyban, a Hitler segédletével összetákolt önálló szlovák állam fővárosában?

– Igen, tudatosan, hiszen már akkor fölvillant előtte az emigrálás lehetősége. A háború utáni magyarellenes diszkriminációt azonban már nem bírta, s negyvenhatban átmenekült Pestre, ahonnan ötvenhatban továbbment Ausztriába, majd miután itt egy magyar gimnázium alapításának terve miatt meggyűlt a baja a hatóságokkal, innen Németországba, Stuttgartba került. Ha az írásait nézem, vagy azt kutatom, melyek azok a kérdések, amelyek Peéry Rezsőt izgatták – a nacionalizmusok kérdése, a polgárlét, illetve a polgárosodás, továbbá a közép-európai térség problémája és az itt élő népek együttélésének kérdése, azután ötvenhat, valamint a szuverenitás és a személyiség autonómiájának kérdése stb. –, azt kell látnom, hogy ugyanezek napjaink időszerű kérdései is, amelyekre Peéry már két-három-négy-öt évtizeddel ezelőtt érvényes válaszokat adott. Van például egy 1963 elején publikált tanulmánya, amely a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratában, a Szemlében jelent meg, s melyben a keletközép-európai államok európai integrálódásának esélyeit latolgatta. Peéry kiindulópontja e tanulmányban az volt, hogy a háború után a földig lerombolt Nyugat-Európa viszonylag rövid idő alatt talpra tudott állni, és lám, már a hatvanas évek elejére mutatkozni kezdtek az

itt található országok integrálódásának körvonalai. Ezzel szemben Európa másik fele teljes lefojtottságban élt.

– Egy másik integrációban?

– Pontosabban: egy másfélben. Illetve csak afféle „integrációban”. Az élet ebben a keletközép-európai karámban elsősorban természetes szabadságvágyuk és autonómiaigényük elfojtását, arcuk sajátos vonásainak, önmagukkal való azonosságuknak a feladását jelentette a benne élő emberek, népek, nemzetek számára. Peéry úgy gondolta, hogy előbb-utóbb el kell jönnie az időnek, amikor ez az elfojtott szabadságvágy, valamint autonómia- és önzonosság-igény szétveti e térség tákolmányállamait, sőt az egész álságos rendszert, ami természetszerűen a közép-európai nacionalizmusok újraéledését is magával hozza. Meg kell itt jegyeznem, hogy én a nacionalizmust, a nacionalizmusokat történeti értelemben, illetve önmagukban nem tartom károsnak – mi több, a világ nagyon sokat köszönhet nekik –, csupán a szélsőségeiket tartom annak. Nos, Peéry úgy vélte, hogy a keletközép-európai nacionalizmusok ezen újraaktivizálódását, a nemzeti érdekek újraartikulálódását követi/követheti majd a térség országainak, később pedig Keletközép- és Nyugat-Európa integrálódása. Azt hiszem, ennyiből is látni, hogy ma (sok) minden Peéry három évtizeddel ezelőtti elgondolásai szerint történik. A mostani időszak nacionalizmusai egyébként a kamaszokat idézik föl bennem, a kamaszok mutáló hangját, pattanásos arcát, szélsőségekre hajlamos viselkedését. A fejlődő szervezetnek ezek a tünetei azonban, jó esetben, kinőhetők.

– Szerinted ez csupán idő kérdése?

– Biztos vagyok benne. Bár jó néhányszor ráfaragtam már az optimizmusomra. Vagy inkább a naivitásomra?

– Úgy látom, hogy a térség nacionalizmusai, a magyar és a szomszédos népek nacionalizmusai között fáziskülönbség van. Eltérő frazeológiát használnak. Hogyan élhetnek egymás mellett, s milyen viszonyban vannak egymással ezek az ideológiák?

– Ezek a fáziskülönbségek, fáziskésések természetesek, gyökereik az adott népek, nemzetek, országok történelmében kereshetők. Mint mondjuk a nyu-

gat-európai fejlődés – teszem azt a felvilágosodás, majd a polgárosodás – és a magyar között is van ilyen eltérés. Nem látok viszont lényegesebb eltérést e tekintetben – visszatérve a minket körülvevő országokhoz – a magyar és a cseh nacionalizmus között (hiszen, legalábbis január 1-jéig, még Cseh-Szlovákia a szomszédunk, ugye?). Ezzel szemben a szlovák történelemben valóban megkésetten zajlanak le bizonyos alapvető folyamatok, már a magyar fejlődéssel összehasonlítva is. A szlovákság órája másképpen jár – mondta ezzel kapcsolatban egy alkalommal, s éppen Budapesten, Ľubomír Feldek, a kitűnő szlovák költő. Amit egyik részről minden fölényességérzés, felsőbbrendűségi tudat, másik részről pedig minden kisebbségi érzés nélkül, egyszerű tényként illik tudomásul venni, még akkor is, ha olykor bizony meglehetősen furcsa dolgok is erednek ebből a megkésettségből.

– Mire gondolsz?

– Hadd mondjak csupán egyetlen példát. Azt, hogy a magyarországi tömegtájékoztató egyes orgánumai mekkora borzadályal, olykor maró gúnnyal kommentálják, ha a szlovákok (egyes csoportjai) megünneplik Hlinka páter születésnapját, vagy éppen Tiso páterről emlékeznek meg. S bár a borzadályt – mondjuk, Tiso esetében mindenképpen – érteni vélem, a gúnyos hangot semmiképpen sem tudom elfogadni. Látni kell ugyanis, hogy a szlovákok nagy részének szemében Tiso nem elsősorban Hitler szövetségese, s emléket nem is az általa szentesített zsidótörvény miatt élesztgetik, hanem mindenekelőtt a nemzeti-állami önállóság megtestesítőjét látják benne. Miként (újabban) a magyar közgondolkodás sem csupán egy hibás politikai döntéseket (is) hozó német szövetségest igyekszik látni Horthyban, hanem egy ennél sokkal komplexebb kormányzókép kialakítására törekszik. Nem is beszélve Hlinkáról, akit ráadásul sokan a róla elnevezett Hlinka-gárdával hoznak összefüggésbe, holott semmi köze hozzá, hiszen e rossz hírű és rossz emlékű rendfenntartó testület létrehozásakor már nem élt. Ezzel szemben Hlinka páter a szlovák autonómia- és kisebbségi érdekek egyik kiemelkedő és legérdekesebb alakja volt. Hogy a magyarok ellenében volt az? Az adott történelmi helyzetben ez szinte természetesnek tekinthető. Egyfajta, egy másik nép, egy másik nép történelme iránti empátia szükségességéről beszélek tehát, arról, hogy mennyire nem vezet sehova – illetve legfeljebb csak zsákutca – ha egy másik népről kizárólag a magunk logikája szerint gondolkozunk. Ez magától értetődően mindenkire érvényes. Amíg tehát az említett beleérző képességet nem sajátítjuk el egymás irányában, nehezen várható el bármiféle

nemzetek közötti kiegyezés, megbékélés. S nemcsak nemzetek között nem, ugyanazon nemzeten belüli csoportok, pártok, érdekszférák stb. között sem.

– *A beszélgetés előtt azt mondtad, nem vagy politikus, tehát a bennünket érdeklő kérdéskört ne a politika felől közelítsük meg. Ezért azt kérdezem, hogy – maradva a kaptafánál – íróként látsz-e esélyt a térség viszonyainak konszolidálódására?*

– A kulcsszó számomra, közösségben élő ember számára, az önazonosság, az önmagammal való azonosságnak a lehetősége, illetve ennek kiteljesítése. A totalitárius hatalom, az egypártrendszer szerintem azon vesztett rajta, hogy az egyénektől, kisebb-nagyobb közösségektől, nemzetektől éppen ennek a lehetőségét tagadta meg, egyéni arcvonásaiktól fosztotta meg őket valamiféle uniformizált kollektivizmus nevében. Úgy gondolom, hogy a rendszerrel való szembenállás csirái nagyon sokunkban – legalábbis az én nemzedékem tagjaiban, a negyvenöt után születettekben – ott kezdődtek, hogy egyszerűen csak önmagunk akartunk lenni, de nem igazán lehettünk azok, nem engedték. Az önazonosság, az önmeghatározás igényével rendszerint együtt jár az ember természetes autonómiaigénye is. Amivel azt akarom mondani – visszakanyarodva a kérdésedhez –, hogy igazán konszolidált állapotok akkor lesznek, ha mint önazonosságát meglett, autonóm személyiség, jól tudom érezni magamat ebben az országban. Nem akarok mást, csupán a saját arcomat, ehhez viszont elengedhetetlen, hogy a politikai érdekek képesek legyenek az én ilyen értelemben vett személyes érdekeim megfogalmazására és képviselésére is.

– *Úgy gondolom, hogy ennek az áhított állapotnak az eléréséhez itt kevés csupán egyetlen konszolidálódott ország léte.*

– Ez így igaz. Amit itt most elmondtam, szélesebb körben is érvényes. A napokban olvastam valahol, hogy bár igaz, hogy nyolcvankilenc után itt, nálunk is „kitört” a demokrácia, csupán a demokrata kevés egyelőre hozzá. S itt van az a bizonyos kutya elásva: működhet-e igazán – s meddig – a demokratikus intézményrendszer demokraták nélkül, vajon válhat-e valaki egyik pillanatról a másikra demokratává? A régi beidegződésekkel, reflexekkel, gátlásokkal, elfojtott dühökkel, sérelmekkel terhelt vajon demokratáknak mondhatjuk-e magunkat? Ha a demokrata egyik alapvető tulajdonságának azt tekintem például, hogy toleranciát tanúsít a másság iránt, tiszteli mások autonóm voltát, akkor alaposan körül kell néznem, hogy ilyen miféleképpen elegendőt találjak...

Sok szó esik manapság arról, hogy a magyar irodalom legyen egységes, a magyarság legyen egységes, a határon túli kisebbségeink és pártjaink legyenek egységesek. Én nem hiszem, hogy jó lenne ez így. Egyetlen magyar irodalom, egyetlen magyar nemzet van, ehhez természetesen nem fér kétség. Mást jelent azonban az „egy”, „egyetlen” és mást az „egységes”. És mást az egység és az egyezségkötés, a kiegyezni tudás is. Márpedig én ezt az utóbbit tartom fontosabbnak, mindenfajta kétes értékű – s amúgy istenigazából egyébként is megvalósíthatatlan – egység nélkül; irodalmon, nemzeten, nemzeti kisebbségeken belül is. Az egységhez semmit nem vagyok hajlandó feladni magamból, az egyetértéshez, az egyeztetéshez viszont sok mindent kész vagyok fontolórra venni, mert az létérdekem. Annyian manipuláltak már az egység nevében, annyi diktátumot takart már el e fogalom, hogy számomra – számunkra? – végképp elveszítette egykor talán valóban meglévő hitelét. Ezért mondok én helyette szívesebben egyeztetést, kiegyezést. S az egységes Európa helyett is ezért szeretném jobban az egyeztetett lépések Európáját...

„A KONSZOLIDÁLÓDOTT SZERB HATALOMMAL NEM LEHET EGYEZKEDNI”

BESZÉLGETÉS ANDRÁSI ATTILÁVAL

Andrási Attila 1956. december 17-én született Szabadkán. Középiskoláit szülővárosában végezte, majd 1985-ben az újvidéki Művészeti Akadémián szerzett rendezői diplomát. Rendezett az Újvidéki Színházban és a Szabadkai Népszínházban. 1991-ben jött Magyarországra, az idén sikerült letelepednie Budapesten. A Magyar Rádió Rádiószínház című műsorában készít a délszláv háborúról szóló dokumentumműsorokat, dokumentumdrámákat. Munkáját 1994-ben rendkívüli elnöki díjjal, 1995-ben az új magyar hangjáték szerzői díjával ismerték el. A szlavóniai Kórógyról szóló *Vótak ott fiúk, akik elestek* című dokumentumdrámáját a budapesti mellett, németre fordítva, a berni Schweizer Radio DRS is sugározta, 1994 októberében.

– *Mi volt a jelenlegi vajdasági szerb betelepítések történelmi előzménye, s milyenek voltak az ottani etnikai viszonyok a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulása idején?*

– A Vajdaságban az idő tájt több mint félmillió magyar, körülbelül hatszáz-ezer német élt, s természetesen délszlávok is. Az utóbbiak 1918–19-ben a magyarokkal és a németekkel szemben kisebbségben voltak. A két világháború között betelepítési akció folyt, a Balkán-háborúban és az első világháborúban harcolt szerb dobrovoljacok között osztottak itt szét földeket. Ez szervezett és tudatos elszlávosítási akció volt. Született egy olyan törvény is, hogy ötven kilométerre az északi határtól magyar nem vehet házat vagy földet. Hozzá kell tennem, hogy ez a Vajdaságon kívül Szlavóniában is így zajlott. Például Szentlászló és Kórógy között 1922-ben alakultak meg Palacsá, Szilas és Ada szerb telepessközségek. Volt ennek katonai, biztonsági jelentősége is, hiszen a telepesek állam iránti lojalitásában nem kellett kételkedni. Ez egyébként a horvátok szállásterületén is hasonló módon zajlott. Ha megnézzük Észak- Bácska jelenlegi térképét, akkor láthatjuk, hogy a második világháború után, immár a németek kiűzését követően alakított telepessfalvak hálószerűen veszik körül a magyar községeket.

– *Milyen hullámai, szakaszai voltak a betelepítéseknek?*

– Talán három szakaszcól beszélhetünk. Az első világháború után zajlott le az első, a kisebbik telepítés. Jóval nagyobb méretű volt a második világháború utáni. Ekkor ugyanis a németek is eltűntek a Vajdaságból. Elűzték őket, elmenekültek. Helyükre Likából, Knin környékéről, Boszniából költöztettek be szerbeket. A hetvenes évektől aztán folyamatosá vált a beszivárgás. Ezek a betelepülő hegyvidéki népek a mai napig sem voltak képesek integrálódni az alföldi mezőgazdasági kultúrába. Új lakóhelyükön ők adták a párt- és közhivatalnokokat, igazgatókat, szóval nem váltak földművesekké, nem váltak szerves részeivé a tájnak.

– *A szerb krajínák horvátok általi visszafoglalása után milyen Vajdaság etnikai képe?*

– Nehéz megállapítani, hogy pontosan hányan menekültek el. Százötven-ezerre tehető a számuk, ez azonban biztosan nőni fog. Úgy látszik ugyanis, hogy fordult a hadiszerencse, a szerbek elvesztették korábbi fölényüket, a horvátok eközben pedig megerősödtek. A szerb krajínák szerbjei – bátran állíthatom – teljesen a nagyszerb, ki merem mondani, fasiszta ideológia hatása alá kerültek. Ily módon képtelenek a kompromisszumra, az ésszerű meg egyezésre, inkább eljönnek a krajínákból. Fel kell készülni arra, hogy ezeknek a túlnyomó része a Vajdaságban akar majd letelepedni.

– *Miért éppen itt?*

– Azért, mert Szerbia leggazdagabb része a Vajdaság. A Dunától délre elterülő Šumadija is viszonylag fejlettnak számít szerbiai körülmények között, oda azonban, nem tudom, miért, nem mennek. Szerémségben is sokan ragadtak meg. Koszovóba azonban nem megy senki, hiszen ott 92 százalékban albán lakosság él, s csak idő kérdése, hogy ez a tartomány mikor szakad el Szerbiától. A szerb hatalom ugyanis oly ostoba módon megmérgezte a nemzetiségek közötti kapcsolatot, hogy nem képzelhető el megbékélés.

– *Úgy véled, hogy Szerbia hajlandó lesz elereszteni Koszovót?*

– Európában az albán népnek a legmagasabb a népszaporulata. Az albánoknak tehát nincs szükségük háborúra vagy szeparatista mozgalomra. Ötven

évre van szükségük, és Šumadija is albán lesz. Őket szinte egyáltalán nem érintették a huszadik század modernizációs áramlatai, igen csekély mértékben urbanizálódtak, a fogyasztói társadalom ismeretlen előttük, ezért úgy vélem, hogy szaporodásukat nem lehet megállítani. Ezzel együtt biztos, hogy Szerbia ezt a tartományát nem akarja elereszteni, így a konfliktust nem lehetséges megszüntetni, csupán elodáztatni. Ne feledjük továbbá azt sem, hogy Jugoszlávia minden hatodik lakosa albán.

– *A Vajdaság autonómiáját 1988-ban kezdte megnyirbálni a belgrádi hatalom, napjainkra pedig ez a különleges jogállás immár csak nosztalgia. Van-e esély arra, hogy a háború elmúltával visszaállítják az autonómiát?*

– Szerintem addig kellene visszaállítani, amíg tart a háború. Egy konszolidálódott szerb hatalommal ugyanis nem lehet egyezkedni. Ezt nem valamiféle rosszindulat vagy elfogultság mondatja velem, hiszen látni való, hogy a háború éppen a belgrádi vezetés kompromisszumképtelensége miatt tört ki. Miloševićék már a kommunizmus alatt sem tudtak kiegyezni sem a horvátokkal, sem a szlovénekkel, nem tudtak beletörődni az egypártrendszer elmúltába, majd amikor be kellett vezetni a többpártrendszert, ezt úgy oldották meg, hogy minden új párt a saját pártjuk egy-egy platformját alkotta. Mindegyik párt sovíniszta és fasisztoid. A politikusok között kivételt Nenad Čanak képez, aki képes volt megtartani a józan eszét és tisztességét. Szerinte a Vajdaság jelenleg szerb fasiszta megszállás alatt van. Ez az a megállapítás, amely leginkább tükrözi a valóságot.

– *Akarják-e a vajdasági szerbek az autonómia visszaállítását?*

– A Vajdaság autonómiája 1848-ra vagy még régebbi időkre vezethető vissza. Ez a kezdetektől szerb követelés volt. A titói rendszer, mivel itt többnemzetiségű közeg volt, megteremtette az autonómiát, egy viszonylag elfogadható helyzetet. Az anyaországból ez kivételezett helyzetnek tűnhetett, ám korántsem volt paradicsomi állapotnak mondható. A szerbek a jelenlegi háború előtt, ha nem tévedek, a lakosság 53 százalékát alkották. A Vajdaság autonómiájának szerintem semmi értelme sincs, hiszen az újonnan betelepülteknek nem kell az autonómia, ők félnek attól...

– *Talán ismeretlen is előttük.*

– Igen. Azok a szerbek, akik már a Monarchiában is a Vajdaságban éltek, igen kevesen vannak. Autonómiára az észak-bácskai magyar vagy horvát többségű területeknek lenne szükségük. Ha visszaállítanák a vajdasági autonómiát, az az autonóm jogállás elvének megcsúfolása lenne, hiszen a térségben abszolút többségben olyanok élnek, akik nem akarják azt. Ennek Belgrád szempontjából elsősorban külpolitikai jelentősége lenne, a vajdasági kisebbségek semmit sem profitálhatnának belőle. Inkább az lenne az üdvös, hogy azok a területek építhessék ki az autonómiát, ahol a kisebbségek relatív többségben élnek. A szerb hatóságok ennek megvalósításában a legkevésbé érdekeltek. E kérdésben a vajdasági magyarok a horvát párttal foghatnának össze. Megismétlem azonban, nyomást az autonómia érdekében a háború alatt kell a szerbekre gyakorolni, a háború utáni egyezkedés véleményem szerint elkésztett próbálkozás lenne.

– *Úgy érted, hogy ehhez feltétlenül külső nyomásra van szükség?*

– Feltétlenül, hiszen a megosztott vajdasági magyar szervezetek képtelenek ennek megvalósítására. Ha nem sikerül megvalósítani az autonómiát, akkor a nem szerb lakosság száma rohamosan csökkenni fog a Vajdaságban. Nekem, aki ebben a többnemzetiségű közegben nőttem fel, egyként fájna a horvát, a cseh, a szlovák etnikum eltűnése. Jól éreztem magamat ebben a közegben, hiszen a környezet erősen emlékeztetett a megszűnt Monarchiára. Sok nép, sok kultúra élt egy kifejezetten színes világban, s ha most gyorsan végig gondolom, az utódállamokban másutt ez nem volt ennyire jellemző. Ez a közösség ma végnapjait éli.

– *Milyen külső segítségre, vagy fogalmazzunk pontosabban, nyomásra lenne szükség a vajdasági magyar autonómia megteremtése érdekében?*

– A háború kezdetén azt hittem, hogy az ENSZ, amely egyebek között azért jött létre, hogy megakadályozza a népiertő, fasiszta cselekedeteket, be fog avatkozni, hiszen sejthető volt, hogy ebben a háborúban ilyenek is elő fognak fordulni. Főleg Boszniában. Az ENSZ azonban nem avatkozott be. Az európai szervezetekhez s az ENSZ-hez nem fűzök nagy reményeket, hiszen az elmúlt évek során többször is bizonyították politikai impotenciájukat. Cselekvésképtelenségükkel, ha úgy tetszik, bűnrészesekké is váltak. Nem hiszem tehát azt, hogy tevételesen is hozzájárulnak a vajdasági magyar autonómiatörekvések megvalósításához. Talán úgy gondolkodnak: ha eltűnünk

onnan, egy problémával kevesebb. Aki valóban segíthetne, az az anyaország. Magyarországnak viszont sokkal erőteljesebben kellene hallatnia a hangját ebben az ügyben, hiszen Szerbiát csak határozott külső nyomással lehet arra szorítani, hogy tegyen is valamit a kisebbségek ügyében.

– *Milyen az anyaország e vonatkozásban folytatott politikájának a megítélése a vajdasági magyarok körében?*

– Egy szóval érzékeltethető: lesújtó.

– *Mutatkozik-e valamilyen menekülési lehetőség azok előtt a hadköteles magyar fiatalok előtt, akik nem ohajtanak meghalni a szerbek és a horvátok háborújában?*

– Az egyetlen kiút a menekülés, s főleg Magyarországra. Manapság persze a legális itt-tartózkodás nem egyszerű dolog, a hatóságok sokszor teremtenek megalázó helyzeteket a magukat itt meghúzni szándékozók számára. Megértem természetesen, hogy ebbe az országba sokan jönnek, valamilyen módon tehát szelektálni szükséges. Az azonban felháborító, hogy Magda Marinko három hét alatt intézte el a letelepedését, a sorstársaim pedig eközben megalázó helyzetekbe kerülnek. A vajdaságiak például nem merik kérni a menedékes státust sem, mert a hatályos jugoszláv törvények értelmében az, aki menedékjogot kér, nem térhet többé vissza. Óriási különbség van ugyan a két fogalom között, ám kérdéses, hogy az ottani hatóságok mit értenek rajtuk. Az értelmezési különbségek jobb megértéséhez még annyit: nekik az a jó, ha mi elmenekülünk. A vajdaságiaktól eltérő a horvátországi magyarok helyzete. Ők ugyanis védték a saját községekét, nagy részük ma is kinn van a fronton. A horvátországiak elfogadták a független Horvátországot, s ott megítélésem szerint jobb is a helyzetük. Ha harcba szállnak, akkor azt is tudják, hogy a győzelem a szülőföldjük visszaszerzését jelenti. A vajdaságiak ezzel szemben joggal érzik úgy, hogy idegen érdekekért véreznék, tőlük mi sem áll távolabb a gyilkos szerb politika támogatásánál.

– *A hírek szerint a Balkánon a CEFTA-hoz hasonló tömörülés körvonalazódik Kis-Jugoszlávia, Románia, Görögország és Bulgária részvételével. Ha ez a blokk megalakul, akkor ez a térség eltávolodik az európai integrációtól. Ebben az esetben milyen sors vár a vajdasági magyarokra?*

– Lényegében itt húzódik a Bizánc és Európa közötti határ. A két kultúrkör társadalmá élesen eltér egymástól, már a középkoruk is más. Szerbiában nincs olyan komolyan vehető erő, amely támogatná az európai csatlakozás eszméjét. Ott inkább Oroszország és a bizánci világ felé orientálódnak. Bizáncnak hatalmas a vonzása, az egy csodálatos, hatalmas, csillogó, misztikus múlt, amely megszépülve él az emlékezetben. Ez megkérdőjelezhetetlen anyagi valósággá vált, s látnunk kell, hogy itt két s egyúttal egyesíthetetlen világról van szó. Nem látom az egyesülés lehetséges pontjait, hiszen más az értékrend. Magyarországon van fogékonyság a fogyasztói mentalitásra, a bizánci világban azonban ez nem annyira lényeges. Mások az állammal szembeni követelmények, más a pszichikai konstrukció. Az ottrekedő nem bizánci fogantatású népek skizofrén helyzetbe kerülnek, hiszen olyan világban kell élniük mindennapjaikat, amely nem a sajátjuk. A játékszabályok olyanok, hogy már a rajtnál tudod: vesztes vagy. Nagyon úgy tűnik, hogy kialakul az említett blokk, amelynek az lesz a következménye, hogy a „nem oda illőek” fokozatosan elvándorolnak. Az elvándorlást nem csak háború válthatja ki. Nagyon jellemző, hogy a hatvanas években, amikor a jugoszláv állampolgárok útlevelhez jutottak, aránytalanul sok magyar, horvát ment el Németországba, és csak kevesek tértek vissza.

– *Mi az, amit nem kérdeztem, de el szeretnél mondani?*

– Az anyaországnak el kellene gondolkodnia politikai jövőjén. Valóban akkor veszi-e kezdetét az örök béke, amikor az utolsó magyar is elköltözik a Vajdaságból és Erdélyből? Nekem úgy tűnik, hogy létünk zavarja az anyaországi politikát, hiszen ha nem lennénk, úgy konfliktusok sem lennének a szomszédokkal. Ez a felfogás a bizánci kultúrkör szomszédságában azonban öncsaló és hamis. Én Szerbiában éltem, s tudom, hogy a szerb társadalom összetartó ereje az „ellenség”. Ha közülük az utolsó is elköltözik a szerb felségterületről, ellenségre akkor is szükségük lesz. Esetükben első osztályú ellenségnek számít a bolgár, az albán, a magyar, a muzulmán és a horvát. Ne legyenek illúzióink, az említettekkel szemben a barátságtalan érzület változatlanul fennmarad.

„... A KÖNYVEK VÁRNAK RÁM”

BESZÉLGETÉS KAROL WLAHOVSKÝVAL

Karol Wlachovský, a magyar irodalom szlovák fordítója 1942-ben született Kassán. Volt könyvesbolti segédeladó, majd a műszaki főiskola gazdaságmérnöki karát, elunva harmadik nekifutásra bekerült a pozsonyi Komenský Egyetem bölcsészkarára. Egyetemistaként részt vett a Slovenské pohľady szerkesztésében, 1968-ban a Tatran Könyvkiadó alkalmazottja, később igazgatója lett. Innen került Budapestre, diplomáciai funkcióba.

– Anton Straka csehszlovák kultúrattasé után, aki 1925 és 1936 között töltötte be budapesti misszióját, s aki „civilben” a magyar irodalom csehszlovákiai népszerűsítője volt, ismét nyelvünket igen magas fokon ismerő műfordító végez meg- és felbecsülhetetlen értékű kulturális tevékenységet Magyarországon: Karol Wlachovský, a Szlovák – korábban Cseh és Szlovák – Kulturális Intézet igazgatója. Hogy csak néhány magyar íróat említsek, akiket szlovákra fordított: Grendel Lajos, Esterházy Péter, Mészöly Miklós, Ottlik Géza. Igazgató úr, a fentebb vázolt „polgári” tevékenysége nyilván kiszélesíti itteni mozgáskörét. Mit tart az 1989 után megújult intézet legfontosabb tevékenységének, illetve melyek voltak azok a rendezvények, amelyekre a legszívesebben emlékszik?

– Budapestre jöve nem érkeztem ismeretlen közegbe, hiszen hetvenhat óta jártam ösztöndíjasként Magyarországra. Mondhatnám, hogy mély vízbe kerültem, már abban az értelemben, hogy itt magyar nyelvi közegben kellett mozognom. Először is meg kellett tanulnom rendesen magyarul, s eközben ismerkedtem Magyarországgal. Szerencsém volt annyiban, hogy kiváló kísérőkre, támogatókra találtam. Miskolcon Zimonyi Zoltánra, Budapesten Mészöly Miklósról, Bába Ivánra, Kiss Gy. Csabára, s az akkori zöld Škodámmal az egész országot beutaztuk. A kortárs magyar irodalom megismerését így nekik is köszönhetem, az ő segítségükkel bővültek a kapcsolataim, személyesen is megismerkedhettem az írókkal. Az ezt követő tizenöt esztendő időszakot át is ugorhatjuk, bár a folyamatos kapcsolattartás miatt számomra ez a másfél évtized rendkívül fontos volt. Budapestre érkezve szerettem volna kiemelni az intézetet elszigeteltségéből. Szerettem volna

megnyerni a cseh és szlovák kultúrának azt a magyar középnemzedéket, amelyről úgy gondoltam, már nem rabja a korábbi előítéleteknek, s amely tudatában van az együttélés vagy rosszabb esetben a békés egymás mellett élés fontosságának. Azt hiszem, hogy ezzel a törekvéssel nem vallottam kudarcot. Erre talán bizonyított az, hogy ez a nem is kicsi ház egyes rendezvényeinken mégis szűknek bizonyult. A szétválást követő osztozkodás után Szlovákia jogot kapott arra, hogy Budapesten kulturális intézetet tartson fenn, s büszkén mondhatom, hogy ez a Rákóczi úti intézet egyelőre egyetlen a világon. Szlovákiának Magyarországon kívül sehol nincs kulturális intézete. Hogy egészen pontos legyek az elnevezést illetően: ez nem szlovák, hanem Szlovákia Kulturális Intézete, ami hangsúlyosan azt is jelenti, hogy képviseljük a szlovákiai nemzetiségek kultúráját is. A mi esetünkben elsősorban a szlovákiai magyar kultúrára kell gondolnunk, amely szlovák közegben élve az egyetemes magyar kultúrából táplálkozik. Az intézet fontosabb feladatait négy pontban foglalnám össze. Az első a kapcsolatkeresés a szlovák és a magyar kultúra között; keresni kell azokat a lehetőségeket, amelyek ezt elő tudják segíteni. Bővíteni szükséges az irodalom, a színház, a zene, a képzőművészet kapcsolódásainak csatornáit. Arra gondolok például, hogy az intézetnek nem a nemzeti képtárat kell helyettesítenie, ellenben kiállításoknak igenis rendszeresen helyet kell adnia. Ezt a tevékenységet nevezhetjük akár az egyre fontosabbá váló információs cserének is. A kulturális információáramoltatást ki kell bővítenünk, de legalább ennyire fontos a gazdasági információk cseréje is. Másik fontos feladatunknak azoknak a szlovák kulturális értékeknek a bemutatását tartjuk, amelyek a magyar közönség számára is a magától értetődés érzetével fogadhatóak be, s amelyek azt mutatják, hogy a szlovák kultúra is érett, felnőtt kultúra. Hiszen a korábbi közös államiság következménye, hogy kultúránk között sok hasonlóság van. Úgy gondolom, hogy a szlovák kultúrát külföldön leginkább a magyar közönség képes megérteni. Harmadik feladatunknak a szlovákiai magyar kultúra bemutatását és népszerűsítését tekintjük. Közismert, hogy a határokon túli magyarokat a magyar állam támogatja, ám én mégis azt gondolom, hogy a szlovákiai magyarok esetében ez egyben szlovák kötelesség is, hiszen Szlovákiában nem egymás mellett, hanem egymással együtt élünk. A negyedik fontos feladata az intézetnek a magyarországi szlovákság kulturális támogatása. Itt kettős feladatunk van: közvetítenünk kell az itt élő szlovákságnak az anyaország kultúráját, az általuk létrehozott kulturális értékeket pedig Szlovákia felé kell áramoltatnunk.

– Hogyan látja a magyarországi szlovákság helyzetét? Ön szerint e népcsoportnak milyen esélyei vannak a fennmaradásra? Belső vitáik mennyiben lehetnek gátjai önazonosságuk megőrzésének, kibontakoztatásának?

– Azt hiszem, nem szabad az itt élő szlovákságra azt a képet ráerőszakolni, amelyet róluk egyes körök Szlovákiában kialakítottak. Úgy gondolom, hogy az ő helyzetüket nem csupán a történelmi folyamatok formálták, hanem a mindenkori gazdasági állapotok is.

– Melyek azok a szlovákiai körök, amelyek efféle prekonceptiót alakítottak ki a magyarországi szlovákságról?

– Elsősorban azok, amelyek nem hajlandók tudomásul venni azt, hogy a történelmi folyamatok milyen mozgásteret engedélyeztek az itt élő szlovákoknak. Ők nem hajlandók foglalkozni azzal a kérdéssel, hogyan befolyásolja a szlovák tudatot az az állapot, az a földrajzi helyzet, hogy a szlovákság szórványban él. Ezt kellene inkább tudatosítani és elemezni. Látni kell, hogy a szlovák nyelv a magyarországi szlovákság körében a nap huszonnégy órájában nem tölti be kommunikációs funkcióját. A szlovákok többségükben még a családi környezetben is magyarul beszélnek, s ez lényegében minden szlovák lakta régióra vonatkozik. Vannak azonban biztató kivételek is. Tótkomlóson a múlt év őszén két szlovák első osztályt kellett nyitni. Ez nyilván annak köszönhető, hogy a gyerekeknek egy bizonyos körben van alkalmuk szlovákul beszélgetni. Ez az egyik része a dolognak. Gondolni kell azonban arra is, hogy milyen helyzetben van az oktatás, s arra, milyenek az érvényesülés lehetőségei. Mert hiába kiabálunk például, hogy hozzanak létre szlovák nyelvű szakközépiskolát, vagy hogy a magyar nyelv és irodalom kivételével lehessen szlovákul is érettségizni, a további érvényesülés lehetőségei már lezárulnak. Ha ezeket átgondoljuk, akkor bizonyára másképpen szemléljük majd ezeket a jelenségeket. Úgy látom azonban, hogy a szlovák tudat nem veszett ki: egy-egy színházi előadás vagy koncert után láttam könnyeket az emberek szemében, s ez azt bizonyítja, hogy ez a „tudatalatti” tudat felszínre tört. Ez arról győz meg engem, hogy ott, ahol érdemes, ezeket a törekvéseket támogatni kell.

– Úgy látja tehát, hogy kedvező magyarországi folyamatok esetén ez a talán archaikusnak tűnő kultúra föléledhet, s reneszánszát élheti?

– Én ezt nem hiszem, mert képtelen a gazdasági érvényesülésre. Ha magyarok és szlovákok együtt vagy egymás mellett akarunk élni, akkor elengedhetetlen a gazdasági együttműködés, s közelednünk kell egymáshoz. Ha például egy magyar vállalkozó üzleti kapcsolatot akar egy lipcészentmiklósi szlovák kollégával, akkor bizony nem árt, ha néhány szót tud szlovákul. Előzetes felméréseink után sikerült eladnunk az addig raktárainkon heverő szlovák nyelvkönyveket. A korábbi sikertelenséghez talán az is hozzájárulhatott, hogy az intézetnek cseh nemzetiségű vezetője volt, aki kevés érdeklődést mutatott a magyarországi szlovákság iránt.

– Az elmondottakból levonható-e az a következtetés, hogy az itteni rendszerváltás jótékonyan hatott a nemzetiségekre, így a szlovákságra is?

– Igen, mert az emberek már nem érzik hátrányos helyzetben magukat. Ettől eltérő esetek is akadnak természetesen, mert egy nemzetiség tagja számára mindig riasztó a nemzeti szélsőségeség, amelyet sajnos mind Magyarországon, mind Szlovákiában tapasztalhatunk. Ezek a megnyilvánulások minden-
hová vezethetnek, csak nem a megbékélés felé.

– A Duna két oldalán két sértett és sértődött kispár él, magyarok és szlovákok. Együtt vagy éppen egymással keveredve. Az együttélés törvényei minden sértettség ellenére azt diktálják, hogy keresnünk kell a megbékélés módjait. Igazgató úr milyen lehetőségeket lát erre?

– Úgy látom, hogy hiányzik a kölcsönös megértés, a keresztényi türelem, ami az utóbbi ezer esztendőben mégis megtartotta az emberiséget. Következeteseknek kell lennünk. Ha egyszer polgári társadalmat akarunk építeni, az ennek megfelelő értékeket kell előtérbe hoznunk mind otthon, mind külföldön. Ebben még sok tennivalója akad mind a szlovák, mind a magyar társadalomnak. Ugyanis túl sok hibát követtünk el. Azt kellene mindenkinek alapvetően tudatosítania önmagában, hogy a szomszédja mindig a szomszédja marad: nem tudjuk egymást odébb rakni, kitelepíteni. S ha valaki mégis más megoldást képzel el, az először tekintsen délre. Azt a szörnyűséget józan ember nem akarhatja. Szerencse – teszem hozzá –, hogy szlovákok és magyarok között az arra a térségre jellemző feszültségek sohasem léteztek.

– Említette a gazdasági együttműködés fontosságát. Ilyen a Kárpátok Eurorégió is, amelynek minapi debreceni aláírásáról a szlovák diplomácia távol tartotta

magát. Annak ismeretében, hogy a térség államainak gazdasági helyzete nem nevezhető rózsásnak, hogyan látja az együttműködés esélyeit?

– Számomra úgy tűnik, hogy az ilyen együttműködések olyan beállítástak, hogy a másik fél kénytelen valamiféle védekező vagy várakozó álláspontot kialakítani. Mivel sok körülmény tisztázatlan marad, mindenféle hátsó gondolatok kaphatnak lábra. El kell mondanom természetesen azt is, hogy amikor hozzám jönnek ilyen ötletekkel, nem érzékelek semmiféle, mondjuk a határváltoztatás szándékára utaló gondolatot. Ha a szakemberek némi kormánytámogatást érzékelve leülnek tárgyalni egymással, akkor nem lehet semmi baj. Van erre egy jó gömöri mondás: aki többet ad, annak több marad.

– Ebben a térségben melyek a szlovák külpolitika prioritásai, milyen viszonyt kíván Szlovákia kialakítani szomszédjaival?

– Szomszédainkkal rendezni szeretnénk közös dolgainkat. Nyilvánvaló, hogy a politikai rendezés előfeltétele a gazdasági együttműködésnek. A jó gazdasági kapcsolatok kihatással vannak mind Magyarországra, mind Szlovákia lakosságának életszínvonalára. A kiegyensúlyozott kapcsolatok mindkét ország számára fontosak, hiszen a Nyugat mintha a kerítés fölött kukucsálna: na, mi van ott nálatok, érdemes-e arrafelé beruházni?

– A beszélgetés elején említett Anton Straka tizenegy évet töltött Budapesten. Ön mennyire számítt, s mik a közelebbi és távolabbi terveit?

– Azzal kezdeném, hogy ebben az évben szeretnénk megünnepelni Anton Straka születésének századik évfordulóját. Terveink között szerepel egy emléktábla fölavatása a Stefánia úti követségünk falán. Az évforduló alkalmából Szekszárdon szeretnénk emlékkonferenciát rendezni a kultúrdiplomáciáról, mert úgy gondolom, hogy válságos időkben a kultúra az, amely leginkább alkalmas a feszültségek feloldására. Távolilag személy szerint nincsenek nagy terveim. Kicsit szomorú vagyok, hogy eltávolodtam a könyvektől, olyan értelemben, hogy kevesebb időm jut rájuk. Olyan alkatú vagyok ugyanis, hogy teljes erőbedobással csinálom azt, ami éppen a feladatom. Bár nem titkolom, hogy mostani budapesti tartózkodásomat igyekszem arra is fölhasználni, hogy gyűjtssem az irodalmat, a könyveket. Ha itteni feladatomat egyszer majd be kell fejeznem, akkor tudom, hogy a könyvek várnak rám.

– A magam részéről csak remélni szeretném, hogy sokáig marad hazánkban, ám ha diplomáciai tevékenysége megszűnne, tudom, hogy a magyar irodalmat továbbra is a korábbihoz hasonló intenzitással fordítja majd. Ezzel megköszönöm az interjút, s azt is, hogy – mivel magam, sajnos nem beszélek szlovákul – mi itt ketten magyarul társaloghattunk.

„IT'T EGY EGÉSZEN SAJÁTOS ELHIVATOTTSÁGÚ KULTÚRÁRÓL VAN SZÓ...”

BESZÉLGETÉS GELU PĂTEANUVAL

Gelu Păteanu költő, műfordító 1925-ben született Kolozsváron. Tanulmányait szülővárosában, a Gheorghe Barițiu Líceumban kezdte, majd Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása után a Romániánál maradt Tordán, a Regele Ferdinand Líceumban fejezte be. 1943-ban beiratkozott a szebeni kadétskólába (Școala de Ofițeri de Rezervă a Cavaleriei). Hamarosan frontszolgálatra jelentkezett, a háború vége Bécsben érte. A háború után két évig jogot tanult a kolozsvári egyetemen. Ezután titkár az Erdélyi Banknál, majd irattáros a Dermata Cipőgyárban.

1952. február 29-én egy koncepció per előre kiszemelt szereplőjeként letartóztatják, de bizonyítékok híján, minden bírósági eljárás nélkül (mint sokan másokat) egyszerűen munkatáborba küldik. Megjárja Ghenceát, a Duna-csatorna cerna-voda-i telepét. Az év végén szabadul. 1953 és 1954 között egy kolozsvári autógyertya-üzemben dolgozik, majd 1955 és 1962 között a Romániai Írószövetség kolozsvári fiókjánál gépíró. Ezután 1970-ig szabadúszó. A szabad pályát 1977-ig tartó belső munkatársi státusra váltja fel a bukaresti A Hétnél. 1979-ben a Székelyföldre költözik, 1982 és 1987 között Énlakán és Etéden tanítoskodik.

1990 óta családjával Budapesten él. Az ELTE Román Filológiai Tanszékének megbízott előadója, a Dunatáj Intézet munkatársa.

– Milyen családi körülmények közé születél, s milyen szellemi beállítottságú volt a családodok?

– Édesapám ügyvéd volt, egyébként kisparaszti származék. Az ő ágán egy hajdan viruló család lezüllesztéről beszélhetünk. Az anyám családja hasonló társadalmi közegebből jött, ők azonban jobban meg tudtak állni a lábukon. Mondhatnám úgy is: kispolgárok voltak. Apám és anyám '19-ben házasságot kötöttek össze. A nemzeti célok s a nagyromán vágyak megvalósulásának ideje apám számára szerencsét hozott, ügyvédi munkája folytán meggazdagodott. Nem értett egyet a '21-es földreformmal, s főleg magyar földbirtokosok peres

ügyeivel foglalkozott, s mivel – mint közismert – az erdélyi nagybirtok már kétszáz esztendeje készpénzhiányban szenvedett, honoráriumát földekben kapta meg, amiből aztán nagyon szép birtok jött össze. Egyéb ügyeiből pedig egy csomó bérházat szedett össze Kolozsvárt.

– Amellett, hogy sikeres ügyvéd volt, politikailag milyen irányban kötelezte el magát?

– Részt vett az első világháború előtt indult erdélyi román mozgalomban, tagja volt a Maniu-csoportnak. 1918-ban rábízták az annektált területek állambiztonsági szervezetének felügyeletét. Ebben a minőségében 1922-ig működött, amikor megszűnt – én különkormánynak nevezném – a szebeni Maniu-féle kabinet. Eközben azonban az erdélyi románság körében egyre nagyobb lett a politikai kiábrándulás. Apámnál különösen. S amikor azt kellett tapasztalnia, hogy gondjai enyhítésére a szabadkőművességben sem talál gyógyírt, '34-ben tőlük is megvált. Ekkortól megtört a pályája, afféle – ugyan jó klientúrával rendelkező, ám mégiscsak – provinciális ügyvédként folytatta pályafutását. Ezután semmiféle politikai szerepet nem vitt.

– Ifjúságod idejében Kolozsvárt mondhatni természetes állapot volt a két- vagy többnyelvűség. Vonzódásod a magyar kultúra iránt – hiszen műfordító vagy – talán ennek az impériumváltás után is viszonylag harmonikus közösségnek köszönhető.

– Ez a vonzódás családi örökség, hiszen nemcsak a szüleim, hanem már az ő szüleik is határozottan állást foglaltak a magyar kultúra, egyáltalán az együttműködés mellett. Anyám és apám annyira természetesen használta a magyar nyelvet is, hogy én kicsiny koromban azt hittem, hogy ez minden családban így van. Később meg is lepott, hogy nem mindenütt van így. A nyitottság akkoriban olyan mérték volt, hogy engem elemibe például német iskolába írtak be, s csak két év után kerültem román iskolába. A lutheránus német iskola eléggé szelektív volt. Apám, aki alkatilag, tehát eredendően demokrata volt, azt akarta, hogy a családnak ez a frissen szerzett gazdasági konszolidáltsága ne távolítson el a szerényebb sorban élőkől, ezért aztán átíratott egy népiskolába, ahol roppant vegyes társaság fogadott, s ahol egy magamfajta gyerek kifejezetten előkelőségnek számított. Ott tanultam meg, s ezért áldom is apámat, hogy valójában az embernek az egyéni minősége a legfontosabb. A többi szerencse vagy balszerencse kérdése, hiszen nem tud-

juk megválasztani, hogy hová születünk. Ez a tapasztalat arra volt jó, hogy egyszer s mindenkorra elutasítsam az embereknek a rang, az anyagi helyzet szerint való minősítését.

– *El is mondtál egy történetet a csírázó előkelősdí drasztikus letöréséről.*

– Igen, életvitelünkhöz tartozott, hogy én gyerekként csengethetek a szobalánynak. Ebben az esetben is ez történt. Csengettem, s mivel akkor már tudtam, hogy minden magyar mondat „kérem”-mel kezdődik, mondtam: „Kérem, Mariska, legyen olyan kedves, hozzon egy pohár vizet.” Mariska el is ment, hozta a pohár vizet tálcán, de közben valahol összetalálkozott apámmal, aki megkérdezte, hogy hová viszi ezt a pohár vizet. Mariska megmondta, apám erre vele jött, s amikor a pohár után nyúltam, akkor úgy ütötte ki a kezemből, hogy az a dupla ablakon keresztül repült ki az udvarra. Azt mondta: „Édes fiam, csengetni akkor fogsz legközelebb, amikor tudni fogod, mit jelent az, hogy valakinek reagálnia kell a csengetésedre. Akkor már biztosan tisztességesen meg is tudod fizetni a saját személyzetet. Addig is, most kiszámítjuk, mennyibe kerül az összetörött pohár és az ablak, s amíg ez az összeg le nem jár, addig nem kapod meg a napi két lej zsebpénzedet. Most pedig kimegyünk az ablak alá, s egytől egyig összeszeded a cserepeket, nehogy megvérezzék kedves kutyáid lábait.” Ez egész életre szóló lecke volt.

– *Ebben a legkevesebb kétkultúrájú közegben fölnevelkedve, majd ebből kikerülve talán nem tekinthető véletlennek az, hogy műfordító lettél. Kik voltak azok a magyar szerzők, akiket a legszívesebben fordítottál?*

– A hivatalos Románia nem szívesen látta az egyetemes magyar irodalom kiváló reprezentánsait, főleg a megcsonkított Magyarország íróit. Ezzel szemben az erdélyi magyar irodalmat, főleg propagandaokoknál fogva, fordíttatta.

– *Ezek bizonyára állami megrendelések voltak.*

– Igen, hát nem is létezett más, mint állami kiadó.

– *Ezt úgy értem, hogy az orientálódás is eleve „felülről” irányított volt.*

– Persze. Nekem nem volt semmi beleszólásom abba, hogy kit és mit fordítsunk. Ezt valahol „fent” döntötték el. Ennek következtében egy csomó pro-

tokollfordítás is szerepelt a között a körülbelül hatvan kötet között, amelyet lefordítottam, néha azonban mintegy az árnyékból sikerült a kimondottan protokollon kívülieket is előtérbe hozni. Az erdélyiek közül – bár ott csak mitmacher voltam – szívesen fordítottam Szabó Gyula Gondos atyafiságának első kötetét. A fordítással Nicolae Balotă urat bízta meg, ő azonban azzal jött hozzám, hogy ideadja a felét, mert nem tud határidőre készen lenni vele. Nekem ez sehogy sem tetszett, ezért fölmentem a kiadó kolozsvári magyar osztályára, s ott Földes Lászlót, a főszerkesztőt arra kértem, hogy találjunk valamilyen kompromisszumos megoldást. Találtunk is, mert a műnek, amely trilógiának volt beharangozva, meg kellett jelennie, annál inkább, mivel már az első kötetet Állami Díjjal jutalmazták. Szeretettel fordítottam Mikó Ervint, mert sorai között éreztem azt a törekvését, hogy ki szeretne törni a szocialistának mondott kor szorításából. Később lefordítottam Varró János Ki csatát nyer, koronát nyer című, Báthory Istvánról szóló regényét, ami miatt egy író-olvasó találkozón a Székelyföldön le is kaptak bennünket, mondván: „Miért szidjuk a székelyeket?” Sütő akkoriban nem szerepelt a fordítandók listáján, ez azonban nem gátolt engem abban, hogy fordítsam a műveit, főleg a színműveit, amelyek itt vannak most is a polcomon.

– *Kéziratban?*

– Kéziratban. Ugyanis amikor már összegyűlt néhány, s elmentem Domokos Gézához, hogy beszéljek vele a fordításokról, éppen Páskuj Tiborral tárgyalt. Páskuj fiatal, kezdő műfordító volt, s nagyon jól csinálta meg a fordításokat. A teljesség kedvéért teszem hozzá, hogy egészen más szemszögből érzékelt a drámákat, mint én. Akkor azt mondtam Gézának, hogy támogassuk a fiatalokat, s az én fordításaimat most tegyük el. Tibor erről akkor nem is tudott.

– *A klasszikusok közül kiket fordítottál?*

– Van még egy nagy erdélyi, Mikes Kelemen, akinek a *Törökországi leveleit* fordítottam, s ezt akár sikerkönyvnek is tekinthetem. Kaptam érte ugyanis egy magyarországi díjat, talán azért is, mert ez volt az ötvenedik fordításkötetem. Amikor hazamentem, a román írószövetség is adott egy díjat, amelyet egyébként csak úgy, postán küldtek el nekem. A Mikes-fordítás azért volt érdekes számomra, mert érzékeltetni akartam a román közönséggel azt, hogy ha abban a korban élt volna egy hasonló formátumú román írástudó, talán már akkor megalapozható lett volna a modern irodalmi nyelv. Mivel azonban

nem találtam olyan kortárs román szerzőt, aki Mikeshez lett volna fogható, magam kreáltam korabeli román nyelvet. Nagyon érdekes, hogy sem a törté-
nészek, sem a nyelvészek nem emeltek kifogást ellene. Sőt egy történész még
dicsérőleg is nyilatkozott a fordításról. Van aztán egy Toldi-fordításom is,
sajnos az is kéziratban, mivel a kiadó költészeti osztályát vezető Gramescu,
egy idős költő szintén lefordította az Arany-művet, s természetesen önmagát
részesítette előnyben. Ezért nem is jár harag tulajdonképpen, mert ember
legyen a talpán, aki elhiszi, hogy a másé jobb, mint az övé. Lefordítottam
Eötvöstől A falu jegyzőjét, továbbá egy kötetnyi Móricz-novellát. A magyar
irodalom román antológiájába több, főleg XIX. századbeli szerzőt fordítot-
tam, mondjuk Szigligetitől Peteleiig. Jelentősebb fordításaim közé sorolom
Németh László *Iszonyát*, Örkény *Macskajátékát*.

– *Szépírók után most politikai író, Bibó Istvánt fordítasz, jelesen A kelet-euró-
pai kisállamok nyomorúságát.*

– Nagyon sok még a kölcsönös tisztáznivaló. A magyar és a román társada-
lom az „együttélés” ellenére is nagyon nehezen találja meg, afféle egzotikum-
ként szemlélik egymást. Ha csak a perszonálunió után élt magyar és erdélyi
román nemzedékeket nézzük, elmondhatjuk, hogy számukra a nagyromán,
újromán társadalom nagyon furcsa volt, és idegenkedtek, tartózkodtak tőle.
Sőt mondhatnám azt is, hogy a tartózkodás *elsősorban* az erdélyi románság
részéről volt érzékelhető. Ami a magyarokat illeti, őket főként a kulturális
elnyomás idegenítette el az új hatalomtól, s így talán a románságtól is. Felfo-
gásom szerint *méltán*, hiszen az még az erdélyi románság egy része számára is
tarthatatlan volt, hogy az új impérium úgy gondolta: itt mindenkinek örven-
denie kell, hogy Nagy-Romániában élhet. Van erre egy jellemző dokumen-
tummom. A későbbi marsall, Antonescu, még ezredes korában, 1919-ben a
Vaida-kormány egyik miniszterének, talán éppen a belügyminiszternek írott
levelében csodálkozásának ad hangot amiatt, hogy az erdélyi románság kri-
tikusan viszonyul a bukaresti hatalomhoz. Azt írja: annak, akit vendégként
befogadnak, nem illik kritizálnia, ha pedig, mondjuk, a szemét nem tetszik,
akkor fogja a seprűt, és seprje ki a szemetet, de semmiképpen ne viselkedjen
úgy, mintha ő lenne a házigazda. Mármost úgy gondolom, hogy a kultúra
tekintetében még ma is Erdély a házigazda. Itt nem arra gondolok, hogy a
román kultúrának hány nagy alakját adta Moldva vagy Havasalföld, hanem
arra, hogy milyen színvonalon áll az átlag, a nagy átlag kulturáltsága.

– *Bibóhoz visszakanyarodva, ezzel a tanulmányával a magyar társadalom sem
szívesen szembesül. A román értelmiség képes lesz-e például önnön helyzetére
vonatkoztatni a kritikus mondatokat?*

– Úgy gondolom, hogy a pillanatnyi helyzet, a hagyományozódott görcsök
miatt nagyon vékony az az olvasói réteg, amely, ha elolvassa ezt a szöveget,
arra a következtetésre jut: ezen feltétlenül el kell gondolkodnom. A – ki me-
rem mondani – félretájékoztató román értelmiség köreit tekintve azonban
ez is eredménynek számít, ha nem is látványosnak. Ez pedig hatást gyako-
rolhat a remélt olvasók közvetlen környezetére. Ennél nagyobb eredményt
nem remélek.

– *Módszertani szempontból is érdekelne, mennyire volt nehéz ez a munka. S mi-
vel nem tudok románul, érdekelne az is, létezik-e a Bibó-szöveg fordítására alkal-
mazható román szakterminológia?*

– Nagyon nehéz munka volt. Én eléggé szabados vagyok abban, hogy ha
nincsenek megfelelő kifejezések a nyelvben, akkor magam teremtem meg
azokat. Közbevetőleg, ugye tudod, hogy ez a mű '46-ban íródott, s Bibó-
nak rengeteg külső körülményre is tekintettel kellett lennie. Ezért sokszor
tényleg a sorok között kellett keresnem a mondatok igazi értelmét, s úgy
gondoltam, hogy a fordításban ezt feltétlenül érzékeltetni kell. Bárdi Nán-
dor bízott meg ezzel a munkával, s nagyon udvariasan, nagyon kedvesen
ideadta a már létező francia fordítás fénymásolatát. Azzal, hogy esetleg on-
nan készen vagy félkészben kaphatok bizonyos szakmai kifejezéseket, igen
ám, de kiderült, hogy a francia fordító ezeket az említett csapdákat elégán-
san és nagyvonalúan, s egyúttal gondosan kikerülte. Ennek következtében
a francia változatból eltűnt ez a specifikus bibói árnyaltság. Én másképpen
csináltam. Elővettem az egyes passzusokat, kezdtem boncolgatni a monda-
tokat s mindazt, ami mögöttük van. Ami aztán ebből a kutakodásból kijött,
lehet, hogy a román szöveg szépségének a rovására ment, hiszen lehetett
volna könnyedebb, elkenőbb kifejezéseket is találni, de szerintem ez már a
hamisítás kategóriájába tartozna. Úgy érzem, megértettem Bibó intencióit,
s azokat vissza is tudtam adni.

– *Bibó István ebben a munkájában egy helyütt „a demokrácia iránti optimiz-
must” említi. Román nézőpontból, területgyarapodások és egyéb sikerek után,
hogyan értelmezhető ez? Él-e a román társadalomban, a román értelmiségben a*

demokrácia iránti optimizmus? Mennyiben rabja a közgondolkodás az egyébként másutt is tapasztalható nemzeti mítoszgyártásnak?

– A válaszat ide, a közgondolkodási, eszmetörténeti vonulathoz koncentrálnám. A románság politikailag talán 1848 óta készült az unióra. Azért vagyok bizonytalan ebben, mert nem tudhatom, hogy a nagy tömegekben ez mennyire volt élő jelenség. Ez talán csak az értelmiségre volt jellemző. Volt egy sajátos helyzet, nevezetesen az, hogy az erdélyi románság egy számára idegen, nem román uralom alatt élt. Ennek tulajdonítható az a jelenség, hogy az eszmetörténet szinte kizárólag politikai síkra terelődött. Úgy is mondhatnám, hogy nagyon kellett sietni a politikával, mert a románságra is jellemző, hogy nagyon sok európai folyamatról lekészt. Ez nem kizárólag az ő hibája, ez a történelmi helyzetből adódott. Ebben a megkésettség által is gerjesztett igyekezetben nem készülhetett el a nagyromán ideológia. Volt egy erdélyi román ideológia, amit szintén a politikai szükségszerűség determinált, és volt egy újállamiság-szellemű román ideológia a Kárpátokon túl. Maguk az ideológusok, a politikusok azonban nem készültek fel arra, hogy amikor politikailag és területileg is egyesül a három tényező, akkor ennek az új alakulatnak szüksége lesz egy közös ideológiára. A közös ideológia afféle „gyorstalpaló tanfolyamon”, a két világháború között, de mondhatnám azt is, hogy az első világháború után közvetlenül született meg. A főideológusok: Nichifor Crainic, Lucian Blaga, Nae Ionescu, Constantin Noica, Mircea Eliade és Emil Cioran. Nagyon érdekes, hogy mind a hatan ortodox alapállásból indultak ki. Ami, ugye, az egyetlen igazhitűség érzetét jelenti, hiszen az ortodoxok a nyugati, a római katolikus egyházat is eretneknek tekintik a niceai zsinat óta. Erre az alapvető ortodoxiára épült rá az, hogy a románság a keleti és a nyugati eszmeiség között található, azonban az ortodox misztikával megspékelve az az állásfoglalás alakult ki, hogy itt egy egészen sajátos elhivatottságú nemzetről és kultúráról van szó.

– Ebben benne van a küldetésstudat...

– Igen, hasonlóan a szláv messianizmushoz. Mind a hat említett életműben benne van az, hogy itt nekünk valamilyen küldetésünk, missziónk van. Egyeseknél, főleg a tanítványaiknál, aztán különösen kitapintható az a gondolat, hogy a román nép olyan spiritualitást képvisel, amely Európa számára is modellel lehet. Itt az arányérzéknek olyan óriási hiányáról van szó, amelyhez fő-

lősleges kommentárt fűzni. Amikor a román nép az unió megvalósulásának lehetősége előtt találta magát, akkor a közgondolkodásban még korántsem létezett egy olyan eszme, amely az európai normáknak megfelelően tudta volna vállalni ezt a területi megnagyobbodást, ezt az új állammá, nemzetté való válást. Ezt egyébként, mármint a nemzetté válás tényét, még napjainkban is megkérdőjelezném. Erre vonatkozó igyekezet persze van. Ezt a román szempontból nagynemzetinek tekinthető ideológiát persze gyorsan „elő kellett állítani”, hiszen a gondolkodók tudták, hogy egy ország nem létezhet ideológia nélkül. Az a benyomásom, hogy erről a sietséggel megalkotott nemzeti filozófiáról előbb-utóbb ki fog derülni, hogy – szigorúan eszmetörténeti szempontból – nem is igazi filozófia. Ez nem igazi alap. Ennek bizonyítékát abban látom, hogy ezekből a töredékekből állt össze nem sokkal később a Vaszgárda nagyon gőzös, miszticista, félig vallási ideológiája. Nemzetmentés, önáldozat... Ott van a vaszgárdista himnuszban a hírhedt strófa: „Moarte, numai moarte legionare” (A halál, de csak a légiós halál). Ez tiszta miszticizmus, ez nem tekinthető politikai programnak, ez tragikus kisiklás. Nem akarom azt mondani, hogy az egész románságnak ez volt az életérzete, de azt merem állítani, hogy azok, akik felelősek a román gondolkodásért, azok ha nem is végletesen, de éppen eléggé beleélték magukat ebbe a missziós gondolatba. Ez a „másságeszme” bomlik ki az említett hat filozófus gondolataiból. A másság gondolattal önmagában nem lenne baj, de román alkalmazásban ez nem objektív megállapítás, hanem minőségi besorolás, amely azt sugallja, hogy a „román lélek” olyan egészen különleges adottság, amelyet Európa meg sem ért, mert azt csak mi magunk érthetjük meg. Ezeket a gondolatokat ma például a Vatra igyekszik felerősíteni, és sajnos az én szegény megzavart román népem esetenként ezeket el is fogadja.

– Európa boldogabbik felében a regionalitás eszméje már régóta ismert. A többféle történelmi-etnikai régióból összeálló Románia vezetése erre azonban egyáltalán nem fogékony. Van-e legalább a közgondolkodásban esélye annak, hogy a föderációs eszme teret kapjon?

– Szerintem ez elkerülhetetlen. Még várat magára, mert a román társadalomban a keleti hatások miatt a folyamatok lassabban zajlanak. A regionális identitás tudata azonban mind erősebben jelentkezik. Ez történik a volt Jugoszláviában, az Egyesült Államok déli, spanyol lakosságú államaiban, magában Spanyolországban, Kanadában, ez a gerjesztője az ír–angol konfliktusnak, s ez történik lényegében Erdélyben is. Én ebből azt az optimista

következtetést vonom le, hogy ezek történelmi mélységű folyamatok. Egy ilyen fajta, már megindult folyamatot nem lehet megállítani. A román hatalom ezt azonban nem érti. Pedig ha értené, rengeteg bajt kerülhetne el. Ha egy állam simán beleegyezik a saját kereteibe foglalt föderalizáltságba, azzal csak nyerhet, hiszen nem kell azt gondolni, hogy ez az állam integritását fenyegeti. Meg kell értenie a hatalomnak, hogy a szabadabban mozgó régiók mindenki számára hasznosak, ám a mai Bukarest-centrikusságban ezt az elvet elég nehéz elfogadtatni. Hosszabb távon azonban a jelenlegi román állam nem állhat ellen ezeknek a folyamatoknak. Ha a történelem feltartóztathatatlan folyamatainak az oszmán vagy a Habsburg Birodalom sem tudott ellenállni, akkor egy kis ország miért lenne kivétel ebben a tekintetben? Egyéni sorsokban ez természetesen még rengeteg szenvedéssel járhat.

– *Mi az, amit nem kérdeztem, de amiről még beszélni szeretnél?*

– Teljesen magánérdekű dolog ez. Lehet, hogy sok ember számára borzasztóan furcsa, hogy a román hagyományokból szinte teljesen kivetkőzve vagyok képes nyilatkozni és gondolkodni. Ez annak tudható be, hogy ha fájó is sokszor, én az igazság feltétlen híve vagyok, azt akarom megismerni. Nehéz vele szembenézni, az emberiségből leginkább az önmagával való szembenézés képessége hiányzik, de ez végső soron nem takarítható meg.

– *Magyar barátaid, talán a könnyebb kiejthetőség miatt is, Gyalunak szólítanak. Ennek is van története.*

– Igen. Azt hiszem, ez a névadás az erdélyi magyarságot és engem is jellemez. Nagyjából egy nemzedékbe tartozom Bodor Palival, Fodor Sándorral, Kányádival s másokkal. Akkor találkoztam velük, amikor a kolozsvári egyetemre érkeztek. Hamarosan baráti kapcsolatba kerültünk, s mivel talán Kányádi törte leginkább a román nyelvet, a nevemben lévő „dzs” hangzóval ő folyton viaskodni kényszerült. Szóvá is tette, mondván, hogy azért mégsem szólíthatlak Păteanunak. Mondtam neki, Sanyikám, székely ember vagy, találj ki nekem egy számodra is kiejthető nevet. Kérdi, mit is jelent a nevem. Mondom, Anonymus írta le annak a Gyalu vajdának a történetét, aki az ellenetek vívott harcban esett el, s apám hazafias megfontolásból ennek a névnek a román változatát adta nekem. Kányádi gondolkodott, hogy mégis, Anonymus, meg aztán itt van Kolozsvár mellett Gyalu nagyközség, s

talán a természeted is olyan gyalulós, legyél hát Gyalu. Rendben van, s mivel a keresztapaságot is valahogyan fel kellett tüntetni – bár négy esztendővel fiatalabb – leginkább ő szólíthat Gyalukának. Meg kell vallanom, nagyon megszerettem ezt a nevet. Ez a névadás számomra egy kissé az erdélyi román–magyar kiegyezés lehetőségét is jelképezi.

GELU MARIO PĂTEANU (1925–1995)

A Kányádi Sándor-i keresztségben a Gyalu(ka) nevet elnyerő román barátunk e tavasz eleje óta más, élő által nem ismert dimenziókban lépked. Talán zöld felöltője van rajta, s varkocsba fogott ősz haján ott a széles karimájú fekete kalap.

Ha lenne a román irodalomnak s ebből egyenesen következően a román hagyománynak a magyar Krúdy által megidézett Szindbádja, akkor az ő lehetne. De az a román előzmények nélkül is, hiszen életvitelével és szellemiségével olyan értéke és mértéke volt és maradt a közép-európai kultúrának és történelemnek, amely kortalan és nemzethez-nyelvhez-kultúrához kötötteen is nemzetek fölötti. (S ha jól megnézzük, sok-sok műfordításával maga is a magyar irodalom részévé vált.) Elsőrangú román hazafiként – bizonyosság erre, hogy nem maradhatott diktatúra sújtotta szülőföldjén – értette s kezelni tudta e békétlen és elfogultságoktól terhelt régió népeinek előítéleteit. Oly módon, hogy a kölcsönös türelemre fogékony közegben – ilyen is akad erre felé – mindenütt barátokra talált.

Szindbád volt lakhelyeinek váltakozásaiban is. A szülőváros Kolozsvár után Nagyszeben, a „román” Torda, majd ismét a Szamos-parti város, a kényszerű Duna-delta, Bukarest, Énlaka, s végül Budapest, s legvégül a Farkasréti temető – ezek életének és halálának színterei.

„Emigráns herceg” – így emlegette egyik búcsúztatója a temetőben. Valóban hercegi jelenség volt, olyasvalaki, aki kivételes emberi kedvességével s műves mondataival magyarul is rabul ejtette női és férfi hallgatóit. (Egészen bizonyos, hogy anyanyelvén is.) Kedvelték mindkét nembeliek, előbbiek talán fokozottabban, hiszen elegáns gesztusaival ösztönösen elsősorban őket halmozta el. Utóbbiak, s ezek közé sorolja magát e sorok szerzője is, egyebek között nagyvonalúsága miatt is a szívükbe zárhatták. Nyitott kérdés marad, hogy visszakapta-e környezetétől azt a kivételes kedvességet, amit oly magától értetődő módon osztogatott.

Amikor áttelepült Budapestre, akadtak olyanok, akik politikai célzattal, saját törekvéseik szolgálatában akarták reflektorfénybe állítani. Ezeket a próbálkozásokat azonban mindig sikerült, bizonyára igen udvariasan, elhárítani. Utolsó hónapjaiban, s betegségében, mintha magára hagyta volna itteni környezete, barátok s érdekből barátokozók egyaránt. Némi vigasz e sorok szerzője számára, hogy halála előtt néhány hónappal énlakaiakat talált a la-

kásán. Talán ez a választott székelyföldi település maradt töretlenül hűséges hozzá.

Kitüntetett helye van a román és a magyar művelődésben, a maga után hagyott fizikai űrt pedig szellemi hagyatéka pótolja az eljövendő nemzedékek számára.

„...A NEMZETKÖZI KÖRNYEZET
PILLANATNYILAG NEM AZ ÉRDEMI ÉS HOSSZÚ
TÁVON STABIL MEGOLDÁSOKNAK KEDVEZ...”

BESZÉLGETÉS BÍRÓ GÁSPÁRRAL

Bíró Gáspár 1958. június 16-án született a romániai Tenkén, Bihar megyében. Gimnáziumi tanulmányait Temesváron végezte, diplomát a kolozsvári egyetem jogi karán szerzett 1982-ben. 1982–1986 között ügyvéd Kézdivásárhelyen és Brassóban. 1986-ban került át Magyarországra, 1988–89 között könyvtáros az ELTE ÁJTK Jogelmélet Tanszékén, közben oktat is, s egyidejűleg nevelőtanár a Bibó István Szakkollégiumban. 1989 októberétől a Minisztertanács Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárságán tanácsos, majd kormányfőtanácsos, a választások után a Miniszterelnöki Hivatal Hátáron Túli Magyarok Titkárságán megbízott főosztályvezető 1991 februárjáig. Ezután a Teleki László Alapítvány tudományos főmunkatársa. Kutatóként és oktatóként jogelmélettel, ezen belül a csoportautonómia kérdésével foglalkozik. E témakörben a közeli hetekben kötete jelenik meg a Századvég Kiadó és a Pro Minoritate Alapítvány közös sorozatában, a Pro Minoritate Könyvekben. 1989-től folyamatosan oktat az ELTE ÁJTK Jogelmélet, majd Politológiai Tanszékén. 1992 márciusától független szakértőként, majd különleges jelentéstevőként (Special Rapporteur) az ENSZ Közgyűlés és az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága számára évi jelentéseket készít az emberi jogok helyzetéről Szudánban. 1991-től részt vesz különböző nemzetközi dokumentumok szerkesztésében, így az ENSZ nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozatának (1991), valamint az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményének kidolgozásában (1992–1994).

– Említetted, hogy 1986-ban „kerültél át” Magyarországra. A Ceaușescu-rendszer utolsó esztendeire vonatkozóan elég sok talányt hordoz ez az árnyalt fogalmazás. Mit értsünk rajta?

– Turistaúttal egybekötött rokonlátogatásra érkeztem 1986 szeptemberében. Néhány nappal az érkezés után kórházba kerültem, ahol 1987 októbe-

réig öt súlyos műtétet hajtottak végre rajtam. Ittmaradásomnak alapvetően két oka volt, az egyik, hogy a budapesti román követség hat hónap eltelté után nem volt jogosult a kinntartózkodást saját hatáskörben meghosszabbítani. Ehhez haza kellett volna menni Brassóba, ezt azonban akkori egészségi állapotom nem engedte meg. A másik az volt, hogy 1987 februárjában a Molnár Gusztáv bukaresti lakásán tartott házkutatás után a vele, Fábián Ernővel, Bíró Bélával, Salat Leventével, Balázs Sándorral, Cs. Gyimesi Évával, Lőrincz Csabával és másokkal együtt 1985 szeptemberétől szervezett és működtetett Limes Kör „lebukott”. Brassói lakásomon ezt követően két házkutatást is tartottak. Rokonaim, barátaim egyöntetűen azon a véleményen voltak, hogy az adott körülmények között nem célszerű hazatérni.

– Két éve veszel részt az ET kisebbségi jogokra vonatkozó kodifikációs munkájában. Milyennek ítéled az európai intézmények kisebbségvédelmi tevékenységét?

– 1989 után az addig gyakorlatilag politikai tabuként kezelt kisebbségi kérdés tekintetében Európa egészében radikálisan változott a megközelítés. Két szakaszt különböztetnék meg: egy euforikus szakaszt 1989 és 1992 között és egy leszálló ágat 1993-mal kezdődően. 1989 után az történt, hogy számos politikus, közéleti személyiség és elméleti ember nem teljesen alaptalanul gondolta úgy, hogy a kommunizmus bukása után a demokrácia politikai intézményrendszerének létrejöttével és kiteljesedésével a nemzeti, etnikai különbözőségek, ellentétek enyhülni fognak, a többé-kevésbé lappangó, rejtőző konfliktusokat felváltja a párbeszéd, a tolerancia, a kompromisszumok légköre és gyakorlata. Az uralkodó felfogás nagyjából az volt, hogy elegendő nyilvánosan kibeszélni a sérelmeket, elítélni a huszadik századra jellemző etnikai, nyelvi vagy vallási türelmetlenséget, s a gondok, mintegy a józan diskurzus hatására, maguktól megoldódnak. Ekkor születtek olyan nemzetközi dokumentumok, mint az ENSZ Nyilatkozata a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól (1992), az EBEÉ koppenhágai tanácskozásának emberi jogokról szóló záródokumentuma (1990) vagy a szintén az EBEÉ, illetve az ET égisze alatt szervezett genfi tanácskozás zárónyilatkozata (1991). Azonban a volt Jugoszlávia, illetve a volt Szovjetunió egyes területein kiobbant fegyveres konfliktusok keményen megcáfolták a nyilvános, racionális párbeszédbe vetett reményeket. A közhangulat ezen események hatására az eufóriából egy egyre erősödő rezignáltságba fordult át. A lényege ennek a szemléletváltásnak az, hogy a kisebbségi kérdés mint olyan az adott politikai realitások közepette megoldhatatlan, az

erőket az etnikumok, vallások, eltérő kultúrák integrálására kell összpontosítani. Azzal a kiegészítéssel, hogy az integrációs folyamatban az államnak kell játszania a meghatározó szerepet. Egy példa: az Európa Tanácsban, amikor 1992-ben megindult a kodifikációs folyamat, egyszerűen mindenről lehetett beszélni, minden benne volt a kosárban – kollektív jogok, autonómia és egyéb ínyencségek, amelyekről a kisebbségek álmodni szoktak. Az 1994 őszén megszületett keretegyezmény ezzel szemben a kisebbségek védelméről olyan elveket tartalmaz, amelyek egyrészt az államokra nézve nem kötelezőek, pusztán ajánlásként értelmezendők. Ezek megvalósítása a gyakorlatban csak kívánatos, de semmilyen eszközzel nem kényszeríthető ki. Másrészt még a kisebbségekre nézve pozitív ajánlások tekintetében is rengeteg az olyan előfeltétel, amely nem elsősorban az ajánlás megvalósítására vonatkozik, hanem kizárólag a legitimitására. A dokumentum államcentrikussága, előírásainak elnagyoltsága, kétértelműsége előreláthatóan rengeteg vitát fognak kiváltani, ha az egyes kormányok egyáltalán aláírják. Egy másik jellegzetessége a lezárló ágú folyamatnak a hangsúly áthelyeződése a kisebbségi jogvédelemről, amelyet, mint láttuk, egyre inkább kísér a kilátástalanság érzése, az úgynevezett etnikai konfliktusok megelőzésében vagy kezelésében. Ez utóbbi rendkívül fontos, ám a pillanatnyilag uralkodó felfogás szerint a legtöbb esetben majdnem egyenlő mértékben felelős a többség és a kisebbség vagy ezeken belül bizonyos csoportok a feszültségek kialakulásáért. Az esetek többségében ez egyszerűen nem igaz, azon túl, hogy rendkívül méltánytalan megközelítés. Végül hozzátenném még azt, hogy paradigmaváltásra, vagyis a jelenleg uralkodó nemzetállami koncepció megváltoztatására semmi esély.

– Jöjjünk közelebb saját régióinkhoz. Milyen esélyt látsz arra, hogy a létező feszültségek oldódnak majd? Van-e erre megfelelő nemzetközi jogi keret?

– Az utóbbival kezdeném. Már többször kifejtettem azt a véleményemet, hogy a jelenleg rendelkezésre álló nemzetközi joganyag elegendő keretet nyújt mind a nemzeti-etnikai, mind pedig a szorosán vett kisebbségi kérdés kezelésére. Egyszerűen politikai hozzáállás kérdése az egész; tessék komolyan venni s a gyakorlatban alkalmazni a létező, érvényes nemzetközi jogi egyezményeket – gondolok itt elsősorban az 1966-os emberi jogi egyezményekre, azokon belül is a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának 27. szakaszára –, valamint az úgynevezett soft-law típusú dokumentumokban szereplő ajánlásokra, elvekre. Ki kell emelni, hogy régióink összes állama vagy részese a fenti dokumentumoknak évek óta, vagy a releváns politikai

nyilatkozatoknak társszerzője és aláírója. A gyakorlatban azonban sajnos nagyon kevés kormány veszi komolyan az e téren vállalt kötelezettségeket. Tehát újból hangsúlyoznám, itt elsősorban politikai kérdésről van szó, amelyet nem lehet megkerülni vagy semmivé tenni azzal, hogy csodaváró hangulatot keltve szorgalmazzuk újabb és újabb nemzetközi jogi dokumentumok vagy két- vagy többoldalú államközi szerződések létrehozását és aláírását. Hozzátenném még azt, hogy sajnos a civil társadalmi kezdeményezések túl gyengének bizonyultak a kérdés befolyásolásában. Az a rengeteg szeminárium, konferencia, jó szándékú párbeszédkezdemény, amely 1989 után a régióban e témában megtörtént, egyes országokban, ott, ahol a kérdés a legélesebben merül föl, sajnos semmilyen konkrét eredményt nem hozott. Ennek egyebek között az az oka, hogy a térségben uralkodó hagyományos tekintélytiszteltet következményeként a legtöbb ember hozzáállását még mindig az befolyásolja, amit a legfelsőbb vezetők mondanak vagy tesznek. S ha ezek a vezetők negatív hozzáállást mutatnak, rosszabb esetben netán ők maguk uszítanak, akkor akár egy-két ilyen akció is tönkretelheti sok év aprólékos tudományos vagy sajtómunkáját ezen a téren. Mint látható, e kérdés tekintetében meglehetősen pesszimista vagyok.

– Maradva térségünkél, az egyik akut és aktuális feszültségforrás az államok közötti alapszerződés kérdése. E vonatkozásban milyen megoldást tartanál megfelelőnek a régió állapotainak konszolidálására?

– Ami az etnikai feszültségek feloldásában az alapszerződésekhez fűzött reményeket illeti, köztudomású rólam, hogy igen szkeptikus vagyok. Sem a területi követelésekről való lemondás, sem pedig bizonyos alapelvek leszögezése nem old meg a jelenlegi állapotok közepette egyetlen lényeges kérdést sem. Rengeteg okot tudnék itt felsorolni, de maradjunk csak a következőknél: amint az előbb mondtam, a nemzetközi környezet pillanatnyilag nem az érdemi és hosszú távon stabil megoldásoknak kedvez. Ebben az esetben az illúziók keltése politikailag visszaüthet. Egy ilyen illúzió jelenleg az európai stabilitási egyezmény egyedül üdvöztetőként való beállítása, legelsősorban amiatt, hogy asztalhoz kényszerítené a térség államait alapszerződések megkötése céljából, amelyek egyebek között rendeznék a határok és a kisebbségek kérdését. Amíg a határklauzula, hogy úgy fogalmazzak, önmagában áll, és végrehajtása nem vet föl speciális kérdéseket az amúgy is létező status quo megtartásán kívül (amely elsősorban messze nem két állam szerződéses viszonyának kérdése), a kisebbségi kérdések állandó törődést, kezelést, ha

úgy tetszik, nemzetközi szerepvállalást feltételeznek. Ez utóbbi, vagyis hogy a kisebbségi kérdés nem kizárólagos belügye az államoknak, az ünnepélyes nyilatkozatok szintjén ma már közhelynek számít. Azonban, mint láttuk, ha gyakorlati lépések kerülnek szóba, ma már számtalan olyan módszer van, amely ezeket elodázza, tartalmuktól megfosztja, lényegüket feloldja anélkül, hogy szükség lenne mereven és közvetlenül hivatkozni a nemzeti szuverenitásra és a belügyekbe való be nem avatkozás elvére. Az európai stabilitási egyezmény előzménye, a Balladur-terv még tartalmazott néhány utalást a létrejövő szerződésrendszer betartásának és végrehajtásának ellenőrzésére, megemlítve például egy európai döntőbíróóság felállításának szükségességét. A jelenlegi szakaszban ez háttérbe került, s az említett ET-keretegyezménnyel kapcsolatban is a legnagyobb nyitva maradt probléma a *monitoring*. Mint láthatjuk, még ezen a szinten sem dőlt el a végrehajtás és az ellenőrzés mikéntje. A kétoldalú szerződések esetében pedig ez a kérdés még csak föl sem merül. Tehát konkrét eredményt várni ilyen típusú szerződésektől abban az esetben, ha nincs meg a teljesen nyilvánvaló politikai konszenzus a szerződő felek között (márpedig ez a legtöbb esetben nincs meg): ez nem más, mint illúzió. Természetesen más a helyzet akkor, ha például semmilyen elvárás nincs a kisebbségi kérdést illetően, de ezt akkor illik nyíltan megmondani, s szembenézni az ebből adódó összes politikai következménnyel.

– Milyennek látod Magyarország 1990 utáni kormányainak szerepvállalását a feszültségek feloldásában? Ha voltak, melyek azok a kezdeményezések, amelyek a térség stabilitásának megerősítésére irányultak?

– Magyar részről számos olyan kezdeményezés történt, amelynek célja a térség stabilitásának erősítése, a feszültségek oldása volt. Utalni lehetne a Közép-európai Kezdeményezésben való igen aktív magyar szerepvállalásra, hasonlóan a visegrádi négyesben betöltött szerepre s a különböző európai fórumokon, az ET-ben vagy az EBEÉ-ben való folyamatos, aktív jelenlétre. Természetesen nem vagy nem csak Magyarország magatartásán múlik a régió sok forrásból táplálkozó feszültségeinek enyhítése. Hiszen nem csak etnikai feszültségek bontakoztak itt ki az elmúlt öt év során, s itt csak a migrációt, a gazdasági egyenlőtlenségeket s a szervezett, államhatárokon átnyúló bűnözést említeném. Mintha azonban az etnikai feszültségeket tekintené a közvélemény minden rossz forrásának, amelyek mellett eltörpülnek az összes többi, közép- és hosszú távon súlyos gondokat okozó jelenségek. Anélkül, hogy az etnikai feszültségeket mint veszélyforrást lekicsinyelném, az a

véleményem, hogy jó lenne végre a maga helyén kezelni e problémát. S ezt nemcsak amiatt mondom, mert, mint köztudomású, a művelt Nyugat ez ügyben Magyarországot tekintve, Oroszország mellett, a legnagyobb potenciális bajkeverőnek. Annak ellenére, hogy ez idáig egyetlen felelős magyar politikus sem tett olyan kijelentést, amelyet fenyegetésként lehetne értelmezni. A politikai érzékenység hisztérikus megnyilvánulásai külön elemzést igényelnének. De vegyünk most csak egy elvi kérdést! Meglehetősen elterjedt nézet Európa-szerte – s ebben a magyar politikusoknak, kormánypártiaknak s ellenzékieknek egyaránt megvolt a maguk része –, hogy a kisebbségi kérdés nagyon fontos biztonságpolitikai kérdés. Ez azonban csak bizonyos megszorításokkal igaz, amelyeket ha nem hangsúlyozunk, a lényegét illetően helyes alapállás helytelen következtetésekre lehet alkalmas. Alapvetően három esetet tudok elképzelni: amikor egy állam közvetlenül fenyeget, vagy zsarol, vagy megtámad egy másik államot (vagy államokat) azzal, hogy ott élő „nemzettársait” etnikai diszkrimináció sújtja; ha közvetlenül fenyeget a polgárháború kirobbanása egy adott országban az etnikai feszültségek kezelhetetlenné válása miatt (ez természetesen azt feltételezi, hogy, mint Boszniában, az összes fél hozzájuthat fegyverekhez, s katonailag meg tudja szervezni magát); s végül, ha egy államban tömegesen és rövid idő leforgása alatt nagy tömegű menekült jelenik meg, akik az első két eset miatt kényszerültek elhagyni szülőföldjüket. Csak zárójelben, Magyarország ez utóbbi esetnek szenvedő alanya lehet, míg az első két eset sem Magyarországot, sem a határon túli magyarokat nem érinti, elég megnézni a térképet és a releváns statisztikákat. Ha ezeken túlmenően is biztonsági kérdésnek tartjuk a kisebbségi kérdést, könnyen arra a következtetésre juthatunk – amint ez már meg is történt néhány régióbeli országban –, hogy még azokban az esetekben is ilyen jellegű (vagyis biztonsági) a probléma, ahol lényegében politikai és jogi, törvényhozási módszerekkel, a párbeszéd megteremtésének eszközeivel tartósan leszerelhetők a reálisan létező feszültségek, és közmegelegedésre számot tartó megoldás születhetik. Ha azonban minden korlátozás és pontosítás nélkül az első nézet érvényesül, akkor abból az a következtetés adódik, hogy a kisebbségi kérdés nemzetbiztonsági probléma, s a megfelelő erőszakszervezetek hatáskörébe tartozik. Természetesen ezzel nem akarom csökkenteni azoknak a felelősségét, akik a múltban magyar részről olyan kijelentéseket tettek, amelyek némelyike a környező országok hiperérzékeny elitjéből heves reakciót váltott ki, vagy a jövőben hasonló következményekkel járhat. Egy politikusnak számolnia kell azzal, hogyan hangzik az adott közegben az, amit mond. Összegezve, úgy látom, hogy a magyar politikusok

dolga a témában a jövőben is hihetetlenül bonyolult lesz. Nem lesz könnyű megtalálni a megfelelő egyensúlyt az elvek és a napi politika kihívásai között, főleg ha ezek a Funar-típusú rendszerezített provokációk formájában jelennek meg elsősorban a közvélemény számára.

– *Magyarország kisebbségi törvényének milyen szerepe lehet a honi és küllhoni etnikai feszültségek enyhítésében?*

– Én nem hiszek semmilyen „modell”-szerepben, vagyis abban, hogy ez a törvény közvetlen befolyással lenne azon országok törvényhozására, amelyekben magyarok élnek. Ennek egyrészt politikai okai vannak, másrészt a magyarországi törvény sajátos helyzetben lévő kisebbségek sajátos gondjainak és egy szintén sajátos intézményrendszer keretében történő megoldása céljából született meg olyannak, amilyen. Ezek a megoldások egy az egyben akkor sem lennének alkalmazhatóak a legtöbb esetben a határon túli magyarok helyzetével kapcsolatban, ha meglenne erre az adott országban a politikai akarat. Ez persze nem akadályozza meg Magyarországot abban, hogy nemzetközi téren rámutasson arra, hogy az ország komolyan törekszik a hazai kisebbségek problémáinak megoldására. Ami pedig a törvény hazai hatását illeti, itt reménykedem magam is, mint sokan mások, hogy a törvényben szereplő intézmények és lehetőségek abba az irányba hatnak, hogy megerősítik a kisebbségek önszervező képességét, amelyek ezzel párhuzamosan maguk is a politika aktív és egyenrangú alanyaivá válnak, már ami sajátos problémáik megoldását illeti.

Tűnt tájak, dermesztő időszerűségek

A SZÉKELYFÖLDTŐL AMERIKÁIG

A MAGYARSÁGKUTATÓ INTÉZET DEMOGRÁFIAI ÉVKÖNYVE

A szűken vett szakmai közegen túl a szélesebb hazai, s a határainkon túli magyar közvélemény meglegedéssel nyugtázta 1985-ben a kisebbségtudomány magyarországi műhelyének, a Magyarságkutató Csoportnak (azóta Intézet) a megalakulását. Meglegedéssel és az eljövendő művek iránti várakozással. A művek, a munkatársak könyvei és publikációi nem is vártak magukra, s nem késett a műhely éves munkáját reprezentatívan összefoglaló évkönyv sem. Az első ugyan még eklektikus volt: a tanulmányok a munkatársak korábbi kutatásainak „hozományai” voltak. A második (az 1988-as) évkönyv tanulmányai nagyrészt egy kérdéskör, a demográfia köré csoportosultak. „Mivel a határon túli magyarság demográfiai viszonyairól keveset tud a hazai tudományos közvélemény, különösen fontos és időszerű feladatnak tartottuk olyan tanulmányok egybegyűjtését, amelyek hozzáláttak a hiányok pótlásához, módszeresen elkezdték a magyar nemzetiségek és szórványok számszerű feltárását. Jelzés kíván lenni tematikus évkönyvünk és figyelemfölhívás” – írja Juhász Gyula professzor a kötet előszavában.

A belső és külső munkatársak népszámlálási adatokat elemző és kommentáló írásai, kisebbségi csoportokat bemutató tanulmányai lehangoló képet adnak a magyar kisebbségek népesedési folyamatairól. Pontosabban a rossznak nem mondható népszaporulat ellenére a magyar etnikum egyenes irányú csökkenéséről, s az emögött húzódó céltudatos politikai törekvésekről, a fogyás nem véletlenszerű kiváltó okairól. Még konkrétabban arról, hogy az utódállamok mindegyike az első világháború lezárásától napjainkig a nemzetközi politika széljárásaitól függően változó hevességgel törekszik a fennhatósága alá került magyar kisebbség beolvasztására. Finom manipulációval, népszámlálási erőszakoskodással, a kisebbségi iskolarendszer lezüllesztésével, „kultúrzonával”, az ipartelepítés rafinált módozataival, a különböző „numerusok”-kal, az urbanizáció csapdáival, s folytathatnám hosszan, egészen a „szisztematizálásig”.

A felsorolt tünetekkel rokon folyamatokról szól Dávid Zoltánnak *A Kárpát-medence nemzetiségi viszonyainak várható alakulása 2000-ig* című tanulmánya. S ha már a területekről esett szó: sokatmondó bírálata a hivatalos

magyar nemzetiség- (kisebbség-) politika korabeli koncepciótlanságának az a lábjegyzetben szereplő szerzői közlés, mely szerint: „E dolgozat 1984-ben készült, de nem talált közlőre.” Az e téren tapasztalható végiggondolatlanságra utal a tanulmánynak az a fejezete, amely a Magyarországon élő nem magyarok statisztikai számbavételének módszertani és politikai furcsaságairól szól. A KSH Népesedésszisztematikus Főosztálya egy előzetes felmérés alapján 1980-ban 509 „nemzetiségi településről” ad hírt. Az adat meglehetősen, hiszen nemzetiséginek azt a települést kell tekinteni, amelyben a nem magyarok élnek többségben. Ilyen Dávid Zoltán szerint 36 van az országban. A módszertani és politikai baklövés abból eredeztethető, hogy a felmérés készítői 1941-es adatokat használtak, bár állítólag figyelembe vették az azóta lezajlott népmozgatásokat. Ahol még ezzel az eljárással sem sikerült nemzetiségi túlsúlyt kimutatni, ott azokat a magyarokat könyvelték el nem magyarként, akik beszélték valamelyik magyarországi nemzetiségi kisebbség nyelvét. Így derülhetett ki például az, hogy Baranya megye egyes falvai „románosodnak”. A meglepő adat magyarázata: itt 1955 románul is beszélő csángót fosztottak meg a statisztikában magyar nemzetiségétől. (A cselekedni rest, vagy talán képtelen politikai intézmény iskolapéldája ez a gyakorlat: a statisztikákban a kisebbségek számának „dúsítása” folyik, miközben gyakorta hallunk indokolt panaszokat a hazai nemzetiségi oktatásügy nem kielégítő voltáról.)

Aggasztóak a prognózisok a határokon túl élő magyar kisebbségek esetében. Romániában a leplezetlen kisebbségellenes politika teszi tragikussá az ott élő magyarok helyzetét, Csehszlovákiában a magyar tanítási nyelvű iskolák elszorítására tett meg-megújuló kísérletek „eredményei” következtében találhatjuk csökkent számban 2000-ben a magyarságot. A Szovjetunióban (Kárpátalján) a viszonylagos nyugalom és kiegyensúlyozottság ellenére érzékelhetők a korábban magyarellenos intézkedések káros következményei, Jugoszláviában pedig egyebek között a külföldi (nyugat-európai) munkavállalás és a tartós elvándorlás teszik valószínűvé a magyar népesség fogyását. A burgenlandi magyarok esetében is a stagnálás számítana a legkedvezőbb fejleménynek. És végül egy kommentár nélküli előrejelzést adhat: Dávid Zoltán számításai szerint 2000-ben a maihoz képest kb. 140 000-rel lesz kevesebb Magyarország lakossága.

Popély Gyula korabeli hírlapi cikkek és levéltári dokumentumok alapján idézi fel az 1930-as csehszlovák népszámlálást. Az államjogi aktust az ügy horderejét megillető nyilvános vita előzte meg a csehszlovákiai sajtó különböző nyelvű lapjaiban. Az azonban a demokratikusnak tűnő előkészítés ellenére is kitetszett, hogy az állami szándék a nemzeti kisebbségek számának

statisztikai apasztását tűzte ki célul. A nemzetiséget jelölő rubrikák ugyanis nem maradtak meg pusztán statisztikai adatnak: erős befolyásuk van a kisebbségek nyelvhasználatára, iskolarendszerére. S hiába indult nagyszabású sajtókampány, hiába készítette fel olvasóit a Prágai Magyar Hírlap a népszámláláskor követendő helyes magatartásra, hiába hangzottak el parlamenti interpellációk, a demokratikus hírére oly kényes Csehszlovákia népszámláló biztosi állami utasításra sorozatosan és nyilvánosan szegtek meg az előírásokat. Sokszor úgy is, hogy a nyilvánvaló tiltakozás ellenére szlovák vagy ruszin nemzetiséget tüntettek fel a magyar helyett. Az ez ellen panaszt tevőket pedig „hamis adatok bemondása” címén pénzbírsággal sújtották. A magyar nyelv visszaszorítása érdekében emellett a magyar kultúrájú zsidóságot külön nemzetiségként tüntették fel. A népszámlálások korok és politikai rendszerek fölötti közös jellemzője, hogy adatai erősen manipulálhatóak, s ezért sajnos szkepszissel kell hozzátennünk: Popély Gyula írásának tanulságai ma is időszerűek.

Időszerűek például Romániában. Ezt bizonyítja R. Süle Andrea statisztikák sorával illusztrált *Tények és következtetések a II. világháború utáni román népszámlálások adatai alapján* című tanulmánya. A szerző négy népszámlálás, az 1948-as, az 1956-os, az 1966-os és az 1977-es adatai alapján vonja le azt a következtetést, hogy a román politika a második világháború után (is) a kisebbségek erőszakos beolvadására törekszik. Az asszimiláló-homogenizáló szándék töretlen vonalát csupán a nemzetközi politika módosuló folyamatai változtatják meg, ritkán – lélegzetvételhez juttatva a kisebbséget. A magyar és a német kisebbség beolvadása és elüldözése ma már a világ sok országában vált ki felháborodást és tiltakozást, keveset tudunk azonban a kisebb lélekszámú nem román népcsoportok fogyásáról. (Megérne az is egy eszmefuttatást, hogy e népcsoportok anyanemzetei miféle meggonndoláshól hunynak szemet előlött a jogtiprás fölött.) Egyetlen példát említek R. Süle Andrea tanulmányából: rejtélyes a hagyományosan magas népszaporulatú máramarosi rutén (ukrán) etnikum 1956 és 1977 közötti feltűnő apadása. A romániai kisebbségek sorsáért aggódók számára csupán az jelenthet némi reményt, hogy az egységes román Románia ábrándját kergető statisztikák számai, adatai megbízhatatlanok. Remény lehet ez még akkor is, ha tudjuk, a román vezetés minden rendelkezésre álló eszközzel megkísérli lehetetlenné tenni az ország kisebbségeinek fennmaradását.

Hasonlóképpen Románia, közelebbről Erdély magyar lakossága lélekszámának változásaival foglalkozik Varga E. Árpád tanulmánya is. Az olvasó számára bizonyára tanulságos az írás mellékleteként böngészgethető nép-

számlálási (anyanyelvet és nemzetiséget is feltüntető) statisztikák tanulmányozása.

Éger György a Drávaszög 1880 és 1981 közötti nemzetiségi viszonyait vizsgálta. Ez a mai jugoszláviai tájegység 1948 óta kezdi elveszíteni etnikai sokszínűségét, ekkortól válik visszavonhatatlanul dominánssá a szerb nemzetiségű lakosság. A korábban életképes német kisebbség szinte teljesen eltűnt, s állandósult az őslakos magyarság fogyása is.

Az Egyesült Államokban élő magyar diaszpóra demográfiai és társadalmi viszonyaival foglalkozik Fejős Zoltán tanulmánya, az 1980-as évek állapotát véve alapul. A tanulmány kísérletet tesz az európaiak, de különösen a közép- és kelet-európaiak számára nem mindig érthető amerikai identitástudat fogalmi tisztázására. Sajátos önazonosság ez. Fejős idézi Joshua Fishmant, aki szerint az etnicitás ma az amerikai identitás sajátos kifejeződése. Nehezíti az ezzel a kérdéssel foglalkozó kutató dolgát az, hogy nem megoldott a Kárpát-medencéből kiáramlott népesség etnikai összetételének a regisztrálása, pedig a hatvanas-nyolcvanas évek fejleményei miatt ez rendkívül fontos lenne.

Más megközelítésből vizsgálja ennek a diaszpórának, New York magyarságának demográfiai változásait Kovács Ilona. „A public library az egyik legdemokratikusabb amerikai közintézmény, célja ugyanis a szabad és korlátlan szolgálat, a felismerhető és megfogalmazott olvasói igények kielégítése. Így a közkönyvtár mindenkor szolgáltatója tükre a környezetében lezajló folyamatoknak, nem utolsósorban a demográfiai változásoknak” – írja. A könyvtárak olvasói nyilvántartásából sokféle következtetés vonható le a népességáramokra, a társadalmi rétegződésre, a bevándorlási hullámokra vonatkozóan.

Új feladatot jelentett a Magyarságkutató Intézet dokumentációjának kialakítása. A magyar kisebbségek kutatásával, politikai, társadalmi és kulturális életének elemzésével és dokumentálásával szinte Trianon óta foglalkozik több-kevesebb módszerességgel és rendszerességgel a magyar tudományos-ság. Most a Magyarságkutató Intézet megalakulásával ismét fontossá és időszzerűvé vált a szakterület dokumentációs feldolgozásának a megszervezése. Ehhez szerezhetnek módszertani ismereteket a könyvtáros szakemberek Dippold Péter *Térületi szempontok érvényesülése a magyarságkutatói dokumentáció rendszerében* című tanulmányából.

Hidegháborús legendát oszlat Balla Gyulának a kárpátaljai Nagydobrony községről szóló írása. Az ötvenes években az Exiled Europe című angol nyelvű magazinban megjelent közlemény szerint 1946 júliusában a már szovjet fennhatóság alá tartozó községet az ungvári repülőtérről felszálló bombá-

zókötelékek a föld színével tették egyenlővé. Ezután felszántották, a földjét pedig bevetették. A rémmese napjainkig tartja magát az emigráció különböző színezetű lapjaiban, reméljük, hogy a térképekkel s a községről közölt dokumentumokkal megtámogatott cáfolat jobb belátásra készíti a hisztéria terjesztőit.

Egy rövidebb írásban Kovács Éva a Kassáról állampolgárságuk rendezetlensége címén 1922-ben kiutasítottak névsorát elemzi, Székely András Bertalan pedig Venczel József erdélyi szociológus munkásságának állít emléket.

Az évkönyv tanulmányai nem utolsósorban a belőlük levonható következtetések és tanulságok miatt bővebb és elmélyültebb elemzést érdemeltek volna. A recenzens legfeljebb a szűkös terjedelemmel mentegetőzhet.

(*Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve*, Budapest, 1988)

FICAMOK ÉS NEMZETI TUDAT*

„Furcsa könyv” – így aposztrofálta Száraz György Ion Lăncrănján Erdélyről szóló hírhedtté vált pamfletjét a kádári korszak utolsó évtizedében. Utólag ítélve a jelző eufemizmusnak tekinthető, hiszen a hivatalos román történetírás már a Lăncrănján-könyv előtt is közreadott számos, az erdélyi román–magyar közös múltat elfogultan tárgyaló terméket. A nyolcvanas évek második felének hasonló felfogású, talán csak szélsőségeiben messzebb menő kiadványai tehát nem mondhatóak előzmény nélkülinek.

Más szomszédjaink hivatalos történetírása, a pártállami pórázon tartott szlovák és jugoszláv (szerb) „tudományosság”, a „proletár internacionalizmus” deklarált elvét önmagára a legkevésbé sem vonatkoztatva, szintén nem volt mentes a szakmai objektivitásra ügyet sem vető extrémításoktól. Elfogulatlan, politikai aktualizálásokról mentes vita a kollégák között szinte alig volt, után legfeljebb magyar történészek adtak, adhattak hangot szájjáras morgolódásai-
knak egy-egy történetstallóhoz. S míg az említett produktumokkal szemben esetenként legalább a ius murmurandi gyakorolható volt, a szovjet s a hozzá-
nk legközelebbi, Szovjet-Ukrajna történetírásának bírálata messzemenően tabu-
nak számított. A „művek” iránti ellenérzését – szigorúan bizalmasan! – legfel-
jebb azzal üthette el az objektivitás szakmai igényére valamit is adó történész,
hogy propagandairatokkal szemben amúgy sem lehet komolyan érvelni.

Az ukrán történetírásra ma nem nehezedik kommunista ideológiai nyomás. Az örömdetes tény fölött érzett örömmünket azonban valami még-
is beárnyékolja. Napjaink ukrán történetírói – sajnos logikusan – mintha a
nemzeti romantika korába vonultak volna vissza. A XIX. századnak ez a
számos pozitív vonást is hordozó szellemi irányzata ma azonban anakroniz-
musnak számít, s ami naivitásán túl aggodalomra adhat okot: felhasználható
kirekesztő eszmék terjesztésére. Ebbe a vonulatba sorolható a *Zakarpattyja*
– *zemlja ukrajinszkoji derzsavi* [Kárpátontúl – az ukrán állam földje] című
kiadvány is. Műfajáról alcíme – Feljegyzések Kárpátontúl történelméből –
ad tájékoztatást.

Szerzője, a jelenleg Floridában, North Portban élő Julián Himinec 1911.
július 11-én született Munkács mellett. 1930-ban fejezte be az ukrán nyelv-

* Julián Himinec: *Zakarpattyja – zemlja ukrajinszkoji derzsavi*, Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1991

vű munkácsi kereskedelmi akadémiát. Iskolai évei alatt kapcsolódott be az
ukrán kulturális-nacionalista mozgalomba, és szorosan együttműködött
az Ukrán Nemzeti Organizáció (UNO) vezetésével. 1938 őszén a későbbi
kárpát-ukrán elnök, Avguszt Volosin megbízásából Bécsbe utazott, hogy
megszervezze és irányítsa Kárpát-Ukrajna külügyi küldöttségének tevé-
kenységét. Decemberben visszatért Husztra, a Volosin-kormány székhelyére
a kormány külügyeinek irányítása végett. 1939. március 17-én a bevonuló
magyar csapatok fogságba ejtették, és a técsői börtönbe zárták. Innen, mivel
a Volosin-kormány vezetői és az ukrán irányzat aktivistái számára a németek
büntetlenséget kértek a magyar kormánytól, hamarosan kiszabadult. Bécs-
be menve a kárpát-ukrán és a galíciai menekültek megsegítésével foglalkozó
bizottság munkáját vezette, majd 1941 áprilisától Berlinben folytatta ezt a
tevékenységet. Amikor 1941. június 30-án Lvovban kikiáltották az ukrán
állam „megújítását”, a Berlinben és Bécsben tartózkodó kárpát-ukrán akti-
visták a németek számára kényelmetlenekké váltak, s ennek következtében
Himinec is börtönbe került. A börtönök és a szigorú elszigeteltség után foly-
tatta tanulmányait a bécsi kereskedelmi iskolán, amelyet 1945-ben fejezett
be. 1948-ban az Egyesült Államokba ment; gyári munkásként, majd köny-
velőként dolgozott, s bekapcsolódott az ukrán emigráció életébe. 1978-tól
kezdvé – a kötet utószava szerint – „irodalmi és tudományos” tevékenységgel
foglalkozik. Ennek terméke a tavaly megjelent könyv.

Himinec a szláv dominancia hangsúlyozásával a népvándorlások korától
1945-ig tekinti át Kárpátalja történelmét. Sztepan Pap egyháztörténész
1983-ban megjelent munkájára hivatkozva így határozza meg a „történelmi
Kárpátontúl” területi kiterjedését: „A történelmi Kárpátontúl az ukránok által
ősidőktől lakott kárpátontúli területek, azaz: az Ukrán SZSZK mai Kárpá-
tontúli területe, Eperjes-vidék a Közép-szlovákiai-hegységig, az egész Tiszán-
túl, a Tisza és a Duna összefolyásáig (a történelmi »Marchia Rutenorum« – X.
század), amely ma Magyarországhoz tartozik, az egész Erdőntúl (Zalisszja), a
valamikor Erdély, ma Románia” (10. p.). Sajnálattal teszi hozzá, hogy az idők
során az őslakos szlovákokat elmagyarosították, elrománosították és elszlovákosí-
tották. Árpádról és az Árpád-házi királyokról szólva elmondja, hogy az udvar-
ban ukránul beszéltek, mert akkoriban az volt a „felvilágosult emberek” nyelve
(13. p.). A szerző ilyen felfogását dokumentáló idézetek egész sorát fel lehet-
ne sorolni, erre azonban kevés volna az ismertetés terjedelme.

Politikai meggyőződése miatt az ukrán orientációjú Himinecnek nincs
jó véleménye a magyarokról és a magyar államról. Amikor mégis valami-
lyen pozitív tény leírására kényszerül, mindig mögöttes ármányra gondol.

Az Egán Ede által a századfordulón szervezett nyomorenyhító „hegyvidéki akciót” a magyar kormányzat – Himinec kommentárja szerint – csak azért nem akadályozta meg, mert „a magyar kormány nagyon adott arra, hogy mindenfelé dicsérjék” (25. p.). A Károlyi-kormány 1918. X. néptörvényét „Ruszka-Krajna” autonóm jogállásáról úgy értékeli, hogy a törvény egyetlen mozgatórugója a magyar uralom további fenntartása volt a rabságba hajtott ukrán nép fölött, amely egyértelműen és kizárólag az Ukrajnával való egyesülés híve volt. Kétségtelen, hogy az ukrán irredenta Kárpátalján ekkor már fél évszázados múltra tekinthetett vissza, ám az, hogy a politikailag szervezetlen szláv őslakosság, a rutének s még a Máramarosban is inkább vallási ösztönzés (pravoszlávia) miatt magát ukránnak mondó népesség egyértelműen s főként tudatosan az Ukrajnához való csatlakozás híve lett volna – erős túlzás.

A szerző egész felfogását ez a magas hőfokon izzó túlzás járja át. A cseh-szlovák uralom alatti ukrán szeparatista küzdelmekről szólva „az ukrán nemzet messianizmusáról” ír, amelynek sokatmondó jelszava: „Ukrajna mindennek fölötte!” (54. p.). „Mi, ukrán nacionalisták, ahogy mondani szokták, az »ukrán Ukrajna« felépítésére törekedtünk. Vallottuk, hogy a független Ukrajnában helye van minden vallásnak és politikai pártnak, ha az lojalis az ukrán államisághoz. Az 1938-as, Avguszt Volosin miniszterelnök által vezetett Kárpát-Ukrajnában ez nem csupán elmélet, hanem gyakorlat volt” (54. p. [kiemelés tőlem – T. I.]). Az idillinek festett képhez pár adat: a Volosin-kormány alig öt hónapos fennállása alatt „ott, ahol nincs megfelelő arány”, bezáratta a kisebbségi iskolákat, egyik minisztere ukrán–magyar lakosságcserét fontolgatott nyilvánosan, a választásokon egyetlen listát, az UNO listáját engedélyezték, amelyre a „hazafias” lakosság 92,4%-a szavazott. A politikai ellenfeleket – azokat a ruténeket, akik nem az ukrán orientáció hívei voltak – koncentrációs táborokba zárták, megalakították a kormányhatalom megerősítését szolgáló félkatonai szervezetet, a Karpatszka Szicset. A szerző és az ukrán függetlenség mai hívei ezt, a függetlenségét 1939. március 14-én kimondó államalakulatot tekintik az önálló Ukrajna egyenes előzményének.

A könyv jegyzetanyaga – ahogy a szerkesztő Oleksza Misanics, a filológiai tudományok doktora is megjegyzi – „nem éppen ideális”. Az idézett források nagy részét a kárpát-ukrán állam emigrációba vonult aktivistáinak, tisztségviselőinek emlékiratai teszik ki. A 30 000 példányban megjelent, a nemzeti identitásavart prezentáló művet pontatlanságai és elfogultsága miatt akár figyelemre sem kellene méltatni. A recenzens bevallhatja: a figyelem annak a jelenségnek szól, amely további, hasonló szellemiségű művek megjelenését helyezi kilátásba.

ZASZTAVNIJ, F. D.: UKRAJINSZKA DIASZPORA*

A Szovjetunió határain belüli, koronként változó kiterjedésű Ukrajnában az ukránságkutatás nem tartozott a favorizált tudományok közé. Az állami politika szintjén és rangján tartott „proletár internacionalizmus” egyébként sem szívlelte túlságosan a „szövetséges” köztársaságok esetenként jelentkező, a birodalmi szabványtól elütő sajátosságait. A gazdasági és politikai okokból külföldre vándorolt egykori honfitársakról pedig végképp elmarasztaló volt a hivatalos vélemény, a rájuk vonatkoztatott „emigráns” kifejezésnek a korban egyértelműen pejoratív hangzása volt.

Nem véletlen tehát, hogy a határokon túli ukránsággal foglalkozó művek a határokon túl jelentek meg: a két világháború között Lengyelországhoz tartozó Lwówban, az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Európa országai-ban. (*Geografija ukrajinszkih i szumezsnih zemelj*, Lviv, 1938; *Enciklopedija Ukrajinoznavsztva* [I–II.], München – New York, 1949; *Enciklopedija Ukrajinoznavsztva* [I–X.], Párizs – New York, 1955–1984; *Ukrajinszki posze-lennyja*, New York, 1980.)

F. D. Zasztavnij összefoglaló műve ezért akár újdonságnak is számíthatna, ha nem az előbb említett munkákra épülne. Újdonsága valójában abban áll, hogy 50 000 példányban Ukrajnában jelent meg, hozzáférhető információkhoz juttatva az e kérdés iránt egyre nagyobb számban érdeklődő hazai olvasóközönséget is. A szerző felfogásában a „diaszpóra” kifejezés arra a körülbelül négymillió ukránra vagy ukrán származású személyre vonatkoztatható, aki a nyugat-európai államokban, Ausztráliában, Észak- és Dél-Amerikában él. A szomszédos országokban, Romániában (román népszámlálási adat: 70 000 – ukrán becslés: 300 000), Lengyelországban (lengyel adat: 300 000 – ukrán becslés: 600 000), Cseh-Szlovákiában (150 000), Magyarországon (3500) élő ukránság Zasztavnij fogalmazásában – s ez mondható el az ukrán szakmai frazeológiáról is – évszázadok óta a saját „etnikai földjén” él.

Ukrajna két szomszédját, Romániát és Lengyelországot a szerző abban marasztalja el, hogy az ukránellenes asszimiláció a hivatalos politika rangjára emelkedett. (Politikai óvatosságra utal, hogy ezt az állítását csak „a sztálinizmus és a pangás” évtizedeire vonatkoztatja.) Lengyelországot illetően részletesen elemzi a második világháború utáni lengyel–ukrán lakosságcserét,

* Szvit, Lviv, 1991, 119 p.

valamint a délkelet-lengyelországi ukránság széttelepítésével járó, mindkét fél számára gyászos emlékű, 1947-ben lebonyolított Wisła-akciót. (1990. augusztus 3-án a lengyel szenátus nyilatkozatban ítélte el ezt az ukránokat kollektívan sújtó büntetőakciót.)

Érthető módon lehangoló képet fest a könyv a megírásakor még létező Szovjetunió s főleg az Orosz Föderáció ukránellenes vagy jobb esetben az ukrán anyanyelvi művelődéssel szemben teljesen érzéketlen politikájáról. (Az oroszországi összlakosság 3%-át kitevő 4 362 872 ukrán gyakorlatilag el van vágva az anyaországtól: az ukrán rádió oroszországi sugárzása rendszertelen, s nem megoldott az ukrán újságok előfizetésének kérdése sem. Beszédese példája az anyanyelvi oktatás sanyarú helyzetének, hogy egy-egy moszkvai, szentpétervári, szocsi és omszki vasárnapi iskolát leszámítva, az ukrán gyerekek nem tanulhatnak az anyanyelvükön – T. I.) Helytálló tehát az a következtetés, hogy a tengerentúli vagy a nyugat-európai diaszpórákban élő ukránságnak potenciálisan jóval több lehetősége mutatkozik a nyelvi-kulturális fennmaradásra, mint az „orosz nővér” földjén lakóknak.

Az ukránság tömeges kivándorlása a múlt század utolsó negyedében kezdődött el az akkor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó ukránlakta területekről: Galíciából, Bukovinából, a „kárpátokelőtti és kárpátontúli földekről”. Zasztavnij magyarázata szerint az ukránság „emigrálása” az idegeknek, főleg a lengyelek „immigrálásával” járt együtt. Utóbbiak számának gyors növekedését mutatja, hogy 1931-ben két galíciai vajdaságban, a ternopoliban és a lwówiban igen magas volt a lengyel lakosság aránya. (Előbbiben 36,7, utóbbiban 31,2%.) Igen színes etnikai képet mutatott ebben az időben két nagyváros, Lviv (Lwów) és Csernovci (akkor: Cernateu). Galícia központjában 50,89% lengyel, 31,9% zsidó és 16,2% ukrán élt. Bukovina fővárosában a 33,5% zsidó, a 31,4% román és más nemzetiségű, a 17,3% lengyel mellett 17,8% ukrán élt.

Mellékleteiben a kötet a legutóbbi népszámlálási adatokra támaszkodva igyekszik pontos képet adni a világban élő ukránságról, bemutatja Ukrajna földrajzi-történelmi és néprajzi régióit (Galícia, Voliny, Ukrán Polisszja, Podólia, Podkarpatszka Rusz, Huculföld, Pidroszijszka Ukrajina stb.), foglalkozik a krími tatárok és a félsziget autonómiájának kérdésével, s bemutatja a második világháború irreguláris ukrán fegyveres alakulatait és azok napjainkra nemzeti hősképpé avanszált, több esetben korántsem feddhetetlen múltú parancsnokait. A szakmai pontosságra való törekvés tiszteletre méltó szándékát rontja egy-egy, talán tendenciózus tévedés. Így például fölöttébb meglepő, hogy a Podkarpatszka Ruszként emlegetett területen, azaz a mi

fogalmaink szerinti Kárpátalján az 1930-as népszámlálásra hivatkozva csak ukránokról, zsidókról és németekről tud, magyarokról egyáltalán nem tesz említést.

Naivitás volna azt gondolni, hogy napjainkban, amikor az etnikai konfliktusok kiéleződését tapasztaljuk, könnyű lenne levetkőzni elfogultságainkat. Ezért inkább kezeljük (meg)értően a szétszórátott ukránságról szóló könyvet, amelynek tévedései érzelmi túltelítettségre, a frissen szerzett s valójában soha ki nem élt állami önállóság keltette eufóriára vezethetőek vissza.

MAGYARSÁGKÉP UKRÁN LEXIKONBAN*

Sanyarú történelmű szomszédunk, Ukrajna nem kevésbé sanyarú sorsú tudományosságában jelentős esemény volt *Az ukránságtudomány lexikona* első kötetének reprint kijevi megjelentetése. Az 1955 és 1984 között Párizs – New York kiadási hellyel napvilágot látott tízkötetes mű a második világháborút követő évtizedek ukrán emigrációjának legnagyobb tudományos teljesítménye. Olyan, amely a módszeres oroszosításnak, az elnemzetietlenítésnek kitett honi tudományosságot s főleg a mindenható pártvezetést is tettekre sarkallta. Nagy bizonyossággal állítható, hogy az emigráció lexikonkiadási buzgalma egyik ösztönzője volt a két kiadást (az első 1959 és 1964 között 16, míg a második 1974 és 1985 között 12 kötetben jelent meg) megért *Ukrán szovjet lexikonnak*. Erről az első kiadás előszava több helyütt is tanúskodik, itt csak a legjellemzőbb kitélt idézzük. E szerint a lexikonnak „meg kell mutatnia az ukrán nép testvéri egységét a nagy orosz néppel”, valamint harcolnia kell „a burzsoá ideológia, s elsősorban az ukrán burzsoá nacionalizmus bármely megnyilvánulásával szemben”. Nem tisztünk elemezni, különösképpen méltatni nem, a hatvanas-nyolcvanas évek szovjetukrán lexikonát, úgy gondoljuk azonban, hogy az ideológiai béklyóktól terhelt, ám a hazai pálya előnyeit élvező mű kiegészítheti a külföldön készültet, amelyet a mostani közreadó, a kijevi Globusz Kiadó igazgatója az Ukrajnáról szóló ismeretek „fundamentális munkájának” nevez.

A tízből kilenc kötetnek Volodimir Kubijovics volt a főszerkesztője, az A-tól G-ig terjedő címszavakat összefoglaló kötetnek is, amely valóban jelentős ismeretanyagot halmoz fel. Figyelembe véve, hogy ez a kötet 1955-ben jelent meg, elmondható, hogy a szerkesztők igyekeztek tudományos szempontokat szem előtt tartani. Világlátásukat, szemléletüket nem a hidegháborús ideológia és szóhasználat határozta meg. Ez az objektivitásra való törekvés mindenképpen előnye a műnek, mai használhatóságát is ez magyarázza. A törekvés azonban – legalábbis a recenzens véleménye szerint – olykor kevésnek bizonyul. Elfogultság érződik egy-egy lengyel vagy orosz vonatkozású szócikknél, ami minden bizonnyal a történeti előzményekkel magyarázható. Zavaró továbbá, hogy egy-két negatívan megítélt személyiségnél tendenciózusan feltüntetik a zsidó eredetet. Bár az első kötetet az öt-

venkétmillió Ukrajnában csupán 25 000 példányban sikerült megjelentetni, tudományos információi s a nemzeti múlt iránti fokozott érzékenysége miatt bizonyára meghatározó lesz az ukrán közgondolkodásban, ezért számunkra sem közömbös a magyar vonatkozású szócikkek tartalma.

A főtebb említett bírálható esetekhez képest az A-tól G-ig terjedő szócikkek magyar szereplői, valamint vonatkozásai nem kaptak feltűnően negatív ábrázolást. Leszámítva azt a műben történelmi evidenciaként visszatérő történelmietlen felfogást, hogy a XX. század előtt Magyarország Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyéinek részei, a későbbi Kárpátalja (lexikonbeli megnevezése Zakarpattyja – Kárpátontúl) ősi ukrán terület. Mellőzi a szükséges objektivitást az is, hogy e térség *ruszin* lakosságát s annak nyelvét következetesen ukránnak jelöli a lexikon. Nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy az „ukrán” népnév ismeretlen lett volna a ruszin értelmiség körében, ezt a megnevezést azonban még a XIX. században sem vonatkoztatták magukra. A XIX–XX. század nyelvi, nyelvhasználati irányzatai s a közöttük zajló viták pedig kétséget nem hagyva kizárják az ukrán nyelv széles körű kárpátaljai elterjedését.

Alfabetikus sorrendben haladva, a lexikon első magyar szereplője kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes. Őt a Népek Antibolsevista Blokkja (ukrán rövidítése: ABN) elnökségi tagjaként említik, kommentár nélkül. Árpád-házi királyaink közül I. András azért említetik, mert a trónviszályok ideje alatt „Ruszban tartózkodott”, és „feltételezések szerint” eljegyezte Jaroszlav Anasztáziusz leányát. II. András, 1205 és 1235 között Magyarország királya Roman Halickij fejedelem halála után felvette a Halics királya címet, s trónra „akarta juttatni Kálmán és András nevű fiait”. (Kálmán 1214 és 1219 között valóban fejedelme volt Halicsnak.) A főtebb említett András, II. András fia, „aki igényt támasztott a halicsi trónra” (magyar források szerint meg is szerezte) 1233-ban a Danyil (Romanovics) elleni csata után Halics várában halt meg. Az iskolák nyelvi magyarosítása miatt a nemzetiségektől szélsőségesen megítélt Apponyi Albert a lexikonban is megkapja a magáét. A nevéhez fűződő, 1907-ben elfogadott iskolatörvény „a magyar kormányának lehetővé tette a nemzeti kisebbségek iskoláinak likvidálását [...] a törvény következtében Kárpátontúlon az 1874-ben még 571 tiszta ukrán iskola helyett 1907-ben 107 vegyes magyar–ukrán iskola működött, 1915-ben pedig már csak 18”.

Bacsinszky András (1732–1809), az egykori jezsuita növendék, munkácsi görög katolikus püspök, aki liturgikus ószláv nyelvre fordította a Bibliát, s akinek a tiszteletére ugyanakkor Kricsfalusy György ungvári gimnáziumi tanár

* *Enciklopedyija ukrajinoznasztva*, I. kötet, reprint, Globusz, Kijev, 1993.

magyarra fordította a görög katolikus misét, „ukrán nézőpontból” az alábbi jellemzést kapja: „a leghíresebb munkácsi püspök. A püspökség székhelyét és a teológiát Ungvárra helyezte át, nagy könyvtárat és iskolákat alapított, támogatója volt *Kárpát-Ukrajna* [sic!] kulturális felemelkedésének. 1774-ben lépéseket tett Kárpánton túl és Galícia egy egyházkerületben való egyesítése érdekében; jelölt volt a lvivi metropolita címére”. Edvard Beneš egykori csehszlovák külügyminiszter, köztársasági elnök mind a magyar, mind az ukrán történelemben szerepet kapott. Rőla így emlékszik meg a lexikon: „A békekonferencián megszerezte Kárpánton túlt, amelynek mint a CSR hídjának Románia és az SZSZKSZ felé, nagy jelentőséget tulajdonított; a kisantant megteremtője. B. politikája szovjet orientációjú volt, Kárpánton túlön a ruszofil irányzatot támogatta.” Bethlen Gábor erdélyi fejedelemről megtudható, hogy „tárgyalásokat folytatott a Lengyelország ellen felkelt kozákokkal”. Herman Biderman osztrák történészt az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi problémái iránt tanúsított érzékenysége teszi alkalmassá a lexikonbeli szereplésre. Egyik munkájának címe – *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet und Geschichte* – is erről tanúskodik. Jaroslav Bidlo (1868–1937) cseh történésztől, szlávágkutatótól és bizantistától, aki meggyőződéssel vallotta, hogy Kárpátalja Szovjet-Ukrajnát illeti meg, megtudhatjuk, hogy „a Károly Egyetem professzoraként tagja volt a Sevcsenko Tudományos Társaságnak”. (Az 1892-ben Lembergben az irodalomorientált Sevcsenko Társaságból alakult szervezet meghatározó szerepet töltött be s tölt be ma is az ukrán tudományosságban.) Bjørnstjerne Bjørnson norvég íróról, a norvég függetlenség harcosáról megtudható, hogy „harcolt az ukrán nyelv oroszországi betiltása, valamint az 1907-es Apponyi-törvény ellen”. Boksay Emil kárpátaljai lelkész és pedagógus „magyar vonatkozása” az, hogy összeállította a „magyar–orosz” szótárt. Boksay János görög katolikus lelkész „egyházi énekek szerzője, zongoraművész, az egyházi zene színvonalának emelője”. Egy másik ismert Boksay, Boksay József festő és grafikus „a budapesti Művészeti Akadémián tanult, Ungváron dolgozik; templom- és tájképeket fest”. A rahói születésű Bonkáló Sándor (1880–1959), az orosz nyelv és irodalom magántanára, valamint a rutén nyelv és irodalom nyugalmazott rendes tanára a budapesti egyetemen, egyik művében – *A magyar–orosz írásbeliség a 17–18. században* – „a rahói nyelvjárást írta le”. Helyet kapott a lexikonban Borecky Béla kárpátaljai, „a szociális témák iránt érzékeny impresszionista festő” is. A kárpátaljai ukrán politikai irányzat, azaz az ukrán irredenta két ismert személyisége, a Brascasjko fivérek közül Mihajlo (Mihály) „Kárpánton túlt képviselte a Nyugat-ukrajnai Népköztársaság kormányában, tagja a Központi Orosz

Tanácsnak, Kárpát-Ukrajna Szojmjának, a Keresztény Néppárt elnökhelyetese”. Bátyja, Julij (Gyula) „ügyvéd, szervezője a Kárpánton túl Ukrajnához való csatlakozásáért küzdő Huszti Nemzeti Tanácsnak, vezető tagja a Keresztény Néppártnak, Kárpát-Ukrajna utolsó kormányának minisztere. Szovjet börtönben halt meg”. Ugyancsak szovjet börtönben halt meg – a népbíróság 1946-ban golyó általi halálra ítélte – a magyarbarát Bródy András (Andrij) „tanító, politikus és közéleti személyiség, az autonóm kárpát-ukrán kormány miniszterelnöke, akit a Magyarországgal való együttműködés vádjával vetettek börtönbe; 1939-től a magyar parlament alsóházának tagja”.

Werbőczy István olyan „kárpánton túli magyar származású jogalkotóként” került a lexikonba, mint akinek „1848-ig érvényben lévő főműve a kárpánton túli ukrán természeti jog egy sor intézményét is magában foglalja”. (Az „ukrán természeti jog” esetünkben a korabeli vlach kiváltságokat, például a gabonadézma-mentességet jelenti.) Avgusztin Volosin (1874–1946), a németek által kreált, huszti székhelyű Kárpát-Ukrajna miniszterelnöke, görög katolikus lelkész „a teológiai szemináriumot Ungváron, felsőfokú teológiai tanulmányait Budapesten végezte [...] 1897 és 1918 között kiadta Magyarország egyetlen ukrán újságját, a *Naukát* [...] 1907-ben magyar nyelven jelentette meg a budapesti Tudományos Akadémia által kitüntetett művét, *A kisorosz nyelv gyakorlati grammatikáját* [...] 1938. október 10-én a CSR elnöke az autonóm kárpát-ukrán kormány miniszterelnökévé nevezte ki. V.-t Kárpát-Ukrajna Szojmja 1939. március 15-én a független állam elnökévé választotta. Kárpánton túl magyar megszállása után Prágába emigrált”.

Vaszil Hadzsaga (1868–1938) kárpátaljai görög katolikus lelkész, történész és pedagógus, a Sevcsenko Tudományos Társaság tiszteletbeli tagja „Kárpánton túl egyházi, valamint a kárpánton túli ukránok szociális-gazdasági múltjának kutatója. Legfontosabb művei: *Adalékok a ruszinok és az orosz templomok történetéhez*, *A reformáció hatása a kárpátaljai ruszinokra*, *Fegyir Korjatovics fejedelem és Máramaros*, valamint *A munkácsi görög-katolikus püspökség történetének megírására tett első kísérlet*”.

Ausztria–Magyarország Magyar Királyságáról az tudható meg, hogy 20 890 000 lakosából 470 000 ukrán nemzetiségű. Az Amerikai Orosz Néptanács (Amerikanszka Ruszka Narodna Rada) az egyesült államokbeli kárpátaljai ruszin emigráció politikai szervezete. 1918-as megalakulását a szülőföld további sorsáról való döntés sürgőssége indokolta. „Az 1918. július 26-án lezajlott első kongresszus három változatra tett javaslatot: Kárpát-Ukrajna önállósulása, egyesülése Galíciával és Bukovinával, széles körű autonómia más államokban. Később az AON közeledett az USA-beli csehszlovák

tényezőkhoz, és 1918. november 12-én Scrantonban javaslatot fogadott el Kárpát-Ukrajna Cseh-Szlovákiához, annak föderális részeként való csatlakozásáról.

A Bánát (Bánság) „1919-ig Magyarországhoz tartozott, később Jugoszlávia (9310 négyzetkilométer) és Románia (18 715 négyzetkilométer) között osztották fel. Lakói románok, szerbek, magyarok, s 1945-ig németek; kisebb csoport ukrán (körülbelül 10 000 személy). Utóbbiak B. romániai részén élnek. A Temes [vár]megyei Lugoson, valamint 11 faluban, amelyek közül 2 szintisza ukrán. [...] A magyar fennhatóság alatt a bánáti ukránok a magyarosításnak, később a románosításnak voltak alávetve”. A Mária Terézia által Bécsben 1774-ben alapított görög katolikus szeminárium, a Barbareum fontos központja volt a kárpátaljai és galíciai szláv művelődésnek. A szemináriumot II. József bezáratta, helyette később (1803–1893) császári konviktus nyílt, „amely Galícia és Kárpátontúl görög katolikus egyházának egész sor ismert személyiségét adta”. A Bácska a Duna és a Tisza alsó folyása közötti terület: „1946 óta a Szerb Népköztársaság Vojvodina Autonóm Területének lakossága vegyes, közöttük 18 000 magát ruszinnak nevező ukrán él. Az ukránok a B.-ba a 18. század közepén települtek.” A török kiűzését követő 1718-as pozsareváci béke után az osztrák kormány az elmenekült törökök helyére szerbeket telepített, akik azonban elégedetlenek voltak a bécsi kormánypolitikával, s „tömegesen emigráltak a B.-ból, helyükre az osztrák kormány az állami földekre magyarokat, németeket, horvátokat, szlovákokat és Eperjes-vidék délkeleti részéből (Zemplén és Borsod [vár]megyékből származó ukránokat telepített”. Korrektnek mondható leírást kap Beregszász városa, amelynek „19 000 lakosából (1930-as népszámlálás) 3000 ukrán, a többi magyar és zsidó. A 11. században szászok alapították, magyar etnikai területen fekszik, a háborúig az ukránok a lakosság 10%-át tették ki. A csehszlovák uralom idején ukrán gimnáziumával Dél-Kárpátontúl ukrán szellemi életének központja”. Budapest szintén jelentős helyet foglal el az ukrán művelődésben: „a 18–19. században a kárpátontúli ukránok fontos kulturális központja; sok ukrán tanult az itteni egyetemeken; két görög katolikus parókiájának nyelve korábban az ukrán [ez téves állítás, a szertartások az Oroszországban nyomtatott ortodox könyvek nyelvén folytak! – T. I.], mára azonban elmagyarosodott [...] Az első világháború ideje alatt B.-en jelent meg a magyar nyelvű Ukrania folyóirat; 1918–21 között Budapesten diplomáciai missziót tartott fenn az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-ukrajnai Népköztársaság”. Tényszerűen, ám tagadhatatlanul ukrán nemzeti nézőpontból írja le a lexikon a bécsi döntést (1938. november 2.), „amelynek alapján

Szlovákia és Kárpátontúl déli része Magyarországhoz került. Kárpát-Ukrajna 1545 négyzetkilométert, valamint 182 000 lakost veszített, közöttük 30 000 ukránt”. Ehhez a közléshez annyit feltételenül hozzá kell tennünk, hogy a „Kárpát-Ukrajna” elnevezést csak néhány nappal a bécsi döntés előtt vette fel az addig Podkarpatszka Rusznak nevezett csehszlovák tartomány, s ezt is csak azután, hogy leváltották, majd megfosztották mentelmi jogától az autonóm kormány elnökét, Bródy Andrást. Őt váltotta fel az ukrán irányzat híve, Avguszt Volosin, akinek huszti székhelyű Kárpát-Ukrajnája pompásan beleillett a szovjetellenes berlini tervekbe, Nagy-Ukrajna megteremtésének kísérletébe, valamint a német részről aggodalommal szemlélt magyar–lenyel közvetlen érintkezés meghiúsítását szolgálta.

1868-ban a Slovenské noviny szlovák és a Federațiunea román lapok mellett a magyar Néptanítók Lapja mintájára megjelent „a népi [ruszin – T. I.] nyelven írott Gazeta dlja narodnih ucsityeljih című lap, a magyar oktatásiügyi minisztérium támogatásával”. A lapot 1873-ig adták ki. Az 1912-ben I. Ferenc József által alapított hajdúdorogi görög katolikus püspökség azért kap negatív értékelést, mert elmagyarosított papjai és parókiái nem fogadták el X. Pius pápa azon rendelkezését, mely szerint a liturgiát a magyar mellett ógörög nyelven is meg kell tartani. Elfogultságra vall a Gimnáziumok címszó alatt tárgyalt kárpátaljai tanintézmények bemutatása. Az 1613-ban a Zemplén megyei Homonnán Homonnai Drugeth György által alapított, majd 1640-ben Ungvárra áthelyezett, jezsuita gondozásban lévő gimnáziumra semmiképpen sem illik az „elmagyarosított” jelző. Közelebbi időkről szólva a lexikon megjegyzi, hogy „az ukrán kormány idején 7 ukrán állami gimnázium működött”, míg „a magyar megszállás alatt, 1939–44 között három ukrán gimnázium maradt fenn”.

VOLODIMIR FEDINISINEC:
ISZTORICSNA METAFORA
PROFESSZORA MAHOCSIJA,
ABO VCSENYIJ VID BOHA*

A kárpátaljai magyar–ruszin kivándorlócsaládban 1945-ben született Pavlo Robert Mágócsi (Magocsi), a torontói egyetem ukránságtudományi tanszékének vezetője, az egyesült államokbeli kárpáti–ruszin kutatóközpont elnöke jelentős tudományos munkásságot mondhat magáénak. Kutatásainak legfontosabb, mondhatni, összefoglaló műve a Cambridge-ben 1978-ban megjelent *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus (1848–1948)* 1994-ben Ungváron ukránul is napvilágot látott. (Figyelmet érdemel továbbá az általa szerkesztett és már megjelent *Kelet-Közép-Európa történelmi atlasza* és a megjelenés előtt álló *Kanada népeinek lexikona* is.) A mű, akárcsak a Mágócsi által képviselt ruszinságtörténeti irányzat, élénk vitákat váltott ki. Ami talán nem is meglepő: elsősorban nem tudományos, hanem politikai természetűeket. A ruszin önazonosság kérdése ugyanis Ukrajnában – különösen Galíciában és Kárpátalján – ma mindenekelőtt politikai tartalmat hordoz, s ennek megfelelően gerjeszt indulatokat. Úgy tűnik föl, még jó ideig a tudománytól idegen felhangok fogják kísérni ezt a vitát.

Volodimir Fedinisinec, az Ukrajna-szerte ismert ungvári költő, író, újságíró, kritikus, műfordító és etnográfus, bár eddigi műveit ukránul írta, a ruszin különösség híve. E felfogás követői az ukrántól eltérő önazonosságot vallanak magukénak, szemben azzal a kulturális és politikai koncepcióval, amely a Kárpátalján, Kelet-Szlovákiában, a romániai Máramarosban élő szláv népességet az egyetemes ukránságtól csak szokásaiban és nyelvjárásaiban különböző etnikai csoportnak tekinti. A szerző huszonegy „paragrafusból” álló esszékötete poézis és tudományosság ötvözete. Nem pejoratív értelemben használjuk a kifejezést: a kötet hódolat Mágócsi professzor munkássága előtt, a ruszin identitás történelmi-politikai és kulturális propagálása, valamint a szerzőnek mint „kisebbségi mindenesnek” bemutatása. Boldogabb tájak közönsége akár mosolyoghatna is azon a helyenként túlfűtött lelkesültségen, amely Fedinisinec művét áthatja. A szülőföldön és a környező

országokban, valamint a nagyvilágban élő és egykor élt „nagy ruszinok” elősorolásán, a „néplélek” idealizálásán, a fájdalmas múlton és a nehéz jelenen való borongáson.

Vegyük azonban figyelembe, hogy az önálló nemzetiségi és politikai szubjektumként csak a múlt század közepén színre lépő ruszinság több állam fennhatósága alatt (Osztrák–Magyar Monarchia, Csehszlovákia, Magyar Királyság, Kárpátontúli Ukrajna, Szovjetunió, Ukrajna) napjainkig sem tudta megvalósítani politikai törekvéseit. (A ruszofil irányzat vezére, Dobrjanszkij Adolf már 1861-ben az oroszoknak deklarált ruszinság számára területi, önkormányzati, oktatási és egyházi autonómiát követelt.) Politikai mozgalmait, a kárpátaljai Kárpáti Ruszinok Társasága, a szlovákiai Ruszin Újjászületés Társaság (Rusinska Obroda) a szerveződés szakaszában tartanak, vezetőik pedig nem kimondottan realpolitikuskok. A ruszinság pillanatnyilag a nyelvi ébredés korában van, egyelőre nem rendelkezik egységes irodalmi nyelvvel. Folyamatban van a kárpáti–ruszin nyelv grammatikájának megalkotása: Szlovákiában ezen Jurij Panyko és Stefán Bunhánics, Lengyelországban Miroszláv Hemják, Kárpátalján pedig Ihor Kercsa dolgozik. A ruszin nyelv szótárához maga Fedinisinec is gyűjt anyagot, jelenleg 50 000 szócikknél tart. A ruszin nyelvi mozgalom jelenleg azon az állásponton van, hogy a különböző nyelveken – magyarul, angolul, lengyelül stb. – író ruszin alkotók az összruszin kultúra elidegeníthetetlen részei.

Mágócsi nem hirdetett politikai programot, ellenfelei azonban annak tekintik azt a történeti kutatásokkal megalapozott felfogását, hogy a ruszinság történelmi útja, kulturális tájékozódása, szellemi és tárgyi kultúrája, vallása és nyelve eltér a többi keleti szláv népességétől. A nemzettudat szempontjából egyébként sem az a legfontosabb, hogy mások minek tartanak egy közösséget, az a perdöntő, hogy az minnek tartja magát. Ez természetesen nem illeszthető be abba a politikai képletbe, amely a ruszin lakosság szálláshelyét, Kárpátalját a jelenlegi ukrán történelmi felfogás szerint a Kijevi Rusztól eredeztetve ősi ukrán földnek tekinti. Ellenfeleinek érvrendszere így szinte magától értetődően a politikai rágalmak eszköztárából táplálkozik. Fedinisinec „személyekre bontva” hosszasan idézi ezeket a vádakokat. Ezek szerint a torontói kutató a szeparatizmus szálláscsinálója, Moszkva, Prága és Budapest ügynöke, a hegyi-karabahihoz, a krímihez és a dnyesztermellékihez hasonló konfliktusok előkészítője, a független Ukrajna ádáz ellensége. Az ungvári költő sem marad adós a viszontvállalással: a bírálók az ukrán függetlenség kikiáltásáig meggyőződéses kommunista kollaboránsok, KGB-ügynökök, az ukrán és a ruszin nemzettudat gátlástalan elnyomói voltak.

* [Mágócsi professzor történelmi metaforája, avagy az Istentől elrendelt tudós], Patent, Uzshorod, 1995, 272 p.

Posztkommunista társadalmakban az efféle vádaskodások nem szokatlannak, s ráadásul nem nélkülözik a valóság elemeit sem. Esetünkben a ruszin identitás ellenzőinek jelentős része a vádakat nyugodtan magára vonatkoztathatja. Nem makulátlanok azonban a jelenlegi ruszin mozgalom egyes vezéralakjai sem – itt a recensens nem Fedinisinecre gondol –, hiszen mai ellenfeleikkel azonos politikai rendszerben élve olykor azokkal azonos oldalon állottak. Ezeken túl egy-egy kalandor jellegű politikai megnyilvánulással mintha éppen deklarált ellenfeleik kezére játszanának. Ebben a tudománytól igen távoli csetepatében egyedül Mágócsi mondhatja tisztának magát, még akkor is, ha művei manapság politikai viharokat kavarnak, hiszen a történeti tények akkor is tények maradnak, ha éppen nem felelnek meg egy-egy divatozó ideológiának.

Ha nem állna fenn az az érdekelttségünk, hogy Ukrajna közvetlen szomszédunk, s Kárpátalján a ruszinok mellett magyarok is élnek, akár a páholyban ülők nyugalmaival szemlélhetnénk a botrányos elemekkel tűzdelt duellumokat. Nem ülünk azonban páholyban, ezért az az érdekünk, hogy az ottani feszültségek minél hamarabb elcsituljanak, s a tudomány választassék el a politikától. A tudósi teljesítmény méltatásán túl ez Fedinisinec munkájának egyik fő mondandója.

AZ EGZOTIKUM

Az összeállításunkban¹ szereplő régió, Kárpátalja történelméről, kultúrájáról különösen az elmúlt másfél évtizedben számos, a korábbi homályt és tudatos torzítást tisztázó mű látott napvilágot. Ennek ellenére ismételtelen előbukkannak – esetenként színvonalas szöveggörnyezetben – olyan értekezések, amelyek pontatlan és elfogult nézeteket hangoztatnak erről a népei által több néven nevezett és forgandó szerencsésű térségről. Ilyen szakmai karambol esett meg nemrégiben John Lukaccsal, azaz ahogyan a neves történész 1995 júliusában egyik világszerte ismert művének magyar kiadásában (*Az európai világháború 1939–1941*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995) nevezte magát, Lukács Jánossal. Könyvének 46. oldalán ez olvasható: „Most azonban irányítsuk figyelmünket egy nyomorúságos kis kelet-európai tartományra, Kárpát-Ukrajnára. Kárpát-Ukrajna és például Normandia között a különbség majdnem olyan nagy, mint az angol pázsit és a Góbi sivatag között. A nyugati demokráciák államférfiainak Kelet-Európát illető tudatlansága megbocsáthatatlan volt. A Kárpát-Ukrajnát illető tudatlanságuk legalább megbocsátható. Mégis bizonyos szempontból Kárpátalja volt a kulcs 1938–39 telén. Megpróbálom ezt a lehető legrövidebben felvázolni. A két világháború között az ukránok három államban éltek. A nagy többség a Szovjetunió területén belül élt továbbra is. Az első világháború után három és fél millió ukrán találta magát az új lengyel államon belül, amely iránt csekély vagy semmilyen lojalitást nem éreztek. [sic!] Végül Csehszlovákia legkeletibb vidékén éltek azok, akiket testvéreiktől a Kárpátok választottak el: innen ered az elnevezés is: Kárpát-Ukrajna. Sötét, sáros, hegyes-völgyes vidék volt ez, babonás és elmaradott, messze Nyugat-Európától, s messze Prága kivilágított kirakataitól is. Lakói, a Lengyelországban található számos ukránnal ellentétben, soha nem éltek orosz uralom alatt. 1918 előtt Magyarországhoz tartoztak – s tény az, hogy elég sok magyar is élt Kárpátalján. Most, 1938-ban, Csehszlovákia felosztása során vérszemet kaptak.”

Eddig tart az idézet, s most a John Lukacs-Lukács János iránt érzett tiszteletünk mellett lássuk a pontatlanságokat.

A *toponímia*. Az idézett szövegben a Kárpát-Ukrajna és a Kárpátalja helymegjelölés következetlenül váltja egymást. Az egykori Ung, Bereg, Ugo-

¹ A Forrás 1997/5., kárpátaljai tematikus számában.

csa és Máramaros vármegyék részeiből képződött térséget az őslakos magyarok Kárpátaljának, a ruszinok Podkarpattyjának nevezik. (A csehszlovák megszállás alatt [1919–1938/39] hivatalos megnevezése: Podkarpatská Rus (Kárpátaljai Oroszország). A Kárpát-medence és Közép-Európa felé orientálódó őshonos populációtól még a mostani, Kijevben székelő ukrán főhatalom elfogadása mellett is furcsa lenne a Kárpátontúli Terület (Zakarpatszka oblaszty) típusú földrajzi-adminisztratív helynév használata. Nem kívánván belemenni a felújult ruszin–ukrán identitásvitába, megjegyezzük, hogy a Kárpát-Ukrajna (Karpatszka Ukrajina) elnevezés 1939. március 15. és 18. között volt hatályos. Ekkor szállták meg a magyar csapatok az első bécsi döntés (1938. november 2.) után a Cseh-Szlovákia keretein belül megmaradt Kárpátalját, melyet az ukrán orientációjú németbarát Volosin-kormány az 1939. március 15-i huszti nemzetgyűlésen (szojm) Kárpát-Ukrajna néven önálló államnak kiáltott ki, majd közvetlenül a proklamáció után az akkor Romániához tartozó Máramarosszigetre, majd Kolozsvárra, onnan pedig a korabeli Jugoszláviába (Zágráb) menekült.

A magyar vérszem. Amint azt John Lukacs is említi, a terület 1918-ig (helyesebben 1919-ig) Magyarországhoz tartozott. Tegyük még hozzá: a magyar honfoglalástól és az államalapítástól kezdve megszakítás nélkül. A Saint-Germain-en-Laye-ben 1919. szeptember 10-én megkötött szerződés értelmében a térséget széles körű autonómia ígéretével Csehszlovákiához csatolták. A két világháború közötti hivatalos magyar álláspont a békeszerződésben elszenvedett sérelmek korrigálása volt, s ezek között természetesen a területi revízió követelése kiemelten is szerepelt. A korabeli kommunikációs lehetőségek között a magyarországi propaganda ezt sugallta a szomszédos országok magyarságának, amelynek tömegei az idegen fennhatóságot egyébként is átmeneti állapotnak tekintették. Kétségtelen, hogy az etnikai alapon végrehajtott első bécsi döntés után a maradék Cseh-Szlovákiában az autonóm tartomány jogállását elnyert Podkarpatská Rusban a magyarok szórványokban és szigetekben (Nagyszőlős, Técső, Visk, Huszt, Aknaszlatina, Rahó, Kőrösmező stb.) éltek. A berlini szovjetellenes tervekben néhány hónapig afféle ukrán Piemontként élt az „önálló” Kárpát-Ukrajna, ám Cseh-Szlovákia szétverésekor, az „önálló” Szlovákia létrejöttékor, az önjelölt törpeállam támogatása elvesztette értelmét. Az 1939 márciusában Magyarország, Szlovákia és Románia között elterülő, a német támogatást elvesztő államocskának nem sok választása maradt. A Máramarosszigetre menekülő Volosin Ágoston tett ugyan egy tétova ajánlatot Romániának kimúlt országa megszállására, ám a területi hódításoktól amúgy nem idegenkedő

Bukarest ekkor szerfölött óvatos volt. A későbbi birtokbavevőt, a Szovjetuniót ekkor még Lengyelország választotta el az 1944 őszén már „ősi ukrán földnek” nevezett területtől, de akkoriban Sztálin, ahogy egy korabeli angol karikatúra mutatja, egyébként is a Hitlerrel kötendő nászával volt elfoglalva. Magyarországnak e térségre történelmi jogai voltak, s ezekkel élni is kívánt. Nem tagadható, hogy a csehszlovák megszállás alatt átgondolt politikai koncepció jegyében kitermelődött egy ukrán érzelmű magyarellenes helyi elit, a magyar katonai bevonulást kísérő szórványos csetepaték közben vezetésétől elhagyott államocskának egyszerűen nem volt más lehetősége, mint elfogadni a magyar fennhatóságot.

...babonás és elmaradott... A jelzők a Normandiát és a Góbi sivatagot összevető kontextusban hatásosan hangzanak. Ám ha kísérletet teszünk az ezen a tájon született magyar, ruszin, román népi és magaskultúra produktumaira, e kétségkívül peremvidéken fekvő térség lakóinak nincs okuk pironkodni.

Nyugati könyvtárakat is ismerő történészeink és kutatóink visszatérő panasza, hogy az említett bibliotékákban szomszédaink magyarellenes, torzító propagandaanyagokat helyeznek el. Sajnálatos, hogy a nálunk született történelmi munkák világnyelvekre fordítva kevésbé vannak jelen ezekben a könyvtárakban. Még sajnálatosabb azonban, hogy a torz információk számát kiváló magyar történészek is gyarapítják.

A SZLOVÁK FENOMÉN*

Lehetséges-e mai viszonyaink közepette szóértés, s valóságos, nem csak a politikai propaganda szintjén és színvonalán szajkózott megbékélés magyarok és szlovákok között? Kétségtelen, az aktuális helyzet nem kecsegtet sok jóval, a politikai kurzus éppen ezek ellen hat. A reményről s a kezdeményezésről letenni azonban talán már éppen emiatt a katasztrófaközei állapot miatt sem szabad. El kell mondani ismét azt az unalomig ismert tételt, hogy a közeledést a demonizálást oszlató megismerés segíti a leghatékonyabban. E vonatkozásban a pozsonyi Kalligram Kiadó Visegrád Könyvek sorozata a szlovákkérdéssel foglalkozó kötetének jóvoltából most a magyarul olvasó közönség van előnyösebb helyzetben, hiszen a szlovák szellemi és politikai élet e századi reprezentánsainak gondolataival, politikai eszmerendszerével ismerkedhet meg. Széles merítésben, hiszen a római katolikus papból lett államelnök, Jozef Tiso mellett olvashatóak a kommunista ideológiát a nemzeti eszmével összegyúró Vladimír Mináč, a költő Ladislav Novomeský, a kiváló elméleti közgazdász, Eugen Löbl, a náci bérenc belügyminiszter, Alexander Mach, a nonkonform nézetei, valamint a nemzeti gyarlóságok fölött gyakorolt ironiája miatt szellemi fenegyerekként kezelt irodalomkritikus és esszéíró, Alexander Matuška, a napjaink ellenzéki politikusaként ismert filozófus, Miroslav Kusý, a szlovák históriáról figyelemre méltó gondolatokat fölvető történész, Daniel Rapant, a jobb- és baloldali radikalizmus között hanyódo író, Milo Urban, a nagyhatású irodalomtörténész, Štefan Krčmery írásai, hogy csak néhányukat említsük a kötetben szereplők közül.

Mi is hát a szlovákkérdés lényege szlovák prizmán keresztül? Az olvasónak az a benyomása, hogy elsősorban magyarkérdés, csehkérdés, zsidókérdés, s csak ezek után szlovákkérdés. A történelmi előzmények, a magyar államkeretek közötti nemzeti és társadalmi fejlődés, a Csehszlovákián belül demonstratív is jelentkező cseh szellemi és gazdasági fölény, a zsidó polgárságnak a szlovák államban 1942-ig, a Magyarországhoz visszacsatolt területeken 1944-ig datálható fizikai jelenléte, gazdasági és társadalmi pozíciói ismeretében ez nem kifogásolható. Inkább a régióinkban ugyan nem szokatlan, ám a szlovákságnál igen jelentősen megnyilvánuló negatív önmeghatározás

ötlik szembe. Jelesen, hogy a szlovák öndefiníció mennyire elutasító ezekkel a nemzetekkel szemben.

Okai, a kiegyezés utáni, inkább retorikájában, csőlátó „úrlovasi” megnyilvánulásaiban, mint a hatékonyságában erős magyarosító politika, az el-sinkófált dualista berendezkedés mellett keserű ráadásként jelentkező cseh expanzió, a szlovák múlt nyomasztó emlékei. Ez kétségtelen, s a recenzenst is csupán amiatt nyugtalanítják ezek a tanulmányokból előtörő heves történelmi indulatok, mert napjaink szlovák politikai praxisát ez a sérelmeket megtorolni kívánó attitűd hatja át.

Az írárok jelentős része a történelem magyarázatával, kommentálásával, historizálással, egyszóval a történelemmel való viaskodással foglalkozik. Nem szokatlan ez sem a térségünkben, ám az írárokban tapasztalható vehemencia mintha valamilyen ürt, talán az államjogilag is meghatározható történelem hiányát akarná betölteni. „A régészek és a sírásók nemzete vagyunk, Szlovákia egy nagy temető. Nálunk mindennap halottak napja van. Ásunk és túrunk a sírokban, holt tetemek után kutatunk, és a nemzetért dolgozó ember számunkra elsősorban az, aki kikapar egy csontvázat, spirituszbá teszi, és felkiált: Nemzet, térdre!” – írja a Prágában színvonalas szellemi irányzatokon nevelkedett, a „frázisos nacionalizmust” mélységesen megvető Alexander Matuška.

A szlovákok és a csehek együttélésének a közös köztársaságban egyik nagy dilemmája volt a két országrész államjogi kérdése. A Beneš által rögzítésen képviselt, „csehszlovák politikai nemzet” eszméje, amely természetesen a cseh felsőbbrendűséget jelentette, praktikusán a csehek német-, illetve a szlovákok magyarfóbiáját (volt) hivatott gyógyítani, illetve így kívánta stabilizálni a köztársaság biztonságát. A szlovákság többségének azonban ilyen áron nem kellett a viszonylagos biztonság, ők az 1918-as pittsburghi egyezmény betűjéhez ragaszkodtak, amelynek értelmében a csehek és szlovákok közös államában Szlovákia saját közigazgatással, parlamenttel és bíróságokkal rendelkezik. Pozsonynak ezt a kívánságát azonban Prága önszántából soha nem méltányolta, hogy ez megvalósulhasson, ahhoz mindig történelmi sorsfordulónak kellett bekövetkeznie. Nem valósult meg tehát az érdekek kölcsönös egymáshoz közelítése, sokkal inkább az a nézet tartotta magát, hogy a szlovákok a demokratikus államszerkezet előnyeiből egyszerre „túl sokat és túl korán kaptak”. A „túl korán” megállapításnak abban az értelemben volt jogosultsága, hogy a cseh és a szlovák országrész között a gazdasági fejlettség tekintetében a csehek javára jelentős eltérés mutatkozott. Ám az is igaz, hogy befolyásos cseh gazdasági és politikai körök tudatosan akadályozták ennek kiegyenlítését.

* A szlovák kérdés a XX. században. Összeállította Rudolf Chmel, Visegrád könyvek, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996.

Megegyezés helyett a szlovák autonomizmus és annak cseh elutasítása tuszkodott egymással, pedig kínálkoztak ésszerű megoldások is. Milan Hodža, aki a csehszlovák kormányban több miniszteri posztot is betöltött s 1935 és 1938 között miniszterelnök volt, az erős önkormányzatiság elvére alapozott regionalizmus híve volt, 1934-ben megjelent tanulmányában egyaránt elutasította a közigazgatási rendszer centralizálását és a politikai autonomizmust. Szerinte egy olyan államban, amelynek történelmi részei különbözőképpen fejlődtek, a regionalizmusnak kell érvényesülnie. Prága azonban valóságosan nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel: a Szlovákiának és Kárpátaljának (akkori nevén Podkarpatská Rus) adott részlegesen önálló intézményrendszerrel végzetesen elkészt, az említett autonómiák már csupán az első köztársaság széthullásának politikai díszletei lehettek.

A szlovák–magyar viszony jobb megismerését teszi lehetővé Daniel Rapantnak a trianoni békeszerződés tizedik évfordulója alkalmából írott tanulmánya (*Magyarosítás, Trianon, revízió és demokrácia*). Figyelemre méltó, ám a korszakolás vonatkozásában vitatható az a megállapítása, mely szerint az erőszakos és természetellenes magyarosítás még 1790-ben kezdődött, s ennek Trianon csupán logikus betetőzése. A magyar nemzetiségpolitika szűkkeblűségét Rapant szerint még az 1868-as nemzetiségi törvény sem tudta ellensúlyozni, hiszen az nem kívánta elismerni a nem magyarul beszélő állampolgárok kollektív jogait. A törvény nem a magyar belső fejlődés eredményeként, csupán a kényszerítő külső körülmények hatására jött létre, s amint megszűntek ezek a pressziók, a nagyvonalúnak hirdetett jogi elvek is a lomtárba kerültek. Megállapítása szerint a magyarok általában hajlamosak arra, hogy ilyen jellegű törvényeket kizárólag a külső késztetéseknek engedve hozzanak. Trianon után tíz évvel, amikor a magyar kormány hivatalos álláspontja a területi revízió volt, ez az érvelés talán még meg is állta a helyét. Ez az érvrendszer napjaink szlovák politizálásában is jelen van, ma azonban nyugodt szívvel utasítható a rosszízű gyanúsítgatások tartományába. A magyar társadalom ugyanis két elveszített háború és ismételt területi veszteségek után már túl van a mítoszokra építkező nemzeti romantikának azon a fokán, amelyből politikai számításból az erőteljesen manipulált szlovák közgondolkodás ma még képtelen kievickélni. Egyetérthetünk Daniel Rapantnak azzal a vélekedésével, hogy a húszas években Ottlik László jogakadémiai tanár által készített tervezet, amely a történelmi Magyarország területeinek újraegyesítését az egyenjogú népek közjogi egyesüléseként képzelte el, eleve rossz koncepcióból indult ki. A nemzeti, politikai és kulturális kibontakozás magasabb fokozatait megtapasztalt román, szerb, szlovák poli-

tikai és szellemi elit számára az egy évtizedes különállás is elegendő volt arra, hogy elutasítson bármilyen magyar állami keretet. A magyaroktól Rapant a demokrácia jegyében fogant erkölcsi újjászületést, a nemzetek önrendelkezési jogának feltétel nélküli és őszinte elismerését, az ezzel ellentétes hátsó szándékok teljes kizárását várja el. Ilyen feltételek mellett, bár nem híve a „határok tologatásának”, akár a jelenlegi határok megváltoztatását sem tartaná elképzelhetetlennek. Évtizedek múltán kommentárként hozzátehetjük: a vázolt erkölcsi emelkedettségre változatlanul és kölcsönösen szükség van. Erősítésre ma talán a szlovák térfélen lenne szükség.

Önironikus felfogása miatt igen tanulságos Alexander Matuškanak a szlovák nemzeti jellegről 1946–47-ben írott tanulmánya. Nagyvonalúságukban az említettek elutasítják az apró-cseprő munkát, grandiózus feladatokra vágyanak, amelyeket aztán rendre elfuserálnak. Istentől való tehetség dolgában a szlovák senkinél sem alábbvaló, ám a teljes kibontakozásban valami mindig meggátolja. A szerző profán ítélete szerint saját lustasága. A világhoz való viszonyában „nemzetébresztő” apostolai a bezárkózást, az új eszmék kategorikus elutasítását s az elmaradottságot magasztalják. Az életet a külvilág tényeire tekintet nélkül „sajátosan szlovákosan” kívánják berendezni. Egykori ifjú rajongói, akik a korai időkben a hazáért és a nemzetért lelkesedtek, s a köz szolgálatának szentelték életüket, a jelenben is fellelhetőek. Igaz, életkoruk kissé kitolódott, s rajongásuk immár negyvenévesen a hetedikes gimnazistához fogható. Sekélyes hazafiassága a leghevesebb gátlástalansággal akkor nyilvánul meg, ha a cigánnyal mulat, ilyenkor mint unikális értéket, büszkén hangoztatja szlovákságát. S nem máshol, mint a helyeslő és azonosan érző szlovákok körében. A szerző tovább is sorolja a nemzeti jelleg leűjtő példáit, de idézésében itt megállunk. A szlovák gyarlóságok eme viszonylag hosszabb tálalását is azért vállaltuk, hogy okulhassunk belőle: ha a nemzetkarakterisztika e szomorú lajstromában a szlovákot a magyarral helyettesítjük be, akad gondolkodnivalónk.

A vaskos kötet minden írását nincs terünk ismertetni, ezért csupán néhány általánosnak mondható tanulságot szeretnénk megemlíteni. A közép- és délkelet-európai kisnépek közeledését tevőlegesen is segítő kiadó e gyűjtemény kiadásával korszakos tettet hajtott végre. A figyelmes olvasó számára érthetőbbé válnak a magyar–szlovák együttélés buktatói, közös múltunknak jelenünket is befolyásoló görcei, de ugyanakkor láthatóvá válnak a szóértés és megbékélés lehetséges elemei is. Szerencsés lenne ez utóbbiakat fölérősíteni. Ezért is lenne üdvös, ha a szakemberek és az érdeklődő közönség mellett gyakorló politikusok kézikönyvei között is megtalálható lenne ez a kötet.

TÜNT TÁJAK ÜZENETE*

A finom érzékkel szerkesztő, érzelmenyilvánításában visszafogott Illés Endrének a szépeességi településekről 1943-ban írott esszéje címét viseli a dunaszerdahelyi kiadó, illethetnének így is, szerelmes honleíró kötete.

Fontosnak véljük az érzelmek említését, hiszen számos olyan írótól – Szvatkó Páltól, Márai Sándortól, Cs. Szabó Lászlótól, Kassák Lajostól, Borsody Istvántól, hogy néhányat említsünk a kötetben szereplőkből – olvashatunk szemérmesen rajongó leírásokat erről a tájról, akikről a korábbi irodalomtörténet mint emóciókat kerülő alkotókról értekezett. Legalábbis olyan értelemben, hogy életművüknek ezt az egykori Felső-Magyarországra vonatkoztatható elemét igyekezett kiiktatni az irodalmi köztudatból. (Az öncsonkító irodalompolitika – az esztétikai és politikai elfogultságokban tévelygő delfinológia nagyobb dicsőségére – természetesen nemcsak ebben a régióban volt kirekesztő, a korabeli felfogás szerint a szomszéd népek minden égtájon [hiper]-„érzékenyek” voltak.)

Csupán a játék és a szemléltetés kedvéért: egy pillanatra érdemes összevetni ezeket az írásokat a szintén ebből a korból származó magyarországi falukutató irodalom kötetivel. Míg Illyésék, Féjaék, Szabó Zoltánék műveit komorság, az aggasztó közállapotok szigorú leírása jellemzi, addig ezeket a felföldi tájakat bemutató esszéket valamiféle derűs polgári életszemlélet járja át. Lehet természetesen sorolni a különbözőségeket, az országcsonkítás zsákutcájába szorított, a korszerű fejlődést gátló magyar belviszonyokat, a földbirtokrendszer lehetetlenségét, az általában vidékről származó írók erős elszántságát, a feladat korszakos jelentőségét. E kétségbe nehezen vonható tények mellett is szembeszökő azonban a kisebbségi sorba került nemzetrészt jobb kedélyállapota, a kényszerű elszakíttottság hátrányainak méltóságteljes vállalása.

A válogatás írásai, amelyek korábban kötetekben, folyóiratokban és hírlapokban jelentek meg, az 1916 és 1947 közötti időszakot fogják át. A korhatárokat természetesen a datált megjelenésre értjük, hiszen egy-egy esszé a jelenkor történései mellett évszázadok társadalmi, történelmi folyamatait elemzi. A történelmi Magyarországnak olyan páratlanul sajátos területén, amelyhez más régió nem volt fogható. A táj etnikailag és konfesszionálisan

szerfölött színes: különböző vallások híveként egymás mellett s egymással keveredve élt itt magyar, cipszernek és pressburgernek nevezett német, szlovák, olasz bevándorló, zsidó, lengyel és ruszin. Felívelő, majd lehanyatló foglalkozási ágak, bányászat, kézművesipar, kereskedelem töltötte ki az itteniek életét. Olyan összhatásban, amelyet Passuth László így ír le igen érzékletesen 1939-ben keltezett tanulmányában: „A régi sárosi magyarok nem maguk építették a várost, de az ő kedvükért tette le az egykori német kőműves otromba malteroskanalát, s vette elő finomabb szerszámaikat, hogy kőpártákkal cifrázza ki a nemesi házak tetejét, és graffitókkal díszítse a kastélyok homlokzatát.” S mindezt azért, hogy mindenki tetszésére egy csipetnyi latinus könnyedséget varázsoljanak e kedélyes vármegye városaiba.

Az újabb korban ez már csak emlék, ekkor már a magyar nosztalgia küzd a csehszlovák „modernizációval”. Az egykor magyar vagy német többségű, vagy legalább jellegükben ilyen városok (Kassa, Eperjes, Bártfa, Rozsnyó, Selmecbánya, Rimaszombat, Érsekújvár, Pozsony) a fordulat után megváltoztak. Küllemükben legalábbis, hiszen az állami hivatalok tisztviselői, a beköltözött garnizonok állománya alkalmas volt arra, hogy nagyban módosítsa a látképet. Ily módon vált szinte egyik napról a másikra Kassa a „legcsehszlovákabb” várossá. Ezek azonban a külső jegyek, s nem jelentik feltétlenül a városok szellemiségének azonnali megváltozását. Ha belső körébe visszahúzódva is, de e városok magyar polgári rétege a vadonatúj határ megvonása után lokális tudatában és identitásában akár erősödhetett is.

Az 1919 előtti Magyarország közép-európai „világvárossá” fejlődő, gazdasági és szellemi erőket összpontosító fővárosa, Budapest – különösen hogy a vasúthálózat folyamatos fejlesztésével a közlekedési lehetőségek is jócskán javultak – erős csábításnak tette ki a vidéki Magyarország érvényesülni vágyó polgárait. Ez a vonzás és a földrajzi közelség főleg a felvidéki városok közönységére volt nagy hatással, sokan váltak közülük véglegesen vagy átmenetileg a főváros lakóivá, de mindenképpen fogyasztói és hódolói voltak Budapest gazdasági, kereskedelmi és kulturális produktumainak. A határmeghúzás után a közvetlen érintkezés és kapcsolattartás lehetősége ha nem is szűnt meg teljesen, de nagymértékben megnehezedett. A kényszerű helyzet következtében az addigi egyetlen tájékozódási pont egyedülvalósága megszűnt, egyre több magyar tűnt fel a prágai német egyetemen, de az országos politikában részt vevő magyar pártok képviselői is ebben a nagy múltú és vonzó városban tevékenykedtek. Ugyanakkor a szülőföldjükön maradtak közül is egyre többen ébredtek rá a couleur locale szépségeire, értékeire s egyben ebből adódó feladataikra.

* A tölgyerdőre épült város. Felföldi tájak, városok. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1996.

Az utóbbiaknak ugyanis ebből a helyi előzményből és hagyományból kellett tovább éltetniük az egyetemes magyar kultúrát. Az első bécsi döntés után Pozsonyban éppen szellemi s nem mellékesen családi kötődései miatt maradt Peéry Rezső 1939-ben Karácsony Sándor azon gondolatát idézi, mely szerint a magyarság legkitartóbban, legigazabban mint individualista hajlamú nép a „kisautonómiákban” élt és virrasztott léte fölött. Néha egy jogait körülbástyázó község volt ez, néha egy egyházkerület, néha Erdély. Vagy például, s ezt már a recenzens teszi hozzá, az aktuálisan Szlovénia névezett csehszlovák országrész. A Filep Tamás Gusztáv és Szőke Edit által közreadott válogatás ezeknek a szubszidiaritással, a helyi cselekvéssel érintkező „kisautonomista” törekvéseknek a dokumentuma.

Vajon 1920 és 1947, azaz az első, majd a második világháborút lezáró békekötések után mi fogható még fel, s mi őrizhető még meg a magyar közművelődés polgári és nemesi hagyományaiból a Szepességben, Kassán, paraszti létformájából a Mátyusföldön vagy az „odaválósí” magyar pressburger gyökerekből Bratislava-Pozsonyban? Nos, azt mondhatjuk, sok is meg kevés is. A magyar hagyományról értekező szerzők félreérthetetlenül vallják, hogy számukra fájdalmas a magyar etnikum számbeli és közéletbeli visszaszorulásának, a városi-polgári értékek eltűnésének s a csehszlovákizmus jegyében megvalósuló, e tájon hatalmi és idegenes érzéketlenségével bántó modernizáció kibontakozásának a látványa. A szerzők, akiknek többsége – az egyedüli Kassák Lajost kivéve – a polgári-konzervatív eszmények híve, nem a korabeli magyar propaganda „mindent vissza!” szólamhazafiságát vallja. (Úgy véljük, ennek az állításnak nem mond ellent az etnikai magyar területek visszatérésének euforikus hangulatában született egy-egy mű, például Tichy Kálmának a korabeli Rozsnyót vagy Aradi Zsoltnak az 1939-es Kassát megörökítő leírása.) Ellenkezőleg, mivel Borsody István, Dobossy László, Jócsik Lajos, Márai Sándor, Peéry Rezső, Cs. Szabó László vagy éppen Szalatnai Rezső formátumú humanistákról van szó, hihető, hogy az említettek értékelvi és kölcsönösségi alapon a szlováksággal való kiegyezés őszinte hívei, írásaikban ugyan csak ritkán lelhető fel szlovák összefüggésben a klasszikusan értelmezett történelemre való hivatkozás, ám az őshonos szlovák népi elem az általuk elemzett történeti folyamatokban mindig és mindenütt jelen van. S jellemzően nem a korban egyébként eléggé elterjedt magyar felsőbbrendűség szemszögéből.

A szerkesztők jól érzékelhető nézőpontja a felföldi táj és társadalom fontos gócainak bemutatása. Az első Csehszlovák Köztársaság e déli, délkeleti sávjának lakói, akik az egykori s ekkor már kettéosztott Máramaros megyét

leszámítva túlnyomó többségükben magyarok, váratlan helyzetbe kerültek. A Csallóköz széli Pozsony és a kárpátaljai Técső és Aknaszlatina magyarjai úgy kerültek közös kisebbségi léthelyzetbe, hogy korábban sohasem voltak azonos regionális hagyományaik. A vadonutú ország újdonsült állampolgáraiként sem indult meg közöttük a korban talán már – technikailag legalábbis – könnyen működtethető kommunikáció. Azaz a hírlapok s a rádió kezdeti elterjedésének korában az említettek meglehetősen keveset tudtak egymásról. Ez nem is csoda, hiszen nagyjából az országos közéleten kívül maradt, falun élő földművesekről vagy mezővárosok lakóiról volt szó. A kisebbségi összetartozás tudatát elsősorban az értelmiségiek és a történelmi egyházak ápták. Ugyanez elmondható a csallóköziek és a bodrogköziek napjainkig érzékelhető, egymástól elkülönülő térségi tudatáról is. Erénye tehát a kötetnek, hogy szándéka szerint a teljes felföldi táj és társadalom bemutatására törekedett.

Akadhatnak olyanok, akik kifogásolják, hogy a válogatás szerzői közül hiányzanak a csehszlovákiai magyar baloldal, a Sarló és a kormánypártoló „aktivizmus” képviselői, lévén ők is a csehszlovákiai magyar múlt tevékeny részesei. Ha azt vesszük tekintetbe, hogy e kötet esszéisztikus kereteibe éppen az általuk kultivált szociografizáló vagy túlságosan is a politikai agitáció és publicisztika terrénúmához sorolható írásaik miatt „nem fértek be”, ez már elegendő indoknak számítana. Nem erről van azonban elsősorban szó. Utószavában Filep Tamás Gusztáv kifejti, hogy ezeknek a szerzőknek a többsége az 1948-as csehszlovákiai balfordulat után folyamatosan beépülhetett az irodalmi-politikai köztudatba, írásaik egyre sűrűbben jelentek meg. Ha 1968-ig elhallgatták is a többségi társadalom lelkiismeretéhez szóló nagy ívű, *A vádlott megszólal* című írását, Fábry Zoltán cikkei, tanulmányai és esszéi folyamatosan láttak napvilágot Csehszlovákiában. Szakaszos elhallgattatásokkal ugyanez mondható el a Sarló egyik vezéralakjáról, a Csehszlovákiából Romániába távozni kényszerült Balogh Edgárról is. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a csörlátó „proletár internacionalizmus” tobzódásának enyhültével a magyarországi kiadók is elsősorban a baloldalhoz sorolható írók alkotásaival kezdtek hozzá az utódállamokban született magyar művek bemutatásához. Így méltányolható a kötet összeállítóinak az a törekvése, hogy a polgári oldal íróinak színvonalas műveit jelentessék meg.

Pragmatikusnak mondott, ugyanakkor a haszonelvű kizárólagosság ingatag talajára építkező korunkban lehet-e jelentésük és üzenetük ezeknek az írásoknak? Úgy véljük, igen. A magyar önazonosságára adó egykori felföldi, mai fogalommal szlovákiai magyar nemzetrész számára azt üzenik,

hogyan (ős)honossága nem előzmény nélküli, felmenői nem csupán helyben lakó populáció, hanem az ország rész tiszteletet érdemlő gyarapítói voltak. Az egyetemes magyarság számára pedig azt, hogy történelmi, szellemi és kulturális hagyományai nem a mai ország politikai határainál érnek véget, s hogy az egykori Magyarországot – kevés időt leszámítva – a területén élő népek fenntartás nélkül hazájuknak tekinthették. Múltjára és mai állapotára valamit is adó nemzet nem mondhat le történelmének erről a szakaszáról. Napjaink rosszindulatú politikai praktikák között hányódó embere számára azt üzeni ez a kötet, hogy a békés együttélésnek kies tájainkon igenis van esélye. Vagy ha távlatosabban szemlélődünk, csak ennek van esélye.

Ezt példázzák a nyelvek, nemzetiségek, kultúrák egymást termékenyítő keveredéseinek a kötetben megidézett esetei. Azt, hogy a kiváló közgazdász író, Berzeviczy Gergely környezetének hatására gyerekkorában jobban tudott szlovákul, mint magyarul, hogy *A falu jegyzőjének* írója, Eötvös József, hogy a Hunfalvyak, a nyelvész és etnográfus Pál, valamint a földrajztudós János, vagy Pulszky Ferenc, aki magyar politikusként, régészként és művészet-történészként hagyott nyomot maga után, fiatalkorában csak törte a magyar nyelvet. Azt, hogy az utókor a magyar múlt nagy alakjaiként emlékezik rájuk s a hozzájuk hasonlítható kiemelkedő személyekre, csak az aktualizáló politikai elvakultság mondhatja az erőszakos elmagyarosítás példáinak.

UKRAJNAI NEMZETISÉGTÖRTÉNET DOKUMENTUMOKBAN*

Ha csupán az egykori szovjet hírközlő szervek információira hagyatkozott, a gyanútlan szemlélő azt gondolhatta, hogy a Szovjetunióban nemzetiségpolitikai vonatkozásban konszolidált viszonyok uralkodnak. Ez a téves megállapítás természetesen elsősorban a második világháború és a Sztálin halála utáni időszakra vonatkoztatható. A desztalinizálás idején ugyanis napvilágra kerültek a szovjet állam és erőszak szervezetei által elkövetett népellenes bűntettek, a népeket sújtó kollektív büntetés eseteit az utódok azonban kivétel nélkül a halott diktátor számlájára írták.

Az idilli képet zavaró mozzanatokról a hatvanas évek közepétől térségünk lakói legfeljebb nehezen hozzáférhető szám- és tamizdatokból, valamint nyugati rádióadókból értesülhettek. Az oroszországi polgárjogi csoportok mellett a Kaukázusban, Ukrajnában és a balti köztársaságokban ekkor erősödtek meg a nemzeti mozgalmak. Közös mozgatórugójuk a nemzeti kultúra és az anyanyelv visszaszorítása, továbbá az erőszakos nyelvi oroszosítás elleni tiltakozás, valamint a köztársaságok nagyobb autonómiájának elnyerése volt. Ukrajnában ekkor kezdték megismerni az irodalomkritikus Ivan Dzjuba, az újságíró Vjacseszlav Csornovil, a történelemtanár Valentyin Moroz, az író Mihajlo Oszadcsij nevét. Közös sorsuk: a hosszabb-rövidebb ideig tartó munkatábor.

A főként Kijevben és Lvivben aktív ukrán ellenzék, vagy ahogyan a korabeli Szovjetunióban nevezték, a belső disszidensek legfontosabb vezérlőelve egészen 1991-ig, a birodalom széthullásáig a nyelvi és kulturális asszimiláció, az erőszakos oroszosítás elutasítása és a nemzeti értékek védelme volt. Így nem csoda, hogy a függetlenségét a Szovjet Birodalom megszüntével elnyert országban a nemzetiségi kérdés különös érdeklődést kelt, s ez a politikai könyvkiadásban is megmutatkozik. Az alább bemutatandó dokumentumgyűjtemény is e tárgyból, az ukrain „nemzetiségi viszonyok” kérdésének köréből merít. A források műfajilag igen változatosak: politikai esszék, nemzeti tanácsai törvények, pártprogramok, kiáltványok, feljelentés értékű titkos fel-

* *Nacionalnyi vidnoszini v Ukrajini u XX. sz. Zbirnik dokumentyiv i matyerialiv* [Nemzetiségi kapcsolatok Ukrajnában a XX. században. Dokumentumgyűjtemény], Naukova Dumka, Kijiv, 1994.

jegyzések, pártutasítások, miniszterelnöki beszédek, felhívások. A nevezett dokumentumokat a tárgy tanulmányozásához szükséges, a korban előszeretettel alkalmazott rövidítések és betűszavak magyarázó feloldása, az ukrán diaszpórákról szóló statisztika, valamint a jelenlegi ukrán pártok kisebbségpolitikai programjainak gyűjteménye egészíti ki.

A kötetben szereplő 223 dokumentumból a recenzens – kissé önkényesen – a második világháború utáni korszak anyagának egy-egy jellemző darabját veszi szemügyre. Ennek lehetséges indoka, hogy az érdeklődő közönség előtt talán ez az időszak kevésbé ismert.

A közvetlenül a második világháború után keletkezett dokumentumok egy része a Nyugat-Ukrajnába bevonuló és ott megtelepülő NKVD- (Belügyi Népbizottság) és NKGB- (Állambiztonsági Népbizottság) alakulatoknak a helyi sajátosságok iránti érzéketlenségéről és brutális magatartásáról tanúskodik. Az egyik, az USZSZK főügyésze által az UK(b)P Központi Bizottságának, s személyesen Nyikita Hruscsovnak 1945. február 24-én írt jelentés arról számol be, hogy a belügyi alakulatok az „ukrán–német nacionalista bandákkal” való leszámolás ürügyén elkobozzák a polgári lakosság ingóságait, kínvallatásnak vetik alá foglyaikat, részegen nőkkel erőszakoskodnak, és a gyanúsnak tekintett személyeket bírósági tárgyalás nélkül a helyszínen agyonlövik. Egy ehhez kapcsolódó dokumentum arról tanúskodik, hogy a törvényességet áthágókkal szemben bírósági eljárásokat foganatosítanak.

A háború után meglehetősen vontatottan haladt a visszahódított nyugat-ukrajnai területek szovjet integrálása, érzékletesebben szólva, a lakosság be- és megtörése. A szovjet birodalmi rezsimnek egy számára zavaró idegen helyi előzménnyel, az osztrák, illetve az osztrák–magyar fennhatóság alatt jól-rosszul, de mégis működő parlamentarizmus, valamint az ennek megfelelő intézményrendszer hagyományával kellett szembesülnie. Rendkívül kényelmetlen tényező volt továbbá az itteni ukrán értelmiség erős nemzeti tudata. Az első ránézésre furcsa jelenségre, hogy az ukrán nyelv és a nemzeti kultúra nagyobb szabadságot élvezett az osztrák tartományokban, mint a „testvéri” orosz cár birodalmában, természetesen van magyarázat. Amellett, hogy a Habsburg-ház által uralt területeken lényegesen szilárdabb jogrendszer, sajtó- és személyi szabadság uralkodott, a bécsi adminisztrációnak ezeken a lengyelek, ruszinok és ukránok által lakott területeken, Galíciában és Bukovinában különleges érdeke volt az erőegyensúly fenntartása. Röviden: az örökösen lázongó lengyelekkel szemben érdekükben állt az ukránság nemzettudatának erősítése, a lengyel–ukrán ellentétek ébren tartása. Nem véletlen tehát, hogy a szovjet szerveknek rengeteg problémájuk akadt a térség

Moszkvának tetsző birodalmi elvű pacifikálásában. Érdekesség, hogy a legfrissebb hódítás területén, Kárpátalján az új hatalom nem találkozott ilyen erős ellenállással. Ennek a magyar férfilakosság 1944–45-ös elhurcolása, a ruszinság erős helyi identitása, az ukrán nemzeti eszme iránti közömbössége és a gyenge ukrán nemzettudat lehet a magyarázata.

Az átnevelés egyik eszköze a szellemi élet, az alább bemutatandó esetekben az irodalomtörténet és a történetírás sürgős szovjetizálása volt. 1946. augusztus 24-én a magát mindenben illetékesnek érző UK(b)P KB határozatot fogadott el *Az ukrán irodalom történetének vázlata* címmel megjelent kiadvány „hibáiról”. A határozat szerint az egyik vétség a mű túlsúlyos nemzeti szemlélete s az, hogy figyelmen kívül hagyva a „két nemzeti kultúráról” hirdetett lenini tételt, elhanyagolja az osztályharc szempontjait. A másik súlyos vétség: nem domborodik ki kellően a „haladó” orosz irodalomnak az ukránra tett megtermékenyítő hatása. A KB általános elítélő határozatai mellett kötelezi az USZSZK Tudományos Akadémiáját, hogy 1947 elején jelentessen meg egy „mélységesen tudományos” művet az ukrán irodalom történetéről (290. p.). A filológiai tudományok kandidátusa, a könyv egyik szerzője, „E. P. Kiriljuk elvtárs” pedig „az elkövetett durva politikai hibák miatt” kapjon „utolsó figyelmeztetéssel szigorú megrovást, távolítsák el a Vitcsizna folyóirat szerkesztőbizottságából, valamint ugyanott szüntessék meg főszerkesztő-helyettesi állását” (290. p.).

Durva politikai hibákról, burzsoá-nacionalista szemlélet eluralkodásáról szól a KB egy másik, három nappal később keltezett dokumentuma is. Ebben az esetben az Ukrán Tudományos Akadémia 1934-ben felállított Történettudományi Intézetének *Ukrajna története* című könyve kap kritikát. A vádak egyike az, hogy a mű „a dolgozók előtt eltitkolja az ukrán, az orosz és a belarusz nép közös eredetét és történelmi egységet, s azzal a szándékkal, hogy elszakítsa Ukrajnát a forradalmi és szocialista Oroszországtól, a népek közötti viszály szítására törekszik” (291–292. p.). A rendelkezések itt is sürgetőek: az intézmény „kommunista történészei” elé tűzött „legfontosabb harci feladat egy marxista-leninista” Ukrajna-történet megírása (294. p.).

Ha szarkasztikusak akarunk lenni, a „harci feladatot” rosszul végezték el. Húsz év múltán Ivan Dzujba megírta és Pjotr Selesztnek, az UKP KB első titkárának, valamint Volodimir Scserbickijnek, az USZSZK Minisztertanácsa elnökének elküldte *Internacionalizmus vagy ruszifikálás?* című, híressé vált tanulmányát. A tanulmány a szovjet nemzetiségi politika éles bírálata. Szerzője elítélte az ukrán nyelvet és kultúrát az élet minden területén elnyomó oroszosítást, eljutott a köztársaság Szovjetunióból való kiválásának

gondolatáig, a Szovjet Hadsereget „gigantikus ruszszifikáló húsdaráló”-nak nevezte, s elismeréssel szolt az általa függetlennek tekintett Romániáról és Jugoszláviáról.

A mű pártos elemzésére a Központi Bizottság 1972-ben különbizottságot hozott létre. (A hosszas kivárás magyarázata: ebben az évben váltották le a túlzottan önállónak tekintett ukrán első titkárt, Pjotr Selesztet, s a helyébe lépő ortodox Volodimir Scserbickij már csak bizonyításképpen is az ellenzék radikális felszámolására készült.) A február 7-én létrehozott bizottság 15-re elkészítette „elemzését”, melynek lendületes bevezető megállapítása, hogy „az anyag az elejétől a végéig paszkvillus a szovjet valóságról, az SZKP nemzetiségi politikájáról és a kommunizmus építésének gyakorlatáról az SZSZKSZ-ben” (385. p.). A szerző ezek után nem lehet más, mint báránybőrbe bújt farkas: marxistának és leninistának álcázza magát, s ebből az alapállásból támadja a párt politikáját. Nem ártallja azt állítani, hogy „a kíméletlen revízió-nak kitett lenini nemzetiségi politika [...] ellenségeink malmára hajtja a vizet” (385. p.). Dzubát 1973-ban öt év lágerbüntetésre ítélték. Végül a Literatura Ukrajina hasábjain kénytelen volt nyilvánosan megtagadni nézeteit.

Ukrajna számára mindig speciális problémát jelentett a területén élő zsidóság kezelése. Hivatalos adatok szerint Ukrajnának a Krím, Nyugat-Ukrajna, Kárpátalja, Észak-Bukovina és néhány besszarábiai járás nélküli területén 1926-ban 1 574 391 zsidó élt. Mai területén 1959-ben 840 311, 1970-ben 775 993, 1974-ben 632 610, 1989-ben 486 326 személy vallotta magát zsidónak. Ebben az időszakban Ukrajnában a zsidósághoz való viszony az általános szovjet gyakorlatnak felelt meg, nyugodtabb időszakok váltották egymást elő-előtörő antiszemita hullámokkal. A második világháború után néhány évig, ameddig a Szovjetunió, nem tudni, milyen megfontolásból, potenciális szövetségest látott a Közel-Keleten szerveződő zsidó államban, a területén élő zsidóság számára igyekezett konszolidált viszonyokat teremteni. Erről tanúskodik egy 1947. december 29-én keltezett központi bizottsági határozat arról, hogy Kijevben „zsidó nyelven” évente hat alkalommal és nyolcezer példányban „irodalmi-művészeti almanach” jelenjen meg (297. p.). Az idők változtával azonban már a „szovjetellenes cionista propaganda” ellen küzdenek Ukrajnában.

O. Sz. Kaptónak, a Központi Bizottság titkárának szigorúan bizalmas feljegyzése 1979. október 28-án mintegy értetlenkedve számol be arról, hogy a lektorokat előkészítő, kétéves anticionista és burzsoá nacionalista-ellenes kurzusok, az országos *A dolgozók hazafias és internacionalista nevelése és a nemzetközi cionizmus elleni harc megerősítése* című, folyamatosan tartott sze-

mináriumok ellenére növekszik az Izraelbe és a Nyugatra kivándorló zsidók száma (432. p.). A megoldás – legalábbis a beszámoló írója szerint – az anticionista harc fokozása. Ennek érdekében jobban át kell gondolni a főiskolák, egyetemek, aspirantúrák káderpolitikáját. A mellékelt s Ukrajnára nézve aggasztó adatok szerint ugyanis 1971 és 1979 között az Ukrán Tudományos Akadémia intézményeiből 296 személy távozott Izraelbe (433. p.). Magas a kivándorló orvosok (közel 6000), sportolók (80 edző és élsportoló), filmesek (82) száma. A feljegyzés különösen aggályosnak tartja, hogy számos olyan zsidó dolgozik titkos hadiipari kutatóművekben, akinek Izraelben vagy nyugati országokban rokonai élnek. A szerző aggasztónak tartja azt is, hogy nincs pontos információáramoltatás a Belügyminisztérium, a Művelődési Minisztérium, a Kereskedelmi Minisztérium, a szakszervezetek, a Glavlit (az államtitkok sajtóvédelmének főigazgatósága) és az Össz-szövetségi Jogvédő Ügynökség között. Az irat a tipikus szovjet bürokrata felfogását tükrözi: a rendszer számára zavaró folyamatot kizárólag erőszakos adminisztratív módszerek alkalmazásával látja megállíthatónak.

Az 1944 után, még a békeszerződés előtt kötött szovjet–csehszlovák „zsébszerződés” (a Szovjetunió és Csehszlovákia még a békeszerződés előtt kötött különalkut a területről) következményeként Kárpátalja s benne a kompakt tömbben élő magyar lakosság is része lett Szovjet-Ukrajnának. A „magyar kérdésről” egy 1972. november 1-jén keltezett dokumentum „emlékezik meg”. Ennek előzménye és kiváltó oka a hatvanas-hetvenes évek fordulóján szerveződött magyar polgárjogi kezdeményezés. Néhány elszánt ember (Kovács Vilmos író, Fodó Sándor egyetemi oktató, Benedek András szerkesztő és mások) hozzávetőleg ezer aláírással ellátott beadvánnyal fordult a megyei és a központi szovjet szervekhez a kárpátaljai magyarokat ért negatív diszkrimináció orvoslása érdekében. Az „ügyé lett” esettel a helyi adminisztrációnak is foglalkoznia kellett. A Kárpátalján élő magyarokról I. Szkiba, az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának titkára informálta a Központi Bizottságot. Az általános statisztikai adatok felsorolása s a magyarok lojális voltának bemutatása után a dokumentum sort kerít a negatív jelenségek felsorolására is. Nem tudni milyen nyilvántartás alapján felsorolja, hogy „a területen körülbelül 1900 olyan személy él, aki tagja volt az egykori burzsoá-nacionalista, profasiszta pártoknak”. 120-ra teszi a „terrorista” szabadcsapatok, 200-ra a horthysta tisztek, csendőrök, 50-re a kémek s 500-ra a fogolytáborokból hazatért személyek számát (397. p.). Elmarasztalja a református egyházat mint a magyar nacionalizmus melegágyát (397. p.). A beszámoló megemlíti, hogy néhányan hajlanak „a nemzeti elszigetelődésre és a

nacionalizmusra" (398. p.). S végül egy épületes mondat a dokumentumból: „Megerősített figyelmet fordítunk a magyar nacionalizmus terjedésének kár-pátontúli csatornáira, egyebek között néhány, az MNK-ban élő személyen keresztül is" (398. p.).

Nyugati szovjetellenes megnyilvánulásokkal elvárva foglalkoznak a dokumentumok. Ennek magyarázata azok erőtlenségében, de még inkább a saját erőbe vetett meggyőződésben kereshető. Éppen emiatt feltűnő s mai ismereteink birtokában „a vég kezdete” dokumentumának minősíthető egy 1982. október 15-én keltezett feljegyzés. Ebben V. Martinyenko ukrán külügyminiszter, az ENSZ 38. közgyűlésére delegált ukrán küldöttség vezetője az Egyesült Államokban magas állami szinten jelentkező szovjetellenes kampányról számol be.

A Szovjetunió megalakulása hatvanadik évfordulójának esztendejében George Bush amerikai alelnök, „Afganisztán napján” (március 10.) kijelentette, hogy „az Egyesült Államok sohasem feledkezik meg a balti államoktól Ukrajnán át Üzbegisztánig található kelet-európai rab nemzetekről” (438. p.). Az alelnök ezenkívül részt vett az emigráns Ukrán Nemzeti Szövetség kongresszusán is. Az ukrán kérdés egyesült államokbeli intézményesülését jelzi, hogy a kongresszus Balti államok és Ukrajna különbizottsága megrendezte az ukrán nemzeti és emberi jogok hetét. Az emberi jogokra hagyományosan érzékeny amerikai közgondolkodás megfogalmazásának is tekinthető, hogy Ronald Reagan elnök november 9-ét „az ukrán helsinki csoport napjává” nyilvánította. (1976-ban ezen a napon alakult meg a helsinki megállapodásokat ellenőrző ukrán emberi jogi csoport.) A feljegyzés írója megoldást is javasol. A külföldre irányuló össz-szövetségi propagandában aktivizálni kell a köztársaságok szervezeteinek tevékenységét. Az APN (Novosztyi Sajtóügynökség) kiadványaiban, valamint a Soviet Life című magazinban, a külföldre irányuló rádióadásokban rendszeresen közölni kell Ukrajnáról szóló anyagokat (440. p.). Ez természetesen már csak reménytelen utóvédharc a „propaganda frontján”, a Szovjetunió tekintélye globális méretekben szenvedett csorbát.

A gyűjtemény közli a független ország nemzetiségpolitikai törvényeit. Ukrajnának 1989 óta van a térségben nagyvonalúnak nevezhető nyelvtörvénye, 1992 óta kisebbségi törvénye. Államigazgatási szinten 1993-ban nemzetiségi és migrációs minisztériumot hoztak létre, az intézmény állami bizottsággá való degradálása azonban már jelezte a politikai szemléletváltást. Azóta parlamenti vita előtt áll egy a nem ukrán lakosság oktatásügyét diszkrimináló törvénytervezet: lényege, hogy csak a nyelvet és irodalmat lehetne

anyanyelven tanítani! Leonyid Kucsma köztársasági elnök 1997-ben a román–ukrán alapszerződés aláírásakor egy román lapnak adott nyilatkozatában elmondta, hogy kisebbségi kérdésekben az ukrán törvényhozás európai szintű, de egyúttal azt is elismerte, hogy ezek a jogok csak papíron léteznek. A recenzióknak nem tiszte politikai jóslatokat tenni, itt azonban kivételesen ezt megkockáztatjuk ezt: elvek és gyakorlat ilyen természetű kettőssége Ukrajnában még hosszú ideig fennmarad. Pedig ez a dokumentumkötet, a nemzetiségi sérelmek tárháza is nagyobb türelemre és távlatosabb gondolkodásra kellene hogy készítse az ukrán politikusokat.

Végezetül a dokumentumok nyelvéről. Jellemző kortűnet, hogy az esetek nagy százalékában az ukrán állami és pártszerveknek benyújtott, valamint az általuk készített iratok többsége orosz nyelvű.

A TISZTÁZÁS AKARÁSA*

A magyar és ukrán történészek tanulmányaiból összeállított kötet az első bécsi döntéssel, majd magyar katonai akcióval 1939 márciusában visszaszerzett Kárpátalja 1938–1941 közötti történelmét tárgyalja. Az 1938. november 2-án visszacsatolt terület magyar, az 1939. március 15-én visszafoglalt rész szláv többségű volt. Így ez a néhány év Magyarország és Ukrajna mai kapcsolatainak szempontjából kényes időszaknak minősül.

Az 1938-tól 1941-ig terjedő időszakkal foglalkozó írások elemzik Podkarpatská Rus belpolitikai helyzetét, az autonóm területnek nyújtott galíciai támogatásokat, a magyar kormányzat gróf Teleki Pál miniszterelnök által irányított Kárpátalja-politikáját, a magyar közigazgatás berendezkedését, valamint a tervezett autonómia előkészületeit. Ekkor a keleti szláv birodalom, a Szovjetunió s benne Szovjet-Ukrajna politikailag még egyáltalán nem nyilvánított érdeklődést a két világháború között Csehszlovákiához tartozó, előtte és utána is Magyarország részét képező térség iránt. Érthető, hiszen 1939 és 1941 között a két diktatúra, a nemzetiszocialista Berlin és a bolsevista Moszkva közötti paktumpolitika – például Lengyelország szétdarabolása, a balti országok szovjet bekebelezése – jegyében Szovjet-Ukrajna nem is mutathatott semmiféle, félreértésekre alkalmas adható érdeklődést. Az okok között meg kell említenünk azt a geopolitikai tény is, hogy 1939 szeptemberéig a csehszlovák, majd magyar kárpáti határok és a Szovjetunió között Lengyelország terült el.

Közbevetőleg egy az aktuálpolitika, illetve a politikai érdekérvényesítés terrénumához tartozó történet, hogy 1941. június 23-án, a német támadás után, de még a magyar hadba lépés előtt Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos Kristóffy József moszkvai magyar követ előtt a magyar kormány szándékai felől érdeklődve kijelentette, hogy a szovjet kormánynak nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben. Négy évvel később, 1945. június 29-én, amikor a Szovjetunió és Csehszlovákia Moszkvában aláírta Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való csatolásáról szóló egyezményt, Molotov már az alábbiakat nyilatkozta: „A kárpát-ukrajnai nép ezer esztendőn át el volt szakítva anyaországától, Ukrajnától. Már a X. század végén a

magyarok uralma alá került. [...] Kárpát-Ukrajna népe néprajzi jellegénél, nyelvénél, erkölcsénél és szokásainál, valamint történelmi sorsánál fogva az ukrán nép része volt s maradt. Közismert, milyen nagy volt régtől fogva az az óhajta, hogy ismét egyesüljön ukrán fajtestvéreivel.”

Annál nagyobb figyelmet fordítottak Kárpátaljára a Lengyelországhoz tartozó Galícia illegális ukrán nacionalista mozgalmi. Elképzeléseik szerint ugyanis a széthulló Csehszlovákia romjain 1938 őszén megjelenő Podkarpatská Rus autonóm terület, majd az 1939 márciusában Huszton megalakult, néhány órát megélt Kárpát-Ukrajna egy jövőendő, egységes Nagy-Ukrajna csírája. (A megfontoltabb politikai szervezetek közül például az Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület a Csehszlovákián belüli autonómiatörekvéseket támogatta.) Ezt a gondolatot foglalta össze a radikális vonalat képviselő Ukrán Nacionalisták Vezetősége 1938. szeptember 16-án, a Csehszlovákián belül megadott autonómia előtt megjelent felhívása: „Az ukrán Kárpátalja ezekben az időkben a független Kárpátaljai Ukrán Állam eszméjét védi, mely, miután minden ukrán földön kirobban a felkelés az összes megszállóval szemben, minden ukrán egységes államába tömörül.”

Az ukrán szerzők tanulmányai általában ukrán forrásokra (Ukrajna Történelmi Levéltára, Lviv, Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, a nyugati emigrációban keletkezett emlékiratok, ukrán szerzők tanulmányai, az 1991 után Ukrajnában született művek), valamint a hatvanas évek elején megjelentetett magyar és szovjet történelmi összefoglalókra támaszkodnak. Nem meglepő tehát, hogy az ezekre az erősen ideologikus művekre alapozó tanulmányok a legteljesebb mértékben igazolják a radikális irányzat eszmevilágát, mondhatnók, a jelenlegi politikai helyzet legitimitását. A politikai beágyazottság ellenére azonban a tanulmányok a magyar olvasó számára igen informatívak. S ha el tud vonatkoztatni a néhol avíttas retorikától – például a magyar és a lengyel félkatonai és egyéb akciók ab ovo terrorista címkézésétől, a „horthysta megszállás” típusú minősítésektől –, számos dimenzióban tisztább képet kap a magyar, a lengyel, a cseh és szlovák, valamint az ukrán történelem viharos érintkezésének esztendeiről.

Mikola Vehes, az Ungvári Nemzeti Egyetem rektora és Nagyija Hrecsenjuk tanulmánya a galíciai ukránok és Kárpátalja 1938–39-es kapcsolataival foglalkozik. Ebben az időszakban az autonómiatörekvések, valamint az önálló ukrán államiság szimpatizánsai, főként az ifjabb korosztályokból, a csehszlovák–lengyel zöldhatárt átlépve az Avguszt Volosin vezetésével formálódó Kárpáti Ukrajna védelmére siettek. Mind szakmai (például gépkocsivezetők), mind a fegyveres védelem (Kárpáti Szics) megerősítésének és

* *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közlés. Szerkesztette Fedinec Csilla, Regio Könyvek, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.*

megszervezésének szándékával. A határsértőket a lelkesedésen túl az motiválta, hogy a kárpátaljai autonómia mintájára Galíciában is megvalósulhat az ukrán önkormányzatiság. A szláv egység gondolatában bízók számára bizonyára csalódás volt, hogy a Kárpátok zöldhatárán fennakadtak a csehszlovák hatóságok a nemzetközi jog szabályainak megfelelően akkurátusan átadták a határsértők állampolgárság szerinti országa, Lengyelország hatóságainak. A következmények kisebb-nagyobb elzárások voltak.

Irina Haponenko-Tóth *Kárpáti Ukrajna magyar megszállása* című tanulmányában a terület teljes visszaszerzésére, a magyar–lengyel határ létrehozására irányuló budapesti diplomáciai erőfeszítéseket elemzi. A magyar diplomácia a Kárpátalja sorsát is érintő berlini megbeszéléseken (1939. január 16-án tárgyalta Csáky István külügyminiszter Hitlerrel és Ribbentrop külügyminiszterrel) tájékozódott Párizs, London, Varsó, valamint a kisantant országainak az erre a kérdésre vonatkozó álláspontjáról. Bukarest kivárákos álláspontra helyezkedett, Belgrád gyanakvással szemlélte a magyar törekvéseket, Lengyelország, Franciaország és Nagy-Britannia pedig megértéssel nyugtázta a magyar szándékokat. (Varsó magatartása már csak az érintettség okán is érthető: a közvetlen magyar szomszédság következményeként a galíciai ukrán mozgalmak meggyengülésére számíthatott.) Az objektivitásra való törekvés jele a tanulmányban az, hogy a szerző kitér a huszti kormánynak s magának Avguszt Volosin miniszterelnöknek az erős német vonzalmaira. A tény, hogy a március 15-én a terület függetlenségét kikiáltó kárpát-ukrán kormány kizárólag a Führerre számított, eddig sem volt ismeretlen. Ukrán történelemtől való említése azonban ritka, s ezért annál figyelemreméltóbb.

A legutóbbi időkig a korszakról árnyalatlan és egyoldalú képet festő ukrán történetírás a kötet tanulmányai szerint a szemléletváltás jegyeit mutatja. Remény van arra, hogy több ponton közeledjenek a magyar és az ukrán történészek álláspontjai. Említsünk ezek közül kettőt.

A Volosin-kép módosulása. A Kárpáti Ukrajna első elnökéről rajzolt korábbi történelmi portré már-már az „országalapító”, cselekedeteiben bírálhatatlan politikusé. Mikola Vehes tanulmánya az autonóm terület belpolitikai helyzetéről árnyalja, életszerűvé teszi ezt az idealizált képet. Az ukrán függetlenedés szempontjából kétségtelenül fontos személyiség a szerző szerint indokolatlanul nagy németbarátságot tanúsított akkor, amikor a politikai pártok betiltása mellett a lakosság 1,6%-át kitevő németesség számára engedélyezte nemzetiszocialista szervezetek megalakítását, a náci jelvények és jelképek nyilvános közzétételét és viselését. Az objektív történetírás szempontjából figyelemre méltó a szerzőnek az a megállapítása is, hogy az 1939. február

12-i szojm- (országgyűlési) választások nélkülözték a demokrácia alapvető elemeit. (A választáson egyedül az Ukrán Nemzeti Egyesület állíthatott jelölteket, ennek megfelelően 92,5%-os részvétel mellett 92,4% szavazott a választási küzdelemben részt vevő egyetlen politikai képződményre.)

Az autonómiáról, az önkormányzatiságról vallott felfogás módosulása. Mihajlo és Szerhij Boldizsár a térség állami-jogi helyzetét tanulmányozva sajnálatosnak tartja azt, hogy a mai Kárpátalján a XIX. század közepe óta megjelenő különböző politikai irányultságú autonómiatörekvések a Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesülés” (a tanulmányban szerepel így, idézőjelesen a fogalom!) után a feledés homályába merültek. Nem erőltetett beleérzés, hogy a szerzők az autonómiaelképzelések sorába a Teleki Pál magyar miniszterelnök által elképzelt változatot is beleértették.

A teljes Kárpátalja visszaszerzésének fontosságát, az ezeréves határookra való kijutást a magyar politikai élet különböző fajsúlyú szereplői egymástól eltérő módon látták és láttatták. Kozma Miklós, a terület 1940–41-es kormányzói biztosa „a trianoni bilincs széttörését”, a magyar–lengyel szövetség megerősödését, egy nagyobb mozgástérrel bíró magyar külpolitika kialakításának lehetőségét látta az új határvonalban. Teleki Pál miniszterelnök – ez derül ki a kötet egy másik tanulmányából – a nagyhatalmakkal jobban elfogadtatható gazdasági és politikai, földrajzi argumentációt tartotta fontosnak hangsúlyozni revíziós politikájában. A recenzens azonosulni tud azokkal a nézetekkel, hogy a földrajztudós miniszterelnök pragmatizmusa mellett rendkívül komolyan akarta a politikai síkon általa képviselt autonómia, a szláv lakosság számára Magyarország keretein belül egyértelműen előnyös úgynevezett „Kárpátaljai Vajdaság” kialakítását, a népi diplomácia és a ruszinság iránt empatikus közigazgatás működtetését. A tervezet 1940-es törvénybe iktatása a megváltozott külpolitikai események – a Szovjetunióval való közvetlen szomszédság, az Észak-Erdély visszafoglalásával járó katonai előkészületek, melyeknek során a vezérkar főnöke a katonai közigazgatás ismételt bevezetése mellett kardoskodott – miatt megvalósíthatatlan volt. (Ezt a bonyolult helyzetet mutatja be Necze Gábornak az állambiztonsági jelentéseket elemző tanulmánya.) Szükséges azonban hozzátennünk, hogy a koncepció számos kedvező gazdasági, szociális, oktatási mozzanatát a törvény hiánya ellenére élvezhette a lakosság.

Méltánytalan, s csupán terjedelmi korlátokkal magyarázható, hogy a kötetnek igen alapos kutatói előzmények után megszületett, Vasas Géza által írott *Egy félbehagyott alkotmány* című tanulmányát néhány sorban vagyunk kénytelenek ismertetni. A főképpen a törvényjavaslatot előkészítő Egyed Ist-

ván közjogász 1966-ban előkerült hagyatékára építkező dolgozatból az derül ki, hogy az autonómia-tervezetet Teleki Pál alapos szakmai előkészítés után kívánta előterjeszteni. Ennek érdekében vonta be a munkába a kor számos szaktekintélyét és befolyásos politikusát. Célja az volt, hogy olyan, a számbe-
li többséget is kielégítő, a magyar történeti alkotmányba beillesztett keret-
törvényt dolgoztasson ki, amely, gondolva a kormánypolitika szerves részét
képező további területi revíziókra, nem veszélyezteti a magyarság nemzeti
érdekeit a kisebbségekkel is megnagyobbodott országban.

Brenzovics László, a kárpátaljai magyar közélet szereplőjeként is ismert
ungvári történész a magyar kormányzat 1939 és 1941 közötti Kárpátalja-po-
litikáját elemezve kitér a magyar–ukrán kapcsolatok ma inkább politikailag
hiszterizált mozzanatára, a Szics-gárdisták és a bevonuló magyar honvédség
közötti fegyveres összecsapásokra s azok következményeire. Mint ismert, a
honvédséggel fegyveresen szembeszálló, annak emberveszteségeket okozó
félkatonai alakulatok fogságba esett tagjai közül többet kivégeztek. A fog-
lyokat az ekkor (július 7-ig) még katonai közigazgatás alatt lévő Kárpátalja
több helységében internálótáborokba zárták, majd ezeket megszüntetve, a
Nyíregyháza melletti Varjúlaposra vitték őket. Egy galíciai ukrán naciona-
lista visszaemlékezései szerint a kárpátaljai táborokban az örök kínozták és
megalázták a foglyokat. Varjúlaposon normalizálódott a helyzetük. A me-
moáríró szerint azért, mert itteni őreik nem azok közül kerültek ki, akikkel
korábban véres harcokat vívtak. Az internált foglyok egy részét szabadon
engedték, negyven fogvatartottat a lengyeleknek adtak ki – további sorsuk-
ról nincs tudomásunk –, másokat a németek vettek át. A német táborokba
kerültek egy része katonai kiképzésben részesült, majd néhány hónappal ké-
sőbb a Lengyelország elleni támadás során vetették be őket.

Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy az objektivitásra, a nézetek közelítésé-
re törekvő kötet eddig egyedüli a magyar–ukrán történeti kapcsolatokban.
Praktikus eszköze lehet a politikai kapcsolatoknak is. A kormányközi Ma-
gyar–Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság évek óta szorgalmazza ugyanis e
korszak történelmi feltárását. A munka ezzel a kötettel elkezdődött.

„KISSZÁMÚ MAGYAROK”

ISMÉT ÜZEN JOHANN GOTTFRIED HERDER?*

A második világháború után a szovjet érdekszférához tartozó országokban
a nemzetközi migráció „rendszeridegen” volt, állapítja meg az általa szerkesz-
tett *Vándorlás és népességfogyás* című interjúkötet bevezetőjében Tóth Pál
Péter szociológus, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos
főmunkatársa. Tudós és politikus, tanár és vállalkozó, újságíró és egyházi
vezető nyilatkozik a Kárpát-medence különböző országaiból és Nyugat-
Európából. Magyarok mindannyian, s a migráció folyamatán keresztül a
rendszer váltás utáni nagy nemzetpolitikai kérdésekre keresik a válaszokat.
Az egyéni sorsokat meghatározó „menni vagy maradni?” dilemmájától, a
szülőföldön maradást támogató magyar kormányzati szándéktól a Trianont
területkiürítéssel beteljesítő „nemzetstratégiai alternatíváig”. Már ha beszél-
hetünk egyáltalán kormányzati ciklusokon átívelő, a magyar és a határon túli
magyar politikai elitek egyetértésén nyugvó, főbb elemeiben megegyezően
alapuló nemzetstratégiáról. A pontosabb megértés érdekében fontos meg-
jegyeznünk: az interjúk 2004 folyamán, még a magyar állampolgárság kiter-
jesztéséről megrendezett december 5-i népszavazás előtt készültek.

Az első szabadon választott magyar kormánynak, ahogyan azt Jeszensz-
ky Géza akkori külügyminiszter is elmondja, nem volt migrációs politikája,
váratlanul érte a délszláv háború menekülthulláma, valamint az Erdélyből
érkezők problémáinak megnyugtató jogi rendezésére sem volt, de nem is
lehetett felkészülve. Az Antall-kormány válságkezeléssel volt elfoglalva, a
migrációs politika kidolgozásának csak a csírái jelentkeztek. Több interjú
szerint azonban a magyar kormányok mintha eseti szinten mindig találtak
volna megoldásokat a problémák kezelésére. A migráció, a bevándorlás kér-
déseivel foglalkozó országos hatáskörű központi szerv, a Belügyminisztéri-
um Bevándorlási és Állampolgársági Hivatala is csak egy 1999-ben született
kormányrendelettel, 2000. január 1-jén alakult meg. S nem azért, mert a ha-
táron túl élő magyarok tömegei özönlöttek Magyarországra. A szomszédos
országokban élő magyarok Magyarországra való bevándorlása még az 1990

* *Vándorlás és népességfogyás. Interjúk a magyarok Magyarországra vándorlásáról.* Szer-
kesztette Tóth Pál Péter, Lucidus Kiadó, Budapest, 2005.

márciusában lezajlott marosvásárhelyi pogrom vagy a délszláv háborúk idején sem öltött tömeges méreteket, a kiegyensúlyozottnak nevezhető folyamatot a magyarországi hatóságok a bevándorlási törvény keretei között kezelték és kezelik.

A rendszerváltásig évente egy-kétezer, egy-egy esztendőben négyezer, szinte kivétel nélkül a szomszédos országokból érkezett magyar kapott letelepedési engedélyt Magyarországon. A kilencvenes években egy évtized alatt hozzávetőlegesen nyolcvanezren telepedtek át Magyarországra, s körülbelül – időszakonként cserélődve – százhuszezren munkavállalási céllal érkeztek ide. A számok azt mutatják, nem állják meg a helyüket azok az elsősorban belpolitikai fogantatású érvelések, amelyek különböző törvénykezési aktusok következményeként a szomszédos országokban élő magyarok tömeges áttelepülését feltételezik.

E politikusaink, úgy tetszik, nem jól ismerik múltunkat. Elfelejték, hogy a Kárpát-medence XX. századi nagy migrációs folyamatai, ki- és áttelepítései, menekülési hullámai általában kényszer hatása alatt, államhatalmi szervezésben zajlottak le, káros társadalomlélektani következményeiket nemzedékek sínylették meg. Nem véletlen, hogy az interjúkban nem fogalmazódik meg komolyan a nemzetrészek áttelepítésének gondolata. Figyelman kívül hagyják azt a statisztikai adatot is, hogy csupán 80-100 000-re tehető azoknak a magyar állampolgároknak a száma, akik külföldön vállalnak tartósan vagy rövidebb időre munkát. Anélkül hogy a nemzetkarakterológia – mobil a magyar avagy sem? – vizeire eveznénk, nem nehéz megjósolnunk, hogy a belátható időben nem keletkeznek magyar negyedek Nyugat-Európa nagyvárosaiban. Még abban az esetben sem, ha munkavállalókká válnak azok a korosztályok, amelyek nyelv- és szakmai ismeretek birtokában immár szabadon jelenhetnek meg az Európai Unió országainak munkaerőpiacán.

Ha a póre demográfiai-gazdasági szempontokat nézzük, Magyarországnak érdeke lenne aktív határon túli magyarok generációinak átcsábítása a munkaerőpiacra. A nyelvi, kulturális azonosság igen könnyűvé teszi a beilleszkedésüket, s ahogyan az interjút K. G. monogrammal adó kolozsvári gazdasági szakértő fogalmaz, a bevándorlók „nagyon erősen motiváltak, hihetetlen munkateljesítményekre képesek”. Ilyen, a fiatal generációkat elszívni kívánó bevándorlási programot szerencsére eddig egyetlen kormány sem akart vagy nem mert meghirdetni. Ez ma a magyar társadalomban is elutasításra talál. Egy részénél azért, mert elfogadhatatlannak tartja történelmi területeink, településeink, voltaképpen múltunk (jelenünk) földását.

A másik részénél azért, mert ahogyan a 2004. december 5-i, a magyar állampolgárság kiterjesztéséről megrendezett népszavazás tapasztalatai mutatják, a politikai kampánynak betudhatóan különös félelem alakult ki a határon túli magyarokkal szemben. Ilyen deklarált kormányprogram vagy bűjtatott gyakorlat a határon túli magyar értelmiség körében is visszatetszést keltene. Ez a felfogás különösen az erdélyi magyar értelmiségben él, mert a múlt század ’70-es, ’80-as éveinek áttelepülteit az otthonmaradottak – kimondva-kimondatlanul – voltaképpen árulóknak tekintették. Így érthető Gálfalvi György Marosvásárhelyen élő író, szerkesztő indulatos nyilatkozata: „Mi nem megyünk el, senki ne számítsen arra, a magyar kormány sem, egyetlen magyar kormány sem, hogy a kihalást vagy a magyarság vészes csökkenését majd azzal akadályozzák meg, hogy feltöltődnek a határon túlról. Mi, a határon túliak ott fogunk kihalni.” Ez akár ösztönzés is lehetne a magyar politikum számára egy prosperáló, a teljes Kárpát-medencei magyarságot érintő népesedéspolitika körülményeinek megteremtésére.

Az interjúk alapján általánosítható az a vélemény, hogy a szomszédos országokban élő magyarok túlnyomó része a szülőföldjén szeretne maradni, ott szeretne egzisztenciát alapítani, s a politikai szónoklatokban sűrűn használt kifejezést ideidézve, boldogulni. Valamint az is, hogy a 2001-ben státustörvényként elfogadott, jelenleg kedvezménytörvényként ismert jogi dokumentum kézzelfogható kedvezményei mellett számukra igen fontosak a magyar nemzethez való tartozás szimbólumai is, például a magyarigazolvány, vagy az lenne a most egyelőre zátonyra futtatott magyar állampolgárság.

A bevándorlási politika liberalizálása Magyarországon lezajlott. Ezzel együtt a határon túli magyarokkal kapcsolatban képlekeny és kusza politikai és szakmai álláspontok gomolyognak. Egyfelől ki nem mondottan az, hogy a demográfiai hanyatlást, a gazdasági egyensúly fenntartását agyelszívással, akár a jelenlegi szállásterület kiürítésével kell megoldani, másfelől pedig az, hogy tökekihelyezéssel, oktatási támogatással a szülőföldjükön kell megteremteni az otthon maradás feltételeit. Távlatosan ez utóbbi a mai Magyarország számára is alapvető gazdasági érdek, hiszen a határon túli vállalkozások fontos üzleti partnerek, másrészt ezek a térségek a magyar tökekihelyezés természetes célterületei. Ami igen fontos nemzetpolitikai üzenet, azt jelenti, hogy a magyar kormányok az említett térségeket a magyarok ősi lakóterületeinek tekintik, ahol, ahogyan Duray Miklós Pozsonyban élő politikus fogalmaz, „szellemi és gazdasági expanzióra” kell törekedni. Ha másképpen írjuk le ezt a szomszédjaink egyes politikusai számára agresszívnek tűnő gondolatot, azt mondhatnók: támogatni kell az eddig erőszakkal szétszakított, s

most csupán a természetes szellemi és gazdasági vonzásokra ismét rátaláló térségek közeledését. A régió országai közül a magyarok által is lakott Ausztria, Szlovákia, Szlovénia és Magyarország tagja az egyebek között a tőke, az áru és a munkaerő szabad mozgásának filozófiáját valló Európai Uniónak. Az EU-csatlakozás várományosa Románia is, ahol a legnagyobb lélekszámú nemzetrészünk él. Ha a magyar gazdaság képes állni a piaci versenyt, térségbeli terjeszkedését mindenkinek természetesnek kell tekintenie. A versenyképességen túl nem lenne szabad semmilyen más szempontnak fölmerülnie. Hogy ilyenek, például etnikai alapú, a nemzeti gazdasági protekcionizmusra épülő kizorító törekvések előfordulnak majd, azt térségünk sajátosságának kell betudnunk.

Nem lehet természetesen figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy negatív demográfiai tendenciák érvényesülnek a határokon túl élő magyarok körében is. Az elvándorlás mellett, ha folytatódnak a jelenlegi aggasztó népességszám-tendenciák, egyes nemzetrészeink létszáma a kritikus szint alá csökkenhet, s ez visszafordíthatatlan asszimilációs folyamatokat indíthat el. Ennek megakadályozása, késleltetése elsőrendű nemzetstratégiai érdek, melynek a magyar társadalomban a legteljesebb egyetértést kellene élveznie.

Ebben a megközelítésben nem lehet cél a munkaerőnek és a népességpótlásnak a határon túli magyarok tömeges átcsábításával való pótlása. Az átcsábítás kifejezést nem véletlenül használjuk. Ezzel kapcsolatban igen fontos, a nemzetstratégia számos lényeges elemét fölvető gondolatot tartalmaz Horváth István kolozsvári egyetemi docens interjúja: „... a magyar államnak érdeke középtávon a munkaerőhiányt pótolni, hosszú távon pedig egyértelmű demográfiai érdeke bizonyos szintű bevándorlási kvótát fenntartani ahhoz, hogy 2025-ig a jelenlegi népességszámot tudja biztosítani. [...] nincs olyan, hogy valaki azt mondaná: úgy döntöttünk, hogy nem tartjuk meg őket, hanem átszívjuk – ez túlzás volna. Azt hiszem, nem így működik a politikum. Vannak azonban olyan aktorok, akik tudják azt, hogy ha például a határ menti magyarok átküldik a gyerekeiket Magyarországra tanulni, akkor ez egyrészt tulajdonképpen arról szól, hogy ezzel a magyarországi demográfiai hullám okozta krízistől mentik meg a középiskolákat. Másrészről viszont azt is tudják, hogy ez középtávon bevándorláshoz vezet, mert ezek a gyerekek nagy valószínűséggel kinn is maradnak, sőt maguk után hozhatják a szülőket is. Ezt tudják, de mégsem akadályozzák meg, hogy ezek a gyerekek átmenjenek tanulni. Nos, itt van valahol a tudatosság. Hiszen egyértelműen egy politikai döntés eredménye volna megakadályozni ezt... De ezt nem te-

szik meg, mert kimondva-kimondatlanul létezik az a gondolat, hogy a magyar társadalomnak közép- és hosszú távon érdeke ez a fajta bevándorlási folyamat.”

Ahogy a nyugat-európai példákból is láthatjuk, aggályos a munkaerő- és a népességpótlás más etnikumú, más civilizációkból érkezőkkel való feltöltése. A kötet előszavában közölt adat szerint évi 40-50 000-es bevándorlás mellett Magyarországon 2020-ban az összlakosság 10%-a lenne idegen etnikumú új állampolgár. Ez, összes nem kívánatos vonzata mellett, alapvetően változtatná meg hazánk etnikai szerkezetét.

A kötetből kiragadott néhány probléma is jelzi, hogy milyen hatalmas feladatok várnak a társadalom életét befolyásolni hivatott intézményekre és személyekre. Felelősségük nagy, teendőik számosak, érdemes támogatniuk az ezzel kapcsolatos szakmai kutatásokat.

Végezetül egy megjegyzés. Feltűnő, hogy a kötetben nincs egyetlen, a kárpátjai magyarság migrációjával foglalkozó interjú sem. A recenzens érdeklődésére a szerkesztő azt válaszolta, hogy az interjúk elkészítésére kizemelt, a beregszászi magyar tanárképző főiskola mellett működő Limes kutatócsoport tagjai a felkérés idején valamilyen aktuális intézménymegtartó rohammunkával voltak elfoglalva. (A kérdés iránt érdeklődők gyakorta olvashattak a hazai sajtóban is a kizárólag magyarországi alapítványi támogatással működő beregszászi főiskolát fenyegető pénzügyi és tulajdonjogi problémákról.) Az interjú(k) elmaradása némiképp jelzés a kárpátjai magyar tudományosság mai állapotáról is.

RENDHAGYÓ CSEH MŰ KÖZÉP-EURÓPÁRÓL*

Rudolf Kučera történész Közép-Európa történelméről 1992-ben cseh nyelven megjelent kötetének fejezetei először az 1984-ben általa alapított Střední Evropa (Közép-Európa) című szamizdat folyóiratban jelentek meg. A mű magyar kiadására tizenhat esztendőtt kellett várnunk.

A nyolcvanas évek közepén született tanulmányok, amelyek kötetbe gyűjtve immár a rendszerváltoztatás utáni Csehszlovákiában jelentek meg, ma is hitelesek, kiállták az idő próbáját.

A mű, bár még Csehszlovákia fennállása idején íródott, elsősorban csehszlovák központú. Szerzője ebből a szemszögből elemzi csehek és németek viszonyát, az Osztrák–Magyar Monarchiát, Magyarországot és a magyarokat, csehek és szlovákok kapcsolatát Csehszlovákia megalakítása előtt, majd az első köztársaságban. A csehszlovák központúságot a kifejezés elismerő értelmében alkalmazzuk, Kučera ugyanis a lehető legteljesebb objektivitásra törekszik. Egy 1919 óta győztes – vagy győztesnek gondolt – nemzet képviselőjétől ez elismerésre méltó, bátor teljesítmény.

A szerző elhibázottnak, már-már rosszhiszeműnek tartja a Csehszlovák Köztársaságot is létrehozó, az első világháborút lezáró békeszerződések területi rendelkezéseit. Olyanoknak, amelyek előrevetítik az újabb háborúk lehetőségét.

Leszámol azzal az államalapító mítosssal, hogy a Csehszlovák Köztársaságot csehek és szlovákok hosszú és szerves politikai együttműködése, közös politikai akarata hozta volna létre. Kárhoztatja azt az államelnök Masaryk, de főleg a külügyminiszter, Beneš által erőltetett brutális törekvést, hogy a hárommillió németet, egymillió magyart és közel egymillió ruszint is bekebelező országot „csehszlovák nemzetállammá” építsék ki. Kučera ugyanis úgy véli, hogy térségünkben, ahol lehetetlen homogén nemzetállamok kiépítése, az országok demokráciájának fokmérője az ott élő nemzetrészekkel, nemzeti kisebbségekkel való bánásmód. Csehszlovákia ebben a vonatkozásban sem a két világháború között, sem a második világháború után nem felelt meg a demokratikus ország kritériumainak.

* Rudolf Kučera: *Közép-Európa története egy cseh politológus szemével*. Fordította Mayer Judit, utószó Popély Gyula, Korma Könyvkereskedelmi és Szolgáltató Bt., Budapest, 2008.

Kučera imponáló őszinteséggel írja le, hogy sem a magyarok, sem a németek nem kívántak beolvadni az antant mintaállamába, mely egyfajta csendőrszerepet (volt) hivatott betölteni Közép-Európában. Részletesen elemzi a morvaországi és csehországi németek Csehszlovákiához való csatolásukkal szemben kifejtett ellenállását.

A műnek térségünkben sajnálatosan ma is dermesztő az aktualitása, és magától értetődő a kérdésfelvetése: lehet-e, s ha igen, meddig, hazugságokra, hamis nemzeti mítoszokra építeni államokat. Lehet-e demokráciákat építeni úgy, hogy nem nézünk szembe tisztázatlan történelmi kérdésekkel. Megkockáztatjuk a választ, nem. Ebben ma számos kelet- és közép-európai ország érintett. A beneši dekrétumokkal leszámolni képtelen, a szudétanémetekkel szemben elkövetett lincselésekkel és tömeggyilkosságokkal terhelt Csehországtól a kicsinyes magyarellenességben, olykor csehfóbiában tobzódó Szlovákián keresztül a széteséstől rettegő Ukrajnáig. Hogy a Balkán országainak és Romániának a problémáit már ne is említsük.

Drúzsba kötve

„DICSŐSÉG UKRAJNÁNAK!”

Általában minden valamirevaló ukrán hazafi így fejezte be hozzászólását Kijevben az 1992. június 11-e és 14-e között megrendezett Fiatal Ukrán Politikusok Kongresszusán.

A köszöntő formulát leginkább a hangsúlyosan nemzeti irányultságú mozgalmak és szervezetek, például a RUH, az Ukrán Nacionalisták Bizottsága (figyelem, ez utóbbinak ifjúsági tagozata is van!) stb. képviselői alkalmazták, szellemisége azonban más képződmények tagjaihoz is igen közel áll. Amivel – hiszen belügy! – nem is lenne különösebb probléma, de ha hozzágondoljuk, hogy mit érezhetnek a függetlenné vált köztársaság lakosságának 27%-át kitevő nemzeti kisebbségek, már korántsem zavartalan a kép és a hangulat. Hogy egészen pontosak legyünk: amellet, hogy nem kérdőjelezi meg a független Ukrajna létét és területi integritását, tartanak a nemzeti szellemű politika illetén gyakorlatától.

Az ukrán médiumok – kissé öngerjesztő módon, már-már a szómágiára emlékeztetve – egyébként is azt sugallják, hogy az ország az európai és a világpolitika fókuszába került, mindenki Kijevvel keresi a kapcsolatot. A belga nagykövet asszony beiktatásáról közvetített hangképes beszámoló, az új amerikai nagykövettel, az ukrán származású Román Popagyukkal készített interjú, az említett kongresszushoz kapcsolódó nagyszabású hírverés, mind ezt a képzetet erősítették meg.

Nem kétséges, Ukrajna hatalmas ország, FÁK-tagsága mellett – amelyet Minszkben feltehetően a Szovjet Birodalom megszűnésének békés levezénylésére találtak fel – egyre inkább a nemzetközi politika önálló szubjektumává vált. A tényt csak időlegesen kérdőjelezheti meg a nagyhatalmi és a „primus inter pares” allűröket felmutató Oroszországhoz fűződő, egyébként egymást kölcsönösen sakkban tartó viszonya. Az egymás közötti kapcsolatokban a gazdasági és katonai rivalizálás mellett a külkapcsolatok terén is zajlik a Nagy Vetélkedő: Jelcin és Kravcsuk „véletlenül” egy időben tesznek látványos diplomáciai kirándulásokat a világpolitika fontos helyszínein. Előbbi az Egyesült Államokban és Kanadában, utóbbi Párizsban.

A hatalmas ország azonban emellet méreteihez „méltó” gondokkal küzd: növekszik a nyilvánosan egyelőre még csak szemérmesen tárgyalt munkanélküliség, s a korábbi központi kontroll gyengültével a bűnözés, egyes becslések szerint májusban 19%-ot ért el a termelés kiesés mutatója, az orosz gazdaság-

tól való elszakadás jegyében folynak a nyersanyagimport felkutatásának politikailag kényes munkálatai. (Ukrajna növekvő mennyiségben vásárol olajat az iszlám országokból, cserében nagyszabású fegyverüzleteket bonyolít le a nem túlságosan békés térség országaival, s az utóbbi művelet nem feltétlenül megfelelő ajánlólevél az európai integrálódáshoz.)

A kongresszus fiatal politikusai kritikusak, az összejövetelt jelenlétükkel nyomatékosító státusférfiak – Kravcsuk elnök, Zlenko külügyminiszter, Durdinec, a Legfelsőbb Tanács alelnöke, a honvédelmi miniszter helyettese, a főügyész – magabiztosak. (Vagy legalábbis annak mutatkoznak.) A köztársasági elnök szemrebbenés nélkül, egyfajta férfias apparatcsiki charme-mal utasítja el a kommunista múltját és elvi köpönyegforgatását firtató „gyanúsítgatásokat”, s a kritikusai füleknél tetszően is gyakorlottan szaval a „szoborna [egységes] Ukrajnáról”. Igaz ugyan, hogy a vér és az erőszak közepette megszűnő Birodalomban van jogosultsága a nemzeti és területi egység hangsúlyozásának, a patetikus szóvirágok azonban mégis mintha kissé fenyegetően hangoznának. E tekintetben nagy az egyetértés, s így nem meglepő az sem, hogy hasonló konszenzus tapasztalható a hatalomgyakorlás módszertanát illetően is; azazhogy „az átmenet és a fenyegetettség” idején indokolt az erős elnöki kormányzás. S bár többen nincsenek kibékülve a Kravcsuk „hosszú kezeként” értékelhető, a teljhatalmat és a központi vezérleést jelentő elnöki megbízotti rendszerrel, a békétlenek „megnyugtató” választ kapnak: az Alkotmány elfogadása vagy talán az első szabad választások után ez az intézmény megszűnik.

A területi integritás védelme egyébként is kedvelt témája a tanácskozásnak: a Krím mellett újabban Kárpátalját is lehetséges feszültségócnak tekintik. Egy Ungvárról érkezett küldött Zlenko külügyminisztert Sládek prágai pártvezér munkácsi garázdálkodásaira (a júniusi választások után a parlamentbe is bejutott Republikánus Párt vezetője nyíltan hirdeti, hogy Kárpátaljának Cseh-Szlovákia kebelében a helye), valamint a magyar sajtó egyes megnyilvánulásaira emlékezteti. A miniszteri válasz – „ha ilyen kijelentések, amint az román–ukrán viszonylatban történt, hivatalos állásfoglalásként hangoznának el, méltó és kemény visszautasításban részesítenének” – nagy tapsot kap. Egy a magyar autonóm nemzetiségi terület ügyét firtató kérdésre adott magyarázat még inkább megnyugtathatja az aggodalmaskodókat: autonómia helyett kizárólag „nemzetiségi kulturális körzetről” lehet szó.

A szemlélődő mintha a közeli múltba utazott volna: a kijevei politikai színpék a reformkommunizmus „legszebb” idejére emlékeztet, „becsülete van” az elvi vonalasságnak, s a harsány-újbatör kommunisztázás jól megfér a „tör-

ténelmi perújrafelvétel” követelésével: helyezték hatályon kívül a moszkvai puccs után hozott, a kommunista párt betiltására vonatkozó határozatot.

Az ellenzéket fura miliő lengi körül. A radikális változások erjesztője, a RUH a meghasonlottság jegyeit mutatja, hiszen politikai programjának legfőbb követelése, a függetlenség többé-kevésbé megvalósult, gazdasági koncepcióval pedig mintha nem rendelkezne. Kravcsuk elnök eközben mesterien növeli a mozgalmakon belüli skizofréniát, egyes RUH-potentátokát „titkos” tanácsadóinak nyer meg, másokat különböző stallumokkal „békít”. Nem hatás-talanul. A Nova Ukrajina, a Harmadik Köztársaság s a diákszövetségekből alakult tömörülések politikai elképzelései olykor – finoman szólva is – naivitásról tanúskodnak: úgy vélik, hogy egy esztendő elegendő a sikeres választási kampány megszervezésére. Honi tapasztalataink birtokában mit lehet ehhez hozzátenni? Sok szerencsét! S méginkább: Szlava Ukrajini!

SZOMSZÉDSÁG

Akár tetszik nekik, akár nem, térségünk országainak kormányai szomszédságpolitikájukban kénytelenek figyelembe venni a kisebbségi problematikát, egyáltalán a kisebbségek létét. Mely lét ráadásul rosszul szerkesztett békeművek s belső nacionalista politikai kurzusok által terhelt. Tapasztalni olyan hangütéseket is, amelyek négy évtizedes nosztalgiákat ébresztgetnek. Konkretizálva és jelesül azt, hogy Bukarest és Budapest, Pozsony és Budapest jó viszonyának megrontói a kisebbségben élő, okvetetlenkedő magyarok. Ilyen vélemények sajnálatosan nem csupán a román és a szlovák kormány és ellenzékeik körében uralkodóak, hanem a magyar kormányzati politikában is meghonosodni látszanak. A magyar külügyi tárca csupán követő, a jóhiszeműség egyébként tisztelni való szándékát esetenként az önfeladás határáig elvivő politikája ugyanis erre utal. A kormánypártok és a mérsékelt parlamenti ellenzék közötti konszenzusról ma már egyre ritkábban beszélhetünk, s ez nagy kár, hiszen európai integrációnkat is befolyásoló nemzeti ügyről van szó. „Elszigetelt”, azaz szomszédaink nélkül való visszatérésünk Európába nehezen képzelhető el: az óvatos befogadók nem szívesen importálnak viszályokat intézményeikbe. Más lapra tartozik, hogy azok meggyökereztesében „békecsinálóként” maguk is részt vállaltak.

Viszonyunk talán csak Ausztriával, Szlovéniával és Horvátországgal, s megszorításokkal Ukrajnával mondható rendezettnek. (Utóbbival ugyan van alapszerződésünk és kisebbségvédelmi egyezményünk, ám mindezek ellenére a kárpátaljai magyarok helyzete nem mondható rózsásnak: önmegtartásukat az általánosnak mondható ukrán gazdasági válság mellett esetenként politikai fogantatású rosszindulat is akadályozza.) Az pedig – cselekedeteiket szemlélve – nyilvánvaló, hogy a román és a szlovák politikai elit a magyarellenességet tekinti egyik igen fontos legitimációs eszközének. Eleinte készségesen felhasználva, napjainkban azonban immár sarokba hajítva az MSZP-nek azt a választási kampányfogását, amely az előző parlamenti ciklus kormányát nacionalizmusban marasztalta el, önmagát pedig a történelmi megbékélés letéteményeseként kínálta föl. Látni való ugyanis, hogy a magyarságpolitikában a lépésegyeztetést nem is leplező bukaresti és pozsonyi vezetés retorikájában a Horn-kormány ugyanolyan irredenta és revizionista, mint – állítólag! – elődje volt. (Elmondható tehát, hogy Hornék azonos politikai kultúrára szocializálódott partnerei most azzal „jutalmazták” a

tízmillió magyar miniszterelnökének kormányát, amivel az Antall-kabinetet büntették.) A gyakori meghátrálások és a ritkábban előforduló karakteres megnyilvánulások visszatérően ezeket a reakciókat váltják ki Bukarestben és Pozsonyban. Röviden: a tárgyalópartnerekből éppen a megbékéléshez szükséges politikai akarat hiányzik.

A jelenlegi román és szlovák politikai kurzusnak ugyanis egészen más szándékai vannak; számos jel mutat arra, hogy Magyarország időrendben esetleg gyorsabb euroatlanti integrációját provokatív lépésekkel is hajlandóak lennének megakadályozni. Ebben kitűnő eszköz lehet a kezükben a magyar kisebbség, amely egyszerre lehet a provokáció tárgya és a politikai manipuláció eszköze.

Az említettek miatt határozottabbá és egyértelműbbé kell tenni a magyar szomszédság- és kisebbségpolitikát. Nem szerencsés például, ha az autonómia kérdésében eltérő álláspontot képvisel a kormányfő, a külügyminiszter, a miniszterelnöki államtitkár, a külügyi államtitkár és a köztársasági elnök. Föl kell hagyni a sokat emlegetett s előbb-utóbb a közönyös tétlenséghez vezető „eszköztelenség” emlegetésével. Rendkívül fontos, hogy a magyar–magyar kapcsolatokról száműzettesenek végre a hiszterizáltság elemei, s a róluk szóló döntésekben – még ha alapszerződésről van is szó! – hallathassák hangjukat a kisebbségek is. Addig is: nem ártana arra törekedni, hogy egyre több olyan konkrét döntés születne, amely alkalmas a határon túli magyarok közérzetének javítására.

Negyven esztendővel ezelőtt tört ki a magyar forradalom, s erre az egész világ felfigyelt: egy a jaltai alku folyományaként a szovjet érdekszférába masszívan betagolt kis ország elhanyagolható számú népességgel, nem túlságosan barátságos szomszédok gyűrűjében szemfordult az őt megszállva tartó világhatalommal, s annak fegyveres erejével. Önveszejtő vállalkozás, mondhatja erre a józan kívülálló, s ha gyakorlatiasan próbálunk gondolkodni, igazat kell adnunk ennek a vélekedésnek. Történelmi tapasztalataink azonban azt mutatják, hogy kis és nagy előrelépéseinket mindig tragikus leveretések előzték meg. Így volt ez 1956-ban és az azt követő évtizedekben is.

Magyarországon az első szabad választások óta folyik a vita arról, hogy kié '56 öröksége. A reformkommunistáké, a legendává lett fegyveres szabadságharcosoké, az újjáalakult polgári pártoké vagy a munkástanácsoké? A szabad cselekvés pillanata rövid volt, a forradalom beteljesületlen, ezért maradhatott meg az összefogás gyönyörű villámfényének. Éppen ezért az előbb említettek, még ha reményeik 1990 után sem teljesezhettek be maradéktalanul, egyaránt a magukénak mondhatják 1956-ot. Azzal a megszorítással, hogy a kommunizmus híveinek csalódniuk kellett: a rendszer sem a magyar és a lengyel '56, sem a cseh '68 leverése után nem bizonyult javíthatónak, a kísérlet, melyet milliók szenvedése és elnyomása övezett, nem vált be.

Felemelő s a szolidaritás eszméjét erősítő érzés, hogy az esztelen vállalkozás mellett sok, egzisztenciáját vagy éppen az életét is kockára tevő nem magyar is kiállt. Az utóbbi években hallhattunk olyan oroszokról, románokról, csehekről és szlovákokról, akik különböző módon nyilvánították ki rokonszenvüket a magyar szabadságharc mellett. Illesse őket hála!

Megejtő romanticizmusában külön fejezete a magyar forradalomnak a határokon túl élő magyarok részvétele és áldozata. Költői metaforákban már jó ideje hangoztatható a „haza a magasban”, azaz a kulturális nemzet eszméje. Politikai értelemben azonban ez a mai napig vita tárgya, s amióta elhangzott néhai Antall József miniszterelnök kijelentése, miszerint ő „lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnöke” kíván lenni, mondatát vitatják, s alkalmastól félremagyarázzák. Az értelmezés mindenkinek szíve joga, egy azonban vitathatatlan tény: '56-ban a szomszédos országok magyarjai is cselekvően reagáltak a budapesti eseményekre. Hol úgy, hogy a kolozsvári egyetemen a magyar tudományosságot kívánták az azt megillető jogokba visszaállítani,

hol úgy, hogy a kárpátaljai Nagyszőlősen tiltakoztak röpcédulákon a szovjet intervenció ellen, vagy említhető a pozsonyi egyetemisták megmozdulása is. Ezekre a fiatalokra is áll Csoóri Sándor megállapítása: érdekeik ellen voltak magyarok. Történelmi szerencsénknek nevezhetjük, hogy nemzeti érzelmeik nyílt megvallása mellett egyúttal a progresszió mellett is letették voksukat. E két fogalom ugyanis a szovjet megszállás alatt lévő Közép-Európában akkor éppen egybeesett.

Nem közömbös az sem, hogy a rebellisek milyen előzmények után vállalták a forradalmi cselekvést. Romániában a Maniu-gárdák szörnyű székellyföldi vérengzései és a Magyar Népi Közösség szétverése, Szlovákiában a deportálások és a jogfosztottság esztendei, Kárpátalján pedig a gulág haláltáborainak borzalmi után. Nem késlekedett a megtorlás sem: a bukaresti vezetésnek a magyar oktatási rendszer szétveréséhez éppen kapóra jött a magyar forradalom melletti rokonszenvennyilvánítás, Kárpátalján pedig a magyarok megfélemlítéséhez szolgáltatott kiváló érvet az ösztönös összefogás mozgalmi. S ami a személyes sorsokat illeti: hosszabb-rövidebb börtönbüntetés, a cinikusan javító-nevelő munkatáboroknak nevezett agyamosoda és a halál.

A személyes és közösségi áldozat azonban sohasem öncél. Ezeknek is köszönhető, hogy sem Magyarországon, sem pedig az utódállamokba került magyarság körében nem szűnt meg a szuverenitás utáni igény, illetve az önazonosság megőrzésének kíváncsága. Ezt bizonyítják az 1989 és 1991 közötti események is. A magyarországi politikai változásokra a szomszédos országok demokratikus ellenzéki mozgalmi mellett az ott élő magyarok is érzékenyen reagáltak. Mozgalmaik, szervezeteik és pártjaik a magyar politikai hagyomány demokratikus fonálát vették föl, s nem túlzás azt állítani, hogy országosan (Romániában az RMDSZ) és regionálisan (a korabeli Csehszlovákiában a magyar mozgalmak, Kárpátalján a KMKSZ) a kulturált politizáláshoz példát adtak a többségi nemzeteknek. Sajnálatos, hogy a demokrácia jegyében fogant összefogás tünékenynek bizonyult, s ma méltatlan bozótharcokba bonyolódva erőszakos nacionalista kurzusokkal keli megküzdenniük.

Helyzetük, helyzetünk azonban mégsem reménytelen, hiszen az euroatlanti integrációt óhajtó térség országai nem engedhetik meg maguknak az agresszív nemzeti elfogultság buta kórját, s ha csatlakozási törekvéseik ösztönzik, akkor demokráciaszintjüket is emelniük kell. Ennek pedig a többségi és a kisebbségi népek, esetünkben a határainkon túl élő magyar nemzetrészek egyaránt hasznát láthatják.

VILÁGKONGRESSZUS

Június közepén a honismeret 1100. évfordulóján ópusztaszeri és budapesti helyszíneken lezajlott a Magyarok IV. Világkongresszusa és Tudóstalálkozója. A magyarországi közvéleményben nem volt nagyobb visszhangot ez a világ magyarjait mégiscsak megmozgató összejövetel, még az eseményt megelőző, annak jelentőségét előlegezve alábecsülő sajtóbeli tálat sem váltott ki hevesebb érzelmeket. A véleményformálók számára nem számított sokat az elszármazott magyar tudósok jelenléte sem, s ha nincs a beszédének egyes szakaszaiban porcelánboltba tévedt elefántként viselkedő miniszterelnök kontra kongresszus nézetütközés, a rendezvénysorozat sajtónyilvánosságát talán a generális közöny kifejezéssel is jellemezhetnénk.

Nem kívánjuk részletezően leírni az elégedetlenséget, magát a jelenséget azonban nem kerülhetjük meg. Azt nevezetesen, hogy a kongresszus közönsége látványosan és hangosan nyilvánított (ellen)véleményt a magyar kormány kül- és szomszédságpolitikájáról. S bár van erre hajlama, a történetet a kormányzat ezek után már nem hagyhatja figyelmen kívül. (Ehhez kapcsolható az a jegyzetírói tapasztalat, hogy a kongresszusközi időben mint ha felerősödtek volna azok az ellentétek, amelyek általánosságban jellemzik a HTMH egyes tisztviselői és a szuverenitásukra adó határon túli magyar szervezetek viszonyát.) Talán erre utalt a házelnök parlamenti fogadásán felröppentett, a kormánytól eddig meglehetősen távoli ötlet a külföldön élő magyarok szavazati jogáról, amely már abban a pillanatban a helyszínen is zavaros értelmezések forrásává lett. Nem véletlenül, hiszen a pillanat hevében elhangzott nyilatkozat sem volt egyértelműnek mondható.

A kongresszuson tapasztalt moraj el kell hogy gondolkottassa a kormányt. Lehet és szükséges is emlegetni a szomszédokkal való „történelmi” kiegyezést, törekedni is kell rá, ám a politikai cinizmussal egyenértékű a „terepen” élők tapasztalainak és véleményének mellőzése. Mert miközben zajlott a gesztenyés kertben magyar–magyar párbaj, magyar iskolaigazgatót és igazgatóhelyettest mentettek föl egy partiumi nagyvárosban, eldőlt, hogy tanulóhiány miatt nem indulhat magyar első osztály egy a szlovák–magyar nyelvhatáron fekvő honti kisközségben, s a Vereckei-hágón fölállítani tervezett honfoglalási emlékmű kapcsán ukrán nacionalisták egyre sűrűbben beszélnek „a magyarok történelmi agressziójáról”. Hogy csak azoknak a napoknak az aktualitásait említsük. Nem mindegy tehát, hogy ebben az egyébként sajnálatosan

szokványos helyzetben milyen szóbotlások és gondolatficamok kerülnek be felelős magyar politikusok beszédeibe és nyilatkozataiba.

A kongresszus szekcióiban kísérletek történtek a családokat, a tudományosságot, a kultúrát, a gazdasági fölemelkedést, a kommunikációs fejlődést támogató gondolatok és tervek kiérlelésére, egy új nemzeteszmény és nemzetstratégia megfogalmazására. Az idő majd választ ad arra, hogy e gondolatoknak milyen lesz az erkölcsi és gyakorlati hozamuk, s hogy milyen szerepet játszik majd ebben a világösszejövetelt szervező Magyarok Világszövetsége. Egy bizonyos: égető szükség van jól átgondolt, korunknak megfelelő s korunkban gyakorolható nemzetpolitikára, éppen amiatt, mert nem tekinthetünk el szomszédaink meglehetősen agresszív politikai gyakorlatától, s nem hagyhatjuk figyelmen kívül az európai nagypolitikában számunkra biztosított mozgástér korlátait sem.

Autonómia, kettős állampolgárság, szavazati jog, szórványápolás, képviselet a magyar törvényhozásban, határozottabb magyar szomszédságpolitika, kölcsönös kompromisszumokon nyugvó valóságos kiegyezés a szomszéd népekkel, egyetértés alapvető nemzeti kérdésekben, az oktatásügy kiemelt fontossága, ilyen és hasonló fogalmak forogtak a közbeszédben. Olyan kérdések, amelyek most is, mint mindenkor, sürgős választ igényelnek. Ünnepi találkozón s azoktól függetlenül el kell gondolkodnunk fölöttük, hiszen látnunk kell, hogy a politikai-ideológiai árnyalatú elfogult gyanúsítgatásokkal szemben itt nem a szélsőség nyilvánított véleményét.

NÉHÁNY GONDOLAT A SZLOVÁK–MAGYAR VISZONYRÓL

Heckkampány évadja kezdődött az elhíresült győri Horn–Mečiar-találkozó után a szlovák–magyar kapcsolatokban. S akár tetszik a művelt közönségnek, akár nem, a szlovákiai választási kampány idején ez a hangulat lesz uralkodó a látható és hallható nyilvánosságban, hiszen az egykori ringharcos felszínen maradásához elengedhetetlen a naponta föltárlható magyarellenesség. (Valamint a csehekkel való riogatás.) A művelt közönségnek nem lehetnek illúziói, a mesterséges feszültség ébren tartásában Mečiarnek tömegesen lesznek készséges partnerei és kiszolgálói. S nemcsak a gleischaltolt kormány- és állami hivatalokban, hanem az utcákon és a tereken is. A gyűlölet ekkor majd néppünnpélyt jelleget ölt.

Ezzel a hangulatkeltéssel az aktuális szlovák vezetés legalább két célt szeretne elérni. A homogén nemzetállam megteremtése érdekében a folyamatos napi jogfosztás mellett meg akarja félemlíteni a szlovákiai magyarokat. E vállalkozásban számára minden eszköz megengedett, s minden végkifejlet jó. Jó, ha meghátrálnak a magyar tömegek és pártjaik, de még jobb, ha szembeszegülnek, és az ellenállás akár véres helyi konfliktusokba torkollik. A másik, ám egyáltalán nem másodrangú cél Pozsonyban az, hogy lehetőleg minél többet kellemetlenkedjen a NATO-ba meghívott ősellenségként kezelt Magyarországnak. Erősítendő azt a dilemmát, hogy mennyit ér a magyar megbékélési szándék mellett külső nyomás hatása alatt is aláírt és ratifikált alapszerződés, ha a felek egyikéből hiányzik az őszinteség.

Mit tehet ebben a riasztó helyzetben a politika, s ha van erre készítése, az értelmiség?

A magyar kormány, s személyesen a kormányfő – ellentétben más európai státusférfiakkal – következetesen tartja magát ahhoz az álláspontjához, hogy folyamatosan tárgyalni kell a pozsonyi vezetéssel. Ez rendjén való is lenne, ha ezeket a találkozókat nem kísérnék sorozatos kudarcok, s technikai lebonyolításukban nem az egykori titokzatoskodó, a nyilvánosságot kirekesztő pártállami praxist idéznék. A demokrácia szempontjából külön balszerencse, hogy mindkét hivatalban lévő kormányfő alkatilag is vonzódik az illegális akciókhoz. („Ugrott apósom, nagy régi sólyom, / mindene az illegálitás” – ahogyan egy korfestő dalszöveg mondja.) Már csak az elvetendő rossz hagyomány miatt is szükség van az ellenzéki politikusok találkozóra.

Ha más hasznuk nem lenne is, amiatt is fontosak ezek az eszmecserék, hogy osszlassák az egymást demonizálni hajlamos politikai erők előítéleteit. De nem kizárt az sem, hogy szimpátia támad egymás törekvései iránt, s ez akár az összehangolt cselekvésig is elvezethet.

A kapcsolatok javításában – nem a politika porondján – fontos szerepe lehet az értelmiségnek. Ilyen próbálkozásokban nincs is hiány, de valahol, nem is annyira a tudati mélyrétegekben, mindig előadja magát valami zavaró mozzanat. A kölcsönös előítéletekre és elfogultságokra gondolok, melyekből eléggé nehezen mutatkozik kilábalás. A magyar nacionalizmus ebben a században elég sok vereséget szenvedett már, s a törvényszerű kijózanodás mellett talán emiatt is téved olykor vadcsapásokra. Hatása azonban elhanyagolható, míg a szlovák nemzeti eszmét ezzel szemben erőteljesen átjárja a magyar- és csehellenességre alapozó negatív önkép. Ha ez csupán a szellemi szférában volna érzékelhető, kisebb baj lenne, aggasztó azonban az, hogy ez a szlovák politika lépéseinek mozgatórugója és éltető eleme. Egy reménybeli szlovákiai demokratikus fordulat ezen a téren is változásokat jelentene, a politikai párbeszédben visszaszorulna a konfrontatív retorika, s ennek megfelelően a sajtónyilvánosságban is elcsendesedne a jelenlegi hangzavar. Illúziók azonban ne legyenek, ez nem lesz könnyű futam!

KÁRPÁT-UKRÁN LEGITIMÁCIÓ MAGYARELLENES ÉLLEL

A kárpátaljai magyarság először 1971-ben, a szovjet párt- és állami szervekhez intézett beadványában tiltakozott az 1944 őszén elkövetett magyarellenességek miatt. Egyebek között kérték a *Kárpátontúli Ukrajna földműveseinek, munkásainak és tisztviselőinek földhöz és erdőhöz juttatásáról* című határozat alábbi mondatának visszavonását: „Kárpátontúli Ukrajna népet évszázadokon keresztül elnyomták örök ellenségei, a magyarok és a németek.” A dokumentum e mondatát akkor nem vonták vissza, mi több, a visszavonás – a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és más magyar szervezetek megismételt kérése ellenére – a független Ukrajnában sem történt meg.

Ellenkezőleg: a kárpátaljai megyei állami közigazgatás és a megyei tanács a történelmi évfordulókra, például az 1939 márciusában Huszton alakult, a korabeli Németország protektorátusát kérő Kárpát-Ukrajnára való megemlékezések alkalmával következetesen magyarellenessé kitételeket használ, olyan otrombaságokat is megengedve, hogy a magyar szervezeteket és a magyar főkonzult az ünnepi rendezvényre invitáló meghívóban (1999. március 15.) az alábbi mondat szerepelhetett: „Kárpát-Ukrajna az ukrán államiság fiatal hajtása volt”, amelynek „katonai szervezete, a Szics Gárda 1939 márciusában alighanem elsőként vette fel a harcot a fasiszta betolakodók ellen”. „Fasiszta betolakodók”-on a Kárpátalját március 15-e és 18-a között katonai akcióval birtokba vevő Magyarországot kell értenünk. Főkonzulunk akkor tiltakozott a meghívó szövege ellen.

A magyarofóbia azonban a jelek szerint tartós a kárpátaljai vezetés körében. A legfrissebb példa erre Viktor Balogának, a megyei állami közigazgatás elnökének, valamint Ivan Ivancsónak, a megyei tanács elnökének a megye lakosságához intézett újévi köszöntője. Ebben az alábbi mondat szerepel: „Kárpátalja felszabadítása az évezredek iga alól, újraegyesülése Ukrajnával sorsfordulónaként kerültek be vidékünk krónikájába, s mindennek logikus folytatását jelentették azok a szociális és kulturális átalakulások, amelyek felzárkóztatták vidékünket az állam fejlett régióihoz.”

A történelmietlen és elfogult fejtegetésekre magyarázat lehetne az, hogy Kárpátalján jelentős befolyása van az ukrán nemzeti (nacionalista) erőeknek. Ez azonban nincs így. Így a jelenség a vezetés öröklött eszmerendszerére, valamint az önlegitimáció zavaraira vezethető vissza.

Az idézett kitételek természetesen következményeikben sem azonosak a beneši dekrétumokkal, pszichésen azonban mindenképpen károsak. Elsősorban a kárpátaljai magyarság szempontjából, hiszen a sértő jelzők visszavonásának következetes elutasítása az ott élő magyar nemzetrészt az „idegen”, a „másodrendű állampolgár” kategóriájába kényszerítené.

NEMZETISÉGÉNEK ELISMERÉSÉT AKARJA ANDY WARHOL NÉPE

„Ruszin az én lelkem!” – sóhajtotta egyszer Andy Warhol, a mezőlaborci (ma Kelet-Szlovákia) ruszin kivándorlók Pittsburghben született gyermeke, a pop-art pápája.

De miért volna anakronisztikus ugyanezt a mondatot hangoztatnia egy kárpátaljai ruszin értelmiséginek? Végre Kárpátalján is eleget tettek a ruszin lelkek régi vágyának: a kilencvenfős Kárpátaljai Megyei Tanács 2007. március 7-én hetvenegy igen, két nem szavazattal és két tartózkodással – a többiek nem voltak jelen – önálló nemzetiségnek ismerte el a ruszint.

A terület határozata szerint a döntés összukrajnai elfogadtatásáért a Legfelsőbb Tanácshoz kell fordulni. A megyei tanács a jövőben a kárpátaljai nemzetiségek finanszírozásáról hozott döntéseiben figyelembe veszi a ruszinok nyelvi, oktatási és kulturális igényeit, hagyományaik őrzésének és ápolásának támogatási költségeit.

A világban másfél millióra becsült ruszinság életében az Ungváron született döntés kétségtől történelmi jelentőségű. A kétszázéves észak-amerikai, a tizenötezer ausztráliai ruszin közösség folyamatosan, a százhuszéves szlovákiai, a százéves lengyelországi, a hatvanezeres szerbiai (délvidéki) többé-kevésbé még a szovjetcsatlós időkben is megvallhatta identitását. 1993-ban hazánkban a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény a ruszinokat a tizenhárom elismert nemzetiség közé sorolta. 2001-ben például 1098 magyar állampolgár vallotta magát ruszin nemzetiségűnek.

A ruszin nemzetiség elismertetése éppen e nép fő szállásterületén, ősi földjén, Kárpátalján ütközött mindeddig adminisztratív nehézségekbe. A ruszin, S. Benedek András művelődéstörténész meghatározása szerint, mintegy tucatnyi etnikum ötvözetéből a Kárpát-medencei etnikai olvasztótégelyben, a keleti és a nyugati szlávok érintkezési övezetében kialakult középszláv népesség. A ruszinság politikai és társadalmi szervezetlenségének és az erős kormányzati ellenpropagandának tudható be, hogy az 1,2 millió összlakosságú Kárpátalján a 2001-es népszámlálás során csupán tízezren vallották magukat ruszinnak. Az ungvári Duhnovics Társaság szerint a kárpátaljai ruszinok száma több százezer.

A szervezetségi hiányosságokat, a belharcokat, az állami ellenállást is idesorolva, a ruszinok az 1991-től független országnak számító Ukrajnában

sokat tettek önazonosságuk elismertetéséért. Tevékenységük különösen az utóbbi esztendőkből erősödött fel. 2005-ben Munkácson megalakították a Kárpátaljai Ruszin Néptanácsot. Ungváron oroszországi, csehországi, szlovákiai és lengyelországi meghívottakkal *Karpatszka Rusz – szellemiség és kultúra* címmel rendeztek nemzetközi konferenciát. Önálló nemzetiségként való elismerésüket követelték Ukrajna vezetőitől.

Az ügyet a nemzetiségek és a migráció ügyeivel foglalkozó állami bizottság igyekezett elmaszatolni. Állásfoglalása szerint ez a lépés a hatályos jogszabályok szerint az alkotmányba ütközik, egyébként pedig a közigazgatásban nem találják azt a hivatalt, amelynek a hatáskörébe tartozik a nemzetiségek elismerése. A ruszin érdekvédelmi szervezetek ezért fordultak a megyei tanácshoz.

Miért nem voltak hajlandók Ukrajnában elismerni egy olyan szláv identitást, amelyet az ország határain kívül ma már sehol sem korlátoznak?

A probléma túlmutat Kárpátalja közigazgatási határain, és az egymástól erősen eltérő történelmi, nyelvi, vallási, mentális „vonzáskörzeti” jegyeket mutató régiókból összeálló Ukrajna gondja. Egy olyan országé, amely federalizálás helyett ma a helyel-közzel erőszakosnak tekinthető központi ukránosításban látja egyik fő politikai célját, a „területi egység” megtartását.

A mai ukrán nemzetképbe ezért nem fér bele a Kárpátok folyóvölgyeitől a beregi és az ungi Tiszahátig terjedő területen élő szlávok „különössége”. Kijevben az identitáskeresést ma hajlamosak elszakadási törekvésnek tekinteni.

BOLOGNA KÁRPÁTALJÁN

Az ukrainai felsőoktatási intézményeknél már négy éve tart a bolognai folyamathoz való csatlakozás, s 2010-től az ukrainai hallgatók diplomái európai státust kapnak – jelentette be 2007. január 25-i sajtóértekezletén Sztanyiszlav Nyikolajenko oktatásiügyi miniszter. Ennek megfelelően a szükséges reformok végrehajtása érdekében az idén jelentős mértékben csökkentik az egyetemek számát. Az ország keleti részében és a Krímben pedig erősíteni kívánják az államnyelv, az ukrán oktatását.

A szocialista párti miniszter ez utóbbi vonatkozásban nem említette Nyugat-Ukrajnát. Ez érthető is, hiszen az egykor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Galícia az ukrán nemzeti mozgalom fészke, itt az ukrán nyelv gyakorlásával és oktatásával nincs különösebb gond. Van persze egy még Nyugatabb-Ukrajna, Kárpátalja, amely történelmében, mentalitásában, lokális tudatában erősen különbözik Kárpátokon túli szomszédjaitól. Jellemző, hogy amikor a múlt század hatvanas éveitől kezdve fel-felmerültek a Kárpátalját és a hegyeken túli területeket egyesítő nagyrégió megalakításának kísérletei, az ungvári székhelyű megyei vezetés mindig hevesen tiltakozott az egybevonó törekvések ellen. Így volt ez néhány esztendeje is, amikor Kijevben az elkerülhetetlennek látszó közigazgatási reform kidolgozásával kezdtek el foglalkozni.

Bár a korábbi egyértelmű, mondhatni, kizárólagos külpolitikai célként feltüntetett EU-integrációt a Janukovics-kormány relativizálni igyekszik, mondván, először életszínvonalban kell beérni az uniót, örömdetes, hogy legnagyobb szomszédunk felsőoktatási rendszerében csatlakozni kíván Európához.

Az 1999-ben az egységes európai felsőoktatási térség létrehozásának céljával aláírt bolognai nyilatkozat azonban súlyos veszélyeket jelenthet a több mint száz iskolát magában foglaló kárpátaljai magyar oktatási hálózatra. A nyolc évvel ezelőtt a nyilatkozattal elindított folyamat egyik eleme az, hogy az egyetemi felvételi vizsgákat az érettségik helyettesítik. Ezt Ukrajnában úgynevezett „külső tesztelési” rendszerben kívánják lebonyolítani. Azaz, a részrehajlást és az esetleges korrupciót elkerülendő, a kárpátaljai vizsgaközpontokban kitöltött, értelemszerűen ukrán nyelvű tesztlapokat más ukrainai megyékben értékelik. Az ukrán tankönyvekkel nem megfelelően ellátott, módszertanilag az idegen nyelv oktatásának vonatkozásában az egykori

szovjet oktatási praxist folytató magyar tannyelvű iskolákban a diákoknak esélyük sincs az államnyelv elsajátítására. Ebből következően arra sem, hogy sikeres érettségit tegyenek.

A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség és a magyar szervezetek képviseletében a megyei tanácsban helyet foglaló képviselők elérték azt, hogy Nyikolajenko novemberi kárpátaljai látogatásán szóba hozzák a kérdést. A miniszter nem sok hajlandóságot mutatott a megértésre, kijelentette, hogy Ukrajnában mindenkinek tudnia kell ukránul. Az ötvenegyesztendő politikus mintha megelégedett volna arról az elszánt küzdelemlről, amelyet a Szovjetunió fennállásának utolsó évtizedeiben ukrán ellenzékiek az ukrán nyelv védelmében az erőszakos oroszosítás ellen folytattak.

Ukrán politikai körökben azonban van ettől eltérő szándék is. Tavaly decemberi ülésén magyarokat támogató határozatot fogadott el az érettségi kérdésében a kárpátaljai megyei tanács. A testület azt kérte az oktatási tárca vezetőjétől, hogy az egységesített érettségi bevezetése esetén tegyen lépéseket annak érdekében, hogy Kárpátalján kellő számú vizsgaközpont álljon az érettségizők rendelkezésére, továbbá gondoskodjon a tesztlapok magyar nyelven történő nyomtatásáról is. Válasz egyelőre nem érkezett Kijevből. Az ukrán és az orosz mellett magyarul is kitűnően beszélő, Kárpátalja hagyományait és adottságait jól ismerő megyei kormányzó, a munkácsi születésű Oleg Havasi egyik legutóbbi sajtónyilatkozatában hasonló álláspontra helyezkedett.

Rokonszenves a kormányzó és a megyei tanács állásfoglalása. Pozitív gesztusokat tett a magyar politika is. Reményekre adhat okot, hogy a kérdést a nyáron a kisszelmenci falunapon részt vevő házelnök, Szili Katalin, az ősszel Ungvárra látogató külügyminiszter, Göncz Kinga és a januárban Jucszenko elnökkel magyar iskolát avató Gyurcsány Ferenc miniszterelnök is tárgyalási témái közé vette. A helyi jó szándékot az uniós szomszéd intenzív érdeklődése jelentős mértékben megtámogathatja. Erre nagy szükség van, hiszen az ügyben érintett más nemzetiségek, például a lengyelek és a románok jóval szervezetlenebbek, iskolahálózatuk össze sem hasonlítható a magyarrral. (Az ország lakosságának 21%-át kitevő 11,4 millió orosz ebben a kérdésben nem érdemes emlegetnünk.)

Így gondolják ezt a kárpátaljai magyarság oktatási szakértői és politikai képviselői is. Budapest politikai támogatásának elmaradása esetén a magyar iskolarendszer – ideértve a magyar kormányzati támogatással létrehozott, költségvetési és egyéb forrásokból is működtetett beregszászi főiskolát is

– gyors leépülésével lehet számolni. Illetve az amúgy is vékony értelmiségi réteg és a pedagógusok utcára kerülésével, valamint, a dominóeffektusra gondolva, végső soron a 160 ezer főre tehető nemzetrésznek a beolvadás és az elvándorlás útján történő gyors önfelszámolódásával.

BÚCSÚ A BIZTOSÍTÓTÓL

Az egyetemista fiú albérletbe megy, várományosa a tandíjnak, a tizenhét éves leányka a középiskola padját és változó nadrágjait – farmer és szövet – koptatja, ő is a továbbtanulásra gyúr, növekednek az utazási, a fűtési és a villamossági költségek, drágább lesz a gyógyszer, közben megcsappan a jövedelem. Részben vagy egészben ezekben a gondokban egységes a nemzet, a közös teherviselésben a többségi populáció megvan lövészárkok nélkül. Ámbár ha a betelefonálós műsorokat hallgatjuk a rádiókban és nézzük a televíziókban, akkor talán nem is igaz az előző megállapítás. De a mélyebb gondolkodást és a súlyosabb gazdasági problémákat itt most felelőtlenül elhárítva, gondoljuk és mondjuk azt, hogy az a terep a többé-kevésbé elvakult rajongóké.

Kinőjük talán.

Nosza, rendezzük át életvezetésünket, alakítsunk egy kicsit a bankokhoz és a biztosítókhoz fűződő viszonyainkon ezekben a nehéz időkben. Faragjunk le onnan, ahonnan csak lehet. Szabaduljunk meg például a halálbiztosításnak is nevezhető „kockázati életbiztosítástól”. Az amúgy is csak egy grandiózus baleset után „léphet életbe”. A magamfajta arra gondol, hogy hasonló életvitelű barátai közül idő előtt túl sokan lettek inkább az alattomos kórok, mintsem váratlan balesetek áldozatai. Legyen azonban ott a gondolatban az életigenlés: a magamfajta egyáltalán nem sietteti az elkerülhetetlen földi-fizikai véget. Szeret élni.

– Sokat utazik? Az jó, az nagyon jó – mondta jóindulatúan s talán egy áldásos nagy karambolt vizionálva, évekkkel ezelőtt a „kockázati” ajánló ügynök. Szemében a biztatás-noszogatás csillogását és a sikeres üzletkötés örömet láthattam. Úgy emlékszem, abban az elragadtatott pillanatban a biztosítás kedvezményezetteire tekintve, a „de jó lesz akkor a gyerekeknek” formájú szörnyeteg gondolat lengte át agytekervényeimet. Előfordul az ilyesmi.

Ma megint találkoztunk. A biztosítási szakember egy finom pesti kávézót ajánlott találkozásunk helyszínéül. Gondjaimat együttérzéssel fogadta, s nem volt viharos ellenvetése akkor sem, amikor közöltem: szeretném befejezni a vele kötött üzletet.

– Ügyfeleim között sokan vannak, akik hasonló gondokkal küzdenek – mondta. Éreztem a megértését, s ez jólesett.

– Fizetek! – szoltam, és intettem a finom hely finom és kedves, csipetnyi perverzióval férfikötényt viselő pincérnőjének.

– Szó sem lehet róla! – mondta B. úr, a biztosítási szakember. – Ön a vendégem volt.

A finom helyen az úgyszintén finom B. úr elegánsan fizetett. Én meg gondolatban, miközben a távozáshoz cihelődtünk, csettintettem egy nagyot: a finom biztosító így búcsúzik elköszönő és elszegényedő ügyfelétől. Igaz, az ügyfél is nagyvonalú volt, kilépésével nagyjából másfél millió, vissza nem térítendő forintot hagyott a tiszteletre méltó intézménynél. Csütörtök volt, a nagyvonalú gesztusok napja.

A kávézót, személyzetét és közönségét megkedveltem, kedves, gondúzó találkozókra vissza fogok térni oda.

NYITÁS MÁRAMAROSBAN

A rendezetlen ügyek (1. a tizenhét hektáros, a második világháború befejezése óta Ukrajnához tartozó, talapzatán jelentős kőolajlelőhelyet tartalmazó fekete-tengeri Kígyó-sziget kérdése, 2. az ukránok által a Duna-deltában a hajózásért díjat beszedő román gyakorlat megakadályozására épített, nem éppen környezetbarát Bisztroje-csatorna ügye, 3. a Bukarestben ma is eleven történelmi sebként kezelt, az Észak-Bukovina elcsatolását jelentő Molotov–Ribbentrop-paktumtól való kijevi elhatárolódás késlekedése) egyáltalán nem zavarták Juscsenko ukrán elnököt abban, hogy január elsején román kollégájának, Traian Băsescunak jókívánságait fejezze ki az ország EU-csatlakozása alkalmából. Szomszédok között ez így helyes. Az is helyénvaló, hogy az üdvözlésben az uniós kívüli nagyobbik ország elnöke reményének adott hangot: az akolon belülre került kisebbik „aktív támogatásban részesíti” hazájának integrációs törekvéseit.

Tapasztalhatjuk néha, hogy nem pusztába kiáltott szó a diplomáciai udvariasság. Ukránok és románok között most legalábbis ezt látjuk. A protokolláris üdvözlés után két héttel a felek a tettek mezejére lépnek, s a baráti gesztusok erősítésének jegyében az államelnökök jelenlétében vasárnap átadják a nemzetközi forgalomnak az Aknaszlatina (Ukrajna) és Máramaros-sziget (Románia) közötti, 1944-ben fölrobbantott, majd néhány esztendővel ezelőtt újjáépített Tisza-hidat. A híd már évekkel ezelőtt is járható volt, igaz, korlátozottan, a mostani nyitás azonban lehetővé teszi a folyamatos közlekedést Ukrajna és Románia, azaz Ukrajna és az Európai Unió között. Ukrajna felől – Nagybánya–Szatmárnémeti–Pete–Csengersima felé – tehermentesülhetnek a Kárpátalján és Magyarország északkeleti térségében található határátkelőhelyek.

„Gyenge vagy!” – konstátálta kézfogásomat Repáruk Pál szlatinai román sóbányász sok évtizeddel ezelőtt. Igaza volt, húszéves, csákányt vagy fúrót vagy más egyéb föld alatti munkaalkalmatosságot nem ismerő bölcsészhallgató fogott kezét a bányásszal, a konklúzió nem is lehetett kétséges. Az összes többi problémát a nálam lévő borosüveg kiürítése közben magyarul beszéltük meg, majd a bányász és egyáltalán nem bányász jómagam barátságos „Jó szerencsét!” köszöntéssel váltunk el egymástól.

A kis történet fontos mozzanat ebben a mostani, nekünk rokonszenves ukrán–román barátkozásban. Az ezen a határszakaszon a Tisza két partján

elterülő két országban és a híddal most ismét összekötött két településen más népekkel békességben – ezt a rendhagyó jelenséget érdemes megbecsülnünk a mai világban – számos magyar él. Aknaszlatinán a 2001-es népszámlálás adatai szerint a kilencezer lelket számláló összlakosságból négyezer a magyar. A túloldalon, Máramarosszigeten, a hajdani magyar iskolavárosban a 2002-es román népszámlálás a 41 220 személyt kitevő összlakosságban a 32 867 román mellett 6513 magyart regisztrált az 1226 ukrán, valamint a kisebb számban élő cigányok, németek, görögök, lipovánok, szlovákok, csehek és lengyelek mellett.

Ukrán–román viszonylatban nézzük most kissé önzőn s egyben korszerűen – környezetünkben is mindenki ezt teszi – a saját érdekeltségünket. Azt, hogy egykori koronavárosaink, a most Ukrajnában található Huszt, Técső és Visk, valamint a romániai Hosszúmező és Máramarossziget magyar kisebbségei és szórványai mit nyerhetnek ezzel a határnyitással. Kulturális-művelődési hagyományaink újjáélesztését, az egyházi kapcsolatok megerősítését. A térségre jellemző dalosversenyeket, a nagybányai festőiskolát megalapozó, Máramarosszigeten született és Técsőn elhunyt festőművész, Hollós Simon kultuszának ápolását. S egyáltalán, mindent, amit a térségre egykor jellemző magyar polgári hagyományból megőriztek.

Regionális örömeink mellett azonban érdemes az előálló új helyzetre is figyelni. Legnagyobb, a gazdasági kapcsolatok és a kárpátjai magyar nemzet rész miatt is fontos északkeleti szomszédunk láthatóan élénken reagál Románia újszülött európai klubtagságára. Nem kell látnoknak lenni ahhoz, hogy megjövendöljük, számos üzleti, gazdasági törekvését ebbe az országba fogja irányítani.

Csodálkoznunk sem kell: a hazánknál majdnem két és félszer nagyobb, huszonkétfélmillió lakosú Románia méreteinél és várható dinamikus fejlődésénél fogva is fontos lett Ukrajna számára.

Fontosabb, mint Magyarország, hiszen az ortodoxiában fogant hasonlóságok mellett mentálisan, a politikai kultúra – s ezt se rejtjük véka alá, a korrupció – hagyományaiban meglehetősen közel állnak egymáshoz. Ennek praktikus hozománya: a felek már-már a testbeszédből is megértik egymást. A politikai és gazdasági üzletmenet ettől lesz gördülékeny. A magyar diplomácia Ukrajnával kapcsolatban elveszítette a múlt század kilencvenes éveinek elején szerzett, a térségben akkor jelentősnek látszó előnyét. Az Ukrajna külpolitikai főcsapásaiban – ha Janus-arcúan is – hagyományosan kiemelt szerepet betöltő Lengyelország mellett Budapestnek immár mint esetleges vetélytárssal, Bukaresttel is számolnia kell.

ROMÁN–MOLDOVAI ÁLLAMSZÖVETSÉG?

Frații nostri de peste Prut, Pruton túli testvérek, mondogatják a román–moldovai határfolyón túlról érkező árusnak, munkásnak, diáknak Romániaszerte. Legtöbbször úgy, hogy hozzágondolják: itt az orosz. Vagy esetleg ki is mondják. Románul hozzák ezt a tudomására, és a folyón túlról érkező ezt tökéletesen meg is érti. Miért is ne értené, hiszen néhány tájnyelvi eltéréstől eltekintve román az anyanyelve.

A Molotov–Ribbentrop-paktum tételes említése nélkül ugyan, Jaltát kissé farba billentve, január 31-én az Európai Parlament plénümán elmondott beszédében Moldova Köztársaság európai integrációja mellett szállt síkra Traian Băsescu román államfő. „Románia minden eszközzel támogatni fogja, hogy Moldova Köztársaság visszatérjen oda, ahonnan 1940-ben akaratán kívül távozott. Románia számára erkölcsi és politikai kötelesség, hogy a Prut folyótól keletre lévő családok hazatérjenek Európába” – mondta. A román elnök azt is elvárja az Európai Uniótól, hogy Moldovát a nyugat-balkáni országokhoz hasonlóan kezelje, kínáljon európai perspektívát, és nyújtson segítséget az ország EU-integrációs felkészüléséhez.

A „hazatérés” minél gyorsabb és zökkenőmentesebb lebonyolítása érdekében Bukarest és személy szerint a román államfő mindent meg is tesz. Az Európai Unióba 2007. január 1-jén bekerült keleti szomszédunk minden különösebb felhajtás, nemzetközi egyeztetés nélkül évek óta a lehető legegyszerűbb módon ad román állampolgárságot az ezért folyamodó moldovai állampolgároknak.

Băsescu szerint a chișinăui román nagykövetségen másfél millió, román állampolgárságért folyamodó beadvány vár elbírálásra. (Moldova Köztársaság lakossága a 2004-es népszámlálási adatok szerint 3 388 070, a szakadár Dnyesztermelléki Köztársaság, közismertebb nevén Tiraszpol nélkül.) Az állampolgársági ügyek gyorsabb intézése végett a román és a moldovai államfő januárban két ideiglenes konzuli iroda megnyitásától állapodott meg. A román igazságügyi minisztérium februárban elrendelte az állampolgársági ügymenet felgyorsítását. Ennek érdekében törvénytervezetet készített elő.

A „most jó románnak lenni” hangulat jegyében a praktikus gondolkodó moldovai orosz nemzetiségű állampolgárok nagy része úgyszintén igényli a nyugati szomszéd állampolgárságát és útlevelét. (Moldova Köztársaság összlakosságának egyharmada orosz nemzetiségű.) Nem is csoda, hiszen a nem-

zeti össztermék (2005-ben 2917 dollár) tekintetében Európában sereghajtó ország arra alkalmas lakói külföldön igyekeznek munkát vállalni. Jellemző, hogy a külföldi munkavállalásból származó bevétel 2005-ben elérte a GDP 27,1%-át.

Valerij Klimenko, Moldova orosz nemzeti kongresszusának elnöke kijelentette, hogy a vadonatúj állampolgárság ellenére az ország orosz lakossága sohasem fogja megszavazni Moldova Romániához csatlakozását. Az ellen-szenvnek történelmi okai vannak. Oroszországban, majd a Szovjetunióban sohasem nézték jó szemmel Románia politikai és területi ambícióit. Ha azonban ilyen ütemben folytatódik a szomszédos ország állampolgárságának az igénylése, az egykori szovjet köztársaságban hamarosan kétmillióra emelkedhet a román állampolgárok száma. „Moldova akkor már másik ország lesz” – mondta az orosz vezető.

A napokban a moldovai Nemzeti Liberális Párt nyilatkozatot tett közzé a Románia és Moldova Köztársaság közötti államszövetség létrehozásáról. Vitalij Pavlicsenko pártelnök, parlamenti képviselő praktikus oldalról szemléli a kérdést. Szerinte „ez a leghatékonyabb és leggyorsabb módja az EU-ba való belépésnek”. Emellett számos párt és mozgalom kezdett aláírásgyűjtésbe Băsescu elnök ama kezdeményezésének támogatására, hogy „a két román állam egyesüljön az Európai Unióban”.

A Bukarest és Chişinău államszövetségi terveihez hasonló folyamatok nem szokatlanok ebben a térségben. A Szovjetunió 1991-es megszűnése óta folyik a nagy gazdasági, kereskedelmi és katonai átrendeződés, új, laza és szorosabb szövetségek kötése. Évek óta napirenden van például Oroszország és Fehéroroszország államszövetségének létrehozása.

Románia mostani kezdeményezése, ha a szövetségi rendszereket vesszük alapul, kilóg a sorból. Egy frissen EU-tagga váló ország tesz igen határozott lépéseket a kontinens legszegényebb, klubon kívüli, ráadásul egy másik szövetségi rendszerhez, a FÁK-hoz tartozó országa integrálására. Úgy, hogy nem is csinál titkot abból, nemzettársaiként kezeli a moldovaiakat, s történelmi igazságtalanságok jóvátételéről beszél.

A térségben a Románia mellett geopolitikai értelemben úgyszintén érdekelt Oroszország hosszú ideje nem érdeklődik a kommunista vezetésű, a Szovjetunió utáni nosztalgiákat mutató Moldovában zajló folyamatok iránt. Így érthető, hogy a moldovai vezetés fontos politikai célnak tekinti az EU-val fenntartott kapcsolatainak erősítését. Moszkvát ebben a térségben inkább a tiraszpoli székhelyű oroszbarát Dnyesztermelléki Köztársaság jövője, saját gazdasági és biztonsági érdekei foglalkoztatják.

Tiraszpolban, a függetlenségének 1995-ös kikiáltása óta saját himnusz-szal és pénzzel (transznisztriai rubel) bíró, nemzetközileg el nem ismert Dnyesztermelléki Köztársaság központjában tulajdonképpen elégedetten szemlélik a fejleményeket. Ruszlan Szlobogyanuk külügyminiszter-helyettes kijelentette, hogy a Moldova és Románia közötti integrációs folyamatok semmilyen mértékben nem változtatják meg a köztársaság függetlenségi törekvéseit. Ha azonban „Moldova mint állam eltűnik a világ politikai térképéről, az nagymértékben megkönnyíti a dolgunkat” – mondta a politikus. A miniszterhelyettes nyilatkozata túlmutat a dnyesztermelléki problémán. Egy másik szovjet utódállam, Grúzia két, nemzetközileg el nem ismert közigazgatási szubjektuma, a magát köztársaságnak nevező észak-kaukázusi Dél-Oszétia és Abházia úgyszintén „függetlenségre” tör. Az elszakadni kívánók szuverenitás utáni vágyát azonban fenntartásokkal kell kezelnünk. Egészen nyilvánvaló ugyanis, hogy ezekben az esetekben Moszkva geopolitikai érdekeiről van szó. Arról, hogy visszaszorítsák a NATO és az Európai Unió fekete-tengeri és kaukázusi terjeszkedését.

A román–moldovai államszövetség ellenzői attól tartanak, hogy a két ország viszonyában a nagy testvér szerepét betöltő Románia elnyeli és provinciává teszi Moldovát. Ennek valóban van esélye, s ettől leginkább a helyi politikai elit tart. Előfordulhat, hogy a nagy egyesítés öleléséből csökkent jelentőségű és hatalmú szereplőkként keverednek ki. Ez azonban csak az elit problémája, az előbb-utóbb bekövetkező szövetségi szerződés megkötésével Bukarest fontos nemzeti célt teljesít be.

A XX. század két, számunkra kedvezőtlen békeműve óta beszélünk a román diplomácia, általában pedig a román politika mozgékonyaságáról és hatékonyságáról. Oly módon, hogy ebben a beszédben benne van a kárvallott elismerése, s kissé az irigykedése is.

A román nemzetegyesítési kísérletre most megint érdemes odafigyel-nünk. Tennivalóink ezen a téren nekünk is vannak mind az EU-ban élő, mind az azon kívül maradt nemzetrészeink problémáival kapcsolatban.

1. Drúzsba kötve

Ha ragaszkodunk az 1979-től napjainkig megjelölt időhöz, nagyjából negyedszázadot tesz ki az a korszak, amelyet Kárpátalja történeti idejéből Zelei Miklós megírt. Ha nem ragaszkodunk szigorúan e korszak határaihoz – amelynek kezdetét a véletlen szabta meg, egy találkozás 1979 szeptemberében Fodó Sándorral, aki akkor még nem politikus, hanem az ungvári egyetem magyar tanszékének oktatója volt –, láthatjuk, hogy a kötetben ennek a Magyarországtól elcsatolt országrésznek az egész XX. századi történelme megelevenedik. Hiszen egyetlen történet sincs, amelyből ne éreznénk, hogy a térség mai gondjai is abban a tegnapi francia kastélyban keletkeztek, ahol 1919. szeptember 10-én a győztes hatalmak és Csehszlovákia Kárpátaljáról megkötötték a szerződést, amely végzetesen peremlétre kárhoztatta ezt a vidéket. Lakóinak sorsáról a kultúrájában, történelmi előzményeiben, mentalitásában, vallási hagyományaiban idegen, térben távoli fővárosokban, korábban Prágában, későbbben Moszkvában intézkedtek, újabban pedig Kijevben döntenek. A peremlét minden nehezékével együtt a sűrű főhatalomváltások egy átlagos kárpátaljai magyar családban azt jelentették, hogy egy emberöltőn belül a fiak k. und k., csehszlovák, az 1938-as visszacsatolás után magyar királyi honvédségi, majd szovjet, végül pedig ukrán egyenruhát húzhattak magukra.

Évtizedek (el)hallgatásának következményeként Kárpátalja 1944 utáni történelmének feltárásában voltaképpen még a tudományos alap kutatások sem kezdődtek el. E könyv megjelenéséig a tisztázatlanság, a szándékos félretájékoztatás, jobb esetben a tájékoztatlanság volt jellemző a magyar újságírára is. A „barátság határán”, a magyar–szovjet határon (egy újságíró elszólása a múlt század nyolcvanas éveinek elejéről) általában protokolláris okokból átlépő zsurnaliszták leg többje, protokollhelyszínekre irányítva, vodkazuhatagoknak és ideológiai szőnyegbombázásoknak kitéve, nem kaphatott és természetesen nem is adhatott valós képet a Kárpátalján élő magyarok mindennapjairól.

Zelei a legteljesebb tárgyi és tartalmi pontosságra törekszik. Írásait olvasva elmondhatjuk: sikerrel – a felszínesség lovagjai között, s legnagyobb bosszúságára a rossz lelkiismerettel élőknek. Azoknak, akik szeretnék, ha egy-

kori cselekedeteik homályba merülnének, következésképpen a hitványságaik mintha meg sem történtek volna. Ebben reménykedni azonban a legnagyobb ostobaságok közé tartozik.

A kötet egy-egy írásához a szerző olyasvalamit tesz hozzá, amitől a publicisztikák, a riportok új tartalmat nyernek. Mellékeli a megírás, a megjelenés körülményeit, azaz az elő- és az utóéletet, egyszóval bepillantást enged a sajtóviszonyokba. Abba például, hogy a nyilvánosságot rövid pórázon tartó nagyfőnökök milyen határokig túrték a szabadabb mozgást ezen a kényes területen.

Fél évtized gyűjtőmunkája után Zelei Miklós 2000-ben jelentette meg *A kettézárt falu* című dokumentumregényét. A mű a színmagyar Kis- és Nagyszelmencet az eleven testbe metsző, a szerves életet minimális működésre lefokozó szovjet–csehszlovák, az idők változtatásával ukrán–szlovák országhatárral kettézáró ikertelepülés drámája. Ez a regény adta az igazi inspirációt a politikai élet szereplőinek, hogy itt most leírható legyen: hatvan esztendő után az ikerfalu lakosai, a rokonok nem csupán láthatják, hanem majd fizikailag is megérinthetik, megölelhetik egymást, amikor megnyílik a legmagyarabb ukrán–szlovák határátkelő. A *Szelmenci álmoskönyv* című eseménytörténet ennek a folyamatnak az utolsó – és az előszó megírásakor, valamint a kötet technikai munkálatainak lezárásakor sajnos még mindig befejezetlen – szakaszáról beszél.

A riportok, cikkek, tudósítások, úti jegyzetek a legkülönbözőbb lapokban és folyóiratokban, egymástól gyakran időben is távol jelentek meg, emiatt – elsősorban a Szelmencről szólóakban – újra és újra ismertetni kellett az alapvető történelmi tényeket. Magyarán, sokszor kellett elmondani ugyanazt, amíg a kettézárt falu világhírű nem lett!

Szereplők, szerepek és helyzetek elevenednek meg jelenünkből és közeli múltunkból a könyv írásaiban. Olvasásuk gyarapítja ismereteinket, segíti a tájékozódást, és érezhetővé teszi számunkra annak a világnak a levegőjét, amelyben szovjet, később posztszovjet ukrán állampolgárként a kárpátaljai magyar nemzetrész tagjai élnek.

Budapest, 2005. november 8.

2. Határnap Kisszelmencen

Augusztus másodikán, a 2005. évben, közép-európai idő szerint kilenc óra huszonnégy perckor (ezt az időt tanúsítja az a „lábjegyzet”, amelyet a digitális fényképezőgép által készített felvétel mutat a számítógépen) zöld-fehér színű határőrségi terepjáró érkezik a főutcáján ukrán–szlovák országhatárral kettévágott magyar ikerfalu ukrán térfelén található Kisszelmencre. Megáll a szögesdróttal erősített határ előtt. A magas páratartalommal telített álmosító hőségben három határőr száll ki belőle. Egyikük altiszt, ő egyelőre, a nagyfőnökök megérkezéséig legalábbis, nem óhajt dolgozni, inkább kioszt a két közlegénynek egy-egy, villanyszerelésre például igen alkalmas kombinált fogót. Védőkesztyűt nem ad a bontáshoz. A két katona pedig kilenc huszonháromkor – ezt is a digitális fénykép dokumentálja – ráérősen hozzálát a rozsdás dróthálózat lebontásához. S mi ott, kik a két dolgozgató katonán kívül jelen vagyunk, Heltai Csaba fotós, valamint e sorok szerzője, voltaképpen csodát élünk meg: a három-négyszáz méterre lévő őrtoronyból nem indul géppuskasorozat, s nem ront elő sehonnan semmilyen határőrző fegyveres egység. A két ukrán katona, aki talán nem is sejti, hogy a magyar nemzet határok fölötti egyesítésén verejtékezik, egykedvűen dolgozik az erre a munkára valójában nem alkalmas szerszámaival. A kiskatonák kaphatnának ezért akár hivatalos magyar kitüntetést is.

„Átmegegyek, segíték!” – mutatja körülbelül félméteres drótvágóját az egy ház helynyi, nagyjából tizenhat méternyi távolságra lévő másik világból, az EU-ból integetve Lizák Péter, aki Nagyszelmencen a határhoz legközelebbi házban lakik. Nem jöhet természetesen, hiszen a felszántott földszávon tilos jönni-menni, s még amúgy is csak tíz óra körül járhat.

Az idő azonban egyszerre felpörög. Különböző középkelet-kategóriájú nyugati autók érkeznek az ungvári járás hivatalos személyiségei: a tegnap még egészen más beosztásban lévő vámparancsnok, belügyi tisztviselők, a határőrség tisztjei, majd legvégül a kárpátaljai magyar szervezetek utolsó pillanatban riasztott emberei. A szokatlan forgalomra, a járművek keltette porfelhőre Kisszelmenc idős lakosai is a határhoz jönnek, s különösebb érzelmnyilvánítás nélkül szemlélik, hogy romló szemük előtt szedik szét az eddigi életüket tönkretévő szögesdrót szerkezetet. Folyik a szokásos, szükségszerűen emelt hangú – kiabálni muszáj! – diskurzus a betegségekről, aktuális temetésekről, más családi bajokról. Dél felé „jön haza a marha, beeresztem, megfejem, visszajövök” közleményekkel az átkiabálások abba-maradnak.

Ekkorára teljesen összeáll a kijevei határnyitási kormányrendeletet lebonyolítani hivatott ukrán stáb. Az uniós Nagyszelmenc határán is feltűnik két hivatalos személy, az igencsak hivataloskodó, gömbölyű s gömbölyű keretes szemüveget viselő szlovák vámtiszt s egy felnyírt hajú altiszt a határőrség kötelékéből. Ők, talán mert már dél felé jár az idő, a világ legtermészetesebb módján indulnak el az évtizedekig emberláb nem járta senkiföldjére, a szántásra, s a közönség szolid tapsától kísérve, hét másodperc múltán megérkeznek az Ukrán Köztársaságba, Kisszelmencre.

Tisztelgések és kézfogások után az ungvári vámhivatal vezetője, Olekszandr Halaj megkérdezi túloldali partnerét, ért-e ukránul. A bizonytalanbólintást nyugtázva – a krónikás benyomása az, hogy ismételtlen megbukott az a romantikus nyelvpolitikai ideológia, hogy a szlovák a szláv nyelvek anyja, a tányérsapkás ilyen sebességben csak kevésé érti Sevcsenko nyelvét – bemutatja azt az ukrán tervet, amely megjelöli a kisszelmenci határőrbódé helyét, a kerékpáros és a gyalogos átkelőhely paramétereit, valamint a majdani személygépkocsi-átkelés technikai lehetőségeit. Közli azt is, hogy az építményeknek szeptember 10-ig el kell készülniük, ekkor lesz ugyanis a hivatalos határnyitás. Legalábbis Kijev szerint. Belepillant a jóval egyszerűbb szerkezetű szlovák dossziéba, majd „hozza magával a tervcskéjét!” felszólítással megjelöli a másnapi találkozó helyszínét és időpontját. A szlovák finánc kissé pirultan távozik, majd „nincs erre felhatalmazásom” közlemény-nyel immár szlovákul a szántás szélén, tehát még Kisszelmencen utasítja el az ungvári rádió magyar adása riporternőjének ukrán, majd orosz nyelvű kérdéseit.

Miközben a kisszelmenci polgármester ukrán hatósági rendelkezésre a világ legtermészetesebb módján egy ötméteres mérőszalaggal méréseket végez az eddig érinthetetlen földön, a végzetes elkészttség zavarával az arcán átsetál egy újabb, magasabb rangú és nyalkább szlovák határőr. A tárgyalásnak vége, nincs tisztelgés, vele már senki sem fog kezét, csak az egyik ungvári hivatalos hölgy szól oda neki szintén piruló orcával: „Ondrij, majd legközelebb.”

Pirulós szép nap volt ez a határbontásos határnap. Példamutató ukrán és szlovák együttműködést szemlélhettünk egy szerencsétlen sorsú magyar község eszmei újraegyesítése érdekében. Ehhez a kedvező politikai hátszele mind a pozsonyi, mind a kijevei kormánynak megvan. A Zelei Miklós által dokumentumregényben (*A kettézárt falu*, Ister, Budapest, 2000) megírt drámai történet eddig ugyanis az Európa Tanács, az Európai Parlament, az Egyesült Államok Kongresszusa Emberi Jogi Bizottságának, valamint a Magyar Országgyűlés Külügyi Bizottságának a figyelmét is felkeltette.

A csapatmunka keltette figyelem érdeklődést szült, ezért lehettünk tanúi a váratlanul gyors intézkedésnek. Az ungvári vámhivatal parancsnoka a nap közvetlen előzményének azt a július eleji tárgyalást tekinti, amikor Viktor Juscsenko Kijevben az Európai Parlament küldöttségével találkozott. A találkozáson és a tárgyalásnak a Szelmenceken túl van más magyar vonatkozása is: a brüsszeli küldöttségben részt vevő Eörsi Mátyás, aki az Európa Tanács megbízásából foglalkozik a határátkelő megnyitásával, az ügyben kérdést intézhetett Ukrajna elnökéhez. A kérdést az ukrán közigazgatásban ma is igen hatásos legfőbb közjogi érdeklődés követte. Így született meg az a kormányhatározat, amely augusztus 1-jén érkezett Ungvárra, s az építkezés azonnali elkezdésére utasított. A határőrök és vámósok szolgálati épületének elkészítésére hatszázezer, az út korszerűsítésére pedig kétfélmillió hrvnyát utalt ki a kijevi kabinet. A megye költségvetését nem terhelve, a központi költségvetésből.

Tizenegy óra huszonöt perckor a magyarok érdekében fáradozó két ukrán határőr végre kihúzza a mélyen a földbe ágyazott fémoszlopot. Két óra két perc alatt tehát fizikailag is megtörtént a drótszerkezet lebontása. Jöhet a határátkelő! Az elmúlt években, mióta csak a határnyitás követelése megindult, a lakók és képviselőikben a polgármesterek, a kisszelmenci Illár József és a nagyszelmenci Tóth Lajos, azt kérik, hogy úgynevezett „szelíd út” nyíljon a határon át: vagyis gyalogos-biciklis átkelő. Nem érdekük a korszerű útfejlesztéssel nem egyező, a településen áthaladó, eddigi életüket rossz irányba gyökeresen megváltoztató személyautó- és teherforgalom. Nehogy az történjen, hogy az elnéptelenedés, ami az elzártságnak, Szelmenc kétoldali zsákfalulétének a következménye, a nyitás következtében fokozódjék. Valós ugyanis a veszélye annak, hogy a ma még színmagyar ungvideki ikerfalu etnikai összetétele fellazul, s a községben az alvilág által irányított személyek telepednek le.

Kárpátalja hivatalos címere jut eszünkbe, hasított mezőben kék-arany csíkok felé haladva mancsait kitaró vörös medve lépeget. Lássuk hát mihamarabb Kisszelmencen is azt a medvét!

3. Helyreigazítást kérő levél a Heti Válasz szerkesztőségének

„Kedves Bobrovniczky Kristóf főszerkesztő úr, Orbán Anita rovatvezető asszony, G. Fehér Péter főmunkatárs úr!

Lapjuk augusztus 11-ei számában megjelent Ikeregyesítés Szelmencen című riportom. A riportról, melynek eredetijét mellékletként csatolom, Bába Iván javaslatára G. Fehér Péter főmunkatárssal tárgyaltam. Tiszteletben tartva azt az elvet, hogy a szerkesztő megteheti a korrekcióit a hozzá elküldött szövegben, szerencsés esetben a szerzővel egyeztetve, ideidézem az általam problematikusnak ítélt mondatokat: »Az bizonytalanul bólint, hiszen – bár a romantikus nyelvpolitikai ideológia szerint a szlovák a szláv nyelvek anyja – ilyen sebességben csak kevéssé érti ANDRIJ (kiemelés tőlem – T. I.) Sevcsenko nyelvét.«

Kommentár: az eredeti szövegben, mint olvasható, a Sevcsenko név mellé nem írtam keresztnévet, ám természetesen Tarasz Hrihorovics Sevcsenkóra, a XIX. században élt nemzetébresztő ukrán költőre gondoltam. Andrij Sevcsenko, gondolom, az európai hírű, valamelyik olasz klubban játszó, a kijevi Dinamotól eligazolt focista. A tavalyi elnökválasztási kampány idején, mivel az orosz orientációjú Janukovics mellett kampányolt, a Dinamó egy olaszországi mérkőzésén, árulónak nevezve, hevesen tüntettek ellene. Ez nem is lenne érdekes, az érdekes inkább az a szerkesztői önbizalom, amellyel a világsztár nyelvi szokásait jellemzi. EGYÁLTALÁN NEM BIZTOS UGYANIS, HOGY A FOCISTA TUD UKRÁNUL. A terepet ismerő újságíró barátom szerint orosz az anyanyelve.

»Halaj úr (vagy még elvtárs?) ...« Nem is értem ezt a bornírt szerkesztői beavatkozást. Olekszander Halajt én láttam és hallottam, nem G. Fehér Péter. Érthetetlen, hogy miért kell a határnyitás ügyében igen dinamikus eljáró ungvári ukrán hivatalnokot egy budapesti redakcióból alattomosan sértegetni.

A főmunkatárs úrral még augusztus 8-án, hétfőn is abban állapodtunk meg, hogy a lap felhasználja azokat a történelmi felvételeket – első vágás a drótszerkezeten –, amelyeket a kisszelmenci határbontáson EGYEDÜL jelen lévő Heltai Csaba fotós készített. A felvételek kedden (aug. 9.) meg is érkeztek a szerkesztőségbe, ezeket azonban a cikk illusztrálásához nem használták fel. (Választ a fotós nem kapott, remélem azonban, hogy a tulajdonát képező képeket ezek után nem használják, s visszaküldik neki.)

A fotószerkesztés is szuverén joga a redakciónak, azt azonban megjegyzem, hogy egy kisszelmenci eseményről Nagyszelmencről fényképezett archív képet alkalmazni... Nos...

Válasz és talán kiigazítás reményében,
tisztelettel,

2005. augusztus 12.

Tóth István,

a *Pro Minoritate* c. folyóirat 1992 és 1998 közötti főszerkesztője

Egyelőre nincs válasz.

4. Beszéd a nagyszelmenci falunapon, 2006. május 28-án

Tisztelt ünneplő és vigadó gyülekezet, kedves szelmenciek! Képviselő és államtitkár urak!

Engedjék meg, hogy a HTMH elnöke, Komlós Attila és a magam nevében üdvözljem Önöket ezen a régen várt falunapon. Közös örömünket legfeljebb az egyelőre még fennálló vízumproblémák felhőzik be, de reménykedjünk, hogy az Európai Parlament által is elismert kishatárforgalmi egyezmény orvosolja ezt a problémát.

A tavalyi határnyitás óta a szelmenci áteresztőhelyet szokás a „legmagyarabb szlovák–ukrán határátkelőként” emlegetni. Az ironizáló szállóige kissé szomorkás, azt hiszem azonban, akkor cselekszünk helyesen, ha az állítás pozitív tartalmát nézzük. Ahhoz, hogy a határnak ezt a pontját így emlegethessük, szükség volt a nagy- és kisszelmenciek csendes helytállására, arra, hogy ellenálljanak a többségi nemzetekbe való beolvadás csábításainak. Ezt a próbát a szelmenciek különböző nemzedékei példásan kiállták. A határ megnyitása után talán az sem felelőtlen ábrándozás, ha azt gondoljuk, hogy az ittenieknek ez a képessége immár egymás fizikai közelsége által tovább erősödik, s ez a hat évtizedig világvégi létre ítélt régió végre szellemi, kulturális és gazdasági vonatkozásban is kiteljesítheti önmagát. Bizonyos vagyok abban, hogy a gyarapodás sikere a helybélieknek nem fog múlni.

Ezen a határnyitás utáni első falunapon érdemes rögzítenünk: a sikerért éveken keresztül a két közösség és a két polgármester és különböző magyar

szervezetek támogatását maga mögött tudva egy egész csapat dolgozott. Az író, Zelei Miklós, aki *A kettézárt falu* című dokumentumregényével bizonyos értelemben világhírnevet szerzett a háború utáni Európa eme szégyenének. Nagy Sándor, a Washingtonban élő magyar lobbista, aki Zelei Miklóssal együtt az amerikai kongresszus emberi jogi frakciója elé vitte az ügyet. Komlóssy József, az Európa Tanács Svájcban élő jogi szakértője, aki Strasbourgban a különböző európai fórumokon tartotta napirenden a kérdést. Eörsi Mátyás képviselő, a határnyitás Európa tanácsi raportőre, Csáky Pál miniszterelnök-helyettes és Berényi József államtitkár, az ügy szlovákiai politikai felelőse, Heltai Csaba fotós, az egész folyamat képi megörökítője. Köszönet illeti Németh Miklós Attilát és rádiós csapatát, a különböző televíziókat, az írott sajtó fórumait, amelyek megfelelő módon foglalkoztak a kérdéssel. Az eseteleírásból egy tanulság mindenképpen levonható: az egy célra tartó közös cselekvés, a mindenkor kételyeket lebíró elszántság előbb-utóbb eredményt hoz.

Örülünk hát ennek!

VISZONZATLAN BOCSÁNATKÉRÉS

Augusztus végén Magyarországon, valamint magyar részről az Európai Parlamentben bocsánatkérések hangzottak el Csehszlovákia 1968-as le-rohanásáért. A negyven esztendővel ezelőtti – a szovjet, a lengyel, a bolgár, a magyar és az NDK-hadsereg részvételével végrehajtott – katonai intervenciót a maga korában s még néhány évtizedig a Brezsnyev-doktrína szellemében „internacionalista segítségnyújtásnak” nevezték a Szovjetunió csatlós országaiban. A bocsánatkérés voltaképpen rendben is van, hiszen nagy demokratikus érték, a szabad(abb) gondolat ellen indult brutális támadás.

Magyarország tehát megkövette északi szomszédait, a cseheket és a szlovákokat, talán még a Csehországban és Szlovákiában élő magyarokat is. A viharos politikai elhatárolódások évadján azért jó volt hallani Sólyom László szavait is arról, hogy a bocsánatkérés „olyan politikai divattá vált, amelynek a komolysága nemegyszer megrendült”. Valóban. Nem árt, ha arra is visszaemlékezünk, hogy 1968-ban a szlovák társadalom egy része azt gondolta: a reformfolyamat természetes velejárója a csallóközi szlovák menetelés, melynek során ismét a Duna másik oldalára való migrációra lehet felszólítani a magyar nemzetiségű polgártársakat.

A demokratikusnak gondolt vagy inkább remélt XXI. század Európájában – amelyben mi, magyarok szeretnénk, ha a kölcsönös sérelmek a kölcsönös megkövetések útján oldódának – azért torpanjunk meg egy pillanatra. Álljunk meg, és gondoljuk végig azokat a vétlen polgári lakosságot sújtó nagyobb „tételeket” – ha emberi szenvedés említésekor egyáltalán szabad így fogalmazni –, amelyekre joggal várunk megkövetést szomszédainktól. Esetenként politikai és katonai szövetségeseinktől.

Álljunk meg, és soroljuk fel!

Csehországtól és Szlovákiától elvárható lenne a bocsánatkérés a kollektív bűnösség sztálini fogantatású elvére épülő beneši dekrétumokért. (Vágyaink teljesülésének e pillanatban az szab korlátot, hogy a szlovák parlament éppen egy éve, tavaly szeptemberben megerősítette a szégyellni való dokumentumot, s Prága is kimagasló politikai fenoménként ünnepli Edvard Benešt, ezt a nácizmusba hajló férfit.) Várhatnánk továbbá megkövetést a lakosságcsereinek hazudott etnikai tisztogatásért. Nem ekkora tétel, de talán csöndesen azt is el lehetne mondani: nem volt sem humánus, sem demokratikus vagon-

számra szállítani gumibotokat a magyar forradalom leverése után a bosszúra szomjazó magyar kommunistáknak.

Másik szövetségünk, Románia is elmerenghetne, vitéz tett volt-e a Maniu-gárdának védtelen magyarokat gyilkolnia 1944 őszén a Székelyföldön. Vagy azon: igazságos volt-e az 1956-os magyar forradalommal ösztönösen – erkölcsi és testvéri alapon – rokonszenvező partiumi és erdélyi magyar diákok, papok és értelmiségiek kivégzése, tömeges, súlyos börtönbüntetése.

Eltűnődhetünk azon is, hogy az Európai Unióba törekvő Szerbia, az állítólag európai orientációjú egykori jugoszláv (szerb) értelmiség mikor lesz képes arra, hogy belássa, milyen aljas cselekedet volt a délvidéki magyar polgári lakosság ellen 1944 őszén elkövetett, szadista perverziókban tobzódó tömeggyilkosság. Erre is várnunk kell. Ma még ott tartunk, hogy a tömegsírba hantolt áldozatok emlékére emelt keresztek a múltjukkal szembenézni nem képes „büszke” szerbek rendszeresen ledöntik. Lelkük rajta!

Mit gondoljunk Ukrajnáról, amely görcsösen ragaszkodik egy 1944 őszén a szovjet megszállást szentesítő jelentéktelen dokumentum azon mondatföredékéhez, hogy „a magyarok és a németek az ukrán nép örök ellenségei”. A gyűlölködő részmondat eltörlését Ukrajna függetlenné válása óta mindhiába kéri a kárpátaljai magyar szervezetek, a magyar–ukrán kormányközi kisebbségi vegyes bizottság magyar tagozata. Az ostoba fogalmazás valamilyen oknál fogva Kijevben, az európai demokráciákhoz csatlakozni kívánó ország fővárosában igen kedves. Hogy ennek mi az oka – Kárpátalja törvénytelen bekebelezésének legitimálása –, azt értjük. Az ostobaság önmagáért beszél.

Közelmúltunk tisztázásának volt azonban egy rendkívüli mozzanata is. Borisz Jelcin orosz elnök 1992 novemberében a magyar országgyűlésben megkövette Magyarországot az 1956-os forradalom és szabadságharc leveréséért. A főttebb írottak után azt mondhatjuk: kivételes pillanat volt.

„ILYENNEKKEL VAGYUNK KÖRÜLVÉVE”

Magyart, területet!

Szomszédaink, választott képviselőik és kormányaik láthatóan nem szívelik a magyarokat. A zsugorított országot se nagyon, de különösen a kezelésükbe került embereket.

Istenem, pedig annyi mindent megpróbáltak. Tömeggyilkosságokat, deportálásokat, nemzeti földprogramoknak nevezett kifosztást, leplezetlen és sunyi nyelvi és kulturális asszimilációt, egyházaink anyagi és erkölcsi tönkretételét. Sovén kormányok újabban apartheid nyelv- és oktatáspolitikával próbálkoznak. Sem a korábbi, sem a mostani trükkök nem vezettek s nem vezethetnek sikerre. Az egységesítő nemzetpolitikák kudarcra vannak ítélve, ezt kell szomorúan tapasztalnia számos nekihevíült szlovák, ukrán, román és szerb politikusnak. A bekebelezett területeken, bár fogyatkozóban, ma is ott vannak a magyarok. Vannak településeik, házaik, iskoláik, templomaik, részük van az országos és a regionális politikákban. A probléma tehát változatlan, és az is marad. Legfeljebb árnyalódik. A kommunizmus térségbeli bukása után már nem jogfolytonos a mindent lefojtó diktatúra. 2004 óta mégiscsak egy olyan államszövetség tagjai lennénk többségünkben, amely prioritásként kezeli a számbeli kisebbségben élők jogait, értéknek tekinti nyelvüket, kultúrájukat, vallásukat, sajátosságait.

A magyarok problémája azonban sehogyan sem akar megoldódni. Pedig a megbékélés érdekében a szorongatott magyarok ajánlkoztak már mindennek. Főként népeket és kultúrákat összekötő hidaknak és kapcsoknak. Nem kellett, s ma már belátható, a jövőben sem nagyon kellenek. Jobb, ha ezt nem is erőltetjük tovább.

Más megoldás után kellene néznünk. Mit szólnának például ahhoz az önmagukra oly büszke és lelkileg nagyon érzékeny szomszédaink, ha a békeségre és biztonságpolitikai érdekekre hivatkozva felelős magyarok ma új ajánlattal állnának elő? Jelesen azzal, hogy a problémát jelentő magyarok csatlakozzanak (visszatérés, újraegyesülés) Magyarországhoz. De ne úgy, ahogyan legszebb sovén álmaikban elképzelik, vonaton vagy közúton, hanem ahogyan az természetes: talpuk alatt a szülőföldjükkel. Akkor talán egy kicsit jobb lenne a közérzet a Kárpát-medencében.

Abszurdítások hona, Kárpátalja

2005. december 23-án, azon a jeles napon, amikor Kis- és Nagyszelmenc között megnyílt a legmagyarabb ukrán–szlovák határátkelőhely, nagy állami parádét láttak az ikertelepülés ukrain oldalának lakói. Hatalmas átmérőjű tányérsapkák, magas rangú ukrán tisztek, állami főhivatalnokok, kék-sárga és piros színekben pompázó ukrán folklórcsoport. A látvány mellett harsogó ukrán népzene és valami ukrán „mulatós” váltotta egymást. A falu lakói így hivatalosan is értesülhettek arról, hogy megszűnt a hatvanesztendő teljes szétszakítottság, most már valamivel könnyebben láthatják egymást a rokonok.

A látványossághoz beszédek is társultak. A helyieknek talán örömük is telt volna bennük. Ha értették volna. De nem értették, mert ukránul hangzottak el a győzelmi beszédek. A helyiek nyelvén, magyarul még egy kurta rezümé sem. Ukrajna ilyen, a porcelánboltban ödögő elefánt érzéketlenségét alulmúló módon „gyógyította” a hatvanesztendő történelmi sebet. A nagy parádé elmúltá után néhány hónappal aztán egy falunap keretében a magyarok is megemlékeztek a határnyitásról. (Kiegészítésképpen: a határnyitás az irodalom és a civil szerveződés diadala. A folyamatot Zelei Miklós *A kettézárt falu* című dokumentumregénye indította el. Az ügy szorgos háttérmunkájának köszönhetően 2004. április 21-én került az Egyesült Államok Kongresszusa Emberi Jogi Frakciója elé, itt találkozott először egymással a két falu polgármestere, ez adta meg a végső lökést a határnyitáshoz.)

Érzéketlenség, hatalmi gög, tervszerű beolvasztás, így lehetne jellemezni ma Ukrajna nemzetiségi politikáját. Pedig nem így indult az elején. Már mint 1991-ben, az ország függetlenné válása idején.

Ukrajnát akkor törvénykezésében is a nagyvonalúság jellemezte. A nemzetiségi ügyek kezelésére önálló minisztériumot hoztak létre, az országnak lett nemzetiségi törvénye és nyelvtörvénye, s Magyarországgal kormányközi megállapodás született a kisebbségek védelméről. Intő jel persze már a kezdeteknél is akadt. 1991. december 1-jén az ukrán függetlenségről tartott népszavazással együtt Kárpátalján helyi népszavazást tartottak a terület különleges önkormányzatáról, illetve a beregszászi járásban a járás területén létrehozandó Magyar Autonóm Körzetről. A kárpátaljai autonómiák mellett kampányolt a későbbi államelnök, Leonid Kravcsuk is. Kárpátalján a szavazók nagy többsége mindkét kérdésre igennel válaszolt. A helyi népszavazás eredményeit később egyszerű véleménynyilvánításnak minősítették Kijevben.

Az addig kedvezőnek nevezhető helyzet a kilencvenes évek közepétől kezdett megváltozni. Állami bizottsági, majd minisztériumi főosztályi kompetencia lett a megszüntetett nemzetiségi minisztérium hatásköre. A botrányról botrányra bukdácsoló politika alkalmazni kezdte a türelmetlen nacionalizmus eszközeit, egyre több tér nyílt a nemzetiségekkel szembeni leplezetlen ellenséges fellépésekre. Ezeket a cselekedeteket a hatalom berkeiben bátorították, de legalábbis elnézték. Így fordulhatott elő, s így történik napjainkban is, hogy magas szinten egyeztetett és bejelentett szimbolikus események, mint például a vereckei honfoglalási emlékmű két államelnök részvételével tervezett felavatása, marginális helyzetű sovén ukrán erők tiltakozása miatt meghiúsul. Az ukrán főméltóság ilyenkor mintha a klasszikus alaphelyzetet venné föl, karjait széttárva így sóhajt föl: „Látjátok, ilyenekkel vagyok körülvéve!”

Megkockáztatható, hogy a túlzó nacionalizmus, a sovén magatartás, a durva és buta ukránosítás a 2004-es, úgynevezett „narancsos forradalom” idejétől eredeztethető. A Kijev központjában lezajlott show, melyet nem is leplezetten támogatott az Egyesült Államok és az EU, heteken át tartó világlátványosság volt. A televíziócsatornákon keresztül a világ egy demokráciát követelő elszánt tömeget, rokonszenves programot hirdető politikusokat láthatott, Viktor Jucszenkót és Julija Timosenkót. Egy a despotizmusból és az oligarchák uralma alól szabadulni akaró társadalmat. A támogatók között a legszebb, de legalábbis szebb reményeket táplálva a magyarok is ott voltak. A magyar exkormányfő, Orbán Viktor és a KMKSZ elnöke, Kovács Miklós. Utóbbi valamiféle megállapodás fejében szavazatokat is ígért a későbbi győztesnek. A szavazatokat Viktor Jucszenko rendben meg is kapta. Azután beindult a gőzhenger, megjelentek „Jucszenko történelemírói”, akik immár másfél millió esztendőre becsülik Ukrajna történelmét. Ezért kap például olyan házi feladatot a kárpátaljai magyar iskolás, amelyben le kell írnia az „ukrán ősemlék” egy napját. Ez arra az ostobaságra hajaz, amelyet egyszer Pozsonyban a Szlovák Nemzeti Galériában tapasztaltam. Egy szépelességi szárnyas oltár alatt az alábbi közlemény volt olvasható: ismeretlen szlovák mester műve a XIV. századból.

Most ott tartunk, hogy Ukrajna bőszen ukránosít. Jövőre a szépséges bolognai folyamatban, melyet Ukrajna is alkalmaz, a „korrupciómentesség” jegyében a magyar iskolák végzősei már csak ukránul tölthetik ki az érettségi tesztet. Már az idén csúfos kudarcot vallott szakszerűtlen magyar fordítást sem lehet alkalmazni. A galíciai Lvivben (Lwów, Lemberg) piacozó nagydobronyi szülőnek azt kell tehát gondolnia, hogy végzős csemetéje a leMBERGI ukrán középiskolással egyenlő esélyekkel indul.

Miben lehet reménykedni? Egyedül abban, hogy a 2002 óta a szomszédságpolitikában leginkább a megalázó helyzetek elfogadásában jeleskedő magyar külpolitikát egy új kormány megváltoztatja. Mégpedig radikálisan. A radikalizmust értjük úgy, hogy a kormány egyértelművé teszi a magyar nemzet határok fölötti egységét, az egyetemes magyar nemzeti érdekek védelmét s a magyar állampolgárság kiterjesztését minden Kárpát-medencei magyar számára. Ez nagy munka lesz.

Abszurd, ám egyúttal „vérválóságos” történet jut eszembe. Tekintsük rögtön metaforának. A Szovjet Hadseregben, ahová több ungvári egyetemistatársammal tanulmányaink megszakítása mellett szovjetellenes tevékenység soha le nem írott vádjával kerültem be, valamilyen birodalmi (szovjet) ünnep zajlott. Az ezer harcost befogadni képes barakkban alkalmi katonazenekar játszott a „Szövetségbe forrt szabad köztársaságok” kezdetű szovjet himnusz. Alkalmi zenekar alkalmi akkordokat produkál: a zenemű előadása szakmailag nem volt tökéletes. Olyannyira nem, hogy örmény harcostársaink, úgy nyolcvanan, vigyázzállásban álló társaik gyűrűjében ülve maradtak. Csuprina (ragadványnevének Kaban, azaz Vadkan) ezredes a zenének nem nevezhető csinn-bumm után sápadtan kérdezte: „Az örmény elvtársak miért nem álltak fel a szovjet himnusz eljátszása alatt?” Nyolcvanvalamennyi örmény vágott erre ártatlanul csodálkozó ábrázatot: ezredes elvtárs, ez lett volna a szovjet himnusz? Vadkanunk befelé dühöngött. A Triskának becézett Trifonov nevű barátságos politikai tiszt nyilván írt egy jelentést az örmények dühöngő nacionalizmusáról, de ez az elhúzódozó hanyatlás esztendeiben már nem nagyon számított.

Az örmények 1991, a Szovjetunó szétesése óta ilyen zenei problémákkal már egyáltalán nem küszködnek. Reményünk lehet olykor az abszurditás is.

KINN VAGY BENN?

NÉHÁNY GONDOLAT TORÓ T. TIBOR VITAINDÍTÓJÁHOZ

Térségünk különböző időkben lezajló, ám a helyi sajátosság (nemzeti ke-rekasztal, népszavazás, „bársonyos” vagy véráldozatot követelő forradalom stb.) érvényesülése mellett is azonos irányba mutató „rendszerváltásai”¹ le-hetővé tették egy új típusú, szabadabb érintkezést biztosító kapcsolatrend-szer kialakítását az egykori szovjetcsatlós kelet- és közép-európai országok között. Ennek az általános elégedettség fölött az anyaországaiktól addig meglehetősen szigorúsággal elzárt etnikai kisebbségek, illetve nemzetrészek, közöttük a magyarok örülhettek a leginkább. A fordulatok időszakában a régió kevert etnikumú országaiban a többségi és a kisebbségi közösségek azonos összetársadalmi célért, a szovjet támogatással fenntartott diktatúrák megdöntéséért küzdöttek. Oly módon, hogy a különböző típusú politikai kultúrák kiegészíthették és erősíthették egymást. Az időben előbbre tartó magyarországi változások erjesztőleg hatottak a gyökereiben azonos el-nyomástól szenvedő szomszédos országok lakosságára. Azzal a parlamen-tarizmusra épülő demokratikus magyar politikai előzmény ismeretében – történelmi hagyományaink jobbik részéről van szó! – talán nem is oly meglepő „kiegészítéssel”, hogy a csehszlovákiai és a romániai fordulatokban országosan (Együttélés, Független Magyar Kezdeményezés, RMDSZ), a szovjet-ukrajnaiban regionálisan (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövet-

¹ Az idézőjelbe tett kifejezés a szkepszist jelzi. Annak a naivnak bizonyult elképzelés-nek a kudarcát, amelyet tömegek várakozása feltételezett: jelesen, hogy a kommunista kormányok leváltása *azonnal* magával hozza a plurális berendezkedésen alapuló de-mokráciát, s nem mellékesen a gazdasági fölemelkedést. A térség társadalmi helyett a különböző jelzőkkel – „reform”, „poszt” stb. – illetett kommunista elítélés szabad rablás-sal egyező gazdasági térhódítását, majd politikai visszatérését, „etnikai tisztogatásnak” nevezett tömeggyilkosságokat, életnívójuk zuhanását, széles rétegek elnyomódását szemlélhették. Frusztráló volt a gyors nyugati segítségbe vetett hit látványos csődje s a szovjet csapatok által elhagyott régióba belépő Egyesült Államok egyes intézmé-nyeinek, tisztviselőinek érzéketlen és arrogáns fellépése is. A legutóbbi példát erre Strobe Talbott amerikai külügyminiszter-helyettes szolgáltatta: márciusi bukaresti sajtóértekezletén – hírügynökségi információk szerint – kijelentette, hogy az Egyesült Államok *nem engedi meg egyetlen országnak sem* (kiemelés tőlem – T. I.), hogy a vízum-kérdésben etnikai alapú diszkriminációt vezessen be. Az általánosságban üdvözlendő elv *ily módon* való hangoztatása a középkelet-európai kisebbségi kérdéskör iránti érzéketlenségről tanúskodik.

ség) jelentős szerepet játszottak az akkor igen gyorsan megalakult magyar szervezetek.

Létrejöttük kisebb csoda. Úgy tűnhetett ugyanis, hogy a térség orszá-gaiban a Szovjetunió melletti kötelező lojalitás demonstrálása mellett nem-zeti szint öltő kommunista diktatúrák négy évtizednyi regnálása teljesen aláásta a nemzeti és etnikai kisebbségek, közöttük a magyarok önszervező-dő képességét és kezdeményező-készségét. Az állami szándékkal leginkább „folklorizálni” kívánt magyarok azonban képesek voltak önnönmaguk de-mokratikus megszervezésére. Ennek okait identitástudatuk viszonylagos szilárdságában, a magyar politikai hagyomány demokratikus vonalának felvállalásában, valamint a magyarországi átmenet békés, a parlamenti de-mokráciára alapozó lebonyolításában mint példaadó mozzanatban kell ke-resnünk.

A köz által utált személyek és jelképek eltűnése, a cselekvő szolidaritás nemzetek közötti megnyilvánulásai azt a reményt keltették, hogy a térség népei olyan történelmi pillanathoz érkeztek, amely valóságos esélyt kínál a hosszú távra szóló kiegyezésre. Mint tudjuk, a kívánt esemény egyelő-re nem következett be, helyette véres összecsapásokat, a kisebbségi jogok korlátozását, az utódállamokban, de a magyarországi médiákban is a ma-gyar revizionizmus rémképének fölfestését figyelhettem meg a külső szem-lélő. Hogy a „veszély” az Antall-, majd a Boross-kormány idején mennyire volt valós, vagy csupán retorikai sutaság, annak elemzésétől most tekint-sünk el. A vádak megalapozottságát mindenesetre eléggé kétségesse teszi az, hogy a tizenötmillió magyarért felelősséget érző Antall Józseffel szem-ben a dacoskodóan már csupán tízmillió állampolgárt „bevállaló” Horn Gyulát is a revizionizmussal, nacionalista felsőbbrendűséggel hozták hír-be azonos politikai kultúrán nevelkedett kollégái, Ion Iliescu és Vladimír Mečiar. A történelmi tapasztalatok arra tanítanak, hogy ezen még csak meglepődni sem lehet. Mind a román, mind a szlovák nacionalizmus csak addig hajlandó „partnerének” tekinteni a mindenkori magyar kormányt, ameddig az „megértéssel” szemléli és „reálpolitikushoz” illően beleérzően el is fogadja a nemzeti kizárólagosság elve alapján születő magyarellen-es intézkedéseket.

A nyílt és nyilvánosan vállalható magyarellenesség, amit a „szocialista lá-gernek” nevezett közös akolba kényszerült országokban indirekt (moszkvai) nyomásra évtizedekig sikerült lefojtani, ismét hangoztatható lett. Mi több, a nacionalista kurzusnak megfelelően szinte kíváncsi kísérőjévé vált a „jó ro-mán”, a „jó szlovák”, a „jó szerb” s gyéribben a „jó ukrán” fogalmának. A magyar

nemzetrészek ismét a „vélemezett ellenség”² kategóriájába kerültek: elmaradt a beneši dekrétumok,³ a kárpátaljai magyarságot minősítő hírhedt népbiztossági határozat⁴ visszavonása, nem történt meg a délvidéki magyarokat sújtó 1944-es tömeggyilkosságok⁵ elítélése. Sem hivatalosan, sem társadalmi gesztusok formájában.

A „miért nem?” kérdésre a válasz kiábrándítóan egyszerű: a számos vonatkozásban különböző szlovák, ukrán, román és szerb politikai vezetés, ellenzékét is ideértve, ma egy dologban, a nemzetállami legitimációban közel azonos nézetet vall. Ezekben az országokban ugyanis a nemzeti kizárólagosság az egyik legfontosabb integráló erő, s erről láthatóan a mégoly európeérnek tűnő s ezt az önképet tudatosan alakítgató Constantinescu elnök sem óhajt lemondani. A kör, ahogy nevezni szokták, ördögi. Az említettek közül az európai integrációt és a NATO-csatlakozást ma leginkább kívánó Romániának egyszer s mindenkorra le kellene mondania a kisebbségeket kirekesztő nemzetállami törekvésekről. Ez azonban a jelenlegi, de megkockáztatható, a mindenkori vezető garnitúra számára egyben a hatalomról való lemondást is jelentené. (A miniszterelnöki bársonyszékét áprilisban odahagyó Victor Ciorbea nagyvonalú magatartása az albínó hollót juttatja eszünkbe, nem ez jellemző a román politikai életre.) Ellenfeleiket, az egykori kormánykoalíció a Toró-tanulmányban találóan „vörös kvadriennálénak” nevezett szövetség pártjait szemlélve egy esetleges váltás a mainál nehezebb helyzetbe hozná a romániai magyarságot s politikai pártját, az RMDSZ-t, amely a fentebb

² Súlyos materiális hatással bíró, máig érvényes jelképnek tekinthető a CASBI (Az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztár) 1945. április 5-én közzétett 3822. számú végrehajtási utasítása a „vélemezett ellenségről” („inamici prezumapi”), amely miatt több tízezer magyar nemzetiségű román állampolgár elvesztette a vagyonát.

³ Edvard Beneš csehszlovák köztársasági elnök 1945. május 19-én kelt 5. számú dekrétumában megbízhatatlannak nevezte a magyarokat és a németeket. A dekrétum „holdudvarába” tartozó egyéb rendeletek a teljes jogfosztásról, „törvénykeztek”. A több mint fél évszázados dekrétumok máig ható kárpótlási és emberi jogi problémákat vetnek föl.

⁴ Az 1944 novemberében közzétett *Kárpátontúli Ukrajna földműveseinek, munkásainak és tisztviselőinek földhöz és erdőhöz juttatásáról* szóló határozat első bekezdése kimondja, hogy a magyarok és a németek az ukrán nép örök ellenségei. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség többszöri tiltakozása ellenére a határozatot napjainkig sem vonták vissza.

⁵ Az 1942-es újvidéki és zsabylai, körülbelül 3000 szerb, zsidó és magyar áldozatot követelő magyar csendőrségi és honvédségi vérengzést 1944 végén a Tito-partizánok a helyi szerb lakosság tevékeny közreműködésével elkövetett, többszörösen megtorló, elvetemültségében és kegyetlenségében csak a balkáni „harcmodor” szabályai szerint elfogadható visszavágás miatt nem történt semmilyen megkövetés. Ellenkezőleg, a halottak napi vajdasági magyar megemlékezéseket hivatalos és egyéni rosszallás, valamint az emlékezés jegyeinek (virág, kereszt) meggyalázása és eltüntetése kíséri.

vázolt makro- és mikrokörnyezetben próbál meg racionálisan politizálni. Másként vetődik fel természetesen a kérdés, ha a nyugati ígéretek ellenére az válik nyilvánvalóvá, hogy Románia kívül reked a nyugat-európai integráción.

Toró T. Tibor tanulmánya arra keresi a választ: lehetséges-e az RMDSZ számára ilyen körülmények között a kormányzati részvétel – megeshet, hogy e dolgozat megjelenésekor a kérdés már túlhaladott lesz –, vagy az ellenzék-ből való politizálás jelent-e helyes cselekvési programot? Bár a kisebbségi érdekvédelem folyamatos s meg nem szüntethető, azt mondhatjuk, hogy a több platformot tömörítő szövetség mindkét kísérleten túl van: tisztázódtak a két politikai pozíció előnyei és hátrányai. A tanulmány ismerteti a kormányalakítás előtti helyzetet, a kormánykoalícióba való belépés mellett, illetve ellene szóló érveket. A belépés melletti argumentumok számosak, s összegezve őket, az is elmondható, hogy a választáson jól szereplő politikai erő, esetünkben az RMDSZ számára túlságosan is erős volt a kormányzati megmérettetést jelentő, amúgy racionálisan is megokolható csábítás. Ideértve természetesen az egyéni ambíciókat is. Nem árt azonban észben tartani azt, hogy bármennyire vonzó is a hatalomban való részvétel, a távlatos politizálás mégis erkölcsi kategória. Így szinte bizonyos, hogy az ígéretek választói és támogatói az RMDSZ-en is számon fogják kérni. A belépés mindamellett kétségkívül rendhagyónak számít térségünkben, egy kisebbségi magyar, mondhatjuk, etnikai alapon szerveződött párt részt vehet az erősen etnokratikus hajlamú kormányzat munkájában.

Közismert, hogy a politikai, kormányzati szövetségeket etnikailag egyenmű közegben is hosszas, az érdekek érvényesítésének szándékán alapuló alkudozások előzik meg. Nem lehetett ez másképp a magyarok irányában egyébként jó szándékú, a demokratikus hatalomgyakorlást komolyan vevő Ciorbea kormányalakításakor sem. A románai magyarokat képviselő RMDSZ kormányba lépése körül azonban mintha kölcsönösen sok lett volna az aggályoskodás és a gyanakvás. Ez sem számíthat különösebben meglepőnek, hiszen a román sajtó jelentős része, valamint több politikai párt nyílt magyarellenés propagandát űz, s a többségi társadalom gyomrát mintha még ma is a békeszerződéseken túlságosan terebélyesre sikeredett emésztetlen zsákmány feküdne meg. Román részről erős a gyanakvás az RMDSZ néhány sarkalatos követelésével, az autonómiával, az önálló kolozsvári magyar egyetemmel, az egyházi javak visszaszolgáltatásával szemben. (A tanulmányból az tetszik ki, hogy a kormányzati részvétellel mintegy „reálpolitikai megfontolásból” az első és az utolsó óhaj mintha szelídült volna. A szövetség csúcavezetésében legalábbis.) Magyar részről a gyanakvás

fő forrása az a meghatározó történelmi élmény, hogy a mindenkori román vezetés 1918 óta kisebbségpolitikájában akkor mutatkozott toleránsnak, ha arra külső körülmények kényszerítették. Ilyennek most a Bukarest számára kívánatosnak tűnő NATO-csatlakozás mutatkozik. A gyanút alátámasztja a Tokay György tárca nélküli miniszter által vezetett Nemzeti Kisebbségvédelmi Hivatal folyamatos légneműsödése, súlytalanná válása is. (Vállalva a szubjektivitás kockázatát: a magyar kormány által működtetett Határon Túli Magyarok Hivatala és a bukaresti kormányhivatal nagyjából azonosan periferizált helyzetében a másik odaadó tekintetét keresve mintha egymásba kapaszkodna. A magyar kormány és a határon túli magyarság konfliktusa a legutóbbi Magyarok Világkongresszusán vált először nyilvánosan is láthatóvá.⁶) E vonatkozásban árulkodó a román sajtó magatartása is: míg Birtalan Ákost, a másik magyar nemzetiségű minisztert, a turisztikai tárca vezetőjét sűrű támadások érik, addig Tokayt jóindulatú semlegesség övezi a román médiában.

A kölcsönös gyanakvás állandósult kísérője a magyar–román kapcsolatoknak.⁷ De nemcsak azoknak, hanem szinte mindegyik utódállam magyar kisebbsége (nemzet rész) és többségi nemzete, valamint Magyarország és szomszédai kapcsolatainak is. A gyanakvásban azonos felelősséget sejtető „kölcsönös” kifejezés azonban mégsem fedi a lényegét, csaloika. A felelősség

⁶ Nem szokása a Magyarország határain kívül élő magyaroknak magyar közjogi méltóság szavainak nyílt színi elutasítása. Horn Gyula miniszterelnöknek 1996-ban, a legutóbbi világkongresszuson ezt sikerült elérnie, tompán aláhulló provokatív mondatait a cseresznyés kert Kongresszusi Központban fütyű és lábdobogás kísérte. Pedig ott a szélsőségesnek minősítettek, például Tőkés László mellett mégiscsak a világ magyarságának legitim képviselői voltak jelen. Idetolakszik az analóg személyes élmény: a romániai falurombolási terv elleni tiltakozásra a román nagykövetség elé egyik alkalommal kárpátaljai barátommal mentem. A demonstráció után elvonulván, barátom így szólt a biztosító rendőrökhöz: Ugye maguk is velünk éreznek? A kétszemélyes „szervek” válassza kevés orgánus nyomodjájának festékét tűri. Lényege, az ilyenek (a tüntetők) miatt nem vehetjük ki a szabadnapjainkat. Barátom, aki egyébként született bizakodó, némileg csalódottan fogadta a hivatalos közleményt.

⁷ A helyzet az „induláshoz”, 1918 őszéhez hasonlatos. Jászi Oszkár aradi tárgyalásain Iuliu Maniu november 14-én így nyilatkozott: „csak annyit kívánok megállapítani, hogy a mi nemzeti törekvéseink a múltban szűkkeblűen kezeltettek. Mára talán nem annyira az objektív kérdések az akadályai egy megállapodásnak, mint inkább az a bizalmatlanság, mely köztünk mind nagyobb űrt létesített, és amely bennünket ma is arra készítet, hogy ügyünknek Önökkel való elintézése alkalmával a lehető legnagyobb előrelátással legyünk...” Idézi BORSI-KÁLMÁN Béla: *Román lehetőségek – magyar külpolitika*, Pro Minoritate, 1996/Ősz, 89. p. Maniu szavai mellé tegyük egy hetven évvel későbbi nyilatkozatot. Gheorghe Tîncă, a Văcăroiu-kormány nemzetvédelmi minisztere a román–magyar megbékélés biztató esélyeit elemezve hozzátette, nem biztos, hogy „a magyar fél is ugyanúgy beszél a megbékélésről, mint mi”. Curentul 1998. március 14.

nagyobbik és perdöntőbb része a birtokon belülieké, a román, a (kis)jugoszláv, horvát, szlovén, szlovák és ukrán kormányoké. Szerencsére nem állíthatjuk azt, hogy az említettek azonos hőfokú beolvasztó-elűző politikát folytatnak, vezető irányvonaluk azonban mégis a kisebbségellenesség s benne hangsúlyosan a burkolt vagy leplezetlen magyarellenesség. Utóbbi Szlovákiában már mitológiai méreteket öltött. Aktív cselekvési helyzetben ők, azaz az említett kormányok vannak, s mi csak abban reménykedhetünk, hogy a geopolitikai helyzet változásai a NATO- vagy/és az EU-csatlakozás reális elérésének fokozatai szerint mégiscsak a magyarokkal való megbékélés felé vezetnek ezeket az országokat.⁸ Ösztökélő elemként léphetnek fel ebben a vonatkozásban a tökeerős nemzeti közeposztályok gazdasági érdekei is.

A közép- és kelet-európai szovjetcsatlós rezsimek összeomlása után a Magyarország határain túl alakult magyar szervezetek és pártok mindegyike felvállalta és felvállalja a nemzet rész érdekvédelmét. Kormányzati helyzetbe az RMDSZ-en kívül eddig a szlovákiai Független Magyar Kezdeményezés került. A többiek, a vajdasági (kisjugoszláviai), a horvátországi, a szlovéniai és a kárpátaljai (ukrajnai) magyarok a különböző szintű önkormányzatok mellett a parlamenti képviselőig jutottak el. A törvényhozásban vagy a végrehajtó hatalomban való részvételre tehát van politikai szándék, nem tartható az a leminősítő vélekedés, hogy „vasárnapi politikusokként” a magyarok nem konstruktívak, s csak sérelmeikkel hajlandók foglalkozni. Nem lehet kérdéses, hogy ha a lehetőség kínálja magát, akkor a kormányzati munkából is részt kell vállalni. Ez azonban mindig a jó alku függvénye kell hogy legyen. Jó alkut általában egyenlő és kölcsönös engedményekre kész felek tudnak kötni, de ha e feltételek hiányoznak, a paktumok fel szoktak borulni.

Akik vállalták és vállalják a kormányzati szerepet, a szlovákiai és a romániai magyarok képviselői, a többségiekkel ellentétben – már csak számuknál fogva is – nem azonos súlyú szereplői a politikai életnek. Ilyen esetben juthat(na) fontos szerephez az a többségi politikai szándék, hogy a többség-kisebbség harmonikus együttélésének változatos európai példáit a jóindulatú tanulmányozás tárgyává tegye, s később a honi viszonyokra alkalmazva nosztrifikálja azokat. Még ebben az esetben is fennáll a veszély, hogy a be-

⁸ A megállapítás alól a jelenlegi Szlovákia kivétel. A Mečiar-kormány, miközben a NATO-, illetve az EU-csatlakozás mellett nyilatkozik, a valóságban Oroszország felé tesz félreérthetetlen lépéseket. A kettős játék ékes példája, hogy Ján Sítok szlovák honvédelmi miniszter aláírta pártjának, a Szlovák Nemzeti Pártnak a semlegességet és a halálbüntetés visszaállítását követelő ívét. Történelmi a tétje tehát az őszi szlovákiai választásoknak, ezen is múlhat az ország további sorsa, szélesebb kitekintésben pedig a térség biztonsága és konszolidált fejlődése.

csületes törvény becsületes alkalmazása *pium desiderium*, azaz jámbor óhaj marad. Ha azonban a többség nem hajlandó erre a már szinte kötelezőnek tet-sző előzékenységre, azt kockáztatja, hogy végérvényesen elveszítheti az Euró-pához való felzárkózás esélyét. Márpedig számos bizonyíték van arra, hogy a szlovák és a szerb kormány, a román és az ukrán törvényhozás néhány pártja ismét elővette levitézlett diktatúrák képtelen képletét, azt, hogy a kisebbsé-gek a többség mumusai. Sok múlik azon is, hogy milyen támogatást nyújt a szomszéd országai magyar politikusoknak a velük való törődésre alkotmányo-san is kötelezett magyar kormány. Hogy erről szót ejthessünk, érintőlegesen vissza kell nyúlnunk a bonyodalmas kádári korszakhoz.

Egypártunk, az MSZMP körülbelül a hetvenes évektől kezdte érzékel-ni, hogy a magyar társadalom bizonyos rétegei s a formálódó ellenzék fo-kozottabb érdeklődést mutat a szomszéd országai, közöttük kitüntetten a romániai magyarság iránt. A Kádár-rezsimnek kapóra jött, hogy összes többi szomszédja között a „lágerrel” foglalkozó szovjet politikai adminisztrációt is leginkább a Ceaușescu-rendszer renitenskedő, a Nyugattal kokettáló meg-nyilvánulásai ingerlik. Budapest ennek köszönhetően engedhette meg magá-nak a morgolódás jogát. Kettős haszonnal. A magyar pártapparátus egy része „magyarságában megerősödve” élte meg ezt a politikai színjátékot, s emellett kiszivárogtatások, valamint a kádári „demokrácia” egyik ormát jelentő, a nem elvtársi populációt is bevonó, úgynevezett nyílt pártnapokon igyekezett bi-zonygatni „jó magyar” voltát. Úgy, hogy az arra illetékesek sohasem mulasz-tották el hangsúlyozni az ellenzék „felelőtlen hőbörgésének” káros hatásait. S ha jóhiszeműek vagyunk, s hajlunk arra, hogy egyes apparátusbeliek jó szándéka talán nem vonható kétségbe, sem feledhetjük, hogy a legfelsőbb pártapparátus köreiben ez a – nevezzük így – magyar kártya nem volt több praktikus taktikai elemnél.

A jelenleg kormányzó szocialista-szabaddemokrata koalíció sem lépheti át saját árnyékát. A meghatározó baloldali (kommunista) előzmény ugyanis – minden valahai legenda s egykor volt népfrontos kezdemény ellenére – nem teszi lehetővé azt, hogy a késő kádári ízlés szerint politizáló kormányzat őszin-tén kívánja a kisebbségi problematika kezelését. Nem vonjuk kétségbe, hogy a két világháború között legálisan (Csehszlovákia) és illegálisba szorulva (Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – Jugoszlávia⁹) működő kom-

⁹ A Jugoszláv Kommunista Párt 1919 áprilisában alakult meg. Az első választáso-
kon a harmadik legerősebb párt volt az országban. 1920 novemberében tiltották be.
Fedőszerve a Független Munkáspárt volt. Az RKP-t 1924-ben tiltották be. Fedőszerve
volt is meg nem is, ilyen volt a MADOSZ és az Ekésfront...

munista pártok próbálkoztak a kisebbségi kérdés kezelésével. Az igazságtalan-ságok orvoslását elsősorban e pártok magyar nemzetiségű tagjai kívánták, arra azonban a többségi nemzetek képviselőivel együtt hamar rá kellett ébredniük, hogy minden a Sztálin által irányított Komintern akaratán múlik, s Kolozsvá-ron, Kassán, Ungváron vagy Újvidéken napi tevékenységüket is e szándékhoz kell igazítaniuk. A háború végi magyar-, német- és horvátellenes tömeggyíl-kosságok után a negyvenes évek végén mindenütt szovjetcsatlós kormányok kerültek hatalomra. A diktatúra ekkor jelent meg teljes fegyverzetében, s az általános terror elszabadulása az egykori harcostársakat, a magyar kommunis-tákat sem kímélte. Rákosi Mátyásnak, Kádár Jánosnak és Grósz Károlynak, valamint szovjet, román, jugoszláv és csehszlovák kollégáiknak a legkevesebb gondot a határon túli magyarok jelentették. Ki nem mondottan, ám a diplo-máciai gyakorlatban érzékelhetően rögzült az a hagyomány, mely szerint Ma-gyarország és szomszédai jó kapcsolatának egyik gátja a magyar kisebbség.

Ennek megfelelően alakulnak a Magyarország határain túl élő magyarok és az illetékes magyar kormányzati szervek kapcsolatai ma is. Mivel a sze-mélyi konzekvenciák levonását is jelentő rendszerváltást 1990 és 1994 kö-zött sem sikerült megvalósítani, azóta pedig az önfeledt restauráció eseteit szemlélhetjük, nem lehetnek nagy illúzióink. Az MSZP–SZDSZ-kormány sikeresen törekszik a neki hódoló klientúra kialakítására. Nincs is nehéz dol-ga. Anyagi eszközei, ideológiai kötődései birtokában nem nehéz föllelnie a „proletár internacionalizmus” egykor sűrűn mutogatott díszmagyarjait, az összességében dicstelen szerepet vivő „intelligenciát” s újonnan keletkezett holdudvarukat. Ki is kerekedhetne így a szép új világ. Lennének „reálpoli-tikus és pragmatikus” magyarok, akikben teljes pompájukban kibontakoz-nának a budapesti kirakatpolitika rikító színei s a többségiek irányában fel-tétlen, azaz szolgáló empátia. S lennének toprongyos elégedetlenek, akik nem értenék a lenyűgöző panorámát, akiket éppen emiatt könnyű lenne a „bunkó nacionalista” bélyegével ellátni. Ha azonban arra gondolunk, hogy a klientú-ra mégiscsak klientúra, mely önmagán kívül senkit sem képvisel, a helyzet igen elgondolkodtató. Kliensek, érdekeltségi körök mindig voltak, s mindig lesznek is, az azonban nem mellékes, hogy kezelésük mennyire felel meg a demokrácia kívánalmainak. Hogy az éppen hatalmon lévő kormány admi-nisztrációja milyen mértékben veszi figyelembe egy-egy elit legitim voltát, törekvéseinek jogosultságát, a közösségben elfoglalt helyét.

Akik azt remélik, hogy Magyarország EU-csatlakozásával s az ennek alávetett határrendeletekkel¹⁰ a szomszéd országai magyarokat az anyaország egyszeri drasztikus lépéssel vagy finom kifárasztással el tudja távolítani magától, végzetesen tévednek. Ha egy ilyen szándék észlelhetővé válik – s ehhez nem szükséges deklaráció sem –, a kisebbségi sorban élő magyarság tömeges menekülését válthatja ki. Ez nehezen kezelhető gazdasági és társadalmi problémákat jelentene, felelősen gondolkodó magyar kormány ilyen lépést nem vállalhat. Még akkor sem, ha terjedőben vannak olyan nézetek is, melyek szerint gyorsítani kell az agyelszívást, s egyáltalán, a fogyó magyarországi népességet határon túli magyarok importjával célszerű feldúsítani. A határokon túli magyar szállásterület ilyen felelőtlen földadása kultúránkra és hagyományainkra önmagunk által mért csapást jelentene. Olyat, amilyet a nemzeti és az állami érdek kívánatos egybeeséséről elmélkedve a kitűnő Mirnics Károly így prognosztizál: „E kettő egyesítése nélkül a határon túli magyarok eltűnhetnek már a következő évszázadban, de azután a magyar állam is megintoghat úgy, hogy fennmaradása is kétségessé válhat.”¹¹

Morális okvetetlenkedésnek tűnhet, ám rejthet igen gyakorlatias üzenetet is: az, hogy Magyarország tagja lehet a NATO-nak, s elkezdhetette európai uniós csatlakozási tárgyalásait, nem csupán a budapesti kormányok érdeme. Ebben benne foglaltatik a határokon túli magyar pártok és szervezetek egyértelmű állásfoglalása is a magyar euroatlanti integráció mellett. Ösztönösen érzik, hogy bizonyos áldozathozatal árán is ez az elsőrendű magyar nemzeti érdek, s ezért képesek olyan magatartásra, hogy ne üljenek fel a gyakorta előforduló törvényhozási, kormányzati vagy más természetű provokációknak. A magyar politikai élet rettenetes szége lenne, ha nem méltányolná kellőképpen ezt a nem kevés áldozatot kívánó magatartást.

A mai magyar köz- és politikai élet szereplői abban egyetértenek látszanak, hogy a következő évek a nemzet szempontjából sorsdöntőek lesznek. A NATO-ba és az Európai Unióba tartó Magyarország politikusi előtt nem kisebb feladat áll, mint egy olyan jogi és politikai környezet kialakítása, amely megnyugtató megoldást jelentene az anyaország és határon túli nemzetrészei

¹⁰ Ez nem kizárólag magyar probléma, ilyenekkel szembesül keleti s déli határszakaszán Lengyelország, s hasonló feszültségekkel terhes lesz feltehetően a szlovák–cseh határszakasz is. Ilyen konstellációban természetesen igen anakronisztikus lesz az az élmény, hogy az Európát politikai és gazdasági tekintetben kettévágó berlini fal lebontása után néhány esztendővel pár száz kilométerrel odébb újra felépül a orosz emléktű (el)választóvonal.

¹¹ MIRNICS Károly: *Kis-Jugoszlávia hozománya. Írások az asszimilációról és a kisebbségről*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996, 130. p.

kapcsolatában. Azaz a döntő események előtt meg kellene valósítani a magyar–magyar integrációt, nehogy – ismét demokratikus európai hatalmak közreműködésével – egy schengeni vasfüggönnyel megfajult Trianon létrehozásához nyújtsunk segédkezet. Mindezt oly módon, hogy a térség országai is megértsék: hosszú távon Magyarország EU-csatlakozása az ő érdekük is, mint ahogyan a magyar politika irányítóinak is látniuk kell, a szomszéd országok euroatlanti integrációja igen fontos magyar nemzeti érdek. Ha hangsúlyeltérésekkel is, ebben a jelenlegi magyar parlament pártjai megegyeznek.

Tudor Octavian az *Egy nacionalista gyermekkor*a című esszéjében¹² leírja találkozását egy még gyerekkorában Kolozsvárra került, s ott egyetemi tanárrá lett oltyánnal. Az idős férfi némi szégyenkezéssel mondja, hogy az apja sok történetet mesélt neki Horeáról, Avram Iancuról meg Jézusról, s ő kamaszkoráig abban a hitben élt, hogy Krisztus is román volt, aki az előző kettőhöz hasonlatosan sokat szenvedett a magyaroktól. S bár azóta igyekszik racionálisan gondolkodni s elvonatkoztatni a gyerekkorban hallott történetektől, ha a keresztre feszítésről hall, Jézus kínzóit továbbra is ösztönösen magyaroknak képzei. A rövid beszély *valóságos* metafora: térségünkben túlságosan sok az efféle népi rémmese, az államilag és/vagy önkormányzatilag (például a monumentális giccsekben tobzódó Kolozsvár) emelt gigantomán jelkép s az alantas gerjedelmeket keltő tömegkommunikációs közbambítás. Hatástalanítani és kimúlászítani ezeket, ez adna valóságosan is esélyt az igazi kiegyezésre!

¹² Kalligram, 1997/11–12., 39. p.

TŰNŐDŐ

(határeset) A hírközlő szervek arról tájékoztattak, hogy július 16-án a kelet-beli határállomáson több órára feltartóztatták a szerb Európai Mozgalom egyik programjának keretében nyugat-európai körútra induló egyetemistákat. A magyar vámhatóság időrabló eljárása magas szinten váltott ki felháborodást Belgrádban: Božidar Đelić miniszterelnök-helyettes Veres János pénzügyminisztert kérte fel az eset kivizsgálására.

A hír ennyi. Nem mindennapi azonban egy olyan térségben sem, ahol naponta esnek meg ilyen s ehhez hasonló megalázó jelenetek. A hír rendhagyó voltát a tiltakozás szintje adja meg. Így járt el az a szomszédunk, amelyik erkölcsi s egyben területi széthullásának időszakát éli.

Önérzetesen.

Az ember kissé elmereng. Azt képzei, az erkölcsösség, az igazságosság terrénján él, s a hírt olvasva újabb tiltakozásokat vár. Kijev és Bukarest hivatalos berzenkedését vizionálja a megalázó magyar hatósági eljárásokkal szemben. A Romániából érkező tánccsoport hajnali „szűrőpróbaszerű” megtáncoltatása, az eleve „csempészgyanús”, az ukrán oldalról érkező emberek nyilvános megszegényítése, a szemrevalóbb fiatal nők hivatalosan alátámasztott „taperolása”, a „jatt” már-már követelményszerű elvárása, mind-mind sajátja a határokon működő magyar hatóságoknak. Meg a tökélyre fejlesztett lassított mozgás koreográfiája. Ezekkel az esetek többségében a határokon átvergődő nem magyar állampolgárságú magyarokat alázzák meg. Hogy nem keletkeznek diplomáciai bonyodalmak? Ez két dolognak tulajdonítható. A megaláztatottak félelmének, annak, hogy nem tesznek feljelentést. Továbbá annak, hogy sem az ukrán, sem a román hivatalosság nem ránt kardot magyar nemzetiségű állampolgárai védelmében. Még akkor sem, ha – ahogyan néhány esztendővel ezelőtt történt – egy ukrán nagykövet a Budapesten táborozó beregszászi iskolásokat „magyar származású ukrán gyerekeknek” aposztrofálja. Az említett „magyar származásúak” sem Bukarestnek, sem Belgrádnak, sem Kijevnek nem kellenek. Talán a hivatalos Budapestnek sem.

(magyar nyelv) „Brutálisan megverték egy fiatal szegedi orvost a vajdasági Zentán, ahol a sértett egy könnyűzenei koncerten vett részt, írta a HavariaPress. A sérültön pénteken délelőtt hajtottak végre sikeres műtétet a szegedi fogklinika szájsebészei. A szegedi klinika dékánhelyettese, Kocsis

Savanya Gábor az Indexnek megerősítette, hogy az orvos valóban náluk fekszik.

A férfit állítása szerint azért bántalmazták szerda éjjel a bácskai városban, mert magyarul beszélt. A férfi egy koncerten vett részt. Feltevések szerint a támadók szerbek lehetnek.

Tápi Lajos, a szabadkai főkonzulátus vezetője az Indexnek azt mondta, hozzájuk nem érkezett ilyen panasz. A magyar külügyminisztérium sem tud az esetről.”

Ez is egy hír. Július huszadikán keltezett. Évek óta tűnődöm azon, hogy a főleg a szociálliberális kormányok regnálása alatt felívelő szerbiai, szlovákiai és romániai „magyarverésekről” érkező hírek miért nem érintik meg a Bem rakpart vezetői vagy a miniszterelnökök ingerküszöbét. Hiszen világos, a Szerbiában, Szlovákiában, Romániában élő magyarnak azért rontanak neki gözös agyú, „helyi nemzetiek”, mert az Kosztolányi Dezső, Grendel Lajos és Kányádi Sándor nyelvén beszél. Azon a nyelven, amelyet a mostani magyar kormányfő is használ. Miért nem érzik azt, hogy a Szabadkán, Nyitrán és Kolozsváron elcsattanó pofon hangja az ő arcukon produkálja a tihanyi echót? Meg minden magyarén, aki a „békealkotók” által engedélyezett szűkös kilencvenháromezer négyzetkilométeren él? Egy-egy állkapocstörés, kivert fog, szem alatti sötét folt, vérző orr miatt miért nem kéretik be a külügyminisztériumba az érintett országok nagyköveteit? Miért? Talán mert nem fontos nekik a magyar nyelv?

(eladó-e a haza?) „Mert a haza nem eladó”, éneklük a kárpátaljai költő versét Kárpát-medence-szerte lelkes, lássuk be, tájékozatlan és naiv magyarok. Egyszerűségében ez az énekelt vers hatásos: költője, zenéjének szerzője nyugodtan vállalhatja, alkalmas a tömegénekülésre. (Most, írás közben ezt hallgatom magam is, szép női hangon szól a szöveg és a dallam.) A tájékozatlanok és naivok azonban nem tudják, hogy a vers szerzője közéleti emberként árulást követett el saját verse ellen: tevőlegesen ahhoz a politikai oldalhoz csatlakozott, amely budapesti kenyéradóit követve buzgón harsogott minden egyetemes magyar ügy, így az Orbán-kormány alatt született státustörvény ellen is. „Ezüstpénzre sem váltható” – e sorok eszmei akusztikája a fentiek ismeretében így a megrepedt fazék hangjának élményét adja. Rezignáltnál állapíthatjuk meg: a világban több az árulás, mint a hűség.

(egység nélkül ismét) Külön-külön, egységes fellépés nélkül vág neki a kárpátaljai magyarság a szeptember végi előrehozott ukrainai parlamenti választá-

soknak. Pedig mind gyakorlatilag, mind szimbolikusan nagy a jelentősége a demokratikus megmérettetésnek. Egy képviselő nélkül indult ciklus után megint van esélyük parlamenti képviseletre a kárpátjai magyaroknak. (Ukrajnában a 2004-es választási törvény módosításáig, mely szerint a jelöltek kizárólag pártlistáról indulhattak, egy magyar többségű kárpátjai választókerület létrehozásával lehetőség volt magyar képviselő bejuttatására a törvényhozásba. A magyarok éltek is a lehetőséggel, a radának eddig három magyar képviselője volt.) Mivel Kijevben úgy érzékelik, hogy a legnagyobb magyar szervezetnek, a Kárpátjai Magyar Kulturális Szövetségnek megfelelő súlyú támogatottsága van, az egyik jelentős párttömörülés bejutásra esélyes helyet adott a szövetség elnökének. Egy másik, a háromszázalékos bejutási küszöb elérésére sem esélyes párt magyarországi szocialista elvbáráta kérésére előkelő helyre tette a másik magyar tömörülés, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség volt elnökét, a diplomáciai posztjáról éppen távozó személyt. Utóbbira először az UMDSZ is önjelöltként tekintett, s a szövetség jelenlegi elnöke úgy nyilatkozott, hogy egy együttműködési megállapodás fejében szervezete kész támogatni a KMKSZ elnökét. A KMKSZ elkészítette az egyeztető tanács létrehozásáról szóló szerződés tervezetét. És várt. Várt az UMDSZ válaszára. A válasz a minap született meg: a szervezet, elnökének korábbi ígérete ellenére, mégsem támogatja a másik szervezet elnökét. Mi állhat a döntés mögött? A másik szervezet iránt érzett zsigeri gyűlölet, a volt diplomata szolgálatainak honorálása, budapesti kormányzati kavargás? Találghatunk, mindenesetre nem árt emlékeznünk arra, hogy a nyugatos Jucsenko győzelmével végződő elnökválasztási kampány idején a magyar diplomácia a másik oldalon küzdő UMDSZ-re téve, az oroszpartí Janukovicsot támogatta, nem is olyan áttételesen. Egy NATO- és EU-tagország a NATO- és EU-ellenes politikai erő. Az UMDSZ s a negatív döntés hátterében szorgoskodók a magyarok parlamenti képviseletét kockáztatva súlyos felelősséget vettek a nyakukba. Ismét bizonyosságot kapott az ősi megfigyelés, saját árnyékát senki sem ugorhatja át.

(*kocsmái identitás*) A nyolcadik kerület egyik alacsony színvonalú kocsmájában, melynek közönsége szelíd, bizonytalan mozgású alkoholistákból, öreg kurvákból, fogatlan egzisztenciákból, steftes erdélyiekből áll, akik fölött az italt mérő termetes és erőlyes asszonyosság uralkodik, két férfi inog a pultnál. Azt is mondhatnánk, hogy valamilyen biztos pontot keresnek, szinte kapaszkodnak a fontos kocsmái berendezésbe. A televízióban az augusztus 20-án vetített, immár kultikussá lett Szörényi–Bródy páros szerzette rock-

operáról, valamint államalapító szent királyunkról szól akadozó nyelvvel a társalgás.

- István nem is volt magyar – állapítja meg egyikük.
 - Nem, azelőtt Vajknak hívták – helyesel kisvártatva a másik.
- Hosszabb szünet után hangzik el a sajátos szimpoziont lezáró mondat:
- Én sem vagyok az, csak annak vallom magamat.

Lám-lám, ilyen helyszínen, ilyen állapotban s ilyen egyértelműséggel is megfogalmazható a hungarustudatra épült középkori magyar országeszme.

(*toprongy, Makovecz*) Talán toprongyosnak, talán valami más elmarasztalást említve jellemezte Makovecz Imre építészetét sok évvel ezelőtt a Magyar Rádióban egy feledhető nevű pályatárs vagy műírtész egy hosszú műsorban. (A nevet véletlenül sem tudnám felidézni, s ezt hajlamos vagyok az erkölcsi és szakmai diadal s nem a feledékenység emberi gyarlóságának rovatában elkönyvelni.) Fát alkalmaz alapanyagként, ősmagyar motívumokat emel be az épületeibe, így nyafoghatott a hajdani nyilatkozó. Az elmúlt hetekben Csíkszeredában volt alkalmam járni, s egy-két éjszakát ott eltölteni. Sétálgattam a beton, a szürkesség, a depresszió csíki fővárosává züllesztett településen. Színes ékszerként, a harmónia szigeteként láttam ott a Makovecz Imre által építtetett új római katolikus templomot és a plébániát. Egykori nevesincs bírálójának, aki talán a panel vagy a banki építészet híve, bizonyára ez a két elegáns építmény sem nyerte volna el a tetszését. Van bennük ugyanis fa, mely tágas és méltóságteljes belső teret ölel körbe, s mi több, magukat az épületeket is szép élő fák foglalják keretbe.

(*kik őriznek bennünket?*) Nemrégiben ifjabb esztendeim egyik helyszínén, egy vidéki városban jártam. Feltűnt, hogy eléggé sűrűn hirdetnek egy helyi „szekjuritit”. Megkérdeztem ott élő tanár barátomat, nem tudja-e véletlenül, ki a főnöke az őrző-védőnek. E. Á., mondta az itt monogrammá kódolt nevet. Ó, igen, a népi táncos három per hármas főhadnagy! Akit az egyik rangos hetilap név szerint hozott egy listán, s aki nexust próbált teremteni velem. Gondolatban visszakanyarodtam vagy ötven esztendőre. Ötvenhat őszén, közelebből október 28-án a népharag és Nagy Imre kormánya feloszlatta az ÁVH-t. Ezt november 7-én Kádárék „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánya” is megerősítette egy belügyminiszteri rendelettel. A muszkavezetők azonban súlyos káderhiányban szenvedtek, szükségük volt minden gumibotot szorongató szorgos kézre. Így alakult, hogy azok a „hatóságiak”, akiknek nem volt könyökig véres a kezük – ez természetesen metafora csupán! – vil-

lámgyorsan a karhatalomban, majd a rendőrség állambiztonsági osztályán folytatták korábbi tevékenységüket. A (pálya)ív szinte meg sem bicsaklott. Azok védenek és őriznek ma bennünket, akik korábban a szabadságunkat vették el.

(*emeregy, Kossuth Rádió*) Így jelentkeznek egy ideje a közszolgálati rádió munkatársai. Annak az orgánumnak a talán jobb sorsra érdemes dolgozóit, ahonnan, ha minden a harsogott „korszerű” irányába halad, hamarosan távozniuk kell a szabatosan és érthetően beszélő bemondóknak. Az emeregy-szindrómát maga a rádió elnöke próbálta tudományosan megmagyarázni. Előadása szerint a sok-sok új adó megjelenése indokolja ezt az amerikai „utcanévadást” utánzó buzgalmat. Lehet. De az is lehet, hogy a „magyar” jelző elhagyásával azt kívánják érzékelteni, hogy ezen a hullámhosszon nem a magyar köz hangja szól. A napokban a rádiónak a Pollack Mihály térre néző épületszárnya előtt mentem el. A korábban átlátszó üveggel borított bejáraton befestett, át nem látható, a három „közszolgálatit” ötletlenül reklámozó felületet láttam. Egy rossz bolt portálját szemlélhettem, melynek vélhetően dilettáns a vezetője.

(*méltatlankodás, „félíg oldalra hajtott fejjel”*) „Kifütyülték Szili Katalint Biatorbágyon a település városavató rendezvényén. Az országgyűlés elnökét egy húszfős csoport – köztük volt Kossuth téri tüntetők – transzparensekkel, síppal és bekiabálással fogadta.” Erről tudósított a Hír TV augusztus 19-én. „A házelnök beszédében azt üzent a bekiabálóknak: a demokrácia arról szól, hogy tiszteletben kell tartani egymás véleményét, és nem az a lényeg, hogy ki milyen zászló alatt áll.” Nem szép, s különösen nem lovagias cselekedet kifütyülni egy nőt. Az eset súlyosságát az enyhítheti, hogy az a nő politikus, s mint ilyen, nem maradt kívül a szférájára oly jellemző ármányokon. Idézzünk a regnáló miniszterelnök panegirikusának, Debreczeni Józsefnek *Az új miniszterelnök* (Osiris Kiadó, Budapest, 2006) című könyvéből. Gy. F. imígy hencsereg és kérkedik: „Arról a közismert esetről van szó, amikor Kövér László a választási harc finisében egy viszonylag szűk körű, mondhatni belterjes rendezvényen, a hívek körében valami olyasmit mond, hogyha azokra hallgatnánk, akik nem látják a kormány vezette országépítés eredményeit, akik a kiábrándulás, a reménytelenség, a nihil légkörét terjesztik, akkor akár le is mehetnénk a pincébe, és felköthetnénk magunkat. Aztán annyit még hozzátessz, hogy azt persze elvárja az illetőktől, hogy ebben ők járjanak elől. Ha mindent annyira rossznak és reménytelennek látnak ebben az országban,

akkor először ők keressenek egy jó nagy szöveget meg egy kötelet, ők menjenek le a pincébe, és ők kössék föl magukat. Semmi kétség, ami elhangzik, az képileg erőteljes, sőt durva, de nem agresszív és nem fenyegető. Kövér nem akar akasztatni. De amit mond, az – egy kis rossz szándékkal – ellene fordítható. Még kiforgatni se nagyon kell, csak kihasználni a benne rejlő lehetőségeket.” „Kitaláljuk Szili Kati szerepét. Fölhozzuk még aznap reggel az egy szem kazettát, ami van, lejátszunk a sajtónak. Szili Kati félíg oldalra hajtott fejjel, sírós hangon mondja el, hogy ez milyen borzasztó.” Talán itt van a folyamatos fütyögés genezise, talán nem. Mindenesetre, ha a házelnök asszony arra a magyar politikai életben példátlan lépésre szánna el magát, hogy nyilvánosan megköveti Kövér Lászlót, talán elejét vehetné a hasonló megnyilvánulásoknak. Lehet, hogy közszereplésén azután is érnék méltánytalanságok, azokat azonban már szilárdabb erkölcsi tartással utasíthatná vissza. Megérné a kísérlet: egy jobb sorsra érdemes lélek végre megnyugodhatna. A fideszes politikust üldöző csahos cselédmédiát most ne emlegessük, azon már a bocsnatkérés sem segít. Elkárhozott a becsstelenségben.

(*folklór-e a magyar?*) A Gyurcsány-kormány államalapító szent királyunk ünnepére kulturális seregszemlére hívta a határon túli magyar művészeket. Egyebek között a zenészeket is. Ez helyes. Csak ne kellene eközben arra emlékeznünk, hogy a hivatalos Budapest felszámolt minden olyan közalapítványt és intézményt, amely a határon túli magyarok kérdéseivel foglalkozott. Még a Teleki László Alapítványra, a tudományos háttérintézményre sem volt szüksége. Hajszálpontosan jelezve ezzel a határon túli magyarok iránt érzett közömbösségét. (Hogy az undor kifejezést itt most ne említsük.) Ebből a nézőszögből már egyáltalán nem annyira örömteli az augusztusi budapesti fesztivál. Úgy tűnik, a mostani kormány fokozatosan azt a szomszédállami nemzeti törekvést igyekszik megvalósítani, amely a magyart folklórjelenségként képzei el. A szomszédállami eszmény szerint a magyar az, amelyik táncol és dalol, egyébként nem szervez sem civil mozgalmat, sem politikai pártot, s a közéletnek is lehetőleg a perifériáján helyezkedik el. Ha így viselkedik, nem okoz problémát a magyar–szlovák, a magyar–ukrán, a magyar–román, a magyar–szerb, a magyar–horvát és a magyar–szlovén kapcsolatokban. Úgy tűnik, ebben a gondolkodásban az aktuális budapesti hatalom ideális partner.

(*a fekete lány*) Az államalapító Szent István király ünnepén kimentem a hivatalosság által rendezett, térben kissé beszűkített, az Erzsébet híd és a Lánchíd közötti rakpartra programozott rendezvényre. A szeméttől túlcso-

duló kukák közönsége – magamat is beleszámítva – marosvásárhelyi reaggezenekar előadását hallhatta. Feldolgozásokat, valamint saját szerzeményeket adtak elő. Angolul. Ez sem baj, hiszen azt a pozitív üzenetet közvetíti, hogy a marosvásárhelyi reaggezenekar tagjai angol szövegek előadására is képesek. Előrebocsátva, hogy nem ők a hunyók: a Szent István-i teljesítményt talán nem ilyen módon kellene ünnepelni. A Duna fölötti korlátra könyökölve pillantásom a zene ritmusát testmozgásával tökéletesen követő fekete lányra esett. Összenéztünk. Pillantásából egy villanásra megérteni véltem egy másik civilizáció szépségét és érdekességét.

(szlovák nem Európára) A szlovák parlament szeptember 20-án 120 igen, 20 nem és 1 tartózkodás mellett elfogadta a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) által szorgalmazott határozatot a háború utáni dokumentumok érinthetetlenségéről. A Magyar Koalíció Pártjának mind a 20 képviselője nemmel szavazott, az egy tartózkodó szavazat pedig a kereszténydemokrata Pavol Mináriké volt. A pozsonyi várban elfogadott határozat szövege győztes hatalmakat és vesztes államokat említve elítéli azokat a próbálkozásokat, amelyek megváltoztathatnák a háború utáni „vagyon és jogi elrendezést”. Beszél továbbá „a Csehszlovákia és Magyarország között 1946 februárjában létrejött kölcsönös lakosságcsereéről” s egyéb hazug és avított, a történelemtudomány által azóta többször cáfolt fogalmakról. Elítéli ugyan a kollektív bűnösség elvét, ám ugyanazzal a tollvonással megerősíti az azokon alapuló dekrétumokat. (Tudathasadt állapot, melyben szlovákként sem lehet jó lelkiismerettel élni.) Egy a lényeg: a magyarokra és a németekre kimondott kollektív bűnösség gyilkos beneši elve, mint az egyik államalapító vezérgondolat, ma is él. Az eddigi – szeptember 22-én írom e sorokat – szlovák értelmiségi megnyilvánulások felemásak. Az öt magyarországi parlamenti párt európai parlamenti képviselői Brüsszelben egy kivételes pillanatban közösen ítélték el a pozsonyi határozatot. Helyes volt köztársasági elnökünk magatartása is, a kiszámíthatatlan mozgású miniszterelnök telefonos (mű)felháborodásának sajnálatosan nincs jelentősége. Ez is szomorú. Valamint az is, hogy a Magyarországgal azonos szövetségi rendszerbe tartozó Szlovákiában magyarként megint lehet nem teljes életet élve szorongani. Berényi József, az MKP elnökhelyettese a határozathozatal után a TA3 televízióban Rafael Rafajjal, a Szlovák Nemzeti Párt képviselőjével vett részt egy vitaműsorban. A „mélyszlovák” a vita végén jött elő a lehengető aduással: a háború után a magyarok megkapták a lehetőséget arra, hogy reszlovakizáljanak, élhettek volna vele, ha akarnak, mivel az egyáltalán nem volt kényszerű. Itt tartunk. Valamint ott, hogy politikai

és katonai szövetségesünk, a hivatalos Szlovákia megint kiírta magát Európából. Reméljük, csak átmenetileg. Tudjuk, a totalitárius rendszerekkel, náciizmussal és bolsevizmussal terhelt huszadik századi európai történelemben minden ország kényszerpályára szorult. Belső indíttatásra, külső nyomásra, bűnös, antidemokratikus intézkedéseket kellett hozniuk, melyeknek az alja elemek rendkívüli módon örültek: így lehetett ugyanis könnyedén hozzájutni mások, az üldözöttek házához, földjéhez, vagyonához. Ezek voltaképpen az egész kontinensen – de az egykori szovjetcsatlós térségben különösen – máig rendezetlen sérelmek. Nyilvánosan vagy a nyilvánosság kerülésével ma ezzel minden ország küszködik. A szlovák eset azonban párját ritkítja: az EU-tagország törvényhozó testülete bő hatvan évvel a történetek után szabad akaratából hozott határozatával ismételtén szentesítette a rasszista elveket és a szabadrablást. Szerencsétlen ország!

(hiány) Összefutottam a kárpátaljai magyar hírportál főszerkesztőjével. Dicsérve munkájukat, megkérdeztem, miért sajtószemlét közölnek az esetek túlnyomó részében. Válasza megdöbbentő volt: nincs olyan, magyarul és ukránul jól tudó szakemberük, akit rendezvényekre is el lehetne küldeni a gyors és szakszerű tudósítás reményében. Nagy baj lehet Kárpátalján az újságíróképzéssel s nem utolsósorban az ukrán nyelv oktatásával. Hogy ebben ki a ludas? Saját mulasztásaink mellett talán azok is, akik nem akarják tudomásul venni, hogy az ukrán nyelvet a nem ukrán gyerekeknek Ukrajnában az idegen nyelv tanításának módszertana szerint kellene oktatni.

(a fasiszták) Néhány esztendeje egy hivatalos magyar–ukrán tárgyaláson, amikor a második világháború végén Kárpátaljáról elhurcolt civil magyarok és németek törvényi megkövetéséről esett szó, az egyik kijevi „szakember” félhangosan megjegyezte, nem kell velük foglalkozni, hiszen fasiszták voltak. Igen, a kor magyar szereplőinek, valamint a Magyarországhoz való visszacsatolás néhány esztendejének (1938–1944) lelkes és tudatlan lefasisztázása rendületlenül folyik az ukrán „tudományosság” egy részében. Nincs terünk arra, hogy kifejtjük, miben torzítanak e téveszme hirdetői, történészek és politikusok. Inkább idézzük a korszakról Ivan Pop kárpátaljai ukrán történészt, aki ma a csehországi Chebben él. Avguszt Volosint, az alig egy napig fennálló úgynevezett Kárpát-Ukrajna ma valamiféle államalkotói fénybe emelt miniszterelnökét Pop nemzetiszocialista vonzalmakkal illeti. Hozzátehetjük, ez abban a korban nem is lehetett másként – legalábbis taktikai megfontolásból –, hiszen Csehszlovákia széthullása idején a Magyarországgal és

Lengyelországgal (és viszont) barátságtalan apró államképződmény kizárólag a térség megosztásában érdekelt náci Németországra számíthatott. Ezek meglehetősen közismert tények. Az azonban már kevésbé, hogy a háború idején Volosin a Cseh-Morva Protektorátusban, Prágában húzta meg magát. Nem is akármilyen egzisztenciával: az egész háború ideje alatt működő Ukrán Szabad Egyetem pedagógiai tanszékének vezetője volt. A megszállók által fenntartott tanintézményről az ukrán történetírás, feltehetően „nemzeti érdekből”, ma tapintatosan nem beszél. Mint ahogyan arról sem, hogy 1939. november 17-én, amikor a tüntető cseh diákok ellen bevetett SA- és SS-alakulatok a tüntetés egyes vezetőit nyilvánosan kivégezték, a többi koncentrációs táborokba hurcolták, az ukrán tanintézmény vezetői hallgattak. Akkor sem vállaltak szolidaritást, amikor a német és az ukrán egyetemek kivételével minden felsőfokú tanintézményt bezártak a megszállt területeken. Nem működött sem a szláv együttérzés eszméje, sem az az elv, hogy hálával tartozunk a száműzetésünkben bennünket befogadó országnak. A szégyenteljes csöndet csak a birodalmi márkákat kipengető pénztárgép zaja törhette meg. Ukrán szomszédainknak Kárpátalján talán át kellene alakítaniuk a kitalált történetet: kevesebbet kellene beszélniük a „Horthy-fasiszta megszállásról”.

(a székelyudvarhelyi szoborparkban) Fürge cigány gyerek pattan a magyar hírességek szoborparkjában szemlélődő elé. Meghajol, s mondja kéretlenül a park „lakóinak” történetét. Avatottan és felkészülten. A kérdésre, hogy kit ábrázol a Vándor Székelyt formázó emlékmű, rávágja: Wass Albertet, „akinek Kuncze Gábor nem adta meg a magyarigazolványt”. Majd kijavítja önmagát: „a magyar állampolgárságot”. S ki avatta a parkot? „Orbán Vittorio, aki Budapesten volt miniszterelnök” – hangzik a válasz. A cicerone tudja, felkészültségének s jó politikai szimatának ára van, tartja is a markát.

(határhíd, zárva) Januárban annak örülhettünk, hogy az ukrán és a román elnök részvételével megnyitották a második világháborúban felrobbantott Tisza-hidat Máramarossziget és Aknaszlatina között. A dúsan mediatizált esemény valami miatt egyként fontos volt Jusczenkónak és Basescunak, ezért avatták fel viharos gyorsasággal az addig csak ímmel-ámmal épülgető hidat, az új ukrán–román határátkelőhelyet. Bár azon az eseményen a hivatalos Budapest – pedig kéznél van a kolozsvári és az ungvári főkonzul –, ismételten cserbenhagyva az egykori koronavárosok, Huszt, Técső, Visk, Hosszúmező és Máramarossziget magyar lakosságát, nem képviseltette magát, mégis örülhettünk. Annak, hogy ezeknek a településeknek egykor sajátos polgári

létformát kialakító szellemisége egy erősebb kapcsolattartás jegyében ma is hathat. Csalódnunk kellett. A hidat néhány hete a rossz műszaki állapotra hivatkozva lezárták. Mintha el sem múlt volna a kommunista (szocialista) rohammunka korszaka. S ennek a határhídnak az esetében az elzártság ideje sem, hiszen a kárpátaljai és a túloldali ukrán–román határszakaszon a nevetlenfalui-halmi autós átkelőhelyen kívül csak gyalogos és teherforgalmi helyi vasúti átkelőhelyek működnek. Hosszú útra készülhet, aki máramarosi szomszédjának meglátogatását határozza el.

(új és régi) Nagybányán régi és új főtérrel beszélnek. Az „új” lelketlen: szocreál vājarszobor teszi hangsúlyossá a lakótelepi hangulatot idéző, helyel-közzel szemetes szürke betonteret. Kommunista appelpatzt, sorakozótér. Lehetne Észak-Koreában is. A „rég” most újul meg. Barokk, neoklasszicista épületek, a középkort idéző templomok, teraszos éttermek és kávézók. A téren, mely a város tiszteletre méltó múltját, a szerves előzményt idézi, pezsgő élet. A vājardiszítetten csak átsietnek az emberek. Talán a „rég” felé veszik az irányt.

(holodomor, avagy kettős a mérce) Ukrajna – ha szabad ezzel a kegyeletsértő kifejezéssel élnem – gözerővel emlékezett az 1932–33-as évek mesterségesen előidézett éhínségére. A fiatal ukrán állam, amely a térségben középhatalmi státusra törekszik, minden lehető módon meg akarja mutatni magát a világnak. Egészen természetes, hogy erre tragikus és drámai történelmi eseményeit is felhasználja. Az ukrán parasztság halálra éheztetése, az erőszakos kollektivizálás unikális ukrán drámának is mondható. Még akkor is, ha a parasztság földtől való megfosztásával, kollektív gazdaságokba kényszerítésével a Szovjetunió a második világháború után helytartóinak közreműködésével a hódoltatott országokban is tett kísérletet. Ennek a sanyargatásnak leginkább két csatlós, a jelentős mezőgazdasággal bíró Lengyelország és Magyarország volt kitéve. A nyomásnak a lengyelek sikeresebben álltak ellen, mint a magyarok, s tömeges éhhalál szerencsére egyik országban sem következett be. Az ukrán drámára való emlékezés és a külföld emlékeztetése a diplomáciai missziókon keresztül, teljes mértékben indokolt. (Az ukrán missziók rendezvényeikkel világszerte megemlékezésre inspirálták a fogadó országok politikai, gazdasági és társadalmi elitjeit.) Ukrajna célja a holodomor genocídiumként való elismertetése. Kijevnek ez a törekvése egyelőre nem vezetett sikerre. Részeredmény ebből a szempontból, hogy a 193 tagállamot tömörítő UNESCO november 1-jei közgyűlése a holodomor ukrainai áldozatai emlékének megőrkítéséről szóló határozatot fogadott el. A parlament, a verhovna

rada 2006. november 28-án hozott törvényt az ukrainai éhínségről. Juscenko elnök most arra készül, hogy korrekciókat tegyen a törvényben. A változtatás lényege az, hogy akárcsak a holokauszttagadásnak, az ukrainai éhínség tagadásának is legyen büntetőjogi következménye. Miközben fejet hajtunk az áldozatok emléke előtt, enyhe rezignáltsággal állapítjuk meg, hogy a hivatalos Ukrajna ebben a kérdésben sem kezeli egyenlő mércével a területén élő nemzetiségeket, nemzetrészeket. Történetesen a kárpátaljai magyarokat és németeket, akiknek elődeit, hozzátétőlegesen negyvenezer férfit, 1944–45 telén a megszálló szovjet hadsereg, azzal, hogy munkatáborokba hurcolta, kollektív büntetéssel sújtotta. Se vége se hossza a mi drámáinknak is. Az áldozatok rehabilitálását Ukrajna függetlenné válása óta kérik a helyi magyar szervezetek, s a probléma változó hangsúlyokkal része a magyar–ukrán diplomáciai kapcsolatoknak is. Talán a torz területmegtartó legitimáció miatt – ezzel meginoghatna Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához való önkéntes csatlakozásának hamis tétele –, Kijev képtelen megkövetni a magyarokat. Hibás és rövidlátó magatartás, egyáltalán nem segíti az ukránok ellen elkövetett népirtás nemzetközi elfogadtatását. Különösen, ha magunkat is – regnáló kormányunkat nem ideszámítva – a nemzetközi közvélemény részének tekintjük. Hogy mégis van remény az igazság felmutatására, arra az ad okot, hogy 2006-ban a Kárpátaljai Megyei Tanács nagy többséggel hozott politikai határozatot az áldozatok rehabilitálásáról. Ebből az látszik, hogy Kárpátalján az ukránok és a ruszinok is képesek a helyén kezelni az egykori tragédiát, s elismerni a magyarok és a németek jogos fájdalmát. Hogy Kijev nem? Ez mintha arra utalna, Ukrajna mégsem egységes ország, amit egyébként politikusai is naponta előhoznak.

(RMDSZ, a magyar mórszövetség) Romániának fel kell készülnie arra, hogy lemondjon a kis pártokról – jelentette ki november közepén, még az EP-választás előtt egy rádióinterjúban Traian Băsescu román államfő az egyéni választókerületi szavazási rendszer bevezetéséről szóló népszavazás kapcsán. Érvelésében Băsescu a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget hozta fel példaként, amely az államfő szerint mindössze hatszázalékos parlamenti jelenléte ellenére „parancsol” a román kormányban. Románia ekkor már 320 napja volt az Európai Unió büszke és önérzetes tagállama. Azé az államszövetség, amelynek normái elviekben védik a számbeli kisebbségben élő nemzeti közösségek érdekeit és jogait. A hivatkozott RMDSZ, melynek bő másfél évtizedes politikai tevékenységét most nincs terünk elemezni, már pusztán jelenlétével is sokat tett azért, hogy Brüsszelben fényesebb legyen az EU-s

csatlakozásra váró Románia képe. Mint ahogyan a magyar országgyűlés is, amely 2005. szeptember 26-án minden nehézség, „fölsőleges kukacoskodás” – például a székelyföldi autonómia létrehozásának említése – nélkül erősítette meg Romániának az Európai Unióhoz történő csatlakozásáról szóló szerződését. Bukarest a csatlakozással elérte áhított célját. A Cotroceni-palota lakója, aki augusztusban, idejét a Székelyföldön mulatva, még hevesen udvarolt a helyieknek, ma már úgy gondolja, Romániának egyre kevesebb szüksége van a kisebbségi kirakatpolitikára. Mórja, Markó Béla, miután megtette kötelességét, tőle akár mehet is. Eléggé valószínű, hogy ebben a vélekedésben a román politikai mezőny túlnyomó része azonos állásponton van Băsescuval.

(antifasiszta Jóska) A történet – ne köntörfalazzunk, mert muszáj kimondani, meg a színvallás kényszere is feszít – negatív hőse találmányra kapta ezt a keresztnevet. Lehetett volna Géza vagy Csaba, esetleg Tibor vagy valaki más. Negatív hősünk (a későbbiekben NH), ki elcsatolt részeinkről települt át a mai Magyarországra, igen pozitív, mondhatni, nagy ívű pályát futott be Budapesten. Hivatalnoki szorgoskodása valamint a politika forgandóságának következményeként egyszerre csak államtitkári rangban és főtisztviselői pozícióban, s ennek egyenes következményeként vezető állásban találta magát. Igyekezett is megbecsülni magát. (Meg a pozíciót, a fontos széket, valamint a havonta tisztességesen duzzadozó bankszámlát.) Ez sem rendkívüli, különösen, ha gyarló és halandó embertársunk azt kezdi gondolni, hogy e kellemes körülmények között ő valamilyen fontos küldetést tölt be. S egyre inkább, fokozódóan. NH abban a „történelmi időben” követett el végzetes hibát, amikor a bedörzsölés útján frissítő, a fájdalmat enyhítő, reumatikus panaszok valamint fejfájás megszüntetésére alkalmas csodaszert nevével viselő, mentálisan problematikus személy néhány röpke hétre feltűnt a magyarországi politika áporodott, porszagú porondján. A karját a kormány- és bulvársajtó igényeinek megfelelően ölelés helyett készségesen előrelendítő, műnyilas fazonú és mintázatos öltözékben pózoló pattanásos arcú hajadon, Bácsfi Diána egységre forrasztotta azokat, akik a folyamatos Orbán-fóbiában érezték jól magukat. Keletkezett is csodaszép, járdától járdáig érő, kart karba fonó tiltakozó felvonulás a magyar főváros egyetlen sugárútján. Erre a részlegesen fájdalmas közérzetre tett rá egy nagy lapátnyi habot (vigyázat: képzavar!) az egyik kormányközeli napilap. Világhálós oldalán csatlakozási lehetőséget kínált azoknak, akik antifasiszta türelmük fogytán már képtelenek voltak elviselni a magyar demokráciát alapjaiban fenyegető hungarista veszélyt. Röviden: a fő-

rumon, a felháborodást lehetőleg kis közleménnyel megspékelve, fel lehetett iratkozni antifasisztának. NH ezt serényen s mindjárt feleségestül megtette. Azt hitte nagy báván, hogy őt, az akárhonnan, főleg a határon túlról jöttet ez az álfeszültségeket gerjesztő, abban önfeledten lubickoló s az ezzel manipuláló cinikus közeg befogadja, keblére öleli, s az ínséges időkben megvédi. Tévedett. Át kellett élnie a munkanélküliség keserű hónapjait, a kilátástalanságra ébredő alkoholos reggeleket. Ma, életének hatvanadik esztendeje felé közelítve, próbaidejét tölti egykor tanult szakmájában. Ismét bebizonyosodott: semmiképpen nem éri meg becstelennek lenni. Legalábbis a lélek – és a folyószámla – maradandó sérülése nélkül nem lehet megúszni a kalandot.

(Koszovó, mészárszék, avagy pofozd meg Lajcsit...) Kisebb-nagyobb időköz-zel, miután már „megbízhatókká” lettek, a határon túli hadköteles magyarok 1945 után négy haderő, a szovjet, a román, a jugoszláv és a csehszlovák hadsereg uniformisát ölthették magukra. Kényszerből, de erről nem kérdezte őket senki. Az egyenruhával, a hazafias feladattal való teljes azonosulást nehéz volt megkívánni az érintettektől a Szovjetunió-beli (kárpátaljai) deportálás, a romániai és a jugoszláviai magyarirtás, valamint a csehszlovákiai kitelepítések után. Nem is nagyon óhajtották ezt az említett haderők tisztjei. A kétes békeéveknek köszönhetően, a Szovjetunió afganisztáni kalandját leszámítva, nem küldték őket háborúba. Különösen nem magyart a magyar ellen. A délszláv álom és állam, Jugoszlávia véres széthullása, a szerb–horvát háború idején magyarnak kellett lőnie a magyarra. Az egyiknek a Jugoszláv Néphadsereg, a másíknak, legtöbbször szülőfaluját védve, a Horvát Gárda egyenruhájában. Ezt magyarként, bárhol a Kárpát-medencében, tétlenül szemlélni szörnyű volt. Most egy másik szembenállás véres drámája bontakozik ki a Balkánon: a koszovói albán–szerb konfliktus. Ennek előkészületeként az illetékes szerb hadkiegészítő parancsnokságok meglehetősen sűrűn keresik meg a hadköteles délvidéki magyarokat bizonyos „háborús beosztás” tisztázása céljából. Valamit nekünk is gyorsan tisztáznunk kell. A délvidéki magyar szervezeteknek, a magyar kormánynak, valamint a magyarországi politikai pártoknak azt kell elérniük, hogy a szerb egyenruhába öltöztetett magyarokat ebből a konfliktusból hagyják ki, ne vigyék őket a háborús zónába. Úgynevezett hazafias kötelezettségeiket máshol is teljesíthetik. Gyerekoromból ködlik vissza egy nyomasztó élmény. Talán negyedik lehettem, amikor valamilyen apró csínytevés miatt tanítónk brutális és kegyetlen módszerrel kívánt „feloldani” egy személyes konfliktust. Az osztály előtt szembe kellett állnom J. Lajcsi nevű osztálytársammal. A tanító azt mondta: „Vágd

pofon!” Majd Lajcsinak, majd nekem adott harcias utasítást, így pofoztuk egymást parancsszóra, s nem értettük, miért.

(Ukrajnában ukránul...) Milyen kenyeret eszel? – kérdezték egykoron lobbánékonyabb természetű egyetemi tanárok Ungváron, Szovjet-Ukrajnában azt a magyar diákot, aki csak nehézkesen tudta magát oroszul vagy ukránul kifejezni. Nem véletlenül, hiszen ezeket a számára idegen nyelveket az iskolában úgy kellett tanulnia, mintha gyermekkorában édesanyja orosz vagy ukrán altatódalokat dúdolta ringatta volna álomba. Nincs nyoma annak, hogy a szovjet tanügyben valakinek is eszébe jutott volna az a gondolat, hogy az orosz az idegen nyelv oktatásának módszertanával kellene tanítani a nemzetiségi, így a magyar iskolákban. Furcsának is tetszett volna: az orosz mint idegen nyelv a Szovjetunióban? Nagyjából így gondolkodnak 2007-ben az ukrán tanügyre, az Oktatási és Tudományos Minisztérium munkatársai is. Az „állítsunk elő buta magyart!” fantázianevelő projekt jegyében egy friss értesülés szerint egyáltalán nem tervezik, hogy a hetedik ukrán történelemkönyvet magyarra fordíttassák. (Az ukrainai magyar iskolák számára a lemergi székhelyű Szvit Kiadó ungvári szerkesztősége fordítja le az ukrán tankönyveket.) A „szakemberek”, akiket leginkább bős sovinsztáknak tudunk elképzelni, úgy gondolják, hogy ukrán felségterületen mindenkinek tudnia kell ukránul. „Na Slovensku po slovensky!”, harsogták lelkesülten bős szlovákok a Beneš-dekrétumokkal állami programnak tekinthető jelszót a második világháború után Csehszlovákiában annak a magyarnak, aki nyilvános helyen magyar szót próbált kiejteni. A hivatalos Kijev most bizonyos nyelvpolitikai részletekben mintha szintén errefelé tartana. A nyelvvédelem dolgában van teendők. A magyar kormány – ha másképpen nem megy – kezdeményezhetné az 1991 óta működő kormányközi magyar–ukrán kisebbségi vegyes bizottság soron kívüli összehívását.

(új vezetés új ízekkel) A hirdetést a IX. kerületi Mester utcában láttam egy cukrászda üvegén. Úgy hatott ez, mint egy édesgető politikai felhívás. Mint ha a nagyobbik kormánypárt vetítette volna elő a közeli hónapokban esedékes stratégiáját.

GECSE ENDRE

EMBLEMATIKUS ALAKJA TÖRTÉNELMÜNKNEK

Tisztelt Emlékező Gyülekezet!

Akire most emlékezünk, Gecse Endre református tiszteletes, emblematicus alakja történelmünknek s a kárpátjai református egyháznak.

Mint oly sok muszáj-Herkulesünk, Ő sem készült hősnek vagy mártírnak. Ami rá méretett, az egyenesen következett magyar és lelkész voltából. Magyarként a nemzet egészét fölemelő '56-os drámánk érintette, református lelkészként Kárpátalján pedig az itt élő magyarokat ért megtorlások.

Bár hihetetlen, igen törékenyek a Birodalmak. Talán érzékenyebbek annál az egyszerű volt törékeny életű lelkésznél, akit Gecse Endrének hívtak s akitől a fegyverekre és erőszakra épült Szovjet Birodalom megrettent. Megrettent azoktól az iskolás korú fiataloktól is, akik Gállocsban, Nagyszőlősen és másutt igazságszeretettől áthatva és nemzeti érzelmeiknek engedve emeltek szót a Magyarországot ért szovjet invázió ellen.

Mint templomba járatott gyerekeknek, volt alkalmam hallgatni Bandi bácsi prédikációit, s bár a gyerekekben ez tudatosan nem fogalmazódhatott meg, érezhettem az általa szolgált közösség összetartó erejét. Azt, hogy a gálóczi református közösségnek van erkölcsi ereje, s van erős hite a magyarságban. Azt, hogy az erővonalak tisztázottak: tudjuk, kik vagyunk, s ismerjük az ellenségeinket is. A közösség értékrendje egyértelmű volt: az elnyomókhoz való átállás a legteljesebb erkölcsi bukás. Ez életem alapvető élménye, s ebben igen nagy szerepe volt a nyáját példásan összetartó Pásztornak.

Huszt és Gálóc református lelkészét is utolérte az a végzet, amely akkoriban az igazak osztályrésze volt: elhurcolás, majd a kihallgatások következményeként a rejtélyesnek hazudott halál.

A hatalom ostoba birtokosai talán elégedettek lehetnek, arra gondolhatnak, hogy a megvert Pásztor nyája végleg feledi a szabadság gondolatát, hitét és magyarságát. A történelem azonban százszor és ezerszer bizonyította, hogy ez nem így van, a Szabadság mindig erősebb az Önkénynél.

A mártír emléke örök, példája mindig éltetni fogja az igazságra szomjas lelkeket. Ezt az emléket és ezt a gondolatot kell éltetnünk, hiszen küzdelmeiben erre építkézhet az Egyház és a Közösség.

HÍM ÉRZÉS

Apám egyszer, bizonyára azért, hogy a kedvemben járjon, elvitt magával szolgálati útjára. Anyagbeszerzési tárgyalásra utaztunk sofőröstül egy nagy ZISZ¹ teherautóval.

Az utazás káprázatos volt. A hegyek, a serpentinek, az alacsonyan szálló felhők, a gomolygó ködök a természet eddig ismeretlen arcát mutatták nekem. Elragadtatásomat csupán az árnyékolta be, hogy amikor hazatértem síkvidéki falumba, kortársaim és barátaim nem akarták elhinni útleírásomat. Hogy felhők között jártam volna? Olyan nincs, mondták, biztosan hazudok. Dühös voltam, toporzékoltam, hogy nem hisznek nekem, de be kellett látnom, hogy igazam bizonyítására nincsenek eszközeim. Nagy csalódást éreztem, de a megtapasztalt élmények kárpótoltak.

Meg még valami. A célállomásra, az egykor lengyel többségű nagyvárosba érkezve este, apám egy tágas polgári lakásba vitt. Új volt minden, a fények, az árnyak, a szagok, az illatok. Valamint az is, hogy egy barisnya kinézetű nő fogadott bennünket nagyon barátságosan. Elsősorban apámat. A barisnyát addig a harisnyával kevertem, de ott a távoli helyszínen meggyőződhettem, hogy a barisnya nem harisnyát, hanem szép nőt jelent. Valahogy az is tisztázódott, hogy lengyel.

Az már nem tetszett, hogy a vacsora után a tágas lakásban nekem külön jutott egy szoba, de a hosszú és izgalmas utazás után gyorsan elaludtam. Még a fiúk spontán magömlési korszaka előtt voltam, ezért nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget annak, hogy apám valahol máshol aludt. Annak inkább, hogy mivel apám akkor már özvegy volt, addig nem láttam nőt ilyen meghittén a közelében. Valahogy büszke voltam rá, magunkra és a helyzetre. A reggel is csodálatos volt. Polgári reggeli, kakaóval, vajás kiflivel, s nagy meghittséggel. Éreztem, hogy itt most valami nagyon jó dolog történt velünk.

Mintha abban a zsenye gyermekkorban megéreztem volna, mi vár a világban ide-oda barangoló férfiemberre.

¹ 1931–56: Zavod imenyi Sztalina (Sztálin Autógyár). Azóta Lihacsov Autógyár (ZIL).

TÜK

AVAGY ÚTMUTATÓ AHHOZ, HOGY KRITIKUS IDŐKBEN
HOGYAN KEZELJÜK KOMPROMITTÁLÓ IRATAINKAT

Régóta elmúltak már azok a napok, amikor falunk főutcájának porát a zömbében közép-ázsiai népek fiaiból összeállított gyalogos századok léptei verték fel. Álltam a kapuban, s bámultam a magyar határ felé vonuló, amúgy eléggé elcsigázottnak tűnő menetoszlopokat. Eleven katonákat addig csak akkor láttam, ha a szomszéd falu határőrséről átautóztak községünkön a zöldsapkások. Ponyvás teherautójuk nyomán úgyszintén szállt a por, de ők nem voltak ekkora tömeg, nem mutattak ilyen faji érdekességet s ilyen harci alakzatot.

Mint általában a kisfiúk, katonákat bámulni én is szerettem, de a falunkon átmenetelőket – háborús szovjet filmek ide-oda – nem tudtam teljesen a szívembe zárni. A felnőttek titokzatos viselkedése, a Szabad Európa sistergő, recsegő hangú adásainak hallgatása, majd utána a rádió keresőgombjának gyors és gondos eltekerése – nehogy B. bácsi, a Spicli meglássa, majd besúgja! –, a határváros felől néha hallható tompa ágyúdörgés zavarta az önfeledt gyönyörködést. Azután meg eléggé világos volt, ki harcol ki ellen, s nekünk hol a helyünk.

Elmúltak azok az idők is, amikor a magyar forradalmat követően városi tanárnő vezetésével tánciskola nyílt a faluban, s legnagyobb elégedettségemre a titokzatos s emiatt furcsán izgató idegen nő – nekem akkor néni – nálunk tárolta mázsás orsós magnóját. Közben szovjetellenes szervezkedés címén javító-nevelő táborba vittek néhány nagykamaszt, és fegyverrejtegetés vádjával – hogy, hogy nem, pisztolyt találtak a kútjukban – kihallgattak iskolás gyerekeket. Elvitték a református papot, akit élve akkor láttunk utoljára. Temetése szűk, mondhatni, „családi” körben, állambiztonsági jelenléttel a városban zajlott. A nyomott kedélyű faluban ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, úgy éreztük, hogy az Orosz, azaz a Szovjetunió fél.

A közhangulat alól természetesen nem vonhattuk ki magunkat. H. Pistivel a magyar forradalom eszméitől ihletett gondolattal – üzzük ki az oroszokat! – csapatot szerveztünk. Kertjükben titkos összejöveteleink céljaira kezdetleges bunkert ástunk, abban kuporogtunk, s szőttük sorra haditerveinket a kolhozelnök elfogásáról s más vakmerő cselekményekről. Volt névsorunk is

a nagyjából öt-hat, „tisztből” álló társaságról. Mert nem adtuk alább, tiszték és parancsnokok voltunk mindahányan! Hadvezérek, tábornokok, de legalább ezredek. Kötelező viseletünk a forró nyárban is „katonás” volt: a felnőttek minden józan kérése és tiltása ellenére hosszú nadrág, gumicsizma, madzaggal megkötött, vállra vetett faragott bot: a puska.

Harcra és tetre kész alakulat nem lehet meg ellenség nélkül, s így különös szerencsénknek könyvelhettük el, hogy a kolhozelnök unokája is bandát szervezett. S mivel „forradalmi programunk” egyik lényeges eleme a kolhoz felszámolása volt, a familiaritás okán a rivális társaság, s főleg annak vezére, tökéletesen megfelelt az ellenség összes szükséges ismervének. Folyt is egymás üzése, kövel dobálása, csak eközben valahogy az oroszok nem akartak kivonulni. Igaz, a faluban a magyarokon kívül Mátyás bácsit, egy asszimilálódott szlovákot leszámítva más nemzet gyermeke nem is lakott.

A titkos adatok őrzője, valamiféle írnok-tábornok én magam voltam, így természetes, hogy a Csapat névsora is nálam volt. Csupa igen bizalmas, s úgy gondoltuk, máshonnan be nem szerezhető információ: nevek, lakcímek, rangok. Biztonsági okok miatt a névsort mindig magamnál kellett tartanom, s ehhez szigorúan tartottam is magamat.

Egyik nap gyanútlanul, s valamin, talán az emberi lét értelmén mélyen elgondolkodva ballagtam az utcán, amikor beleütköztem B. Jancsiba, a banda-vezérbe. Azonnal futásnak eredtem. Volt félténivalóm, hiszen természetesen akkor is nálam volt a névsor.

Esélyeim nem voltak rózsásak, Jancsi nálam sokkal jobb futó volt. Az ügy komolysága azonban váratlan többletteljesítményt váltott ki belőlem. Legnagyobb csodálkozásomra igen jól bírtam az iramot, üldözőm hosszú ideig nem tudott közel kerülni hozzám. Messze elhagytuk a falut, már lát-szott a szomszéd község templomának tornya, s egyre közelebb kerültek a házak is.

Mi lesz, ha Jancsi elkap, s megszerzi a Titkot? Hogyan állok majd Nagypapa elé, aki mindig megvető kézmozdulattal legyintett, ha a kolhoz vagy általában a szovjetrendszer került szóba? Érvénytelenek lesznek azok a bátorságpróbák is, amelyekre elismerően kacsintott, amikor a nyári éjszakákon a munkából jött, s én a sötétben a kertek alatt vártam őt. Pedig Jancsi utolér és elkap, ezt meglehetősen biztonságga éreztem. Mit csináljak, hogyan tüntessem el az izzadt tenyeremben szorongatott árulkodó írást?

Futás közben eszembe jutott az az iskolai fenyegetés, mely szerint, ha nem tanulom meg a leckét, az órák után büntetésből az iskolában kell maradnom, s az ebédem szégyenszemre tintaleves és papírgaluska lesz. A peda-

gógiai otrombaság ebben a pillanatban hőstetté lényegült. Eldőlt, meg kell ennem a névsort, s aztán jöjjön, aminek jönnie kell!

A szájba gyömöszölés, az első nyelés nehézkes és émelyegtető volt, éreztem a tinta furcsa, édeskés ízét, a füzetpapír édességét, de az íz lassan összeállt. A péppé vált papír és a tinta íze összekeveredett, s erőm teljes elfogytaig már csak néhányat kellett nyelnem.

Amikor Jancsi hátulról átkarolt és a földre döntött, teljesen elkészültem az iratmegsemmisítéssel. Bensőmet a Titkok mellett elégedettség töltötte el, hiszen megmentettem a csapat és a magam becsületét, s arra gondoltam, hogy ezzel a furcsa hőstettel talán Nagyapa előtt sem vallok szégyent.

A NOVIJ MIR MEGCSONKÍTOTT ÉVFOLYAMA

Kilencvenedik életévében elhunyt Alekszandr Szolzsenyicin, a múlt század orosz és világirodalmának kimagasló alakja. Íróként, gondolkodóként olyasvalaki volt, aki fontos műveivel megrendítette az akkori szovjet világot. Írásaiból az derült ki, hogy a guláglét és az azon túli élet azonos: szürke, kicsinyes világ, melyben alapvető emberi jogaitól megfosztott milliók mozognak. Emberhez nem méltó lealázó küzdelmet vívnak a dupla adag kásáért vagy a vérben és bűnben tobzódó hatalom újabb csúcsaiért.

A hruscsovi „olvadás” idején, 1962-ben megjelent műve, az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* világszerte nagy hatást tett az értelmiségiekre. Hatással volt Kárpátalja magyar irodalmára is. Szerepe volt abban, hogy 1965-ben Ungváron megjelenhetett Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című, a sztálini önkénnyel leszámoló regénye. A dolgok szépen épülnek egymásra: az orosz író művének része volt abban is, hogy a hatvanas-hetvenes évek fordulóján Kárpátalján, ezen a szovjet peremvidéken magyar polgárjogi mozgalom „ütötte fel a fejét”.

Az irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett író életútját ismerjük. Sikerei csúcán lett a Szovjetunióban, valamint írószövetségi döntés értelmében a teljes szovjetcsatlós palettán népellenesség, imperialistabérenc, hazaáruló, a dicsőséges szocializmus és kommunizmus ellensége. Ezekkel az ékességekkel ellátva megfosztották állampolgárságától, majd 1973-ban kiutasították hazájából. Ezekben az években Alekszandr Iszajevicset utálni illett, s ezt nyilvánosan előnyös volt ki is mutatni. Irodalmi körökben különösen, cserében számítani lehetett egy kis soronkívüli, tehetségtől nem függő előmenetelre.

Ekkor határoztuk el Fodor Géza barátommal, aki kizárólag az irodalomnak szentelte az életét – ebben a jegyben nagyon következetesen még kerti munkát sem volt hajlandó végezni –, hogy mi nyilvánosan fogunk Szolzsenyicint olvasni.

Elballagtunk a görög katolikus püspökségtől elrabolt, egyetemi könyvtárrá átbarkácsolt épületbe, s olvasójegyünket bemutatva, leadtuk a rendelést. Kértük a Novij Mir című leningrádi folyóirat 1962-es teljes évfolyamát. Bátrak, ugyanakkor félénkek, egyben elővigyázatosak is voltunk. Nem akartuk feltüntetni azokat a számokat, amelyekben a híres regény, az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* megjelent. A kedves és szép orosz könyvtároslány enyhén elpirult,

majd elindult a folyóirat keresésére. Szokatlanul hosszú idő, bő félóra után tért vissza a folyóirattal. Változatlanul zavartan.

– De hiszen ebből hiányzik két szám! – szakadt ki belőlünk önleplezően a méltatlankodás, amikor gyorsan átlapoztuk a bekötött példányt.

– Ki kellett vennünk – pirult tovább csitítólag a szép könyvtároslány.

Sem ő, sem mi egyetlen szóval sem említettük Szolzsenyicint. Nem történt meg hát a „hazaáruló” író művének olvasótermi nyilvános olvasása. A politikai performance elmaradt, helyette őrzöm annak a lánynak a szép mosolyát. Olyan volt, mint egy bocsánatkérés a hivatalos ország ostobaságáért.

ALI BABA

Sokat hallottunk akkoriban az amerikai kémműholdakról. Nem múlhatott el egyetlen úgynevezett „politikai foglalkozás” – érthetőbben, a kommunista ideológiát teljesen hatás nélkül unalmasan adagoló heti szeánsz –, ahol ne esett volna szó a gyufásdobozt is lefényképezni képes szerkezetekről s egyéb technikai fondorlatokról. Ezek után ezredünk, mondhatnók, alaposan tájékozott volt az imperialista praktikákról.

Parancsnokságunk, élén Vadkan (oroszul Kaban, becézve Kabancsik) ezredessel, minden lehetséges manővert bevetett az ellenséges égi kukkolók megtevesztésére. Egyik, szezonálisan, azaz nyaranként visszatérő cselvetésük a Hiányosan Öltözött Harcos (HÖH) bevetése volt. A rendkívüli és leleményes trükk abban állt, hogy alakulatunk gépkocsivezetői zubbony (gimnasztorka) nélkül, fedetlen felsőtesttel ültek be a katonai rendszámmal ellátott járműveikbe. A parancsnokság ezzel szándékozta a tébolyultságba kergetni a levegőben és az utakon garázdálkodó külső és – nem mellékes! – belső ellenséget. A belső ellenség nevű rémnek nagy divatja volt, a hatóság, ha úgy hozta a kedve, vagy a tervutasítás arra szorította, bárkiből csinálhatott belső ellenséget. Az ellenséges megfigyelő bizonyára nagyon meg volt lepődve: az elején azt gondolhatta, hogy meztelen felsőtestű civilek vették át a hadsereg gépkocsiparkját. Ezt gondolhatta – az elején. Hogy később mit, azt csak találgathatjuk.

Éberek voltunk tehát, mert annak kellett lennünk. Ha jól meggondolom, kisiskolás korunk óta, hiszen már akkor elkezdték sulykolni az éberség-hisztériát. Határszáron lakva szinte hetente hallottunk a baráti, ám azért egy kicsit mégis gyanús Csehszlovákiából átszökött kémekről, akiknek keresésére a zöldsapkás határőrök nagy erőket vetettek be. Művi balhé volt természetesen, arra azonban jó, hogy a városból, a munkából hazatérő lakosságot délutánonként a járőrök rendszeresen igazoltathassák. A vegzáláson – mintegy a katonákkal fraternizálva – mindenki, maga a vegzáló is nevetett, de az akció ennek ellenére nem volt népszerű. Még azok utólagos ismeretében sem, hogy második iskolai olvasókönyvünk kitüntetett darabja az apját a kulákság gyanújában vétkesnek találó s a Csekának feladó Pavlik Morozov nevű, úgyszintén „éber” iskolásgyerek története volt. A besúgóeszmény valahogy nem tudott beépülni a helyi, amúgy harmatgyenge „klerikális reakcióval mételyezett” köztudatba. A görög katolikus lakosság pap és templom híján, az ifjúság nevelésével is törődő református lelkész – ez akkoriban az államot

nagy izgalomba hozó (vádponként: államellenes izgatás) cselekedet volt – agyonverve a KGB pincéjében.

– Ki kellene venni ezt a fiút az iskolából, ez a Német Jani hülyeségekre tanítja – mondta indignáltan tréfálkozva egykor úgyszintén kulákgyanús nagyapám apámnak. Különösen az viselte meg, amikor a történelem iránt az átlagnál jobban érdeklődő unoka, aki már értesült a kulákgyanúról, az iskolából hazatérve izgatottan kérdezte: „Nagyapa, te is verted kancsukával a jobbágyaidat?” Egyik nap ugyanis a nagy szláv birodalom történelméből azt tanulta, hogy a bojárok és a földesurak, mintegy napi rutinból – talán zilált idegeik nyugtatására –, kancsukával látták el jobbágyaik baját. Ez sok volt neki, s bár jól tudta, hogy a tanító csak erős jellemmel s nagy bátorságot tanúsítva térhetne ki az előírt tanterv elől, a tréfát – talán későbbi okulásomra is – kötelességének tartotta elsütni. Bölcsen tette.

Volt élményünk kegyetlen és durva kirakatperről is. Egy napon csúf rab szállító autó érkezett a faluba, s megállt az elkobzott református paplaktól átalakított művelődési ház előtt. Kényszerű utasa a falu egyik, jó kedélye és segítőkészsége miatt kedvelt lakosa, fiatal házasember, két gyermek apja. Most azonban nem volt jó kedély, a megszegényítésképpen kopaszra nyírt és megbilincselte ember nem érzett kedvet a mókához. A klubnak nevezett művelődési intézményben volt már pódium is, oda vezették fel a vádlottat. A vádlott állva maradt, vádlói ültek a vörös terítőjű asztal mellett. A vád – az önfeledt össztársadalmi lopkodás korában – két zsák búza eltulajdonítása az Iszakra (Szikra) kolhoz vagyonából. Ez vagy igaz volt, vagy nem, mindenesetre valamilyen ítélet a megszállók nyelvén megszületett, a vádlott immár elítélt, s viszik is. A megszeppent szemlélő nem nagyon tudta, miért vesz részt az ijesztő szertartáson – talán az iskola vezényelte ki –, egyet azonban megjegyez: velünk, a falunkkal, s úgy általában a magyarokkal, ezek után minden megtörténhet. Későbbi éveiben igazolódni látszott a tétel, s talán ezért sem lepődött meg a sors egy-egy bizarr fordulatan.

Visszatérve vezérfonalunkhoz, az építő bizalmatlansághoz, a hadseregben, különösen az akkori önmeghatározás szerint „világelső” Szovjet Hadseregben a gyanakvást illet komolyan venni. Ahol kémkedés van, ott muszáj éberségnek is lennie, ez szinte része volt a szolgálati szabályzatnak.

Az éberléthez, a spionok megfékezéséhez azonban kiválóan kondicionált állományra is szükség van. Ép testben ép lélek, ha ismerte volna a szovjet szoldateszka a klasszikus szólást.

A vázolt harmóniát – ép test és ép lélek együtt – az alakulat orvosa, de inkább felcsere, magyar hadtörténelmi fogalmak szerint még inkább „borbély”,

hadnagy rangban lévő üzbég sors- és harcostársunk lett volna hivatott előidézni és szavatolni. Őt azonban, akit rossz orosz kiejtése miatt az alakulat inkább kedélyesen, mint rosszindulatúan Ali Babának nevezett el, a módszeres egészségellátás nem nagyon érdekelte. Igaz, egészségügyi felszerelése sem nagyon volt hozzá, s a gyógyászatnak a külső körülmények sem kedveztek.

Az ivásra és mosdásra alkalmas víz szinte teljes hiányából következően folyamatosan kiütések keletkeztek a katonák testén. Az átlagos harcos szombatig, a közeli garnizonvárosban való igazi fürdésig nyaktól fölfelé és csuklótól lefelé világos, testének más részein koszbarna színárnyalatokban volt látható. Elvágólag. Nem kedvezett a higiénának az sem, hogy az erdőszélen szifiliszt beszerzett bajtársak éltek s étkeztek együtt zavartalanul az e kórtól mentes társaikkal.

Nagy mustra volt az is, amikor a tényfeltárás – már-már a jövőben felködlő glasznoszty (nyilvánosság) – jegyében a gyanúba került alakulatok előtt személyesen jelent meg a kór terjesztője. A hírre, hogy itt egy rendhagyó szemle lesz, a rettenetes nőhiányban szenvedő, főntebb már jellemzett harcosok a legvadabb szexuális fantáziával várták a bűnös nő megjelenését. Volt, aki minimálisan egy nagyvilági elegáns bordély képviselőjében képzelte el a hadsereg, merészebb képzettrátsítással voltaképpen a teljes Varsói Szerződés megrontóját. Talán még egy széles karimájú, az egyik szemét mondénül fedő kalapot is fantáziált a jelenséghez.

Az inspiálás nyálkás-ködös hajnala kiábrándító volt. A kór hordozója – nyeszlett, egéarcú, nyomorult leányka – váll-lappal, csillagokkal, érmekkel szépen díszített Vadkanocskánk oldalán ellépett a századok előtt. S amely délceg vagy kevéssé délceg katonára rámutatott koszos ujjacskájával, azt már vitték is a vöröskeresztes autóba. A szifilisz gyógyítható, de csak napi negyven injekcióval – terjengett a borzongató medicinai értesülés.

Ali Baba ezt a kaotikus helyzetet azzal tetézte, hogy mohamedán létére fittyet hányt vallása hagyományainak s egyben a józan életvitelnek. Röviden: ivott, mint a kefekötő. Ráadásul válogatás nélkül, vodkát, a helyi rossz és langyos sört, valamint a környék direkttermő szőlőjéből készült, erősen cukrozott bort. Mást csupán azért nem, mert egyéb alkoholos folyadék nem volt található a környéken. Ali Baba nyilvánosan is vállalta vonzódását a bűnös italok iránt: a zubbonya hajtókáján díszelgő hadi felségjelről, a gyógyítás klasszikus emblémájáról, a kehelyre fonódó kígyóról a csúszómászót szorgos munkával egyszerűen leeresztelte. Az ármádák képzelt versenyében ez is világelső attrakció lehetett. Ezek után nem meglepő, hogy kuruzslónk, amikor audienciáján találkozott a különböző, pattanásokkal, furunkulusokkal jelentkező maródiakkal,

nem lehetett kétséges egy-egy, amúgy eléggé nehezen beszerezhető kenőcs felírásának ellentételezése: a paraszolvencia egy üveg vodka.

Az alkohol, akárcsak a civilnek mondott, ám a büntetőtáborokhoz vagy a hadsereghez hasonlóan szabadságában erősen korlátozott társadalomban, a mindennapok természetes velejárója volt. Kis túlzással: ivott az is, aki nem kedvelte, nem illett kilógni a sorból. Ezredünkben is nekivadult ivászat zajlott: egy-egy, jó esetben napokig elhúzódó mámor közelebbre hozta a leszerelés napját, elviselhetőbbé tette a sivár mindennapokat.

A falvak közelsége arra volt jó, hogy a kevésbé korlátozott harcosok, vagyis az öregkatonák mindennemű cserekereskedelmek következtében – fogyott a kincstári vagyon, kelendő volt a csizma, a kapca, a lepedő, a cement, az építkezésre alkalmas faanyag stb. – nem is ritkán alaposan beszeszelték. S kit hol ér a mámor! A bajtársak egy-egy kiadósabb benyakalás után nem is mozdultak alkoholos összecsuklásuk helyszínéről. Istálló, pajta, őrház – ezek adtak szállást a megfáradt, szesztől bűzlő testeknek.

A gondos anya, a hadsereg azonban számon tartotta elkódorgott fiait. Három nap után már kínos volt igazolatlan távollétük, s ezért feltalálásukra a szabályzatnak megfelelően keresőcsoport alakult. Ügyszintén az eltűntek korosztályából. S ekkor valamiféle sajátos Bermuda-háromszög adta elő magát: az alkohol kódében eltűnt a parancsnokság által a nemes misszióra összeállított csoport is.

De sebj, a frissen ködbe vesettek keresésére ismét megalakult egy, amint az az akció indulásakor rögtön kiderült, természetesen ügyszintén itatra szomjazó társaság. A mámorral együtt járó tényszerű dezertálás elleni küzdelem a legtöbb esetben egy-két hetet vett igénybe. Akik a folyamatot elindították, részegségükből kijózanodva régen és önszántukból – amúgy minden különösebb büntető következmény nélkül – megtértek, az utánuk indulók azonban hosszasan folytatták kutatómunkájukat. Napi betevőjük vodka és bor, szállásuk marhaistálló, csűr, szénaboglya vagy bokoralja. Az után mindenki megjött: borostásan, kialvatlanul, sokszoros másnaposan.

A kutatás nem nélkülözte a mókás elemeket. Előfordult, hogy az éjszakában kutató misszionáriusokat a kolhoz vadászpuskával fölszerelt éjjeliőre tartóztatta fel. Miután kikérdezte a harcosokat küldetésükről, borral kínálta őket. Az egyik vonakodó katonát „Belédlövök, ha nem iszol!” felkiáltással terelte jobb belátásra.

Másféleképpen űzött tréfát a keresésből a dadogós Varankin. (Néha azzal űszta meg a részegnek nyilvánítatást, hogy italtól meg-megbicsakló közléseit veleszületett fogyatékoságaként könyvelték el. Kellott ehhez persze egy

kis jóindulat, de kit nem derítene fel, ha azt hallja: Va-va-varankin ha-ha-harcos va-va-vagyok. Józanon és részegen egyébként is mindenkit testvéremnek szólított.) Az általános testvért természetesen többször is elnyelte az önkiküldetéses mámor. Egyik kutatója egy szénaboglya tövében erősen ernyedtt állapotban találta. „Gyere haza az alakulatba, testvérem!”, kérlelte. Varankin meg mint a gyerekjátékban: „Nem megyek, nem megyek.” Hosszas unszolás után végül kompromisszumot ajánlott: „Megyek, de előbb jó hangosan énekeljük el a Katyusát.” Zengett az éjszaka az orosz katonanótától, a csatakos harcos pedig erőteljes támogatással hazatért.

Nos, ilyen körülmények között tevékenykedett a nagy Hippokratész elfajzott utóda. Azaz inkább nem tevékenykedett, mert köznapjait a legritkábban töltötte józanul. Egy-egy mámoros napot a másnaposság, a szörnyű macskajaj követett, s az idő ebben a bódulatban – ráivás, rossz leheletű mámor, elfüggönyözött ablak, fetrengő-verejtékező alvás – sokszor hetekre összefolyt.

Ali Babáknak azonban voltak viszonylag józanabb szakaszai. Ilyenkor feltehetően felködlött benne orvosi esküje, s talán lelkiismeret-furdalása is támadt. Kínzó lelkiállapotán enyhítendő, ennek hatására gyógyítani akart. Mondhatnók, elszántan és – mint valami Makács úr – „minden körülmények között”.

Sok eszköze nem lévén, egyetlen univerzálisnak hitt gyógyító szerszámot alkalmazott, egy tömör üvegrudat.

Amikor rájött a gyógyítási bolondéria, a nem éppen rózsailatú kapcsárrítóba vezényeltette a századokat. Medicinai eljárása roppant egyszerű volt: a katonával letolatta a nadrágját, leguggoltatta, s az üvegrudat gyakorlott és gyors mozdulattal felnyomta a kiszolgáltatott hadfi ánuszába. A láthatóan kedvvel végzett művelet azzal végződött, hogy az intim helyről kihúzott rudacsot a 25 wattos fényforrás felé fordítva megsemmisítette, s bár sohasem árult el diagnózist, látszott rajta, hogy mindent tud nadrágját felhúzó, görnyedten távozó, megalázott ügyféléről. A mindenható szerszámot egy odakészített, vízzel teli vödörben, az általa elképzelt nagy orvoshoz illően hanyagul meglögybölte, s Bubó doktorként kérte a következőt. Mit lehet mondani, a bűzös kapcakra egyre vaskosabb szagokban úszott.

Ez volt tehát az a csallhatatlannak gondolt diagnosztizálás, amelyben kivezényelt gyógyászunk, úgy látszik, vakon hitt. Ezt a csodálatos s egyben titokzatos végbélmustrát két-három havonta rutinszerűen, minden különösebb apropó nélkül lefolytatta. Nem volt rászorulva járványokra, dögvézsre, előjárói utasításokra vagy más egyéb okokra.

Ha nem is váratlanul – hiszen inkább az volt a csoda, hogy nem tomboltak folyamatosan pusztító járványok –, vérhas tört ki az ezredben. Az alkalom szakmai kihívásként, mintegy korai Challenge Dayként láthatóan felvillanyozta Ali Babát. Gyógyszert ugyan nem adott, az azonban látszott rajta, hogy valamire nagyon készül. Hogy mire, hamarosan megtudhattuk.

A már csak korai volta miatt is undorító hajnali ébresztőkor elhangzott a parancs: ma nincs laza, a paticsfalú latrinát szabályzatellenesen körbevizelő higiéné, rajonként, szakaszonként, gyalogsági ásókkal fölszerelve irány az erdei tisztás. (A szerencsétlen paticsfal és a vizelet rendszeres találkozásának végzetes következménye lett: egy verőfényes nyári napon a katonai nedvektől túllátott bűzlő intézmény nagy porfelhőt produkálva látványosan összeomlott.) A harcias felállású menet az elszánt arckifejezésű, tekintetében kiüldözött tüzet sugárzó Ali Baba vezette.

A tisztáson azt a parancsot kaptuk, hogy a katonai alakzatnak megfelelően, azaz egymás mögötti sorokban, rajonként, szakaszonként hajnali székelés céljára ássunk csinos gödröcskéket. Miután ez megtörtént, vezényszóra guggolóállásba helyezkedtünk, s engedtünk természetes szükségünknek. Akiknek éppen nem volt, azokat „Nyomjál!” csatakiáltásokkal buzdította az egzotikus Ázsia gyermeke. Csodálatos nyári pirkadat volt a felkelő nappal, párával, ködökkel, bogarak jövés-menésével és madárfütttyel, s ha az ember elvonatkoztatott aktuális és ostoba helyzetétől, s szemét behunyva nem a bajtársaknak az utasításnak megfelelni kívánó igyekezetét szemlélte, röpké pillanatra azt gondolhatta, az Élet voltaképpen szép, és a Természet fenséges.

Gyógyító hadnagyunk is kiválóan érezhette magát, mert miután az alakzatok szabályszerűen kikakálták magukat, egy bottal végigjárta a sorokat, mindegyik alkalmi árnyékszékbe belekotort, elmélyülten szemlélődött, és ismét mindent tudott. Ezen is túlestünk, s bár nem kaptunk orvosi ellenszert, a járványba nem halt bele senki sem, minden rendben volt.

A hajnali parancsot teljesítő katona azonban elgondolkodott. Mire gyanakodhatott a kémműhold felvételét nézegető, a szokatlan katonai manővert a magasból szemlélő ellenség? Arra talán, hogy az Orosz Medve valamit megint el akar leplezni, s valaminő fondorlattal meg akarja tévesztetni a Nyugatot.

A megfejtés abban a távoli épületben, az ötágú (vigyázat, nem a magyar irodalmi metaforáról van szó!) Pentagonban feltehetően megtalálható. Ha csak az a szeptemberi terrortámadás nem zúzta szét a lelőhelyét. Akkor meg ezúton feslett fel az egykori rejtély.

Egy keletmagyar Nyugat-Ukrajnából

Beszélgetés Tóth Istvánval

Kérdez Zelei Miklós

Egy világbirodalom peremvidékén, a Zakarpatszka oblaszty (Kárpát-túli terület) nevezetű provinciában töltötte Tóth István fiatalkorát. Olyan provinciában, amely a szovjet mélységekből nézve Nyugatnak, gazdagnak és napfényesnek számított, ahová a szovjet határőrtiszteket jutalomból helyezték át – és megtollasodni. Tóth István Bátfán született 1951. szeptember 27-én, Gállocsban gyerekeskedett, Ungváron járt egyetemre. Ellenzéki tevékenysége miatt tanulmányait megszakítva, büntetésből, kényszersorozással vitték el katonának. A kétéves fegyvertelen szolgálatot Harkovban, Hmelnjickijben és Munkács környékén töltötte ki 1972–1974 között, a Szovjetszkaja armija egyik építő alakulatában. 1976-ban települt át Magyarországra. Dolgozott kutatóként, főosztályvezetőként a Határon Túli Magyarok Hivatalában, jelenleg főkonzulként a beregszászi magyar konzulátust vezeti.

– *Még élt Sztálin, amikor születél.*

– Élt. Emlékszem, ami különös, mert abból az időből még nem nagyon lehetnek emlékeim, hogy Sztálint emlegetve azt mondták a szomszédban, Sztálin apánk. Valaki kiköpve azt felelte rá, a te apád! De amikor ez történt, Sztálin valószínűleg már nem is élt. Ez volt az eszmélés hangulata, Gállocs a színtere, ennek a falunak a társadalma. Nekem akkor úgy tűnt, hogy rendkívül összetartó, barátságos közösség, amelyben számíthatnak egymásra az emberek. Aztán alaposan megsérült ez az életszemlélet.

– *Édesapád, édesanyád?*

– Édesapám köznemesi ivadék, református, ennek megfelelő öntudattal. Édesanyám, mondjuk így, paraszti származék. Görög katolikus volt, Szürtéből került a családjuk Gállocsba, ott ismerkedtek meg egymással. Én megszülettem, ők összeházasodtak.

– *Fordítva.*

– Amikor megszülettem, az 1951 szeptembere volt, ők pedig annak az évnek az augusztusában kötöttek polgári esküvőt. Abban a korban a vallási és a társadalmi ellentétek meghatározóak voltak. Úgy tudom, az apai nagyanyám volt az, aki a szüleim házasságát fenntartásokkal fogadta. Rangon alulinak

tartotta az apám házasságát. De mindegy, a szüleim összeházasodtak, csak aztán édesanyám meghalt.

– *A Szovjetunió hatalmas prése alatt élve is így számon tartották ezeket a különbségeket?*

– Ötvenegyről beszélünk! Alig múlt el a régi magyar vagy a köztes csehszlovák világ. Egy hagyományörző faluban ez nagyon kevés idő. Nem volt mindig, hogy ki kivel házasodik. De ezt még jóval később is tapasztaltam. Láttam olyan köznemeset, ha szabad ezt a fogalmat használni, aki képtelen volt megnősülni, mert nem talált magához valót a faluban. És ott bolyong hatvanévesen egyedül. Nincs már foga, nincs normális élete. Viszont ennek a református köznemesi tudatnak, rám nézve legalábbis, olyan hatása is volt, hogy nagyon pontosan tudtam, kik vagyunk mi. Magyarok vagyunk. Kik tartanak bennünket megszállva? A Szovjetunió. És reménykedünk a Magyarországhoz való visszatérésben. Gyerekkoromban ez a várakozás ott volt a levegőben. Ha Kárpátjáról beszélve történelemről esett szó, mindig az volt a szóhasználat, hogy idecsatolták, odacsatolták. Visszacsatolták. Elcsatolták. Az én gyermeki képzeletemben ez úgy jelent meg, mintha Kárpátalja vagon lett volna, amelyet olykor ide, máskor meg amoda kapcsolnak. Érdekes volt elképzelni.

– *Hány éves korodban kerültél először a falun kívülre, akár csak rövid utazásra?*

– A rövid utazás egy futballmeccs volt, ahol borzalmasan szenvedtem. Palággyal játszott a mi dicső csapatunk, Gállocs, és apám elvitt magával. Potyogtak a palággyi gólok, és én borzasztóan kétségbe voltam esve. Valami vigaszt akartam apámtól, hogy mi, gállocsiak miért is kapunk ki ennyire, mire ő azt mondta, hogy nem baj, valamikor a palággyiak is gállocsiak voltak. Még az iskola előtt történt ez, de már fel bírtam fogni, hogy valami nagyon nagy térről van szó, egyáltalán nem mindegy, hogy győztesen vagy vesztesen távozzunk.

– *Oroszokkal már lehetett találkozni?*

– Nem, nem volt ott orosz. Ha egy kicsit előreszökünk az időben, ötvenhat nagyon élesen él az emlékeimben. Az öregek, a nagyok hallgatták a rádiót, a Szabad Európát, nyilván. Mindenki a magyar forradalom lázában égett. És gyerekként, ha nem is ötvenhatban, hanem egy-két évvel később, mi is forradalmat akartunk csinálni a faluban. Lett egy bandánk, bunkert ástunk

az egyik barátunk kertjében, oda beültünk. Öten-hatan lehattunk, mind-egyikünk valamilyen magas rangot viselt, ezredesek meg effélék voltunk. Én írtam le a névsort és a rangokat. Az egyik cél az volt, hogy Gállocsból ki kell üzni az oroszokat. A probléma csak az volt, hogy nem lakott orosz a faluban. Élt ott egy, ha jól emlékszem, Pajzák Mátyás nevű öreg szlovák, aki egy kissé furán beszélt magyarul. De hát ő se orosz volt, úgyhogy Mátyás bácsit se lehetett kiűzni a faluból. Az akció nem jöhetett össze. Kinéztük hát orosznak a kolhozelnök unokáját, Bocán Jánost, akivel egy osztályba jártunk. És nekik is volt csapatuk. Jó barát volt, csak éppen a kolhozelnök unokája, és a kolhozelnököt nem nagyon szerették. Nem is tudom, hogy ezzel a névvel milyen eredetű. Bocán? Talán romános név. De Gállocsban az volt a felfogás, hogy a faluban mindenki magyar. Bizonyára voltak, akik nevet magyarosítottak a visszacsatolás idején, de homogén magyar közeg volt, más szót, mint magyart nem lehetett hallani a faluban.

– *Bocán lett az ellenfél...*

– Van egy ehhez kapcsolódó élményem. Leírtam a csapatunk névsorát. Egyszer bandukoltam a faluban, és jött Jancsi. Meglátott, el akart kapni. És nálam volt a dokumentum! Jancsi üzött, lényegesen jobb futó volt nálam, féltem, hogy a titok ott landol nála. Ezért, amikor már éreztem, hogy közeledik, rohantunk Palágy felé, futás közben megettem a papírt, amit nagy hőstettnek éreztem. Utána megadtam magam.

– *Van egy unokatestvéred, ő is áttelepült már. Oroszok között élt, a gyerekcsapatban mindig neki kellett alakítania a fasisztát...*

– A keresztapám fia, Kótyuk István, ő is hányatott sorsú figura. Azután született, hogy a keresztapám, az ő édesapja '57-ben vagy '56-ban, a nagy amnesztia után visszatért Vorkutáról. Volt már ott vagy négy gyerek, és akkor még megszületett István is. A keresztapám gállocsi származású görög katolikus magyar pap volt Ungváron, minden szláv kötődés nélkül. A lelkészi hivatását nem folytathatta. Illetve elvégezte a papi teendőket, de csak titokban. A lakására jártak hozzá a hívei, egy ungvári hrucsovkára.¹ Oroszok és ukránok között laktak

¹ Hrucsovkának nevezték a Szovjetunióban azokat a négyemeletes, lift nélküli panelházakat, amelyeket a hatvanas évek elejétől a Szovjetunió Kommunista Pártjának akkori főtitkára, Ny. Sz. Hruscsov irányításával rövid idő alatt és nagy számban emeltek azzal a deklarált céllal, hogy utolérjék az Egyesült Államok életszínvonalát, s egyúttal

ott, a szomszéd gyerekekkel örökké háborúsdit játszottak, s a játékban folyton Istvánnak kellett a fasisztát alakítania. Mindig őt verték el.

– *Gállocsban akkoriban volt óvoda?*

– Igen, jártam óvodába. Magyar óvoda volt, nem is lehetett volna más. Az óvónő se tudott se oroszul, se ukránul, meg mi sem. Egyértelmű volt, hogy ott magyar kiképzés folyt. Az iskolában már tanultunk orosz, ha jól emlékszem, másodiktól. Be kellett biflázni a gyönyörű Puskin-verseket. Mihail Lermontovtól a *Borogyinót*,² csak azt nem tudtuk, miről van szó benne. Nagyon szép vers egyébként, még ma is emlékszem, „Nyedarom pomnyit vszja Rosszija / Pro gyeny Borogyina”, hiszen Lermontov kitűnő költő. Mi ellenben még a cirill betűket se ismertük, és amikor a házi feladatot kellett megírni, latin betűkkel írtuk az orosz szöveget. Érdekes kezdés volt. Talán nem is nagyon akartak megtanítani bennünket jól oroszul? Nem gondoltak arra, hogy az idegen nyelv tanításának módszerével okítsanak minket. A birodalmi lomhaságból következően eszükbe se jutott a tanügy irányítóinak, hogy a nem orosz nemzetiségűeket másképp kellene tanítani. Nyilván ebben is benne volt a fölénytudat, hogy itt élünk, kutya kötelességünk oroszul megtanulni.

– *Az iskolában a pionírszervezet működött, vagy el volt lazálva?*

– Nem volt ellazsálva. Működött. A pionír előtti korosztály az oktyabrjonok. Hordanunk kellett volna egy jelvényt, amelyen a hullámzó fűrtű Vologya Uljanov volt látható, egy vörös csillag közepében. És nagy szomorúságot okozott nekem, hogy apám ezt a jelvényt vagy nem akarta, vagy nem tudta megvenni, mindenesetre én oktyabrjonok voltam, de jelvény nélkül. A pionírszervezettel is gondjaim lettek. Ugyanis a tanítónk, Némethy János bácsi,

lakáshoz juttassák a fényes jövő, azaz a kommunizmus valamennyi építőjét. A házak azért voltak négyemeletesek, mert az akkori szabályok szerint ötemeletes házban már kötelező volt a lift; liftgár azonban kevés volt. A hruscsovok lakásai szoba-konyhások voltak, fürdőszobával. A szovjet nép így összegezte tapasztalatait a lakhatás e típusáról: „Hruscsovoknak sok minden sikerült, többek között összevonta a fürdőszobát a klotyóval, de arra már nem jutott ideje, hogy a plafont a padlóval egyesítse, mint ahogy arra se, hogy a szennyvízcsatornát egybekapcsolja a vízvezetékkel.”

² Mihail Lermontov 1837-ben írt, magyarul Lator László fordításában ismert verse, melyben az 1812-es francia–orosz háború döntő csatájának egyik résztvevője emlékezik vissza a régi dicsőségre.

falubélink, akit Ivan Sztjepanovicsnak kellett szólítani, olyan liberális szöveget eresztett el, hogy nem kötelező pionírnak lenni, oda be szokott lépni az ember. Én ebből annyit jegyeztem meg, hogy nem kötelező. Otthon is ennek megfelelő volt a hangulat, nem tiltottak tőle, de ha nem kötelező, akkor én inkább nem lépnék be. És elkövetkezett a nagy nap, amikor be lehetett volna lépni! Mondtam Ivan Sztjepanovicsnak, hogy én nem lépnék be. Miért nem? Hát mondtam, azért nem, mert tanító elvtárs azt mondta, nem kötelező! Azt felelte, hogy azt nem kell ilyen komolyan venni. Beléptem hát a pionírba, lett vörös nyakkendőm is. Hogy mit csináltunk mint pionírok? Inkább sorakozókra emlékszem, amikor valami főpionír kiszállt hozzánk, és beszédet mondott. Volt egy szép, nekem legalábbis akkor vonzó ifjú tanárnő, a pionírvezető. Magyar volt, de Ungvárról járt ki. Felébredt bennem a másik nem iránti érdeklődés, és mindig lelkesen jelentettem neki, hogy pionírok felsorakoztunk. Amikor iskolába jártam, már bejöttek a magyarországi lapok, láttuk, hogy ott számháborúznak a kortársaink, ami nagyon érdekes volt, de mi azt nem játszottuk. Mi kirándultunk. A nagy vonzódásomnak köszönhetően a pionírvezető lány egyszer elküldött engem egy kárpátaljai kirándulásra. Fölmentünk valamelyik folyó völgybe, a hegyek közé. Nagy élmény volt, csak az volt borzasztóan nyomasztó, hogy nem tudtam se oroszul, se ukránul. Összegyűltünk, ott Ungvár fölött egy Nagyláz nevű településen, a híres magyar zenész, Plotényi Nándor hegedű- és zongoraművész által épített kastélyban, s onnan kirándultunk. Megnéztük a gyönyörű tájat, miközben senkivel nem tudtam beszélni egy szót se, mert senki nem tudott magyarul. Másnap este vissza Ungvárra, ahol szélnek eresztettek bennünket. Beálltam a buszmegállóba, csak épp az ellenkező irányba, Munkács felé.

– *A hagyományos ünnepeket meg lehetett tartani? Karácsony, húsvét hogy telt?*

– Mindig voltak arra vonatkozó szándékok, hogy ezeket az ünnepeket ne üljük meg. De a falu fűtyült rájuk. Még a tanító is kénytelen volt a falu akaratának alávetni magát.

– *Ivan Sztjepanovics Némethy?*

– Ott fekszik a gálócsi temetőben. A halála utáni első lendületből még egy rozsdálló ötágú csillagot is tettek a fejfájára. Némethy János, amúgy meg Ivan Sztjepanovics. Még ő se tudta megakadályozni, hogy megtartsuk a vallási ünnepeket. A gyerekeknek külön tudást adott, hogy mindkét felekezethez

mentünk, a katolikusokhoz meg a reformátusokhoz. A görög katolikusokat már inkább római katolikusnak neveztük, mert a görög katolikus egyházat 1949-ben feloszlatták, attól fogva vagy Palágyba jártak misére, vagy Ungvárra, római templomba. Gyorsan megtanultuk, hogy karácsonykor hol kell katolikus éneket énekelni, hol református zsoltárt zengeni. Én református templomba jártam. A tanítónak meg az volt a dolga, hogy amikor mentünk az istentiszteletre, akkor ő ottan kivonult, megállt az iskola előtt, és megfigyelte, hogy kik járnak a tanítványai közül templomba. Hétfőnként pedig minden alkalommal elmondta: „A tudás hatalom, a vallás ópium. Templomba járni nem szabad!”

– Oroszul vagy magyarul mondta?

– Magyarul. Hogy értsük is. Szegény Ivan Sztjepanovics, neki ilyen gyötrelmes élet jutott. A lányait is megszöktették valami idegenek. Két lánya volt. Az egyiket egy örmény vitte el, mert nem akarták hozzáadni, s a másikat is elragadták, be Oroszországba. Úgyhogy Ivan Sztjepanovics minden tekintetben boldogtalan volt. A görög katolikus templom raktár volt egy jó darabig, s majd csak a Szovjetunió széthullása után szentelték újjá. Elővigyázatosságból azonban már nem görög, hanem római katolikusként működik ez a templom, azzal a megokolással, hogy ha egyszer megint baj lesz, ne lehessen olyan könnyen elbánni velük. A református templomot nem kobozták el, nem zárták be. Egyszer valakivel írtam is egy tanulmányt a Pro Minoritátéba³ arról, hogy az amerikai baptisták próbálták megvédeni a kárpátaljai reformátusokat.

– Még emlékszel rá, hogy mi volt a gállocsi kolhoz neve?

– Iszkra.⁴ De kizárólag magyar tagjai voltak.

– És otthon folyt egy kis termelés a házak körül?

– Volt egy kis háztáji. Tehenet is lehetett tartani. Lovat nem, azt elvették. Ami a szabadság letörése is volt, mert ló és lovasa a szabadság jelképe is.

³ FBJÖS Zoltán: A kárpátaljai reformátusok helyzete és kilátásai 1946–47-ben, Pro Minoritate, 1997/1., 33–37. p.

⁴ Szikra.

A lótulajdonos szabadabb, mint akinek nincs lova. Magyarországon is nagy lóirtás folyt.

– Most, hogy a tágabb környezetet egy kicsit megismertük, térjünk vissza a családhoz. Édesanyádat nagyon korán elvesztetted. Van róla emléked?

– Egyéves voltam, amikor 1952-ben meghalt. Nincsenek emlékeim. Született volna egy lánytestvérem, de műhiba történt, amibe belehaltak. Anyám huszonöt éves volt. Pontos részleteket nem tudok.

– Van egy történetem, még a kilencvenes évekből, amikor sokat interjúztam azon a környéken. Édesanyádról, aki a történet idején még kamaszlány lehetett, beszélt el valaki, hogy a zsidótörvények idején magyar csendőrök szálltak föl az ungvári vonatra, és leszállították a zsidókat, azzal, hogy ők vonaton nem utazhatnak. Édesanyád is leszállt velük, hogy akkor ő se megy a vonattal.

– Büszke is vagyok rá, hogy ezt megtette. Polgári iskolába járt Ungvárra, a Nagykapos–Ungvár-vonalon közlekedtek, biztos, hogy azon a vonaton történt ez.

Tóth István édesanyja, Kiss Anna (1927–1952)

– Mikor jött új asszony a házhoz?

– Tíz-tizenegy éves lehettem. Úgy hívják, hogy Dudás Magda, de ő nem magyar, Munkács környékéről származik, egy Beregsárrét nevű településről, amelyet amúgy Kálnyiknak hívnak, az Ungvár–Munkács-országúttól egy kicsit beljebb fekvő falu. Dudás Magda könyvtárosként érkezett a faluba. Akkoriban az volt a kurzus, hogy népművelőnek, könyvtárosnak nem magyarokat igyekeztek küldeni a magyar falvakba. Magduska néni azonban gyorsan megtanult magyarul, apám udvarolt neki, s aztán elvette feleségül. Ami engem egy kicsit megviselt. Nem mondanám, hogy ellenszenvvel fogadtam, csak hát ez a szokott rendet megbontotta. Ott volt apám, velünk élt nagyanyám, aki egy kicsit korán meghalt. Nagyapám szerint amiatt, hogy apám megint ilyen rangon alul nősült, nem magyart vett el feleségül. És akkor ott volt még a nagyapámnak a bátyja, Jancsi bácsi. És az a világ megbomlott, mert jött egy asszony. Magduska nénit nem fogadta kitörő öröm a családban, amihez én is csatlakoztam. Borzasztó dolog volt, addig anyukának senkit se szólítottam, és akkor egyszer csak, tíz-tizenegy évesen ezt kellett mondani. Lassan megszoktam. Ő türelmes volt hozzám, de azután megszületett a húgom, nekem pedig el kellett jönnöm a faluból, valamikor tizennégy évesen. A hetedik osztályt még Sislócon fejeztem be, de a nyolcadikat már Ungváron kezdtem, magukhoz vettek az anyai nagyanyám meg a fia, a nagybátyám, aki házas volt. Az volt az eredeti ötlet, apám részéről, hát, meghalt már, de azért elmondom, mert nehezen emészttem meg mint tapasztalt szülő, az volt a cél, ha igaz, hogy Ungváron majd szakmunkásképzőbe adnak. De az megint rettenetesen nagy váltás lett volna. A szakmát meg tudtam volna tanulni, de ott is oroszok voltak, ráadásul ezek bentlakásos intézetek voltak. Borzasztó kegyetlenségnek tűnt, hogy ha valaki odakerült. Így hát a rokonok odavettek magukhoz.

– Ők hol laktak?

– Ungvár egyik új utcájában, a Dzsambul utcában építettek maguknak kertes házat.

– Dzsambul apó? A Sztálin-díjas költő! Aki analfabéta volt, és tollba mondta verseit.

– Analfabéta⁵ kazah igríc. Dombra volt a hangszere, azzal járt, és regölte Sztálin dicsőségét. Dzsambul Dzsabajev. Így hívják az utcát ma is. Abból az utcából jártam ki a nyolcadik osztályt a Zalka Mátéről elnevezett tíz-osztályos iskolában. Szerencsére ott is volt egy jó történelemtanárom. A kilencediket, tizediket pedig már a Dolgozó Ifjúság 2. számú Esti Iskolájában fejeztem be.

Nagyapa a Monarchia katonájaként

⁵ „Legtöbbet veszít persze az irodalom, melynek legtöbb a szellemi és értelmi poggyásza. Megszabadulva minden klasszikus »ballaszttól«, egyre jobban az »öszönös zsenik« prédájává lesz, azzá, amit a francia így mond: *littérature des illettrés* [az írástudatlanok irodalma]. Amit ma még várnak tőle, azt a vadzseni is nyújtani tudja. Műveltség, intelligencia, műgond: már-már inkább tehertétel egy író számláján.” BABITS Mihály: Az írástudók árulása, <http://mek.niif.hu/05000/05048/html/index.htm>.

– A zalkás történet mitől volt jó?

– Érdekesen beszélt a történelemről. Érzékeltette az áthallásokat. Éreztettem, hogy mi voltaképpen magyarok volnánk, s ez teremtsen meg a viszonyunkat a tanultakhoz. Magyarország történelmét természetesen nem tanultuk, Oroszország, a Szovjetunió történetét tanították. De mindig ott volt a levegőben, hogy hoppá, mi magyarok vagyunk.

– Szűk világ volt?

– Elég szűk. A hatvanas évek közepe felé járunk. Én falusi gyerekként odakerültem, a többiek városiak voltak. Ezen is át kellett esni. A nagybátyám nem tudott gyerekkel bánni, borzalmas indulat élt benne a szüleimmel kapcsolatban, apámat anyám gyilkosának tekintette, és ezt mindig hangoztatta is. Nekem nem mondta, de másnak igen, hogy amikor anyám terhes volt, akkor apám megverte anyámat. Nem tudta feldolgozni azt sem, hogy édesanyám meghalt. Borzasztóan sértve és megalázva érezte magát, úgy gondolta, hogy őt érte valami nagy sérelem. Mindez rávetődött az egész együttlétünkre. Alapvetően, hogy apámat szidni kell, ha ehhez nem társultam, akkor az probléma volt. Ráadásul eléggé anyagias volt, bizonyára ez volt az oka, hogy a tíz osztályt nem járhattam ki nappalin, hanem nyolcadik után el kellett mennem dolgozni.

– Megvert?

– Többször. Egyszer azért, mert rajtakapott, hogy a *Dekameront* olvasom. Szerettem olvasni, de hogy a gyönyörű erotikus leírások mit takarnak, pontosabban mit nem takarnak, én azt még nem nagyon tudtam. De ezért hatalmasan megvert. Megvert akkor is, amikor annak a lánynak a nevét, akibe beleszerelmesedtem, nem akartam megmondani. Azt viszont a javára írom, hogy azt a célt, hogy menjek továbbtanulni, akkor is, ha esti iskolában végzek, ő fogalmazta meg.

– Minden este iskolába mentél?

– Munka után. Négyig dolgoztam a Gasztronom nevű nagy boltban, egy élelmiszerüzletben Ungváron, az Ung jobb partján, a gyaloghíd közelében, a mostani Petőfi tér mellett. Most is bolt van ott, de nem az a régi, hangulatos. Négy óra után pedig átvonultunk az esti iskolába.

– Mi minden finomságot árultatok a Gasztronomban?

– Áruhiány volt, ehhez képest mindenféle kellemes dolgokat árusítottunk. Halat, alkoholt, sajtokat.

– Szárított halat?

– Azt is. Nagy halaspult volt. Működött a Gasztronomban húsosztály is, ami elég érdekes, mert húshiány volt. Sanyi bácsi volt a hentes, Kassán tanulta a szakmát, rendes polgári időkben. Ehhez képest szörnyű volt látni, ahogy úgy egyfolytában árulta a húst. Ha nagy ritkán befutott például egy disznó, nem bontotta szét, karaj, tarja, orja, hanem elkezdte szeletelni az egyik végén, s szeletelte, amíg tartott. Sanyi bácsinak biztosan nagy szakmai fájdalmat okozott ez. Egyébként pedig óriási nagy üzlet volt, mindenki keresett, csúszópénzt kapott, ha félretett valakiknek valamit. Érkeztek kitűnő halkonzervek, amiket ugyancsak bennfentesek kaptak meg a Gasztronom pincéjében a főnöktől. Én a szajda⁶ nevű olajos halról hallottam, ami különleges ínycsiklós volt. Ezek voltak az élet nagy kérdései.

– Már nem volt jegyrendszer?

– Nem volt. Én az alkohol-, vagyis a szeszosztályon dolgoztam, árultam a borokat, a pálinkát. A vodkát, pontosabban.

– Magyar pálinkát árultatok?

– Nem, nem, nem. Csak hazai termék volt.

– Örmény Ararát konyakot?

– Azt se, mert az viszont hiánycikk volt, csak protekcióval lehetett megszerezni, pult alól. A Moszkovszkaja vodka volt a menő és elérhető. Sztolicsnaja nem nagyon volt. Később, Magyarországra való áttelepülésem előtt, megint dolgoztam egy élelmiszerüzletben, akkor éppen részleges szesztilalom volt, ami azt jelentette, hogy reggel kilencig nem lehetett alkoholt árulni. De ha valaki betért reggel hatkor a boltba, örmény konyakot azonnal vehetett, mert

⁶ Fekete tőkehal.

az drága volt... Akkorra már megfordult a világ! Már lehetett kapni, és a szeszrendeletbe se számították be, olyan sokba került.

– *Mi volt a munkád a Gasztronomban?*

– A kereskedősegédnek a segédje voltam egy darabig. Elég keserű kenyér. Mondjuk segítettem a halasnak. Volt egy főnököm, buzgó katolikus, magyar ember, apámnak régen kereskedőtársa. Kedvezhetett volna is nekem, de nem tette. Hogy mire gondolsz? Amikor a halasnak kellett segíteni, akkor a hekk másfél méteres tömbbe volt összefagyasztva, amelyet, ha nem is éppen a higiénia legszigorúbb szabályai szerint, de szét kellett szednem. Úgy oldottam meg a feladatot, hogy a tömböt addig ütögettem a koszos kőpadlóhoz, amíg lassan szét nem esett. De egy kesztyűt, azt nem adtak volna! Mindig tele volt szálkával a tenyerem. Meg aztán nagy drukkeriek voltunk, Fradi-szurkolók mind a ketten, az 1966-os világbajnokság már ott ért, akkor már a Gasztronomban dolgoztam. Pista bácsi, Isten nyugtassa, tudta, hogy nagy szurkoló vagyok. De a munkaidőm este nyolcig tartott, és nem engedett el a félnyolcas kezdésre, hanem kitöltötte velem azt a fél órát is. Lehet, hogy ez így volt helyes, de én a helyében elengedtem volna magamat. Így fejeztem be a tizedik osztályt, felvételiztem az egyetemre, ahova fel is vettek, magyar nyelv és irodalom szakra. A magyaron kívül tanultunk világirodalmat, ukrán és orosz nyelvet meg irodalmat. Érdekes, hogy angoltól kellett felvételizni, de oroszra kellett fordítani az angol szöveget. A nagybátyám angoltanár volt, tanított engem angolra, valamit tudtam is, de oroszul nem nagyon tudtam.

– *Hányban kezdted az egyetemet?*

– Hatvannyolcban, a csehszlovákiai bevonulás után.

– *Volt ennek különösebb visszhangja köztetek?*

– Egy csinos ruszin kolléganőm lankadatlan buzgósággal mesélgette nekem, hogy azért volt szükség Csehszlovákia megszállására, mert Nyugat-Németország akart bevonulni, hogy megdöntse a csehszlovák szocializmust. Azon a nyáron Kárpátján már nem lehetett kirándulni, mert az erdők tele voltak katonákkal. Már két hónappal a bevonulás előtt. A bevonulás éjszakáján éppen leltárt tartottunk a boltban, dolgoztunk majdnem hajnalig, s amikor mentem

haza, már nem lehetett Ungváron járni. Annyi tank volt a városban, hogy nem lehetett átmenni az utca másik oldalára, nagy kerülőt kellett tennem.

– *A magyar tanszéken kik voltak azok az oktatók, akikre érdemes emlékezni? És akikre nem?*

– Ott volt és ott van az elnyűhetetlen Petro Lizanyec⁷ nevű tanszékvezető.

– *Tegyük hozzá, Lizanyec úgy professzora a magyar nyelvnek és irodalomnak, hogy nem végzett magyar szakot.*

– Így van, nem is tud jól magyarul. Ne feledkezzünk meg a nagyszülősi származású Vaszőcsik Veráról se, akiről eléggé közismert volt, hogy a KGB tisztje. Ott volt a Gortvay Erzsébet nevű magyarirodalom-tanárunk. Jó emlékeim között őrzöm az életét öngyilkossággal befejező Zékány Imrét,⁸ aki nyelvtörténet-professzorunk volt, aknaszlatinai származású, az egyetemet Észtországban járta. Ahogyan Fodó Sándor⁹ is. Legelsősorban természetesen őt

⁷ Petro Lizanyec (Izvor, 1930. július 2.): nyelvész, folklorista, ukranológus, hungarológus. Az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének vezetője, Hungarológiai Központjának igazgatója, a filológiai tudományok doktora, az Ukrajna érdemes tudósa cím birtokosa.

⁸ Zékány Imre (Nagybocskó, 1928. november 5. – Ungvár, 1991. január 20.) nyelvész, a filológiai tudományok kandidátusa, az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének docense. 1948-ban érettségizett Aknaszlatinán, ezután egy évig a helyi sóbánya vájára volt, majd felvételizett a huszti tanítóképzőbe, de nem ott, hanem Ungváron szerzett pedagógusi képesítést 1951-ben. Visszatért Aknaszlatinára tanítani, de 1953-ban felvételizett az Odesszai Tanárképző Főiskolára, ahol 1958-ban kapott német szakos tanári diplomát. 1959. október 15-től a Tartui Állami Egyetem aspiránsa finnugor szakon. A *magyar nyelv hatása a kárpátontúli román nyelvújításokra* című kandidátusi értekezését 1964-ben védte meg. 1962 novemberétől dolgozott az ungvári egyetemen, először németet tanított az idegen nyelv szakon, majd ő lett az 1963-ban megnyílt magyar tanszék első oktatója. 1978 márciusában súlyosan megbetegedett, ettől kezdve oktatói munkáját nem folytathatta.

⁹ Fodó Sándor (Visk, 1940. február 26. – Visk, 2005. május 11.) az általános és a középiskolát szülőfalujában végezte el. Sorkatonai szolgálatát a szovjet hadiflottánál töltötte le. Közben felvételt nyert az észtországi Tartu egyetemének filológia karára, amelyet 1967-ben fejezett be finnugrisztika szakon. Tartuban Paul Ariste (1905–1990) tanítványa volt; Ariste professzor 1944-től 1977-ig állt a finnugor nyelvek tanszéke élén, tudott magyarul, szívesen vett föl kárpátaljai magyar diákokat. Egyetemi tanulmányainak befejezése után Fodó Sándor az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékének oktatója lett. A magyarság érdekében kifejtett polgári jogi tevékenysége miatt hamarosan menesztették állásából. 1971 és 1976 között különböző helyeken kapott munkát, majd a politikai légkör enyhülésével újra egyetemi oktatóként dolgozhatott. A rendszerváltás idején egyike volt a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség alapítóinak. A szervezet 1989. februári

kell említenem, Fodó Sándort, aki nekünk nyelvtudományt tanított, később magyar irodalmat.

– Zékány Imre miért lett öngyilkos?

– Nem tudom az okát, mert akkor már nem voltam ott. Zékány tanár úr megszállottja volt a nyelvnek, valamint rendkívül érdekes figura volt. Különc agglegény, aki csak a nyelvészetnek élt. Az volt az elmélete, hogy létezett egy finnugor alapnyelv. Előfordult, hogy ezen gondolkodva révült állapotba került, és olyankor ezen az általa kitalált nyelven beszélt. Mi abból egy nyikkot nem értettünk, de nagyon élveztük, és buzgón jegyzeteltük, hogy miket beszél Imre bácsi. Hogy öngyilkos miért lett, azt nem tudom. Egyszer szélütés érte, utána már nem tudott beszélni, s véget vetett az életének. Holott akkor már volt családja, felesége, gyermeke... Visszatérve Fodó Sándorra, aki később a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség alapító elnöke lett, ő borzasztó nagy hatást gyakorolt ránk. Fontos tudássá emelte, hogy mi magyarok vagyunk. Korábban, ha arra azért nem is volt hajlamunk, hogy megfeleljünk a szovjet elvárásnak, és szégyelljük, hogy magyarok vagyunk, de öntudatosak nem voltunk. Fodó Sándor fel merte és fel tudta mutatni nekünk a magyar tudomány, a magyar kultúra értékeit. Ha ő nincs ott, akkor mi eltanulgatunk volna, kaptunk volna oklevelet is, de nem lett volna semmilyen közösségi élményünk önmagunkról. Ez múlhatatlan érdeme. Még él az a korosztály, amelyet baráti társasággá rántott össze. Oda tartozom én is, számon tartjuk egymást, segítünk egymásnak, akárhol élünk is. Vannak, akik Kárpátalján élnek, például Vári Fábián László, azután ifjú Sari József és Czébely Lajos Fodó Sándor falujából, az egykori koronavárosból, Viskről. Vagy Hánka Sándor, aki ugyan már nem ott él, de háza van a faluban, és most itt él Budapesten. Fodó Sándor amellet, hogy új értékeket teremtett, rendkívül öt-

alakuló közgyűlésén a szövetség elnökévé választották, a tisztséget 1996-ig töltötte be. Ebbéli minőségében mindvégig következetesen kiállt a magyarság jogainak érvényesítése és bővítése, a sztálinista megtorlások áldozatainak rehabilitálása és kárpótlása mellett. 1992-től 1997-ig a Kárpátaljai Református Egyházkerület főgondnoka, 1996-tól haláláig a KMKSZ tiszteletbeli elnöke volt. Fodó az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség első elnöke is. (A KMKSZ területi választmánya 1991. szeptember 17-én döntött úgy, hogy a közelgő ukrainai elnökválasztás előtt megalakítja az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetséget. Az UMDSZ tagjai ekkor: KMKSZ, Lvovi Magyar Kulturális Szövetség, Kijevi Magyar Kulturális Egyesület.) A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Körének kezdeményezésére 2006. augusztus 13-án Fodó Sándor tiszteletére emléktáblát avattak Viskén. Az emlékjelet annak a háznak a falán helyezték el, amely Fodó szülőházának helyén áll.

letesen élesztette fel a hagyományokat is. Ungváron például 1945 óta nem volt ballagás. Fodó megszervezte a végzős magyar szakosokat, és felvonultak Ungváron, ami a szovjet életmódba egyáltalán nem fért bele. Mégis sikerült megcsinálnia. Szerveztünk a magyar tanszéken színjátszó csoportot, jártuk Kárpátalja falvait, szavaltunk, énekeltünk, prózai műveket olvastunk fel. Elemi erejű találkozók voltak ezek. Viskén úgy fogadtak minket, mintha egyenesen Budapestről érkezünk volna! Vetélkedés folyt, hogy kit melyik család vigyen el megvacsoráztatni és aludni. Magyar énekkar alakult, Pál Lajos volt a vezetője, akinek a fia, Pál István Szalonna Magyarországon is nagy pályát futott be. Közösségeket teremtett Fodó Sándor, s létrehozta a közösségek közötti kapcsolatokat. Már működött a Forrás Stúdió,¹⁰ ahová Sándor meghívott engem is. Tanulás után, este elmentünk a tanár úr lakására, ahol minden fontos dolgot megbeszéltünk. Hatalmas élmény volt, különösen nekem, aki némileg kitaszított voltam. A Forrás Stúdióba egyébként a magyar tanszéken működő hivatalos irodalmi kör révén kerültem, amelyet az a bizonyos

Fodó Sándor ungvári lakásán 1976-ban. A képen Zselicki József, Györke László, Hánka Sándor, Czébely Lajos, Tóth István, és Eszter lányával az ölében Fodó Sándor

¹⁰ Lásd e kötetben A ház című cikket és a „Kezdenek felnyitni a leragasztott szemek...” című Fodor Géza-interjúját. Lásd még: Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra, főszerkesztő Fedinec Csilla – Vehes Mikola, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010, 334–343. p. (Penckófer János tanulmánya).

Vaszőcsik Vera nevű tanárnőnk vezetett. Az egyik alkalommal Fėja Géza került szóba, én akkor már olvastam néhány művét, s minden bátorságomat összeszedve előadtam, nem biztos, hogy itt a Kárpát-medencében bennünket olyan nagyon szeret a környezetünk, mert Fėja Géza többek között ezt is írta valamelyik munkájában. A megszólalásomnak híre ment, Fodó tanár úr meg is szólított másnap: „Azt hallottam, hogy maga rebelliskedett az irodalmi körön.” És meghívott a Forrás Stúdió összejöveteleire, ami rendkívül megtisztelőnek számított. A Forrás Stúdió teljesen alulról jövő kezdeményezés volt, amelyet a két évfolyammal fölöttünk járók találtak ki, S. Benedek András,¹¹ aki már meghalt, Vári Fábián László, Punykó Marika, aki kitűnő szórványgondozó mostanában. Györke László, aki jelenleg Nyíregyházán él. Én magam nem voltam tagja a Forrásnak, írók, költők dolgoztak benne, és én nem írtam se verset, se prózát. De baráti viszony fűzött hozzájuk, s a holdudvarukba tartoztam. Hogy mennyire számít akár egyéves korkülönbség is! Zselicki Jóska, hiába volt csupán egy évvel idősebb, nem mertem tegezni, mert ő volt a Költő! Eltelt kemény fél esztendő, mire sikerült, noha ő többször is felajánlotta. A felsoroltak írták, stencilezték a folyóiratszámokat. Szokatlan kezdeményezés volt, mintha öntudatlanul szamizdatot jelentetett volna meg a magyar ifjúság ott Kárpátalján. Nem volt veszedelmes ez a folyóirat-kezdeményezés, csak éppen nem fért bele a korszak rendjébe, a korabeli szovjet képletbe. Hogy az egyetemen engedély nélkül ezek csak kiadnak valamit. Megtámadták és megsemmisítették az egészet. A támadásnak és megsemmisítésnek a lebonyolítója a Balla László nevű főszerkesztő volt, aki a Kárpáti Igaz Szót szerkesztette. Az igazi probléma a Forrással az volt, hogy a fejesek, akiknek irodalommal, kultúrával is kellett foglalkozniuk, nem értették, hogy mit akar ez a fiatal nemzedék.

¹¹ S. Benedek András (Munkács, 1947. február 1. – Budapest, 2009. szeptember 8.) Arany János-díjas író, költő, irodalomtörténész. Baptista prédikátorok leszármazottja, apja Stumpf Jenő, anyja Skinner Alberta, aki a harmincas évek elején az amerikai protestáns misszió (Moody-intézet) képviselői között érkezett Ungvárra, hogy Ruszínföldön nyomorenyhítő munkát végezzen. S. Benedek András költőként és tudósként egyaránt Kárpátaljáért élt és munkálkodott. Szülőföldjétől emigránsként több fontos műben tárta fel a kárpátaljai magyar kultúra alapjait. Az Együtt című folyóirat alapító főszerkesztője volt 1965-ben, s az 1967-es betiltásig vitte a lapot; 2002-től az új folyam főmunkatársaként dolgozott. Vezető egyénisége volt az ungvári Forrás Irodalmi Stúdiónak és a kárpátaljai magyar irodalmi-polgárjogi mozgalomnak, a Forrás Stúdió néprajzi gyűjtőútjainak szervező irányítójaként dolgozott.

– Balla László Elidegenedés?¹² című cikke abban az időben fölért egy nyilvános halálos ítélettel. Balla megjelent köztetek személyesen is, vagy csak üzent odafönről?

– Nem jelent meg. Miért is ereszkedett volna alá a megyei magyar pártlap főszerkesztője a diákok közé? Úgy gondolom ellenben, hogy halálos ítélet már nem volt az a cikk. Nyilvános följelentés azonban igen, aminek meg is lett a következménye. A stúdió tagjait, Vári Fábián Lászlót, S. Benedek Andrást behívták katonának. Engem is. Zselicki Jóska úgy menekült meg, hogy eltűnt, lelécelt, azaz elment Moszkvába a történész bátyjához, Zselicki Bélához, ott dekkolt vagy két hónapig, és miután elmúlt a veszély, hazatért. A Forrás Stúdió helyében pedig létrejött a József Attila Irodalmi Stúdió,¹³ amelyet személyesen Balla László szökkentett szárba, s amely nem lógott ki a szocreál sémából.

– Egy pillanatra álljunk meg itt. Még senki se tudta röviden és pontosan megmondani, mi is a szocialista realista irodalom. Tőled hallottam egy pár évvel ezelőtt: nemzeti forma, internacionalista tartalom. Ami magyarra fordítva annyit tesz, hogy pörge kalapban, rámás csizmában éltetheted Sztálin elvtársat. Voltak is erre sikeres kísérletek az ötvenes években.

– A megváltoztatandók megváltoztatásával, de ennek az egyszerű tételnek a szabályai szerint működtek a József Attila-sok. Probléma velük nem volt. Azt írták, amit kellett. Arra is emlékszem, hogy Fodor Gézát, miután leszerelt, mert őt is elvitték katonának, Balla László azzal próbálta visszaédesgetni, hogy ha ír egy prima Lenin-verset, akkor a többi is közli. Csak a Lenin-verset, azt azért meg kellett volna írni. A József Attila Stúdiót, egy kicsit goromba trükkkel, a barátaim velem akarták szondáztatni. Teljesen ismeretlen diák voltam, elküldtek az alakuló ülésre, amelyről fénykép is megjelent az újságban. Az volt a feladatom, hogy egy Tompa Endre nevű illető legyen. Ez egyébként Béninek volt az álneve. És hoztam egy verset! Így akartuk kifürkészni, hogy csak a szerzők személye a problematikus, vagy az a fajta vers is, amelyet írnak. De az akciónk nem bontakozott ki, hál' istennek, mert azért húszévesen is égés lett volna, hogy egyszer csak felfedem a kártyáimat, és bemutatkozom. A József Attila-sok pedig megalakultak, agitativ célzattal járták

¹² Elidegenedés? A Kárpátontúli Ifjúság, az egyetem magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió, Kárpáti Igaz Szó, 1971. augusztus 20. (a szerző feltüntetése nélkül).

¹³ Lásd a 10. számú lábjegyzetet!

a vidéket, író-olvasó találkozókat tartottak, és a kor szokásainak megfelelően mondták, amit kellett. Ők bizonyára hősiesebben emlékeznek rá, de hát ez volt az igazi célja a vidékjárásuknak, a propagandairódalom népszerűsítése.

– *László Karlovics engem is följelentett.*¹⁴ *Azt hiszem, mindenkit, akivel összefutott. Annak utánanézett-e már valaki, hogy Balla Lászlónak besúgóí jelentései maradtak-e fenn?*

– Ezt nem tudom... Ukrajnában nem lehet kikérni a besúgóí jelentéseket. Egy kicsit fölemeltük a fejünket, de azonnal fejbe vágta minket, hogy ne tegyük. Alaposan fölért ez a történet a szakirodalomban. Ezután készült a beadvány, amely az SZKP KB-nak volt címezve.¹⁵ Fodó vitte fel Moszkvába, és ott napokig várakozott Szuszlov elvtársra, amíg átadhatta neki. Nagy konspirációval készült a beadvány, magam is aláírtam, valamint szereztem hozzá aláírásokat. De hiába, mert Moszkvából az iratot visszaküldték Ungvárra, hogy az elvtársak helyben vizsgálják ki. Azok az elvtársak, akikre panaszkodtunk. Ennek megfelelően folyt le a kivizsgálás. Beidézték a delikvenst a tanszékvezető elé, aki a következő lehetőségeket kínálta fel, marha ingerülten: „Azt lehet mondani: »Nem tudtam, hogy mit írok alá, mert részeg voltam. Illetve azt, hogy kényszerítettek.«” Mindkettőt meg is lehetett tagadni, aminek megvolt a maga következménye. Elmagyarázták, hogy egy diákot meg lehet buktatni, és el lehet vinni katonának. Hát ez utóbbi lett az én sorsom.

– *Hányadéves voltál?*

¹⁴ Ennek dokumentumai: ZELEI Miklós: *Hozzászólás. Öröm az örömben*, In Uő.: *A 342-es határkö. Negyedszázad Kárpátalján*, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2006, 42–48. p.

¹⁵ „1971 őszén a Forrás Stúdió tagjai *Beadványt* fogalmaztak meg. A *tűz nem alszik ki...* alcímmel ellátott írás címzettjei között volt a területi pártbizottság első titkára, a területi írószövetség, a *Kárpáti Igaz Szó*, valamint a *Kárpátontúli Ifjúság* szerkesztősége. Ez a »beadvány« az irodalmi, könyvkiadási és egyéb kulturális gondok fölvetése mellett Balla László tevékenységét irodalmi kalózkodásnak és politikai kalandorságnak nevezi, és a nemzeti kisebbségi problémák orvoslását sürgeti.

1972-ben újabb hasonló írás született. Ez a *II. Beadvány* – mely Az SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének alcímet viseli – átfogóan elemzi a magyar kisebbség helyzetét, s rámutat a legfontosabb gondjaira, bajaira. Azok sürgős orvoslását kéri. Így lépett ki az irodalmiság és kultúra ügye – a kisebbségi magyarság megmaradásának feltételeit kimondva – egy szélesebb nyilvánosság elé.” *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*, 339–340. p. (Penckófer János tanulmányából.)

– Harmadéves, a harmadik évfolyam végén, két vizsga között elvittek. 1972. május 16-án vonultam be, egy úgynevezett építő alakulatba, sztroityelnij batalionba. Úgy kezdődött, hogy a KGB megkeresett. Egészen pontosan nem megkeresett. Hanem nekem kellett odamennem. A rektori hivatalban volt rendes, hivatalos irodájuk. Maga a dékán küldött oda. Hívatott a filológia kar dékánja, és mondta, hogy ide meg ide el kell menni. Később nagy ukrán demokrata lett belőle. Pavel Csucska volt a neve. Nem volt különösebb csűrös-csavarás a KGB-s irodában, azt mondták, ha együttműködik velünk, akkor marad az egyetemen, ha nem, akkor elmegy katonának. Ez volt ősszel, 1971 őszén. Hamar el is mentem sorozásra Szolyvára, de akkor még elengedtek. Nem volt semmi bajom, előzőleg búcsúestét tartottunk, az egyik rokontól búcsúztam, rossz volt az egyik fogam, ettem valamit, belement, és megdagadt a fél arcom. Azt mondták, akkor most nem visznek el. Visszamehetek. Ezután többet nem keresett a KGB, meglehet, arra vártak, hogy a sorozástól megijedve, majd én keresem őket. De ez nem következett be. Hanem jött a május. Akkor elvittek.

– *Egyetem alatt is a nagybácsinál laktál?*

– Egy darabig. Aztán ez megszűnt. Elmondom, hogy miért. Jártunk Fodó Sándorhoz, egyikünk se mulasztott volna el egyetlen estét sem, s alkalmanként sokáig ott voltunk. A többiek, a társaim, diákszállóban laktak, nekik egyszerűbb volt az életük, nem ellenőrizte őket senki. De a nagybátyámmal nem tudtam megbeszélni, hogy este tízre hazajövök, és akkor ez legyen így elfogadva. És mivel ezt nem tudtuk megbeszélni, akkor nem mentem haza két-három napig, és nem tudtak rólam semmit. Ez nyilván idegesítő egy, mondjuk így, nevelőszülő számára. Szerintem az is bosszantotta, vagy attól is tartott, hogy én, ha nem is ellenzéki, de polgárjogi összejöveteleken veszek részt, ami nem fért bele az ő tudatába.

– *Ez polgárjogi mozgalom volt?*

– Mi nem hívtuk így, később mondták meg nekünk, hogy az volt.

– *Minek neveztétek?*

– Nem neveztük semminek. Banda. Renitensek, rebellisek. Konfliktust szült tehát, hogy odajártam, amit úgy oldottam meg, hogy egyszer csak fogtam

magam, és eljöttem a nagybácsitól. Befogadtak a diákszállóba, én aludtam a padlón. A betonon. De legalább jól éreztük magunkat. Katonának nem onnan vittek el! S. Benedek Andrást ugyanis egy fél évvel korábban hívták be, mint engem. Őt a Forrás miatt is. Őt külön büntették azzal, hogy fegyőrnek sorozták be Dnyeprodzserzsinszkbe, miközben ő maga is fogoly volt. Mielőtt bevonult, rám bízta az albérletét, egy szoba, árnyékszék kint az udvaron. Az ungvári piac mögött ma is áll ez a ház.

– *Ahol közép-ázsiai viseletekbe öltözött férfiak gránátalmát árultak a szovjet időkben...*

– Ott éltem mindaddig, ameddig el nem vittek katonának. Bénivel kapcsolatban sok-sok élményem van. Kakukktójásféle volt a kárpátaljai magyar életben. Az édesanyja, Alberta néni, angol volt, baptista misszionárius, törve beszélt magyarul. Inkább angolul tudott, Béni viszont nem tudott angolul. Óvatosságból nem tanították meg neki ezt az imperialista nyelvet. Az anyanyelvét? Béni édesapja baptista püspök volt, helybéli ember. A szülők egymásra találása az első Csehszlovák Köztársaság idején történt, amikor Alberta nénit kiküldték valahová Csehszlovákiába misszionáriusnak. Egybekeltek, és születtek a gyerekek. Béniék öten vagy hatan voltak testvérek. Emlékszem, Fodó Sándor lakásán egyik alkalommal fölvetődött körünkben az obligát kérdés, hogy ki a magyar, mi a magyar: „Határozzuk meg a fogalmat! Akinék magyarok a szülei? Aki magyarnak vallja magát?” Meglehetősen nagy gondolati zűrzavar támadt e körül, s Fodó Sándor közbeavatkozott, hogy akkor Béni meg micsoda, marslakó? Az édesanyja angol vagy ír, az apja meg baptista. Akkor ő most magyar vagy nem magyar? Béni mindenestül magyar volt, a kárpátaljai magyarok emberi jogaiért élt-halt, mindez nem is lehetett kétséges. Én pedig kitűnően éreztem magam az albérletében, mert egy csomó könyv is volt ott. Ahogyan mondtam, ma is megvan az a ház, csak azóta teljesen átalakult. Akkor még kecske legelészett az udvarán. Hegynek fölfutó városi udvar, most már kovácsoltvas kapu örködik ott is. Ebből az albérletből vonultattak be két vizsga között, 1972. május 16-án. Szolyván a központi hadkiegészítőn találkoztam Fábián Lacival, akivel még ott egy fél napig együtt voltunk, ittunk is, amennyit csak bírtunk. Meg amit lehetett.

– *Már belül a kerítésen?*

– Kimásztunk, aztán visszamásztunk. Lehet, hogy nem kellett volna visszamászni? Visszaszöknö... Hajnali ébresztés volt, Laci elindult Berdicsevebe, én pedig Harkov felé.

– *Még civilben?*

– Az induláskor még nem volt rajtunk egyenruha. Ott kaptuk, az alakulatnál, ahova megérkeztünk.

– *Oroszul hogy van a hadkiegészítő?*

– Vojenkomat, vojennij komisszariat. Amikor oda megérkeztünk, elég elcsigázottan, akkor jött a beöltöztetés.

– *Harkovban...*

– Igen, egyforma ruhában voltunk, egyformán megnyírva, úgyhogy az első élményünk az volt, hogy meg se ismertük egymást.

– *Gyalogos lettél?*

– Nem egészen. Profilba illően műszaki alakulathoz soroztak be, amit ma úgy neveznek, hogy munkásszázad, de én valami elitebb kaszthoz tartozhattam, mert exkavátorosnak képeztek ki, s végig ez volt a dolgom, csak nem nagyon szerettem exkavátoron dolgozni.

– *Az a lépegető gép?*

– Az a menegető, nagy kanálgép. A kanalát darura lehet cserélni, tehát kotorni meg daruzgatni is lehet vele. Csodák csodája, megkaptam az exkavátorvezetői jogosítványt! Azokat, akik egyáltalán nem tudtak oroszul, voltak ilyen magyar sorstársaim Harkovban, elküldték lopatcsiknak, lapátosnak Kazahsztánba. Nem ismerték a kiképzés nyelvét, nem tudták megtanulni, hogy kell beindítani a nagy gépezetet, így Kazahsztánba kerültek. Volt olyan lopatcsik magyar sorstársam, aki okádott a katonaságnál a fogportól. Azt adtak fogkrém helyett, vízzel kellett összekeverni, de az a szerencsétlen magyar lopatcsik életében még soha nem mosott fogat, és hányt a fogmosástól. Ilyen mélységből érkezett a hadseregbe.

– 1972-ben vonultattak be. A szovjet csapatok Kárpátaljára 1944 őszén érkeztek meg. Huszonnyolc év telt el közben. Kevesebb, mint egy emberöltő. Elmúlt ennyi idő alatt annak az érzése, hogy a szovjet hadsereg ellenség?

– Városlakó voltam már ekkor. Nem hívtuk őket ellenségnek, de tudtuk, hogy nem a mieink. Gállocsban meg, s általában a falu világában, ha egy fiúból katona lesz, az még akkor is, ha egy magyar számára a szovjet hadsereg nem volt maga a pompa, a férfiasságnak, férfivá fejlődésnek egy állomása volt. Ellenérzés már nem volt. Legfeljebb én éreztem magam abszolút idegenül abban az egyenruhában, különösen az elején. Egy filozofnak, amilyen én voltam, eléggé szokatlan megterhelés volt, ami ottan fogadott bennünket. Korán kellett kelni, futni a homokban, mert homokos részén voltunk Harkovnak. Reggeli sorakozó, meg az egész vegzatúra... Emlékszem, egyszer ott álltam félajultan a sorban, majdhogynem elestem, és akkor jött egy villanás, hogy mi a fenét keresek én itt Harkovban, ahol sohasem jártam, ebben az egyenruhában, amit sohasem viseltem? Arra gondoltam, hogy most szépen elindulok a kapu felé, kísétálok, vonatra ülök, és hazamegyek. Volt egy kijevei sorstársam, „politikás”, ahogyan a Švejkben olvastam a szót. De én magam is politikás voltam. Ezt a kijevei fiút is, Vlagyikot, politikai okok miatt rángatták be. A neve a Vlagyimir becézése. Ukránul Volodimir. Leginkább vele voltam jóban. Művészféle volt, és a hadsereg azzal jutalmazta meg, hogy nagy csempékből Lenin-portrékat rakhatott ki. Ő volt az egyetlen, aki nem Sztyepannak szólított, hanem Istvánnak. Ebből a szempontból is tanulságos volt a dolog. Csak úgy közbevetőleg mondom, egy-két hete jártam az ELTE környékén, láttam a bölcsész fiúkat, hogy járnak. Valószínűleg nemigen volt az iskolában, a mai Magyarország iskoláiban már tornaórájuk sem, meg semmiféle kiképzést nem kaptak. Olyan görnyedten, olyan lehetetlen pózokban mozogtak, hogy rossz volt nézni. Lehet, hogy én is így mozogtam, amikor Ungváron bölcsészkedtem, de a hadseregben néhány dolgot meg lehetett tanulni. Mint ahogyan később más fokozatokon is át kellett esnem. Meg kellett tanulnom, hogy az idő fontos, be kell tartani az időpontokat, hogy mások idejével nem szórakozunk. A katonaság ilyen szempontból, s teljesen mindegy, hogy ez szovjet egyenruhában történt, nagyon hasznos volt. A fiam mondja, Marci, hogy ő itt a haza védelmében nem tudna semmit se tenni, mert egy fegyvert nem tudna elsűtni. Mondjuk én se, de legalább kihúznám magam a kivégzőosztag előtt.

Цитату от Влада
на память о зелёном
и красном.
Сентябрь 72 г.

„Istvánnak Vlagyiktól emléke a zöldről és a vörösről, ’72. szeptember”
(a zöld és a vörös - utalás lehet a mozaikra is, amely előtt e képen áll)

– Mit kotortál az exkavátoroddal?

– Kiképzés után vagy egy-két hétre visszakerültem egy Hmelnickij nevű ukrán városba, onnan vittek Munkácsra, ahol elkezdődött az igazi munka. Támaszpontot építettünk a munkácsi repülőtér mögött. Azt nem mondták meg, hogy mi lesz, csak dolgozni kellett. Kivágni a fákat, és mindenféle más munkálatokat elvégezni. Ekkor már egy magyar se szolgált velem. Harkovban még volt két magyar a században, de aztán szétszóródtunk, s tőlük is elválasztódtam. Jóval később, már rég a rendszerváltás után tudtam meg Gyuricza Béla¹⁶ altábornagytól, hogy radarállomást kezdtünk mi Munkács

¹⁶ Gyuricza Béla Bálint (Endrőd, 1939. március 23. – Budapest, 1999. május 24.) Apja, Gyuricza Bálint (1900–1979) kubikos, földműves, 1947–1949-ben községi bíró, később téleszttag, majd gazdasági igazgató. Anyja, Szujó Franciska (1900–1964) gyermekei születése előtt szolgálólány volt Endrődön. Apai féltestvérei közül Margit a Dél-pesti Vendéglátóipari Vállalat üzletvezetőjeként ment nyugdíjba, Irén és Katalin a mezőgazdaságban dolgoztak. 1962-ben nősült, felesége, Németh Mária gyors- és gépipari adminisztrátor, hivatásos katona, Székesfehérváron, a szárazföldi csapatok parancsnokságán dolgozott. Három gyermekük született: Györgyi, Béla, Ágnes. 1954 és 1957 között a budapesti II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolában tanult; érettségi vizsgát a szekszárdi Garay János Gimnáziumban tett. A csepeli motorkerékpárgyárban dolgozott, 1959-ben behívták katonának, ezután elvégezte az Egyesített Tiszti Isko-

mellett építeni, ha minden igaz. Sok év múltán megkíséreltem, hogy bemer-
jek oda autóval megnézni, mi is történt azóta. Egy Újfalú, Nove Szelo nevű
sváb településen kell keresztülmenni, hogy odajussunk. Be akartam menni,
autóval, és hopp, kapu zárta el az utat. A falu be van zárva, kulcsra van zárva,
esetleg. És jobbnak láttam, hogy magyar diplomáciai rendszámmal azért ne
nagyon erősködjek, hogy én ide be akarok menni. Visszafordultam.

*A munkácsi erdőben
(a guggoló sorban közepén, jelzés nélküli, fekete váll-lappal: Tóth István)*

lát. 1962. szeptember 7-én avatták hivatásos katonává. 1966-tól 1971-ig a moszkvai
Frunze Összefegyvernemi Katonai Akadémia hallgatója. Hazatérése után korábbi szol-
gálati helyén, Szolnokon, őrnagyi rendfokozatban egy ejtőernyős felderítő alakulat pa-
rancsnoka volt 1975-ig. 1975–1976-ban Székesfehérváron, a hadseregtörzsben szol-
gált törzstisztként. 1976 és 1978 között Moszkvában elvégezte a Vezérkari Akadémiát.
1978-tól 1984-ig Székesfehérváron a hadsereg felderítőfőnöke, ezután 1984-től 1986-
ig Zalaegerszezen a 8., 1986–1987-ben a 9. gépesített lövészadosztály parancsnoka.
1987-ben Kaposvárra helyezték, az ottani gépesített lövészhadtest parancsnoka lett.
1985 szeptemberében vezérőrnaggyá nevezték ki. 1989-től 1991-ig Székesfehérváron
az 5. hadsereg parancsnoka. 1990. szeptember 29-én altábornaggyá léptették elő. 1991
őszétől 1994. április 1-jéig a szárazföldi csapatok parancsnoka volt. 1994. április 1-jén
nyugállományba vonult; *Szárazföldi haderő 2000-ben* címmel megvédte hadtudományi
kandidátusi értekezését, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia doktora lett. Ugyanebben
az évben vált politikussá: az 1994-es országgyűlési választásokon a Fidesz országos
listájának nyolcadik helyéről jutott mandátumhoz. 1998–99-ben a Miniszterelnöki
Hivatal védelmi politikai államtitkára, nemzetbiztonsági főtanácsadó volt.

– *Térjünk még vissza Harkovba. Illetve az odavezető útra. Hogy utaztatok?*

– Emberi szállításra alkalmas vagonokban vittek minket, de embertelenek
voltak a körülmények. Forróság volt, a kupék ülésein két-két sorban aludtunk.
És ott már lehetett gyűjteni a kísérőnek, aki értünk jött, akit gyeduskának
kellett nevezni, a katonai szlengben öregkatonát jelent a szó, egyébként nagy-
apát. Akinek volt valami rangja is természetesen. Neki gyűjtöttek, mert le
fog szerelni. Jöttek jóságosan először, aztán aki nem nagyon akart pénzt adni,
avval keményebben beszéltek. Mert a gyeduskának össze kellett gyűjteni egy
kis leszerelési pénzt. Egy rubelt, két rubelt, három rubelt kellett adni... Így
kísérattal érkezünk Harkovba.

– *Miből állt a kiképzés?*

– Meg kellett tanulni az exkavátort, exkavátorpark, gyakorlótér, vojennij
poligon is volt a városon kívül, oda jártunk gyakorolni. Nem tudtam, hogy
mibe kell benzint tölteni, mibe gázolajat, összekevertem, ebből baj lett. Jött
a kiképzőtiszt, én meg valami olyasmit rebegtem ijedtemben, hogy nem tu-
dom. Mire ő nekem esett, hogy a szovjet hadseregben ilyen kifejezés, hogy
nem tudom, nem létezik! És elkezdett szavalni a szovjet ember erkölcsi
felsőbbrendűségéről, mindent felülmúló tudásáról. De volt egy nagy tan-
terem is, amelyben szét volt szedve egy igazi exkavátor. Meg kellett tanulni
az alkatrészek nevét és a működésüket. Az egyik tanárunknak az volt az
elég hatékony módszere, hogy annak, aki nem tudta az alkatrész nevét, bár-
milyen súlyos volt is az, ölbe kellett vennie, vagy a hátára, ahogy bírta, és
minden harcostársához oda kellett vinnie, meg kellett mondania a nevét,
és el kellett magyaráznia, hogy működik. Egyenként. Tehát be kellett ezt
mutatnunk mondjuk harminc embernek. Fáradtságos volt, de emlékezetes.
Nekem különösebb érzékem nem volt az exkavátorhoz, úgyhogy gyakran
cipeltem az alkatrészeit. Például a főhajtóművet, amit úgy hívtak, hogy
glavnaja mufta. Az olvasmányaimból a főmufti jutott mindig az eszembe.
Azt sokáig vonszoltam ide-oda, mire megtanultam, hogy micsoda. Nem
értettem a műszaki nyelvet még magyarul se! Oroszul pláne nem. Ebből
óriási zavarok lettek.

– *Etnikai, nyelvi bonyodalmak.*

– Volt egy idős ezredes, aki '44–45-ben részt vett a magyarországi harcokban. Amikor megtudta, hogy magyar vagyok, attól fogva „magyar elvtársnak”¹⁷ szólított. „További mágyár!” És nagyon szeretett. De nyilván a saját nosztalgiját szerette, mert belejött, és hatalmas lelkesültséggel beszélt a nagy tankcsatákról, Debrecenről, Székesfehérvárról. Igazából az tetszett neki, hogy ott Harkovban egy magyarnak elmondhatja, hogy milyen dicső összecsapások voltak ott.

– Volt ellenségkép is?

– A Munkács melletti táborhelyen kezdődtek a rendszeres politikai foglalkozások, azokon beszéltek nekünk az amerikaiakról, a kémekről, a kémholdakról. Elvittem magammal egy kisalakú Ady-kötetet, Ungvárról magyar lapokat kaptam, és volt egy őrmester, közvetlen parancsnokunk, meglehetősen tájékozatlan, aki először nem is értette, hogy miképpen lehetek én magyar. Ha magyar vagyok, akkor miért szolgálom a szovjet hadseregben?! Nem is tudtam neki megmagyarázni. És amikor meglátta a magyar szöveget az újságban vagy az Ady-kötetben, mindig rám szólt: „Ne olvass németül!” „A magyarok is latin betűvel írnak.” De ez magas volt neki. És nagyon nem szeretete, hogy nem oroszul olvasok. Idegesítette. Találkoztam moldovánokkal, érdekes eresztés voltak. Volt köztük egy-két fővárosi,¹⁸ ők tudtak oroszul. Akik viszont a falvakból jöttek, azok egy nyikkot se. Az én majdnem önként vállalt tisztem lett, hogy bemagoltassam velük a katonai esküt, hogy szépen el tudják mondani oroszul.

– Te még emlékszel rá?

– Azt mondjuk, hogy „ja”, utána mondjuk a nevünket, oroszul, „ja, Sztjepan Tóth, prinyimaju priszjagu I torzsosztvenno kljanusz”, esküt tesztek és ün-

¹⁷ Az átlag orosz az ötvenes években három magyar nevet ismert: Rákosi Mátyás, Puskás Ferenc, Latabár Kálmán. És éles különbséget tett „magyár” és „vengr” között. Az előbbi általában akkor használta, ha az általa fasisztának tartott régi Magyarország, az utóbbit pedig akkor, ha a baráti, szocialista, új Magyarország magyarjairól beszélt. (Balogh Sándor [1926–2004] szóbeli közlése 2004. augusztus 23-án.) Tóth István válasza 2011. május 27-én: „Ez is igaz, meg az is, hogy az ezredes elvtárs engem szeretettel nevezett mágyárnak. Valamint Pavlo Ticsina ukrán költő *Transzszilvánia* című háborús versében is pozitívan szólt a mágyárról. Nyersfordításban: »Ha lovad lábáról leesik a patkó / Megpatkolja a magyar [pidpidkuje mágyár]«. De ha ma »mágyárt« mondanak, akkor azt én is ellenségesnek érzem.”

¹⁸ Kisinyov. Ma Chişinău.

nepélyesen fogadom... A többire nem emlékszem. Az is benne volt, hogy ha fogságba esnék, akkor arra törekszem, hogy kitörjek onnan. És ha nem tartom meg az eskümet, akkor sújtson a nép haragja, és igazságos büntetés érjen. Voltak továbbá orosz vagy ukrán belső disszidensek is, akiket politikai meggyőződésük miatt vittek oda, ahogy engem is, ők jó fiúk voltak. Viszonylag jó életük volt, rajzoltak, jelszavakat festettek, kényelmes szolgálat. De mégis elvitték őket katonának a kor szokásai szerint. Már beszéltem a moldovánokról, akikkel kezdetben jól elvöltünk, még egy kicsit tetszett is, hogy nemzetiségi jogokat védek. De amikor Hmelnyickijbe kerültünk, találunk ott egy rakás moldován öregkatonát, akiknek valószínűleg besúgtak. Ezek engem ott fókáztatni kezdtek, de szerencsémre hamar eljöttem onnan.

Popovics nevű moldován katonabaráttal

– Mondjuk ki, hogy miről beszélünk: ez munkaszolgálat volt, ahová büntetésből, az egyetemi tanulmányokat megszakítva vitték be a politikailag megbízhatatlan fiatalokat. Fegyveres kiképzést egyáltalán nem kaptatok?

– Munkaszolgálat volt, igen. Amikor esküdtünk, a vállunkra akasztottak egy-egy jó öreg szuronyos puskát. Meg ha őrségben voltunk, adtak egy törő, azzal lehetett volna védekezni. De fegyveres kiképzésben nem részesültünk.

Az alakulat területén őrködtünk. A benzinkutat őrítettük meg a disznófarmot. Voltak ugyanis saját disznaink, és azokat őrízni kellett, hogy el ne lopják. Etetni is kellett őket. Azt kapták, ami a konyhán megmaradt, meg korpát. De a disznóknál nem őrködtem. Azt se tudom, miért tartották őket, mert mi nem ettünk belőlük. Lehet, hogy a tisztek ellátására? A kosztunk elég meglepő volt. Amikor bevonultunk oda, iszonyú sok zsírt etettek velünk. Félig főtt vagy félig sült szalonna úszott a kásában. Ezt zabáltuk ebédre. Nem volt jó. Reggelire kását, teát. Volt valami vajkontingens is. Iszonyú kevés cukrot adtak. Este ismét tea, kása.

– Zsold?

– Illetmény. Ha jól emlékszem, talán három rubel nyolcvan kopek. Ennyi volt, és ebből föl kellett tankolni, fogkrémet kellett venni, bokszt. Harkovban még viszonylag szuverén módon lehetett erről intézkedni. Volt egy kázinó, ahol lehetett vásárolni. Más helyeken már nem volt kázinó. Munkács mellett úgy ment, hogy levonták a bokszt meg a fogkrémköltséget, s ami megmaradt, azt kaptuk meg.

– Piára elég volt?

– Nem. Akkoriban 2 rubel 87 kopek volt egy üveg Moszkovszkaja... Ehhez kell viszonyítani. Emlékszem rá, nagy cukorínség, nagy édességínség volt. Amikor már a munkácsi erdőben szolgáltunk, az volt az álmok egyik netovábbja, hogy szerezzem a harcos egy fehér kenyeret meg két zseb kockacukrot, és nyomás be az erdőbe! Felfalni gyorsan. Néhányszor sikerült a konyháról szerezni. Nem lopni. Szerezni!¹⁹

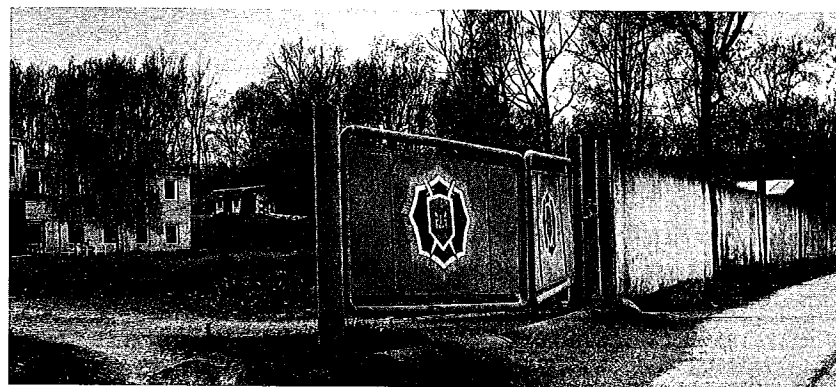
– Harkovból mikor kerültetek át?

– Fél év után. Októberben már Munkácson voltam. Ami igen jó volt, hazakerültem, de rossz körülmények közé! Még nem volt kaszánya. Illetve fából épített falai már álltak, de tető még decemberben se volt a falakon. Hullott a hó és szépen betakart bennünket. Ott laktunk a dobozban, de a doboznak nem volt fedele. Ha hullott a hó, vagy esett az eső, mind a nyakunkba.

¹⁹ A szerzésre a náci lágerekben az organizálás terminusát használták.

– Ott aludtatok?

– Igen. Egy-két órát köpenyben is tudtunk aludni, de többet nem, mert iszonyú hideg volt. Fűtés? Szóba se jöhetett. Januárban már mintha lett volna fedél a fejünk fölött.

A laktanya napjainkban a Munkács melleti Sipkán

– A dobozokban volt ágy?

– Ágy volt.

– És azon? Szalmazsák?

– Matrac.

– De az is szétázott?

– Ha feküdt rajta a katona, védte a matracát.

– Volt, aki kikészült?

– Volt, aki krónikus bevizelő lett. Lehet, hogy csak szimuláns, s abban reménykedett, hogy hazaküldik. De nem küldték. És ha bevizelt, akkor az a nadrág maradt rajta, ha nem akart gatyában fagyoskodni. Mert nem volt másik ruha. Pusztán emiatt onnan nem engedték haza az embereket. Csak keményebb dolgok miatt. Dolgoztunk, irtottuk az erdőt, én nem jó szívvel,

mert már otthon éreztem magam, és ezt meg is mondtam a társaknak. Ipari méretű fakidöntés ment, traktorral. Előfordult, hogy valaki azért, hogy egy bonyolultabb manővert elkerüljön, kidöntött egy-egy olyan fát is, ami ki se volt jelölve. Mondtam neki, menj haza, és otthon döntögesd a saját fáidat! De hát ez nem sokat ért. Legföljebb nekiment még egy fának, és kidöntötte azt is.

– *Hogy hívták a munkácsi alakulatot?*

– Az alakulatoknak számuk van, 338-as számú exkavatorszkaja csaszty, 338-as exkavátoros egység volt a miénk. Építettük azt a támaszpontfélét, erdőirtással, útépítéssel kezdődött... Ekkor már igen jól éreztem magam, mert egy nagy kőfejtőben sziklákat vertünk szét, ami minden izmot megmozgattott! Tavasszal, már viszonylag meleg időben, az utat építettük. Az jó volt.

– *Magyarellenességet tapasztált?*

– Nem. Nem fordultak elő olyan dolgok, amilyeneket a román vagy a cseh-szlovák hadseregről hallottunk. De nem is fordulhattak volna elő semmiképpen, mert volt vagy tizenkét nemzetiség az alakulatunkban, működött a nagy szovjet homogenizáció, amelynek a kellemetlen következményeit mindenki érezhette. Nem voltak olyan külön kellemetlenségek, mint mondjuk egy magyar fiúnak a román hadseregben. Éppen akkor, hetvenkettőben játszottak Brüsszelben egy nagy szovjet–magyar meccset, melyen kikaptunk a Szovjetuniótól. Harkovban néztük a magyar sorstársammal. Európa-bajnoki negyeddöntő volt, kikaptunk. Nem ujjongtunk, amikor magyar gól született, de azért büszkén megböktük egymást. Nem püföltek meg ezért. Ők is elégedettek lehettek, mert győzött a Szovjetunió.

– *Oroszellenesség volt?*

– Nem, nem volt. Nyugalom volt. Tudomásul volt véve, hogy ez a szovjet hadsereg. Lapp, azeri, belorusz, örmény, orosz, magyar, ukrán, üzbég, gagauz, lezg, litván, moldován, német nemzetiségű fiatalemberek szolgáltak együtt. Nem tudom, hányféle nép, hirtelen ennyi jut eszembe. A német valahonnan a Volga környékéről került az alakulatba, Kapp volt a neve. Tudott németül is. És azon az alapon, hogy itt mindnyájan kisebbségben vagyunk az oroszokkal szemben, létezett csöndes összekacsintás vagy összefogás, de nagyon

diszkréten. Barátkozgattunk. Az oroszok pedig magától értetődően nézték le a többieket. De ez nem nyilvánult meg vadul. Csöndes bandákba szerveződtek az azonos nemzetiségűek. Volt egy belorusz eresztés, amelynek a tagjai fiatal koruk ellenére már ültek börtönben. Gyilkos népség volt, velük nem volt jó együtt lenni. Ők megpróbálták terrorizálni a társaságot, vagy akit lehetett. A verekedésnek nem láttam még olyan durva formáját, mint ott. Elmondok egy esetet. Valakit, akire kirúgtak, éjszaka fölkeltek. Volt a körletben egy ideologikus szoba, a Lenin-szoba, benne a Lenin-szobor, az volt a politikai foglalkozások színhelye. Azzal a fiúval úgy bántak el, hogy bevitték oda, gatyában volt, nekiestek vagy tizenötten. Ütötték-verték, a földön rugdosták. A szerencsétlen aztán, amikor valahogy kiszabadult, teljes svunggal nekivetette magát az ablaknak, kivitte, rohant keresztül az udvaron, menekülni próbált. És amikor következett a tisztí érdeklődés, hogy mi történt, nyilván azt mondta, hogy nekiment az ajtónak.

„kihúznám magam a kivégzőosztag előtt”

– *Hogyan lehetett megúszni?*

– Alkalmazkodással. Előnyöm volt, és emiatt fontos volt jóban lenni velem, hogy a környező magyar falvakkal kiváló kapcsolatokat ápoltam. Ha üzleti ügyeink voltak, azaz elloptunk valamit, akkor rajtam keresztül gyorsan el lehetett sütni a portékát, mert az emberek mégiscsak leginkább magyarul tudtak. A másik előnyöm pedig, amivel ki lehetett vonni magamat a mindenféle nemszeretem munkák alól, a harci lap szerkesztése volt. Bojevoj liszt volt a harci lap neve. Faliújság volt, amelyet igen gondosan, egy hónapon keresztül írtam. Ha jött valami olyan munka, amit nem szerettem, akkor bevonultam, és írtam a lapot. Tollal, szépen, akkurátusan.

– *Mivel érdemelted ki, hogy te írd?*

– Tudtam írni! Valamint ott volt a dossziém, hogy be nem fejezett felsőfokú képzettségem van. Nyezakoncsennoje viszseje obrazovanyije. Ezt tudta mindenki. Hülyén hangzik, de volt három évem az egyetemen, hát feltételezték, hogy tudok írni. A többiek félánalfabéták voltak, maradjunk ennyiben. Ennek ellenére egy éberebb harcostársam politikai foglalkozáson felszólalt, és megkérdezte a politikai tisztet, hogy miért adjuk a sajtót a külföldiek kezébe.

– *Mármint a faliújságot?!*

– Igen, ott az volt a sajtó. El lehetett volna venni tőlem, de nem voltak versenytársak, nem tudtak írni. Írni csak én tudtam, akit egyébként ők Külföldinek, Inosztranyecnek hívtak, annyira kilógtam az egészből. Hangoztattam is, hogy magyar vagyok, s nem is úgy néztem ki, mint a szlávok. Másrészt Munkács környékén, magyar közegben, két magyar falu, Dercen és Fornos közelében, kitűnő kapcsolataim voltak a falusiakkal, amiről mindenki tudott. Tehát külföldi voltam. Egyszer volt is egyiküknek valamilyen megjegyzése ezzel kapcsolatban, amire azt feleltem, hogy ti vagytok itt külföldiek. Nem én! Amit elmondtak a tisztnek, aki ezt úgy kommentálta, hogy vegyem tudomásul, ezt a földet ők vérrrel szereztek meg, és nem is fogják soha visszaadni! Megbeszéltük. De nem lett semmilyen más következménye. A kínos az volt például, amikor a saját magam szerkesztette faliújságon kellett önkritikát gyakorolnom. A saját cikkemben.

– *Miért?*

„Ezt a földet vérrel szereztek,
és nem fogjuk soha visszaadni”
(Trifonov politikai tiszt)

– Már a vége felé történt. Bevonultunk az egyik napon Fornosra, szép tavaszi idő volt. Többen voltunk, a katonatársak elkezdtek inni, és hipp-hopp, egy falusi meg egy katona a kocsmá előtt összeverekedett. Egy pillanat alatt tömegverekedés tört ki, a falusiak jól meggyepáltak bennünket. Engem nem bántottak. És azután, ahogy vonultunk ki a faluból, ott álltak az út két oldalán, és rázták az öklüket. Én mentem elől, mondták is a falusiak, szerencsájuk ezeknek, hogy én velük vagyok, mert különben agyonvernék őket. Volt a faluban egy félhülye gyerek, akit tán amiatt, hogy a templom mellett lakott, Templom Mikinek neveztek, az meg feljött a laktanyába, és följelentette az egész társaságot a parancsnoknál.

– *Ki volt a parancsnok?*

– Csuprina ezredes, de mi csak Vadkannak becéztük. Oroszul Kaban. Aki mindjárt vizsgálatot rendelt el, rendőrrel, társadalmi bírósággal. Volt egy nagy hodály klub, oda be kellett ülni. Nem önszántából, de beült az egész ezred. Az emelvényen ott ült az őrmester, az alakulat parancsnoka, a századparancsnok, a Komszomol-titkár, a politikai tiszt. Ez volt a társadalmi bíróság, Csuprina ezredessel az élén. Előttük a vádlottak lócája, azon mi néhányan, és vallanunk kellett volna. De nem nagyon volt mit, verekedtünk, és kész. Ezután megszületett az ítélet, hogy társadalmi megvetésben részesítjük ezeket meg ezeket. Obszesztvennoje prezrenyje, igen. Az én nevem is elhangzott. A klubban ez lezajlott, viszont még másnap is folytatódott az ügy, mert a reggeli sorakozón ki kellett lépnünk az ezred elé, és megint kihirdette az ezredes, hogy társadalmi megvetésben részesítenek bennünket. Az igazán kellemetlen az volt, hogy többször önkritikát kellett gyakorolni. Az említett újságcikkekben is, a Komszomol-bizottság előtt, politikai foglalkozáson... Azt hiszem, ekkor szakadt el a cérna, és nem mondom, hogy asztalt borítottam, de igen kikeltem magamból, hogy ezt már nem fogom többé csinálni. Elküldtem őket az anyjukba.

– A gyakorlatban mit jelentett, hogyha valakit társadalmi megvetésben részesítettek?

– Semmit, vicc volt. Röhögött az ezred.

– Azt se mondták meg, hogy mennyi időre szól?

– Nem. Nyilván örök időkre szól. Még ma is érvényes, nincs visszavonva. A következménye annyi lehetett volna, mondta is az ezredes, hogy ott tartanak még fél évig. Ráhúzik egy kicsikét. De aztán ez nem sikerült, mert Moszkvából, igen magas helyről, jött egy ellenőrzés, és engem gyorsan le kellett szerelni. Mert egy ott tartott katona szemet szúrt volna! Akkor el kellett volna mondani, mi történt, és kiderül, hogy nem a legideálisabban mennek a dolgok, nekik se jó. Úgyhogy félóra alatt leszereltek. Ott voltunk az erdőben, vad körülmények között, de ahogy az élet minden más területén is, a parancsnokságnak az volt az érdeke, hogy ne legyenek rendkívüli események. Nem szívesen utaltak be valakit a városi fogdába. Nyoma marad. A tiszteket is megkérdezik, miért nem tudnak rendet tartani... Igyekeztek hát mindent helyben elintézni. Egy kis verés, aztán kész. Úgy oldották meg a fenytést, hogy a tiszt megverte egy kicsit a közlegényt, s ezzel mindenki meg volt elégedve. Ott a kaszárnyában volt egy parancsnoki szoba, és amikor hallottuk, hogy döng az iroda, tudtuk, valakit vernek. Azután kitámolygott a delikvens, és ezzel be volt fejezve.

– Milyen információk jutottak be hozzátok a világból?

– Onnan nézve Magyarország szabadabb terrén volt. Már lehetett magyar tévéműsört nézni. A tetőre egy nagy tányért kellett fölszerelni, és ha ott az erdőben nem is volt jó a kép, de azért rendszeresen néztük a magyar tévét. Nekem az volt a dolgom, hogy fordítsak. Már a beatkorszakban jártunk, jó könnyűzenei műsorokat lehetett látni, amelyek merőben elütöttek a szovjet tévé műsoraitól. Nagy érdeklődéssel nézték a szovjet harcosok, az a képzet keletkezhetett bennük, hogy az a Nyugat. A korabeli Magyar Ifjúságban, amit elküldtek nekem, mindig volt egy-egy fedetlenebb női test. Mondtam, hogy ez a magyar Komszomolnak a központi hetilapja, de ezt nem akarták elhinni.

– Munkács mellől gyakrabban hazamehettél?

– Nem. Hivatalosan vagy kétszer kaptam engedélyt, de egyébként minden héten elmentem valahova. A legvégén le is buktam, és az is hozzájárult volna, hogy még fél évig bent maradok. Letelt a két esztendőm, ami nem jelentette azt, hogy akkor automatikusan le is szerelnek. Én mindenesetre úgy döntöttem, hogy meg fogom ünnepelni. Kapóra jött, hogy az exkavátorom elromlott, be kellett vele csatogni Munkácsra. Nagy nehezen sikerült is, felraktam a tehervonatra, de még három napig vigyázni kellett volna rá. Elhatároztam, hogy nem maradok ott, úgyis van ott egy polgári ör, megbeszéltem vele, hogy figyeljen az exkavátorra is, én pedig három napra szépen hazamentem. De a hadsereg soha úgy nem gondoskodott rólam, mint akkor kívánt volna gondoskodni. Reggel, délben, este enni hoztak, de sose találtak ott. Ami még önmagában nem lett volna különösebb gond, csak hogy a faluban ismét kitört egy verekedés. Botrány, névsorolvasás, és nem tudtak velem elszámolni. Három napig nem kerültem elő. Amikor mentem vissza, stopoltam egy katonai autót, amelyikről tudtam, hogy oda megy be, és érdeklődtem a bajtárstól, hogy mi újság a századnál. Valakit keresnek, mondta, de nagyon. Mire beértünk, már tudtam, hogy engem. Emiatt jött megint a fenyegetés, hogy na, még egy fél év. De aztán nem történt semmi.

– Amikor ellőgtál, olyankor volt valamilyen dokumentumod?

The image shows two documents. On the left is a 'КОМСОМОЛЬСКИЙ БИЛЕТ' (Komszomol ticket) for a young man named Степан (Stepan), born in 1951. It includes a photo and various stamps. On the right is a ledger titled 'Уплата членских взносов' (Payment of membership fees) for the year 1972. The ledger has columns for the month, monthly earnings, membership fee, and the secretary's signature. The entries show monthly payments of 0.10 rubles from January to December, with a total of 1.20 rubles for the year.

Месяц	Месячный заработок	Членский взнос	Подпись секретаря
Январь		0.10	
Февраль		0.10	
Март		0.10	
Апрель		0.10	
Май		0.10	
Июнь		0.10	
Июль	3.10	0.10	
Август	3.10	0.10	
Сентябрь	3.10	0.10	
Октябрь	3.10	0.10	
Ноябрь	1.20	0.10	
Декабрь	3.00	0.10	

Dokument

– Semmi. Elég kellemetlen volt így Munkácsra sétálni, mert az garnizon-város volt, és éreztem a szűrő tekintetét a hátamban, ha jött egy katona. Innen jó lesz oldalra lépni, gondoltam. Beregszászban ez már nem volt olyan

nagy probléma, ott kevesebb katona szolgált, meg átöltöztem, ez az! Ez volt a megoldás.

– *Igazoltatás?*

– Baj lett volna. De az ilyen veszélyek nem nagyon foglalkoztattak.

– *Fenyegettek más veszélyek. Vérhas, tetű... Egyszer beszéltél a ruhakifőzés napjáról.*

– Tetű. De a kifőzések nem emiatt voltak, a szabályzat írta elő, hogy negyedévenként ki kell főzni a ruhákat. A háborús filmekben lehet hasonlót látni, ott egy nagy üst, abba beleteszik a ruhát, kifőzik valami tisztítószerben, utána visszaadják. De mintha bádogból volna! Még három hét, mire vissza-
idomul a testhez.

– *Honnan tudtátok, hogy melyik kié?*

– Jó kérdés. Nagyjából megismeri az ember azt a ruhát, amit két éve kénytelen hordani.

– *Egy ruhátok volt?*

– Volt még egy kimenő is, ami már pantalló volt, rendes nadrág, de a lakatnyában nem vehettük föl. Így ruhakifőzés idején ott kellett meztelenül vagy lepedőben élni a rendes katonai életet. Egy napig, másfél napig, mikor hogy. Mindig reggel adtuk le a ruhát, de előfordult, hogy este nem kaptuk vissza, hanem csak másnap. Miközben folyt a tábori élet. Sorakoztunk, kettes sorokban állt a pucér alakulat, s valaki megszólalt: „Ne állj ilyen közel!” Homoszexualitásról nem hallottunk a hadseregben. De a környéken előfordultak furcsa kalandok. Lakott az erdőben egy sváb erdész, volt neki egy szamara. És egyszer jött az erdész feldúltan az ezredeshez, és panaszt tett, hogy a szamarára valaki rájár az alakulatból. Meg is nevezte az amorózót. Egy kicsit félnótás harcostársunkat, aki az egyik kaukázusi hegyi településről jött, s aki nem is tagadta le, hogy ő a számárral közösködik. Mindenki nevetett, s az erdész felháborodását nem is igen értette senki.

– *Szerencse volt, hogy visszakerültél Munkácsra?*

– Igen, hiszen végül is a szülőföldemre kerültem. A bevonultatásom egyértelműen büntető jellegű volt, ahogyan már mondtam. De valahogy olyan eresztésbe kerültem, hogy nem vittek ki Ukrajnából. Az építkezésen meg annyira már nem figyeltek a priuszra. A körülményeink tényleg embertelenek voltak. Az étkezés például úgy zajlott, amíg nem volt tető a fejünk fölött, hogy fáklyák fényében pucoltuk a krumplit. A háromnegyede rothadt volt, azt ki kellett válogatni. És hideg volt. A kezünk fagyott le télen, mert a szabadban végeztük ezt a munkát. Ahol ettünk, azon a hodályon már volt valami tető, viszont egyik oldaláról se volt védve. Ha hóvihar volt, akkor a hóviharban reggeliztünk meg ebédeltünk. Viszont egy csomó moslék gyűlt össze, és oda kaptak a patkányok. Mielőtt, úgymond, terítettünk volna, ami abból állott, hogy egy-egy nagy alumínium fazekat tettünk mindegyik asztalra, el kellett zavarni a patkányokat. Az asztalok mellől meg mindenhol. Ha jött a sok katona, akkor a patkányok szétszaladtak, de amíg csak ötven terítettünk, addig ezt a küzdelmet meg kellett vívni. Volt egy örmény raktáros barátom, egyszer bementem hozzá az élelmiszerraktárba, ahol egészen egyedülálló produkciót mutatott be nekem. Megkérdezte, hogy akarom-e látni Szergejt? Akarom. Ő fütyentett egyet, és előjött egy öreg patkány. Ő volt Szergej, az örmény barátja.

– *A tisztek oroszok voltak?*

– Általában oroszok voltak, de az egyik felcser, aki hadnagyi rangban szolgált, üzbég volt. Rosszul, botrányosan rosszul beszélt oroszul, Ali babának hívta az ezred, és nem vette komolyan senki. Nem is tudott gyógyítani, nem voltak hozzá eszközei se. Leírtam őt, több visszaemlékezésemben is. Ali bábát nem fogjuk feledni!

– *Ali babának nem volt honvágya?*

– Ali baba fázott. A Kárpátok klímája nem felelt meg neki. Még májusban is pufajkában mászkált, ahogy a többi közép-ázsiai ember is. Csak néztem, hogy mit vacognak ezek májusban. Az volt a maradandó élmény, hogy ebben a mindnyájunk számára szerencsétlen helyzetben meg lehetett tanulni, hogy az emberség nagyon fontos. Nem voltak nagyon kiélezett helyzetek, nem voltak élet-halál helyzetek, de hogy az egészség túl lehessen élni, ahhoz összetartás kellett, közösségi erő, olyan társaság, amelyik megvédi a tagjait. És azt tapasztaltam, ebben nem számít, hogy ki milyen nemzetiségű. Volt ma-

gyar sorstárs is, vele azért találkoztam, hogy magyarul beszéljünk. Tóth Jenőnek hívták, a tiszt Zsenyának szólította. Engem úgy különböztetett meg tőle, mert a nevem meg az apám neve után Sztjepan Sztjepanovics voltam, hogy állandóan SzSz-nek hívott. Később már okafogyottá vált, hogy Jenővel beszélgessek, mert ha magyar szót akartam hallani, lesétáltam a faluba. Volt egy litván őrmesterem, akivel ha politizálnunk nem is nagyon lehetett, de annyit sejtettünk egymással, hogy érezzük, tudjuk, mi az elnyomatás. Elnyomatása a magyaroknak, elnyomatása a litvánoknak... Meg lehetett beszélni. A litvánok is katolikusok. Jött a karácsony, egymásra lehetett kacsintani, boldog ünnepeket lehetett kívánni.

Egy üzbég katonatárssal

– Egyszer beszéltem arról, hogy találkoztál a magyar néphadsereggel... Az hogy történt?

– Mentek valahova Galíciába, és megállt nálunk a magyar néphadsereg. Lentiből jöttek, lövészek voltak. Ahogy később hallottam, Lenti se volt csodálatos hely. Ott voltak vagy három napig az erdőnkben, Újfalú mellett. Állomásoztak, átcsoportosították magukat. Őrizték önmagukat, szó szerint. Bementek néha a magyar falvakba, és csodálkoztak, hogy a szovjet lakosság milyen lelkesen fogadja őket. Érdekes tisztjeik lehettek, valami olyasmit mondtak, hogy az egyik tisztjük, akit nem nagyon szerettek, ötvenhat után kivégzésekben vett részt. A jövetelükről egyébként úgy értesültem, hogy Csupsina ezre-

des parancsban hirdette ki az érkezésüket meg azt is, hogy nincs barátkozás a magyar elvtársakkal! Engem külön figyelmeztetett. Nekem külön kihirdette a parancsát. Pusztába kiáltott szó volt az, mert én azonnal felkerestem a magyar néphadsereget. A találkozás úgy történt meg, hogy kiértem egy tisztásra, ahol láttam egy magyar harcost, aki fedetlen felsőtesttel egy földkupac tetején hevert. Az volt a géppuskaállás. Mihelyt meglátott, riadtan beugrott a gödörbe, a géppuskája mögé helyezkedett, és hangosan kiabált, magyarul természetesen, hogy ne gyere, Grisa, mert lelőlek, mint egy kutyt! Elég sok ideig tartott, amíg meggyőztem. Hogy azonnal magyarul szóltam hozzá, azt szerintem elsőre fel se fogta. De aztán sikerült megközelíteni a néphadsereg katonáját, és jól elbeszélgettünk. Nem éreztem a veszélyét annak, hogy a Szovjetunió-beli magyarok helyzetéről nem a protokoll szerint nyilatkozom, hanem a felfogásom szerinti valóságot mondom el. Mindjárt egy kisebb gyűlést rendeztem. Úgy láttam, hogy sokan figyelnek. Még tisztak is.

– Mindez 1973-ban?

– Igen. Már voltak élményeik arról, hogy ezekben a szovjet falvakban magyarok is laknak. És megjelent nekik egy egyenruhás magyar is. A katonák mertek kérdezni. A tiszteken láttam, hogy nem nagyon szeretik, amit mondok. Viszont óriási ellátás volt náluk, fél disznók fölpackolva! Oda jártam hozzájuk kajálni három napig, amíg ott voltak. És aztán fel is batyuztak nekem. Vadkan ezredes tudta, hogy megszegtem a parancsát, de nem volt megtorlás. Nem szólt semmit.

– Két évig voltál katona, '72-től '74-ig. Leszerelés után visszamentél Ungvárra folytatni az egyetemet?

– Igen, visszamentem. A nagybátyámnál már nem lakhattam, nem is nagyon akaródzott. Albérletbe mentem, az egyetemet levelezőn folytattam, s elmentem dolgozni. Pincér lettem az Uzsgorod Szállodában. Akkoriban az volt a városnak az egyetlen külföldieknek is fogadó szállodája meg étterme.²⁰ Vagy egy évig pincérkedtem, utána egy ukrán barátom, Mikola Matola nevű költő, aki a Szputnyik ifjúsági utazási irodánál dolgozott, amelyet a Komszomol felügyelt, meghívott idegenvezetőnek. Valaki kiesett közülük.

²⁰ Külföldi párt- és állami delegációk számára építették a hetvenes évek elején a Druzsba Szállót, de ez nem volt nyilvános vendéglátóipari egység.

– Ő volt az, aki föltette egyszer önmagának a költői kérdést, hogy minek nekünk Beregszász?

– Igen, igen. Ő az. Sokat ivott, ebbe halt bele.

– Meggyulladt benne a pálinka? Mik voltak az ivási szokások? Ha már ez így szóba került? Mert ezt a kérdést nem lehet megkerülni. Főszereplő volt a piálás. Abban az időben járta a szőlés, hogy a magyar értelmiség előtt két út áll, az egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan. A szovjet életben népbetegséggé vált az alkoholizmus.

– Ittunk mindent. Kárpátalján minőségi borok nem léteztek, vagyis ittuk a mindenféle, boltban vehető borokat. Nem biztos, hogy szőlőből készültek, de nekünk az egyáltalán nem tűnt fel. Rkacitelinek hívták a legnépszerűbbet, grúz bor volt, kilencvenhét kopekbe került egy nyolcdecis üveggel. Ezt ittuk.

– Piros?

– Fehér. Röhögős bornak hívtuk, mert képtelenség volt rendesen kiejteni: Rkaciteli. És volt egy másik, az Alzsirszkoje fantáziánévre hallgató vörösbor. Egyesek fogyasztottak úgynevezett krepuskát, vagyis szeszelt borokat, azaz desszertborokat, de az egészségre szerintem ezek iszonyúan károsak voltak. És ment a vodkaivás. Az ember beült a restibe, kért másodmagával egy fél liter vodkát, és nem kellett rendelni hozzá semmit, mert ott volt a kenyér és a mustár ingyen. Szépen el lehetett kortyolgatni. Az alkoholizálás jelentős mértékben meghatározta a mindennapjainkat.

– Magyar pálinka?

– Egyáltalán nem volt kapható. Magyar bort lehetett kapni, a debrői hárslevelűre emlékszem, de hát az se volt igazi bor. Amit oda behoztak... Meg egy időben dobrudzsai román borokat árultak.

– A magyarok nem főztek házi pálinkát?

– Főztek, szilvából. Eléggé kockázatos volt, mégis főztek. De az valahogy nem jutott el hozzánk. Meg főztek minden másból is, répából, a fene tudja, még miből. Egyszer Fodor Gézánál voltam vendégségben, és azzal

kápráztatott el, hogy volt valamilyen répapálinkája, amit otthon főztek, abba mindenféle magyarországi koncentrátumokat, például rumesszenciát öntött, az szépen felforrt, és azon melegében ott lehetett inni azt a borzalmat.

– Hány fokos lehetett?

– Negyven fok alatt semmit nem ittak meg az emberek.

– A katonaságnál mik voltak az ivási szokások? Mihez jutottatok hozzá?

– A katonaságnál konkrét tapasztalatokat azután kezdtem gyűjteni, miután hazakerültem Kárpátaljára. Munkács mellé, Újfalu, Dercen, Fornos háromszögébe, a helyi elnevezés szerint a Kecskesosár nevezetű oldalba. Nem volt semmink, mindent megvettünk a falusiaktól, főleg a fornosiaktól, mindent, amit lehetett. Önfeledten lopott mindenki. Az építkezési anyagot, ami a támaszpont kiépítésére volt szánva, a tisztek teherautósázmra adták el, nagyon kapós volt például a cement. Mi a magunk szerényebb lehetőségeivel eladtuk a szarufákat, a fémszerelvényeket. Ezek fejében szereztünk házi pálinkát, ami egy borzadály volt, meg bort is, s mindent, ami iható volt.

– Hogyan jelent meg a kereslet az alakulatnál?

– Hozzánk, közkatonákhoz gerendáért jöttek a falusiak. A tisztek nyilván megoldották valamilyen módon, hogy nagyobb tételekben, teherautóval szállítsák le a cementet. Nyelvi probléma nemigen volt, el lehetett akár mutogatni is, hogy mire lenne szüksége a vásárlónak, ha éppen nem tudott oroszul. A közlegények sorában pedig én voltam a tolmács és a lebonyolító. Megbeszéltük, hogy mire van szükség. Szarufára? Igen. Fialat katonákkal vállon behordattuk az erdőbe egy mélyedésbe, ahol letakartuk. Álcáztuk. Éjszaka meg elvitte a megrendelő, és adott egy demizson bort vagy egy oldal szalonnát. Így javítottuk föl az ellátásunkat. Ez a vevő számára is nagyon előnyös adásvétel volt. Még a misztikum is megérintett az egyik akcióban. Egy orosz harcostárssal hordtuk ki éjszaka a támaszponttól a nehéz fát vállon, és nekem már nagyon kellemetlen volt. Törte a vállamat, mert a ruhámon felejtettem a fémből készült fegyvernemi jelzést, vérzett is már egy kicsit, és kértem, hogy hagyjuk abba, nem csinálom tovább. Nem volt túl sötét az erdő, világított a hó. Azt válaszolta az én jó orosz cimborám, nyicsevó,

abbahagyjuk. Mert ő már el is intézte a többi. Szólt az ördögöknek, és ők elhordták a többi fát. Ugyanis a fiatal katonákkal a fa nagy részét még napközben odahordatta. Nekünk már nem sok maradt, csupán az ellenértéket kellett átvennünk.

– *A fiatal is meg az öregkatona is sorállományú. A fiatal mégis köteles volt engedelmeskedni?*

– Ha jót akart magának. A tekintély, nyilván a felsőbbbség tudtával, a korábbi behívásoké volt, ők gyakorolták a hatalmat. Ez így megy minden hadseregben. Ehhez jönnek még a helyi különlegességek. Másoktól hallottam, hogy a román seregben például magyarnak kifejezetten nem volt jó lenni, utaztak rájuk. A szovjet hadseregben nem volt magyarellenesség, nem is nagyon tudtak rólunk. Legfeljebb Kárpátalján, magyar vidékeken. Mondjuk a falut, Fornost, Magyarországnak hívták az egyszerűség kedvéért.

– *Vengrijának?*

– Igen. Erőcentrumok alakultak, amelyekben a magyarok csekély létszámuknál fogva nem voltak érdekeltek. Moszkva alól jöttek egy behívásban nagyon sokat próbált fiúk, már ültek a fiataalkorúak börtönében, ők nagyon összetartó brigádot alkottak. Rettenetes verekedések robbantak ki, hogy az ő akaratok érvényesüljön. Külön egységet alkottak az örmények is. Megérkeztek huszonöt, harmincan, fiatal katonának számítottak. Feltűnt nekik, hogy nagyon híg a levesük. Egy orosz öregkatona osztotta a fazékból a csajkába egy nagy ólomkanállal az ennivalót. Az orosz a sajátjainak adott többet. Ezt két napig szemlélték, s legközelebb az egyik örmény felállt, nem is nagyon beszélt semmit, kiragadta a kanalat az orosz kezéből, és jól fejbe vágta vele. De úgy, hogy az orosz elterült. Abban a pillanatban hatalmas verekedés kezdődött. Szétvertük az egész fából készült barakkot. Dőlt ki minden. A falak is. Az asztalokra zuhant a tető. Ezután rend lett, s az örményekkel többé nem tettek ilyet. A tisztek ezeket a nem várt eseményeket mindig eltussolták. Már beszéltem erről, nem volt érdekük semmilyen rendkívüli eset. Ezenkívül külön erőcentrumban tömörültek az azeriek is. Velük se lehetett mit csinálni, éltek a maguk életét. Takarodó után elővették a hangszereiket, és ameddig jókedvük volt, pengették, énekeltek. Nem volt célszerű hozzájuk szólani. Barátkozni éppen lehetett velük, de mégiscsak más civilizáció. Disznóhúst azért ettek, sőt ittak is.

– *A tisztek családostul laktak ott?*

– Épült egy tiszti negyed, de az is fabarakkokból állt. A gyerekeket bevitték, gondolom, Munkácsra, az iskolába. A férfiak, feleségek pedig otthon el voltak maguknak. Iszonyatosan unalmas garnizoni életet éltek a fornoszi erdőben. Volt tévéjük, nyilván ittak is. A szokásaikat nem nagyon ismerhettük, mert elzárkózva éltek. Lehetett látni, hogy egy-egy kardosabb feleség néha megverte a férjét. Volt egy zászlósunk, aki állandóan hencegett, gyanús is volt, hogy folyton azzal henceg, hogy otthon az ő szava törvény. Ehhez képest elég gyakran megpüfölve érkezett a reggeli sorakozóra. Kezdetleges lét volt az ott lakó tiszti családoké. Bizonyára nem lehetett csak úgy elmászkálni onnan, még a feleségeknek sem.

– *A leszerelés utáni pincérkedéstől kanyarodtunk vissza a katonasághoz. Munka és tanulás. A korszak lözungja.*

– Fárasztó volt, mert egész napokat kellett dolgozni, két munkanap között volt egy szabad, ami arra kellett, hogy délig aludjak, délután tanuljak, hogy ne hulljak ki az egyetemről. Mulatni nem lehetett. Egy-két barátom odajárt hozzám vacsorázni, tudtam nekik ingyenvacsorákat adni, vagyis az én zsebembre ment a dolog, és olyankor beszélgethettünk egy kicsit.

– *Ezekben a szovjet éttermekben nem volt túl magas a szolgáltatás színvonala. Az Uzsgorodban milyen volt?*

– Egy nyugati étteremmel biztosan nem lehet összehasonlítani az Uzsgorod Szállóét, de a mi akkori viszonyaink között jó volt. Kiemelt hely volt, ami azt jelenti, hogy jobb volt az ellátása is. A környék falvainak magyar fiatalemberai dolgoztak ott. Nem mondom, hogy a vendéglátás a vérükben volt, de jobban ment nekik, mint egy hegyvidékről odakerült pincérlánykának, akinek tényleg fogalma sem volt viselkedésről, stílusról, arról, hogy valaminek meg lehet s meg is kell adni a módját. Természetesen folyt a vendégek kizsebelése is. A szokásos trükkök, más bort adtak el, mint amit meghirdettek, az ár nagysága rögzített, az adag ellenben csökkentett... Ilyesmik. Jól kerestek. Én is, holott csak tanuló voltam, de addig nem észlelt gazdagsághoz jutottam. Sok pénzem volt. Már nem is gyalog jártam, hanem taxival, ha elmentem valakinek udvarolni, akkor a taxi addig várt, amíg nem végeztem. És nem otthon borotválkoztam, hanem fodrásznál. Így szépecskén el is ment az a

pénz, semmit se takarítottam meg. Azután átmentem a Szputnyikhoz, ott folytattam a munkát, ott ismerkedtem meg az első feleségemmel, és áttelepültem Magyarországra.

– *A Szputnyiknál csoportokat vittél Szovjetunó-szerte?*

– Magyarországi csoportokat. Ők megérkeztek vonattal, én Csapon fölszálltam. Ez volt az egyik változat. A másik meg, hogy repülővel jöttek, és én odamentem eléjük Moszkvába vagy Kijevbe. Általában Moszkvában kellett őket várni.

– *De hát Moszkvában téged is vezetni kellett, nem?*

– Amikor először indultam útnak, akkor valahogy az a képzet élt bennem, hogy Moszkva tulajdonképpen csak egy fikció, tehát nem is létezik, csak mondják, hogy van. Egy nem létező városban hogyan fogok eljutni a szállodába? Ez volt a kérdés. De aztán hamar megtanultam.

– *Megérkeztél Moszkvába, kimentél a repülőtérre?*

– Először elmentem a szállodába, ott volt a Szputnyik utazási iroda, amelynek magyarországi partnere az Express Ifjúsági és Diák Utazási Iroda²¹ volt. A Szputnyik irodán felszereltek csekk-könyvvvel, programmal, névsorral, és mentünk ki busszal a repülőtérre. Jött a csoport. Nem nagyon engedték el magukat. Péterváron, vagyis Leningrádban, a cárok temetkezési helyén megengedtem egy poént magamnak, I. Sándor sírjánál azt mondtam, itt nyugszik

²¹ Az Express a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának vállalata volt, kül- és belföldi utazásokat szervezett, az 1980-as évek elején már tízezer férőhelyes belföldi szálláshely-kapacitással működött; nemcsak Budapesten, hanem minden megyeszékhelyen is volt irodája. (A KISZ nagy vagyont birtokolt. Tulajdonosa volt a többi között az Ifjúsági Lapkiadó Vállalatnak; az Ezeremester Úttörő és Ifjúsági Kereskedelmi Vállalatnak, amely boltjaiban a mozgalmi élethez szükséges holmikat, barkácscikkeket, turistafelszerelést árusított. Az övé volt a KISZ Központi Művészegyüttese, amelynek keretében működött a KISZ Központi Énekkara, a KISZ- és Úttörőtánckar, az Új Zenei Stúdió, az Ifjú Gárda Fúvószenekara, a Rajkó Zenekar, irodalmi színpadok, egyetemi énekkarok, kamarazenekarok... A Mozgó Világ 1971-től napvilágot látott első füzetének megjelentetésére... a KISZ Központi Bizottsága és a Fiatal Írók Munkaközössége” adott megbízást, az 1975-ben indult folyóirat lapgazdaja pedig 1981 nyaráig a KISZ KB volt. Többnyire a KISZ vállalatai nevelték ki a mai pénzügyi elit jelentős részét és az MSZP prominenseit.)

a mi nagy barátunk, aki vérbe tiporta a szabadságharcunkat. Nem kísérté derű a megnyilvánulásomat, a csoportvezető szólt is, hogy ne beszéljek így, ő még nem hallott szovjet idegenvezetőt így beszélni. Óvatosak voltak. Abban nem, hogy rettenetesen be ne rúgjanak, de egyébként igen. Meg nem is volt célszerű, hogy megnyíljanak. Én végül is akárki lehettem volna, ott előttem ne nyíljanak meg. Illetve volt egy eset! Egy salgótarjáni csoport érkezett, egy magas rangú ottani pártfunkcionáriussal. Fogadta őt a moszkvai pártfőiskolán tanuló magyar barátja, és együtt elmentünk vacsorázni. A salgótarjáni pártember eléggé nyíltan beszélt ötvenhatról, és még én is adtam alá a lovat. Aztán a pártfőiskolás elvtárs figyelmeztette a barátját, hogy így nem beszélünk. Előfordultak bumfordi esetek is. Valahogy szóba került az étkezés, mondtam, hogy otthon szoktunk töltött káposztát enni, és valaki nagyon elcsodálkozott, hogyhogy töltött káposztát? Hát nem a Szovjetunióban élünk? Tehát nem volt fogalma arról, hogy hol van Kárpátalja, hogy ott magyarok élnek...

– *Ment a csencselés?*

– Farmerokat hoztak, hogy eladják, de én abban nem vettem részt. Nők is jöttek a csoportokkal, mindig kialakult valami románc. Mi tagadás, az egyik románcból a másikba estem, szomorú is lettem néha, hogy már megint elmentek.

– *Emlegettél egyszer egy Bumbaras²² nevű kollégát. Ő ki volt?*

– Orosz zsidó volt, nagyon hangulatos figura a moszkvai Szputnyik-irodában. Bumbaras a beceneve volt, én már így ismertem meg. Mindenki Bumbarasnak emlegette, rég elfelejtve, hogy igazi neve is volna. Egyszer ő maga mesélte, hogy fegyelmet kapott, s az iratot Bumbaras elvtársnak címezték, aki azt fegyelmezetten át is vette. Különben Vologya volt a neve, én tudtam. A piros lámpánál is képes volt kiugrani az autóból és csinálni egy jó üzletet. Ennek ellenére sem szerette a nagyvárost. Azt mondta, ha szívé-

²² Szemjon Bumbaras: Arkagyij Gajdar egyik kisregénye főszereplőjének a neve, Švejk típusú orosz figura. Együgyű, naiv férfi, aki az első világháború után osztrák fogságból tér vissza falujába, ahol több kalandot kényszerül átélni, mint a háborúban: hol a vörösök, hol a fehérek foglalják el a falut, hol meg valamilyen banda teszi rájuk a kezét. Bumbaras neve akkor vált fogalommal, amikor a kisregényből zenés filmkomédia készült, amelyben Valerij Zolotuhin formálta meg az alakját. 1991-ben az új Összoroszországi Komszomol Szövetség indított Bumbaras címmel lapot.

lyes embereket akar látni, mindig elmegy Közép-Ázsiába vagy Szibériába. Ott sokkal igazabb emberek élnek, s neki a velük való találkozás az igazi felüdülés.

– *Be is jártad a Szovjetuniót?*

– Az orosz nagyvárosok, Moszkva, Leningrád, Kijev, Kazany... Szibéria, a Volga, a Kaukázus... Ezeket mind láttam, noha nem sokáig tartott az idegenvezetés, 1975-ben megismerkedtem az első feleségemmel, komolyan szóba került a házasság, és emiatt ott kellett hagynom az irodát. Nem illett bele a Szputnyik profiljába, hogy én ott megnősüljek. Kihasznlom, hogy külföldiekhez tudok közel kerülni! Tajtékozott a főnök, hogy lelő. Bizalmi állásnak számított a Szputnyik, volt aki komolyan vette, én azért annyira nem. De nem lehetett külföldivel csak úgy házasságot kötni. Emlékszem, a kitelepülésem előtt mindenféle sétálópapírral mászkáltam ide-oda. El kellett számolni, mielőtt távoztam az országból. Volt egy eléggé csúnya és szájszagú orosz filológus évfolyamtársnőm, aki ekkor már a fehér házban dolgozott Ungváron. Hozzá is el kellett sétálnom, és megfeddett, amiért nem találtam magamnak feleséget egy olyan hatalmas országban, mint a Szovjetunió. Önmagát nem ajánlotta... Hová kellett elmennem a sétálópapírral? A pártbizottságra, nyilván a Komszomol-ügyek miatt. A kiegészítő parancsnokságra, ott azt mondta a tiszt, eléggé nyeglén: „Hát, akkor menj a saját hazádba!” Azt válaszoltam neki, hogy az én felmenőim itt vannak eltemetve, nekem itt a hazám, de az ilyen megjegyzéseket akkor már nem követte megtorlás. Ne feledkezzünk meg arról se, hogy korábban a hozzám hasonló kitelepülőket még simán lehazaáruolták. A munkahelyemen is mindennel el kellett számolni, a házkezelőségen is... Amikor együtt volt az összes papír, mindet leadtam a belügyminisztérium valamilyen helyi kirendeltségén, ahová be is hívtak. Akkor egy kicsit meg is szeppenhettem, mert egy olyan régi cimborát találtam ott, egy ukrán fiút, akivel diákkorunkban egyszer jól kitoltunk. Együtt dolgoztunk valahol, és éjszaka álmában viccből bekentük egy tubus fokhagymával. Gondoltam, hogy na, most ez itt elintézi engem. De nem, előzékeny volt, még segítette is a dolgom. 1976-ban kötöttünk házasságot Ungváron, a volt feleségem fürge volt, újságíró a Kelet-Magyarországnál, és tudta mozgatni az ügyet, ennek köszönhetően hamar át is költöztem. Ugyanaz év júliusának végén már Magyarországon voltam. A házasságunkból egy fiunk született, Attila.

– *Előtte már jártál Magyarországon?*

– Egyszer, még az egyetemi évek alatt. A nyíregyházi főiskolával szerveztek csereakciót. Abban az időben már szimatoltak utánam is a Fodó Sándorral való intenzív összejárás miatt. Akkor már alaposan megfigyelt kör volt a miénk. Felkerültem ugyan a Magyarországra utazók listájára, de az utolsó pillanatban le akartak szedni róla. Keresett a dékán, és ki akart emelni az utazó állományból. Szerencsére nem talált meg, Fodor Gézától kérdezte, hogy elutaztam-e már. Géza azt mondta, tudatosan, hogy igen, és ezzel megúsztam. Akkor hoztam is kéziratot Magyarországra. S. Benedek András tanulmányát 1848-ról, ami nem volt kockázat nélküli. És szóbeli üzenetet hoztam arról, hogy hol is tart az aláírásgyűjtés, hogyan alakul a beadvány sorsa. A nyelvészprofesszor, akinek az üzenetet át kellett volna adnom, Fodó Sándor, mondjuk így, „jó barátja”, nem volt hajlandó négy szemközt beszélni velem. Azt mondta, hogy beszéljünk az ungvári kísérő tanárnő, Horváth Kati jelenlétében. Én így is elmondtam az üzenetet. Naiv voltam, azt gondoltam, hogy missziót teljesítek. Horváth tanárnő megörült az infónak... Én meg mehettem katonának. Később megtudtam, hogy ez a nyelvészprofesszor megkapta a beadvány szövegét is, és azonnal bevitte a nyíregyházi rendőrségre. Sok év múltán megfordultam a nyíregyházi főiskolán, beszélgettem tanárokkal, s mondták, hogy iszonyúan tele volt a nyíregyházi főiskola is besúgókkal. Sok mindent láttam azóta, s csak annyit mondanék, nagyon nem szép, ha egy felnőtt visszaél egy gyerek naivitásával.

– *A csereakcióval csak Nyíregyházáig jutottál el?*

– Elhoztak bennünket Budapestre meg Debrecenbe, szép és emlékezetes volt. Annak ellenére is, hogy civil kapcsolatokat nem tudtunk létesíteni. A KISZ-titkárral vagy annak helyettesével lehetett beszélgetni, de nekünk az is újdonság volt. Nekem legalábbis az volt, hogy itt egy kicsit másképpen használták a frazeológiát. Ennek hatására abszolút kinyíltam.

– *A meghonosodás meddig tartott?*

– Az átköltözésem után négy évig még szovjet állampolgár maradtam. Akkor kellett felgyorsítanom az eseményeket, amikor már válófélben voltunk, mert eléggé kiszolgáltatottnak éreztem magamat. Azt hittem, hogy nem is

tudok elköltözni Nyíregyházáról, mintha röghöz kötöttek volna. Politika-
ilag még az is a hátrányomra szolgált, hogy a Szovjetunióból jöttem. Mert
úgy tették föl a kérdést, hogy miért jöttem el onnan. A földi paradicsomból!
A másik hátrány az volt, hogy nekem itt semmilyen kapcsolatom nem lé-
tezett. Illetve voltak kapcsolataim, de nem a megfelelőek. Olyan emberek-
kel barátkoztam, akik nem tudtak segíteni rajtam. Akkoriban már beszólt
az életembe a III/III-as ügyosztály is, még Nyíregyházán kezdték. Amitől
elégké kockázatos lett ott az élet. Géppel leírtam ugyanis Fábry Zoltánnak
A vádlott megszólal című nagy pamfletjét, amely 1968-ban Pozsonyban je-
lent meg. A megyei könyvtárból vettem ki a könyvet, és nem akartam el-
lopni. A másolatot a volt feleségem sajnos bevitte a rendőrségre. Bosszúból.
Osztoznunk kellett a közös lakáson, szabadulni akart tőlem, s mindent el-
követett annak érdekében, hogy ellehetetlenítsen. A magánlevelezésemet
is bevitte a rendőrségre, így kerültem a III/III látókörébe. Fenyegetőztek,
hogy ki fognak toloncolni az országból. Volt egy fiatalabb rendőr, akit népi
táncosként ismertem, ő nem mondott ilyeneket, de az idősebbik kollégája
goromba volt. Ordítózott, s valódi politikai gyűlölet áradt belőle, amikor
velem beszélt. És az ügyosztály aprólékos munkatársai elkezdtek kiszorí-
tani mindenből. Munkát kerestem egy kültelki művelődési házban? Nincs
hely! Pedig tudtam, hogy van. Oroszt és magyart tanítottam egy újfahér-
tői iskolában, az orosztanításra nem volt semmilyen szakképzettségem.
Orosz műszaki fordító voltam valami gyárban, azután dolgoztam a me-
gyei moziüzemi vállalatnál, ahol archív filmklubokkal kellett foglalkoznom.
Majd a Béke mozi igazgattam, de onnan is távoztam, mert szabadságot
akartam kivenni, s a főnökség csak úgy adott szabadságot, hogyha egyúttal
fel is mondok. Felmondtam, és ott maradtam vagy négy hónapig munka
nélkül. Úgy éreztem, hogy bele akarnak valamibe szorítani. Hogy ne legyen
munkám, és megfogható legyek.

– *A kmk-val? Így hívták a közveszélyes munkakerülést, ami büntető eljárást vont
maga után: rendőrség, bíróság, börtön, jobbik esetben csak felfüggesztett.*

– Az állampolgársági ügyemet nagyon nagy erőbedobással intéztem, a ve-
szélyérzet igen fűrgévé tett, s mihelyt magyar állampolgár lettem, azonnal
Budapestre költöztem. Egy vályogból épült, L alakú, régi sváb ház egy ré-
szét vettem meg Budaörsön. Arra teltett. Abban laktunk, két öregasszony
az első traktusban, én meg a későbbi, a második feleségem, aki Csehszlová-
kiából települt át, hátul. Vécé az udvaron, sár volt, de jól éreztük magunkat.

A Deák Ferenc utcában volt ez a ház, az árát lendületesen fölvertem, amikor
megvettem. Úgy számoltam ki, hogy százötezer forintot tudok érte fizetni.
Rögzült bennem a százötezer. És amikor elmentünk az ügyvédhez, hogy
megbeszéljük az adásvételt a tulajdonossal, ő azt mondta, hogy százezer.
Én meg rávágtam, hogy százötezer! És ennyiért vettem meg, 1984-ben. Sok
pénz volt akkoriban. Úgy jutottam hozzá, hogy Nyíregyházán, mielőtt el-
váltunk volna, kaptunk egy, akkor így mondták, tanácsi lakást. Amelyből
nem sikerült engem kiédesgetni, noha volt olyan kísérlet, hogy inkább men-
jek el, amire azonban nem voltam hajlandó. És ez a pénz volt a lelépésből
rám eső rész. Mintegy négyszázezer forintot érhetett a nyíregyházi panel-
lakás. És amit sikerült beszédni érte, azon a pénzen megosztottunk. Buda-
örsön S. Benedek András segített az újjáépítésben. Ő egyébként, ahogyan
Balla Gyula²³ is, szintúgy házasságkötés révén költözhetett Magyarorszá-
ra. Gyula a magyarországi feleségével egyszer el is látogatott Kárpátaljára.
A feleség kezdeményezésére, mert ő volt az, aki bátrabban kezelte a szovjet
tabukat, néhányan Ungváron egy éjszaka megkoszorúztuk Petőfi Sándor
emléktábláját, az egykori Fekete Sas vendéglő helyén, a valahai Kossuth
téren, a volt Masaryk téren, a későbbi Sztálin téren, akkor éppen Újraegye-
sülés terének hívták, annak emlékére, hogy Kárpátalja 1944 novemberében
„újraegyesült” Szovjet-Ukrajnával. Ez a mai Petőfi tér. Merész dolog volt
Petőfi tábláját megkoszorúzni, és elég nehéz volt kivitelezni is. Föl kellett
mászni oda, vagyis létrával kellett ott éjnek idején megjelenni. Elhelyez-
tük a nemzetiszín koszorút, s talán odatettük a táblát is: aláaknázva. De
ezt inkább már csak hozzágondoltuk, Alekszandr Fagyjev²⁴ *Az ifjú gárda*
című regényéből, amelyben az ifjú partizánok ilyen feliratokkal ijesztik el a
megszállókat. Gyuláék később sajnos elváltak. Erőteljesen baloldali érzel-
mű, zsidó leány volt a felesége, Gyula meg református, s nem tudtak végleg
összehangolódni. Arra, hogy hogyan ismerkedtek meg, nem emlékszem.
Még egyetemista volt a leendő feleség, s valami diákutaztatás keretében ér-
kezett Kárpátaljára. Úgy gondolom, biztosra vehetjük, hogy nem az áttele-

²³ Balla Gyula (Eszeny, 1948. december 8. – Budapest, 2000. június 10.) költő, irodalom-
és művelődéstörténész. Csapon érettségizett 1966-ban, majd az ungvári egyetemre járt.
1970-ben Budapestre települt, 1973-ban magyar szakos tanári oklevelet szerzett az
ELTE-n. Dolgozott az Állami Gorkij Könyvtárban, az MTA kelet-európai irodalmak
tanszéki kutatócsoportjánál, az OSZK magyarságkutató csoportjánál, majd az 1989-
ben ebből szerveződött Magyarságkutató Intézetben. Önálló kötete: *Az Ung partjától a
Szabad Európa Rádióig. Beszélgetés Skultéty Csabával*, Ungvár–Budapest, 1992.

²⁴ Alekszandr Fagyjev (1901–1956) szovjet-orosz író, az SZKP KB, a Béke Világ tanács-
tagja, a szocialista realizmus prominense. Öngyilkos lett.

pülés céljából házasodtak össze. A korszaknak az a sajátossága, hogy volt érdekházasság, ezeket a köröket nem érintette. De visszatérve Budaörsre és a tatározásra, ki kellett javítani a falakat, meszelni kellett, s munkaideje egy részét Béni erre áldozta. Délben kiment a Gorkij könyvtárból, és eldolgozott Budaörsön. Egyszer azzal fogadott, amikor úgymond, hazaértem, hogy talált a falban egy békát, amit eltett nekem üvegben, hogy lássam, hol lakom. Szép, megtermett béka volt. Hát ez volt Budaörs. Meglehet, értékes volna a mi kis házrészünk ma már, az ország leggazdagabb kisvárosában... Így siklottam ki a nyíregyháziak markából. Budaörsön laktam, Pesten, a Molnár utcában, az Állami Gorkij Könyvtárban kaptam munkát. Ma Országos Idegennyelvű Könyvtár a neve. S. Benedek András már ott dolgozott, az ő közbenjárására vettek föl a folyóiratosztályra. Tóth Gyula²⁵ volt az igazgató, kitűnő hadtörténész és hívő bolsevik. E kettő jellemezte. Volt a Gorkijban egy igen érdekes osztály, amelyet nemzetiségi osztálynak hívtak, ott dolgozott például Joó Rudolf. A korabeli Fidesz egy része onnan indult: Rockenbauer Zoltán, Bárány Anzelm, Tirts Tamás... Érdekes szellemű intézmény volt, nagyon gazdag állománnyal, meg lehetett ott találni mindenféle, úgynevezett zárt irodalmat vagy tiltott irodalmat. Akkoriban ez nem szűrt szemet, csak később gondoltam utána, milyen érdekes, hogy ezt az osztályt, ahol sok orosz nyelvű nyugati kiadványt is tároltak, orosz nők vezették. Magyar katonákhoz mentek feleségül, tisztetekhez, akik kint tanultak, és egytől egyig a szovjet feleségek vigyázták ezt a helyet. A nemzetiségi osztály azért lett kitalálva, hogy a magyarországi nemzetiségeket kutassa, de emellett nagyon finoman lehetett érinteni a határon túli magyarok ügyét is.

– *A Molnár utcai intézményben jelentős volt a fogyasztás. Hova jártatok le?*

– A Fregattba, ott van az utcában. Ott indult a nap. Fél kilenc körül mi már ott is voltunk. Egy felessel meg egy sörrel alapoztuk meg a napot. S. Benedek András volt az irányító, és a néhai Balla Gyula.

²⁵ Tóth Gyula (Budapest, 1928. Június 27.), történész, kritikus. 1950-ben az ELTE-n szerzett latin–történelem szakos diplomát. 1951-től a Hadtörténelmi Intézet munkatársa. 1957-től általános, majd középiskolai tanár. 1961-től a Művelődésügyi Minisztériumban a Kiadói Főigazgatóságon dolgozott, később az irodalmi, sajtó- és tájékoztatási főosztály vezetője volt, innen került a Gorkij könyvtárba igazgatónak, ahol nyugdíjazásáig dolgozott. 1985-ben Lukács-emlékéremmel tüntették ki.

– *Mindketten fiatalon, idő előtt haltak meg. Nehéz volt beilleszkedni a magyarországi magyarok közé? Az áttelepültek közé ugyanis nehéz volt. Ismertem Bénit, ismertem Gyulát. Nagyon kíváncsi voltam rájuk, próbáltam velük barátkozni. Nem igazán sikerült. Balla Gyula egészen zárkózott volt, hozzá lehetetlen volt közel kerülni. Bénivel jobban együtt lehetett működni.*

– Gyuláról azt beszélik, hogy volt valami depressziója, már betegség szintjén ki volt benne fejlődve. Ami pedig Bénit jellemezte, az a folyamatos úzottság volt, aminek meg is volt az alapja. Itt se találta meg a helyét. Bénivel, sajnos, ment a mindennapi alkoholizálás. Ettől akkor nem lehetett eltántorítani. De így sem tudott feloldódni. Közülünk szerintem S. Benedek András volt az, akit követett a szovjet titkosszolgálat, ő nem nagyon publikálhatott Kárpát-aljáról. Holott ahhoz értett, azt szerette volna csinálni! Fordítani fordíthatott, rá is kényszerült erre a megélhetés miatt, de biztosan szívesebben írt volna mást. Azonban, úgy gondolom, megmondták neki, hogy ne foglalkozzon Kárpátaljával. Nem volt a helyén. Nem a saját életét élte. Ő se. Később beszélt is arról, hogy nem hagyják. Ha nem is sokat, de beszélt erről. Nekem is vannak kellemetlen emlékeim. A III/III utánam jött Budaörsre is, és megkeresett a Gorkij könyvtárban is. Akkor én is nagyon ideges voltam. Csak ezek már amolyan kulturált fickók voltak, de már tudtam, hogy mi a tét, hogy mit akarnak. Vagy kétszer találkozni kellett velük, ami eléggé nyugtalanított. Aztán békén hagytak.

– *Hogyan kerestek meg?*

– Először Budaörsre jöttek, de nem voltam otthon, a feleségemmel találkoztak. Ezután bejöttek a könyvtárba. Fölüzentek a portáról, hogy várnak lenn. Ketten jöttek. Elég váratlanul. A kolléga, aki hozta a hírt, sápadt volt, ő már sejthette, hogy kik azok. Csak rájuk kellett nézni... Éppen csak sapka nem volt a fejükön. Tapasztaltabb, pláne pesti ember már felismerte őket. Akkoriban is aktuális volt már Duray Miklós ügye, és tudták, hogy én járok Csehszlovákiába. Ez keltette fel az érdeklődésüket. Mondták, hogy a Duray-ügyet nem úgy kellene megoldani. Másképpen kellene! Én azonban nem kérdeztem meg, hogyan. A második – ma már volt – feleségem együtt dolgozott Duray Miklóssal a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságában, amelyet Duray 1978-ban alapított. Előfordult, hogy én is találkoztam Durayval. Ez mindig a munkahelyén történt, az otthonában nem jártam. Egyszer le is kaptak Pozsonyban. A volt feleségem telefonon megbeszélt Miklóssal egy

találkozót, nekem még maradt időm, kimentem hát Dévénybe, ahol elfogott a csehszlovák határőrség. Leszálltam a buszról, valószínűleg már kaphattak drótot, hogy megyek, leszálltam, és vizeltem egyet, mert kellett, utána szorgalmasan megnéztem a húszméterenként elhelyezett „Pozor hraničné pásmo”²⁶ feliratokat, visszaszálltam a buszra, de leszedtek róla.

– Ott a Duna a határ.

– Igen, a Duna. Itt van Dévény vára, és a túlsó part már Ausztria. De én az innső parton voltam, úgyhogy elvittek a határőrök, és ott tartottak egy kicsit. Ez a lényeg. Várakoztattak, már el akartam jönni, de az útlevelem náluk volt. Ugyanis először nem az épületben helyeztek el, hanem ott ültem kinn a határőrsintézmény lócáján. Amikor el akartam menni, szóltak, hogy nem lehet. Menjek be! Bevittek, várni kellett a parancsnokra. Be akartak tenni egy cellába, de nem járultam hozzá, végül azt a köztes megoldást választottuk, hogy leültem a küszöbön. Egy füleki származású katona vigyázott rám, aki tudott magyarul. Annyi mindent megtudtam a határőrösről, ha kém lettem volna, kiválóan hasznosíthattam volna. Hányan vannak, milyen lapokat járatnak, ki a parancsnok. A parancsnok is tudott magyarul, mert a felesége magyar volt. Még ezt is meg lehetett tudni... Aztán végre megjött a parancsnok, és kezdődött a szokásos kihallgatás. Nem volt durva, csak nem volt barátságos. Ki kellett a tárcámat üríteni, vagyis megmutatni, hogy mi van benne. És volt benne egy csekk a tartásdíjra, mire ő megszólalt, „jóindulattal”, hogy de ugye, biztos nem fizette be a részletet. Meg egy kicsit buta is volt, mert azt mondta, mint Švejk, hogy ha lett volna fényképezőgépe, akkor biztos fényképezett is volna! Mármost hogy a „Pozor hraničné pásmo” feliratokat. Azt válaszoltam, hogy Dévényt akartam látni, mert olvastam Ady Endre versét. Vereckén már jártam, itt még nem, ezért jöttem. Mire megkérdezte, hogy kicsoda ez az Ady Endre. Úgy tűnt, azt gondolja, hogy Ady Endre még él, majdnem elkérte a lakcímét.

– Be akartak tenni egy cellába, de nem mentél be. Beletörődtek?

– Beletörődtek, igen. Mégiscsak idegen állampolgár voltam, valószínűleg emiatt nem lehetett túlságosan erőszakoskodni velem. És eléggé határozottan viselkedtem. Engem az ilyen helyzetek felbosszantanak, ilyenkor határo-

²⁶ Vigyázat, határsáv!

zott vagyok. Nem hagyom magam. Miután pedig mindent megbeszéltünk, szélnek eresztettek anélkül, hogy jegyzőkönyvet vettek volna föl. Két-három órát üldögéltem náluk. Utána elmondtam Dusza Pistának,²⁷ hogy mi történt, ő felindult lett, meg akarta írni az esetet az Új Szóba, de aztán mégse írta meg. Persze hogy nem.

– A pesti III/III-at hogy sikerült lerázni?

– Ők bizonyára Nyíregyházáról is kaptak drótot, hogy itt vagyok, ismerkedjenek meg velem. Informálódni mindenképpen szerettek volna, s talán beszervezni is, de látták, hogy egyik se megy, erre abbahagyták az érdeklődést. Most, hogy egy kicsit többet tudok már róluk, a finomságokat is fel lehet idézni. Aki azt mondta, hogy ő hadnagy, Hargitainak nevezte magát. Szép név, egy hazafi keble biztosan megmozdul, ha hallja. Mindegyikük megpróbált a nemzeti érzelmekre hatni, miközben a magyar érdekek ellen dolgoztak. Még Nyíregyházán esett meg, hogy az ottani III/III-as, amikor látta, hogy nem állok kötélnek, és nem akarok mondani semmit, kifakadt, és nagyot sóhajtván mondta: „Hát én is magyar vagyok!”

– A Csehszlovákiából áttelepült feleségeddel meddig laktatok Budaörsön?

– Vagy másfél évig, már házasként, aztán elköltöztünk a hetedik kerületi Garay utcába.

– A pesti Csikágóba...

– Az egyik kolléganő fedezett föl ott egy gyorsan eladó lakást, amit már házaspárként megvettünk. Marci fiam 1987-ben már oda született. Később született egy húga is, Anna. Mindketten nagyon gyakran megfordultak Szlovákiában is, Kárpátalján is, és sok ismeretük van a határon túli magyarokra vonatkozóan. Nem volt direkt ráhatás vagy családi agitálás, hanem így nevelkedtek. Családostul bekerültünk abba a kisebbségi mozgalomba, ami a Fidesz környékén bontakozott ki. Elkezdődtek a bálványosi, a tusnádfürdői táborozások, később a kárpátaljaiak is, a gyerekeknek jönniük kellett velünk, apai ágról ugyanis egyáltalán nem voltak nagyszülők, az anyai ágról a nagy-

²⁷ Dusza István (Gömörhorka, 1951. április 12. – Pozsony, 2002. január 9.) szlovákiai magyar író, újságíró. Az Új Szó szerkesztője, főmunkatársa, élete utolsó évében szabadfoglalkozású újságíró. Több könyv szerzője.

szülők Felvidéken laktak, Léva és Ipolyság között. A gyerekek belenőttek az ismeretekbe. Marci Kárpátalját különösen kedveli. Arra büszke is vagyok, hogy egyszer, még gimnazisták voltak, végzősök, Sátoraljaújhelytől elbicikliztek Vereckére.

– *Térjünk vissza a társadalmi szolidaritásra. Az anyaországi magyar társadalomban mennyi segítőkészséget tapasztaltál?*

– Amikor 1976 nyarán áttelepültem, a határon túli magyarok átjövetele még eléggé unikális dolog volt. Nem jelentek meg olyan tömegek a határon túlról, mint később, például a Ceaușescu-korszak végidején vagy a délszláv háború kitörése után. Hogy honnan jöttem és hogy hol vagyok, ezt a két ténytet úgy kezeltem, hogy se nem érdem, se nem hátrány. Az első feleségem nyíregyházi volt, ő ott beágyazódott. Újságíró volt a helyi lapnál, voltak kapcsolatai. Azok a kapcsolatok nagyjából engem is elfogadtak, bár azért nem egészen úgy gondolkodtam, mint egy korabeli megyei lap szerkesztőségének a munkatársai, de nem voltak problémáink. Az ő kollégáival viszonylag jó volt a kapcsolatom. Kerestem más kapcsolatokat is, meg rám találtak más kapcsolatok is, és azok is nagyon jók voltak. Az egyik munkahelyem akkor a Megyei Moziüzemi Vállalat volt, akkoriban működtek archív filmklubok, amelyeket én láttam el filmekkel. Főleg a gimnáziumokat, de a települések moziját is. Ez egyrészt azért volt előnyös, mert sok olyan filmet megnézhettem Budapesten, a Filmtudományi Intézetben, ami a forgalomban nem került be. Másrészt meg a klubvezetőkkel, mozivezetőkkel tartottam a kapcsolatot, az is jó volt. Egyikükről-másikukról később kiderült, hogy bérbesúgó volt. De mindegy, a diákok meg a felnőtt nézők számára, akik láthatták ezeket a filmeket, mindenképpen tanulságos volt. A megye irodalmi közléte is befogadott, Ratkó Józsefnek is barátja lehettem. Tehát egészen otthonosan éreztem magam. Kijártam Ratkó Jóska-hoz Nagykállóba, a Balkányi úton lakott egy nagy házban, egyszer, amikor betoppantam, pesti vendégei voltak, s egy holland rendszámú autó állt a ház előtt. Volt élet! Én fáziskéséssel érkeztem, mert ők már előrehaladtak a borozásban, s nekem utol kellett érnem őket. Ezek nagy élmények voltak. Jóska könyvtárigazgató volt, s valamilyen hivatalos esemény alkalmából találkoztam vele először. Nagy szorongás volt bennem, mert abban az időben egy hivatalos személyt elvtársnak kellett szólítani. De éreztem, hogy a Ratkó elvtárs, az nem lesz jó! Azonban tegeznem sem lehetett, a korkülönbség, a tekintély miatt én nem kezdeményezhettem ezt. Végül Jóska oldotta meg

a dolgot, nagyon elegánsan. Később én elköltöztem Budapestre, s utoljára Ungvárra menet találkoztam vele a záhonyi határon, véletlenül. Azután jött a hír, hogy meghalt. Egy kicsit olyan volt, mintha apám halt volna meg. Elmentem a temetésére is Nagykállóba. Külön tragédia, hogy Attila nevű fia meghalt leukémiában tizenvalahány évesen. És láttam, hogy az apát ez borzasztóan megrendítette. Én nem tudtam mit kezdeni ilyen nagy gyászszal, nem éreztem annak a súlyát, milyen az, ha valakinek a gyermeke hal meg. Elég sután kondoleáltam. Szörnyű volt. Azután odatemetették Jóska-t is a fia, Attila mellé.

– *Budapestről nézve úgy látszott, hogy Szabolcs-Szatmár megyének és Nyíregyházának több lehetősége van arra, hogy Kárpátaljával kapcsolatokat tartson, mint Magyarország más megyéinek és városainak. Így volt?*

– Ezek elsősorban protokolláris kapcsolatok voltak. A megyei párt- és tanácsi vezetők találkoztak egymással rituálisan. Ott volt Beregsurányban a Barátság Almáskert. Amikor arra járok, még ma is látom a maradványait az egykori drúzsbakertnek. A dolgozók, a kolhoz- és téesztagok leszedték ott az almát, szüreteltek egyet, mosolyogtak, fényképezkedtek, s azután visszaállt az átléphetetlen határ. A kárpátaljai közmagyarok, mielőtt átjöhettek volna, kioktatásban részesültek, hogyan kell viselkedni, mit szabad mondani... De közmagyarok nem nagyon jöhettek át, inkább csak a kiválasztottak. Ilyenkor többnyire csoportos útlevelet használtak, nagy lista, azon mindenkinek a fényképe, a neve. A szovjet–magyar barátság határ menti mozgalmá nem volt eleven dolog. A köznépet nem érintette. Sokan tudnának mesélni, a sajtósok például, hogy mi volt a sajtókapcsolat. Óriási, kölcsönös berúgások egyik vagy másik térfélen, de élő kapcsolat nem volt. Már Nyíregyházán laktam, amikor egyszer én magam is tolmácsoltam egy szakszervezeti találkozón, pénzkereset céljából. Amikor felkértek, azt is mondták, ez bizalmi dolog, amit ott hallok, titok. Nem mondták, hogy államtitok, de nem beszélünk róla, kész. Eltöltöttünk három vagy négy napot együtt ezzel a delegációval, Ungvárról jöttek, szakszervezetisek. Folyton azon töprengtem, hogy mi lehet a titkuk. Mert semmi titkos nem hangzott el azon kívül, hogy milyen exkluzív vásárlásra vitték el a szovjet elvtársat valahová, ahol ingyen kapta a cipőt. Vagy vadászatra invitálta az ottani szakszervezeti vezető a vendégét. Vagy az volt-e a titok, hogy a szakszervezeti elvtárs, nem mondom a nevét, már reggel nyolckor kezelhetetlen volt, annyira be volt rúgva. Ilyen titkok voltak ott. Körülbelül ennyi volt az

érintkezésem az akkori hivatalossággal. Emlékszem, a nyíregyházi televízióban láttam, hogy Balla László, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője megérkezett hivatalos látogatásra nyíregyházi kollégájához, Kopka Jánoshoz, a Kelet-Magyarország főszerkesztőjéhez, és a képernyőn azt láttuk, hogy a két magyar orosz tolmácsra keresztül érintkezik egymással. Balla László csakis oroszul szólalt meg, a tolmács lefordította magyarra, Kopka János magyarul válaszol, eközben Balla László érdeklődéssel néz a tolmácsra, várva, hogy az ismeretlen, különös hangzású nyelven elmondottakat a tolmács oroszra fordítsa, s amikor ez megtörténik, felcsillan a szeme, agá, szakazála voróná!²⁸ Értem. És oroszul válaszol.

– Érdekes, hogy az internacionalizmusba nem fért bele annyi, hogy a hatalmas Szovjetunió bölcs népeinek egy kis töredéke magyarul beszél. Ez Balla László Karlovics egyéni gyávaságához köthető, vagy pedig ukáz lehetett?

– Bármelyik. Akár ukáz is. De Balla Lászlónak nem kellett ahhoz ukáz, hogy teljesítsen. Pedig milyen érdekes lett volna, ha László Karlovics, ahogyan őt hívták, magyarul is megszólal a nyíregyházi tévében.

– Ha már újra szóba került, mondjuk el röviden, hogy amikor László Karlovics engem is följelentett, tiltakozott az ellen is, hogy őt László Karlovicsnak szólítsák a szerkesztőségben. Holott, alkalmazzuk csak az ő terminológiáját, minden „szovjet magyarnak” használnia kellett az apai nevet, az otcsesztvót is. Benne volt az igazolványában. Azt jelentette: Károly fia László.

– Kitalálták ennek a magyar változatát is, s a magyar elemi iskolában ennek a változatnak megfelelően kellett fölírni a füzetünkre a nevünket, „magyarul”. Én például így: Tóth István Istváné. Érdekes változat. Elrendelhetnék volna azt is, hogy így írjam: Sztjepan Sztjepanovics Tovt, hiszen Sztjepannak anyakönyveztek. Úgyhogy még ennek is örülni lehetett.

²⁸ Magyarul: „aha, mondta a varjú”. A kifejezés alighanem Aiszóposz (Kr. e. VI. század) A hollóról és rókáról című állatmeséjére vezethető vissza, amelyet magyarul már Heltai Gáspár (1510 k. – 1574 k.) fabulái között is olvashatunk. La Fontaine (1621–1695) is átvette. Oroszul Ivan Krilov (1769–1844) a verses állatmese, a básznya mestere dolgozta fel; Krilov verses meséjében nem holló, hanem varjú szerepel. E básznya nyelvileg könnyített, átírt változatát közölték a magyar iskolák orosz nyelvtankönyveiben: házi fogalmazásokat kellett írni belőle, magyarázatokat kellett írni hozzá – így kerülhetett a kifejezés a szűkebb magyar közbeszédbe, és jelentésköre is tágabb lett.

– A magyarok befogadókészségéről beszélgetve jutottunk el újra ehhez a kérdéskörhöz. Térjünk vissza eredeti témánkhoz, milyen tapasztalataid voltak?

– Jók. Gyorsan megtaláltam azt a közeget, amelyhez kötődhettem, és semmiféle oroszozás, pláne ukránzás meg ilyesmi nem fordult elő az életemben. Egyszer később, már rég itt Budapesten laktam, egy okmánycsere alkalmával figyeltem föl arra, hogy másképpen kezelnek. A rendszerváltás után és vagy húsz évvel az áttelepülésem után. Akkor egy kicsit leoroszoztak. Pedig jó munkahelyem is volt, a Teleki Intézet,²⁹ a magyarságkutató utóda, akár respektálhatták volna is. De inkább a másságot hangsúlyozták.

– A Kárpátaljához fűződő kapcsolatokban mikor következett be a rendszerváltás?

– A rendszerváltás előtt kétévenként lehetett szabályosan kiutazni a Szovjetunióba. Azt én mindig kihasználtam, és más módon is gondot fordítottam rá, hogy a kapcsolataim ne szakadjanak meg. Sokat leveleztünk. Fodó Sándor gyakran meglátogatott, amit nagyon becsültem benne. Előfordult, hogy én mentem tanítani Újfehértóra, elég korán hajnalban, ő jött Budapestről, és vette a fáradságot, leszállt a vonatról, és bejött hozzánk. Negyedórára. A kapcsolatok éltek, s 1991 decembere, a Szovjetunió széthullása után már sűrűn lehetett utazni. Az volt a nyitás, 1991 decembere.

– A nyitás havában derült ki a kárpátaljai magyarok érdekérvényesítő képességéről, hogy olyan csekély, hogy a magyar–ukrán alapszerződésről meg se kell kérdezni őket.

– 1991. december 6-án Moszkvából visszajövet az akkori miniszterelnök és a külügyminisztere aláírta az alapszerződést Ukrajnával is. Csak ism-

²⁹ A familiárisan Teleki Intézetként emlegetett Teleki László Alapítvány az 1985-ben létrehozott Magyarságkutató Intézet utódaként jött létre 1992-ben; 2007-ben egy kormányhatározattal jogutód nélkül megszüntették. Az alapítvány működtette a Külügyi Intézetet és a Közép-Európa Intézetet, valamint a Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatot. A Közép-Európa Intézetben belül működött a Dunatáj munkacsoport Molnár Gusztáv vezetésével. A Közép-Európa Intézet kutatási programjaival közép-európai összehasonlító társadalomtörténeti keretben értelmezte a kisebbségi problémákat, a kulturális örökség fogalmát és a nemzetépítés kérdéseit. Az alapítvány a külhoni magyar műemlékvédelem meghatározó programjait bonyolította le, az intézet a hazai és a külhoni magyar tudományos programoknak biztosított háttérrel.

telni tudom, a kárpátaljai magyarok, az érintettek megkérdezése nélkül. A történetek, a későbbi magyarázatok és a magyarázkodások nagy belpolitikai vitát robbantottak ki Magyarországon. Ez az esemény az egyik oka volt annak, hogy többek között az MDF is tönkrement. Hogy Kárpátalján nem lett nagyobb botrány, s hogy a hivatalos magyar–magyar kapcsolatokban, tehát a magyar kormány és a KMKSZ hivatalos kapcsolatában nem hagyott mély nyomot az alapszerződés-botrány, annak az az oka, hogy a kárpátaljai magyarok az akkori kormányt tekintették igazán partnerüknek, s így fogadták ezt az intézkedését is. De a meg hasonlottság érzésétől ez senkit nem óvott meg. Ez az ügy korán megmutatta azt is, amiről gyakran beszélnek, de amit ritkán vesznek komolyan, milyen nagy baj, ha gyenge a civil szféra. Későbbi példát is hozok, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola esetét. A főiskola léte vagy nem léte, fennmaradása, finanszírozása ne legyen kormányfüggő, mert 2010-ig nagyon vékonyan csordogált a támogatás. Egy ilyen főiskola finanszírozásának állandó tételként kellene beépülnie a magyar költségvetésbe, és abban minden évben megjelennie. Nem pedig azzal nyomasztani az egész tanári kart, hogy akkor a pályázaton nyerünk, avagy sem. Távlatosan kell gondolkodni. Ilyen intézményeket nem szabadna kitenni pártok és pártvezérek szeszélyeinek.

– *Miközben az ukrainai politikai változásoknak is ki van szolgáltatva a főiskola. Egy ilyen legyengült és legyengített kisebbségtől nem várható el, hogy minden irányban teljes erőbedobással küzdjön.*

– A főiskola magyarországi bekötődése azért is fontos, mert az ukrán állam egyáltalán nem ad támogatást a működtetésére. Vagy a magyar központi költségvetésből táplálkozik, vagy a magyar önkormányzatok támogatásából, ahogyan a termeinek felújításakor történt. De az ukrán állam mindezt semmit nem adott, pontosabban jelképes hozzájárulásai vannak, a fűtésszámlát olykor az ukrán állam fedezi. A hazai közmegegyezésre kellene alapozni ennek a rendkívül fontos intézménynek a létét.

– *Visszatérve a nyitás 1991. decemberi dátumára, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség már jóval korábban, 1989 februárjában megalakult.*

– Az a gorbacsovi enyhülés jele volt. Meg is jelentek ettől fogva a KMKSZ tisztségviselői a magyarországi közéletben. Gyakran járhattak Magyaror-

szágra, a magyar kormányzat is partnerként kezelte őket. Megindult eközben a határ menti élet is, főleg a csempészés. Sokkal nagyobb volt a mozgás, mint korábban, ez természetes. Azt tapasztaltam, hogy a kárpátaljaiak nem kerültek igazán a figyelem központjába. Ha Duray Miklós megérkezett Pozsonyból Budapestre, az újsághír volt. Ha Fodó Sándor jött, és itt vagy három napon keresztül kamionokat pakolt könyvvel, segéllyel, adománnyal, az nem volt újsághír. A kárpátaljaiakra jellemző plebejus szemlélet hozta magával, hogy a KMKSZ elnöke nem átalott a két kezével megfogni valamit és föltenni az autóra. Ne feledkezzünk meg arról se, hogy a KMKSZ vezetői ügyetlenebbül kezelték a sajtónyilvánosságot, mint más szomszéd országbeli magyar politikusok. Summa summarum, a határátkelés abban az időben sem volt olyan nagyon liberalizált, ma is nehéz, de a korábbi állapotokhoz képest felüdülés volt, hogy neki lehetett vágni, és át lehetett jönni a magyarországi térfélre.

– *A személyes sorsod is sokat változott 1990-től. Otthonról semmit nem hozhatál magaddal.*

– Nekem az említett nyíregyházi, tanácsi panel volt a kincsesbányám, amiből megvettem a budaörsi biovaskót. És aztán felvidéki apósom is, Isten nyugtassa, segített, amennyire tudott. Nem voltunk bőségesen elerestve. A Garay utcai szoba-konyhában építettünk egy galériát később. Mégis boldogan és vidáman éltünk. Arra emlékszem, hogy amikor, mint homokszem a gépezetbe, 1998-ban a Teleki Intézetből bekerültem a magyar közigazgatásba, a Határon Túli Magyarok Hivatalába, átestem a C-típusú átvilágításra, egy nagyon kedves hölggyel társalogtam, aki érdeklődött az anyagi viszonyaink iránt is. Hogy például havonta mennyiből élünk meg. Valami egészen nevetséges összeget mondtam, amin nagyon elcsodálkozott. Hogy lehet ennyiből megélni? Nekem addig fel se tűnt, hogy sehogyan.

– *Magyarán szólva, szegények voltak?*

– Nekem olyan nagyon fel se tűnt, hogy szegények volnánk. Jó légkör volt a családban, ami sokat segített. A többi nem volt fontos. Úgy éltünk, a mai világban ez szinte elképzelhetetlen, hogy nem volt még vezetékes telefonunk sem. Amikor az első gyerekkel elmentem gyesre, akkor egyszerűen megszaktak a kapcsolataim a külvilággal. De ez se zavart. Elfoglaltam magamat, egyrészt olvastam, másrészt dolgoztam egy műfordításon, amellyel egy évig

elvoltam. Vlagyimir Vojnovics Hadbíró³⁰ című komédiáját fordítottam le. Nem úgy emlékszem ezekre az időkre, mint valami szorongásos korszakra. Azt se mondanám, hogy igénytelen voltam, mert nem voltam az. A szellemi javak iránt egyáltalán nem. A többi pedig annyira nem érdekelt. Ott volt a család, volt mit enni, tudtunk ruházkodni. Utaztunk, már úgy, hogy a környező országokba, különböző szabadegyetemekre. Jól éltünk.

– *A határon túlról Magyarországra települteknek nem túl könnyű a helyzetük, ha a közigazgatásban vállalnak munkát. Neked hogy ment?*

– Az 1998-as kormányváltásnál, amikor a Horn-kormányt váltotta az Orbán-kormány, konkrét felkérés jött. Nem volt véletlen, mert annak ellenére, hogy nem politizáltam, Fidesz-szakértőnek számítottam kisebbségi ügyekben. Ennek egyik előzménye, hogy 1989-ben, amikor éppen gyesen voltam, régi barátommal, Bába Ivánnal találkoztunk az utcán, és Iván ajánlott egy ösztöndíjat a Szociológiai Intézetben, ahol kelet-európai kutatásokkal foglalkoztunk. A korabeli Fidesz dolgozott az intézetben, Orbán Viktortól Fodor Gáborig szinte mindenki ott volt azok közül, akik a Fideszt megalapították. Én nem léphettem be, mert akkor már elmúltam harmincöt éves. Akkor még korhatáros volt a Fidesz. De én egyébként is MDF-tag voltam, ám amikor győztek, azonnal le is mondtam róluk. Láttam, kik jelennek meg az MDF-nél, nagyjából tudtam, hogy ők kicsodák, és abban már nem akartam részt venni. Hosszú évekig voltam főszerkesztője a Pro Minoritate című kisebbségtudományi folyóiratnak. Ilyen előzmények után kerültem a közigazgatásba, ahol soha nem látott mértékű fizetést kaptam, diplomata-útlevelet. Logikus volt, hogy felkérnek, legyek a HTMH-ban az ukrainai főosztály vezetője, amit el is vállaltam. A főosztály gyakorlatilag Kárpátaljával foglalkozott, de a papírforma szerint egész Ukrajnával. Ukrajnában sokfelé vannak magyar diaszpórák, Kijevben, a krími térségben, Kelet-Ukrajnában, Galíciában. Amikor osztódásra került sor az ukrainai magyar politikai életben, olyankor ezeknek a diaszpóráknak a képviselői mindig megjelentek a színen. 1990 óta működött az Illyés Közalapítvány,³¹ amelynek munkájába kurátorként kapcsolódtam be, pártszínekben, a Fidesz delegáltjaként.

³⁰ Vlagyimir VOJNOVICS: *Hadbíró*. *Bírósági komédia három felvonásban*, Az Irodalom Visszavág, új folyam, 6. szám, 2000. Tavasz–nyár, 3–52. p.

³¹ „2006. december 27-én a kormány megszüntette az Illyés Közalapítványt. A Gyurcsány-kormány döntésének indokai elfogadhatatlanok, és mindenféle szakmai alapot nélkülöznek. Egy meglevő és működő struktúrát vertek szét érdemi reformkísérlet

– *Milyen ügyekkel foglalkoztál a HTMH-ban?*

– Léteztek a kormányközi kisebbségi vegyes bizottságok, ezeken keresztül próbáltunk politikai eredményeket elérni. A kisebbségi vegyes bizottságok úgy működtek, hogy jegyzőkönyvek, ajánlások készültek a kormányok számára, az én munkám kapcsán arról, hogy mit kell az ukrainai magyar kisebbség, illetve a magyarországi ukránok ügyeiben megvalósítani. Nem nagyon mondhatom, hogy túl sok siker övezte ezt a tevékenységet. Ilyen-olyan okok miatt általában elég nagy volt az ukrán ellenállás és tehetetlenség. Vagy nem volt rá pénzük, hogy megcsinálják. Vagy a politikai szándék hiányzott. De annyit elértünk, hogy a magyar politika ajánlásokra, jegyzőkönyvekre hivatkozhatott, s ha ezeket nem tartották be, azt nemzetközi fórumok elé vihettük. És voltak kudarcok! Emlékezetes kudarcok...

Lőrincz Csabával egy konferencián

nélkül. Számomra az Illyés Közalapítvány a nemzeti integrációra, az egységes magyar nemzetre irányuló közösségi akaratot testesítette meg, hibáival együtt is.” Novák Lajos: *Illyés Közalapítvány: élt tizenhat esztendő*, Magyar Nemzet, 2007. január 20., 6. p.

Például, amikor jegyzőkönyvbe került, hogy a választásokra a szavazócédulák magyarul is készüljenek el, hiába írt az akkori köztársasági elnök is levelet ukrán kollégájának, aki megígérte, de nem tartották be az ígéretet, maradtak az ukrán nyelvű szavazócédulák.³² Mindaddig nem sikerült megvalósítani a Tisza melléki járást sem, ami az ott élő magyarok ma is eleven követelése. Támogatási ügyekkel is foglalkoztunk, a határon túli oktatást, kultúrát közalapítványokon keresztül lehetett támogatni, amelyek a saját szabályaik szerint működtek, de a hivatalnak is volt hatása a tevékenységükre. Egyébként pedig, és hadd mondjam el ezt is, azt tapasztaltam a HTMH-ban, hogy a kollégák egy része nem különösebben szerette a határon túli magyarokat. Annyit láttak az egészből, hogy jönnek ezek, és viszik a pénzünket... Ez a szemlélet is benne volt abban, hogy a HTMH-t 2006 végén megszüntették. A tömegkommunikációban itthon és külföldön nagyon gyakran úgy fogalmaztak ezzel kapcsolatban, hogy a HTMH megszűnése... A HTMH nem szűnt meg. Megszüntették. Ez fontos különbség, s nagyon sokat mondó, hogy a média egy része ezt az elkenő szóhasználatot részesítette előnyben. Alkalmam volt 2002 után a másik oldalt szemlélni, megtapasztalni, hogy a szocialista kormányok idején milyen volt az érdekérvényesítésünk. Ukrajna, s a többi szomszédos ország azonnal megértette, hogy Magyarországon mi a politikai szándék a külhoni magyarokkal kapcsolatban, és attól kezdve még kevésbé tartották be az ígéreteiket.

– A 2002-es kormányváltást a HTMH-ban hogyan élted meg?

– Úgy látszott a hivatalban 2002-ben, ahogyan a magyar társadalomban is, hogy ismét a Fidesz nyer. Ez volt a közhangulat. De aztán nem nyert a Fidesz. Következett a kormányváltás, addig az emeleten voltam, azután logisztikai megfontolásokból lekerültem a szuterénbe. Németh János volt ungvári főkonzul jött a helyemre, a főosztályra pedig a külügy megbízható figurái. Ebben az időben olykor már érződött a levegőben, hogy a HTMH-t megszüntetik, de ez csak a következő, a 2006-os választások után következett be. Amikor nyilvánosságra hozták, hogy szét fogják zavarni a hivatalt, ösz-

³² A nyomtatásban és az interneten fellelhető dokumentumok között a Magyar Köztársaság elnökének említett levelét mindaddig nem találtuk meg. Hozzáférhető viszont Mádl Ferenc 2004. május 26-án keltezett, Leonyid Kucsmanak címzett levele a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola védelmében. Index, 2004. július 15., csütörtök, 11.10: <http://index.hu/kulfold/karpatalja07/>.

szevissza rohagáltak a kollégák, hogy mért nem szavaztál a Fideszre?! Ilyen felkiáltásokkal.³³ Mert a Fidesz megtartotta volna a hivatalt. De ez már mind a múlté.

³³ Hasonló tapasztalata a kérdezőnek is volt ugyanabban a hivatalban: „A magyar köztisztviselők között – akiket az én adóimból is fizetnek – már többen voltak, akik intézményesen tekintették az én magánügyemnek a szelmenzi vasfüggöny eltakarításának dolgát és a határállomás megnyitásáért folytatott emberi jogi küzdelmet, mi több, azt is, hogy nemzeti céljainkért harcolni kell és érdemes. Ha pesszimista alkat volnék, nem tudtam volna olyan jól derülni honfitársamon – aki hivatalból és viszonylag jó fizetésért képviseli a magyar népet –, amint azzal nyugtatgatott még tavaly is, hogy nem baj, ha semmi se lesz a határátkelőből, mert úgyis kipusztulnak a magyarok, először ott, azután meg itt. Majd elővette magyarügyi bélyegzőjét, és stemplizett tovább rendületlenül.” ZELEI Miklós: *Egy anyás a határokon*, In *Uő.: A 342-es határkö. Negyedszázad Kárpátalján*, 336. p.

BIBLIOGRÁFIAI TÁJÉKOZTATÓ

Ukrajna, Kárpátalja: nemzetpolitikák és nemzettudat-hasadások

Ruszin autonóm törekvések és Trianon

Forrás, 1997/5., 46–54. p. Kötetben: *Ütközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (Változó Világ sorozat), Ungvár, 1998, 129–141. p.

Autonómia: kárpátaljai vágyak és a valóság

BÍRÓ Gáspár – HAMBERGER Judit – MOLNÁR Gusztáv – SZILÁGYI Imre – TÓTH István: *Autonómia és integráció*, szerk. Molnár Gusztáv, Magyar Szemle Könyvek, [Budapest], 1993, 64–91. p.

Skizofrénia hava, november. Több hadifogoly – nagyobb diadal!

Magyar Hírlap, 2006. november 25., 24–25. p.

1956 Kárpátalján. Hatások, következmények, tanulságok

A 2006. szeptember 22–23-án az 1956-os Intézet és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára által Budapesten rendezett nemzetközi konferencián elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata. Megjelent: *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országokban* (Évkönyv XIV., 2006–2007), szerk. Rainer M. János – Somlai Katalin, 1956-os Intézet, Budapest, 2007, [247]–265. p.

Kisebbségi közélet és politizálás Kárpátalján 1944 után

Az 1994. szeptember 1–3-án Debrecenben rendezett I. Országos Jelenkortörténeti Konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. Megjelent: *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*, szerk. Valuch Tibor, munkatársak Juhász György – Völgyesi Zoltán, a szerkesztésben közreműködött Püski Levente, Osiris Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 1995, 262–277. p.

Ukrajna és Keletközép-Európa: vonzások és taszítások

Valóság, 1994/11., [76]–83. p.

A nemzetiségpolitika elvei és gyakorlata Ukrajnában

Források és stratégiák. A II. Összehasonlító Magyar Kisebbségtörténeti Szimpózium előadásai, Székelyudvarhely 1997. augusztus 21–22., sorozatszerkesztő Bárdi Nándor, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999, 259–269. p.

Illúziók oszlatása

A Nyíregyházi Főiskola Kelet- és Közép-európai Kutató Központja által 2010. március 26-án rendezett *Ukrajna 2010: honnan hová?* című konferencián elhangzott előadás.

Bedutyizott nemzedék

Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regénye megjelenésének körülményeiről

Elhangzott Nyíregyházán, *Az egyetemes magyar irodalom határon túli értékei* című konferencián, 1994. október 27-én. Megjelent: Hitel, 1995/4., 92–100. p.

A hézag

Az 1997. december 20-án Ungváron, a Forrás Stúdióról rendezett eseten elhangzott beszéd szerkesztett változata. Megjelent: Hatodik Síp, 1998/2., 2–4. p.

„Kezdenek felnyíltni a leragasztott szemek...” Beszélgetés Fodor Gézával Szabadelvű Unió, 1990/Tél, 136–139. p.

Verset szeretőknek

Magyar Hírlap, 2007. január 8., 17. p.

Vers és élet szívátjáékon. Vázlat Zselicki József portréjához

Kárpátaljai minerva, III. kötet, 1. füzet, Budapest–Beregszász, 1999, 107–111. p.

Magyar Atlantisz: Kárpátalja, 1976–1989. Czébely Lajos: Napló

Hitel, 1996/11., 109–112. p.

A fájdalom méltósága

Unió, 1991/4., 78–79. p.

Egy majdnem aktualitását veszített könyvről

Néhány gondolat Balla D. Károly *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében* című kötete elé

Elhangzott 2001. április 27-én, a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon.

Orosz Ildikóról és a Helyzetről

Elhangzott Budapesten, 2010. június 18-án, a Lőrincz Csaba Díj átadásán, a díjazott Orosz Ildikó köszöntésekképpen.

Fodó Sándor emlékezete

Hitel, 2005/7., 127–128. p.

Zászlós Kárpátalja

Magyar Hírlap, 2007. március 14., 22. p.

A vilniusi váltó

A Baltikum két megszállása. Hitler és Sztálin átnyúlt a balti népek feje felett

Rubicon, 1990/1., 18–19. p.

Baltikumi képeslapok

Unió, 1991/3., 47–51. p.

Mit hoz a visszanyert függetlenség?

Limes Közép- és Kelet-európai Figyelő, 1991/2., 8–9. p.

Úti tűnődések

Pro Minoritate, 1991/4–5., 33. p.

Baltikum – a visszanyert szuverenitás után

Társadalmi Szemle, 1992/8–9., [55]–62. p.

Két választás a Baltikumban

Pro Minoritate, 1992/10–11., 21. p.

A vilniusi váltó

Pro Minoritate, 1996/Tél, 68–71. p.

Erkölc és hatalmi érdek

Pro Minoritate, 1997/Tavaszi, [1]–[2]. p.

Paktumok, következmények, sorsok...

Korunk, 2004/5., [88]–93. p.

Európa észti belügynek tartja a szovjet emlékmű áthelyezését

Magyar Hírlap, 2007. május 8., 7. p.

Önazonosságok, fáziskésések, felsőbbrendűségek

„... úgy érzem magamat, mint a menekültek”. Beszélgetés Ágoston Vilmosssal

Pro Minoritate, 1992/6–7., 23–25. p.

„Az egységhez semmit nem vagyok hajlandó feladni magamból, az egyetértéshez, az egyeztetéshez viszont sok mindent kész vagyok fontolóra venni”.

Beszélgetés Tóth Lászlóval

Pro Minoritate, 1992/9., 21–23. p. Kötetben: Tóth László: *Elfeledett évek (Esszék, cikkek, interjúk)*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1993, 202–206. p.

„A konszolidálódott szerb hatalommal nem lehet egyezkedni”. Beszélgetés Andrási Attilával

Pro Minoritate, 1995/2., 28–31. p.

„... a könyvek várnak rám”. Beszélgetés Karol Wlachovskýval

Pro Minoritate, 1993/5., 16–18. p.

„Itt egy egészen sajátos elhivatottságú kultúráról van szó...” Beszélgetés Gelu Păteanuval

Pro Minoritate, 1994/1., 14–19. p.

Gelu Mario Păteanu (1925–1995)

Pro Minoritate, 1995/1., 35. p.

„... a nemzetközi környezet pillanatnyilag nem az érdemi és hosszú távon stabil megoldásoknak kedvez...” Beszélgetés Bíró Gáspárral

Pro Minoritate, 1994/3., 26–29. p.

Tűnt tájak, dermesztő időszűrűségek

A Székelyföldtől Amerikáig. A Magyarországtudató Intézet demográfiai évkönyve

Napjaink, 1989/9., 31–32. p.

Ficamok és nemzeti tudat (Julián Himinec *Zakarpattyja – zemlja ukrajinszkoji derzsavi* című könyvéről)

Pro Minoritate, 1992/3–4., 19. p.; Limes Közép- és Kelet-Európai Figyelő, 1992/5–6., 60–61. p. (*Egy ukrán Lăncrănján* címmel).

Zasztavnij, F. D.: *Ukrajinszka diaszpóra*

Regio, 1994/1., 231–233. p.

Magyarságkép ukrán lexikonban (*Enciklopedija ukrajinoznasztva. I. kötet*)

Klió, 1996/1., 3–8. p.

Volodimir Fedinisinec: *Isztoricsna metafora professzora Mahocsija, abo Vcsenyij vid Boha*

Regio, 1995/4., 200–201. p.

Az egzotikum

Forrás, 1997/5., 109–110. p.

A szlovák fenomén (*A szlovák kérdés a XX. században* című kötetéről)

Forrás, 1997/6., 84–87. p.

Tűnt tájak üzenete (*A tölgyerdőre épült város* című kötetéről)

Hitel, 1998/3., 104–108. p.

Ukrajnai nemzetiségtörténet dokumentumokban (a *Nacionalnyi vidnoszini v Ukrajini u XX. szt. Zbirnik dokumentyiv i matyerialiv* című kötetéről)

Klió, 1998/2., 138–143. p.

A tisztázás akarása (*Kárpátalja 1938–1941*)

Pro Minoritate, 2005/Nyár, [189]–193. p.

„Kisszámú magyarok”. Ismét üzen Johann Gottfried Herder? (a *Vándorlás és népességfogyás* című kötetről)

Pro Minoritate, 2006/Tavaszi, [181]–185. p.

Rendhagyó cseh mű Közép-Európáról (Rudolf Kučera *Közép-Európa története egy cseh politológus szemével* című könyvéről)

Magyar Nemzet, 2008. december 30., 10. p.

Drúzsba kötve

„Dicsőség Ukrajnának!”

Pro Minoritate, 1992/6–7., 19. p.

Szomszédtság

Pro Minoritate, 1996/Tavaszi, [1–2.] p.

'56

Pro Minoritate, 1996/Ősz, [1–2.] p.

Világkongresszus

Pro Minoritate, 1996/Nyár, [1–2.] p.

Néhány gondolat a szlovák–magyar viszonyról

Pro Minoritate, 1997/Nyár, [1–2.] p.

Kárpát-ukrán legitimáció magyarellenese éllel

Egy 2000-ben készült kéziratból.

Nemzetiségének elismerését akarja Andy Warhol népe

Magyar Hírlap, 2007. március 13., 7. p.

Bologna Kárpátalján

Magyar Hírlap, 2007. február 28., 13. p.

Búcsú a biztosítótól

Magyar Hírlap, 2007. február 17., 17. p.

Nyitás Máramarosban

Magyar Hírlap, 2007. január 13., 17. p.

Román–moldovai államszövetség?

Magyar Hírlap, 2007. március 7., 7. p.

Falu magasban

1. Drúzsba kötve

ZELBI Miklós: *A 342-es határkö. Negyedszázad Kárpátalján*, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2006, [5.], [7.] p.

2. Határnap Kisszelmencen

Heti Válasz, 2005/32., 60–61. p.

3. Helyreigazítást kérő levél a Heti Válasz szerkesztőségének

ZELBI Miklós: *Szelmenci álmoskönyv*, in Uő.: *A 342-es határkö. Negyedszázad Kárpátalján*, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2006, 350–351. p.

4. Beszéd a nagyszelmenci falunapon, 2006. május 28-án

Itt jelenik meg először.

Viszonyzatlan bocsánatkérés

Magyar Hírlap, 2008. szeptember 20., 9. p.

„Ilyenekkel vagyunk körülvéve”

Aracs, 2009/4., 41–42. p.

Kinn vagy benn? Néhány gondolat Toró T. Tibor vitaindítójához

Magyar Kisebbség, 1998/2., 133–141 p.

Tűnődő

A Nyugati Magyarság (Kanada) számára készült írást kéziratból közöljük.

Gecse Endre. Emblematikus alakja történelmünknek

Elhangzott a Gecse Endréről rendezett huszti emlékkonferencián, 2000. október 28-án. Megjelent: *Jó pásztor volt. Gecse Endre kárpátaljai mártír*

tiszteletes emlékezete. Emlékkönyv (Kárpátaljai Magyar Könyvek 120.), Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003, 44–45. p.

Hím érzés
Kéziratból.

TÜK. Avagy útmutató ahhoz, hogy kritikus időkben hogyan kezeljük kompromittáló iratainkat
Napút, 1999/9., 26–27. p.

A Novij Mir megcsonkított évfolyama
Kéziratból.

Ali Baba
Együtt, 2002/2., 25–28. p. (*Ali Baba, a gyógyító* címmel).

Egy keletmagyar Nyugat-Ukrajnából (kérdész: Zelei Miklós)
A beszélgetés e kötet számára készült.

TARTALOM

Ukrajna, Kárpátalja: nemzetpolitikák és nemzettudat-hasadások

Ruszin autonóm törekvések és Trianon	7
Autonómia: kárpátaljai vágyak és a valóság	19
Skizofrénia hava, november. Több hadifogoly – nagyobb diadal!	40
1956 Kárpátalján. Hatások, következmények, tanulságok	43
Kisebbségi közélet és politizálás Kárpátalján 1944 után	61
Ukrajna és Keletközép-Európa: vonzások és taszítások	80
A nemzetiségpolitika elvei és gyakorlata Ukrajnában	91
Illúziók oszlatása	100

Bedutyizott nemzedék

Kovács Vilmos <i>Holnap is élünk</i> című regénye megjelenésének körülményeiről	107
A hézag	120
„Kezdenek felnyílni a leragasztott szemek...” Beszélgetés Fodor Gézával	123
Verset szeretőknek	133
Vers és élet szívátjékon. Vázlat Zselicki József portréjához	135
A fájdalom méltósága	138
Magyar Atlantisz: Kárpátalja, 1976–1989. Czébely Lajos: <i>Napló</i>	140
Egy majdnem aktualitását veszített könyvről Néhány gondolat Balla D. Károly <i>Kisebbségi áramszünet</i> <i>a schengeni fal tövében</i> című kötete elé	144
Orosz Ildikóról és a Helyzetről	147
Fodó Sándor emlékezete	149
Zászlós Kárpátalja	152

A vilniusi váltó

A Baltikum két megszállása. Hitler és Sztálin átnyúlt

a balti népek feje felett	157
Baltikumi képeslapok	161
Mit hoz a visszanyert függetlenség?	169
Úti tűnődések	173
Baltikum – a visszanyert szuverenitás után	176
Két választás a Baltikumban	188
A vilniusi váltó	191
Erkölc és hatalmi érdek	195
Paktumok, következmények, sorsok... ..	197
Európa észti belügynek tartja a szovjet emlékmű áthelyezését	204

Önazonosságok, fáziskésések, felsőbbrendűségek

„... úgy érzem magamat, mint a menekültek”

Beszélgetés Ágoston Vilmosssal	209
„Az egységhez semmit nem vagyok hajlandó feladni magamból, az egyetértéshez, az egyeztetéshez viszont sok mindent kész vagyok fontolóra venni”. Beszélgetés Tóth Lászlóval	216
„A konszolidálódott szerb hatalommal nem lehet egyezkedni” Beszélgetés Andrási Attilával	222
„... a könyvek várnak rám”. Beszélgetés Karol Wlachovskýval	228
„Itt egy egészen sajátos elhivatottságú kultúráról van szó...” Beszélgetés Gelu Păteanuval	234
Gelu Mario Păteanu (1925–1995)	244
„... a nemzetközi környezet pillanatnyilag nem az érdemi és hosszú távon stabil megoldásoknak kedvez...” Beszélgetés Bíró Gáspárral	246

Tűnt tájak, dermesztő időszakok

A Székelyföldről Amerikáig

A Magyarországi Intézet demográfiai évkönyve	255
Ficamok és nemzeti tudat	260

Zasztavnij, F. D.: <i>Ukrajinszka diaszpóra</i>	263
Magyarságkép ukrán lexikonban	266
Volodimir Fedinisinec: Isztoricsna metafora professzora Mahocsija, abo Vcsenyij vid Boha	272
Az egzotikum	275
A szlovák fenomén	278
Tűnt tájak üzenete	282
Ukrajnai nemzetiségtörténet dokumentumokban	287
A tisztázás akarása	294
„Kisszámú magyarok”. Ismét üzen Johann Gottfried Herder?	299
Rendhagyó cseh mű Közép-Európáról	304

Drúzsba kötve

„Dicsőség Ukrajnának!”	309
Szomszédság	312
'56	314
Világkongresszus	316
Néhány gondolat a szlovák–magyar viszonyról	318
Kárpát-ukrán legitimáció magyarellenességgel	320
Nemzetiségének elismerését akarja Andy Warhol népe	322
Bologna Kárpátján	324
Búcsú a biztosítótól	327
Nyitás Máramarosban	329
Román–moldovai államszövetség?	331
Falu magasban	334
Viszonyzatlan bocsánatkérés	342
„Ilyenekkel vagyunk körülvéve”	344
Kinn vagy benn? Néhány gondolat Toró T. Tibor vitaindítójához	348
Tűnődő	358
Gecse Endre. Emblematisz alakja történelmünknek	372
Hím érzés	373
TÜK	

Avagy útmutató ahhoz, hogy kritikus időkben

hogyan kezeljük kompromittáló iratainkat	374
A Novij Mir megcsonkított évfolyama	377
Ali Baba	379

Egy keletmagyar Nyugat-Ukrajnából

Beszélgetés Tóth Istvánval. Kérdez: Zelei Miklós 385

Bibliográfiai tájékoztató 451

X 19 1 6 7 3

umok alakultak, amelyekben a magyarok csekély lét-
il fogva nem voltak érdekeltek. Moszkva alól jöttek
ásban nagyon sokat próbált fiúk, már ültek a fiatal-
örtönében, ők nagyon összetartó brigádokat alkottak.
s verekedések robbantak ki, hogy az ő akaratuk ér-
ön. Külön egységet alkottak az örmények is. Megér-
szonően, harmincan, fiatal katonának számítottak.
kik, hogy nagyon híg a levesük. Egy orosz öregkatona
fazékból a csajkába egy nagy ólomkanállal az enni-
orosz a sajátjainak adott többet. Ezt két napig szem-
gközelebb az egyik örmény felállt, nem is nagyon be-
mit, kiragadta a kanalat az orosz kezéből, és jól fejbe
. De úgy, hogy az orosz elterült. Abban a pillanatban
verekedés kezdődött. Szétvertük az egész fából ké-
kkot. Dőlt ki minden. A falak is. Az asztalokra zu-
ő. Ezután rend lett, s az örményekkel többé nem tet-

világbirodalma

XB 202421

TÓTH ISTVÁN

A peremvidék
világbirodalma